

ANNALES

Annali di Istria / in mediterranean Studies
Annali di Studi Istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
series Historia et sociologia, 11, 2001, 2

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istran and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 11, 2001, 2

KOPER 2001

Annales, Ser. hist. sociol., 11, 2001, 2 (26)

ISSN 1408-5348

UDK 009

Letnik 11, leto 2001, številka 2 (26)

UREDNIŠKI ODBOR/ prof. Furio Bianco (IT), Tomaž Bizajl, dr. Milan Bufon,
COMITATO DI REDAZIONE/ dr. Lucija Čok, dr. Lovorka Čoralić (CRO), dr. Darko Darovec,
BOARD OF EDITORS: dr. Goran Filipi (HR), dr. Boris M. Gombač, mag. Vesna
Gomezel Mikolič, Aleksej Kalc, dr. Avgust Lešnik,
prof. John Martin (USA), dr. Robert Matijašić (CRO),
dr. Darja Mihelič, prof. Claudio Povoło (IT), dr. Drago Rotar,
Vida Rožac-Darovec, dr. Alenka Šauperl-Zorko,
Salvator Žitko, Matej Župančič
dr. Darko Darovec

Glavni urednik/Direttore responsabile/Chief Editor:

Odgovorni urednik/Redattore responsabile/

Responsible Editor:

Urednik/Redattore/Editor:

Lektorji/Supervisione/Language Editors:

Prevajalci/Traduttori/Translators:

Oblikovalec/Progetto grafico/Graphic design:

Prelom/Composizione/Typesetting:

Tisk/Stampa/Print:

Izdajatelj/Editori/Published by:

Za izdajatelja/Per gli Editori/Publishers represented by:

Sedež uredništva/Sede della redazione/

Address of Editorial Board:

Salvator Žitko

Dean Krmac, dr. Mateja Sedmak

mag. Vesna Gomezel Mikolič (sl.), Jože Hočevar (sl.), Henrik
Ciglič (angl./sl.), Marco Apollonio (it.)

Henrik Ciglič (angl./sl.), Damjana Fink (it./sl.), Vida Gorjup
Posinkovič (it./sl.), Sergio Settomini (hr.-sl./it.), Tullio Vianello
(hr.-sl./it.), Giovanna Ascoli Marchetti (angl./it.; it./angl.)

Dušan Podgornik

Franc Čuden - Medit d.o.o.

Grafis trade d.o.o.

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del
Litorale© - Znanstveno-raziskovalno središče Republike
Slovenije Koper / Centro di ricerche scientifiche della
Repubblica di Slovenia, Capodistria / Science and Research
Centre of the Republic of Slovenia, Koper©

Salvator Žitko, dr. Darko Darovec

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper,
SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18,
p.p. /P.O.Box 612, tel.: ++386 5 66 37 700, fax 66 37 710;
e-mail: annales@zrs-kp.si, **internet:** http://www.zrs-kp.si/

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija te številke je bila zaključena 30. novembra 2001

Sofinancirajo/Supporto finanziario/

Financially supported by:

Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije,
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Mestna občina
Koper, Občina Izola, Občina Piran, Banka Koper ter drugi
sponzorji

Annales - series historia et sociologia izhaja dvakrat letno.

Annales - series historia naturalis izhaja dvakrat letno.

Letna naročnina za obe seriji je 7000 SIT, maloprodajna cena tega zvezka je 2500 SIT.

Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Rokopise in naročnino sprejemamo na sedežu uredništva.
Rokopise lahko pošiljate tudi članom uredništva.

Naklada/Tiratura/Circulation: 800 izvodov/copie/copies

Revija Annales je vključena v naslednje podatkovne baze: Riferimenti Storici Giuliani (IT); International Medieval
Bibliography, University of Leeds (UK), Sociological Abstracts (USA).

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

MEJE IN ETNIČNE MANJŠINE
CONFINI E MINORANZE ETNICHE
BORDERS AND ETHNIC MINORITIES

James Anderson: Towards a theory of borders: states, political economy and democracy 219
O teoriji meja: države, politična ekonomija in demokracija

Colin H. Williams: Current British-Irish Conventions on Identity, Diversity and Cross-Border Co-operation 233
Britansko-irske konvencije o identiteti, različnosti in čezmejnem sodelovanju

Ernst Steinicke: Potential for conflicts in areas of ethno-linguistic minorities of the Eastern Alps 259
Možnosti za navzkrižja v območjih etno-lingvističnih manjšin vzhodnih Alp

Christiane Hintermann, Karin Liebhart, Andreas Pribersky & Norbert Weixlbaumer: The Austro-Hungarian border-region: results of recent field studies concerning the bilateral patterns of perception, cross-border spaces and development perspectives 267
Avstrijsko-madžarsko mejno območje. Rezultati nedavnih terenskih raziskav bilateralnih vzorcev dožemanja čezmejnih prostorov in razvojnih perspektiv

Vladimir Klemenčič & Matjaž Klemenčič: Narodne manjšine v državah naslednicah nekdanje Jugoslavije in vpliv madžarske ter italijanske manjšine na izvajanje manjšinske zaščitne zakonodaje v Republiki Sloveniji 275
Ethnic minorities in the successor-states of the former Yugoslavia and the impact of the Hungarian and Italian minorities

on the Minority Protection Law in Slovenia
Milan Bufon: Čezmejne prostorske vezi na tromeji med Italijo, Slovenijo in Hrvaško 283
Cross-border relations in the triple-border area between Italy, Slovenia and Croatia

Damir Josipovič: Prekomejno sodelovanje in vpliv nove slovensko-hrvaške državne meje na območju zgornjega Obkolpja 301
Transborder cooperation and the impacts of the new Slovene-Croatian state boundary on the local population of the Upper Kolpa area

Simon Kerma & Tomaž Plesec: Slovenska Istra – laboratorij za preučevanje regionalne identitete 309
L'Istria slovena, un laboratorio per lo studio dell'identità regionale

DEMOGRAFIJA
DEMOGRAFIA
DEMOGRAPHY

Ivan Zupanc: Demografska kretanja s severne hrvatske Istre od 1857. do 1991. godine 321
Variazioni demografiche nell'Istria croata settentrionale dal 1857 al 1991

Dean Krmac: L'Istria nel primo censimento moderno: analisi statistico-demografica 343
Istria v prvem modernem popisu: statistično-demografska analiza

Boris M. Gombač: "Controesodo". Povojne migracije italijanskega prebivalstva v Jugoslavijo (1945-54) 371
Il Controesodo. Migrazioni postbelliche della popolazione italiana in Jugoslavia (1945-54)

Ivica Pletikosić: Vpliv selitvenih gibanj na spreminjanje števila prebivalcev v Piranu sredi 20. stoletja 387

Influenza delle migrazioni sulla popolazione di Pirano alla metà del XX secolo

Jure Gombač: Izseljevanje iz Kopra in njegove okolice po sprejetju londonskega memoranduma. Analiza podatkov odhajajočih skozi prizmo narodnosti 395
L'Esodo da Capodistria e dintorni dopo il Memorandum di Londra. Analisi delle struttura nazionale degli esuli

ARHEOLOGIJA
 ARCHEOLOGIA
 ARCHAEOLOGY

Marko Stokin: Simonov zaliv: antična vila 405
Simon's Bay: Roman villa

Marko Frelih: Škocjanske jame na stičišču starodavnih evropskih in sredozemskih kultur 413
The Caves of Škocjan – at the crossroads of ancient European and Mediterranean cultures

ETNOGRAFIJA
 ETNOGRAFIA
 ETHNOGRAPHY

Rožana Koštiál: Oljčna nedelja in oljčna vejica v šegah in navadah slovenske Istre 433
La domenica delle palme ed il ramo d'ulivo negli usi e costumi dell'Istria slovena

Kristina Kovačič: Tržaške rožnarce in cvetlični trgi 453
Le fioraie di Trieste e i mercati di fiori

PROSTI ČAS IN KULTURA MLADIH V KOPRU
 IL TEMPO LIBERO E LA CULTURA DEI GIOVANI A CAPODISTRIA
 LEISURE HOURS AND CULTURE OF THE KOPER YOUTH

Tanja Renner & Mirjana Ule: Dekonstrukcija mladine, ponikanje scen in provincializem v devetdesetih 477
Deconstruction of the youth, disappearance of the scenes, and provincialism in the nineties

Tanja Pavlič: Analiza vrednot, odnosa do staršev in splošna struktura prostega časa mladih v Kopru 485
An analysis of the values of the Koper youth, the relationship with their parents, and general structure of their spare time

Sabina Mihelj: Struktura prostočasnih dejavnosti mladih v Kopru: stanje in perspektive 501

Structure of the spare time activities of the young in Koper: situation and perspectives
Sabina Mihelj & Barbara Krt: Prostorski vidiki problematike mladih v Kopru 519
Spatial problems regarding the Koper youth

Vesna Gomezel Mikolič: Etnični vidiki mladinske kulture v Mestni Občini Koper 531
Ethnic aspects of youth culture in the Municipality of Koper

ZAPISI, POROČILA IN OCENE
 NOTE, RELAZIONI E RECENSIONI
 NOTES, REPORTS AND REVIEWS

Matej Župančič: Franc Poklar iz Podgraj - častni član Slovenskega arheološkega društva 549
Franc Poklar from Podgraje – an honorary member of the Slovene Archaeological Society

Aleksej Kalc: Mednarodni simpozij: Porti, rotte marittime e commerci nell'Alto Adriatico tra età moderna e contemporanea 549
Mednarodni simpozij: Pristanišča, pomorske smeri in trgovanje v severnem Jadranu med modernim in sodobnim vekom

Dean Krmac, Ivica Pletikosič: Znanstveni skup: Labinska Republika i Proštinska buna 550
Scientific meeting: the Labin Republic and the Proština rising

Jure Gombač: Mednarodna konferenca: Post-komunistična tranzicija deset let kasneje 553
International conference: Post-communist transition ten years later

Quaderni di archeologia del Veneto XVI (**Matej Župančič**) 554

Atti del Centro di Ricerche Storiche - Rovigno, vol. XXX (**Dean Krmac**) 556

Buzetski zbornik 27 (**Božo Jakovljevič**) 558

Zbornik o Janezu Svetokriškem (**Rada Cossutta**) 560

Erna Banič-Pajnič: Petričev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije (**Marino Manin**) 561

Isabella Flego: Girolamo Gravisi. Sparso in dotte carte (**Marco Apollonio**) 562

Špela Ledinek - Nataša Rogelja: Potepanja po poteh Šavrinke Marije (**Jure Gombač**) 564

<i>Monika Kokalj Kočever (ed.):</i> Izseljenec - življenjske zgodbe Slovencev po svetu (Marina Furlan) 565	cerkva se ne blešči... (Verena Perko) 568 <i>Grga Novak:</i> Prošlost Dalmacije (Zdravka Jelaska) 572
<i>Duška Žitko:</i> Srečanja z morjem. Marinistično slikarstvo druge polovice 19. stoletja in prve polovice 20. stoletja - Incontri con il mare. La pittura marinista della seconda metà dell'Ottocento e del primo Novecento (Marko Vuk) 567	Kazalo k slikam na ovitku 574 <i>Indice delle foto di copertina</i> <i>Index to pictures on the cover</i>
	Navodila avtorjem 575 <i>Istruzioni per gli autori</i> 577 <i>Instructions to authors</i> 579
<i>Mitja Guštin:</i> Ni gore, hriba ne gorice, kjer	

SUPLEMENT/SUPPLEMENTO/SUPPLEMENT

KAZALO LETNIKOV 1-10
 INDICE DELLE ANNATE 1-10
 INDEX TO VOLUMES 1-10

Laura Chersicola

BIBLIOGRAFIJA <i>BIBLIOGRAFIA</i> <i>BIBLIOGRAPHY</i>	Poročila in ocene 22 <i>Relazioni e recensioni</i> <i>Reports and reviews</i>
Razprave 2 <i>Studi</i> <i>Studies</i>	In memoriam, obletnice 30 <i>In memoriam, anniversari</i> <i>In memoriam, anniversaries</i>
Zapisi in polemike 19 <i>Note e polemiche</i> <i>Notes and polemics</i>	IMENSKO KAZALO 31 <i>INDICE PER AUTORE</i> <i>INDEX TO AUTHORS</i>
Delo zavodov in društev 21 <i>Attività degli istituti e delle società</i> <i>Activities by institutions and associations</i>	RAZVRSTITEV PO UNIVERZALNI DECIMALNI KLASIFIKACIJI (UDK) 34 <i>INDICE IN BASE ALLA CLASSIFICAZIONE</i> <i>DECIMALE UNIVERSALE (CDU)</i> <i>UNIVERSAL DECIMAL CLASSIFICATION (UDC)</i>

PROSTI ČAS IN KULTURA MLADIH V KOPRU*

TEMPO LIBERO E CULTURA GIOVANILE A CAPODISTRIA**

SPARE TIME AND CULTURE OF THE KOPER YOUTH***

* Pričujoči tematski sklop je nastal na osnovi raziskave o prostem času in kulturi mladih v Kopru, ki je bila v času od jeseni 1998 do jeseni 1999 izvedena v okviru projektnega sklopa "Vloga, vsebina in funkcija kulture v mestu in primestju" znotraj projekta revitalizacije historičnega mestnega jedra Kopra (koordinatorica projekta dr. Mateja Sedmak, koordinatorici projektnega sklopa mag. Vesna Gomezel Mikolič, Neva Zajc, strokovne sodelavke Sabina Mihelj, Tanja Pavlič, Barbara Krt). S tematskim sklopom v Analih, ki sta ga uredili mag. Vesna Gomezel Mikolič in Sabina Mihelj, želimo strokovni javnosti na sintetičen način predstaviti nekatere bistvene ugotovitve raziskave, z uvodnim prispevkom dr. Tanje Renner in dr. Mirjane Nastran Ule pa še širše osvetliti problematiko.

** Il presente dossier è stato concepito sulla base di una ricerca sul tempo libero e la cultura giovanile a Capodistria, condotta dall'autunno 1998 a quello del 1999 nell'ambito del progetto "Ruolo, contenuto e funzione della cultura in città e nei suoi dintorni" coordinato dalla mag. Vesna Gomezel Mikolič e da Neva Zajc (collaborazione scientifica di Sabina Mihelj, Tanja Pavlič e Barbara Krt), all'interno del progetto di rivitalizzazione del centro storico di Capodistria coordinato dalla dr. Mateja Sedmak. Con questo dossier di Annales, redatto dalla mag. Vesna Gomezel Mikolič e da Sabina Mihelj, vogliamo presentare in maniera sintetica agli esperti alcune conclusioni della ricerca, mentre i contributi introduttivi della dr. Tanja Renner e della dr. Mirjana Nastran Ule offrono un quadro più generale della problematica.

*** The present thematic block originated on the basis of the research on the spare time and culture of the Koper youth, carried out between the autumn of 1998 and the autumn of 1999 within the framework of the project segment entitled "The role, contents and function of culture in the town and its suburbs" within the revitalisation of the town's historical part project (coordinator Dr Mateja Sedmak, the project segment's coordinators Vesna Gomezel Mikolič, MA, and Neva Zajc, professional associates Sabina Mihelj, Tanja Pavlič, Barbara Krt). With the thematic block edited for the journal Annales by Vesna Gomezel Mikolič and Sabina Mihelj we wish to present, to the professional public, some of the research's vital conclusions, while with the introductory text written by Dr Tanja Renner and Dr Mirjana Nastran Ule we would like to further illuminate this complex issue.

DEMOGRAFIJA

DEMOGRAFIA

DEMOGRAPHY

ARHEOLOGIJA

ARCHEOLOGIA

ARCHAEOLOGY

ETNOGRAFIJA

ETNOGRAFIA

ETHNOGRAPHY

MEJE IN ETNIČNE MANJŠINE*

CONFINI E MINORANZE ETNICHE**

BORDERS AND ETHNIC MINORITIES***

* Prispevki iz pričujočega sklopa, ki ga je uredil doc. dr. Milan Bufon, so bili predstavljeni na mednarodni znanstveni konferenci "Meje in obmejne skupnosti na pragu novega tisočletja", ki ga je v Portorožu (SI) in Gorici (IT) od 24. do 27. maja 2000 organiziralo Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper.

** I contributi di questo dossier, redatti dal prof. Milan Bufon, sono stati esposti al convegno scientifico internazionale "Confini e comunità confinarie nel nuovo millennio", svoltosi a Portorose (Slovenia) e Gorizia (Italia) dal 24 al 27 maggio 2000 ed organizzato dal Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia di Capodistria.

*** The contributions from the present thematic block, edited by Asst. Prof. Dr. Milan Bufon, were presented at the international scientific conference "Borders and border communities in the new millennium" organised by the Science and Research Centre of the Republic of Slovenia Koper at Portorož (SI) and Gorizia (IT) between May 24th and 27th 2000.

ZAPISI, POROČILA IN OCENE
NOTE, RELAZIONI E RECENSIONI
NOTES, REPORTS AND REVIEWS

original scientific paper
received: 2001-10-12

UDC 330.1:341.222

TOWARDS A THEORY OF BORDERS: STATES, POLITICAL ECONOMY AND DEMOCRACY

James ANDERSON

School of Geography and Centre for International Borders Research (CIBR), Queen's University Belfast,
Northern Ireland, Belfast BT71NN

ABSTRACT

In contemporary globalisation there has been a general 'lowering' of state borders, with 'barriers' becoming 'bridges', but the process is highly selective. Borders are becoming more differentiated and - paradoxically - more rather than less important. Generalising about them is essential if we are to understand their complexities and particularities, rather than becoming lost in their details. Theory is needed in order 'to see the wood from the trees'. Rather than simply seeking 'common denominators' from a myriad of empirical case studies, theorising also requires an element of deduction based on the changing nature of states and societies in different historical periods. Theorising could focus mainly on political periodization, on cultural identity, on economic arbitrage, or the contradictory relationships between the partially separated spheres of politics and economics. The latter political economy focus is the main concern of this chapter, though it also discusses border arbitrage and the periodization of borders, and its emphasis on democracy provides a potential link to issues of cultural and particularly national identity.

Key words: politics and economics, capitalism, territoriality, sovereignty, arbitrage, border-crossing, world system

VERSO UNE TEORIA DEI CONFINI: STATI, ECONOMIA POLITICA E DEMOCRAZIA

SINTESI

Con l'avvento della globalizzazione si è assistito ad un "abbassamento" generale dei confini, che ha visto le "barriere" trasformarsi in "ponti", sebbene si tratti di un processo altamente selettivo. Con il risultato che i confini si vanno differenziando sempre di più e, paradossalmente, acquistano maggiore importanza. Per poter comprendere la loro complessità e particolarità, è indispensabile analizzarli da un punto di vista generale piuttosto che perdersi nei dettagli. È necessaria quindi una teoria che non faccia di "tutta l'erba un fascio". Invece di ricercare semplicemente dei "denominatori comuni" fra la miriade di casi di studio empirici, una teorizzazione richiederebbe anche un elemento deduttivo sulla natura mutevole degli stati e delle società a seconda dei vari periodi storici. Una teorizzazione potrebbe avere come oggetto la scansione periodica della politica, l'identità culturale, l'arbitraggio economico oppure le relazioni contraddittorie tra le sfere, parzialmente separate, della politica e dell'economia. È appunto l'economia politica l'argomento principale di questo contributo, che allo stesso tempo però analizza anche l'arbitraggio di confine e la divisione in periodi dei confini. Inoltre l'enfasi che pone sulla democrazia fornisce un potenziale collegamento ai temi dell'identità culturale e soprattutto nazionale.

Parole chiave: politica ed economia, capitalismo, territorialità, sovranità, arbitraggio, passaggio di confine, sistema mondiale

INTRODUCTION

Borders and borderlands fascinate in their infinite variety, arbitrary changeability and contradictory nature. They separate - or join - economies at different or similar levels of development, different or similar societies and cultures, members of different nations or the same nation, hostile states or peaceful states. Borderlands are directly affected by the often seemingly arbitrary actions of two (or more) different states, not just their 'own' government. Borders are 'barriers' or 'filters' protecting against an outside world, but they are also 'bridges' or 'gateways' to it. They bring economic benefits to peripheral and often disadvantaged border regions as their inhabitants take advantage of market and price differences; but opportunistic 'arbitrage' activities, whether illegal smuggling or legal trading, may have negative, distorting effects on local economies. For states and state elites, borders are a potent 'ideological symbol' of national identity, which can increase the resources allocated to borderlands. But borders also frequently enclose members of other nations, sometimes against their will, they abruptly terminate the 'political community' and the remit of representative democracy; and the priorities of the state(s) may be very different from those of local border or cross-border communities (Anderson, O'Dowd, 1999a). Furthermore these various border facets - 'barrier', 'bridge', 'benefit', 'symbol' - may contradict or complement and reinforce each other, for while 'bridge' is negated by 'barrier', the latter may have great symbolic significance, as where ostentatious (but relatively ineffective) physical barriers against Mexican immigrants are partly for internal ideological consumption within the USA (see Heyman, 1999).

In all this variety it can sometimes be hard to 'see the wood from the trees' or to move beyond seeing each state border or border area as simply unique to a particular time and place. Generalising inductively from particular cases is difficult and often misleading, or may be confined to typologies and a focus on whether cross-border comparisons or processes are symmetrical or asymmetrical. Deduction may prove more fruitful in developing a general theory of state borders, and at the very least is a necessary complement to induction and empirical case studies. Generalisation is needed, not least to make sense of the rich historical and geographical detail revealed by the empirical research of particular borders at particular times (see for example Wilson, Donnan, 1998), and because borders can be particularly revealing of the entities they contain.

Contemporary 'globalization' and the neo-liberal vision of a 'borderless world' (Ohmae, 1991) highlight both the importance and the possibility of constructing a theory of borders. Neo-liberal ideology suggesting the end of borders is completely misleading - as seen for instance by the contrary trend towards 'Fortress Europe' -

and it is an open question whether a 'borderless', single-state world is even theoretically possible in capitalism, never mind likely to emerge. However, state controls over entry and exit are under growing pressure; and social, communal and economic boundaries seem increasingly de-linked from territorial borders. There is now a general though selective 'lowering' of borders as 'barriers', and increasing permeability to flows of information, capital, commodities and people - or at least some people. The 'filtering' effect of borders varies systematically for different types of activity, and changes in these effects are a hallmark of contemporary globalization. For example, in recent decades there has been a differential 'internationalisation' of state functions, with some departments of government (e.g., finance, trade or industry) much more involved in transnational negotiation and regulation, while others (e.g., social welfare or education) remain more confined within state borders and 'national' terms of reference.

This suggests that historical periodizations of global economic, cultural and political developments provide a fruitful route to theorizing borders. Theorization can however be taken further by complementing the inductive identification of broad historical patterns with a deductive approach which focuses more directly on the selective permeability of state borders, their differential 'filtering' effects, and the changing nature of state territoriality. At least four different approaches can be identified, centred respectively on *political* periodization, *cultural* identity, *economic* arbitrage, and the *politics/economics* relationship. They involve a mix of induction and deduction, and ultimately they would need to be fully integrated into a coherent framework.

Firstly, the changing nature of borders may be explained in terms of a historical periodization of political territoriality and state sovereignty, the internal relations of states and societies and their external interrelationships in the wider system of states. For example, state borders were relatively 'open' in the era of imperialism before World War I; then relatively 'closed' with the growth of 'national' economic 'self-sufficiency' and a closer identification of the state and capital, particularly in the inter-war period; and subsequently there was a progressive '(re)opening' of borders which became especially marked with the intensification of globalization from the 1970s (Anderson, O'Dowd, 1999b).

Secondly, a complementary way of theorizing borders focuses on cultural identities in border areas and their political implications (Donnan, Wilson, 1999). It could encompass nationalism's ideal of the 'nation-state' where the borders of state and nation supposedly coincide, but their frequent lack of congruence in practice, and the conflicts which result (Anderson, Hamilton, 1999). Nationalist doctrine is bound up with territorially-based representative democracy (see below); and nationalism too is susceptible to historical periodisation

which would link it back to the first approach.

A third, more deductive, approach would be to build on the pioneering work of economic location theorists Walther Christaller (1933, 1966) and August Losch (1940, 1954) - who interestingly developed their theories in the inter-war period when borders were relatively 'closed' (Christaller, 1966; Losch, 1954). It could focus for instance on Christaller's 'administrative' or 'territorial' principle in central place systems, the economic advantages of a border location for trading and manufacturing, and the distorting effects of borders and 'border arbitrage'.

The fourth approach, also largely deductive, centres on the *politics/economics* relationship, their partial separation or 'contradictory unity' in capitalism (Wood, 1995; Amin, 1996), and the implications of their differentiation for state borders and differential 'filtering'. Their separation/integration is a central theoretical and practical issue in the functioning of capitalist society, fought over for instance in issues of state ownership, nationalisation and privatisation. It underpins and partly overlaps the related and more familiar distinctions between 'state' and 'civil society', and between the 'public' and 'private' spheres or sectors. Rather than being a contingent factor, the separation arises from within the capitalist mode of production where typically surplus value and economic resources are extracted and allocated not primarily by political means, but mainly by the 'apolitical' mechanisms of 'the market'. However, this separation or 'contradictory unity' has to be re-cast as not so much between 'politics' and 'economics', or 'state' and 'civil society', but more precisely as the exclusion of democracy from the realm of economic production whether in the private- or state-owned sectors. As we shall see, the separation has particular salience for the relations between borders and democracy and economic development. Democracy tends to stop both at the gates of the workplace and at the state border; and the 'politics/economics' separation can be seen as a precondition both of territorial sovereignty and of economic globalisation (Rosenberg, 1994).

This fourth, 'political economy' approach is the main concern of this chapter. It also brings in elements of the *political* periodization and *economic* arbitrage approaches (and is potentially linkable to the *cultural* identity approach via nationalism and democracy), and an adequate theory of borders would need to integrate all four approaches. The chapter suggests that focusing on the 'contradictory unity' of 'politics' and 'economics' provides a good starting point for doing this. It discusses their partial separation as a uniquely capitalist phenomenon and reformulates it in terms of democracy and the absence of democracy (section I). It outlines the connections with political sovereignty and state territoriality or the use of borders as a means of social control; and it discusses 'border arbitrage', suggesting that the

endemic economic and democratic 'deficits' in border regions necessitate forms of democracy which are capable of encompassing both social relations *in* production and border-crossing relations (section II). Some examples of how the 'contradictory unity' has changed historically in the development of the world economy and states system are described (in section III), before speculating on the contemporary and possible future implications for borders (in section IV).

I. THE SEPARATION/INTEGRATION OF 'ECONOMICS/POLITICS' IN CAPITALISM

At the simplest level, the separation of 'politics' and 'economics' involves a 'public sphere' of 'politics' and the state, which is territorially delimited, and a 'private' sphere of economic production, distribution and exchange which can straddle state borders. The separation is structural to capitalism and is materialised in separate 'political' and 'economic' institutions and arenas, rather than being simply ideological. But it is also ideological, as seen for instance in economic deterministic notions that global market forces are impervious to state politics, and more generally in a failure to appreciate the highly problematical and only partial nature of the 'separation'. The conventional dichotomy has to be specified more accurately before discussing the links with territorial borders and the historical trajectory of capitalist globalisation.

In capitalism, unlike other social systems, production and the allocation of labour and resources are generally separated off from the arena of 'politics' and displaced to a separate 'non-political' sphere of 'economics'. This uniquely capitalist separation arises from within the capitalist mode of production where surplus value is extracted from the direct producers by the 'apolitical' mechanisms of 'the free market' rather than by political force or other non-economic means. This contrasts with pre-capitalist modes where surplus was extracted from generally 'unfree' producers by political or 'non-economic' methods - by military force, whether wielded by individual slave-owners, feudal lords, or tribute-taking centralised administrations, or, less militaristically, through religious obligation or other traditional ideological processes. Thus political issues of domination and exploitation, which in non-capitalist modes of production were clearly bound up with political power, are in capitalism at least partially de-politicised and transformed into distinctively 'economic' issues - perhaps 'the most effective defence mechanism available to capital', as Wood remarks (Wood, 1995, 20).

In the abstract capitalist mode of production, labour is legally 'free' and 'freely exchanged' as a market transaction for wages or salaries; but their monetary value is less than the value of what is produced, the difference equating to 'surplus value' which is appropriated in the

form of profits, interest and rent. What 'enforces' this surplus transfer from wage or salary worker to capitalist employer is not directly 'political' but the economic needs of the worker her/himself. Workers generally have little or no means of production (farmland, factories, raw materials, etc.) of their own; these are privately owned as capital by the capitalist class; and hence workers have no option but to work for wages or salary. Thus the threat of economic sanctions against workers, individually and collectively - for example, being refused a pay rise or promotion, or worse, being made unemployed - can discipline the workforce despite it being 'free' in political and legal terms.

This process of surplus extraction and capital accumulation happens in capitalism's separate 'private' sphere of 'economics'. However, despite appearances to the contrary, this sphere does not operate on its own or in isolation from 'politics'. On the contrary, it depends on the latter - hence the need to specify 'politics/economics' as a 'separation/integration' or a 'contradictory unity', rather than accepting the conventional false dichotomy of 'independent' factors which may or may not be brought together in an external relationship with each other. The supposedly 'non-political' sphere of 'economics' is in fact bound up with 'politics' in two senses. Firstly, the power relations between capitalist and worker in the 'private' sphere depend on the state maintaining 'private property' and the capitalist class's monopoly of the means of production on which the capitalist exploitation of 'free' labour depends. Coercive force, not wielded directly by the economic appropriator (as it was by feudal lords) but by the state separately from civil society, is ultimately necessary to sustain private property and expropriation (Wood, 1995, 28-9). Secondly, the crucially important 'private' sphere domination via 'economic' sanctions (promotion refusal, unemployment, etc.) is a form of coercive *class politics* rather than simply a technical 'economic' matter, notwithstanding the dominant ideology of legal equality and 'freedom' of labour and the fact that political inequality is not officially recognised (as it usually was in pre-capitalist contexts).

Thus Wood concludes that:

'the differentiation of the economic and the political in capitalism is, more precisely, a differentiation of political functions themselves and their separate allocation to the private economic sphere and the public sphere of the state' (Wood, 1995, 31).

Politics operates but in different ways in the 'private' sphere of 'economics' and the market as well as in the

'public' sphere of 'politics' and the state.

This general argument applies to the capitalist mode of production in the abstract, and is approximated in the dominant liberal capitalist democracies. Surplus is mainly extracted in the 'private' sphere by 'economic' means; and decisions on resource allocation and what/what not to produce are mainly based on private profit criteria, rather than involving the 'public' sphere of politics and the state, much less collective democratic choice. However, the concrete reality of 'actually existing capitalism' is more varied and complex, and the 'private/public' and the 'economic/political' distinctions are in actuality less clear-cut.

Reformulating the 'contradictory unity'

Although more accurate than the conventional dichotomy, the abstract formulation at the level of 'mode of production' is overly schematic and fits an 'ideal world' of liberal or neo-liberal ideology more than capitalist reality. As Barker points out in a sympathetic critique of Wood's formulation, the fact that 'economics' and 'politics' can be separated in capitalism, does not mean they always are separated, or separated to the same extent, and in state enterprises they are effectively merged (Barker, 1997).

'Private' accumulation dominates in contemporary capitalism, and even more so than formerly with the demise of the USSR and the global fashion for privatising state enterprises. It is also true that in this predominantly 'private' system of accumulation, state-owned enterprises, whether in countries such as Britain or in centrally-planned economies, generally operate very much like privately-owned firms in so far as there is little or no worker democracy and an absence of genuinely democratic decision-making over what or what not to produce. Indeed, the acceptance of nationalised industries by private capitalist interests in, for example, Britain was largely predicated on them behaving in a profit-seeking, capitalist way - that is, conforming to the dominant 'political/economic' relationship and behaving as purely 'economic' actors rather than 'political' actors subject to democracy, despite being collectively owned by the taxpayers.¹

But modern states clearly do much more than ensure the necessary political and legal conditions for 'private' capital accumulation. Despite or contrary to neo-liberal anti-state propaganda, they generally combine these 'purely political' functions with substantial direct and indirect involvement in the 'economic' sphere. This is

1 It is interesting to note that Rosenberg takes the nationalised British Coal Board to exemplify the dichotomising of 'economic' and 'political' spheres and the non-neutrality of the state with respect to 'private' political power in production. In the miners' 1984-85 strike, Mrs. Thatcher's neo-liberal government gave the Coal Board management every assistance against its employees while at the same time insisting that the dispute was a 'non-political' industrial dispute and not a matter for the state; its alleged 'only' role was to uphold the 'rule of law' and 'allow management to manage' (Rosenberg, 1994, 128).

most obvious in state-ownership and 'nationalised' industries, but occurs more generally and to widely varying degrees through state regulation, the subsidisation of economic activity, and the provision of physical, economic and social 'infrastructure' (roads, transport, education, health care, etc.), all of which are necessary for capitalist competitiveness. States are heavily involved not only in 'market substitution' via state-run enterprises but also in 'market regulation'. The latter has become more prominent in recent decades at the expense of the former, but at the same time states have become more involved in imposing the competitive discipline of capital on other institutions and society in general (van der Pijl, 2002), and are themselves more competitively economically with each other.

In contemporary capitalism, the 'economic' sphere is thus far from synonymous with the sphere of 'private' capital. As Samir Amin puts it:

'Competition leads to opposition between states as much as between enterprises because capitalism is inseparable from the modern state; they have become inseparable through simultaneous development, and they control together the structures of accumulation' (Amin, 1996, 247).

These added complexities, however, strengthen rather than weaken the basic argument about the 'contradictory unity' of 'politics/economics', but their separation/integration has to be further reformulated.

The 'economic' sphere is not necessarily 'private', but it is separated off from the public sphere of 'politics', and its internal politics are different in that democracy is excluded from the realm of production whether private or state-owned. The reformulation of 'politics/economics' has to take account of state/economy linkages and state capitalist production - largely ignored Wood, and by Rosenberg in applying her formulation to the system of states (Rosenberg, 1994). The reformulation specifies democracy as the key differentiator rather than 'politics' in general. The separation is really the exclusion, not of 'politics' or the state, but of democracy from economic production.

II. STATE SOVEREIGNTY, TERRITORIALITY AND ARBITRAGE

Borders are clearly differential in their economic and political effects, and in very general terms it may appear that:

"Lines of political jurisdiction halt at fixed national borders, while those of economic activity speed on through a myriad of international exchanges without undermining the ramparts of formal sovereignty above" (Rosenberg, 1994, 121).

However, 'economics' do not simply 'speed through', and it is democracy not 'politics' which stops at the border (as at the workplace gate). Political processes as vari-

ous as imperialism and intergovernmentalism, or the participatory democracy of transnational 'social movements' (Goodman, 2002), are clearly border-crossing. Indeed contemporary globalisation has been accompanied by a substantial increase in transnational forms of political governance (see Held et al., 1999). Rather, it is formal state sovereignty and representative democracy which terminate abruptly at borders, and this has the consequence that accountability and governance (despite the substantial increase) are generally weaker and less democratic in transnational contexts than within the borders of the state (see McGrew, 2002; Hirsch, 2002). In more localised cross-border contexts or border regions, the 'political deficit' results from the border truncating democracy and arbitrarily dividing what might otherwise constitute functioning political communities with their own distinct interests and concerns.

Capitalism's contradictory unity of 'economics' and 'politics' cannot properly be understood in isolation from its development over space and time. Its spatial dimension involves formal territorial sovereignty which by definition is delimited by state borders, whereas economic production, distribution and exchange are not. The latter can and do straddle state borders; and given the competitive expansionism of capital, they can indeed be seen as inherently 'transnational'. Private property (in physical forms another major type of territoriality) in the separate 'economic' sphere of civil society has its 'political' counterpart in the absolute sovereignty of the state within its territorial borders. The division of supposedly 'non-political' economics from the 'political' realm of the state is basic to state sovereignty and its sharp distinction between external and internal affairs.

Thus the 'politics/economics' separation relates directly to the differential permeability of borders, and Rosenberg, following Wood (1981, 1995), makes the insightful argument that 'the separation of the economic and the political in capitalism' became a structural necessity both for territorially delimited political sovereignty (untrammelled by 'economics'), and for the globalisation of economic production (unconfined by territorial 'politics' and state borders):

"... the sovereignty of the state does depend on both a kind of abstraction from production and the reconstitution of the state-political sphere as external to civil society ..." (Rosenberg 1994, 128, 172).

State sovereignty depended on the separation of 'the state-political sphere' from production in civil society. The separation gave plausibility to claims of absolute state sovereignty by excluding a 'private' sphere of 'economics' which was allegedly 'non-political' and over which supposedly 'absolute' sovereignty did not have to apply. Conversely, the transnational expansion of capital across borders - 'the empire of civil society' - was facilitated by the separation of the 'private' sphere from the 'public' sphere of sovereign independent states and from

directly political control which would have obviously conflicted with notions of 'sovereign independence'. As we shall see (in section III), the general historical tendency, albeit with some countermovements, has been for transnationalism to depend less and less on formal empires and increasingly to involve looser, more informal modes of imperialism or non-hierarchical cross-border relations.

The separation thus makes possible absolute claims to 'self-determination' and political independence, and a formal sovereign equality of all states, large and small, irrespective of the huge variations in their economic wealth and power. Of course, this formal equality is an unbelievable fiction when set against the increasing unevenness and polarisation between rich and poor states and regions in the global system. Nevertheless, the separation is real enough. While (usually hard fought for) sovereign independence may often seem hollow in economic terms, it is preferable to a colonial status which in addition to 'economic' domination also involves direct 'political' domination as well, much as 'free' labour is a preferable status to indentured, serf or slave labour, even though its freedom is in reality limited.

The formal equality of 'free' individuals in capitalist democracy has its international counterpart in the sovereign equality of states, and both only make sense in 'purely political' terms with 'economics' excluded. The global development of 'free' labour and of 'free' states are indeed opposite sides of the same coin, both dependent on the 'politics/economics' separation. The transnational global economy and the system of sovereign national states have common origins and are structurally interdependent. 'Purely political' sovereignty in the states system rests on economic power in the world market, from which it is partially separated; and power in the world market is dependent on coercive political power in the system of states. As at the more abstract level of the capitalist 'mode of production', there is not a simple dichotomy between a 'global economy' and a 'states-system' but rather a 'contradictory unity' (Rosenberg, 1994, 87-88).

Territoriality and 'border arbitrage'

However, no particular configuration of state borders can logically be deduced from the nature of capital, nor does global capitalism require a particular or fixed number of states. But in the global system, unlike the abstract mode of production, the conflicting classes and competing capitalists are geographically uneven and divided into different national states. What the 'politics/economics' differentiation means for economic development therefore ties in closely with the nature of political territoriality and its implications at borders. National states (along with 'private property') are the prime users of territoriality in the modern world, and given the

ubiquity and usefulness of territoriality as a form of control they are highly unlikely to let it 'wither away'. But territoriality's strengths are also obstacles to transnational or cross-border development.

Territoriality is a particular mode of social organisation and enforcement which operates by controlling access into and out of specified geographical areas. It is a 'spatial strategy' which actively uses territory and borders to classify and communicate; it regulates information, symbols, resources, and people by delimiting and asserting control over territorial borders (see Sack, 1986, 21-34). Its valuable strengths are that it can greatly simplify issues of control and provide easily understood symbolic markers 'on the ground', giving relationships of power a greater tangibility and appearance of permanence. Territoriality is however also inherently conflictual and its assertion tends to generate rival territorialities in a 'space-filling process'. In the interests of control, it reifies power, de-personalises social relationships, and oversimplifies and hence distorts social realities. It can be arbitrarily divisive and disruptive of social processes, its barrier effects at borders often indiscriminate or unintended in their consequences.

Even where borders as 'gateways' between separate polities are seen as a source of economic benefits, their consequences at a deeper level are arguably negative. Borders tend to generate short-term, opportunistic and more questionable 'arbitrage' activities, ranging from trading on tax and price differences to smuggling and associated forms of crime, including the smuggling trade in 'illegal immigrants'. Here Altavater's analysis of the weaknesses of post-Soviet economies in terms of a preponderance of 'arbitrage' as distinct from 'production' or 'extraction' activities may be adapted for border contexts (Altavater, 1998). While the separateness of his three 'ideal types' of economy can be questioned, especially where 'arbitrage' is directly implicated in the sphere of production (rather than being confined to trade which it often is), the concept of 'border arbitrage' does seem to point to endemic weaknesses in the economies of border regions. It suggests that these are deep-seated weaknesses despite the fact that they stem from what are generally seen positively as 'opportunities' by the participants (and understandably so, particularly if their area has few other economic advantages).

Of course, the economic and political 'deficits' associated with a territorially divided system of states are not confined to border regions - for example, the 'arbitrage' of large-scale financial speculation on different interest and currency exchange rates is state-wide, indeed world-wide, in its operations and effects. But we need to distinguish more localised border-crossing processes and 'border arbitrage' which has different characteristics from state-wide arbitrage such as currency speculation. Whereas the latter for instance typically involves 'big capital' and large financial institutions, the former is

usually dominated by 'small capital' and is more likely to include smuggling and related illegalities. The immediate border linkages and effects tend to be more pervasive and intense in border communities, and for this reason border regions may be particularly revealing of wider processes.

'Unaccountable' cross-border effects from neighbouring states which increase risk, and the barrier and truncating impacts of borders which lead to such things as a failure to achieve economies of scale, or a wasteful duplication of investments, tend to be especially marked in regions adjacent to or near borders. These effects generally decrease with increasing distance from the border, though social space may be discontinuous with cross-border linkages and impacts 'leapfrogging' the immediate border area. The general spatiality of geographical proximity and the 'distance decay' of border-related impacts may be further circumscribed by the territoriality of sub-state political units of regional or local government, with border effects being largely confined to territorial units which are contiguous with the border.²

The various border-induced 'deficits' - the economic weaknesses of arbitrage and the anti-democratic, arbitrary and often unintended political effects of borders - all point to the same general conclusion: the need to integrate 'economics' and 'politics' in deeper and more extensive forms of democracy capable of encompassing production and cross-border contexts. And - returning to the inductive identification of broad historical patterns - this task, instead of becoming less pressing with 'globalization' and a general lowering of borders, is paradoxically becoming more pressing for precisely this reason. If 'globalization' is indeed eroding territorial sovereignty and leading towards the emergence of overlapping 'new medieval' or 'postmodern' territorialities, then it is also weakening the already weak representative democracy currently available. In at least formal terms, it is the 'people's sovereignty' which is being eroded, and medieval metaphors are hardly encouraging for democracy (Anderson, 1996). However, they may imply an increased need for participatory forms, though whether these would compensate for the erosion of representative democracy is an open question. But democratic cross-border governance can take a wide variety of forms and it is now more urgently needed, not only because cross-border flows and effects are increasing with contempo-

rary 'globalisation', but also because the contradictions of selective border permeability and its differential 'filtering' effects are increasing as well.

Thus the costs of territoriality are often largely paid in border regions, but in general the partial separation of 'politics/economics' actually helps to reduce the costs. It has not only enabled a territorial definition of sovereignty, and a conception of 'politics' as internal to the national state and unencumbered by economic inequalities between states. It has also simultaneously facilitated a widening and deepening of transnational economic and social integration across borders - 'the empire of civil society' - relatively unfettered by state loyalties and controls, or at least less fettered than would otherwise be the case. However, it would be misleading to see this historical development in functional terms as a smooth process; or as not requiring the traditional extension of the political and military power of states across borders, (as Rosenberg might sometimes be taken to imply). How the 'contradictory unity' developed historically gives a perspective on how it might develop in the future, and whether or not a globalized 'borderless world' is a theoretical or practical possibility.

III. 'POLITICS/ECONOMICS' IN THE DEVELOPMENT OF GLOBAL CAPITALISM

Whether exercised through hegemonic threat or persuasion, client states, and/or direct military intervention or empire-building, the conventional power of stronger states has always been, and continues to be, an inseparable part of capitalist development. The globalisation of civil society has taken a long time historically (from before the 16th century) and is far from complete, despite its acceleration since the 1970s and the world-wide privatisations from the 1980s. Moreover, it is riven with contradictions which help explain why it has not been completed - perhaps even why it cannot be completed under capitalism with its inherently conflictual and uneven development. Cross-border institutions can help to ameliorate some of the negative effects of the contradictions, but obviously these are more in the nature of special territorial arrangements for the particular problems of border regions, not solutions to more fundamental problems of uneven development.

2 It may help to distinguish three main meanings of 'cross-border' linkages and effects. They may be:

- (a) *spatially circumscribed but socially extensive* - i.e., 'cross-border' narrowly defined - linkages which are confined to areas immediately adjacent to the border, or administrative units of local/regional government contiguous with it; but widespread in terms of their social impacts within border communities; or
- (b) *socially circumscribed but spatially extensive* - i.e., confined to particular social institutions, groups or places, but these may be located anywhere in the state territories, and include border effects which 'leapfrog' the immediate border region; or
- (c) *spatially and socially extensive* - i.e., cross-border linkages whose effects have widespread social impact across the whole state territory, as when previously separate entities enter a confederal type of arrangement.

The main developmental tendency, despite reversals and counter-tendencies, has been towards a morglobal reliance on the partial separation of 'politics/economics', with a less general, more selective, dependence on territoriality and borders as the mode of control. The distinctive nature of capitalist borders can initially be understood in terms of historical transformations from pre-capitalist to capitalist territoriality. Thus Amin argues that the specificity of capitalism 'lies ... in the dominance of economic authority' which historically entailed a 'qualitative reversal of the relationship between economics and politics/ideology'. Previously 'power commanded wealth', but now it is 'wealth which commands power' and 'the reversal of political dominance over economics... to that of economic dominance over politics under capitalism' means that the relationships between 'the space of political management and the reproduction of economic life' cannot be treated as qualitatively the same across history (Amin, 1996, 219, 236). Hence borders are qualitatively different.

Similarly, Rosenberg suggests that, uniquely under capitalism, the territorial extension of 'political' power is not essential for economic expansion beyond borders, and that '(c)apitalism is the only historical system which permits the exploitation of productive labour under alien jurisdiction' (Rosenberg, 1994, 87). This can be questioned - feudal landholding often occurred across different jurisdictions at least some of which might be called 'alien' - and the territorial economic expansion of capital was in practice generally associated with 'extra-territorial' state power, colonialism, the hegemonic power of stronger states or the external threat of military force. Nevertheless, cutting through the complications, it is generally true that the 'politics/economics' separation has enabled modern capitalism, and more specifically production as distinct from simply trade, to expand transnationally to a much greater degree quantitatively and qualitatively. Global capitalism now rests more than ever on the partial separation of the 'empire of civil society' from the 'political' sphere of states.

Territoriality and economic development

This helps to explain major changes in the prevalent types of state and state borders which accompanied the development of modern capitalism. Its emergence was made possible by the relative freedom, flexibility and competitiveness resulting from the 'parcellisation' of sovereignty in European feudalism (Merrington, 1978): political authority was geographically divided between 'town' and 'country' as well as between a myriad of states and statelets (in contrast, for instance, to the technically more advanced but highly centralised, socially conservative and effectively restrictive single empire of China). But when the principle of territorial state sovereignty was re-invented in the absolutist states of 16th

century Europe, the initial attempts to assert it were literally 'absolute' and (to modern eyes) bizarrely all-encompassing. Exceptional spatial arrangements, such as the 'extra-territoriality' of foreign embassy compounds and international trade fairs, had to be instituted to stop the principle totally blocking international communication and commerce. However, the main way in which the principle of 'absolute' state sovereignty was rendered practical was not by a spatial strategy of 'exceptional territories', but through the differentiation of a separate sphere of civil society where the principle did not apply, or at least not with the same force or comprehensiveness.

The differentiation related to shifts in how surplus was extracted from foreign labour and these were paralleled by changes in the state system, the political forms of imperialism and associated borders. For example, the early empires of absolutist Portugal and Spain relied mainly on slave labour in overseas mines and plantations which were politically managed from Lisbon and Castile, the single, territorially bounded and unified Roman Empire providing the model, with colonies considered an integral part of the 'home country'. By contrast, the later British Empire was a looser, more politically varied entity where slave labour became less important, and semi-free indentured labour and free labour more important. Furthermore, Britain's 'informal empire' (e.g., in Latin America) did not involve direct British political rule or the territorial extension of British state power (apart from the occasional 'gunboat'), and it was in some instances more important economically than parts of the 'formal' political empire. In the 20th century the USA has continued this trend, its 'empire' almost all 'informal', the internationalisation of its production depending mostly on 'free labour forces and private property rights upheld by alien state authorities' (Rosenberg, 1994, 169, 171). As the contemporary hegemonic power, the US in its foreign policy has actively promoted the separation of 'private economic' and 'public political' spheres across the world, as seen most recently in its promotion of privatization. Generally it has supported sovereign state independence (whether or not democratic) against (other imperialisms') formal empires, and it has opposed post-colonial radical nationalist regimes and centrally-planned economies whose statism would exclude American private capital.

However, the recent historical tendency for hegemony to rely more on economic power and less on direct political domination externally is not the whole story, nor is it linear or straightforward. Counter-balancing it, there has been a tendency for leading states to directly control a larger bounded territory as the 'home base' for the internal generation of wealth, and for becoming militarily more powerful. Thus Giovanni Arrighi in focusing on states which were the hegemonic agencies in successive regimes of capital accumulation, notes that

16th century Genoa was a mere city state, and the 17th century Dutch United Provinces were a hybrid between city state and national state, whereas the 19th century United Kingdom was a full national state with a world empire, while the current hegemon, the USA, is a continental superpower (Arrighi, 1996, 216-217). But Genoa's basis for accumulation was external to its own political borders and was closely linked to the Spanish empire which bore the costs of direct political rule. Genoese hegemony was superseded by the Dutch whose state ceded state-like powers to their giant trading companies (e.g., the Dutch East India Company) and amassed wealth from the territories which they controlled, and by more directly controlling and monopolising the associated shipping routes which channelled trade through Amsterdam. The Dutch were succeeded by Britain whose accumulation of wealth also involved the political monopolisation of shipping routes but was by comparison even more dependent on direct territorial rule - more internal to its own political borders - in the form of the British Empire (though as already mentioned, the British also had a significant 'informal empire'). In contrast, today's US hegemony has mainly been based on an 'informal empire' and a more thorough-going reversion to cheaper accumulation beyond its own borders. On the other hand, its power springs from directly controlling a much larger 'home base' - a bounded territory of continental scale - and furthermore it has extended this 'home base' by incorporating Canada and Mexico in NAFTA. The historical story of capital accumulation and bounded territory would have to be extended to take account of the contemporary reterritorialisation in economic blocs like NAFTA and the European Union. That is beyond the scope of this paper, but these issues of territoriality and the control of territory - whether 'direct internal', 'ceded', or 'indirect external' - and (the partial alternative?) controlling movement and trade between territories, should prove fruitful in theorizing borders.

But, in going beyond abstract, aspatial 'modes of production', it is already clear that territorial states and related territorial entities have been and continue to be part and parcel of concrete capitalist development, contrary to the conception of a duality of separate political and economic systems. The bordered system of sovereign states has been a constitutive element in the 'politics/economics' relationship, rather than some 'independent' or merely contingent phenomenon which is simply affected by it. Once both were instituted, 'politics/economics' has related to state borders in a wide variety of ways, but despite significant reverse movements (as with the general raising of state borders as barriers in the inter-war period), the main direction of change has been towards lessening the effects of territoriality and furthering cross-border, transnational or global developments. Civil society has at least partly escaped the cag-

ing of territoriality. Constituting capitalist relations of surplus extraction as 'non-political' in a separate 'private' sphere of 'economics' encouraged their increasing extension beyond the borders of a given state, and allowed the exploitation of productive labour under the supportive 'political' sphere of other, foreign states. Political control continued to extend across borders but now it did so mainly in a 'non-political economic' sphere - 'this extension of command assum[ing] a different form as a result of the disaggregation of political functions between public and private spheres...' (Rosenberg, 1994, 172). Directly 'political' control in the conventional sense of political or military intervention could be used simply as a threat or an action of last resort. In association with this, agencies of transnational economic governance such as the World Bank, the IMF and the WTO - largely directed by the USA as the world's hegemonic state power and an external expression of political power in the 'economic' sphere - have become more important.

Thus the world is simultaneously dominated by a capitalist market and a system of states. The spatial extension of state power across borders, wielded above all by the USA as now the only 'super-power', is still fundamental to the system. But the extension of power no longer takes the form of political empire, but rather associations of independent states under US leadership (as seen in the Kosovo intervention and the Gulf War), combined with its politically-aided leadership of the 'empire of civil society'. For example, Amin argues that 'It is thanks to military superiority that the US has been able to impose the dollar standard despite the decline in its commercial efficacy' (Amin, 1996, 248). But the world market and the multiplicity of states constitute a single global system - a 'contradictory' economic and political 'unity' - rather than two separate systems. Their historical development has common origins in the movement from formally integrated empires to the political freedom of sovereign nations as the bearers of 'free' labour. The 'politics/economics' separation helps explain why global markets coexist with a politically fragmented world of territorial states, and why, despite increased globalisation, a multiplicity of liberal democratic states may still provide the 'best shell' for capitalist development. On this reading, state borders are here to stay.

IV. THE FUTURE OF TERRITORIAL BORDERS ?

However, while the conflictual capital-labour relationship makes state control in the 'public political' sphere essential, there is nothing in this particular logic to necessitate a multiplicity of states: a single world state seems theoretically possible. Given the contradictory nature of territorial borders, a single-state 'borderless world' might indeed seem functionally desirable for

capital, as neo-liberal ideology implies. But to see a 'borderless world' as a practical possibility, or at all likely on this basis, is to mistake an abstract, aspatial mode of production for concrete reality. It is to see capitalism as an undifferentiated global system disembodied from time and space. Moreover, while a functionalist reading seems plausible - after all, border contradictions cause problems for capital and a key objective of macro-regions like the EU is to minimise internal borders - these very contradictions make a 'borderless world' less likely. As we have seen, borders are key mechanisms of state control, not least physical controls over labour migration and their nationalistic ideological spin-offs (Heyman, 1999), and here the contradictions are actually on the increase.

A multiplicity of states, as Lacher emphasises, cannot be 'read off' as inherent in the logic of capital (Lacher, 2000). It is, firstly, a legacy of pre-capitalist origins in absolutist and other types of states. But this does not mean that our 'bordered world' is simply a pre-capitalist relic, or that a 'borderless world' is a serious option now that capitalism dominates the whole globe. It might be argued that capitalism became 'locked into' a pre-capitalist legacy - 'making history but not in circumstances of its own choosing' - but in fact it destroyed many other pre-capitalist features, so why not this one? As already mentioned, geographically divided sovereignties were a condition for the emergence of capitalism out of feudalism; and most of today's borders were established and subsequently maintained in the era of capitalism. The present multiplicity of states in fact comes largely from a complex series of state forming and state fragmenting processes over the two centuries since the French Revolution, with national states now the dominant form across the globe.

This suggests that there are basic structural features of capitalism which at the very least encourage, if not necessitate, the reproduction of territorial borders, rather than their removal or reduction to insignificance. These features include not only conflictual capital-labour relationships which require state management, but also the inherently 'uneven and combined', and above all competitive, nature of capitalist development over space and time. This (by definition) cannot be comprehended if the analysis remains confined to the abstract level an aspatial mode of production, or is carried out on a state by state basis. Capitalism involves competition between many capitals with material time-space locations in different states. Political territoriality and bounded economic spaces, rather than being mere contingent outcomes of aspatial social forces, constitute causal, formative dimensions of the system, as can be seen in recent political-economic developments.

Competition between capitalist interests, notwithstanding the global fluidity of speculative finance, is ultimately rooted in territoriality. However, with acceler-

ated globalisation since the early 1970s, there has been a shift from a system made up of state-dominated 'national' capitalisms to one where development is significantly more market-oriented and 'transnational'. Such historical switches can be seen in terms of two generally contradictory tendencies - one towards 'state capitalism', the other towards 'transnational capitalism' - but both inherent to the capitalist system. On the one hand, competing capitalist enterprises are typically rooted in particular locations within particular states and, largely in the context of *external* competition, they seek and get help from their own state, through, for example, partnerships between the private and public sectors, covert protectionism, or state nationalisations of private capital. On the other hand, capitalist enterprises are also spatially expansionist in their competitive search for inputs and markets and this extends across state boundaries.

The state capitalist tendency, in the ascendancy for most of the twentieth century up to the early 1970s, was associated with a relative strengthening of labour relative to capital, a closer integration of 'politics' and 'economics', and a general raising or closing of state borders. The transnational tendency was stronger in the nineteenth century, and since the 1970s it has again become more powerful, a reassertion of the general historical tendency for 'economics' and 'politics' to become more separated and for borders to be lowered or become more open. State ownership was significantly reduced by privatization and transnationalism facilitated. State-owned enterprises do tend to operate 'non-politically' and in purely 'economic' terms just like privately-owned firms, and hence in principle do not necessarily infringe the dominant 'politics/economics' separation. Yet in practice, state ownership - whether implemented in the interests of private capital (e.g., providing necessary infrastructural or other support not provided privately), or the interests of labour (e.g., providing jobs not otherwise available) - does tie the nationalised enterprises more closely to the public sphere of 'politics' and to the state territory, and tends to politicize the supposedly 'non-political' sphere of 'economics'. Furthermore, the wider neo-liberal ideological opposition to state-owned enterprises has been predicated not only on their implications for 'domestic' politics and their territorially confined nature, but also on the fact that state ownership in other countries limits the opportunities for investment by private capital. Privatization increased these opportunities and often at 'knock-down' prices.

CONCLUSIONS

The current dominance of 'transnational capitalism' does not mean that the other, 'state capitalism', tendency with its border-closing propensities has disappeared, or that capitalist production which spreads into

***Chart of individual sections for the territory of the former Venetian Istra (Rajšp, Trpin, 1997).
Pregledna Karta sekcij za ozemlje nekdanje Beneške Istre (Rajšp, Trpin, 1997).***

'alien jurisdictions' does not depend on their help. It clearly does, and not only in the important sense that its 'private economic' transactions are supported by the 'public political' power of these other states, but also in the more directly 'economic' sense of state subsidies and incentives to attract foreign direct investment. Whether, for a variety of economic, cultural, historical and political reasons, such help is as substantial or reliable as help from their 'own' state is questionable, but even 'foot-loose' transnational capital is not detached from the bounded space of particular states. Moreover, help from their 'own' state can involve the territorial extension of

conventional state power beyond the state's border, though we have seen that this is now less prevalent than formerly with the generally increased separation of 'politics/economics'. Changes in the nature of this relationship intersect with changes in the relationship between the spatial expansion of capital and the territoriality of states.

The other major feature of contemporary capitalism which encourages the reproduction of territorial borders is the need to manage conflictual capital-labour relationships and regulate the increased cross-border flows or potential flows of labour which have accompanied in-

tensified globalisation. This points even more strongly to the continuing centrality of territorial state borders (and 'centrality' is the right word, at least in a symbolic sense). The national states continue to be the main arenas for the reproduction of labour and its ideological control by appeals to nationalism, including opposition to 'foreign' or 'immigrant' workers. And, closely related to this, state borders (or the external borders of the EU in the case of 'Fortress Europe') continue to constitute the main barriers and filters controlling labour flows, though non-territorial 'internal' surveillance and control has recently increased. This seriously impedes the 'free' movement and exchange of labour and is generally accepted by neo-liberals despite the fact that it contradicts their 'free trade', anti-state ideology.

It is indeed the main contradiction in the system of territorial states and contrasts sharply with the relative cross-border freedom of movement for people in the transnationalism of last century. Whereas abstract analysis of the capitalist mode of production might suggest that the global market is integrated in all three dimensions of capital, goods and labour, the concrete reality is 'a truncated integrated market reduced to the first two of those dimensions' (Amin, 1996, 220-221). Labour markets are characterised by very obviously incomplete- or non-globalisation, with cross-border flows restricted to certain categories of worker (generally at the top and bottom ends of the market), often operating under re-

strictive conditions, and quite different from the completed nature of markets within state territories. This is, moreover, a major source of polarisation between rich and poor in the world system and a generator of further uneven development which is in turn, as already mentioned, a generator of borders. In this contradictory world, borders create problems and borders are required to contain them.

A single-state 'borderless world' which had surrendered such powerful mechanisms of social control as bordered states and nations, and the territorial ideologies of nationalism, could hardly cope with the tensions of capitalism. State borders, rather than 'withering away', are becoming more complex and differentiated.³ Paradoxically with intensified globalisation, they are becoming more problematical and if anything more rather than less contradictory.

In this context, the 'political economy' approach provides a good starting point for developing a more theoretically-grounded understanding of borders. We discussed how it links both with a *political* periodization of territoriality and the states system, and with the *economic* distortions of 'border arbitrage'. Although not developed, we also saw that the 'political economy' approach is potentially linkable to a *cultural* identity approach via nationalism and democracy. An adequate theory of borders would need to combine these political, economic and cultural elements.⁴

3 Examples of increased differentiation include not only contrasts between the EU's internal and external borders, but differences between internal borders with respect to membership/non-membership of a common currency, and between external borders with respect to states which are/are not candidates for membership of an enlarging EU. Removing internal border controls under the Schengen Agreement co-exists with a 'Fortress Europe' approach to external borders.

4 For comments and suggestions on some of the ideas in this chapter, my thanks to Douglas Hamilton, Liam O'Dowd and Denis O'Hearn; and to Milan Bufon, Julian Minghi, Ronan Paddison and other participants in the International Geographical Union sponsored conference.

O TEORIJI MEJA: DRŽAVE, POLITIČNA EKONOMIJA IN DEMOKRACIJA

James ANDERSON

Oddelek za geografijo in Center za raziskovanje mednarodnih meja (CIBR), Univerza Queen's,
 IR-Belfast BT71NN, 1 Colledge Park East

POVZETEK

V sodobni globalizaciji zaznavamo splošno zmanjševanje pomena državnih meja, ko "ovire" pravzaprav postajajo "mostovi", vendar pa je treba reči, da je ta proces izredno selektiven. Meje namreč postajajo bolj diferencirane in – paradokсно – prej bolj pomembne kot ne. Vendar jih je treba nujno posploševati, če hočemo razumeti njihovo zapletenost in svojskost, ne pa da se izgublamo v podrobnostih. Teorija, o kateri govorimo, je potrebna zato, da se ne bi znašli v položaju, ki mu pravimo "zaradi dreves ne vidi gozda". Teoretiziranje terja, bolj kot preprosto iskanje "skupnega imenovalca" v neštetih empiričnih vzorčnih študijah, tudi element sklepanja na osnovi spreminjajoče se narave držav in družb v različnih zgodovinskih obdobjih. Teoretiziranje bi se lahko osredotočalo predvsem na politično periodizacijo, kulturno identiteto, gospodarsko arbitražo ali pa na protislovno razmerje med delno ločenimi področji politike in gospodarstva. Glavni namen tega prispevka je prikazati politično ekonomski pristop k stvari, saj obravnava tudi mejno arbitražo in periodizacijo meja, medtem ko poudarek na demokraciji zagotavlja potencialno povezavo z vprašanji, povezanimi s kulturno, predvsem pa nacionalno identiteto.

To delno ločevanje med politiko in ekonomijo ima neposreden vpliv na državne meje, na njihovo selektivno "filtriranje" in diferencialne posledice. Politika in ekonomija namreč sestavljata "protislovno enoto", značilno za kapitalizem, ki jo lahko preobrazimo kot izključitev politične demokracije iz domene ekonomske proizvodnje. To daje poseben pomen ozemeljskim mejam, saj je demokracija nagnjena k temu, da se zaustavi tako "pri vratih" delovnih mest kot pri državnih mejah. In to delno ločevanje je omogočilo tako politično suverenost kot ekonomsko globalizacijo, kar se kaže v zgodovinskem razvoju protislovnega svetovnega sistema, kjer globoko vkoreninjena mnogoterost (z mejami) omejenih držav sobiva z nagnjenji k eni sami globalni ekonomiji.

Ključne besede: politika in ekonomija, kapitalizem, teritorialnost, suverenost, arbitraža, prehajanje meja, svetovni sistem

REFERENCES

- Altwater, E. (1998):** Theoretical deliberations on time and space in post-socialist transformation. *Regional Studies*, 32, 7. Cambridge, Cambridge University Press, 591-605.
- Amin, S. (1996):** The challenge of globalisation. *Review of International Political Economy*, 3, 2. London, Routledge, 216-259.
- Anderson, J. (1996):** The shifting stage of politics: new medieval and postmodern territorialities? *Society and Space*, 14, 2. London, Pion, 133-153.
- Anderson, J. (2002 in printing):** Transnational Democracy: Political Spaces and Border Crossings. London, Routledge – forthcoming.
- Anderson, J., Hamilton, D. (1999):** Territoriality, democracy and national conflict resolution in Ireland. *Geography Research Forum – Special Issue on Geography and Nationalism*, 19. Beer, 98-121.
- Anderson, J., O'Dowd, L. (1999a):** Borders, border regions and territoriality: contradictory meanings, changing significance. *Regional Studies - Special Issue on 'State Borders and Border Regions'*, 33, 7. Cambridge, Cambridge University Press, 593-604.
- Anderson, J., O'Dowd, L. (1999b):** Contested borders: globalization and ethno-national conflict in Ireland. *Regional Studies*, 33, 7. Cambridge, Cambridge University Press, 681-696.
- Arrighi, G. (1996):** The Long Twentieth Century. London, Verso.
- Barker, C. (1997):** Reflections on two books by Ellen Wood. *Historical materialism: Research in critical marxist theory*, 1. Cambridge.
- Christaller, W. (1966):** Central Places in Southern Germany. Englewood Cliffs NJ, Prentice-Hall.
- Donnan, H., Wilson, T. M. (1999):** Borders: Frontiers of Identity, Nation and State. Oxford, Berg.

- Goodman, J. (2002 in printing):** Contesting globalisation: sources of power, channels for democratisation. In: Anderson, J.: *Transnational Democracy: Political Spaces and Border Crossings*. London, Routledge – forthcoming.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. & J. Perraton (1999):** *Global Transformations*. Cambridge, Polity.
- Heyman, J. (1999):** Why interdiction? Immigration control at the United States-Mexico border. *Regional Studies*, 33, 7. Cambridge, Cambridge University Press, 619-630.
- Hirsch, J. (2002 in printing):** The democratic potential of 'Non-Governmental Organisations'. In: Anderson, J.: *Transnational Democracy: Political Spaces and Border Crossings*. London, Routledge – forthcoming.
- Lacher, H. (2000):** Making sense of the international system: the promises and pitfalls of the newest marxist theories of international relations. Draft ms. London, School of Economics.
- Losch, A. (1954):** *The Economics of Location*. New Haven, Yale University Press – Oxford, Oxford University Press.
- McGrew, T. (2002 in printing):** Democratising global institutions: possibilities, limits and normative foundations. In: Anderson, J.: *Transnational Democracy: Political Spaces and Border Crossings*. London, Routledge – forthcoming.
- Merrington, J. (1978):** Town and country in the transition to capitalism. In: Hilton, R. (ed.): *The Transition from Feudalism to Capitalism*. London, Verso.
- Ohmae, K. (1991):** *The Borderless World*. London, Collins.
- Rosenberg, J. (1994):** *The Empire of Civil Society*. London, Verso.
- Sack, R. (1986):** *Human Territoriality: Its history and theory*. Cambridge, Cambridge Univ. Press.
- van der Pijl, K. (2002 in printing):** Holding the middle ground in the transnationalisation process. In: Anderson, J.: *Transnational Democracy: Political Spaces and Border Crossings*. London, Routledge – forthcoming.
- Wilson, T. M., Donnan, H. (1998):** *Border Identities: Nation and state at international frontiers*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Wood, E. M. (1995):** The separation of the 'economic' and the 'political' in capitalism, in *Democracy against Capitalism: Renewing historical materialism*. Cambridge, Cambridge University Press.

original scientific paper
received: 2001-09-28

UDC 341:341.222(417:420)

CURRENT BRITISH-IRISH CONVENTIONS ON IDENTITY, DIVERSITY AND CROSS-BORDER CO-OPERATION

Colin H. WILLIAMS

Cardiff University, UK-CF10 3XW, Cardiff, Department of Welsh, P.O. Box 910
e-mail: Williamsch@cardiff.ac.uk

ABSTRACT

The present brief is to identify issues and trends which influence the role of language, identity and political negotiation in Irish-British relations, and relate these to broader European considerations. Successive parts of the argument emphasise geolinguistic and political issues before highlighting the need for appropriate infra-structural developments if language choice is to be realised at citizen and European Community level. Prescient questions are raised in relation to the interaction between territory, identity, language, and public policy in the UK and Ireland. The final section suggests fruitful areas of European co-operation with regard to community language policy.

Key words: role of language, identity, Ireland, United Kingdom, European co-operation

CONVENZIONI ANGLO-IRLANDESI VIGENTI SULL'IDENTITÀ, SULLA DIVERSITÀ E SULLA COOPERAZIONE TRA GLI SPAZI TRANSFRONTALIERI

SINTESI

Il presente saggio ha come obiettivo l'identificazione dei temi e delle tendenze che influenzano il ruolo della lingua, dell'identità e della negoziazione politica nelle relazioni anglo-irlandesi, con riferimento a considerazioni di più ampio respiro a livello europeo. Rientrano successivamente nel discorso anche tematiche geolinguistiche e politiche atte ad evidenziare il bisogno di sviluppi infrastrutturali adeguati dovendo effettuare scelte linguistiche a livello individuale e Comunitario. Vengono inoltre sollevate domande in merito all'interazione fra territorio, identità, lingua e politica pubblica nel Regno Unito e in Irlanda. Infine la parte conclusiva propone aree fertili per la cooperazione europea relativamente alla politica linguistica della Comunità.

Parole chiave: ruolo della lingua, identità, Irlanda, Regno Unito, cooperazione europea

INTRODUCTION

As I revise this essay for publication David Trimble has been reinstated as First Minister of the Northern Irish Assembly, the Ulster Loyalist marching season is in full swing, violence once again stalks the streets of Belfast, the Good Friday Agreement is hanging by the thread of decommissioning and the Council of Europe Charter for Regional or Minority Languages came into force in the UK on 2 July 2001. Barely a few months ago the situation seemed so much more promising as a semblance of normal politics had returned to a devolved Assembly in the north of Ireland. This essay charts one of the more significant threads in the normalisation process, namely British-Irish cross border co-operation within the EU context. The essay, in four parts, begins with a summary of the key issues from my perspective. Part 2 addresses the relevance of European and International Conventions and summarises several trends in European language affairs. Part 3 draws on the experience of community integration and language planning as practised in Ireland and Wales before applying some lessons to the Northern Irish context while Part 4 highlights some practical considerations for the Irish-British Council in the light of the above.

THE BRITISH-IRISH COUNCIL: KEY ISSUES

The key issue in British-Irish relations is to promote understanding, develop transport and trade relations and where possible harmonise activities within an expanding EU. A major innovative arrangement to promote joint-problem solving as regards the 'troubles' of Northern Ireland was the British-Irish Council (sometimes known as the Council of the Isles). This was designed to give both the Irish and British state (and their devolved partners in Scotland, Wales and Northern Ireland) a more formal role in the development of political life in the British Isles. It is a 21st century re-working of an old theme, the governance of the isles, but it also meshes well with similar regional-level developments in the so-called 'New Europe'. As regards cross-border community co-operation and the operation of the fledgling British-Irish Council, I submit that there are at least eleven issues worthy of special consideration, as follows:

- 1.1. The recognition, role and resourcing of Irish, Ulster Scots and the languages of various ethnic communities.
- 1.2. Implementing the various conventions ratified by government in relation to language and cultural diversity, with a central focus on the European Charter for Regional and Minority Languages.
- 1.3. Assessing the impact of trends within Great Britain, especially as regards the Welsh Language Act, 1993, the Government of Wales Act, 1997, the establishment of a Scottish Parliament and the Na-

tional Assembly for Wales 1999; and the campaign for a Secure Status for Gaelic and the promotion of Scots.

- 1.4. The changing nature of the interaction between individuals, committees and government agencies at all levels of the hierarchy from the local to the international.
- 1.5. The huge gap between ratifying an international treaty recognising the right to language choice and the investment, resourcing and socialisation of key individuals within particular domains to ensure that such rights can be exercised as a matter of course, not of privilege and not in exceptional circumstances only.
- 1.6. The prioritising of energy, political will and resources into key areas of action, namely education, public administration, health and welfare services, the media and most critically of all, community development.
- 1.7. The need to question the debate surrounding the de-politicisation of the language issue so that languages become less symbols of resistance and a relatively fixed, closed identity into vehicles for communication in a more open, plural society. The need to relate community language choice in Northern Ireland to the European context whereby one form of bilingualism may be necessary at the local level and a different form at the international level. The need to address whether the relatively disadvantaged in the future will be the monolingual English-speaker, or can English hegemony hold sway in an increasingly globalized world?
- 1.8. The empowerment of citizens to choose and develop skills is the key to good language planning based upon holistic perspectives.
- 1.9. The relationship of Irish with a) other networks of Irish-language speakers outside Northern Ireland; b) other Celtic languages; c) other lesser-used languages.
- 1.10. The relationship of Ulster Scots with a) Scots; b) variants of English; c) Diaspora communities worldwide; d) other lesser-used languages.
- 1.11. The relationship of Irish, Ulster Scots and English with each other in terms of borrowings, codifications, idiomatic expressions, syntax, and more critically shared experience in the domain of education and the whole issue of subtractive versus additive bi- or tri-lingualism in Northern Ireland.

Cardinal Principles

Two hundred years ago the rallying call for many was *Liberty, Equality and Fraternity*. As we enter the new millennium we need to supplement these ideals with a new set of principles by which humankind may manage its remarkable linguistic heritage. Recently the Linguae-

phere Project, directed by Dafydd Dalby, suggested that *Unity, Variety and Choice* should be embraced as pointers on the uncertain road towards a safer and more just planetary society (Dalby, 1998). For those of us involved in the Linguasphere Project these three principles structure the way in which we believe major international organisations such as those represented here today, should influence language awareness. Let me rehearse aspects of these principles.

"Unity, because justice, mutual aid, security, health, research, education, economic development, finance, energy, transport, and management of the environment, will all need to be co-ordinated at a global level, if our descendants are to have an improved chance of reaching the end of the new century, let alone the new millennium.

For this, an *auxiliary language of global unity* will be indispensable, a language which is taught and developed:

- as a shared resource and equal heritage of every community,
- as a standardised interface between any pair of languages in the world,
- and as a universal key to a rapidly expanding reservoir of common knowledge and technology,
- but not as the privileged possession of a handful of nations, nor as the vector of a dominant monolingual civilisation.

Variety, because the physical and mental health and the political and cultural evolution of humankind depend on preserving and developing diversity without animosity; both within and among the individual speech-communities which make up our ultimate globalized community.

For this, the rich variety of language throughout the world-together with that of literary, musical and artistic creation-must be protected and promoted, involving:

- the development of literary creation and publication in any language where the need and motivation exist,
- the urgent video-recording, sub-titling and archiving of all endangered languages, and
- the development of all transnational languages, including at least one *alternative language of global unity*.

Choice, because a balance between the rights and needs of each person and the collective rights of each community - linguistic or religious or national - can be more readily achieved if individuals have the maximum degree of freedom of information and choice among the communities whose language and/or culture they may wish to share.

For this, our modern means of telecommunication and transnational journalism, of distance education and global travel need to be employed to present the widest possible range of linguistic and cultural options to a world-wide audience, including:

- the provision of subsidised or free study for individual languages and cultures e.g. via the Internet - not a huge investment for any reasonably sized speech-community,
- the increased exposure of children to alternative languages and cultures, including the freedom for an individual child to choose and study a particular language via distance education,
- the twinning not only of towns in different countries (as already in Europe, for example), but also the 'twinning of tongues' between smaller language communities in different parts of the world, with the pooling of experience and resources,
- the development of sub-titled video-clips of short poems and traditional songs in the languages of the world,
- the availability of computer hardware and free software for children throughout the world, and the encouragement to use the computer keyboard creatively from the earliest possible age,
- the concentration of censorship in one area where it is fully justified - in banning the propagation of violence and intolerance.

For each of us, language provides a program to format our conscious thoughts, to communicate with others, and to define where and who we are within human society. These three functions of language are inseparable, since personal thought, interpersonal communication and self-identification are overlapping aspects of finding and maintaining our individual place in the world.

Language as a personal and social activity is therefore permanently balanced between two forces - between the pressure to conform and to be understood more widely, and the desire to be distinct, both as an individual and as part of a specific community and of our own generation".

Nowhere is this more acute than in several cross-border situations, such as characterises the Slovene population or the Irish population.

Over the past three decades the nation-state has been challenged by a number of forces both from above and below. Two trends influence the capacity of ethnolinguistic minorities to re-negotiate their role in the European division of labour. The first is the weakening of national economic sovereignty and the transfer of economic powers from state legislatures to the European Commission. Despite current difficulties with the E.R.M. and post-Maastricht, post-Nice negotiations, the EU has developed an integrated management of its constituent economies with new policies on competition, trade, monetary exchange rate, science and technological research, and to a lesser extent, its foreign policy. At the regional level agreements such as the Four Motors programme linking Baden-Württemberg, Rhones Alpes, Lombardy, Catalonia together with Wales and Ontario,

help to sustain an element of additional political-regional dynamism. For lesser-used language speakers in Catalonia and Wales more economic autarky can slow down out-migration and language shift, thereby easing one of the key determinants of inter-group antagonism. More formal concordats such as the one agreed between the Catalan Generalitat and the National Assembly for Wales in the Spring of 2001 represent a broader structural pattern wherein actors seek to by-pass well-defined aspects of central state authority and build-up regional-level power. We may not need to establish a *de jure* Federal Europe if regions increasingly operate as members of a *de facto* Federal Europe.

The absolute nature of the territorial nation-state can no longer be sustained as if it were a closed system, because conventional political authority is increasingly shared among a number of units within the political system. Pooled sovereignty, permeable borders, Community-wide socio-economic and environmental policy making, freedom of movement and to a lesser extent shared foreign policy through inter-related agencies such as the Western European Union, NATO, and the OSCE, all characterise the contemporary state system and render it more inter-dependent, both with respects to member states and to subordinate constituent regions. However, increased integration and mutual dependence is not without its own structural strains, which pose new challenges to cross-border communities and authorities, which we shall examine. Interest groups and local authorities in Catalunya, Euskadi, Ireland, and Wales, have come to recognise the effect which planning decisions have on cultural reproduction and are now developing their own priorities for incorporating language-related considerations within the structure planning process.

A more immediate fear is that autochthonous language groups, such as the Basques, Bretons, Irish and Welsh might be further marginalized in an increasingly complex and competitive social order. Their only hope seems to lie in establishing regional bilingualism as the dominant pattern. Limited success in introducing bilingual practices in education, public administration politics and the law, offer some cause for celebration, especially as in the Celtic cases at least, these have been accompanied by a Parliament for Scotland, a National Assembly for Wales, a Northern Ireland Assembly and a reinvigorated approach by the Irish government to strengthen the bilingual character of the state through a new Irish Language Act and the appointment of a Language Ombudsman.

Ironically some groups are witnessing the erosion of their traditional strength in heartland areas and key cities whilst simultaneously harnessing the potential of mass communication and electronic networking. Taking advantage of such radical means of communication may engender popular support but they are unlikely to

weaken the dominant - language hegemony, no matter how innovative new policies are in delivering bi/multilingual services.

A more virulent expression of such tensions will be the continued importation of non-European conflicts into the multi-cultural cities of the European Union. Globalisation implies that the safety valve of relative insulation from other countries' problems and issues no longer operates in a 'nationally bounded' manner. Ethnic mobilisation is so often a surrogate for issues such as political struggle, economic deprivation and psychological adjustment that the salience of identity is likely to increase as Western Europe avers a more open, pluralistic society. A major challenge is interpreting the disjuncture between the inherited formal political units and the actual social behaviour of increasingly autonomous and individualistic citizens

We have yet to determine the particular balance of the combined national, federal, regional, racial and other bases of identity within new European contexts. Neither do we know what effect the enlargement of the EU will have on the management of ethno-linguistic and regional issues. The role of English in Europe has been strengthened by the admission of Nordic members, and German economic activity and communication networks have reacted positively to new opportunities and challenges in the new European order, but there is no general agreement as to whether other major languages are necessarily weakened by enlargement and technological advances. One of the great fears, of course, is that the pace of change and increasing alienation will occasion systemic violence, internal unrest and inter-group discord. This is well documented in the case of Northern Ireland and it is more especially true in relation to selected societies straddling the fault-line between the EU and Central Europe. From within the EU are raised queries as to how permeable will be the new frontiers of an expanded EU and what effect will EU enlargement have on the internal management of its constituent ethno-linguistic groups and nations, let alone the extent to which border tensions will spill over both into and from non-EU states. Specifically what role will intractable ethnic conflicts play in triggering major regional clashes and how will the new security architecture of Europe react to such conflagrations? Such questions preoccupy strategists and macro-economic theorists engaged in current enlargement plans and in advising Russia and its former satellite dependencies on their likely position vis à vis the EU in the coming decade. The crucial question is to what extent systemic change will be able to cope with the effects of the grand design of 'opening up' the frontiers of Europe? Following the EU Heads of State meeting at Gothenburg (14/15 June 2001) and the Bush-Putin summit (16 June 2001) at the mansion of Brdo pri Kranju, there is a more concrete multilateral dialogue between the EU, Russia and the USA, but no one can

know for sure where these negotiations will lead.

A more certain and measurable illustration of inter-regional trends which have accelerated since the demise of centrally planned economies in Central and Eastern Europe, is trans-border co-operation. New connections have transformed previously suspect or fragile strategic regions into pivotal nodes in an expanded European network of communication and trade, emphasising how geography and place are periodically reinterpreted and transformed. Vulnerable, strategic minorities, such as the German-speakers in the Alto Adige/South Tyrol, are now in a stronger position to re-build their relationship with geographically contiguous majorities to the north. Once again they can serve as a bridge between the Romance and Germanic culture areas and trade regions. Similarly the Friulian-Slovene corridor now offers a strategic gateway to Central Europe as it did in the days of the Austro-Hungarian Empire. Whether economic development will re-invigorate the Friulian and Slovene languages in that borderland region, or the more powerful neighbouring languages will eventually displace them is an open question. Certainly recent cross-border institutional co-operation between Ulster and the Republic of Ireland have revitalized interest in the question of Irish identity and language provision. Either way the dominant nation-state paradigms are beginning to give way to more flexible multicultural and pluralist paradigms, at least in the rhetoric of leading political figures.

From this perspective the centralising state seeks to re-cast its multilingual and multicultural ideology as an expression of open, inclusive and plural governance. This serves the interests of government itself for it was born at a time when the integrity of that political system was under threat from political challenges to the future of Europe. However, it is equally clear that other powerful interests and indeed new sets of actors will emerge to challenge the salience of multiculturalism. But for the short-term, institutional multiculturalism will deepen the coming generation's experience of social life. From my perspective the critical features determining how vibrant this period will be is a combination of structural reform, demographic sustainability and democratic accountability in an enlarged Europe.

Cumulatively these trends will enhance the productive capacity of European economies, but they will also challenge the conventional integrity of civil society and strain the finances of responsible local and regional government. During economic downturns the refusal to honour any of these initiatives is likely to antagonise those groups who anticipate that they are an integral part of the realisation of a multilingual Europe, but are not being sufficiently recognised as such in the public policy making process.

In Northern Ireland, as elsewhere, a key question relates to how conventional political policies based upon a tradition of state consolidation can cope with identities

derived from new social movements incorporating gender, race, place, ecological and alternative life-style principles. Should these alternative markers of group identity achieve salience, will conventional state citizenship as a base for social cohesion strengthen or decline in reaction to greater political-economic integration?

Trends such as accelerated European integration, the implementation of structural action, especially regional policy funds, the incorporation of regions at the meso-scale of European decision-making and the emergence of the new regional actors constitute for some the dawn of a 'Europe of the Regions.' The pre-conditions may have been established but the trigger factors have yet to be put in place. To reduce potential conflict within cultural pluralism, we need a political agenda which adopts a more holistic, post-disciplinary stance on the following issues.

Power struggles are inherent in competitive ethnic and language contact situations. But we need to know far more about the influence of the international state system on constituent language groups, including the effects of periodisation, that is the analysis of temporal rhythms of opening and closing when fresh initiatives are launched usually following the aftermath of mass destruction through warfare.

When minority rights principles and language concessions are allowed we need to know how effective is their application within all socio-economic domains not just within the symbolic constitutional and legislative aspects of particular states.

We need constant monitoring of the role of super-structural agencies such as the EU, the Council of Europe, NATO and the OSCE, in influencing the definition, legitimisation and resolution of persistent ethnic/national and language-related grievances.

We need incisive scrutinies of the tensions inherent in the contrast between dynamic trends, such as language switching, population mobility, telematic advances in information technology and mass entertainment/sport and the far more conservative ethno-linguistic claims to preserve the character of threatened historical homelands. The contrast between openness at the international level and closure at the local regional level is a major structural feature of Europe's political economy. The defence of minority interests is riddled with ambiguity and duality in respect of the appropriate role for both 'majority' and so-called threatened languages in multilingual societies. We need to differentiate between purely linguistic issues and broader political/cultural features, which are subject to erosion by hegemonic groups.

All the above require intense analysis of the complex relationship between globalism and localism in most spheres of social interaction within the constituent regions/nations of Europe. Comparative analysis between and within the so-called under-represented regions is in-

sufficient, for such studies often compare typological constructs rather than shared realities. We thus need far more rigorous multi-level analyses of all European regions.

The state-nation remains dominant and is likely to gain further prominence if it becomes the filter through which increased regional-level mobilisation from below is mediated, or alternatively the instrument by which top-down regional development and social equalisation policies are enacted within an enlarged European framework. Such is the tenacity of the state apparatus that ironically both expanded super-structural organisations and regional-level actors are contributing to the renewal of a reformed, decentralist state-nation posing as the only truly representative political instrument in a multi-cultural world order. The challenge facing civil society is how well it can absorb the material and political advantages of enlargement and globalisation without sacrificing the identities and ambitions of constituent minorities on the altar of political-economic integration. In that one respect Europe need not allow itself to be permanently divided, if it can harness some of the energies it has diverted to preparing for war to be expended on a vigorous re-reading of the relationship between science, conscientious capitalism and democracy. The one virtue of nineteenth century nationalism that has been dimmed by today is its trust in the resilience of the human spirit to shape a better world through communitarian political action. The one all too tragic vice which nationalism has bequeathed is that untold violence can be both unleashed and justified because it is being committed on behalf and in defence of, the nation. As compensation we may be able to trust in the regulatory power of international conventions and binding multi-lateral declarations which aim to promote minority rights and cross-border harmony.

EUROPEAN AND INTERNATIONAL CONVENTIONS

The improvement in the treatment of minorities and the resultant constructive dialogue between representatives of the various interest groups and governmental agencies at all levels in the political hierarchy of Europe obviously offers more hope for the enactment of minority rights. This improvement presupposes that the state is in some way responsive to the legitimacy of minority demands. Historically the recognition of linguistic-minority demands is a very recent phenomenon (Williams, 1993a). In accordance with the resolutions proposed by European Parliamentarians, such as Arfé (1981, 1983), Kuijpers (1987); and Killilea (1994), the European Commission since 1983 has supported action to protect and promote regional and minority languages and cultures within the European Union. The past decade has witnessed an improvement in the formal position of many lesser-used languages. The most significant devel-

opment was the establishment of the European Bureau for Lesser-Used Languages in 1984. Located in Dublin and Brussels, this small but effective organisation has sought to co-ordinate and nurture inter-linguistic experience and transfer good practice from one group to another (O'Riagain, 1989; Williams, 1993c). However, it is currently being restructured in accordance with EU practice of consolidating its central operations at Brussels and the closure of the Dublin office in June 2001 was a body blow rendering Irish initiatives less significant in the constitution of the organization. In 1996 some 4 million ECU's was expended on European socio-cultural schemes (budget line B3-1006 of DGXXII). Equally significant we have a raft of recent legislation and declarations upholding the rights of minorities to use their languages in several domains (Minority Rights Group, 1991; Plichtova, 1992; Declaracio de Barcelona, 1996). Other initiatives involve the Conference on Local and Regional Authorities of Europe with its Charter on European Regional and Minority Languages. Politically the most important reinvigorated actor is the Council for Security and Cooperation in Europe (CSCE) which has increased its involvement in minority group rights since 1989. Although still evolving as the re-constituted Organisation for Security and Cooperation in Europe (OSCE) it has detailed the rights and obligations of both minorities and host governments throughout Europe (Williams, 1993a).

Most recently the British Government agreed to sign the European Charter for Regional or Minority Languages and as part of the Northern Ireland Settlement the role of the Celtic languages and of Ulster Scots is figuring more prominently there and in the deliberations of the British-Irish Council. Thus at both the European level and within these isles, inter-agency discussions on which languages for Europe and the appropriate resourcing of bi- and multi-lingual education and public administration will have a higher profile.

The well established set of international conventions which enable a super-structure of language rights to be recognised, specified and monitored is a necessary but not a sufficient condition for language survival. This is because recognising freedom from discrimination and neglect is one thing, implementing the freedom to promote one's own preferred language of choice within the infra-structure of the local state in domains such as education, public administration, the media and the legal system is quite a different challenge. I append below the five most significant conventions of the latter half of the nineties.

1. Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE): The Hague Recommendations regarding the Education Rights of National Minorities, 1998.
2. Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE): The Oslo Recommendations regarding the Linguistic Rights of National Minorities, 1998.

3. Universal Declaration of Linguistic Rights, Barcelona, 6/6/1996.
4. The Council of Europe: Framework Convention for the Protection of National Minorities, 1998.
5. European Charter for Regional or Minority Languages, 1998.

The most significant of these is the European Charter for Regional or Minority Languages, 1998, the preamble of which includes a very good explanatory introduction. Philip Blair, Deputy Director, Private Office of the Secretary General, Council of Europe, has provided a cogent argument for the application of the Charter to the Northern Irish situation (Blair, 1998). The preamble and Philip Blair's interpretation may be combined to provide a commentary on the Charter as follows:-

The basic issue is that the framework of the Charter is cultural, for unlike the Framework Convention for the Protection of National Minorities, it concentrates on the issue of language.

The Charter has 5 parts.

Part I. General Provisions are matters of definition, the international context, practical arrangements and obligations.

Part II. The Objectives and Principles by which the Parties are required to frame legislation and practice in respect of regional and minority languages used within the territories.

Part III. This is the core of the Charter and concentrates on Measures to Promote the Use of Regional or Minority Languages.

a. First, Part III applies only to those languages specified by each state at the time of ratification.

b. Secondly, each contracting state may choose which provisions of Part III it undertakes to apply to each of its minority languages, provided it accepts a minimum of 35 paragraphs.

c. Some of these paragraphs contain various options from which the Parties must choose in respect of the language in question. There are 7 articles in Part III, as follows:- Article 8, Education; Article 9, Judicial Authorities; Article 10. Administrative Authorities and public services; Article 11, Media; Article 12, Cultural activities and facilities; Article 13, Economic and social life; Article 14, Transfrontier exchanges.

Because of the wide divergence of geo-linguistic situations in Europe the Charter is said to have an *a la carte* character whereby each state at the time of ratification may select certain aspects of the Charter only, but Ó Riagain would prefer to think of it as a *table d'hôte* because elements must be chosen from each section (Ó

Riagain, 2000), including at least three paragraphs or sub-paragraphs from Articles 8 and 12 and a minimum of one from Articles 9,10,11, And 13.

The Charter is characterised by its inherent flexibility and dynamism, it is designed to protect and promote, to recognise and change the inherent relationship between language groups by providing an overarching framework by which structural reform of linguistic diversity might be calibrated.

Implementation and Monitoring is done by periodical reports prepared by the States which assess the measures adopted under the provisions of the Charter and interpret current policies and future objectives. Such reports are to be made public.

The reports in turn are examined by a Committee of Experts whose members are appointed by the Committee of Ministers from lists of candidates proposed by the Contracting Parties.¹

Committee of experts prepare draft reports for consideration by the Committee of Ministers to make any necessary recommendations to the government concerned.

Every two years the Secretary General has to present a report to the Parliamentary Assembly on the application of the Charter. Over time European case-law in the field will be developed.

APPLICATION IN THE CONTEXT OF NORTHERN IRELAND

The Charter came into force in March 1998 and part II has clearly influenced several aspects already of the Good Friday Agreement in three respects:-

- a. Key phrases are similar in both documents e.g. the British Government's undertaking "to take resolute action to promote the [Irish] language " and to "facilitate and encourage the use of the language in speech and writing in public and private life where there is appropriate demand".
- b. The commitment "to remove, where possible restrictions which would discourage or work against the maintenance or development of the language: is related to the anti-discrimination clause of Article 7 (2).
- c. The provision for liaising with the Irish language community is related to Article 7 (4).

In this respect Part III of the Charter offers a far greater challenge to decision-makers and the authorities in Northern Ireland. Ó Riagain believes that the monitoring mechanisms are effective and are far stronger than was initially anticipated (Ó Riagain, 2000).

¹ NGOs may propose certain items for the specific consideration of the Committee of Experts.

Since the Charter has now been ratified Irish is recognised as an international language spoken in two states. This Charter constitutes part of the wider structural changes in European public policy and social affairs, and the ability of local communities to liaise with a set of institutions which will enable them to build functional networks and provide opportunities for using their chosen language both within the economy and the public institutions of society. But on what principles should our attempt to create a more coherent European language policy be based? How are we to achieve the aims of creating a European public forum accessible to all citizens? How can we stimulate transnational cultural and intellectual exchange which is so essential to an integrated Europe? The answer in part must be given at each local cross-border situation. Let me develop the Northern Irish example by reference to both the Irish and Welsh experience, as these are the two precedents upon which Northern Irish policy will be constructed.

Contemporary Language Policy in Ireland

In the 1991 Census of Population, some 1,095,830 persons (32% of the population) were returned as Irish speakers. However, national percentages mask wide regional and class variations. The designated Irish-speaking areas, the Gaeltacht, contain only 2.3% of the state's population, but 45% of all Irish-speaking families. The only real signs of growth were in the North where the language has shown an increased vitality and has been incorporated as a significant feature of the Good Friday settlement and subsequent arrangements for the operation of the Northern Irish Assembly. (For details see Williams, 1999; Mac Póilin, 1999). The critical agency for language reproduction is the state education system. Ireland, at the end of the twentieth century, had 260 voluntary Irish medium playgroups serving 2,500 children; 120 Irish medium primary schools, and 26 post-primary schools serving some 22,000 children outside the Gaeltacht.

If the Irish language is to be used more intensely both within the public and the private sectors then clearly greater attention needs to be paid to the quality and range of Irish-medium education. To date too little effort has been expended on the professional and vocational elements of Irish medium education, and educationalists constantly raise the issue of the decline in standards of written Irish with a particular concern being aired as to the authenticity of expression. This is not merely the special pleading of language purists, but the normal reaction of an older generation faced with the frustrations of dealing with a younger generation whose whole language repertoire is deeply influenced by the dominance of English.

The principal features of twentieth century language policy may be summarised in the following manner.

Table: The Main Provisions for the Maintenance of the Irish Language (Ó Flatharta, 1999; Williams, 1990; 1999b; 2000).

Tabela: Glavni predpisi namenjeni ohranitvi irskega jezika (Ó Flatharta, 1999; Williams, 1990; 1999b; 2000).

1913	Irish became compulsory for matriculation to the National University;
1922	Irish was designated the 'national language' and competence in it became compulsory for entry to the civil service, police and army;
1926	The Official Gaeltacht was defined and demarcated;
1937	The status of Irish was reaffirmed in the Constitution;
1943	Comhdháil Náisiúnta na Gaeilge was funded as a coordinating agency for voluntary language organisations;
1952	Bord na Leabhar Gaeilge was established to supervise the allocation of funds for the publication of books in Irish;
1956	State Department for the Gaeltacht was established; (Now the Department of Arts, Heritage, Gaeltacht and Islands);
1956	Gaeltacht Areas Order redefines the Gaeltacht to cover c.1860 sq miles, 7% of land surface of the country;
1957	Gaeltarra Éireann, a semi-state industrial development agency for the Gaeltacht was established by the authority of the Gaeltacht Industries Act;
1972	Radió na Gaeltachta, an Irish language radio station was established;
1973	On joining the EU, the Irish Government requested a "treaty" status rather than an official language status for the language. As a consequence the primary treaties are translated to Irish as well as giving other rights to the language;
1978	Bord na Gaeilge, a state body for the promotion of Irish was established;
1979	Údarás na Gaeltachta (the Gaeltacht Authority) replaced Gaeltarra Éireann;
1986	Board na Gaeilge published 'The Irish Language in a Changing Society';
1997	TnaG, a national television station was established;
1998	A new Irish Language Act is prepared for submission to the Houses of the Oireachtas.

The need for a national action plan was spelled out in the late-eighties by Board na Gaeilge (Board na Gaeilge, 1988). The strategic policy initiatives identified

then are still valid now, albeit within the context of a healthier Irish economy. It was reported that only c.5% of the Irish citizens use Irish extensively in their homes, neighbourhood or at work, although a further 10% of the population use Irish regularly if less extensively. Weak rates of language reproduction lead the authors of the report to suggest urgent remedial action along the following lines. The state should take the initiative in changing the operating context of Irish usage and in changing the popular consciousness about Irish identity. In essence the state should recreate an ideological basis for Irish language loyalty and learning. To this end it advocated that Board na Gaeilge be given wider powers to counter the generally marginalised position of Irish within other government agencies. It argued that central government itself, through its discourse, sense of complacency and lack of leadership, was one of the key agencies militating against promotional measures on behalf of Irish. Secondly, the report called for a popular cultural movement, both to resist provincialism and the downgrading of Irish, and also to act as a fulcrum for the re-creation of virile Irish-medium social networks. In contrast to the Welsh and Basque experience, where the social movement and the authorities were in open conflict the one with the other, the Irish case suggested a complementarity between popular demands and interventionist state action. Thirdly, the basic rights of Irish speakers in their dealings with state agencies needed much greater specification. While Article 8 of the *Bunreacht na hEireann* set out the constitutional standing of both official languages, there was little in the Irish system which set out the detailed practical legislative provisions. Calls for a revised Irish Language Act, then as now, have been welcomed but very little political commitment has been forthcoming. A further need was for infrastructural provisioning and planning, what I take to be the key element for the realisation of any relatively free language choice in a multilingual society. Four other needs were identified, that to give legal effect to the concept of the bilingual state; that to strengthen Irish in the public service; that to increase the visibility and usage of Irish in the state-sponsored media and that to arrest the decline of Irish in the Gaeltacht (Bord na Gaeilge, 1986).

Since then the main government agencies the Department of the Gaeltacht, *Udaras na Gaeltachta* and the Bord na Gaeilge have been accused of failing to achieve a high degree of policy integration. While it would be fair to say that co-ordination between and within organisations has not always been as smooth as might have been expected there is a genuine consensus that the chief issues which still need to be tackled today are the following: Irish language speakers outside the Gaeltacht; migration and the Gaeltacht; language learning; traditional conceptions of the role of the Irish language in society and economy; television and the media occupying an

important niche; *T na G*, TV Station; Irish as an economic resource; and the work of *Gaelscoileanna*.

"It is now clear that the 'broad brush' Gaeltacht language policy has failed, that reliance on the schools has failed to halt Irish decline, and that accurately targeted major industrial investment in the real Irish-speaking core of the two principal Gaeltachtaí has been accompanied by intensified decline" (Hindley, 1991, 93).

Despite the efforts of many countless hundreds volunteers, community activists, agencies and government the task of revitalising the Irish language has proved greater than the resources and commitment hitherto shown. The basic fault seems to have been an over-optimistic assessment of the capacity of state intervention to restore Irish as a national language without a concomitant investment in socio-economic planning to bring about the necessary conditions to regulate the market forces which encouraged widespread Anglicisation. The Irish experience is a very good example of the clash of discourses, which have been analysed in relation to Welsh by Williams and Morris (2000). They argue that language planning intervention from a market perspective is a highly irrational activity in "the orthodox conception of language planning, where planning is viewed as the intervention of the state in order to overcome market forces on the ability of the group to reproduce itself. Language planning also seeks to conform with a conception of rational organization, but given the opposition between planning and the market, the implication is that the market system is irrational as least insofar as it acts in opposition to the idea of a democratically elected government rationally to control the destiny of those who-presumably on rational principles-have elected it into office" (Williams, Morris, 2000, 249).

A belated concern with holistic language planning now characterises the Irish experience. But for far too long it was assumed that dedicated language initiatives, based in part on good will and in part on a symbolic adherence to Irish as a token of national identity, would suffice. Too often in the literature related to lesser used languages, the Irish example is quoted as a missed opportunity, or as an illustration of how difficult it is for government top down planning to initiate processes of language revitalization. The reality, of course, is far more complex and we accept Ó Riagáin's view that language policies "cannot be treated as an autonomous, independent factor" (Ó Riagáin, 2000, 283). They must be related to other trends and initiatives, grounded in the socio-economic context of every-day life, but always with the force of State legislative power and redress if public organisations and state institutions are to respect the language rights of citizens.

Much of the hopes of Irish language planning today rest on the reinvigoration of the public sector through the passage of a new Irish Language Act. It is a much-needed reform for there is little 'parity of esteem' be-

tween the services offered through the medium of English and that of Irish. Comhdháil Náisiúnta na Gaeilge (1998) argues that there is a need for a new Language Act so as to give practical effect to the existing language rights of citizens. It recommends that the new Act should:

"Define and set out the State's duties and obligations in respect of the Irish language and give effect to the rights of citizens in relation to that language."

It also advocates that the new Act will provide for:

"1) Institutional arrangements concerning the implementation of the said rights and duties.

2) Amendments to existing legislation and Government schemes to ensure that they are in accordance with the status of Irish as the 'national language' and the 'first official language'.

3) Institutional arrangements to ensure that all legislation enacted in the future is in accordance with the status of Irish as the 'national language' and as the 'first official language'.

4) The establishment of structures that will be responsible for the execution and implementation of the Act and for ensuring that State services through Irish are freely available to Irish speakers and Gaeltacht communities" (Comhdháil Náisiúnta na Gaeilge 1998, 27-8).

The proposed Act should define the state's duties in relation to the Irish language, in relation to citizens' linguistic rights and in relation to the provision of Irish-medium public services. The appointment of an Irish Language Ombudsman together with an *Oifig Choimisiúnéir na Gaeilge* (Office of the Irish Language Commissioner) with functions similar to the Employment Equality Agency, should enable the new Act to be monitored and implemented more effectively. At the time of writing Éamon Ó Cuiv, T.D. *Aire Stáit, Roinn Ealaíon Oidhreacht Gaeltachta agus Oileán*, the Cabinet Minister responsible for Irish language matters is seeking to present a Language Bill before the Houses of the Oireachtas. His principal justification for such a move is so that State organisations themselves may be convinced that Irish-speaking citizens have Constitutionally guaranteed rights to receive public services in Irish. He acknowledges that many of the fine policy proposals over the past decades have simply been ignored, for State organisations have been lukewarm in their implementation of guaranteed bilingual services.

"It seems that non-legislative guidelines must be replaced by a formal constitutional system which will oblige the state system to grant the Irish language community their rights. I accept of course that a major change of mentality will be required in the public sector (Ó Cuiv, 1999).

His judgement as to the reticence of public officials in implementing acknowledged language rights is a major feature, not only of the Irish but also of the Welsh and Northern Irish situations. However, while within the

Republic there may be great deal of reticence in advancing the cause of Irish as a language of governance, there is no lack of support for a closer involvement of the south in the affairs of the north, at least in so far as promoting issues of identity and language are concerned.

A Welsh Precedent

Following the passage of the Welsh Language Act (1993) and the establishment of the statutory Welsh Language Board, Welsh is increasingly identified with government support being designated a co-equal working language of the National Assembly, which promises to be the most important instrument for democratic representation in Welsh history.

Central to the whole process of language struggle has been the role of education as a key agency of socialisation. Initially Welsh-medium education was marginal to main-stream interests, but following two decades of success the promotion of both the Welsh language and of Welsh-medium education at all levels became part of central government policy. In the Education Reform Act of 1988 a National Curriculum for Wales was established alongside a National Assessment Programme. The National Curriculum is composed of four core subjects and eight foundation subjects. The core subjects are mathematics, science and English. Welsh is a core subject in schools where Welsh is the main medium of instruction, and it has been given a more obvious place within the school timetable of all schools in Wales. This has two implications. The granting of core status recognises the reality of bilingualism in Wales. The diffusion of Welsh as a subject in all schools makes it more likely that all children will have experience (and for many some real competence) of the language as they enter adulthood. This is a vital step in the reduction of language-related conflict and suspicion and I would argue that educational reform, alongside media and other developments has paved the way for a more tolerant and supportive attitude on behalf of the majority toward the notion of inhabiting a bilingual country (see Williams, 1994, 2000).

The current challenge is to realise a fully functional bi/multilingual society through creating new opportunities for language choice within the public, voluntary and private sector of the economy. Legislation has been critical, not only in authorising linguistic rights, but also in establishing the infra-structure wherein such rights can be exercised without let or hindrance. Too often individuals and groups have a titular right to certain services, but such rights are held in abeyance because of a lack of commitment to honour language choice rights at the point of local contact. I recognise that currently policy-advisers in Northern Ireland dare not suggest strong legislation to alter language-related behaviour, but ulti-

mately it will come down to specifying in law what exactly are the rights of Irish and Ulster Scots speakers if any semblance of language equality is to be established as a permanent feature of society.

The Welsh Language Act 1993 provided a statutory framework for the treatment of English and Welsh on the basis of equality. Its chief policy instrument is the re-fashioned and strengthened Welsh Language Board, established on 21 December 1993, as a non-departmental statutory organisation. It is funded by a grant from the National Assembly for Wales, which in the year ending 31 March 2000 totalled £5,900,000. It has three main duties:

1. Advising organisations which are preparing language schemes on the mechanism of operating the central principle of the Act, that the Welsh and English languages should be treated on a basis of equality.
2. Advising those who provide services to the public in Wales on issues relevant to the Welsh language.
3. Advising central Government on issues relating to the Welsh language.

The eleven Board members are appointed by the National Assembly for Wales and they devote two days a month to its activities.² The day to day work of the Board is undertaken by 30 staff members divided into seven areas of responsibility, namely Policy, Public and Voluntary Sector, Grants and Private Sector, Education and Training, Marketing and Communication, Finance, Administration.³

The Welsh Language Act 1993 details key steps to be taken by the Welsh Language Board and by public sector bodies in the preparation of Welsh language schemes. These schemes are designed to implement the central principle of the Act, that is to treat Welsh and English on the basis of equality. Since 1995 a total of 67 language schemes have been approved including all 22 local authorities. In 2000 notices were issued to a further 59 bodies to prepare schemes. As it is difficult to be precise in measuring the effect of such schemes on ensuring that appropriate services are provided the Language Board has recently embarked on a monitoring scheme to audit this part of the Act.

The WLB view is that "the main thrust of the Welsh Language Act is that it makes provision for the delivery of public services through the medium of Welsh by placing a duty on public bodies which provide services to the public in Wales to prepare Welsh language schemes. As a consequence of the Act, the Welsh-speaking public in Wales can expect much more from providers of public services in terms of Welsh-language

provision than ever before" (WLB, 1995, 6).

Under the spirit of the 1993 Act the Board has also developed partnerships with the 22 Unitary Authorities through Rhwydwaith (Network), with the Welsh Consumer Council, the Welsh Council for Voluntary Action and with a range of private sector organisations. During the financial year 1997-97 grants totalling £2,254,792 were distributed under the Board's main grants scheme to organisations as varied as the National Eisteddfod, the Welsh Books Council and Shelter Cymru (Welsh Language Board, 1998).

The Board also has the right to extend its remit in other sectors covered by the Act, and has given priority to education and training. By June 1998 the Welsh education schemes of two local authorities had been approved and a further 15 were being developed (Welsh Language Board, 1998). Further and higher education colleges, together with Welsh-medium pre-school provision have also received attention. The Board is now implementing its strategy for Welsh for Adults, whose National Officer was transferred by the Welsh Funding Councils to the WLB in August, 1998. In total grants of £2,027,000 were distributed in the year 1997-98 to local authorities to promote Welsh language education.

Aims and Objectives

The Welsh Language Board's primary goal is to enable the language to become self-sustaining and secure as a medium of communication in Wales. It has set itself four priorities; 1) to increase the numbers of Welsh-speakers; 2) to provide more opportunities to use the language; 3) change the habits of language use and encourage people to take advantage of the opportunities provided, and 4) to strengthen Welsh as a community language,

In order to meet its first aim of increasing the numbers speaking Welsh it has focused its efforts on normalising the use of Welsh among young people by seeking to:

- ensure that the provision of Welsh-language and Welsh-medium education and training is planned in conjunction with the key players, to ensure an appropriate level of provision for young people to obtain Welsh language education services;
- discuss and formulate policies and effective initiatives for promoting the use of Welsh among young people, in conjunction with relevant organisations;
- ensure the proper provision of public and voluntary services for young people through the medium of

2 The current author was appointed a Member of the Board through open competition by the National Assembly for Wales in the Spring of 1999, prior to that he had been an advisor to the Board.

3 Currently the Board is restructuring its departments to allow a greater emphasis on integrated language planning and more flexible working arrangements.

Welsh (in conjunction with public and voluntary bodies);

- provide grants for initiatives which promote the use of Welsh among young people.

The Board's second objective is "to agree measures which provide opportunities for the public to use the Welsh language with organisations which deal with the public in Wales, giving priority to those organisations which have contact with a significant number of Welsh-speakers. provide services which are likely to be in greatest demand through the medium of Welsh or have a high public profile in Wales, or are influential by virtue of their status or responsibilities".

In order to increase opportunities the Board proposes to:

- agree Welsh language schemes with organisation in accordance with the stated objective;
- encourage providers of public services to regard the provision of high quality Welsh-medium services on a basis of equality with English as a natural part of providing services in Wales;
- encourage Welsh-speakers through effective marketing initiatives to make full use of the services available through the medium of Welsh;
- work closely with the voluntary sector in formulating and implementing Welsh language policies, particularly in relation to the delivery of child- or youth-related services and special needs;
- promote and facilitate the use of the language in every aspect of the education and training and ensure that appropriate provision is made for persons who wish to learn Welsh;
- maintain an overview of the strategic educational plans and schemes of all education authorities and establishments, and to work in partnership with the agencies concerned to improve provision where appropriate;
- ensure that planning of provision for vocational education and training takes account of potential increases in demand from employers for Welsh-speakers;
- promote the authorisation and standardisation of Welsh-language terminology, in conjunction with relevant academic and professional bodies;
- encourage professional training and recognised standards for translators working with Welsh;
- ensure that appropriate Welsh-language software continues to be developed to meet the needs of users;
- encourage increased provision of Welsh in the private sector.

A third objective is to change the habits of language use and encourage people to take advantage of the opportunities provided. This is done through an innovative marketing campaign, including attractive bilingual public display signs, the development of a Welsh spell-checker and on-line dictionary, a direct Welsh Link Line

for queries regarding the Welsh language and language-related services, a language in the workplace portfolio/file, a Plain Welsh campaign with excellent guidelines for writing Welsh prepared by J.Elwyn Hughes and other improvements to the infra-structure so necessary before a real language choice can be made by the general public.

The WLB's fourth objective is "that Welsh-speaking communities be given the facilities, opportunities and the encouragement needed to maintain and extend the use of Welsh in those communities". The Board has committed itself to:

- undertake research into the linguistic make-up of Welsh-speaking communities and the social and economic factors which affect them;
- identify the main threats to the Welsh language within Welsh-speaking communities. and formulate effective action plans for addressing potential problems in conjunction with key players across all sectors;
- discuss and develop with unitary authorities, especially those in the traditional strongholds, their role in terms of administering language initiatives and co-ordinating language policies;
- promote co-operation between communities to foster mutual support, encouragement and understanding;
- assess the effectiveness of existing community-based initiatives (such as 'Mentrau Iaith') as a means of promoting the use of Welsh and their usefulness as a model for facilitating the creation of new locally-run initiatives;
- facilitate the establishment of local language fora to promote Welsh language initiatives, to create opportunities for using Welsh and to motivate and encourage people to do so;
- promote the learning of Welsh by adults (including the provision of worthwhile opportunities to use Welsh outside the classroom and other ancillary support);
- provide grants to support activities to strengthen Welsh within the community.
- an information pack which deals with the principles and practice of language planning and which includes detailed examples of both 'good practice' and 'bad practice', together with worked examples of successful and unsuccessful language planning;
- a comprehensive analysis of the formal responsibilities which all agencies have in connection with the promotion of Welsh, together with the names and addresses of key contact personnel in the local target area, so that effective networking can be initiated from the beginning of the appointment of any *animateur*;
- in-service training at a national level for all linguistic *animateurs*. Experience of comparative and contrasting European examples would also be required

in the training. Such instruction could be the shared responsibility of specific academic institutions, whilst input would also be drawn from respective Language Boards, the European Bureau for Lesser Used Languages and the European Union.

There is a need to extend the boundaries of bilingualism within the community, in the institutions and agencies which maintain the quality of life and offer better ways of coping with the myriad social problems which beset our age. The challenge facing us in Wales is to create partnerships which will enable us to share and benefit from each other's experiences. The ability to choose the language in which we would prefer to be served is but an extension of this personal and social empowering. But securing the possibility of choice is itself dependent upon national and international political underpinning.

The realisation of language rights is dependent upon how responsive public bodies are to the implications of the Welsh Language Act and the Government of Wales Act on the one hand and to social pressure on the other. The reaction of unitary authorities to the need to devise a language plan is in part dependant upon their decision to allocate finance for its provision and the reaction of the people who will ultimately be affected by it, namely the electorate. Without a positive reaction on its part, it is unlikely that local authorities will give priority to a high profile framework for Welsh. To a great extent, the probable success of the Language Act will be determined by how much use is made of the bilingual provision it has occasioned. It is thus a matter of some urgency to encourage the public to use the new opportunities to their full potential and to familiarise themselves with the new arrangements.

A Language Policy for the National Assembly of Wales

Since its inception in May 1999 the bilingual National Assembly for Wales has sought to establish a distinctive Welsh form of official decision-making and Assembly scrutiny. It offers a useful model for subsequent developments in Northern Ireland, yet as we shall see the relative strength of Welsh in Wales, vis à vis Irish and Ulster Scots in Northern Ireland, renders any comprehensive transfer of experience from Cardiff to Belfast highly unlikely as regards language policy. Nevertheless there remain significant sectors which can be developed within the British-Irish framework to good effect.

Perhaps the most important, hitherto unresolved post-devolution issue is the division of responsibilities between the Assembly and other arms of the UK government. In this respect. Clause 33 of the Act needs careful scrutiny. For example, how may responsibilities for the Welsh language and culture be divided between the Assembly and the Department of Heritage in Whitehall?

The National Assembly is currently recruiting and training additional translators and proficient bilingual administrators. There is a real worry as to the bilingual capacities of senior administrators, and a presumption that there will be a continued unevenness in the quality of the bilingual service provided within different sections of the Assembly's work. It is feared that this unevenness will derive both from the relative commitment of the Committee Members to operating in a bilingual fashion, and also from the standard of fluency displayed by key officers in different departments.

A central issue will be the extent to which Welsh can become a cross-cutting medium of governance and administration and not limited to its own Committee for the Welsh language and culture. i.e. not become commodified and separated out as a 'problem area'.

A second issue is the degree to which establishing a bilingual Assembly will influence the language-choice behaviour of the public. Critics sympathetic to the promotion of Welsh have observed that local authorities have invested heavily in statutory language schemes which in reality are of little interest to all but a handful of Welsh speakers. It would be regrettable if the Assembly's commitment were not matched by the public's adoption of Welsh as a language of interaction with national government. Surely again the Assembly may use its position as an exemplar, a testing ground, an educator and a significant actor to influence behaviour in this regard.

A third issue is the supply of specialists to operate the Assembly. Critics have warned that just as the development of a bilingual media (c1985-1997) drew mainly on the talented professionals of Welsh-medium high schools and chapels, so the fresh opportunities afford by the Assembly and its associated domains will pose a second threat to the staffing levels of the education system. This is a major challenge to the university sector which as a matter of urgency should provide training courses and bilingual specialist diplomas in matters related to a range of functions which fall under the remit of the Assembly.

Two significant features will influence the development of language policy. The first is the more accurate specification of the relationship between the National Assembly and the Welsh Language Board (Williams, 2000) which will be known towards the end of 2002 as the Assembly considers the findings of an independent inquiry it commissioned. The second is the review of the Welsh language currently being undertaken by the Culture Committee of the National Assembly, due to report in the Spring of 2002. A central feature of both reviews will be how the Assembly's revised language policy will impact upon the private sector, both directly and indirectly. Calls by some for a new Welsh Language Act to cover commercial and economic activities are countered by opposite arguments which attest that we do not nec-

essarily need additional legislation as making current policy more effective could suffice for the private sector in the short term.

The Assembly has recently committed itself to the construction of a bilingual Wales. This is a major task. At present there is a fairly thin patina of bilingualism in place. What trigger factors can the Assembly influence which will deepen the whole process of operating effectively within a bilingual context? If the Assembly can be seen as operating an effective bilingual policy it could bring a great deal of benefit in normalising the language. The Assembly *can* remake a bilingual Wales but it will rest largely on the expertise and sensitivity of those in government. It can also directly influence related organisations by the manner in which it exercises its fundamental commitment to operating as a bilingual institution, including the comprehensive televising of key debates, selected committee meetings and the adoption of sophisticated tele-communication systems to disseminate information.

The Assembly's recruiting policy and training programme could also impact on the public sector and especially local government. Currently there is an acknowledged shortage of competent accredited translators, experienced language tutors, and skilled bilingual administrators and technical specialists. The training infrastructure for a bilingual workforce is woefully inadequate. Consequently special attention should be paid to how the Government's training agencies, such as the TECs are resourcing or failing to resource the required training programmes for an increasingly sophisticated, bilingual economy. The skills gap in the workplace needs to be addressed urgently if the relationship between the Assembly and the rest of the public sector is to operate harmoniously. The necessity to produce bilingual legislation will also have a direct impact on the development of a Welsh language legal community to match that of the media community as co-equality of language use becomes a situational norm in many domains. It is imperative therefore that both the University system and professional training of legal specialist take due regard of this trend and attend to the very real employment and training needs of the profession forthwith.

Within the Celtic nations the Assembly's commitment to bilingualism could be a significant precedent to the development of stronger policy for all the other languages. Let me warn by reiterating that legislation provides the framework for action, it empowers and enables. Thus we need to consider together what we can do at the European/international level to develop the potential offered by the formal recognition of lesser-used languages, as suggested towards the end of Part II of this essay.

The contrast between Wales and Scotland in the approach to and result of the respective referendums pointed to Wales' dearth of a 'civic identity'. The success of the National Assembly must be judged to a certain

extent on how far the Welsh citizen relates to it as an institution and feels a sense of 'ownership'. There needs to be a distinction between the rules made for bilingual practice within the Assembly and the development of language policy by the Culture Committee of the Assembly latter will depend on the political priorities of the first National Assembly. With this in mind it is important the Language Board has an arm's length relationship with the Assembly so that the strategic implementation of Welsh language policy can take place at a remove from the immediacy of political debate. It should, however, remain directly accountable to the National Assembly and the Assembly must determine the broad direction of Welsh language policy (Thomas, 1998).

If we conceive of Wales as a community of communities then the chief challenge facing language policy makers is providing an appropriate community and national infra-structure wherein a genuine language choice may be exercised. A related challenge is normalising Welsh so that it is in fact used as vehicle for normal communication in the widest possible range of domains. But this involves much more than the provision of opportunity and an ancillary right to language choice. It involves investment, training, encouragement and political conviction. The development of a comprehensive bilingual society is a project in social-engineering. Unitary authorities and central agencies like the National Assembly and the WLB have a critical role as legitimising agencies constructing new forms of partnership through statutory obligations and pump-priming initiatives.

Language policy - in Northern Ireland

The 1991 Census indicated that 142,000 people in Northern Ireland had some knowledge of the Irish language, the vast majority of whom came from the nationalist community where the language is taught in most Catholic secondary schools. Unlike the Celtic languages of Scotland and Wales there is no unbroken tradition of its use as a first language in specific geographic communities. In that respect the Irish language movement is essentially revivalist, although it should be recognized that in the past a significant contribution to its standardisation, and cultural enrichment has been made by Protestants, especially Presbyterian intellectuals (Blaney, 1996). Even today there are a small number of determined groups of Protestant second-language learners of Irish (McCoy, 1997). However, most nationalists would have limited interest in using the language themselves but many have an affection for it as a symbol of identity and they would support the rights of those who wish to use it.

Partly as a reaction to the Irish language movement a campaign emerged in recent years for recognition of the Ulster Scots linguistic tradition. The recognition of Scots as a language for purposes of Part II of the Council of Europe Charter on Regional or Minority Languages to-

gether with the decision to include an Ulster Scots Agency within the Language Implementation Body led Government to announce its decision to recognise Ulster Scots under Part II. The North/South Co-operation (Implementation Bodies) Northern Ireland Order 1999 provides that Ulster Scots is to be understood as the variety of the Scots language traditionally found in Northern Ireland and Donegal.

There are no agreed figures for the numbers of Ulster Scots speakers although the Ulster Scots Language Society estimates the number of speakers in Northern Ireland at 100,000. The numbers involved in the Ulster Scots language movement are very small but it has attracted a sympathetic response from many Unionists as a symbol of identity.

Neither are there definitive figures for those speaking ethnic minority languages. The largest ethnic minority linguistic group is believed to be Chinese (mostly Cantonese speaking, with some Mandarin). There are also Arabic, Hindi, Bengali, Punjabi and Urdu speakers and a wide range of European and other languages represented. DCAL monitored closely the work of the Interdepartmental Group Promoting Social Inclusion (PSI) which focused on ethnic minorities.

The Department of Culture, Arts and Leisure (DCAL) is also working with the Equality Unit of OFMDM on a range of related issues. The Equality Unit has agreed to fund research into the experiences and expectations of ethnic minority groups in the Northern Ireland education system. DCAL (Linguistic Diversity Branch) is now represented on the Interdepartmental Working Group on Ethnic Minorities which is taking forward the recommendations of the PSI report.

The DCAL has lead responsibility for developing agreed language policies and for providing advice, support and guidance on language issues to colleagues in other Departments within the Executive. Linguistic diversity is a relatively new policy area for Northern Ireland and has emerged following the Good Friday Agreement. The Agreement does not specifically mention British and Irish sign languages but the Minister has given a commitment to include these, in the broad context of seeking to encourage tolerance, respect and understanding for linguistic diversity. DCAL recognized that work is needed to develop a coherent policy.

For historical reasons to do with education British sign language is more commonly used by the Protestant community and Irish sign language by the Catholic community. An issue for both linguistic communities is the training and provision of interpreters. As a first step in developing policy the department some time ago contacted the lead Whitehall department, the Department for Education and Employment. In response to pressure from the deaf community there DFEE is currently exploring the position of sign language in relation to the Council of Europe Charter for Regional or Minor-

ity Languages. No ratifying state has yet included sign language as a language to which the Charter will apply. DCAL has also contacted relevant Northern Ireland Departments (DHSSPS/DE) to obtain basic information on the situation of both languages. Meetings have also been arranged with groups representing users of British and Irish sign language. The Department has declared that it will take views from other appropriate parties in due course before producing policy proposals.

The Belfast Agreement

The Agreement commits the Government to:

"recognise the importance of respect, understanding and tolerance in relation to linguistic diversity, including in Northern Ireland, the Irish language, Ulster-Scots and the languages of the various ethnic minority communities, all of which are part of the cultural wealth of the island of Ireland."

"In the context of active consideration currently being given to the UK signing the Council of Europe Charter for Regional or Minority Languages, the British Government will in particular in relation to the Irish language, where appropriate and where people so desire it:

- *take resolute action to promote the language;*
- *facilitate and encourage the use of the language in speech and writing in public and private life where there is appropriate demand;*
- *seek to remove, where possible, restrictions which would discourage or work against the maintenance or development of the language.*
- *make provision for liaising with the Irish language community, representing their views to public authorities and investigating complaints;*
- *place a statutory duty on the Department of Education to encourage and facilitate Irish medium education in line with current provision for integrated education;*
- *explore urgently with the relevant British authorities, and in co-operation with the Irish broadcasting authorities, the scope for achieving more widespread availability of Teilifis na Gaeilge in Northern Ireland;*
- *seek more effective ways to encourage and provide financial support for Irish language film and television production in Northern Ireland; and*
- *encourage the parties to secure agreement that this commitment will be sustained by a new Assembly in a way which takes account of the desires and sensitivities of the community".*

Progress in implementing the Belfast Agreement

The implementation of the Belfast Agreements has serious implications not only for the communities and their political representatives, but also for the Northern Irish Executive who were unaccustomed to dealing with

such far-reaching attempts to 'normalise' the various target languages. The following elements derive from the Agreement: the Linguistic Diversity Branch established; North/South Co-operation (Implementation Bodies) Northern Ireland Order 1999 in force; the North/South Body established and functioning well; Film and TV production pilot; Council of Europe Charter signed and ratified; Charter Implementation Group in place; Translation Service - work underway to set it up; East/West links strengthened re Gaelic and Scots; Language planning exercise begun; NSMC language format has met twice; Links established on ethnic minorities; substantial funding made available for promoting Irish and Ulster-Scots; work has begun on strengthening links with the Department of Education on the role of education in languages; research into attitudes to and demand for services in Irish and Ulster-Scots.

The Linguistic Diversity Branch

A new Linguistic Diversity Branch began work in February 1999.⁴ The Branch has responsibility for providing policy advice, support and guidance to the Minister and colleagues on linguistic diversity which includes Irish, Ulster Scots, the languages of the ethnic minority communities and, more recently, British and Irish sign languages. The Branch has a total of eight staff. It does not currently have a grant making capacity.

North/South Language Implementation Body

The Language Body was established by the North/South Co-operation (Implementation Bodies) Northern Ireland Order 1999 which came into operation at devolution. The North/South Language Body is known in Irish as An Foras Teanga and in Ulster Scots as Tha Boord o Leid. The Body has two separate agencies, Foras na Gaeilge and Tha Boord o Ulster Scotch. The Body has the following functions in relation to Irish Language

- Promoting the Irish language;
- Facilitating and encouraging its use in speech and writing in public and private life in the South and, in the context of Part III of the European Charter for Regional or Minority Languages, in Northern Ireland where there is appropriate demand;
- Advising both administrations, public bodies and other groups in the private and voluntary sectors;
- Undertaking supportive projects, and grant-aiding bodies and groups as considered necessary;
- Undertaking research, promotional campaigns, and public and media relations;

- Developing terminology and dictionaries;
- Supporting Irish-medium education and the teaching of Irish.

The Body has the following functions in relation to Ulster-Scots language and culture:

Promotion of greater awareness and use of Ullans and of Ulster-Scots cultural issues, both within Northern Ireland and throughout the island.

The Irish Language Agency (Foras na Gaeilge) has its headquarters in Dublin (7 Merrion Square, Dublin 2). It will have a small regional office in Belfast. The Ulster Scots Agency (Tha Boord o Ulster Scotch) has headquarters at Franklin House, 10-12 Brunswick Street, Belfast, BT2 7GE. It will have a small regional office in Donegal and will consider an office in Edinburgh in due course.

The Language Body has 24 Board members, including the two joint Chairpersons. The Chairperson of the Irish Language Agency is Maighread Bn. Uí Mhairtín. The Interim Chief Executive of the Agency is Mr Micheál Ó Gruagáin. The agreed staff complement for the Foras is 65. There are 45 presently in post and staff numbers are being built up by degrees. The Chairperson of the Ulster Scots Agency is Lord Laird of Artigarvan. The Interim Chief Executive of the Ulster Scots Agency is Mr John Hegarty. The staff complement is 8 and there are presently 6 in post.⁵

North/South Language Body Corporate Planning

The Foras na Gaeilge indicative programme of activities for 2001 is envisaged in terms of four main sectors:

1. Development of planning and policies over a wide range of areas
2. External funding of organisations and projects
3. Projects and partnerships of the *Foras*
4. Administration and personnel.

The main elements involved in each sector are as follows:

(1) Development of planning and policies

It is intended to submit the strategic development plan, and detailed organisational structure of the Foras for approval at a meeting of the North South Ministerial Council in late 2001.

(2) External Funding

It is estimated that An Foras will allocate over £5.79 stg in 2001 to external funding of:

4 Much of the detailed policy proposal is still underway, such is the delicacy of the language issue both in the transitional programme and the current unstable situation following the resignation of David Trimble as First Minister (1st July, 2001) and the consequent re-statement.

5 This compares with a current staff complement of 31 for the Welsh Language Board with an annual grant of c.£6 million.

- Irish language organisations where a funding agreement is already in place.
- Projects (community projects in particular) which are already in operation and which will require further funding in 2001.
- New projects which will seek funding between now and 31.12.01.
- A new pre-school organisation (estimated cost IR£750k) and new arrangements for Irish language newspapers and journals (estimated cost IR£400k) are also included in the allocation.

(3) *Projects and Partnerships of the Foras*

These would include projects and schemes run by the Foras itself eg communications programme, book publishing and distribution, projects in partnership with other agencies eg part funding of Irish language officers and statutory functions eg terminology, dictionaries, provision of textbooks and research.

(4) *Administration and Personnel*

The main elements involved are (a) the increase of staffing from 45 to 65 as quickly as possible (b) establishing a permanent office in Belfast and completing an upgrade of headquarters office; (c) implementing the new structures and arrangements in the corporate plan (d) establishing new IT and accounting systems and (e) a substantial training programme for new and existing staff.

The funding for the year 2000/2001 was £7.2m stg. DCAL provided £1.8m stg of this. The estimated provision for 2001/2002 is £10.12m stg. DCAL will provide £2.53m stg of this.

Ulster-Scots – Corporate Plan

The NSMC at its meeting on language format on 5 December 2000 approved the Ulster-Scots Heid Ploy (Corporate Plan). Tha Boord o Ulster Scotch released its Heid Ploy, on 2 January 2001. The aim of the plan is to 'promote the study, conservation, development and use of Ulster-Scots as a living language'. The Plan supported four major themes at a total cost of £1.45 million. They are:

- Supporting Ulster-Scots as a living language and promoting its use and development.
- Acting as a key contributor to the development of the Ulster-Scots culture.
- Establishing partnerships with the education and community sectors to promote the study of the Ulster-Scots language, culture and history.
- Developing the public's understanding of the Ulster-Scots language and culture.

The funding available for the year 2000/2001 was £667k stg. DCAL provided £500k stg of this. Indicative provision available to Tha Boord o Ulster Scotch in 2001/2002 is £1.3m stg. DCAL will provide £0.97m stg of this. Prior to devolution no public sector funding was

available for language promotion as such. Resources were made available for projects with a language dimension which met the objective criteria of a range of mainstream programmes. Such projects are still eligible to be considered for funding from those sources. For example, in the year prior to devolution (1999/2000) Government support in Northern Ireland for projects with an Irish language dimension grew to over £10 million. This amount includes funding of £8 million for Irish medium education. In the same period funding for Ulster-Scots was £118k. In 2000/2001 funding of £7.879m sterling was agreed for the Language Body. The Irish Language Agency will receive approximately £7.2m and the Ulster Scots Agency £0.7m. (Northern Ireland will provide £1.803m of this) In 2001/2002 indicative funding of £11.42m will be available. The Irish Language Agency will receive £10.12m and the Ulster-Scots Agency £1.3m. (Northern Ireland will provide £3.5m of this.) Funding is also available from mainstream funding programmes, for objectives other than promotion, provided that applicants meet the criteria.

Council of Europe Charter for Regional or Minority Languages

On 4 June 1998 the UK Government announced its intention to sign the Council of Europe Charter for Regional or Minority Languages.

On 2 March 2000 the UK Government signed the Charter recognising Irish, Scottish Gaelic, Welsh, Scots and Ulster-Scots for Part II. It thereby committed itself to apply the general principles and objectives of recognition and non-discrimination.

In a letter issued by both British and Irish Governments on 5 May 2000, Tony Blair and Bertie Ahern pledged that the Council of Europe Charter would be ratified by September 2000, and would publish within six months an action plan for implementing the Charter. The Charter was ratified on 27 March 2001. The Charter came into force on Monday 2 July 2001.

In Northern Ireland, Interdepartmental Charter Steering and Working Groups were set up to decide how to implement the Charter for Northern Ireland and, specifically, to identify which provisions of Part III could be applied to Irish. The Groups represented all Northern Ireland Departments, the NIO and the NI Courts Service. DCAL (Linguistic Diversity Branch) co-ordinated the work, helped by an expert advisor who is a consultant to the Council of Europe.

The First Minister and Deputy First Minister of the NI Assembly notified the Foreign Secretary of those provisions relating to devolved matters which may be included in the Instrument of Ratification in respect of Irish. The Secretary of State for Northern Ireland and the Northern Ireland Office have also advised the Foreign and Commonwealth Office on the provisions relating to

non devolved matters which are the responsibility of Central Government and these which may be included in the Instrument. Upon ratification, the UK Government specified Irish, Welsh and Scottish Gaelic for Part III of the Charter – *Measures to Promote the Use of Regional or Minority Languages in Public Life*. It will fall to the NI Executive to ensure that the Charter is observed and implemented in Northern Ireland in respect of devolved issues and to inform the Foreign Secretary. DCAL chairs an Interdepartmental Charter Group to co-ordinate implementation of the Charter. The remit of the Charter group is to provide advice on the preparation of annual Departmental and Executive action plans and progress reports, monitor implementation of the Charter, advise on resource implications and develop guidance for Departments. The aim is to publish the action plan within 6 months following ratification.

Irish medium broadcasting

The Good Friday Agreement contains undertakings that the Government would:

- explore the scope for achieving more widespread availability of Teilifís na Gaeilge (TG4) in Northern Ireland.
- seek more effective ways to encourage and provide support for Irish language film and television production in Northern Ireland;

Responsibilities for Telecommunications, including television broadcasting is a reserved matter and rests with the Department of Culture, Media and Sport in Central Government. Technical discussions on the steps required to further extend TG4 reception in Northern Ireland are ongoing.

LDB have met with representatives from the Irish language broadcasting communities to discuss the pilot and listen to their views.

A two year Irish language TV and film production pilot scheme will start by April 2001.

An action plan for the pilot project was produced by Don Anderson, ex head of ITC, a media consultant and author of the report 'How to Broadcast the Irish Language in Northern Ireland: Irish Language and the Belfast Agreement'. The plan is entitled 'A New Beginning for a New Age - Irish Medium Production Training'. The objectives of the pilot project are:

- To identify priority training requirements and liaise with training providers to develop suitable training courses and a pilot course leading to NVQ 2/3, or equivalent for a specified number of applicants.
- To help put together a support package to ensure production of a number of Irish language films/ television programmes. (This would involve identifying additional non-Government funding possibly from the Media II programme. The Language Body might also have a role to play).

- To produce a report with recommendations for draft strategy and action plans for future development of the Irish medium sector.
- Funding for the broadcasting pilot for 2001/2002 is subject to final approval by the Minister.
- Work is underway to put arrangements in place to implement the recommendation of the Anderson Report.
- Irish speakers represent 9.4% of the population of Northern Ireland. The project envisaged is small in comparison with the work being done in other countries. In Scotland - where Gaidhlig speakers are 1.4% of the population, £8.5m per year is available for Gaidhlig language programming. Wales, with 19% Welsh speakers, spends £74.86m on Welsh language broadcasting and has a dedicated TV channel S4C.

The availability of TG4 broadcasting from the Republic is of cost advantage to Northern Ireland.

Education

- The Education (Northern Ireland) Order 1998 places a duty on the Department of Education for Northern Ireland to encourage and facilitate the development of Irish medium education. The Department is currently funding 8 Irish Medium schools (7 primary and 1 secondary) with approximately 1,600 pupils. There are also 2 grant-aided Irish-medium primary units and the Department has approved a further 2 Irish-medium primary units and 1 secondary unit with effect from September 2000.
- On 11 February 2000 the Minister for Education, Mr Martin McGuinness MLA announced his intention to establish a new advisory body on Irish medium education to be known as "Comhairle na Gaelscolaíochta". The new body was incorporated as a company limited by guarantee on 9 August 2000 and will have charitable status. The new Body has met on several occasions.
- A new trust fund - "Iontaobhas na Gaelscolaíochta" is in the final stages of being established by the Department of Education. It is awaiting the granting of charitable status by the Inland Revenue. This fund will support the development of Irish Medium education and the initial funding from the Department of Education is £1.25m.
- The Minister for Education announced a reduction in the viability criteria for Irish medium primary school from 18 December 2000. The revised criteria are: initially an intake of 15 pupils for new urban schools and an intake of 12 pupils for new schools in rural areas. There will also be medium term targets of an intake of 20 for urban schools and 15 for rural schools. Schools must satisfy these medium term targets in order to be eligible for capital funding.

- There are no current demands from within the school system for Ulster-Scots to be taught as a language. There is scope within the statutory Northern Ireland curriculum for the study of Ulster Scots and any school can include this on a voluntary basis where there is demand.
- There are opportunities for schools to introduce aspects of Ulster Scots language, literature and culture in the curriculum as part of the Cultural heritage and education for Mutual Understanding (EMU) cross-curricular themes.
- At tertiary level, Queen's University offers undergraduates studying for a degree in English the opportunity to study the Ulster Scots language as part of a module in Irish/English. A similar opportunity exists in the MA course.
- The Ulster-Scots Agency (Tha Boord o Ulster Scotch) and the University of Ulster opened the world's first Institute of Ulster-Scots studies on Wednesday 3 January 2001. The new Institute represented a joint initial start-up investment of £300,000 and will be based at the University of Ulster's Magee College.

Translation services

- Demand by Departments and associated bodies for translation and interpreting services has increased dramatically since devolution. It is anticipated that this is likely to continue. New arrangements are being developed to meet actual and anticipated need. Key considerations are quality, timeliness and cost-effectiveness. DCAL has established a central language translation service to meet the needs of all Departments. Translation requests are submitted through DCAL's Linguistic Diversity Branch who allocate them to quality controlled translators. All Departments will be expected to co-operate with DCAL and contribute funding for the project and running costs of the service. The project has looked at models of good practice from Scotland, Wales and the Republic of Ireland and will consider options for a strategic approach involving Foras na Gaeilge for the Irish translation service. The Department has agreed with the Ulster-Scots Agency and the Ulster-Scots Language Society that translations into Ulster-Scots will be handled through the Agency. The Department has had a preliminary meeting with the Equality Commission and meetings are scheduled with minority ethnic communities. The aim is to discuss key language issues, including about lack of quality

translation and interpreting services. Interpreting and translation services for users of British and Irish sign languages will be discussed at meetings which have been arranged with the British Deaf Association and the Royal National Institute for the Deaf.

The LDB commissioned research by Professors into demand for the use of Irish in official business. The study gathered views from service users, the general public, activists and officials. Their research identified four category of service users, namely:

1. activists, some of whom may claim the right to identical provision in Irish and English in every written and spoken interaction with Government in all business areas.
2. sympathisers, who will welcome a degree of public recognition for Irish eg in posters, signage, forms and who may use services;
3. tolerators, who can accept public use of Irish, perhaps in some venues only, or provision of some services, but would not wish to use them;
4. opposers, who are antipathetic to the concept and practice of using Irish in the public sector in any form and in any location.

The LDB will work closely with the Ulster-Scots Agency to ensure that research needs for Ulster-Scots language are identified, prioritised and addressed in a coherent manner. DCAL will also work with the agency as required to help them develop criteria, performance indicators and targets. The Department has developed its own arrangements for monitoring, evaluating and reporting on the Agency's performance. The LDB along with the Research Branch (OFM/DFM) commissioned a consultant to work with the Ulster-Scots Language Society to develop their strategic planning capability, and focus their resources and present the case for Ulster-Scots language views more effectively to Government and other interests. Mr John Edmund's findings were presented to the Minister on 21 February 2001.

There was no question on knowledge of Ulster-Scots in the 2001 Census held on 29 April 2001.⁶ However DCAL is in discussion with the Ulster Scots Agency and other interested groups to establish research priorities to support the development of the language which will include consideration of a question on Ulster-Scots in future censuses.

No comprehensive language planning has ever been undertaken in Northern Ireland. On 11 March 2001, the Linguistic Diversity Branch held the first major language planning exercise. This involved drawing on the experience and expertise of eminent sociolinguists and

6 In recognition of the Government's desire to provide support to the language, an information leaflet accompanying the Census form (translated into Ulster-Scots as well as a number of other languages) was made available to members of the public on request. The translation which has been produced with the assistance of the Ulster-Scots Agency is of value to those who wish to learn more about the census in Ulster-Scots.

academics from Northern Ireland, Republic of Ireland, Scotland, Wales, Catalonia and Australia.⁷ It is anticipated that over the next eighteen months firm policy proposals will be laid before the NI Assembly as to how best to promote the linguistic diversity of the society. At the March meeting I argued that the following suggestions were capable of implementation both by indigenous linguistic communities such as the Slovenes, Basques and Welsh and by selected historically-migrant communities within the multiethnic contexts of European cities.

1. Joint venture projects by European Union agencies and the respective Language Boards, e.g. in the sharing of resources on language promotion and social motivation campaigns, language marketing and advertising campaigns.
2. The preparation of a Community Language Planning and Policy Handbook for the European Union.
3. The promotion and exchange of technological information for community language development. e.g. co-operation on spellchecker software and on-line dictionaries/ thesauri between language groups and in co-operation with major international software houses [e.g. Microsoft/AppleMac], thereby taking advantage of economies of scale in the production of such facilities.
4. The development and exchange of progressive, successful, stress-free, holistic teaching methods for community language education, especially for new speakers and those whose skills need to be boosted.
5. Marketing strategies to convince the general public of the material relevance of learning both international and lesser-used languages in selected societies, for example, by adding a commercial and economic justification to the more common cultural based reasons for language promotion.
6. Within the statutory domains of most bi-or multilingual societies, language representation should be a vital consideration in the following areas:
 - in education at all levels and for all age groups;
 - in the workplace generally;
 - in incorporating the interests of the target language within public administration, the legal profession and senior civil service and developing professional competence of its usage within these key sectors. This is particularly acute if we wish to realise a truly bi/multilingual civil society, wherein the communities in question may be served in the language of their choice by a professionally trained service provider.
- in incorporating the interests of the target language within the regional development and physical planning system.
7. Facilitating community development activities which are not necessarily dependent upon government support, but reach out to other agencies and to the commercial sector. There is a real danger in tying in the future of individual communities to the largesse of the local state. How one maintains the relative autonomy of community level action is one of the most profound challenges influencing the vitality of contemporary democracy.
8. To initiate practical strategies which will relate aspects of community language planning in a more focused manner than hitherto to economic and regional development programmes.
9. To focus on the training of multipliers (language *animateurs*) in the community who would:
 - develop practical aspects of policy,
 - drive implementation and innovation
 - offer specialist assistance to target groups with acute/special needs.
10. To devise multilateral action-research projects wherein the interests of community language planning is one consideration among many. An over concentration on linguistic issues rather than upon social and contextual issues may fragment rather than integrate community interests - the medium must not become the message.
11. To foster collaborative policy initiatives with agencies such as the European Parliament, the Committee of the Regions; selected Regional Assemblies and Parliaments; and NGO's so that language considerations become embedded in all aspects of policy, where relevant, rather than being considered as add-on measures reserved primarily for the educational and commercial sectors only (Williams, 2000).

IMPLICATIONS FOR CROSS-BORDER CO-OPERATION

In the light of the above submission there remain clear implications for language development in Northern Ireland.

1. The commitment to a new politics based upon equality, mutual respect and pluralism implies that Northern Ireland will need to re-orientate the traditional axis by which it compares itself with the Republic in the south, Scotland to the east and the British government in all other respects. Northern Ireland has much to learn

7 The current author was privileged to be involved in these and earlier discussions relating to preparations for and consequent developments from the Good Friday Agreement. He wishes to acknowledge the assistance of Pat McCallister and her colleagues from the Linguistic Diversity Branch of the Northern Ireland Executive whose briefing notes form the basis of the detailed discussion herein on Northern Irish Language Policy deliberations.

from four other contexts where these issues have a long history, viz. Canada, Catalonia, Euskadi and most profitably Wales.

2. The British government's attitude to and support of the Welsh language community and its associated culture has changed markedly in recent years. The cardinal truth is that as a result of oppression and neglect the language was conventionally a marker of resistance and of opposition. With recognition and support the language has become a social medium of communication able to be embraced by all Welsh residents, and increasingly large sections of the former Anglicised population are opting for a bilingual future. To a large extent with cross-party support and consensus the language has been taken out of politics of conflict even if the politics has yet to be taken out of the language struggle. The working of a bilingual National Assembly is sufficient testimony as to how far we have travelled this road.

3. In order for Irish, and to a lesser extent Ulster Scots, to flourish as vehicles for the communication of ideas, skills and a pluralist culture, it is essential that new networks and a new set of institutions be established which enable that language to be embraced by all in society should they so choose. Thus issues of the development of Irish-medium schools, attractive texts and resources, the training of teachers, the introduction of optional (or mandatory) Irish lessons in all state-funded schools need to be tackled afresh, with a great deal of respect for the existing institutional arrangements based within Roman Catholic networks. However, logic alone suggests that if Irish is always to be associated with Catholic cultural imperatives it will not serve as a bridge or a platform upon which more cross-cutting networks can be established. Historically in Wales, the language struggle was associated with the nationalist cause for very understandable reasons, but after three decades of legitimisation and institutionalisation of the language, no one today seriously believes that by sending children to bilingual schools they are boosting the interests of any political party of sub-section of society. Thus it is imperative that DENI re-consider the whole issues of language choice within the educational system, including the training of teachers and the location of resource centres. This is critical so that a free choice may be offered to every non-Irish-speaking citizen to benefit from a bilingual experience either for themselves in adult education or more probably for their children. In similar terms, although I envisage it being much harder to conceive as an integrated system, the exposure to elements of Ulster-Scots should be widened within the remit of the education authorities.

4. Community development experience in Wales suggests that individuals need direct government support to enable them to establish and maintain certain community networks which enhance the vibrancy of a bilingual heritage. This could take the form of language en-

terprise agencies as described above, the creation of a more visible bilingual landscape through public signs, the development of resource centres, the adoption of stress free teaching methods for adult learners, media developments and collaborative projects with colleagues in the Republic of Ireland, Scotland and Wales.

5. Within Northern Ireland itself there have been several initiatives and analyses of practical ways forward. For example, Andrew has focused on the need to create new Irish-language institutions in the universities (Andrew, 1993). A recommendation, at least worth serious consideration, is that *ab initio* Irish language courses at Celtic Studies, QUB and Irish Studies, UU should be combined and research facilities developed to become the basis for an Irish-language research, training and teaching institute with an Irish-language resource centre. Initially such an institute would be concerned with the effective teaching of Irish in higher education. Then it would expand its activities to cater for the needs of teachers and learners alike. Schools, institutions of further education, ELBs, teachers' centres, broadcasting organisations, business interests, cultural groups and individuals could all avail of a public resource and its high calibre services.

6. At the level of the community basic research should be undertaken into patterns of Irish and Ulster Scots language use to ascertain existing processes and problems, as in the case of Wales above, before short term palliative measures are announced on the basis of fragmented and partial insights. This would focus on youth activities and on the specification of the relationship between bilingualism and the economy so that employment prospects might be considered in tandem with socio-cultural considerations.

7. Finally, it is imperative that the Northern Ireland Assembly and the civil service declare clear, consistent and realisable roles for all the languages represented here, and prioritise its action plans and policies so that the interested public is convinced that pragmatic medium term goals are being set. Equally vital is that legitimate attempts are being made to monitor the progress achieved by various departments and agencies in realising such goals.

Difficulties in implementing agreed plans

A range of difficult choices face language planners and users of government services in Northern Ireland.

1. Statutory obligation or good will only? There is a critical need for statutory obligations in the medium term, difficult though it may be at present to conceive because good will is not enough if a thoroughgoing choice of language service is the aim of the policy.
2. Holistic versus Sectoral Language Planning. 'Joined up thinking' within and between government departments and their partner agencies in the commu-

nity is essential. 'Holistic language planning' can so easily become 'sectoral language planning', consequently far easier to loose heart and assume that no real social impact will ever be made to sustain long-term practice of language choice.

3. Symbolic or Practical Language Schemes? Agreed language schemes, whether at Assembly level or level of local authorities, can very often be symbols of good intent rather than genuine services at point of local demand/contact. Critical need to monitor the actual working of the schemes. Hence the need to tackle the twin issues of adequate resourcing of LP schemes and target community implementation. Processes of empowerment, ownership, participation and partnership are far easier to assume as given rather than work on as part of infra-structural development of LP.
4. Institutional or Individual Language Rights? In whom are basic rights vested? Individual citizens or institutions implementing an equal opportunities policy?
5. Public Sector or Plural Sector Approach? For very obvious reasons initial language policy schemes are targeted at public sector institutions and educational domains. However, to be truly useful, language schemes should have a medium term aim of influencing language rights behaviour in most socio-economic contexts.
6. Top-down or Bottom-up Planning? How does the partnership between central and local agencies, vital community initiatives, the voluntary sector and the world of work, mobilise and reflect society's language-related energy to reinforce the central thrust of language schemes?
7. Tension between Instrumentalists and Analysts. In all cases of language revitalisation there is an acute tension in realising language schemes between advocates of front-line services and language teaching requirements, and those who in addition recognise that sound planning requires accurate trend and impact analysis. One of the chief dangers of putting plans into practice within difficult resource constraints is the temptation to neglect the audit and monitoring function of language planning. Consequently little firm analysis of the effect of the language schemes, other than anecdotal or partisan information, is available to inform subsequent discussions and policy initiatives.
8. Priorities of Linguistic Diversity Branch. Is it essentially a grant disbursement operation or also a genuine language planning and policy unit? As so much of the budget of the LDB will be targeted to social partners and staffing costs, little resources are made available to sustain genuine LPLP function. Critical need therefore to recognise adequate budget to employ specialist 'planners and forecasters' who can anticipate need and save the LDB from the trap of

being essentially both a whipping boy and a post-box for the distribution of public monies to target audiences. LDB needs to direct change (policy) as well as service the existing needs of government and constituent citizens (practice).

9. Internal reticence within the civil service. In many cases where lesser used languages are incorporated into the machinery of government and administration, the biggest stumbling block to the implementation of worthwhile and comprehensive language schemes is the reticence and general attitude of civil servants not directly concerned with LP schemes. Two temptations loom large: a) to view all language-related issues as being the special responsibility of a Linguistic Diversity Branch only; (the ghetto approach) and b) to refuse to accept the legitimacy of cross-cutting language issues within key functions of the local state e.g. economic development, environment, health and social services (the head in the sand approach).

WHAT ARE THE BRITISH LESSONS TO BE SHARED WITH INTERNATIONAL PARTNERS?

Ireland

Import: Experience of handling European regional development schemes and language promotion plans.

Export: Community development experiences (Mentrau laith); adult teaching methods; pragmatic bilingual working practices in government and business; innovative language marketing schemes (Welsh Language Board); greater involvement with Irish-British Council to boost inter-regional networking, tourism, transport and, of course, the Ulster contribution to devolution and cross-border relations in Ireland, north and south.

Brittany

Export: bilingual education teaching methods and systems; bilingual media and communication software developments; innovative language marketing schemes; language transmission in the family schemes.

Euskadi

Import: methods of recording and analysing official language statistics; good practice derived from HABE's adult teaching of Basque; several private commercial initiatives to boost bilingual working practices, e.g. microplans for SMEs.

Export: bilingual education teaching methods and systems; language transmission in the family schemes; linguistic animateurs.

Catalonia

Import: research-based methods for normalising Catalan; mechanisms for targeting key strategic domains; social inclusivity and co-responsibility for bilingualism through the *Consell Social de la Llengua Catalana*; General Language Normalisation Plans; methods of promoting bilingualism within the economy, trade unions and health and social institutions; operational remit of *Direcció General de Política Lingüística*; *Consorti per la Normalització Lingüística*; *TERMCAT*; *INDEXPLA* (a software programme measuring use of Catalan in organizations and providing data base for periodic evaluation of language plans); political experience of influencing European-level public policy.

Export: *Mentrau iaith* and community development initiatives; local enterprise agencies; language transmission in family schemes; linguistic amateurs; Spring 2001 Catalan-Welsh Concordat a firm basis for sustained dialogue.

Lesser Used Language Regions of EU

Import: EU wide initiatives on exchange of experience between regional and immigrant language groups; building of coalition networks to maintain linguistic diversity.

Export: bilingual education teaching methods and systems; bilingual media and communication software developments; innovative language marketing schemes (Welsh Language Board); language transmission in the family schemes; joint initiatives by Language Boards to influence EU policy; bilingual training for professionals e.g. CETSU.

EU generally

Import: better language teaching methods; social inclusion of minority in EU legislation; institutional sensitivity to bilingualism, multilingualism and multiculturalism; student exchange programmes which emphasise applied aspects of multilingual skills development in target discipline/subject area.

Export: ideas and experiences for the development of a common language policy for EU and European Parliament; greater recognition of inter-dependence of economic and cultural factors; greater awareness of previous Welsh contributions to common European thought and practice.

Central and Eastern Europe

Export: bilingual education teaching methods and systems; teacher training methods and curriculum design; bilingual media and communication software developments; innovative language marketing schemes (Welsh

Language Board); language transmission in the family schemes; bilingual training for professionals e.g. CETSU. Policy advice on 'Enlargement'-'Harmonisation'.

Canada

Import: experience of operating a bilingual judiciary and appeals system; the operation of high quality bilingual government services (despite recent criticism of lack of leadership and commitment); consideration of need for Commissioner of Official Languages; language of work practices in the federal public service; immersion education experiences with culturally plural citizens and an increasing rate of immigration.

Export: community development experiences (*Mentrau iaith*); innovative marketing of bilingualism and regional development initiatives for Maritimes.

New Zealand

Import: distance-teaching practices for Maori; models of bilingual Maori+language of wider communication schooling as in Rotorua High School;

Export: pre-school language initiatives (MYM); bilingual education teaching methods and systems; innovative language marketing schemes (Welsh Language Board); Community development experiences (*Mentrau iaith*); bilingual training for professionals e.g. CETSU.; publishing and curriculum design experience for promotion of Maori.

Africa and Asia

Export: bilingual education teaching methods and systems; bilingual media and communication software developments; bilingual/multilingual training for professionals e.g. CETSU.

Commonwealth Legislatures

Import: bilingual working conventions for civil servants; translation and recording procedures; complaints and appeals systems; interactive IT methods of direct digital democracy in preferred language of citizen; inter-parliamentary initiatives on equal opportunity and human rights issues.

Export: pragmatic, evolutionary bilingual working practice and initiatives on language policy and language planning based on consensual politics.

CONCLUSION

The British-Irish Council has only made a faltering start on its work. Future policy could contribute both a theoretical and a practical element to language planning and language policy in the UK and Ireland. It could

monitor the character, quality and success of the international conventions and institutional language policies of the newly established political assemblies in Scotland, Wales and Northern Ireland.

It could investigate the complex nature of bilingual educational and administrative systems in Wales together with regional specific systems in Scotland and Northern Ireland. It could re-assess the role of cross-border arrangements for the increased recognition of Irish on the island of Ireland, together with Northern Irish, Gaelic and Ulster Scots links with Scotland. The British – Irish Council could become a real force for co-operation, and political bargaining at the UK/Irish and wider European level, together with bilingual education, civil rights and group equality issues in Northern Ireland. As a new political forum its role and impact should influence the deliberations of European Committee of the Regions and several other international bodies.

In time it could gauge the degree to which the information technology and media opportunities developed in connection with the National Assembly of Wales and the Northern Irish Assembly are capable of sustaining a wider range of bilingual practices in public life.⁸ It is possible that both Assemblies will have a similar impact in relation to the information society as it relates to matters of public administration, education, legal affairs and the voluntary sector.

It could analyse the economic demand for a skilled bilingual workforce in several sectors of the economy; determine to what extent bilingual working practices, for example in Wales, offer a model for subsequent parallel developments within a range of multilingual contexts within other regions e.g. either in respect of several European languages or selected non-European languages such as Arabic, Urdu, Hindi or variants of Chinese languages of wider communication.

It should investigate what effect will the arrangements for the bilingual servicing of the National Assembly have on the legitimisation of bilingualism as a societal norm. Later it would be prudent to assess how the experiences generated within the National Assembly for Wales and Northern Ireland Assembly will impact on the plurilingual character of educational and public admin-

istrative services, together with the local government and legal system.

Given that the European Charter has now become law it should analyse the extent to which European Union and Council of Europe language initiatives related to both the Regional Minority and Immigrant Minority Languages are adopted in the various political contexts, which comprise the UK and Ireland.

Most importantly the British-Irish Council should seek to promote a permanent dialogue between the Linguistic Diversity Branch and the key language planning agencies within the UK and Ireland; and at a second stage seek to participate with UK, Irish, Catalan and Basque language planning agencies to develop realistic co-operation in key areas, for example, issues of language transmission within the family, issues of community language planning initiatives, Adult language teaching methods, technical and linguistic innovations within the various Resource Centres for Standardisation and Terminological Development (e.g. Termcat, Centre de Terminologica).

By so doing it is logical to investigate to what degree the institutionalisation of Celtic languages vis à vis the established dominance of English can be a model for the relationship of other lesser-used languages worldwide in their interaction with English. Potentially this issue is of global significance if one can transfer several of the lessons to be learned from the survival of the Celtic languages to multilingual contexts as varied as contemporary India, and much of Sub-Saharan Africa, let alone the evolving European political system.

ACKNOWLEDGEMENTS

The author is grateful to Pat McCallister and her colleagues from the Linguistic Diversity Branch of the Northern Ireland Executive whose briefing notes from the basis of the detailed discussion herein on Northern Irish Language Policy deliberations.

Acknowledgement is made of the research support provided by an ESRC grant no. R000 22 2936, 'The Bilingual Context, Policy and Practice of the National Assembly for Wales'.

8 It is noteworthy that the development of Sianel 4 Cymru, and to a lesser extent the Gaelic medium television service in Scotland, has created a self-confident and pluralist bilingual workforce which sustains a wide range of media activities.

BRITANSKO-IRSKKE KONVENCIJE O IDENTITETI, RAZLIČNOSTI
IN ČEZMEJNEM SODEL O VANJU

Colin H. WILLIAMS

Cardiff University, UK-CF10 3XW, Cardiff, Depar tment of Welsh, P.O. Box 910
e-mail: Williamsch@cardiff.ac.uk

POVZETEK

V pričujočem eseju avtor analizira novejš e britansko-irske konvencije o jeziku, kulturni različnosti in čezmejnem sodelovanju. Poudarek je na ključnih vprašanjih, s katerimi se ukvarja Britansko-irski svet, ustanovljen kot rezultat Belfastskega sporazuma (Belfast Good Friday Agreement), ki so ga leta 1999 uveljavili na Škotskem, v Walesu in na Severnem Irskem. Eseg na osnovi evropskih in mednarodnih konvencij izpostavlja vrsto načel, po katerih je mogoče zgladiti spore med etničnimi skupinami, in aplicira poglobitve nauke na položaj, kakršen obstaja na Severnem Irskem. Sodobna socialna in jezikovna politika na Irskem in v Walesu je ponujena kot precedens in šablona za podobne ureditve na Severnem Irskem. V luči uresničitve Belfastskega sporazuma je podana kritična ocena prvih razmišljanj o razvoju jezikovne politike na Severnem Irskem. Eseg nadaljuje z obravnavo implikacij za čezmejno sodelovanje in ponudi sedem predlogov o jezikovni politiki na osnovi primerjalne analize manj uporabljanih jezikovnih kontekstov. Eseg se konča s rezimejem poglavitnih lekcij, ki se jih lahko naučimo iz evropskih in mednarodnih okvirov, kar zadeva izmenjavo idej in metod v razvoju multikulturnega političnega sistema, ki spoštuje osnovne jezikovne in kulturne pravice.

Ključne besede: vloga jezika, identiteta, Irska, Združeno kraljestvo, evropsko sodelovanje

REFERENCES

- Andrews, L. S. (1995):** Oideas Loch Lao. Address to the Forum for Peace and Reconciliation. Belfast.
- Arfé, S. (1981):** On a community charter of regional languages and cultures and on a charter of rights of ethnic minorities. Resolutions adopted by the European Parliament. Strasbourg.
- Blair, P. (1998):** 'The European Charter, Its Relevance for Northern Ireland'. Paper presented at "Our Language Heritage in Europe". Conference organised by the European Bureau for Lesser Used Languages, The ULTACH Trust and the Ulster Scots Language Society Belfast City Hall, 23rd, October. Belfast.
- Blaney, R. (1996):** Presbyterians and the Irish Language. Belfast, The Ultach Trust.
- Council of Europe (1993):** European Charter for Regional or Minority Languages. Strasbourg, Council of Europe.
- Dalby, D. (1998):** The Linguasphere Project. Hebron, Gwasg y Byd Iaith/Lingasphere Press.
- Declaració de Barcelona. (1996):** Declaració Universal de Drets Lingüístic., Barcelona, International PEN and CIEMEN.
- Dunn, S., Morgan, V. (2000):** Establishing the Demand for Services and Activities in the Irish language in Northern Ireland. Belfast, Linguistic Diversity Branch.
- Habermas, J. (1996):** 'The European Nation-State - Its Achievements and Its Limits'. In: Balakrishnan, G., Anderson, B. (eds.): Mapping the nation. London, Verso.
- James, C., Williams, C. H. (1996):** Language and Planning in Scotland and Wales. In: Thomas, H., Macdonald, R. (eds.): Planning in Scotland and Wales. Cardiff, The University of Wales Press.
- Keating, M. (1988):** State and Regional Nationalism. Brighton-Harvester, Wheatsheaf.
- Keating, M., Loughlin, L. (eds.) (1997):** The Political Economy of Regionalism. London, Frank Cass.
- Kililea, M. (1994):** On linguistic and cultural minorities in the European Community. Resolution adopted by the European Parliament. Strasbourg.
- Kirk, J. M., Baoill, D. P. O. (eds.) (2000):** Language and Politics: Northern Ireland, The Republic of Ireland and Scotland. Belfast, Queen's University.
- Kuijpers, W. (1987):** On the languages and cultures of regional and ethnic minorities in the European Community. Resolution adopted by the European Parliament. Strasbourg.
- Kymlicka, W. (ed.) (1995):** The Rights of Minority Cultures. Oxford, Oxford University Press.
- Levesque, J. (1997):** The Enigma of 1989: The USSR and the Liberation of Eastern Europe. Berkeley, The University of California Press.
- Loughlin, J. (1996a):** Representing Regions in Europe: The Committee of the Region. Regional and Federal Studies: an International Journal, Vol. 6, No. 3. London, 147-165.
- Loughlin, J. (1996b):** 'Europe of the Regions' and the Federalization of Europe'. Publius: The Journal of Federalism, Vol. 26. Philadelphia.

- MacLaughlin, J. (1986):** 'The Political Geography of Nation-Building and Nationalism in the Social Sciences. Structural Versus Dialectical Accounts'. *Political Geography Quarterly*, Vol. 3, No. 4. Oxford, 299-329.
- MacLaughlin, J. (1993):** 'Defending the Frontiers: The Political Geography of Race and Racism in the European Community'. In: Williams, C. H. (ed.): *The Political Geography of the New World Order*. London, Wiley, 20-46.
- Mac Polin, A. (ed.) (1997):** *The Irish Language in Northern Ireland*. Belfast, Ultach Trust.
- McCoy, G. (1997):** *Protestant Learners in Northern Ireland*. In: Mac Polin, A. (ed.): *The Irish Language in Northern Ireland*. Belfast, Ultach Trust, 131-170.
- Minority Rights Group (1991):** *Minorities and Autonomy in Western Europe*. London, Minority Rights Group.
- Mlinar, Z. (ed.) (1992):** *Globalization and Territorial Identities*. Aldershot, Avebury Press.
- NAAG (1998):** *National Assembly for Wales*. Cardiff, National Assembly Advisory Group Consultation Paper.
- Nelde, P., Labrie, N. & C. H. Williams (1992):** 'The Principles of Territoriality and Personality in the Solution of Linguistic Conflicts'. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 13, No. 5. Clevedon, 387-406.
- Ó Cuív, É. (1998):** Keynote Address to International Conference of Language Legislation. Dublin, Comhdháil Náisiúnta na Gaeilge.
- Ó Riagáin, D. (1989):** 'The EBLUL: its Role in Creating a Europe United in Diversity'. In: Veiter, T. (ed.): *Federalisme, regionalisme et droit des groupes ethnique en Europe*. Vienna, Braümuller.
- Ó Riagáin, P. (2000):** *Language policy and Social Reproduction, Ireland 1893-1993*. Oxford, Clarendon Press.
- Plichtova, J. (ed.) (1992):** *Minorities in Politics. Cultural and Language Rights*. Bratislava, Czechoslovak Committee of the European Cultural Foundation.
- Satava, L. (1994):** *Národnostní mensiny u Europe*. Prague, Ivo Zelezny.
- Ricento, T., Burnaby, B. (eds.) (1998):** *Language and Politics in the United States and Canada*. Matawah, N. J., Lawrence Erlbaum Assocs.
- Taylor, C. (1992):** *Multiculturalism and "The Politics of Recognition"*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Thomas, A. (1998):** *De-politicising the language*. Agenda, Summer Issue. London, 46-47.
- Welsh Language Board (1998a):** *1997-98 Annual Report and Accounts*. Cardiff, Welsh Language Board.
- Welsh Language Board (1998b):** *Meeting the Translation Requirements of the National Assembly for Wales*. Cardiff, Welsh Language Board.
- Welsh Office (1995):** *The Welsh Language. Children and Education*. Welsh Office Statistical Brief SDB, 14/95. Cardiff.
- Williams, C. H. (1980):** 'Ethnic Separatism in Western Europe'. *Tijdschrift voor Economische and Sociale Geografie*, Vol. 71, No. 3. Amsterdam, Royal Dutch Geographic Society, 42-58.
- Williams, C. H. (ed.) (1988):** *Language in Geographic Context*. Clevedon – Avon, Multilingual Matters.
- Williams, C. H. (1989):** *New domains of the Welsh language: education, planning and the law*. Contemporary Wales, Vol. 3. Cardiff, University of Wales Press, 41-76.
- Williams, C. H. (ed.) (1991):** *Linguistic Minorities, Society and Territory*. Clevedon – Avon, Multilingual Matters.
- Williams, C. H. (1993a):** 'Towards a New World Order. European and American Perspectives'. In: Williams, C. H. (ed.): *The Political Geography of the New World Order*. London, Wiley, 1-19.
- Williams, C. H. (1993b):** 'The rights of autochthonous minorities in contemporary Europe'. In: Williams, C. H. (ed.): *The Political Geography of the New World Order*. London, Wiley, 74-99.
- Williams, C. H. (1993c):** 'The European Community's Lesser Used Languages'. *Rivista Geografica Italiana*, Vol. 100. Firenze, 531-64.
- Williams, C. H. (1994):** *Called Unto Liberty. On Language and Nationalism*. Clevedon-Avon, Multilingual Matters.
- Williams, C. H. (1995a):** Questions concerning the development of bilingual Wales. In: Jones, R. M., Singh Ghuman, P. A. (eds.): *Bilingualism, Education and Identity*. Cardiff, University of Wales Press, 47-78.
- Williams, C. H. (1995b):** 'Global Language Divisions'. In: Unwin, T. (ed.): *Atlas of World Development*. London, Wiley.
- Williams, C. H. (1997a):** 'Territory, Identity and Language'. In: Keating, M., Loughlin, J. (eds.) (1997): *The Political Economy of Regionalism*. London, Frank Cass, 112-138.
- Williams, C. H. (1997b):** 'Language Rights for all Citizens of Europe?' In: Wölck, W., de Houwer, A. (eds.): *Recent Studies in Contact Linguistics*. Bonn, Dümmler, 430-41.
- Williams, C. H. (ed.) (2000):** *Language Revitalization: Policy and Planning in Wales*. Cardiff, The University of Wales Press.
- Williams, C. H., Evas, J. E. (1997):** *The Community Language Project*. Cardiff, The Welsh Language Board.
- Williams, G., Morris, D. (2000):** *Language Planning and Language Use. Welsh in a Global Age*. Cardiff, The University of Wales Press.
- Williams, G. A. (1982):** *The Welsh in their History*. London, Croom Helm.

original scientific paper
received: 2001-10-12

UDC 327.58:341.222(234.32)

POTENTIAL FOR CONFLICTS IN AREAS OF ETHNO-LINGUISTIC MINORITIES OF THE EASTERN ALPS

Ernst STEINICKE

University of Innsbruck, Department of Geography, A-6020 Innsbruck, Innrain 52
e-mail: ernst.steinicke @uibk.ac.at

ABSTRACT

In the Eastern Alps the German-speaking area does not directly merge with the Italian-speaking region. In between there is a zone populated by ethno-linguistic minorities which can be grouped as follows: national minorities (Slovenes and Germans), German language pockets, and indigenous/domestic territorial minority groups (Friulians, Ladins, Rhaeto-Romanics).

Except for South Tyrol, all other minority regions in the Eastern Alps are characterized by territorial regression and a progressively decreasing minority population. In fact, various smaller communities are even threatened by extinction, such as some German-speaking language pockets in northern Italy, or individual Friulian- and Slovene-speaking mountain villages. It is mainly assimilation and depopulation that are the driving forces behind the change of ethnic boundaries in the Eastern Alps. In South-Tyrol, where respective protection mechanisms are largely responsible for the maintenance of the German- and Ladin-speaking groups, it is the Italian-speaking population that feels discriminated. This has already had an impact on local election results. It is essential that their migration behavior and numerical shrinkage be studied in close detail.

Key words: Eastern Alps, national minorities, Italians, Germans, Slovenes, national boundaries, ethnic boundaries

POSSIBILITÀ DI CONFLITTO NELLE AREE DELLE ALPI ORIENTALI CON MINORANZE ETNO-LINGUISTICHE

SINTESI

All'interno delle Alpi Orientali, l'area di lingua tedesca non si fonde direttamente con la vicina regione di lingua italiana. Esiste infatti fra di esse una zona popolata da minoranze etno-linguistiche, che si suddividono in minoranze nazionali (sloveni e tedeschi), isole linguistiche tedesca e gruppi territoriali nativi/nazionali minori (friulani, ladini, reto-romanici).

Tutte le regioni minori delle Alpi Orientali, ad eccezione del Sud Tirolo, sono caratterizzate da una regressione territoriale e da una diminuzione progressiva della popolazione minoritaria. Infatti molte piccole comunità, quali ad esempio i ceppi di lingua tedesca dell'Italia settentrionale o alcuni villaggi montanari di lingua friulana e slovena, sono addirittura in pericolo di estinzione. Le cause principali alla base del cambiamento dei confini etnici nelle Alpi orientali, sono rappresentate dall'assimilazione e dallo spopolamento. Prova ne è il fatto che nel Sud Tirolo, dove meccanismi di protezione garantiscono il mantenimento dei gruppi di lingua tedesca e ladina, sia invece la popolazione di lingua italiana a sentirsi discriminata. Fatto questo, che ha già portato risultati nelle elezioni amministrative. Pertanto è essenziale che la tendenza migratoria e il calo numerico vengano analizzati attentamente.

Parole chiave: Alpi Orientali, minoranze nazionali, italiani, tedeschi, sloveni, confini statali, confini etnici

INTRODUCTION

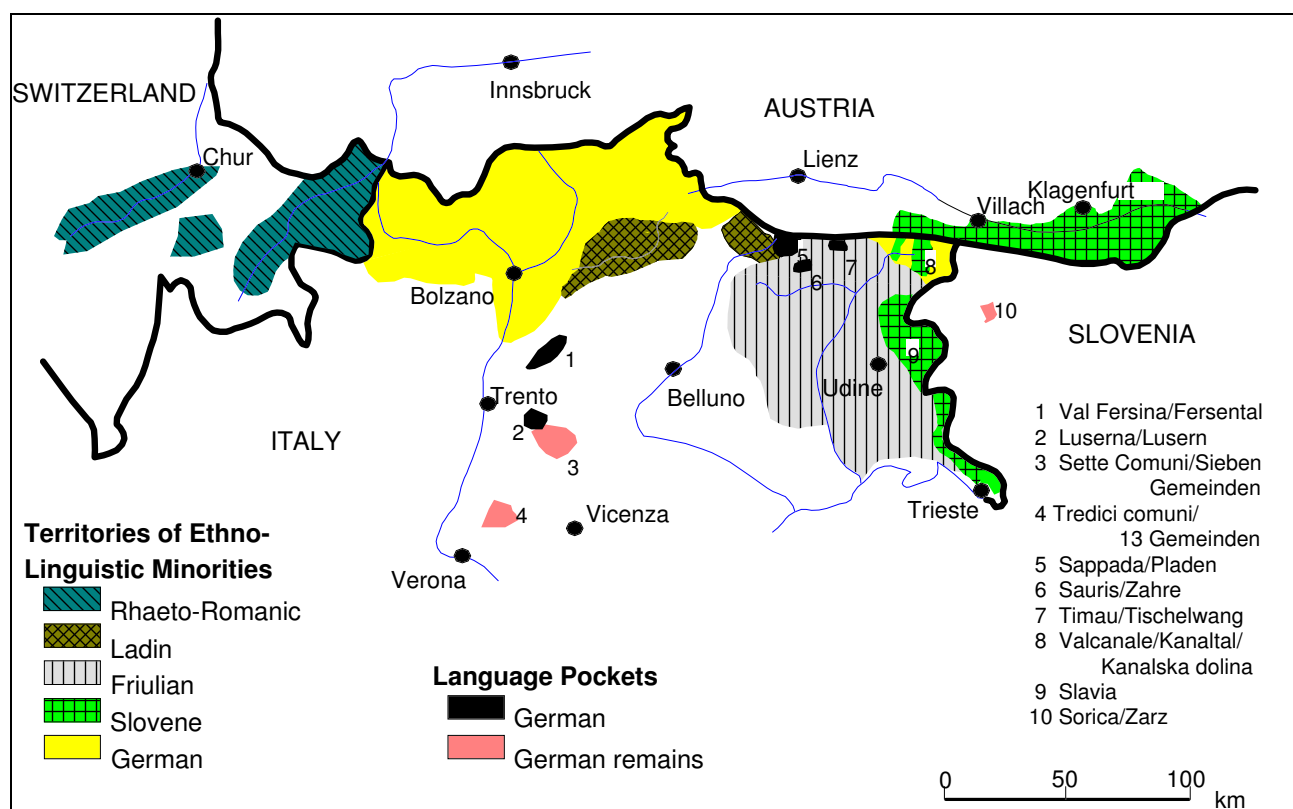
The main goal of this paper is to highlight the potential for ethnic conflict in the Eastern Alps as well as to point to likely solutions. The potential for conflict comprises those problems of ethnic minorities, which may lead to confrontations with the majority or other groups of the society. This includes all problem areas which promote assimilation and contribute to the disappearance of ethno-diversity. The insights presented here form the core focus of a current research project at Innsbruck's Department of Geography.

Only few states and regions have managed to come up with satisfactory rules and regulations based on legal-democratic principles which govern the rights of minorities. This does not only represent a permanent potential for conflict - after all, since World War II almost all conflicts in this world were caused - or at least intensified - by ethnic-cultural tensions (Rhodie, 1993). The lack of such a regulatory system has also led to a situation whereby small ethnic groups are facing outright extinction.

It is impossible to find a generally accepted definition

for what constitutes an "ethnic minority." The definition may differ from country to country. For example, in the Alpine region ethnic minorities are described as special groups within a state which differ from the majority population in terms of objective (cultural) and subjective (sense of group-awareness) factors. This definition includes a common determination to retain its special status, as well as a certain status as an autochthonous (historic) group which is legally recognized, provided such a group has existed for at least three generations (holding citizenship) at a given place (Veiter, 1984). Guest workers and immigrants from Turkey or South-eastern Europe do form ethnic groups in the countries of the Alps, but they are not designated "ethnic minorities." Countries like The Netherlands, the U.S., Great Britain, and Canada take a quite different view. In these countries immigrants may be readily grouped into the category "ethnic minorities."

In the Alps, the various ethnic groups may be distinguished from each other through linguistic characteristics. In order to be more precise, the term "ethno-linguistic group" should be preferred over the less specific term "ethnic group".

*Map 1: Ethno-Linguistic Minorities in the Eastern Alps.
Zemljevid 1: Etno-lingvistične manjšine v vzhodnih Alpah.*

Nowhere else in Western Europe is there a greater ethno-cultural diversity than in the Alps – especially in the region of the Eastern Alps, with its small ethnic cultural patterns. As can be seen from Map 1, south of the Austrian-Italian border the German-speaking area does not directly merge with the Italian-speaking region. Within the designated research area, i.e. the Alpine region to the east of the Swiss-Austrian and the Swiss-Italian borders, the ethno-linguistic minorities may be grouped as follows (Steinicke, 1998a; 1998c):

National minorities: These are groups whose main area of settlement lies in the neighboring countries, which is where the center of their culture and language is located. They find themselves in an other country as a result of arbitrary borders or of border changes. South Tyrol, the Valcanale, and Venetic Slovenia (Slavia) are national minority areas in the Italian part of the Eastern Alps; the Slovenes in the southern part of Carinthia, however, constitute a national minority in Austria (Leidl-mair, 1987; Valussi 1974; Autonome Provinz Bozen-Südtirol, 1997a; 1997b; Zupančič, 1993; Steinicke, 1995; 1996; 1998b; Steinicke, Zupančič, 1995; Österreichisches Volksgruppenzentrum, 1998).

German language pockets: Because of distinct, subjective factors of ethnicity, the population of the various German-language pockets in the Eastern Alps may only conditionally be regarded as national minorities, although the core area of their language lies in some other country. All of them are a result of the expansive settlement policies of the High Middle Ages – when Tyrolean and Carinthian colonists were settled to the south of the homogeneous German-speaking lands (Hornung, Hornung, 1986; Steinicke, 1986).

Indigenous (domestic) territorial minority groups: An indigenous territorial minority group is an individualistic ethnic group within a given state whose area of settlement forms the core of a distinct language and culture in this world. Contrary to national minorities and language pockets, such a group is generally self-reliant, with few or no prospects for assistance from any other country or region. In the Eastern Alps the representatives of such minority groups are the Friulians, the Ladins in the Dolomites, and the Rhaeto-Romanic speakers in Switzerland (Lutz, 1966; Becker, 1974; Prost, 1980; Leidl-mair, 1985; Palla, 1986; Craffonara, 1990; Steinicke, 1991a; Kraas, 1992).

EASTERN ALPS' ETHNO-LINGUISTIC MINORITIES BETWEEN PERSISTENCE AND EVANESCENCE

Nowhere in the Eastern Alps can we find an ethnic minority group whose territory is expanding. Territorial constancy can be found with the German- and Ladin-speaking groups in South Tyrol. However, all other groups are suffering from territorial regression, with a simultaneous shrinking of the minority population.

Any development of ethnic territory closely depends on the legal instruments available for the protection of a minority and, correspondingly, on the respective group organization. The spectrum of protective options in the areas studied here ranges from cultural concessions to democratic participation to economic and cultural autonomy. What is striking is the fact that a minority is best preserved where autonomy is chosen as the strategy for solving minority problems. Not surprisingly, the potential for ethnic conflict under such circumstances is rather low.

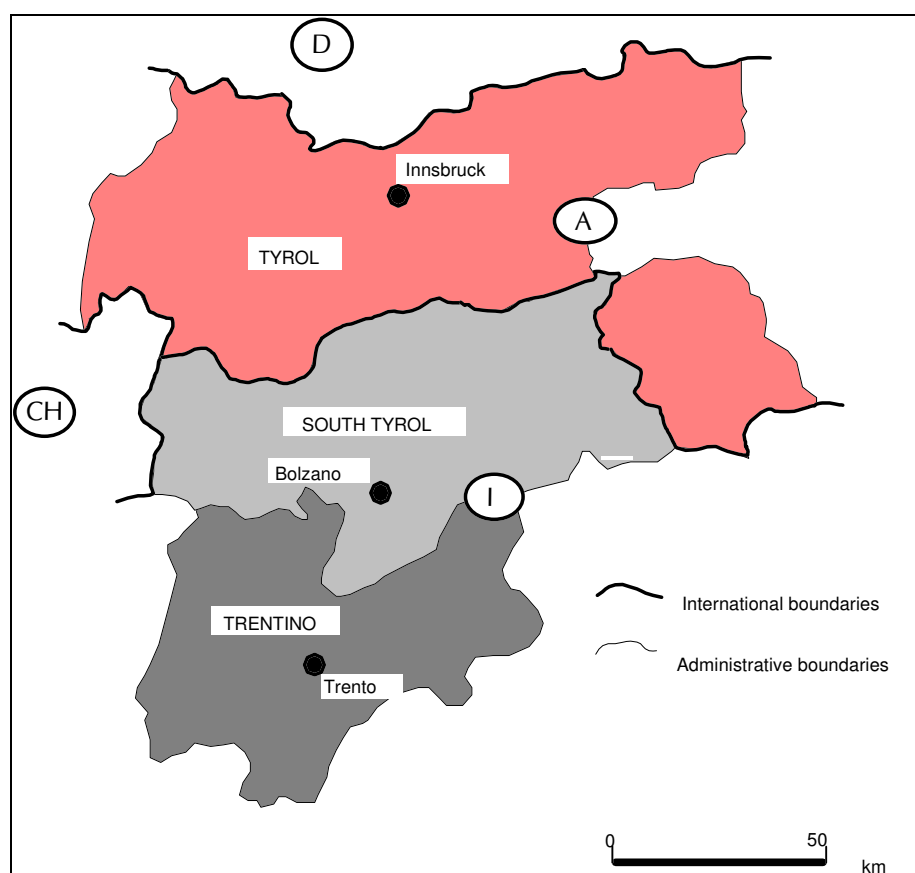
Based on the current status of research regarding ethno-linguistic minorities in the Eastern Alps, the following spatial potential for conflict can be identified:

South Tyrol

The German- and Ladin-speaking South Tyroleans enjoy the most comprehensive minority protection rights. These rights extend to all levels of public life – from pre-schools, schools, to the use of one's preferred language with public authorities, including the courts. Today the preservation of the German-speaking portion of the population is no longer in jeopardy. The Ladin-speaking South Tyroleans, however, are tri-lingual. They profit in particular from economic and cultural autonomy. Most importantly, however, their ethnic self-confidence has been reinforced – a fact which is reflected in a considerable growth of this small group from 11.275 to 16.291 persons during the period 1961 and 1991 (Steinicke, in print).

The formation of the "Euro-Region Tyrol" in the early 1990s constitutes the latest ethno-political development in South Tyrol (Pernthaler, Ortini, 1997). The "Euro-Region" is a "confederation" between the Austrian province of Tyrol on the one hand and South Tyrol and the Trentino (i.e. the Italian-speaking Tyrol) on the other hand (Map 2), with a common parliament, and even with its own representational structures in Brussels. This "All-Tyrolean Region", which was established 1993/94, aims at greater cross-border co-operation in business, traffic infrastructure, and in the cultural field. Expectations are that it will lead to a further strengthening of the two mentioned ethnic minorities in Italy.

Although the political conflicts between Austria as the protective power and Italy have officially been eliminated and old hostilities largely overcome, problems still emerge in the day-to-day co-existence between the German- and Italian-speaking populations (Atz, Buson, 1992; Zappe, 1996; CENSIS, 1997; Bauer et al., 1998). As has been noted by Leidl-mair in 1989, ethnic segregation is intensifying; this means that areas of settlement of German-speakers and of Italians are becoming increasingly concentrated (Leidl-mair, 1989) – both in the rural area as well as in the cities (formation of "ethnic neighborhoods"). What is also striking – apart

Map 2: The Euro-Region Tyrol.
Zemljevid 2: Evroregija Tirolska.

from this spatial separation – is the decrease in the numbers of Italians. To date it is not fully clear whether we are witnessing demographic processes (emigration or low fertility) or whether the official language statistics are simply inadequate.

The questions relating to Italian migration in South Tyrol remain topical issues to this very day. Migration developments are still determined by political constraints. A majority of South Tyrol's Italian-speaking residents feel discriminated by the privileged treatment of German-speaking South Tyroleans – particularly with regard to public authorities and by public housing policies (Giovannetti, 1998). This has already had an impact on local election results. Given the low number of South Tyrol's Italian-speaking population in predominantly rural areas and because of certain historical determinants, some local municipalities tend to allow toponymical designations in Italian language (e.g. town signs, field names etc.) to gradually disappear – despite an official mandate for bilingualism.

As regards the small Ladin-speaking population in South Tyrol, the potential for conflict is low. However, a serious problem exists with regard to the neighboring Ladin population outside South Tyrol (cf. next chapter).

Here, the different political treatment and, consequently, the dissimilar socio-economic development have already led to a broadly-based debate on administrative-territorial changes (Goebel, 1997).

Other minority areas in the Italian part of the Eastern Alps

Although the Italian constitution provides for the protection of linguistic minorities (Articles 2, 3 and 6), the respective implementation ordinances for the region under discussion have not yet been put in place. But by the end of the year 2000 the individual municipalities are free to decide on their own which protective measures they want to take in this respect (Gazzetta Ufficiale, 1999; Palermo, 1999).

Up to the present the various groups (i.e. Italy's ethno-linguistic minorities except the Germans and Ladins of South Tyrol, as well as the French- and German-speaking population of the Aosta Valley) enjoy but few cultural privileges. As a result we witness a marked numerical decline of the various minorities. As shown above there are distinct framework conditions which hamper the preservation of minorities, such as, for ex-

ample, of the Ladins outside South Tyrol, the Friulians (in the Alps), the Slovenes, and of the German-speakers in the language pockets of northern Italy. These conditions include (Steinicke, 1991a; 1991b; in print):

- depopulation of mountain regions
- small cultural distance between the individual ethnic groups
- high number of mixed-language marriages
- low ethnic self-confidence.

The first parameter listed here indicates a certain demographic development, the following three refer to the process of assimilation to the majority population.

The Venetic mountain region has not shared in the economic upswing that the foothills and the southern plains has experienced since 1970. While lately it has been possible to expand job opportunities considerably – in Friuli especially after the earthquake catastrophe of 1976 – demographic figures show a sharp downturn in the Alpine region's population. In fact, the mountain valleys of Friuli count among those areas in Italy which have registered the strongest population losses since the Second World War. Thus, smaller ethnic groups such as the German-speaking language pockets have been halved. Some valleys with Slovene and Friulian settlements are losing their last residents at the very present (Steinicke, 1991a). There is still the question of how the population losses affecting especially the Slovene minority in Friuli can be contained.

Furthermore, the condition of "diffuse ethnicity" presents a significant obstacle to the preservation of language minorities. The close symbiosis between the individual ethnic groups has enhanced ethnic self-estrangement. Consequently, the population of northern Italy's German language pockets and of the Slovene-speaking Resia area tend to express their ethnic identity through their relationship to their respective villages rather than through the self-perception that they belong to the Austrian or Slovene culture. Considerable problems relating to ethnic identification further exist among the Slovene-speakers in the Valcanale as well as among the Friulian-speaking population. When objective factors of ethnicity (i.e. language) do not correspond to subjective factors (i.e. identification with a minority), these groups may be claimed both by the majority as well as by the minority.

Unfavorable demographic factors and "diffuse ethnicity" constitute obstacles for cultural assistance and tend to thwart the emergence of an organized movement. Such conditions contain a high potential for conflict.

Southern Carinthia

The Slovene-speaking minority in Carinthia enjoys international protection from respective guarantees enshrined in Austria's State Treaty of 1955. It was elaborated further in the Ethnic Groups Act of 1976. However,

it is mainly the numerical relationship between minority and majority in the respective communities of Carinthia's mixed-language area that determines the degree to which those special rights may be granted before public authorities (including the establishment of bilingual town signs), in pre-schools and mandatory educational institutions, and in access to the media. Slovene interest groups do not agree with this official interpretation of respective legislation. They argue that in their view the census does not assess the actual number of Slovene language speakers (Zupančič, 1993; Österreichisches Volksgruppenzentrum, 1998).

The major reason for the permanent minorization of the Slovenes in this century is linked to problems of their ethnic identification (cf. "diffuse ethnicity" as mentioned above). The number of Carinthians using Slovene as their mother tongue (about 50.000) should not be underestimated, but more than two thirds of them do not identify with the Slovene minority. On the other hand, the Slovenes of Carinthia are apparently experiencing an ethnic renaissance (Steinicke, 1995). This is mainly attributed to the emergence of a large, well-educated Slovene-speaking social elite whose cultural and political demands are increasingly being accepted (Zupančič, 1993; 1999). Granted, the minority lost additional members between 1981 and 1991; but out of 38 bilingual communities in southern Carinthia, no fewer than 12 registered an increase in the Slovene-speaking population. The growth of Slovene-speaking residents in the lower Gail Valley as well as in the eastern Jaun Valley is most likely rooted in changes of the ethnic identity. In fact, more and more "language Slovenes," i.e. those who so far identified with the German-speaking majority, are finding their "way back" to the Slovene identity. It is to be expected that the upcoming EU membership of the Republic of Slovenia will enhance this ethnic renaissance in southern Carinthia.

Once again, several questions need to be addressed in this context. Thus, our current project will seek to analyze some of the likely conflicts which may come as a result of a continued trend toward ethnic self-awareness in Southern Carinthia.

CONSEQUENCES

In the various provinces of the Eastern Alps the risk of instability because of confrontations between ethnic minorities and the majority is relatively low. But there are some problems that could be driving forces for social conflicts, especially if connected to political changes. As demonstrated above, an analysis of the current state of research indicates that except for South Tyrol we are witnessing territorial regression and demographic weakening of the minorities in all minority areas of the Eastern Alps. As regards South Tyrol, a substantial potential for conflict may arise from special migration patterns and

numerical decrease of the Italian-speaking residents.

The preservation of ethnic diversity in the area studied here would help minimize the potential for ethnic conflicts. As a result, it would be wise to apply some key elements of the South Tyrolean model of minority protection to other groups in the Eastern Alps. Two major strategies will have to be considered:

In order to reinforce the ethnic self confidence of the different minorities, it is paramount to adopt the under-

lying concept of South Tyrolean autonomy: the knowledge of a minority language should bring decisive economic advantages!

In a parallel move the installation of cross-border Euro-regions would constitute an important move toward strengthening the ethnic self-perception of the national minorities as well as of the German language islands.

MOŽNOSTI ZA NAVZKRIŽJA V OBMOČJIH ETNO-LINGVISTIČNIH MANJŠIN VZHODNIH ALP

Ernst STEINICKE

Univerza v Innsbrucku, Oddelek za geografijo, A-6020 Innsbruck, Innrain 52
e-mail: ernst.steinicke @uibk.ac.at

POVZETEK

V vzhodnih Alpah se nemško govoreče območje ne spaja neposredno z italijansko govorečim območjem. Med njima se namreč razteza pas etno-lingvističnih manjšin, ki jih lahko razvrstimo v naslednje skupine: narodne manjšine (Slovenci in Nemci), žepi nemškega jezika in avtohtone/domače ozemeljske manjšine (Furlani, Ladini, Retoromani).

Za vsa druga manjšinska območja v vzhodnih Alpah, z izjemo južne Tirolske, sta značilna ozemeljska regresija in progresivno krčenje manjšinskega prebivalstva. Nekaterim manjšim skupnostim pravzaprav že grozi izumrtje, na primer v nekaterih nemško govorečih žepih v severni Italiji ali v posameznih furlanskih in slovensko govorečih gorskih vaseh. Seveda sta predvsem asimilacija in depopulacija tisti gonilni sili, ki spreminjata etnične meje v vzhodnih Alpah. Na južnem Tirolskem, kjer se nemško in ladinsko govoreče skupine ohranjajo predvsem po zaslugi različnih zaščitnih mehanizmov, se čuti diskriminirano italijansko govoreče prebivalstvo, in posledica tega se je že pokazala v rezultatih lokalnih volitev. Zatorej je nujno, da njihovo migracijsko vedenje in številčno zmanjševanje preučujemo karseda podrobno.

Tako imenovana "razpršena etnija", značilna za nekatere jezikovne skupine v vzhodnih Alpah, pomeni nadaljnjo možnost za navzkrižja v regiji. To še posebno velja za žepe nemško govorečih populacij, za naselja v Kanalski dolini in za slovensko govoreče manjšine na avstrijskem Koroškem. V primerih, kjer se objektivni kriteriji etnije (t.j. jezika) ne ujemajo s subjektivnimi dejavniki (t.j. identificiranjem s skupino), si te skupine pogosto "prisvojijo" tako večine kot manjšine. Na Koroškem, na primer, kakih 50.000 ljudi doma govori slovensko, vendar pa je štetje leta 1991 razkrilo, da se je s slovensko manjšino identificiralo samo 15.000 prebivalcev.

Naš glavni namen je ugotoviti te možnosti za etnične konflikte v vzhodnih Alpah ter predstaviti ukrepe in strategije za reševanje problemov v teh območjih na socialno uravnotežen način.

Ključne besede: V Alpe, narodne manjšine, Italijani, Nemci, Slovenci, državne meje, etnične meje

REFERENCES

- Atz, H., Buson, O. (eds.) (1992):** Interethnische Beziehungen: Leben in einer mehrsprachigen Gesellschaft. Bozen/Bolzano.
- Autonome Provinz Bozen-Südtirol (ed.) (1997a):** Südtirols Autonomie. Bozen/Bolzano.
- Autonome Provinz Bozen-Südtirol (ed.) (1997b):** Das neue Autonomiestatut. Bozen/Bolzano.
- Bauer, et al. (1998):** Zwischen Herkunft und Zukunft. Südtirol im Spannungsfeld zwischen ethnischer und postnationaler Gesellschaftsstruktur. Bozen/Bolzano.
- Becker, H. (1974):** Das Land zwischen Etsch und Piave als Begegnungsraum von Deutschen, Ladinern und Italienern in den südlichen Ostalpen. Kölner Geographische Arbeiten, 31. Köln.
- Craffonara, L. (1990):** Die Dolomitenladiner. St. Martin in Thurn.
- CENSIS (1997):** Centro Studi Investimenti Sociali (ed.): Identità e mobilità di tre gruppi linguistici in Alto Adige. Rapporto finale. Roma.
- Gazzetta Ufficiale (1999):** Gazzetta Ufficiale n. 297 del 20 dicembre 1999. Legge 15 dicembre 1999, n. 482. Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche. Roma.
- Giovannetti, P. (1998):** Alto Adige, il disagio di essere italiani. Il Mulino, 5. Bologna, 891 ss.
- Goebel, H. (1997):** Der Neoladinitätskurs in der Provinz Belluno. Ladinia, 21. San Martin de Tor, 5-57.
- Hornung, H., Hornung, M. (1986):** Deutsche Sprachinseln aus Altösterreich. Ein Wegweiser. Wien.
- Kraas, F. (1992):** Die Rätoromanen Graubündens. Stuttgart.
- Leidlmaier, A. (1985):** Ladinien - Land und Leute in geographischer Sicht. Ladinia, 9. San Martin de Tor, 5-17.
- Leidlmaier, A. (1987):** Südtirol im Wandel der achtziger Jahre. Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie, 31. Graz, 205-219.
- Leidlmaier, A. (1989):** Südtirol - Formen der räumlichen und sozialen Mobilität im ethnischen Berührungsraum der Alpen. Tübinger Geographische Studien, 90. Tübingen, 367-382.
- Lutz, W. (1966):** Gröden - Landschaft, Siedlung und Wirtschaft eines Dolomitenhochtales. Tiroler Wirtschaftsstudien, 21. Innsbruck.
- Österreichisches Volksgruppenzentrum (1998):** Volksgruppenreport. Wien.
- Palermo, F. (1999):** Das italienische Rahmengesetz zum Schutz historischer Sprachminderheiten. Menschenrechtsmagazin, 2. Innsbruck.
- Palla, L. (1986):** I ladini fra tedeschi e italiani. Livalongo del Col di Lana: una comunità sociale, 1918-1948. Venezia.
- Pernthaler, P., Ortini, S. (eds.) (1997):** Euregio Tirol. Rechtliche Voraussetzungen und Schranken der Institutionalisierung. Bozen, Trient.
- Prost, B. (1980):** Il Friuli. Regione di incontri e di scontri. 2nd ed. Udine.
- Reiterer, A. (1999):** Ethnischer Konflikt. In: Reiterer, A., Flaschberger, L. (eds.): Ethnischer Konflikt und Alltag. Frankfurt/M.-Berlin-Paris-New York, 9 -43.
- Rhodie, E. M. (1993):** Cultures in Conflict. A Global Survey of Ethnicity, Secterianism and Nationalism, 1960-1990. Jefferson (NC).
- Steinicke, E. (1986):** Erhalt und Verfall deutscher Sprachinseln der Ostalpen. Berichte zur deutschen Landeskunde, 60. Trier-Leipzig, 247-288.
- Steinicke, E. (1991a):** Friaul - Bevölkerung und Ethnizität. Innsbrucker Geographische Studien, 20. Innsbruck.
- Steinicke, E. (1991b):** Die Gebirgsentvölkerung und ihr Einfluß auf die sprachlichen Minderheiten in den Venezianischen Alpen. Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, 133. Wien, 146-174.
- Steinicke, E. (1995):** Die Slowenen in Kärnten und Friaul - eine verschwindende Minderheit. Geographische Rundschau, 47. Braunschweig, 52-57.
- Steinicke, E. (1996):** Die humangeographische Differenzierung des Kanaltals innerhalb der Montagna friulana (English summary). In: Sumi, I., Venosi, S. (eds.): Multilingualism on European Borders. The Case of Valcanale. Trieste, 103-127.
- Steinicke, E. (1998a):** Ethno-political problems at the Austrian-Italian border. Borderlands or transborder regions - geographical, social and political problems. Regions and regionalism, 3. Lodz, University of Lodz, 150-157.
- Steinicke, E. (1998b):** Multikulturelle Probleme im viersprachigen Kanaltal. Arbeiten aus dem Institut für Geographie der Karl-Franzens-Universität Graz, vol. 36. Beiträge zur Lebensraumforschung und Geographie der Geisteshaltung. Graz, 265-281.
- Steinicke, E. (1998c):** Les minorités ethno-linguistiques dans les Alpes orientales. Une ressource culturelle menacée. In: Guéllec, A. (ed.): La ressource culturelle et les collectivités territoriales. Le fait départemental et régional. Rennes, 207-218.
- Steinicke, E. (in print):** Die Kärntener Slowenen und die Südtiroler Ladinier. Eine Renaissance kleiner ethnischer Minderheiten? Berichte zur deutschen Landeskunde. Trier-Leipzig.
- Steinicke, E., Zupančič, J. (1995):** Les Slovènes de Carinthie, une communauté de la périphérie? In: Goetschy, H., Sanguin, A. L. (eds.): Langues régionales et relations transfrontalières en Europe. Paris, 189-203.
- Valussi, G. (1974):** Gli sloveni in Italia. Trieste.

Veiter, T. (1984): Nationalitätenkonflikt und Volksgruppenrecht im ausgehenden 20. Jahrhundert, vol. 1, 2nd ed. München.

Zappe, M. (1996): Das ethnische Zusammenleben in Südtirol. Frankfurt a. M.

Zupančič, J. (1993): Socialgeographic Transformation and National Identity, the Case of the Slovene Minority in Carinthia (Austria). *GeoJournal*, 30. Dordrecht-Boston-London, 231-234.

Zupančič, J. (1999): Slovenci v Avstriji / The Slovenes in Austria. *Geographica Slovenica*, 32. Ljubljana.

original scientific paper
received: 2001-10-22

UDC 341.222(436-439):323.1

THE AUSTRO-HUNGARIAN BORDER-REGION. RESULTS OF RECENT FIELD STUDIES CONCERNING THE BILATERAL PATTERNS IN PERCEPTION OF CROSS-BORDER SPACES AND DEVELOPMENT PERSPECTIVES

Christiane HINTERMANN

Viennese Fund for Integration, A-1060 Vienna, Mariahilfer Straße 103
e-mail: c.hintermann@wif.wien.at

Karin LIEBHART

Social Sciences Department of the Austrian Institute for East and Southeast European Studies, A-1010 Vienna, Josefsplatz 6
e-mail: karin.liebhart@osi.ac.at

Andreas PRIBERSKY

Social Sciences Department of the Austrian Institute for East and Southeast European Studies, A-1010 Vienna, Josefsplatz 6
e-mail: andreas.pribersky@osi.ac.at

Norbert WEIXLBAUMER

University of Vienna, Department of Geography and Regional Research, A-1010 Vienna, Universitätsstraße 7
e-mail: norbert.weixlbaumer@univie.ac.at

ABSTRACT

The fall of the Iron Curtain in 1989, the Austrian membership in the European Union, the taking effect of the Schengen Treaty and the potential eastern enlargement of the EU are the most important general conditions which had and still have effects on the development of the Austro-Hungarian frontier area on both sides of the border. The paper is based on recently undertaken field studies in the region which are part of a broad interdisciplinary project on the "Qualitative Reconstruction of the 'mental' border-drawing since 1989". Comparable results of the survey carried out in four Austrian border municipalities in Burgenland and in their Hungarian neighbour villages will be discussed. The elicited patterns of attitudes and behaviour illustrate the huge mental dynamics of the border region since 1989.

Key words: Austro-Hungarian border, images and perception patterns, cross-border spaces and development perspectives

LA REGIONE DI CONFINE AUSTRO-UNGARICA. RISULTATI DEL RECENTE STUDIO SUI MECCANISMI BILATERALI DI PERCEZIONE, SUGLI SPAZI TRANSFRONTALIERI E SULLE PROSPETTIVE DI SVILUPPO

SINTESI

La caduta della Cortina di Ferro nel 1989, l'entrata dell'Austria nell'Unione Europea, l'entrata in vigore del Trattato di Schengen e il possibile ampliamento dell'Unione Europea ai paesi dell'Est, rappresentano le condizioni generali più importanti che hanno avuto, e hanno ancora oggi, effetti sullo sviluppo di entrambe le parti dell'area di confine austro-ungarico. Questo saggio si basa su dei recenti studi svolti nella regione, i quali fanno parte di un progetto disciplinare più ampio sulla "Ricostruzione qualitativa della traccia 'mentale' dei confini a partire dal 1989". Verranno inoltre discussi i risultati ottenuti da un sondaggio svolto in quattro comuni austriaci di confine della Burgenland e nei villaggi ungheresi limitrofi. I modelli attitudinali e comportamentali ottenuti mostrano la grande dinamica mentale della regione di confine dal 1989 in poi.

Parole chiave: confine austro-ungarico, modelli di percezione e immagine, spazi transfrontalieri e prospettive di sviluppo

INTRODUCTION

The changes of the European political landscape in the wake of "1989/90" initiated a redefinition process of the border between Eastern and Western Europe. The breakdown of the Iron Curtain, the Austrian EU-membership, the implementation of the Schengen Treaty and the potential Eastern enlargement of the European Union created a new framework for policy options and restructured the development of the Austro-Hungarian border region on both sides as well as the public perception of this ongoing process.

Although recent opinion polls show that the Austrian population in general does not support a future EU-membership of the former single-party states, Hungary is seen as an exception: According to the May and June 1999 survey, not even one third of the interviewees personally favoured the Eastern enlargement of the European Union, and 44% stated their disapproval of the EU enlargement (SWS-Bildstatistiken, 1999, 242).¹ But, on the contrary, 52% of the Austrians welcomed Hungary as a new member of the EU (SWS-Bildstatistiken, 1997, 420).

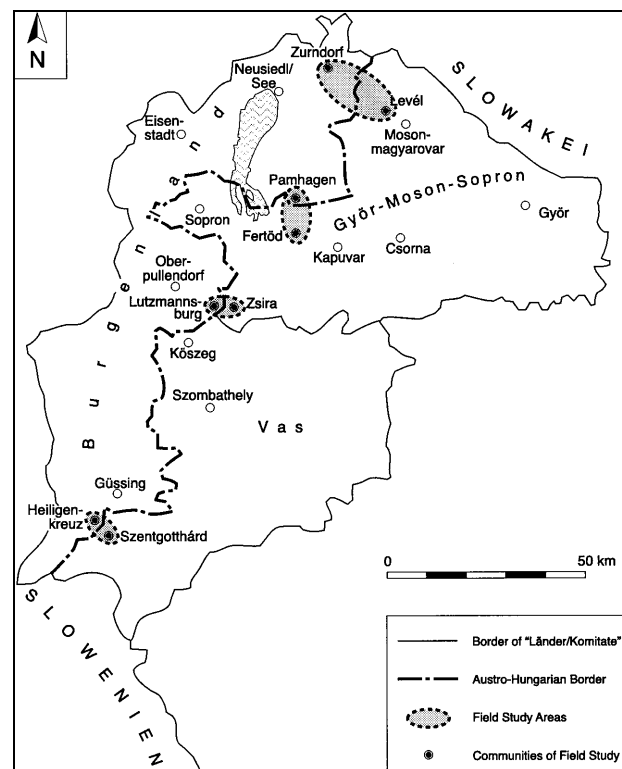
To illustrate the political background of the mainly negative attitude of the Austrians towards the EU enlargement it should – among others – be mentioned that at the beginning of the 90s, a series of surveys on the possible extent of a future East-West-migration were published – overestimating the "real" size of potential migrants and the "input" of criminality" by far – and fears of mass-migration became an important topic of the political debates.²

Against that, the results of our research in the border region show that the perception of the people residing in the respective region is far more differentiated: in their perspective, with the opening of the border after 1989, a first step of the enlargement of the European Union has already taken place. These results mark a main difference to the public debate, as it is presented in mass media and political discourse at the national level. The reference to this regional public opinion may help to answer new questions raised by the challenge of EU enlargement and to discuss appropriate policy options, bridging the gap between local or regional concerns and European politics.

GEOGRAPHICAL CONTEXT

The Austrian province Burgenland constitutes the far east of the country's territory. At the so called "Eastern border" it meets the Hungarian regions Vas and Győr-Moson-Sopron (see Map 1), the best developed region in Hungary.

The regions on both sides of the border share many similarities and do not only meet spatially. During the last years, INTERREG- and PHARE-projects supported cross-border co-operations and political plans emerged to gain the EUREGIO-status for this border region, which until 1918 has more or less altogether been part of the Hungarian kingdom. The relative economic similarity of the immediate cross-border-regions and common cultural traditions (at least until 1921, if not until the end of World War II) allow a basis for a fruitful neighbourhood policy, although the two border regions belonged to different political systems over a period of more than four decades. As a whole, the geographical situation of the border region – also regarding the natural environment – presents a relatively favourable precondition for future cross-border co-operations. Against this background, we were interested in the recent status of bilateral perception patterns, activity spaces and cross-border co-operation perspectives ten years after the fall of the Iron Curtain.

Map 1: Field study areas of the Austro-Hungarian border.

Zemljevid 1: Območja raziskav vzdolž avstrijsko-madžarske meje.

1 16% answered that they would not care and 9% did not give any answer at all or said they did not know (SWS-Bildstatistiken, 1999).

2 As a result of the discussion, Austrian soldiers have been stationed in the border regions of the provinces of Upper Austria, Lower Austria and Burgenland as frontier guards.

RESEARCH DESIGN AND AIMS

The article presents selective results of a trans-disciplinary, trilateral research project on the redefinition of the Eastern border of Austria since "1989", which has been carried out within the frame of a national research program on xenophobia, supported by the former Austrian Ministry of Science and Transport.³

The project aimed to reconstruct the "mental map" of residents in the border region, with a special emphasis on their construction of a mental border and the use they make of for their daily activities. The project design attempted to open up an additional perspective on the reconstruction of those social practices that people living on the two sides of the border use to redefine this border and on the consequences of the political changes and developments in the border region. The discussion of some of the main research results may be seen as an invitation to share the view of the regional population involved in the process of EU enlargement.

Between 1998 and 1999, a series of local case-studies on both sides of the Austro-Hungarian border served as a basis for comparative analysis: the results of those studies allow for a reconstruction of the perception of mutual (regional) identities as well as images of oneself and each other. They open up a closer look on the process of the shift of the EU Eastern border and the making of a trans-border region Vienna/ Burgenland – Lower Austria/ Bratislava/ Győr-Moson-Sopron-Megye (Austria/ Slovakia/ Hungary).

The research is based on a trans-disciplinary qualitative methodological setting, combining social sciences and behavioural geography approaches and focusing on main patterns of perception and stereotypes in everyday life experiences and contexts as well as in the public media discourse. This trans-disciplinary qualitative methodological approach allowed for different perspectives on the "social text" in the border region.

A qualitative, process-oriented approach has been chosen against the background that, as mentioned in the introduction, the currently available quantitative analyses (political culture research, opinion polls) on the enlargement process mainly offer a temporary picture of the acceptance as well as of the implications of the transformation process and do not provide sufficient knowledge on the variety or ambiguity of the attitudes and their underlying (historical) cultural patterns. In

comparison, a process-oriented approach, focusing on the use of identity concepts based on mutual auto- and hetero-stereotypes by the actors in the field, permits an analysis of the construction of those cultural patterns that frame the process of the EU enlargement in the region.

Therefore, step by step, the following social sciences and behavioural geography approaches have been used for the interdisciplinary research on both sides of the border:

- A survey by means of semi-standardized questionnaires (including semantic differential-, photo triad- and sketch map-techniques as well as association-tests) in selected municipalities along the border (four municipalities in Burgenland and their Hungarian neighbour municipalities, see Map 1).⁴

The semi-standardized questionnaires included, among others, the following leading research questions:

- ⇒ Which perception patterns regarding the border region (and the people living in this region) can be found? How can they be described?
- ⇒ How is the dynamics of the border-region represented in the perception and the behaviour of the people residing at the border? Did the perception and the behaviour of the regional population change during the last decade?
- ⇒ What kind of associations and understandings regarding the neighbourhood exist ten years after the fall of the Iron Curtain?
- ⇒ Which perspectives of common cross-border developments are perceived and how are they evaluated by the people in the region?

The questionnaires were analysed in the methodological frame of behavioural geography, which is based on information and data concerning the images, which individuals and social groups create of their surroundings as well as concerning the dynamics of these images, which are supposed to structure the spatial perception and influence patterns that underlie the social and political actions in a given field. This approach allows for the drawing of graphical sketches – the so-called "mental maps" or "cognitive maps".

- Eight Focus group discussions to confront the citizens in the respective villages with their own mental image of the border.
- A qualitative content analysis of regional newspapers, focussing on main patterns of perception and stereotypes as represented in public discourse.

3 The research has been undertaken by the Social Sciences Department of the Austrian Institute of East and Southeast European Studies in cooperation with the Institute of Geography and Regional Studies of the University of Vienna, the Centre for Regional Studies/ Győr and the Institute for Sociology of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava. Results of the research on the Austro-Slovakian border are not included in this article due to the fact that the respective research started 12 month later than that on the Austro-Hungarian border and therefore the analysis has not been completed as yet (Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut, 2000).

4 A sample of 1.250 people were asked during late spring and summer 1998.

RESULTS OF THE SURVEY

Bilateral patterns of perception

The introducing open question asked for free associations about typical identity marks for Austria respectively Hungary. Two categories achieved peak values in both countries: landscape marks on the one hand (like Puszta or Balaton and the Alps or Vienna) and "mentality and culture" on the other. A general comparison of the answers in the category "mentality and culture" showed considerable differences: while Austrians draw quite a positive image in this respect, the answers in Hungary are rather negatively connoted. The Austrians describe their neighbours as industrious, friendly and nice, whereas the Hungarian interviewees regard Austrians as rather arrogant and impolite and think they are looking down upon them. The number of negative characteristics was three times higher as the number of positive descriptions. Two more categories – one in each country – are significant: 27.5% of the Austrian interviewees associate consumption with Hungary, especially the possibility of cheap shopping and having cheap meals in restaurants (see Table). In Hungary, 24.9% of the interviewees associate wealth and prosperity with Austria. According to this, different consumption habits and possibilities seem to have a considerable share in the construction of a mental border. The number of associations concerning personal contacts with the neighbouring country in Hungary as well as in Austria is rather low – an astonishing fact compared to the cross-border activity.

Table: Bilateral perception patterns in % (own survey, 1998).

Tabela: Bilateralni percepcijski vzorci v % (lastna anketa, 1998).

Association categories	In Austria	In Hungary
Consumption	27,5	8,4
Mentality and culture	14,6	14,0
Landscape marks	12,0	26,7
History	7,4	3,4
Neighbourhood	6,9	5,5
Personal relations	6,1	2,3
Work (A), Working possibilities (H)	3,4	6,4
Reforms	9,0	-
Security	5,0	-
Traffic	4,0	-
Wealth, prosperity	-	24,9
Border, border traffic	-	3,7
Europe, the West	-	1,8
Other	4,1	2,9
Total	100,0	100,0

Austria: N=1.630; Hungary: N=1.416.

Cross-border spaces

Although contacts between the two countries have always been quite intensive, the political changes of 1989 intensified the cross-border contacts. In Austria, about 50% of all contacts started in 1989 or afterwards, and about 60% of the contacts in Hungary. The intensity of cross-border contacts at the individual level regarding the inhabitants of our eight investigated communities has at least doubled.

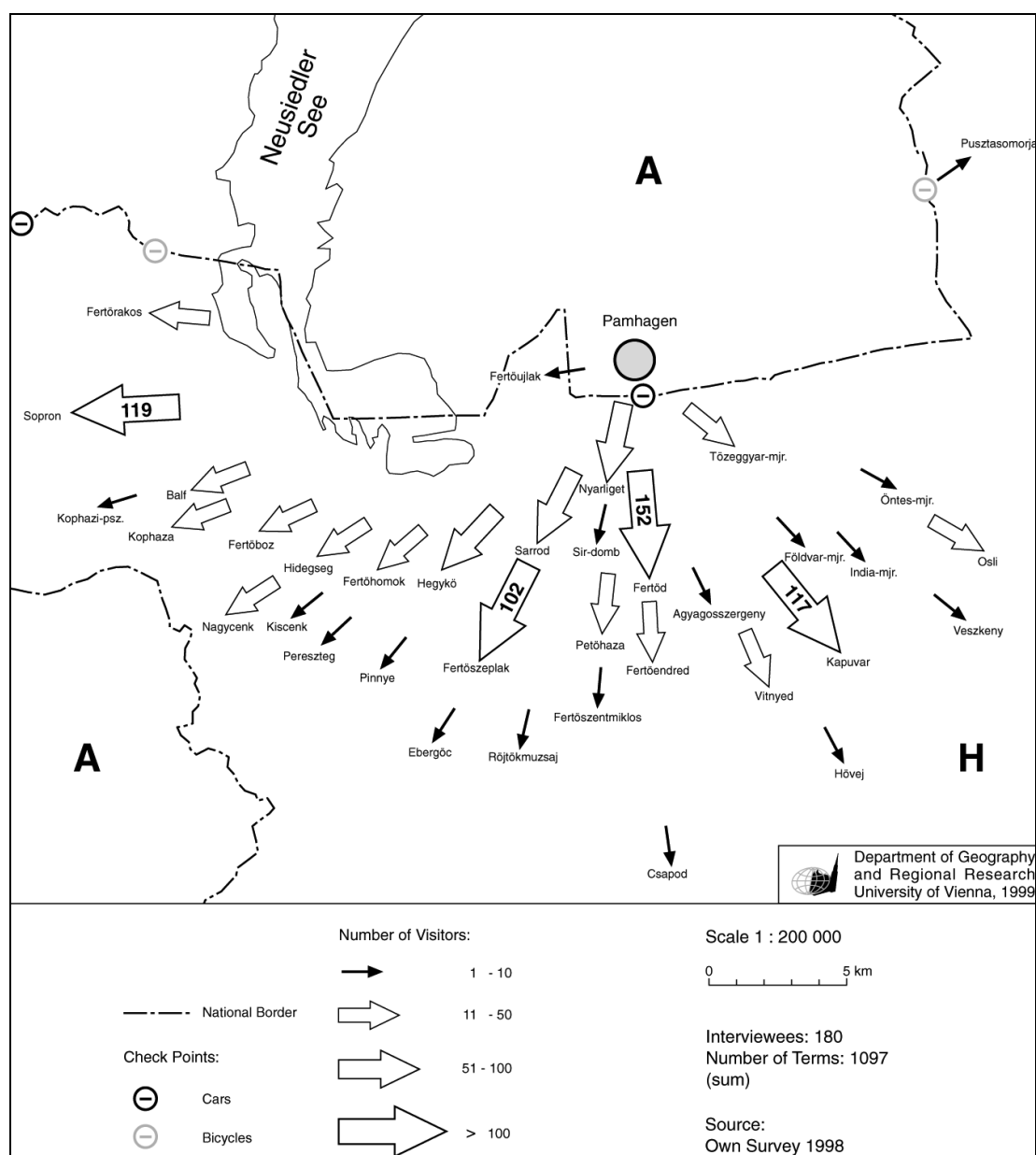
The new contacts on both sides of the border concern(ed) first of all activities like visiting friends, excursions and holiday or shopping trips. Business trips are only of minor importance. Only 17% of the interviewed Austrians and 14% of the Hungarians stated that they had never crossed the border. However, 15% of the Austrians and even 22% of the interviewed Hungarians declared that they were crossing the border daily or weekly.

Activity spaces are on the one hand determined by local places and sites in the closer surrounding of the border (e.g. local cross-border working places at vegetable farms in Austria or places of tourist and cultural interest like the Esterházy-castle near Fertöd in Hungary). On the other hand, regional centres with a higher degree of service are the main attraction points. Regarding the example of one field study area near the Neusiedlersee with the Austrian Pamhagen community and the Hungarian Fertöd community (see Maps 2 and 3), these regional centres are Illmitz and Rust in Austria and Sopron and Kapuvár in Hungary. The two maps on activity spaces show the intensified new dimension of the cross-border contacts since 1989. These new quantity and quality of individual cross-border activities represent a solid base for further and future bilateral developments.

Cross-border development perspectives

Closely connected to a common cross-border development in this region is the topic of the potential Eastern enlargement of the EU. As already said, the Austrian population in general does not favour the integration of the former single-party states into the European Union, with the exception of Hungary. What is the opinion on this topic in the border region? Most of the interviewees in both countries support the Eastern enlargement of the EU, at least the membership of Hungary. Still, the extent of the approval differs considerably. The support in Hungary is with about 83% almost twice as high as in the Austrian survey communities, with an average approval of 43% (32% of the Austrian interviewees being against the Hungarian EU-membership).

The attitude of the population in the four Austrian communities towards the Eastern enlargement of the EU is rather ambiguous. Although almost half of them sup-

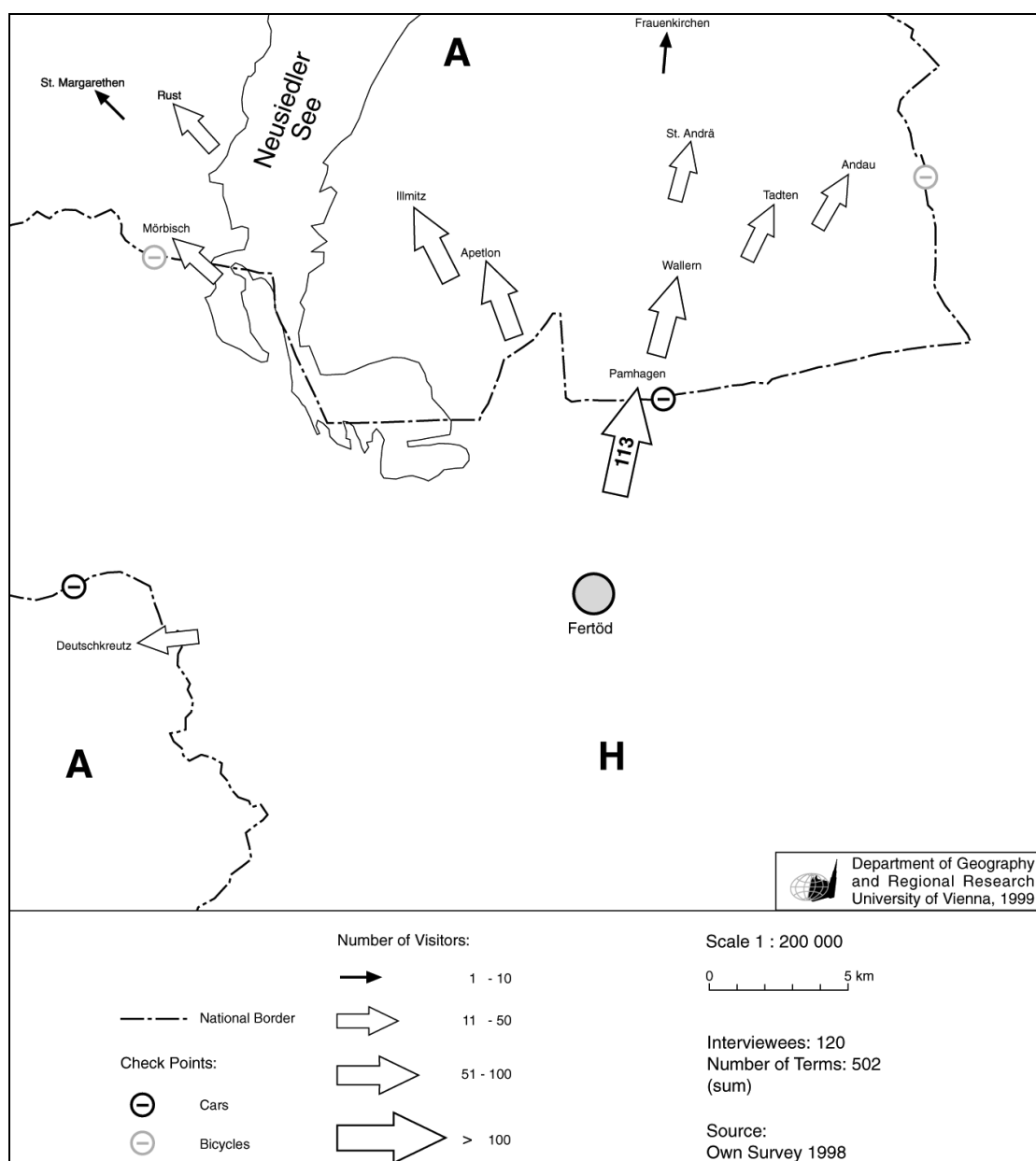

Map 2: Pamhagen space of activity (Austria).
Zemljevid 2: Področje dejavnosti - Pamhagen (Avstrija).

port the future membership of the neighbouring countries, the expectations expressed in two thirds of the answers are very sceptical and rather negative. Economic fears of a potential closing of enterprises or fears of losing the job are mentioned most often. The answers on the Hungarian side of the border show an opposite picture: more than two thirds of the expectations are positive. Economic advantages, an improvement of the infrastructure or the expectation of a higher standard of living after the entry into the European Union are expressed by the Hungarians. These vague fears on the Austrian side ("everything is getting worse") and vague hopes on the

Hungarian side ("equality to Europe") exist simultaneously with very precise hopes and fears (like the hope for the fall of the Schengen border expressed by the Hungarians or the fear of increasing criminality expressed by the Austrians).

Taking into account these fears and hopes it is quite surprising that more than 60% of the Austrians and about 40% of the Hungarians do not think they will be affected in their personal life by the enlargement of the European Union. Those Austrians who expect any effects are again quite pessimistic, whereas the Hungarians believe in positive potential effects.

Map 3: Fertöd space of activity (Hungary).
Zemljevid 3: Področje dejavnosti - Fertöd (Madžarska).

Cross-border co-operation can only succeed when the people concerned – the population in the border regions – actively support the respective ideas and projects. Co-operation that comes only "from above" is doomed to failure. The answers to the questions are in this respect quite encouraging. About 72% of the Austrian interviewees and more than 90% of the Hungarians believe in common cross-border development possibilities. This is, of course, a quite general assessment level, which does not say much about the readiness to participate actively in a cross-border project, but indicates a

favourable atmosphere for future co-operations. Another result points to the same: economy and culture are the fields where the best common development possibilities were seen. Besides that, tourist activities have been mentioned as an important branch for further and future cross-border co-operation on both sides of the border.

These corresponding assessments in both countries, together with the described positive atmosphere for cross-border co-operation in general, seem to be a promising basis for the actual realization of the projects.

DISCUSSION

The results of the project show a more differentiated perspective of the regional population and therefore mark a main difference to the political and public debate as represented in mass media and political discourse at the national level. The main tendency of the results points at a far more differentiated and better developed regional public opinion than the "national" public debate on the regional consequences of EU enlargement in this region suggests. Although the changes in the Austro-Hungarian border region since "1989" are of great importance for the perception as well as the activities of the local population, residents in the region formulate their expectations concerning this ongoing process as ambiguous, but to a large extent as positive.

The analysis of the survey in connection with the focus group discussions show that in the perception of the regional population the enlargement of the European Union has already taken place. The symbolic date "1989/90" already marks a decisive break: Subsequently, the cross-border contacts have significantly increased and people residing in the region have changed their day-to-day habits and customs. The daily life experiences of the regional population give evidence for the shift of the border: People take advantage from a newly gained enlarged radius of life, which has already exceeded the border. The participants of the focus groups gave many examples of their use of the open border to increase their "radius of activity". The open border allows for additional possibilities in various spheres of daily life as in the field of family and friendship contacts, visits, short trips and tourism.

The enlargement of the EU is taken as given in the region itself, it is seen as a further logical step of development. To give an example, an exchange of labour and workers – legal and illegal – is already taking place and is part of daily life of the region, answering actual economical needs. From the Austrian point of view, Hungarian labour force is particularly needed in the field of agriculture, farming and house building. Moreover, Austrians take advantage of cheaper services as hair dressing and dental medicine in Hungary. The advantages which people in the region take from the open border may as well be described by such catchwords as "consumption of goods and services", "migration of labour", and "cooperation perspectives".

Disadvantages and problems or potential dangers, resulting from the "open" border, are mentioned as well by the respondents in our research (survey and focus group discussions) on both sides of the borders, e.g., the increased traffic across the border, criminality and illegal migration plus the fear of economic concurrence. It is of main interest that from the "national" Austrian perspective – as it is represented in mass media and political discourse in a stereotyped way – these problems are

mainly seen as exclusive Austrian respectively Western European problems. The detailed analysis nevertheless shows that these problems, most of which are still treated at the national level, are shared by the populations on both sides of the border and their trans-border-relevance awaits for a strengthening of the attempt to cross-border solutions.

In addition, there is a differentiated perception along regional respectively local criteria noticeable, due to specific local circumstances and problems, e.g. whether the economic basis of the respective villages is industry (f. e. Heiligenkreutz and Szent Gotthard) or tourism (f. e. Lutzmannsburg and Fertöd). These various constellations of local problems emerged especially in the focus group discussions and have given rise to the need for particular local solutions, which allow for specific and differentiated political answers. The problem is that regional expectations often do not find correspondence in national political decisions, which are mostly based on other criteria than regional accordance (e.g. in the question of frontier crossing points). Ambitious regional initiatives, such as the so-called "Bürgermeisterforum", an association of Mayors from Austrian, Hungarian and Slovak villages and small towns, try to bridge the gap between local respective regional and national as well as European politics.

CONCLUSIONS

Despite these regional developments, a mental border that separates the European West from the European (South)East – which is associated with all negative stereotypes of the Balkans – has been in existence until now and still serves as an orientation frame for the construction of auto- and hetero-stereotypes as well as of mutual images in everyday-life contexts. But this mental border nevertheless is no longer congruent with the state borders or the EU (and "Schengen") Eastern border: the underlying dynamics of construction of those cultural patterns, which the mental border is based on, have caused a shift putting it further away in a south-eastern direction. This phenomenon is represented clearly in the results of the focus group discussions.

The construction of this new border – a shift towards the Southeast – on both sides of the border does not follow exclusively geographical criteria, but it is also based on classifying ethnic attributions towards "foreigners" (especially identified as Rumanians, Albanians and "Gypsies", as it has been expressed by the discussants) associated with traditional negative stereotypes towards the European Southeast. On the other hand, this process of constructing a new mental border in everyday life-contexts, which is mainly influenced by the political development in the wake of "1989", as well as by historical mental and cultural patterns, permits the imagination of a "common mentality" of those people who live close to

both sides of the border and the mental construction of a new trans-border region.

In the light of the fact that critics of the EU enlargement are trying to challenge the legitimacy of the enlargement process by pointing out specific problems (e.g. regarding the labour market or migration), the reference to the process of regional identity shifting, with a potential for creating a trans-border identity, makes it

possible to conduct a reflexive discourse which may include a more specific problem consciousness. Regarding the function and the importance of borders and the cultural patterns that structure their perception, the already existing "regional bridges" offer a way to a better understanding of the new definition of the European border and possible ways how to overcome "mental barriers".

AVSTRIJSKO-MADŽARSKO MEJNO OBMOČJE. REZULTATI NEDAVNIH TERENSKIH RAZISKAV BILATERALNIH VZORCEV DOJEMANJA ČEZMEJNIH PROSTOROV IN RAZVOJNIH PERSPEKTIV

Christiane HINTERMANN

Dunajski integracijski sklad, A-1060 Dunaj, Mariahilfer StraÙe 103

e-mail: c.hintermann@wif.wien.at

Karin LIEBHART

Oddelek za družbene vede pri avstrijskem InÙtitutu za vzhodne in vzhodnoevropske študije, A-1010 Dunaj, Josefsplatz 6

e-mail: karin.liebhart@osi.ac.at

Andreas PRIBERSKY

Oddelek za družbene vede pri avstrijskem InÙtitutu za vzhodne in vzhodnoevropske študije, A-1010 Dunaj, Josefsplatz 6

e-mail: andreas.pribersky@osi.ac.at

Norbert WEIXLBAUMER

Univerza na Dunaju, Oddelek za geografijo in regionalne raziskave, A-1010 Dunaj, UniversitätsstraÙe 7

e-mail: norbert.weixlbaumer@univie.ac.at

POVZETEK

Če povzamemo, lahko rečemo, da so spremembe v avstrijsko-madžarskem mejnem območju od leta 1989 dalje – tako spremembe v mentalnih podobah intervjuvancev kot tudi druge očitne spremembe, kot na primer možnosti za prečkanje meje za obisk prijateljev ali sorodnikov – igrale pomembno vlogo v dojemanju lokalnega prebivalstva v preučevanih skupnostih.

Čezmejno sodelovanje se je do zdaj uresničevalo predvsem na področju športa in kulturnih dejavnosti, medtem ko je bilo gospodarsko sodelovanje med podjetji na obeh straneh meje neprimerno manjše. Sicer pa je čezmejno sodelovanje v regiji močno odvisno od posameznikov in osebnih čezmejnih stikov. Zelo primerna in tudi potrebna bi bila nekakšna institucionalizacija območja.

Vstop Madžarske v Evropsko Unijo bo naslednji pomembni datum za avstrijsko-madžarsko mejno območje in priložnost za "nov" skupen razvoj in seveda tudi za "novo" skupno zgodovino.

Ključne besede: avstrijsko-madžarska meja, vzorci dojemanja in mentalnih podob, čezmejni prostori in razvojni obeti

REFERENCES

Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut (ed.) (2000): Die österreichische West-Ost-Grenze – qualitative Rekonstruktion der "mental" Grenzziehung seit 1989. Endbericht zum gleichnamigen Projekt im Rahmen des bmwv-Schwerpunktes Fremdenfeindlichkeit. Wien.

SWS-Bildstatistiken (1997): Einstellungen der ÖsterreicherInnen zur Osterweiterung der EU. SWS-Rundschau, 4/1997. Wien, Sozialwissenschaftliche Studiengesellschaft, 417-424.

SWS-Bildstatistiken (1999): Einstellungen der ÖsterreicherInnen zur Osterweiterung der Europäischen Union. SWS-Rundschau, 3/1999. Wien, Sozialwissenschaftliche Studiengesellschaft, 241-256.

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2001-10-15

UDK 323.15:341.234

NARODNE MANJŠINE V DRŽAVAH NASLEDNICA NEKDANJE JUGOSLAVIJE IN VPLIV MADŽARSKE TER ITALIJANSKE MANJŠINE NA URESNIČEVANJE MANJŠINSKE ZAŠČITNE ZAKONODAJE V REPUBLIKI SLOVENIJI

Vladimir KLEMENČIČ

SI-1000 Ljubljana, Mucherjeva 1

Matjaž KLEMENČIČ

Univerza v Mariboru, Oddelek za zgodovino, SI-2000 Maribor, Koroška Cesta 160

IZVLEČEK

Manjšinske skupnosti, ali kakorkoli že imenujemo to skupino prebivalcev, morajo v vsakodnevem življenju aktivno braniti svojo identiteto. Pri tem se morajo zavzemati zlasti za svojo zaščito in preživetje, obenem pa aktivno sodelovati pri oblikovanju in sprejemanju pravnih in realnih zaščitnih ukrepov, ki jih izpolnjujejo države, v katerih omenjene manjšinske skupnosti živijo. Manjšinske skupnosti uživajo različne ravni zaščite. V prvem delu prispevka avtorja razpravlja o problematiki avtohtonih in alohtonih etničnih skupnostih v državah naslednicah nekdanje Jugoslavije v devetdesetih letih 20. stoletja. Nato pa obravnava vpliv madžarske in italijanske manjšine na manjšinsko zaščitno zakonodajo v Republiki Sloveniji ter njeno implementacijo kot tudi vlogo članov italijanske ter madžarske manjšine pri implementaciji zgoraj omenjene zakonodaje.

Ključne besede: nekdanja Jugoslavija, manjšinska zaščitna zakonodaja, italijanska manjšina, madžarska manjšina

MINORANZE NAZIONALI NEGLI STATI SUCCESSORI DELL'EX JUGOSLAVIA E INFLUENZA DELLE MINORANZE UNGHERESE E ITALIANA SULL'ATTUAZIONE DELLA NORMATIVA MINORITARIA NELLA REPUBBLICA DI SLOVENIA

SINTESI

Le comunità nazionali, o in qualsiasi altro modo sia chiamato questo gruppo di cittadini, sono costrette a difendere attivamente la propria identità nella vita quotidiana. Devono preoccuparsi in primo luogo della propria tutela e sopravvivenza, e, nel contempo, collaborare attivamente alla stesura e all'accoglimento delle misure di tutela giuridiche e reali, praticate dagli Stati in cui vivono. Le comunità minoritarie godono di vari gradi di tutela. Nella prima parte del contributo, gli autori dissertano sulla problematica delle comunità etniche autoctone e alloctone negli Stati successori dell'ex Jugoslavia negli anni Novanta del XX secolo. Poi prendono in esame l'influenza che hanno avuto le minoranze ungherese e italiana sulla normativa minoritaria nella Repubblica di Slovenia, la sua implementazione, ed il ruolo in quest'ambito delle due minoranze.

Parole chiave: ex Jugoslavia, normativa minoritaria, minoranza italiana, minoranza ungherese

UVOD

Manjšinske skupnosti, ali kakorkoli že imenujemo to skupino prebivalcev, morajo v vsakodnevnem življenju aktivno braniti svojo identiteto. Pri tem se morajo zavzemati zlasti za svojo zaščito in preživetje, obenem pa aktivno sodelovati pri oblikovanju in sprejemanju pravnih in realnih zaščitnih ukrepov, ki jih izpolnjujejo države, v katerih manjšinske skupnosti živijo (Phillips, 1997, XI-XII).

V Evropi, še posebno pa v vzhodni srednji Evropi, imamo opraviti z dvema oblikama manjšinskih skupnosti: z avtohtonimi in alohtonimi oziroma priseljenjskimi manjšinskimi skupnostmi. Avtohtone manjšinske skupnosti, ki so rezultat sprememb političnih meja, lahko označujemo tudi z izrazom narodna oziroma nacionalna manjšina. V Ustavi Jugoslavije iz leta 1974 so bile definirane kot narodnosti (Ustava SFRJ, 1974), saj naj bi izraz manjšina pomenil nekaj manj vrednega. Politiki in ideologi oziroma avtorji omenjene Ustave so s tem želeli dokazati, da so tudi narodnosti pomemben del družbe.

Manjšinske skupnosti uživajo različne ravni zaščite. Ideologije centraliziranih držav, ki so prevladovala v vzhodni srednji Evropi, so v glavnem zagovarjale asimilacijo narodnih manjšin, kar naj bi vodilo v združevanje ljudstev, ki so živela na ozemlju ene države, v en narod. Zato so bila obmejna območja, poseljena s pripadniki narodnih manjšin, pod vplivom omenjenih ideologij v večini primerov gospodarsko slabše razvita in v glavnem agrarna.

To so bila tudi območja, kamor so vlade novoustanovljenih srednje- in vzhodnoevropskih držav po prvi svetovni vojni pošiljale uradništvo in vojsko, ki so ju sestavljali pripadniki večinskega naroda. Če pa so se ta območja industrializirala, so tudi novozaposleni v glavnem pripadali večinski narodni skupnosti. Tako se je uresničevala ideologija asimilacije oziroma politike narodnih držav vzhodne srednje Evrope. Zaradi tega je prišlo na območjih avtohtone poselitve narodnih manjšin na eni strani do hitrega upadanja števila deleža pripadnikov narodnih manjšin, na drugi pa do hitre rasti števila in deleža pripadnikov večinskega naroda.

Vzporedno z asimilacijo so si nacionalne države močno prizadevale na vse načine zmanjšati število in delež pripadnikov manjšin na obmejnih območjih. To so skušale na eni strani doseči s prikrivanjem statističnih podatkov o dejanskem številu in deležu pripadnikov narodnih manjšin na obmejnih območjih, na drugi strani pa z zaviranjem gospodarskega razvoja obmejnih območij, ki so v večini primerov ostala nerazvita in infrastrukturno slabo opremljena. Poleg tega pa so državne oblasti močno favorizirale pripadnike večinskega naroda, zlasti pri pridobivanju služb. Zaradi vseh navedenih dejstev so se bili člani manjšinskih skupnosti prisiljeni izseljevati iz prostorov svoje avtohtone poselitve, s čimer so bili še bolj izpostavljeni procesom asimilacije. (Klemenčič, V., 1993, 207-214).

Rezultat omenjenih procesov je bilo dejansko zmanjševanje števila ljudi, ki so pripadali manjšinskim etničnim skupnostim. Zaradi tega je skozi različna zgodovinska obdobja prihajalo do številnih konfliktov med posameznimi narodnimi skupnostmi in državami in celo do oboroženih spopadov (na primer v devetdesetih letih 20. stoletja med novoustanovljenimi balkanskimi državami), ki so imeli en sam cilj – spremembo poteka meje na narodnostno mešanih ozemljih.

Po drugi svetovni vojni so se spori okrog manjšinskih vprašanj na eni strani v razmerah hladne vojne zelo zaostri, na drugi pa so vlade posameznih držav skušale doseči vsaj minimum pravne zaščite manjšinskih skupnosti. Seveda je prihajalo v teh procesih do velikih razlik med posameznimi državami. Medtem ko so nekatere države le obljubljale zaščito manjšin, pa so druge skušale to vprašanje reševati s sprejetjem "pozitivne" zakonodaje. Za primer velja navesti mirovne sporazume z Italijo po prvi in drugi svetovni vojni, Londonski sporazum iz leta 1954, ustavo Republike Italije ter Zakon o zaščiti slovenske manjšine v Italiji (Norme, 2001), ki je bil februarja 2001 sprejet v italijanskem parlamentu. V tem smislu velja omeniti tudi saintgermainsko mirovno pogodbo z republiko Avstrijo po prvi svetovni vojni, 7. člen državne pogodbe z Republiko Avstrijo in različne poskuse avstrijskega parlamenta, da bi uzakonil pravice manjšin in da bi Avstrija izpolnila določila 7. člena.

V tem okviru je treba omeniti tudi jugoslovanske ustave po letu 1961, v katerih so izražena prizadevanja za rešitev zapletenih odnosov med različnimi narodi Jugoslavije, kakor tudi za zaščito narodnih manjšin, ki jih je jugoslovanska ustava iz leta 1974 preimenovala v narodnosti.

Položaj narodnih manjšin v državah naslednicah nekdanje Jugoslavije

Devetdeseta leta 20. stoletja so pomenila novo obdobje v alpsko-jadranski regiji, ki sta jo zaznamovala razpad Jugoslavije in ustanavljanje novih nacionalnih držav na tem prostoru. V novoustanovljenih narodnih državah so nastale nekatere nove narodne manjšine, spremenil pa se je tudi status pripadnikov posameznih narodov nekdanje skupne države.

Odnosi med Republiko Slovenijo in njenima avtohtonima manjšinama (madžarsko in italijansko) so ostali skoraj nespremenjeni in tudi pravni status obeh manjšin se ni spremenil. Madžari in Italijani v Sloveniji so ohranili vse politične in posebne manjšinske pravice.

Ko je Slovenija postala neodvisna država, so ljudje, ki so se priselili v Slovenijo v šestdesetih in sedemdesetih 20. stoletja iz drugih nekdanjih jugoslovanskih republik, dobili državljanstvo in vse politične pravice državljana v demokratični državi (Klemenčič, M., 1994, 9-34). Ti Hrvati, Srbi, Muslimani, Makedonci itd. so uporabili te pravice, kot na primer pravico do združevanja (Ustava

RS, 1991; Temeljna ustavna listina, 1991), in ustanovili svoja različna društva. Srbi, Albanci in Muslimani se prav tako združujejo v svoji pravoslavni cerkvi, zgrajeni v Ljubljani v tridesetih letih 20. stoletja, ali pa v mošaji, zgrajeni v Ljubljani v sedemdesetih letih 20. stoletja.

Do veliko večjih sprememb statusa nekaterih skupin prebivalstva kot v Sloveniji pa je ob priznanju neodvisnosti prišlo na območju Hrvaške. Srbi na Hrvaškem so – glede na vse hrvaške ustave, sprejete po drugi svetovni vojni – imeli do osamosvojitve te nekdanje jugoslovanske republike status enega od konstitutivnih narodov Hrvaške, po osamosvojitvi Hrvaške pa so skupaj z drugimi narodnimi manjšinami tudi oni postali njena narodna manjšina. Pri tem je treba tudi opozoriti, da hrvaška zakonodaja ne razlikuje med avtohtonimi in alohtonimi manjšinami (Mazowiecki, 1994). Ravno zaradi te spremembe statusa je leta 1990 prišlo do upora dela srbskega prebivalstva na Hrvaškem, ki je živelo na etnično mešanem območju ob bosanski in srbski meji (več kot polovica Srbov na Hrvaškem je takrat živel zunaj teh območij, v glavnem v velikih mestih). Upor je kmalu prerasel v vojno med novoustanovljeno hrvaško državo in ostankom Jugoslavije, rezultat katere so bila množična etnična čiščenja. Na začetku so srbski uporniki prisilili Hrvate k izseljevanju iz zasedenih območij Hrvaške, nato pa so bili sredi devetdesetih let prisiljeni k izselitvi uporni Srbi ob ponovni hrvaških zasedbi okupiranih območij (Vresk, Turnock, 1999, 124-125).

V Bosni in Hercegovini so živeli trije narodi, ki so glede na ustavo Socialistične republike Bosne in Hercegovine bili njeni konstitutivni narodi: Muslimani, Srbi in Hrvati. Ko je bil na začetku devetdesetih let 20. stoletja izveden referendum za neodvisnost Bosne in Hercegovine, so se Muslimani in Hrvati izrekli za, Srbi pa so bili proti neodvisnosti te nekdanje jugoslovanske republike, kar je pomenilo uvod v več let trajajočo vojno med armadami treh narodov Bosne in Hercegovine. Rezultat teh bojev so danes etnično skoraj povsem očiščena območja, številni begunci in razseljene osebe, ki se ne morejo vrniti na svoje domove, in v dve entiteti razdeljena Bosna in Hercegovina – v Republiko Srbsko in v bošnjaško-muslimansko Federacijo Bosne in Hercegovine (Allcock, Norris, 1999, 60-63).

Mednacionalni odnosi so precej zapleteni tudi na območju "Nekdanje jugoslovanske republike Makedonije", kjer so oboroženi spopadi večjega obsega med oboroženimi Albanci in makedonsko vojsko izbruhnili šele leta 2001. Tako se Albanci, ki v Makedoniji sestavljajo tretjino prebivalstva in imajo status narodne manjšine, še danes bojujejo za svoje manjšinske pravice, še posebej za pravice na področju izobraževanja, kot na primer za priznanje univerze, v kateri bi bila albanščina edini učni jezik (Allcock, 1999, 158-162). V sporazum med predstavniki albanških in makedonskih političnih strank, ki je bil podpisan avgusta 2001, so vključene zahteve albanske manjšine za spremembo makedonske

ustave, po katerih bi naj bila albanščina uradni jezik na narodnostno mešanih območjih, kjer delež albanskega prebivalstva presega 20-odstotni delež. Po omenjenem sporazumu bi naj se povečal tudi delež policistov albanske narodnosti (Jokič, 2001).

V ostanku nekdanje Jugoslavije oziroma v Zvezni republiki Jugoslaviji, ki jo sestavljata republiki Srbija in Črna gora, so pravice narodnih manjšin kršene tako na pravnem področju kakor tudi v praksi. Republika Srbija je pravno in dejansko ukinila avtonomijo pokrajin Kosovo in Vojvodina. Gre za pokrajini, kjer Albanci (na Kosovu) sestavljajo večino (več kot 82%), Madžari in druge manjšine (v Vojvodini) pa skoraj polovico skupnega števila prebivalstva. Kršenje pravic narodnih manjšin je v devetdesetih letih 20. st. na Kosovu preraslo v pravo etnično čiščenje (Rady, Szajkovski, 1997, 251-253), v katerem so se Srbi poskušali znebiti Albancev, bežečih v sosednje države. Etnično čiščenje albanskega prebivalstva je ustavila šele vojaška intervencija članic severnoatlantske vojaške zveze (NATO) in omogočila Albancem vrnitev na svoje domove. Po NATO-vi zasedbi Kosova pa se je izselila večina srbskega in črnogorskega prebivalstva, kar seveda ni bil cilj posredovanja – cilj je bil seveda omogočiti mirno sožitje vseh narodov, ki so živeli na Kosovu (Kronologija kosovskega zapleta, 1999; 60 dni Natovih napadov, 1999).

V Evropi v obdobju do druge svetovne vojne le teoretično vemo za obstoj in zaščitne ukrepe za zaščito klasičnih ali avtohtonih manjšinskih skupnosti. V primeru Slovenije gre pri tem za Madžare, Italijane ter Nemce na Štajerskem in Kočevskem, v Italiji za Nemce, Ladine, Slovence ter Furlane, na Hrvaškem za Srbe, Italijane in Rusine, v Avstriji za Slovence, Hrvate in Čehe ter na Madžarskem za Slovence, Hrvate, Nemce in Srbe.

Vpliv italijanske in madžarske manjšine na sprejetje in uresničevanje zaščitnih manjšinskih zakonov v Sloveniji

Na začetku smo zapisali, da *"... morajo manjšinske skupnosti ... v vsakodnevem življenju aktivno braniti svojo identiteto. Pri tem se morajo zavzemati zlasti za svojo zaščito in preživetje, obenem pa aktivno sodelovati pri oblikovanju in sprejemanju pravnih in realnih zaščitnih ukrepov, ki jih uresničujejo države, v katerih manjšinske skupnosti živijo"*. V nadaljevanju te razprave pa bomo skušali potrditi te navedbe na primeru Italijanov in Madžarov, ki žive v Republiki Sloveniji.

Po podatkih ljudskega štetja iz leta 1991 je na narodnostno mešanem ozemlju v Slovenski Istri živelo 2.575 pripadnikov italijanske manjšine ali 4,2% skupnega števila prebivalstva tega ozemlja. Zunaj narodnostno mešanega ozemlja je v Republiki Sloveniji živelo še 489 Italijanov. Glede na podatke ljudskega štetja iz leta 1991 je na narodnostno mešanem ozemlju avtohtone poselitve Madžarov v Sloveniji živelo 7.128 Madžarov, kar je nekaj več kot polovica vsega prebivalstva

tega ozemlja. Še 509 Madžarov pa je živelo zunaj narodnostno mešanega ozemlja v Prekmurju (ki je do leta 1918 pripadalo ogrski polovici avstro-ogrske monarhije), 866 Madžarov pa je živelo v drugih krajih Slovenije (Komac, 1999, 16-37).

Ta dvojezična oziroma narodnostno mešana ozemlja se, spričo dvojezičnih krajevnih in drugih napisov, že po zunanjem videzu ločijo od drugih območij Republike Slovenije. Dvojezičnost pa ni omejena le na krajevne table in napise na uradnih zgradbah (sodišča, ustanove, zavodi itd.), marveč se nanaša tudi na reklamne napise na stavbah zasebnih podjetij in podjetij v državni lasti (Pravilnik o določanju imen naselij, 1980; Zakon o imenovanju naselij, 1980).

Na narodnostno mešanem območju so – ne glede na narodnostno pripadnost – dvojezični tudi osebni dokumenti. Razen osebnih izkaznic in potnih listov (oba dokumenta sta trojezična: v slovenščini, angleščini ter italijanščini ali madžarščini) so dvojezična še voziška dovoljenja, dokumenti o lastništvu in zavarovanju avtomobilov, zdravstvene izkaznice in vojaške izkaznice (Komac, 1999, 43).

Dvojezičnost je predvidena tudi v različnih pravnih in upravnih postopkih, če stranka, sodelujoča v postopku, živi na narodnostno mešanem ozemlju in uporablja italijanski ali madžarski jezik. V tem primeru so sodišča in druge upravne ustanove dolžne zagotoviti enakopravnost jezikov. Vsi postopki so lahko opravljeni tudi enojezično, če stranka oziroma stranke v postopku uporabljajo isti jezik. V tem primeru lahko postopek poteka le v slovenskem, italijanskem ali pa v madžarskem jeziku. Ta praksa velja tudi za ustanove (kot so na primer višja sodišča), ki imajo svoj sedež zunaj narodnostno mešanega ozemlja. Seveda pa morajo člani manjšinskih skupnosti pred postopkom zahtevati uporabo svojega jezika. Tudi drugi administrativni postopki in korespondenca morajo biti, če stranke to zahtevajo, opravljeni v jezikih obeh manjšin. Uslužbencem, ki vodijo postopke v jezikih manjšin, priznava država zaradi njihovega znanja italijanščine oziroma madžarščine pravico do višjih plač (Zakon o sodiščih, 1994; Zakon o notariatu, 1994; Zakon o državnem tožilstvu, 1994).

Člani italijanske in madžarske manjšine imajo na narodnostno mešanih območjih tudi pravico uporabe svojih jezikov v občinskih upravah oziroma administraciji. Pri tem gre zlasti za pravico izvoljenega člana občinskega ali mestnega sveta ter drugih uradnikov, da uporabljajo svoj materni jezik v občinskih svetih, komisijah in odborih, kakor tudi za pravico članov narodnih manjšin, da uporabljajo materni jezik v stikih z uradi lokalne skupnosti (Komac, 1999, 44-45). Treba pa je poudariti, da je ta pravica zagotovljena le na papirju, saj je dejanska uporaba teh pravic odvisna od vsakodneвне prakse voljenih teles oziroma drugih državljanov.

Podobno je pravica do maternega jezika pripadnikom manjšin zagotovljena tudi v okviru katoliške

oziroma evangeličanske Cerkve, saj tudi obe Cerkvi zahtevata od duhovnikov, ki delajo na dvojezičnih območjih, poleg slovenščine tudi znanje madžarščine oziroma italijanščine. Tako potekajo verski obredi tako v evangeličanskih kot tudi v katoliških cerkvah enkrat tedensko v madžarščini oziroma v italijanščini. Ob tem je zanimivo, da so duhovniki le Slovenci, saj v tem trenutku ni katoliških oziroma evangeličanskih duhovnikov, ki bi bili iz vrst italijanske ali madžarske manjšine (Komac, 1999, 45).

Slovenija pripadnikom svojih avtohtonih manjšin udejanja tudi pravico do izobrazbe v njihovem maternem jeziku. Tako je na narodnostno mešanem območju v Prekmurju v veljavi obvezni dvojezični šolski sistem, na dvojezičnem območju ob Slovenski obali pa je uveljavljen sistem enojezičnega italijanskega šolstva za člane italijanske etnične skupnosti, kar je rezultat dveh popolnoma različnih zgodovinskih situacij. Mednarodno pravne obveze Slovenije do šolanja pripadnikov narodnih manjšin v njihovem jeziku je mogoče najti v: (1) *Posebni statut* Memoranduma o soglasju iz leta 1954 (Memorandum of Understanding, 1954), točki b in c 4. člena; (2) Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji (Sporazum, 1993); (3) *Okvirna konvencija za zaščito narodnih manjšin* (=Framework Convention for the Protection of National Minorities), členi 12–14; *Evropska listina za regionalne in manjšinske jezike* (=European Charter for Regional or Minority Languages), 8. člen.

Tako imamo v skladu z manjšinsko zakonodajo, ki ureja področje vzgoje in izobraževanja (Zakon o vzgoji in izobraževanju, 1982), na narodnostno mešanem območju Prekmurja 11 dvojezičnih vrtcev (v šolskem letu 1997/98 jih je obiskovalo 505 otrok), 5 centralnih dvojezičnih osnovnih šol (s 1.020 učenci), 6 podružničnih dvojezičnih osnovnih šol (z okrog 140 učenci) in eno dvojezično srednjo šolo, ki jo je v šolskem letu 1997/98 obiskovalo 338 dijakov. V omenjenih vrtcih in šolah, ki zaposlujejo okrog 130 učiteljev, sta slovenski in madžarski jezik enakopravno zastopana v učnem procesu. Omeniti je treba, da so v učnem programu dodane še vsebine iz madžarske zgodovine, kulture in geografije. Dvojezična je tudi večina šolskih knjig, slovenski in madžarski jezik pa se enakopravno uporabljata tudi v šolski administraciji in v javnih odnosih ter stikih s starši (Komac, 1999, 46-47).

Za člane italijanske narodne manjšine so razvili enojezični šolski sistem. V šolskem letu 1997/98 je obiskovalo otroške vrtce z italijanskim jezikom 127 otrok, 526 učencev je obiskovalo 9 centralnih in podružničnih osnovnih šol, na treh srednjih šolah pa se je šolalo 319 dijakov. V šolah z italijanskim učnim jezikom je italijanščina tudi jezik občevarjanja s starši in administracije. V teh šolah je slovenski jezik kot predmet obvezen, prav tako pa je na ozemlju italijanske avtoht-

tone poselitve italijanščina učni predmet v slovenskih šolah. Šole z italijanskim jezikom niso zaprte institucije, ki bi bile omejene le na člane italijanske manjšine. O tem, katero šolo bo obiskoval kdo od otrok, odločajo njihovi starši. Tako že sedaj obiskuje italijanske šole kar precej otrok, katerih materni jezik ni italijanščina (Komac, 1999, 47-49).

Med pomembnimi pravicami narodnih manjšin je tudi pravica do informiranja v maternem jeziku (Zakon o javnih glasilih, 1994). Tako že od leta 1958 izhaja za člane madžarske narodne manjšine tednik *Népujság*. Ob koncu 90. let 20. stoletja je ta neodvisni časnik izhajal v nakladi 2.000 izvodov in imel 1.600 naročnikov. Njegovi uredniki pripravijo vsako leto (že od leta 1960 dalje) tudi almanah *Naptár*, leta 1986 pa so objavili tudi prvi literarni in kulturni dodatek *Murataj*. Ta izhaja od leta 1988 naprej kot samostojna literarna revija. Med sredstvi informiranja velja omeniti tudi radijski program v madžarskem jeziku. Osemurni program v madžarskem jeziku pripravlja lendavski studio, ki je vključen v sistem nacionalne radio-televizije kot posebna enota (Statut RTV, 1995). V madžarskem jeziku poteka tudi tridesetminutna oddaja Hidak-Mostovi, ki je na sporedu dvakrat tedensko na slovenski nacionalni televiziji. Njen namen je informirati gledalce o dogodkih v okviru madžarske narodne manjšine. Ob tem je treba omeniti, da je slovenska nacionalna televizija leta 1993 zgradila v bližini Lendave tudi poseben oddajnik, ki omogoča prebivalcem Prekmurja kvalitetno spremljanje programov madžarskega radia in televizije (Komac, 1999, 51-52).

Tudi radijska in televizijska postaja, ki oddajata v italijanskem jeziku, delujeta v okviru nacionalne radio-televizije, vendar pa imajo široko avtonomijo tako v programskih kakor tudi v organizacijskih zadevah (Statut RTV, 1995). Radijska postaja (ustanovljena leta 1949) oddaja 14 ur, televizijska (ustanovljena leta 1971) pa 11 ur programa v italijanščini in eno uro v slovenščini. V glavnem so to informativne oddaje za italijansko prebivalstvo Slovenije in Hrvaške. Člani italijanske manjšine v Sloveniji ter na Hrvaškem imajo tudi svoje tiskane medije. Izdajatelj časopisov in druge periodike v italijanskem jeziku je Edit, ki ima svoj sedež na Reki na Hrvaškem in posebno dopisništvo v Kopru. Njihova osrednja publikacija je dnevnik *La Voce del popolo*, ki izhaja v 3.750 izvodih (od tega jih okrog 300 distribuirajo v Sloveniji). Edit izdaja tednik *Panorama* (okrog 2.200 izvodov, od tega distribuiranih 600 v Sloveniji), trimesečno literarno revijo *La Battana* (1000 izvodov, od tega distribuiranih 50 v Sloveniji) in otroško revijo *Arcobaleno*, ki izhaja v 2.200 izvodih (od tega 350 distribuiranih v Sloveniji). Republika Slovenija podpira izdajo tiskanih publikacij s precejšnjimi finančnimi sredstvi; znesek sestavlja 20% celotne vsote, ki jo za te aktivnosti namenja Republika Hrvaška (Komac, 1999, 52-53).

Pripadnikom italijanske in madžarske manjšine pripada tudi pravica do svojega lastnega kulturnega razvoja

(Zakon o kulturi, 1994). Tako so ob raznih oblikah pomoči in na pobudo pripadnikov obeh manjšin ustanovili šest italijanskih in dvaindvajset madžarskih kulturnih društev (Komac, 1999, 53-54).

Slovenska zakonodaja omogoča tako izobraževalnim, kulturnim in znanstvenim ustanovam manjšin kot tudi posameznim pripadnikom manjšin pravico do neomejenih stikov s posamezniki ter organizacijami njihovih matičnih narodov. Obe manjšini imata tudi ustavno pravico izobešanja svojih zastav na območjih avtohtone poselitve (Zakon o grbu, zastavi in himni RS, 1994). Od leta 1991 so te zastave identične z zastavami Republike Italije in Madžarske (pred letom 1991 je rdeča zvezda na italijanski zastavi simbolizirala razlike v političnih sistemih med SFRJ in Republiko Italijo).

Republika Slovenija zagotavlja pripadnikom obeh manjšin tudi pravico do enakopravnega gospodarskega razvoja. Ureditev, ki jo je sprejela na tem področju, lahko uvrstimo v okvir tako imenovane "pozitivne diskriminacije". Z njo se je obvezala, da bo 2,5% sredstev, ki se zberejo iz naslova kupnine na podlagi zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij, namenila izključno za ustvarjanje gospodarskih temeljev za obe avtohtoni narodni manjšini. Tako zbrani denar, ki je proporcionalno razdeljen med obe manjšini, uporabljajo za razvoj kmetijstva, dopolnilnih dejavnosti na kmetijah, za razvoj malega gospodarstva in za investicije v druge proizvodne ali servisne dejavnosti (Komac, 1999, 56-57).

Volilna zakonodaja, ki izhaja iz Ustave Republike Slovenije, daje pripadnikom italijanske in madžarske manjšine na eni strani pravico do dveh poslancev v državnem zboru, na drugi pa do predstavnikov v lokalni samoupravi (občinskih svetnikov). V 90-članskem državnem zboru sta v skladu z 80. členom Ustave Republike Slovenije za vsako od obeh avtohtonih narodnih manjšin rezervirana po en sedež. Predstavnik italijanske narodnosti izvolijo vsi pripadniki italijanske manjšine, predstavnik madžarske narodnosti pa vsi pripadniki madžarske manjšine, ki imajo volilno pravico, ne glede na to, ali živijo na narodnostno mešanih območjih ali drugih območjih Republike Slovenije. Poleg obeh manjšinskih poslancev deluje v državnem zboru tudi stalna komisija za manjšine, kot ena od štirih stalnih komisij (Zakon o evidenci volilne pravice, 1992; Zakon o volitvah v državni zbor, 1992).

Analogne rešitvam na državni ravni je volilna pravica pripadnikov narodnih manjšin določena tudi za izvolitev predstavnikov v občinske svete. Zakon o lokalni samoupravi iz leta 1993 predvideva, da mora na narodnostno mešanih območjih imeti manjšinska skupnost najmanj enega predstavnika v občinskem svetu. Njihovo število določajo statuti posameznih občin oziroma mestnih občin.

Posebno vprašanje se odpira tudi glede obsega mandata manjšinskega poslanca. Z drugimi besedami: ali je mandat manjšinskega svetnika ali državnozborskega po-

slanca omejen le na zadeve, ki se ukvarjajo z vprašanji manjšin, ali lahko takšen poslanec deluje tudi kot "navaden" poslanec oziroma svetnik. S tem vprašanjem se je moralo ukvarjati tudi Ustavno sodišče Republike Slovenije, ki je odločilo, da so manjšinski poslanci v državnem zboru enakopravni drugim članom in kot takšni lahko odločajo o vseh zadevah. Omenjeno vprašanje je bilo aktualno zlasti v obdobju med letoma 1996 in 2000, ko sta, spričo majhne razlike med številom poslancev leve in desnice, predstavnika manjšin lahko odločala o tem, kdo oziroma katera opcija bo v vladi.

Ustava Republike Slovenije tudi vsebuje določilo, da državni zbor ne sme brez pristanka predstavnikov manjšin sprejeti nobenega zakona, ki bi se nanašal na manjšinska vprašanja. Enako soglasje manjšinskih predstavnikov o manjšinskih zadevah velja tudi za sprejemanje kakršnihkoli odločitev na občinski ravni, kar je uzakonjeno s statuti občin na narodnostno mešanih območjih (Komac, 1999, 57-64).

Samoupravne narodne skupnosti, ki predstavljajo osrednje manjšinske politične skupnosti, so bile ustanovljene v vsaki občini, v kateri živijo pripadniki avtohtonih narodnih manjšin (Zakon o SNS, 1994). Občinske samoupravne narodne skupnosti se nadalje združujejo v italijansko oziroma madžarsko samoupravno narodno skupnost. Obe skupnosti sta partnerja v odnosih z državnimi ustanovami Republike Slovenije. Samoupravne narodne skupnosti predlagajo državnemu zboru, vladi in drugim vladnim telesom vse predloge, pobude in mnenja v okviru svojih pristojnosti. Pred odločitvijo državnih teles o zadevah, ki se nanašajo na status narodnih manjšin, morajo ta telesa pridobiti mnenje samoupravnih narodnih skupnosti. Podobno velja tudi na lokalni ravni.

Samoupravne narodne skupnosti imajo tudi pravico do sodelovanja s svojimi matičnimi narodi in državami, s člani narodnih skupnosti v drugih državah in z mednarodnimi organizacijami, ter sodelujejo v pripravi mednarodnih sporazumov, ki se nanašajo na njihov status na lokalni, meddržavni ali celo mednarodni ravni (Zakon o SNS, 1994).

Treba pa je tudi poudariti, da imajo člani narodnih manjšin kot državljani Republike Slovenije pravico, da so člani posameznih političnih strank večinskega naroda in da volijo in so izvoljeni tudi v okviru strankarskih list kandidatov večinskega naroda.

Ob mejah članic držav Evropske skupnosti kot tudi držav pridruženih članic žive – kot je to tudi primer v Sloveniji – številne narodne manjšine. Vendar pa marsikatera od teh regij še vedno ni prešla okvirov nacionalnih ekonomij, ki so bile zaprte za zunanje vplive. Zato je infrastruktura na teh obmejnih območjih slabo razvita, narodne manjšine pa še vedno ne uživajo vseh pravic in enakopravnosti v vseh sferah družbenega in ekonomskega življenja. Zato tudi še vedno ne morejo uporabiti vseh možnosti, ki jih ponuja čezmejno sodelovanje. Tudi to je razlog, da so državne meje oziroma

nacionalne meje še vedno ovira v procesih evropskega sodelovanja in združevanja (Klemenčič, V., Genorio, 1993, 323-333).

Ohranjanje narodne pripadnosti pri alohtonih narodnih skupnostih

Medtem ko so avtohtone narodne skupnosti rezultat spreminjanja meja, pa so alohtone ali priseljske narodne skupnosti rezultat migracij pripadnikov ene izmed narodnih skupnosti na ozemlja druge narodne skupnosti ali naroda, ki živi na določenem območju. Te skupine so se selile bodisi v okviru istega kontinenta ali pa iz enega na drug kontinent. V znanstveni literaturi so te skupine pogosto definirane kot "etnične skupine", v najnovejši literaturi pa tudi kot diaspore (Klemenčič, M., 1999a, 43-58; 1999b; Prevelakis, 1996). Evropski raziskovalci doslej niso posvečali veliko pozornosti tem skupinam, kar povzroča probleme že v terminologiji.

V okviru prve faze tako imenovanih novih masovnih preseljevanj (v 19. in prvi polovici 20. stoletja) so te skupine na območjih priselitve oblikovale tako imenovane "etnične naselbine", kar velja še posebej za prvo in drugo generacijo priseljencev. Izoblikovale so si tudi svojo infrastrukturo z etničnimi župnijami, narodnimi domovi in bratskimi podpornimi organizacijami, marsikje pa tudi z lastnimi radijskimi postajami in časopisi. Tudi te "etnične skupnosti" so zgradile svojo lastno ekonomsko bazo, ki so jo kasneje uporabile za ohranjanje svoje identitete (Klemenčič, M., 1987, 77-84; 1995, 131-263). Organizacije omenjenih skupnosti delujejo brez kakršnekoli državne pomoči, pa naj gre za države priselitve ali pa za države izselitve. Priseljske skupnosti dobivajo finančno podporo le za specifične projekte, kot na primer za objavljane publikacij in etničnega časopisa, za nekatere kulturne aktivnosti ali za delovanje etničnih radijskih postaj. Seveda pa člani teh priseljskih skupnosti uživajo tudi vse človekove pravice na področju socialne varnosti in ekonomije.

Z razvojem modernih tehnologij so se povečale tudi možnosti teh skupnosti za bolj svobodno komunikacijo z ljudmi iz regij oziroma dežel priselitve. Le-te z nekaterimi akcijami dajejo občasno podporo izdajateljski dejavnosti ali posameznim kulturnim društvom, ali pa organizirajo posebne jezikovne poletne šole za mlajše generacije otrok (vnukov) tistih, ki so zapustili svoje domovine.

Zanimivo je, da se ta struktura ohranja v okviru priseljskih skupnosti še naprej, in to kljub dejstvu, da se je večina njihovih članov tretje generacije jezikovno že povsem asimilirala (seveda poznamo kar nekaj izjem v tem pravilu). Člani teh narodnih skupnosti sodelujejo tudi v migracijskih procesih v metropolitanskih regijah, tako da včasih oblikujejo na obrobju velemest nova etnična jedra (na primer v Združenih državah Amerike na vzhodu clevelandske metropolitanske regije ali pa kot rezultat selitev starih migrantskih skupnosti na Floridi).

Zgodba alohtonih narodnih skupnosti je pomembna tudi za Slovenijo, kjer živi poleg obeh avtohtonih narodnih manjšin kar nekaj etničnih priseljenjskih skupnosti. Te lahko preživijo v demokratičnih družbah, kot to dokazuje anglosaksonski model, še posebej na temelju samoorganiziranja.

Čeprav je bilo od prve svetovne vojne dalje sprejetih precej formalnih ukrepov za zaščito in ohranitev manj-

šinskih skupnosti, pa le-tem v glavnem ni uspelo ustaviti procesov asimilacije v novoustanovljenih državah. To velja tako za države, ki so nastale po prvi svetovni vojni, kakor za nove avtohtone manjšine, ki so takrat nastajale ob spremembah državnih meja. Podobne ugotovitve veljajo tudi za čas po drugi svetovni vojni kot tudi za novoustanovljene narodne države, ki so zrasle na razvalinah večnacionalnih držav v 90. letih 20. stoletja.

ETHNIC MINORITIES IN THE SUCCESSOR-STATES OF THE FORMER YUGOSLAVIA AND THE IMPACT OF THE HUNGARIAN AND ITALIAN MINORITIES ON THE MINORITY PROTECTION LAW IN SLOVENIA

Vladimir KLEMENČIČ

SI-1000 Ljubljana, Mucherjeva 1

Matjaž KLEMENČIČ

University of Maribor, Department of History, SI-2000 Maribor, Koroška Cesta 160

SUMMARY

Ethnic minority groups all over the world, whatever we name them, have to be active and to prove themselves in daily lives for their protection and survival; that in addition to the legal and real protective measures by the States in which they live. In Europe, but especially in Central-Eastern Europe, we differ between autochthonous (indigenous) and allochthonous or migrant ethnic minority groups.

The autochthonous ethnic minorities in Central Eastern Europe and in most cases elsewhere in the world are the result of political border changes. They are defined as national minorities. The national minorities enjoy different levels of protection; in most cases they live in the border regions, on the other side of the frontier that borders to their own nation-state. The ideology of centralized nation-state prevailed in East-Central Europe, i.e. the ideology of forceful assimilation of the national minorities which would result in unification of the peoples who live in the territory of one nation-state into one people or nation. This led to conflicts, even to armed conflicts and wars, in the region during World War I and after it, World War II and after it in the Alps-Adriatic region and in the nineties of the 20th century between the newly established Balkan states. All these armed conflicts were aimed at the border changes. In question were, and are, the borders in ethnically mixed territories, and so every border change leads to new battles and armed conflicts, considering that border changes do not lead to a final solution of the conflict. In the first part of the paper the authors discuss autochthonous and allochthonous ethnic group situation in the successor-states of the former Yugoslavia in the 1990's. The last part of the paper deals with The Impact of the Hungarian and Italian Minorities on the Minority Protection Law in Slovenia. In ethnically mixed territory of Slovene Istra live, according to the 1991 census, 2,557 Italians, or 4.2% of the entire population in the territory, while outside this territory in the Republic of Slovenia live additional 489 Italians. In ethnically mixed territory of autochthonous settling by the Hungarians in Slovenia there used to live, according to the 1991 census, 7,200 Hungarians, which is a little more than a half of all inhabitants of this territory; in addition to the 7,200 Hungarians, 509 Hungarians lived outside this ethnically mixed territory, i.e. in Prekmurje in the north-eastern part of Slovenia. Elsewhere in Slovenia there live additional 866 Hungarians. The authors of the paper are discussing the minority protection laws and their implementation in Slovenia as well as the roles played by the member of the Italian and Hungarian ethnic minorities in the implementation of the above mentioned laws and measures.

Key words: Former Yugoslavia, Minority Protection Laws, Italian Minority, Hungarian Minority

LITERATURA

60 dni Natovih napadov (1999): 60 dni Natovih napadov. ZRJ ne popušča. Delo, l. 46, št. 118 (25. maj). Ljubljana, 8.

Allcock, J. B. (1999): Macedonia. V: Turnock, D., Carter, W. F. (ed.): The States of Eastern Europe, vol. II. South-Eastern Europe. Aldershot-Brookfield-Singapore-Sydney, Ashgate, 141-166.

Allcock, J. B., Norris, H. T. (1999): Bosnia and Hercegovina. V: Turnock, D., Carter, W. F. (ed.): The States of Eastern Europe, vol. II. South-Eastern Europe. Aldershot-Brookfield-Singapore-Sydney, Ashgate, 55-70.

Deklaracija (1991): Deklaracija ob neodvisnosti. Uradni list RS, št. 1/91. Ljubljana.

Jokič, B. (2001): Zgodovinski korak k miru in Evropi. Delo, l. 43, št. 186 (14. avgust). Ljubljana, 1.

- Klemenčič, M. (1987):** Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: naseljevanje zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne. Maribor, Založba Obzorja.
- Klemenčič, M. (1992):** Slovenia at the Crossroads of the Nineties: From the First Multiparty Elections and the Declaration of Independence to Membership in the Council of Europe. *Slovene Studies*, 14, 1. Columbus, OH, Society for Slovene Studies, 9-34.
- Klemenčič, M. (1995):** Slovenes of Cleveland: The Creation of a New Nation and a New World Community: Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio. Novo mesto, Dolenjska založba.
- Klemenčič, M. (1999a):** Slovenia as a part of a United Europe in the political philosophy of Slovene emigrants from Louis Adamic to Miha Krek. V: Gantar Godina, I. (ed.): *Intelektualci v diaspori: zbornik referatov simpozija 100. obletnica rojstva Louisa Adamiča-Intelektualci v diaspori Portorož, Slovenija, 1.-5. septembra 1998*. Ljubljana, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo, 43-58.
- Klemenčič, M. (1999b):** Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike ter zgodovina slovenskih naselbin v Leadvillu, Kolorado in San Franciscu, Kalifornija. Celovec-Ljubljana-Dunaj, Mohorjeva založba.
- Klemenčič, V. (1993):** National minorities as an element of the demographic and spatial structure of the Alpine-Adriatic-Pannonian region. *GeoJournal*, 30, 3. Boston-Dordrecht-London, Kluwer Academic Publishers, 207-214.
- Klemenčič, V., Genorio, R. (1993):** The new state of Slovenia and its function within the frame of Europe. *Geo Journal*, 30, 3. Boston-Dordrecht-London, Kluwer Academic Publishers, 323-333.
- Komac, M. (1999):** Protection of ethnic communities in the Republic of Slovenia. Ljubljana, Institute for Ethnic Studies.
- Kronologija kosovskega zapleta (1999):** Kronologija kosovskega zapleta. Delo, I. 46, št. 69 (25. marec). Ljubljana, 5.
- Mazowiecki, T. (ed.) (1994):** Situation of Human Rights in the Territory of Former Yugoslavia. Fifth Periodic Report, UN document E/CN.4/1994/47. Luxembourg, 8-20.
- Memorandum of Understanding (1954):** Special statute of the Memorandum of Understanding (Posebni statut Memoranduma o soglasju. 5. oktobra 1954). London.
- Norme (2001):** Norme a tutela della minoranza linguistica slovena della regione Friuli-Venezia Giulia, legge 23. febbraio 2001. *Gazzetta ufficiale della Repubblica italiana*, 8. marzo 2001. Roma, 38.
- Phillips, A. (1997):** Preface. *World Directory of Minorities*. London, Minority Rights Group International, VIII-XIII.
- Pravilnik o določanju imen naselij (1980):** Pravilnik o določanju imen naselij in ulic ter o označevanju naselij, ulic in stavb. Uradni list SRS, št. 11/80. Ljubljana.
- Prevelakis, G. (ed.) (1996):** Le reseaux des diasporas. Nicosia, Kykem.
- Rady, M., Szajkowski, B. (1997):** Central and Eastern Europe – Yugoslavia (Serbia and Montenegro). *World Directory of Minorities*. London, Minority Rights Group International, 250-255.
- Sporazum (1993):** Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji. Uradni list RS, št. 6/93. Ljubljana.
- Statut RTV (1995):** Statut Javnega zavoda Radio-televizije Slovenija. Uradni list RS, št. 66/95. Ljubljana.
- Temeljna ustavna listina (1991):** Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. Uradni list RS, št. 1/91. Ljubljana.
- Ustava RS (1991):** Ustava Republike Slovenije. Uradni list RS, št. 33/91. Ljubljana.
- Ustava SFRJ (1974):** Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije. Beograd, Center za samoupravno normativno dejavnost.
- Vresk, M., Turnock, D. (1999):** Croatia. V: Turnock, D., Carter, W. F. (ed.): *The States of Eastern Europe, vol. II. South-Eastern Europe*. Aldershot-Brookfield-Singapore-Sydney, Ashgate, 115-140.
- Zakon o državnem tožilstvu (1994):** Zakon o državnem tožilstvu. Uradni list RS, št. 63/94. Ljubljana.
- Zakon o evidenci volilne pravice (1992):** Zakon o evidenci volilne pravice. Uradni list RS, št. 46/92. Ljubljana.
- Zakon o grbu, zastavi in himni RS (1994):** Zakon o grbu, zastavi in himni Republike Slovenije ter o slovenski narodni zastavi. Uradni list RS, št. 67/94. Ljubljana.
- Zakon o imenovanju naselij (1980):** Zakon o imenovanju in evidentiranju naselij, ulic in stavb. Uradni list SRS, št. 8/80. Ljubljana.
- Zakon o javnih glasilih (1994):** Zakon o javnih glasilih. Uradni list RS, št. 18/94. Ljubljana.
- Zakon o kulturi (1994):** Zakon o uresničevanju javnega interesa na področju kulture. Uradni list RS, št. 75/94. Ljubljana.
- Zakon o lokalni samoupravi (1993):** Zakon o lokalni samoupravi. Uradni list RS, št. 72/93. Ljubljana.
- Zakon o notariatu (1994):** Zakon o notariatu. Uradni list RS, št. 13/94, 48/94. Ljubljana.
- Zakon o SNS (1994):** Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih. Uradni list RS, št. 65/94. Ljubljana.
- Zakon o sodiščih (1994):** Zakon o sodiščih. Uradni list RS, št. 19/94. Ljubljana.
- Zakon o volitvah v državni zbor (1992):** Zakon o volitvah v državni zbor. Uradni list RS, št. 44/92. Ljubljana.
- Zakon o vzgoji in izobraževanju (1982):** Zakon o uresničevanju posebnih pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti na področju vzgoje in izobraževanja. Uradni list SRS, št. 12/82. Ljubljana.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2001-01-20

UDK 911.3:312

ČEZMEJNE PROSTORSKE VEZI NA TROMEJI MED ITALIJO, SLOVENIJO IN HRVAŠKO

Milan BUFON

Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva cesta 2
e-mail: milan.bufon@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Članek prikazuje nekatere rezultate raziskovalnega projekta, ki obravnava obmejni položaj v Slovenski Istri in čezmejne odnose na "tromeji" med Slovenijo, Italijo in Hrvaško. Rezultati raziskovanja temeljijo na ugotovitvah široko zastavljenega anketiranja, ki je zajelo nad 750 družinskih okolij v kakih 50 izbranih mikroobmočjih vzdolž slovensko-italijanske in slovensko-hrvaške meje v Istri ter v notranjosti tako slovenskega kot hrvaškega dela Istre. Polotok se tako kaže kot posebno obmejno in kontaktno območje, v katerem se prepletajo lokalni, regionalni in širši aspekti čezmejnega komuniciranja. Članek podrobneje prikazuje lokalne potenciale čezmejnega povezovanja na področju prostorske mobilnosti prebivalstva ter ustvarjenih sorodstvenih in drugih medosebnih vezi, v nadaljevanju pa obstoječo intenzivnost čezmejnega gibanja in motivacije zanj. V zaključku je podana še primerjava strukture čezmejnih vezi na območju Istre v odnosu do že raziskanega goriškega območja ob slovensko-italijanski meji.

Ključne besede: "tromeja" med Slovenijo, Italijo in Hrvaško, Istra, prostorske vezi obmejnega prebivalstva, funkcionalna povezanost obmejnega prostora

LEGAMI SPAZIALI TRANSFRONTALIERI NELL'AREA DI CONTATTO TRA ITALIA, SLOVENIA E CROAZIA

SINTESI

L'articolo presenta alcuni risultati di un recente progetto di ricerca che ha per oggetto di studio la situazione confinaria nell'Istria slovena e le relazioni transconfinarie nell'area di contatto tra Slovenia, Italia e Croazia. I risultati si fondano su una ricerca sul campo di largo raggio che ha interessato più di 750 ambienti familiari in circa 50 micro-regioni, selezionate lungo il confine italo-sloveno, quello sloveno-croato e all'interno dell'Istria slovena e croata. La penisola si presenta quindi come un'area di confine e di contatto particolare, nella quale gli aspetti locali della comunicazione transconfinaria si intrecciano con quelli regionali e più vasti. L'articolo presenta in maggiore dettaglio le potenzialità per la comunicazione transconfinaria che derivano dalla mobilità spaziale della popolazione locale e dalle relazioni di parentela ed interpersonali esistenti. In seguito viene discussa l'attuale intensità delle comunicazioni transconfinarie, come pure le motivazioni per i movimenti transconfinari. L'articolo si conclude con un raffronto tra la realtà riscontrata nell'area istriana con quella in un'area precedentemente studiata lungo il confine italo-sloveno, e cioè il Goriziano.

Parole chiave: Area di confine tra Slovenia, Italia e Croazia, Istra, relazioni spaziali tra la popolazione di confine, relazioni funzionali tra le aree di confine

UVOD IN PREDSTAVITEV ISTRskega OBMEJNEGA OBMOČJA

V razpravi so prikazani prvi rezultati terenske raziskave, ki je bila povečini opravljena v letu 1997 (deloma pa tudi ob koncu leta 1996 in v začetku leta 1998) in je zajela nad 750 gospodinjstev na območju Slovenske Istre ter v sosednjih obmejnih krajih v Italiji in na Hrvaškem. Z anketiranje v izbranih območjih te zanimive "tromeje" smo želeli ugotoviti spremembe, predvsem pa sedanje stanje glede usmerjenosti in intenzitete čezmejnih odnosov kot tudi vrednotenja obmejnosti in sosedov v tem verjetno najbolj reprezentativnem slovenskem obmejnem območju, ki je med vsemi tudi najbolj urbanizirano in izrazito regionalno opredeljeno.

Struktura ankete in metodologija terenskega dela ter analize pridobljenih podatkov sledita teoretično-metodološkim nastavkom, ki jih je avtor tega prispevka razvil že pri pripravi svoje doktorske disertacije na primeru goriške obmejne regije (Bufon, 1995). To metodo so nato uporabili tudi drugi raziskovalci za nekatera druga slovenska obmejna območja v okviru različnih raziskovalnih projektov (glej na primer Ravbar, 1999; Kržišnik-Bukić, 1999). Pričujoča raziskava je bila opravljena v sklopu večletnega temeljnega raziskovalnega projekta "Funkcija obmejnih in etnično mešanih območij v prekomejnih integracijskih procesih države Slovenije - primer Slovenske Istre", ki ga je Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS financiralo v obdobju 1996-1998 in je bil nato podaljšan do junija 2001 ter razširjen še na druga slovenska obmejna območja (doslej so bile s pomočjo

študentov Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani pri predmetu "Politična geografija" opravljene dodatne ankete še vzdolž celotne slovensko-italijanske in dela slovensko-madžarske meje, terensko delo pa se nadaljuje tudi vzdolž slovensko-avstrijske ter dela slovensko-hrvaške meje). S tem bo predvidoma do konca leta 2001 enotno obdelan celoten slovenski obmejni pas, tako da bo različne obmejne dele mogoče tudi med seboj primerjati in jih rangirati oziroma tipizirati po stopnji kvalitete in intenzitete čezmejnih odnosov ter hkrati ugotoviti faktorje za razlike v pojavnih oblikah obmejnosti oziroma obstoj večje ali manjše predispozicije obmejnega prebivalstva do čezmejnega sodelovanja.

Tako kot v primeru goriške obmejne regije, je bila tudi v primeru "istrske tromeje" izbira anketirancev dokaj naključna (prednost so imeli avtohtoni prebivalci, vendar je anketiranje zajelo tudi priseljeno prebivalstvo, zlasti v urbanih središčih Slovenske Istre), medtem ko je izbira krajev opravljanja ankete sledila čisto drugačnim kriterijem. Izbranih je bilo namreč 15 zaključenih enot, po dve na vsaki strani slovensko-italijanskega obmejnega območja ter po štiri na vsaki strani slovensko-hrvaškega obmejnega območja; ob teh smo v okviru preostale Slovenske Istre kot posebni enoti obdelali še priobalno urbano območje s Koprom, Izolo in Piranom ter notranje podeželsko območje v pasu Šmarje-Marezige-Sv. Anton-Dekani, medtem ko smo na hrvaški strani zunaj ožjega obmejnega pasu ankete opravili še na območju Buj in Buzeta.

Tab. 1: Različne stopnje generalizacije pojavnih vrednosti pri primerjavi obmejnosti na območju "istrske tromeje".

Tab. 1: Various degrees of generalisation of semblance values in comparison of the cross-border character in the Istrian "three-border" area.

1. Osnovna območja	2. Conalna območja	3. Širša območja	4. Državna območja
A1 Ankaran-Tinjan	A1 Sl. obm. pas z It.	A1 Obm. Sl. Istra	A Slov. del Istre
A2 Osp	A2 Sl. obm. pas s Hr.	A2 Ostala Sl. Istra	B It. del Istre
A3 Sečovlje-Dragonja	A3 Urbana Sl. Istra	B1 It. obm. pas s Sl.	C Hr. del Istre
A4 Krkavče-Koštabona	A4 Notranja Sl. Istra	C1 Hr. obm. pas s Sl.	
A5 Boršt-Pregara	B1 It. obm. pas s Sl.	C2 Notranja hr. Istra	
A6 Sočerga	C1 Hr. obm. pas s Sl.		
A7 Urbana Sl. Istra	C2 Notranja hr. Istra		
A8 Notranja Sl. Istra			
B1 Milje			
B2 Dolina			
C1 Valica-Kaštel			
C2 Momjan			
C3 Kučibreg-Zrenj			
C4 Štrped			
C5 Notranja hr. Istra			

Skupno je bilo v Sloveniji opravljenih 51% anket, na Hrvaškem 38% in v Italiji 11%, kar nekako ustreza distribuciji prebivalstva znotraj obravnavanega obmejnega prostora. Od tega je bilo v italijansko-slovenskem obmejnem pasu narejenih 22,5%, v hrvaško-slovenskem pa 48% anket. Preostalih približno 30% anket, ki so bile opravljene zunaj ožjega obmejnega pasu, je dajalo kontrolne vrednosti, s katerimi smo lahko primerjali pridobljene rezultate v obmejnih conah in s tem testirali vpliv meje oziroma bivanja v njeni bližini na vrednotenje obmejnosti in samo vedenje prebivalstva glede na sosednja območja.

Glede posameznih osnovnih območij ali mikro-sistemov naj omenimo, da enoti A1 in B1 ponazarjata na Miljskem polotoku urbanizirani del slovensko-italijanskega "istrskega" obmejnega pasu, ki je hkrati tudi prometno zelo prepusten (dva mednarodna in trije maloobmejni prehodi na manj kot 9 km dolgi mejni črti), tako na lokalnem kot regionalnem in mednarodnem nivoju. Na tem obmejnem odseku je število čezmejnih prehodov potnikov v letu 1998 doseglo kar 17,6 milijonov, od tega je 44% pripadalo obmejnemu prometu.

Drugačno podobo imata enoti A2 in B2, ki obsegata na slovenski strani "kraški" del Slovenske Istre (naselja Gabrovica pri Črnem Kalu, Osp, Kastelec in Socerb), na italijanski pa pretežno s Slovenci poseljeni obmejni predel občine Dolina (naselja Križpot, Mačkovlje, Prebeneg in Dolina). Na tem obmejnem odseku se na približno 3,5 km dolgi mejni črti srečamo z dvema maloobmejnima prehodoma, kjer so leta 1998 registrirali skupno okrog 230 tisoč prehodov potnikov.

Enoti A3 in C1 na slovensko-hrvaški meji sta v nekem smislu sorodni enotam A1 in B1, saj v prometnem pogledu tvorita najbolj "živahen" del istrskega odseka te meje, medtem ko sta si glede urbane strukture precej bolj različni, saj je hrvaški del tega obmejnega odseka (razložena naselja od Valice do Kaštela in Kremenj) neprimerno manj urbaniziran od slovenskega (naselja od Parecaga do Dragonje in Sv. Petra). Tu se na kakih 8 km dolgi mejni črti srečujemo z dvema mednarodnima mejnima prehodoma, ki omogočata, še posebno v poletni sezoni, širšo komunikacijo med Hrvaško Istro, Italijo in srednjo Evropo ter sta v letu 1998 zabeležila skupaj 13,3 milijonov potnikov.

Naslednji dve enoti (A4 in C2) obsegata perifernejši, a vendar razmeroma gosto poseljeni "notranji" obmejni predel vzdolž reke Dragonje, ki vključuje na slovenski strani naselja Krkavče, Puče in Koštabona, na hrvaški pa Momjan, Skorušico, Brda in Brič. Tu je spričo orografske razčlenjenosti neposredna prometna komunikacija med obema obmejnima enotama mnogo težja, kar pa v preteklosti ni omejevalo medkrajevnih stikov in izmenjav. Edina cestna vez med enotama je danes lokalna cesta med obema Bričema, kjer uradno ni mejnega prehoda, vendar lahko lokalno prebivalstvo po potrebi tu mejo prosto prečka.

Podoben, a še bolj poudarjeno periferni značaj, zlasti na hrvaški strani, imata obmejni enoti A5 in C3, ki vključujeta na slovenski strani naselja Labor, Boršt, Topolovec, Žrnjovec, Hrvoji, Gradin, Brezovica, Abitanti, Pregara, Brežinarji in Abrami, na hrvaški pa Kučibreg, Butori, Čepić, Šorgi, Jakusi in Zrenj. Na okrog 13 km dolgem mejnem odseku lahko lokalno prebivalstvu mejo prečka na lokalnih cestah, ki povezujejo Kučibreg s Hrvoji, Škrliče z Močunigi, Brezovico s Čepićem oziroma Šorgi ter Tuniše s Kluni, vendar za vse te bolj ali manj "spontane" oziroma občasne oblike čezmejne komunikacije ne obstajajo nikakršni statistični podatki.

Zadnji "istrski" slovensko-hrvaški obmejni odsek pred orografsko pregrado, ki jo sestavljata Podgorski Kras s Čičarijo, vključuje enoti A6 in C4. Ta obsega na slovenski strani nekoliko manjše območje okrog Sočerge (vključno s Tuljaki, Sokoliči, Peraji, Movražem in Dvori), na hrvaški strani pa nekoliko širši predel nad Buzetom s kraji Žonti, Seljaci, Škuljari, Šalež, Ugrini, Črnica, Štrped, Perci in Krbavčici. V tem obmejnem odseku je čezmejna komunikacija mogoča le prek mednarodnega mejnega prehoda Sočerga, ki omogoča tudi širšo regionalno zvezo med Trstom in Koprom ter notranjo hrvaško Istro in Kvarnerjem in je v letu 1998 registriral 2,3 milijona potnikov.

PROSTORSKE VEZI OBMEJNEGA PREBIVALSTVA

Priseljevanje družinskih članov

Iz tabele je razvidno, da so v vseh območjih, razen v urbanem delu Slovenske Istre, kjer se v tem pogledu razlikujejo starši intervjuvanih, najbolj mobilna "kategorija" prebivalstva "zakonci". V obmejnem območju občine Dolina je mobilnost zakoncev celo več kot dvakrat višja kot pri drugih družinskih članih. V splošnem pa so si razna obmejna območja dokaj sorodna, tako da znaša skupna mera mobilnosti ob slovensko-italijanski meji okrog 60%, ob slovensko-hrvaški meji pa nekaj več kot 35%; v preostali Slovenski Istri je najvišja, saj presega 75%, v "notranjem" delu Hrvaške Istre pa sega le nekaj nad 60%. Skupno je ta mera mobilnosti skorajda enaka v slovenskem in italijanskem delu obravnavanega območja (skoraj 60%), medtem ko je na hrvaški strani nekoliko nižja (okrog 50%).

Glede smeri priselitev v posamezna območja opazimo, da so se v enoto Ankaran-Tinjan intervjuvanci in njihovi zakonci priselili večinoma iz Kopra ter Bosne in Hercegovine. Tema dvema območjema se pri kategoriji "očetov" pridružujejo še območja Goriške, Ljubljane in Štajerske, pri "materah" pa zlasti Goriške. V enoti Osp se pri očetih in zlasti materah intervjuvancev razlikuje le bližnje območje Črnega Kala, medtem ko so pri zakoncih najbolj zastopana območja Brkinov in okoliških naselij, v manjši meri pa Črni Kal ter Koper z okolico. V enoti Sečovlje-Dragonja je pri intervjuvancih in za-

Tab. 2: Prostorska mobilnost anketiranih in njihovih bližnjih (deleži rojenih zunaj območja bivanja) ter skupna mera mobilnosti po območjih (srednja vrednost deležev).**Tab. 2: Spatial mobility of the questioned people and their nearest relatives (share of those born outside their place of residence) and joint degree of mobility per separate areas (mean share value).**

Območje	Anketiranec	Oče	Mati	Zakonec	Skupna mera mobilnosti
A1-A2	49,4	55,2	68,7	76,4	62,4
B1-B2	36,4	53,0	53,6	88,0	57,8
A3-A6	29,5	25,4	34,4	55,0	36,1
C1-C4	26,0	30,6	36,0	53,4	36,5
A7-A8	72,3	81,4	83,0	73,1	77,5
C5	62,1	60,6	62,2	65,2	62,5
A	50,4	54,0	62,0	68,2	58,7
B	36,4	53,0	53,6	88,0	57,8
C	44,1	45,6	49,1	59,3	49,5

koncih najbolj zastopan Koper z okolico, pri njihovih starših pa Ljubljana z okolico. V enoti Boršt-Pregara je opaziti večjo priselitveno dinamiko le pri zakoncih intervjuvancev, ki deloma izhajajo iz koprškega območja. Podobno zadeva v enoti Sočerga priseljevanje le žensko prebivalstvo: matere intervjuvancev delno izhajajo iz sosednje hrvaške enote Štrped, zakonci pa prav tako iz Štrpeda, a tudi iz notranje Slovenske Istre, zlasti Kubeda in Gračišča, ter širšega območja Buzeta.

V območju notranje Slovenske Istre zadevajo priselitve predvsem kategorijo očetov intervjuvancev, ki izvirajo iz urbanega dela Slovenske Istre, a tudi iz Štajerske (od tod je tudi dobršen del priseljenih mater) in Notranjske, medtem ko večina zakoncev izhaja iz območja Kopra. Najbolj dinamično je seveda urbano območje Slovenske Istre, kamor so se intervjuvanci priselili iz Notranjske, Štajerske, Buzeta in okolice, območja Boršta-Pregare, Goriške in Gorenjske; pri njihovih očetih prevladujejo območja Buzeta in okolice, širšega območja Brkinov, Goriške, območje Boršta-Pregare, Štajerska, a tudi širše območje Ljubljane, Gorenjske in Krasa; pri materah so izraziteje zastopana območja Goriške, Štajerske, Notranjske, Brkinov in Buzeta, pri zakoncih pa območja Goriške, Ljubljane z okolico, Bosne in Hercegovine, Notranjske in notranje Slovenske Istre.

V obmejnem območju Milj je pri priseljencih v vseh kategorijah najbolj zastopan Trst z okolico, le pri očetih so izrazitejše tudi priselitve iz sosednjega slovenskega obmejnega območja, Kopra in okolice ter drugih krajev v Italiji zunaj dežele Furlanije-Juljske krajine; pri zakoncih je kot sekundarno izvirno območje zastopan tudi Koper z okolico. Tudi v enoti Dolina izvira večina priseljencev iz Trsta z okolico; pri materah intervjuvancev sta zastopana še sosednje slovensko obmejno območje ter Videm z okolico, pri zakoncih pa Koper z okolico.

V hrvaški obmejni enoti Valica-Kaštel so se in-

tervjuvanci deloma priselili iz širšega območja Buj, Umaga in Kopra, njihovi očetje in zakonci iz Umaga in Buj, matere pa pretežno iz Buj in okolice. To območje prevladuje tudi pri priseljencih v enoti Momjan, ki se mu pri zakoncih pridružujeta še območji Buzeta in Pazina. Buzet z okolico je glavno izvirno območje priseljencev v enoto Kučibreg-Zrenj; le pri materah in zakoncih so ob njem zastopana še območja notranje in južne Hrvaške Istre ter Štrpeda oziroma Umaga. Še izrazitejšo navezanost na bližnji Buzet z okolico izkazuje poslednja hrvaška obmejna enota Štrpeda, kjer se le pri zakoncih intervjuvancev kot sekundarno priselitveno območje javlja širše območje Reke. V notranji Hrvaški Istri, se pravi v območju Buj in Buzeta, izhaja večina priseljenih v vseh kategorijah iz okolice Pazina; pri starših intervjuvancev se kot sekundarno območje javlja tudi zadarsko oziroma dalmatinsko območje, pri zakoncih pa zlasti območje Poreč-Pula in Reka z okolico.

Izseljevanje družinskih članov

Še bolj kot priselitveno je za obravnavano območje, zlasti za njegov obmejni del, značilno izselitveno gibanje prebivalstva, saj se je iz skoraj 75% v anketo zajetih gospodinjstev eden ali več družinskih članov izselilo v drug kraj. Glede na zgornjo povprečno vrednost je večja tendenco k izseljevanju mogoče ugotoviti za osnovna območja Sočerga, Osp, Kučibreg-Zrenj, Valica-Kaštel in Boršt-Pregara, kjer je ta pojav zajel okrog 90% ali več družin, manjšo pa zlasti v območjih Dolina, Milje ter v urbanem in notranjem delu Slovenske Istre, kjer je izseljevanje zadevalo le od 45% do 60% anketiranih gospodinjstev. V skupnem pogledu je izseljevanje še zlasti značilno za obe strani slovensko-hrvaškega obmejnega območja in preostalo hrvaško Istro, kjer v povprečju ta pojav zadeva okrog 85% intervjuvanih družin. Na osnovi razmerja med dinamiko priselitev

oziroma skupno mero mobilnosti in obsegom izselitvenih gibanj lahko izvedemo tudi okvirno tipologijo posameznih območij z ozirom na njihovo selitveno bilanco.

Tab. 3: Selitvena bilanca na območju istrske "tromeje".
Tab. 3: Migration balance in the Istrian "three-border" area.

Območje	Srednji delež pris. druž. članov	Srednji delež izsel. druž. članov
A1-A2	63	83
B1-B2	58	50
A3-A6	36	84
C1-C4	37	85
A7-A8	78	62
C5	63	85
A	59	76
B	58	50
C	50	85

Tabela selitvene bilance dokaj nazorno prikazuje sorodnosti in razlike v migracijski orientaciji posameznih območij istrske "tromeje". Na eni strani imamo številne obmejne predele, kjer izselitvena praksa daleč presega priselitvene tokove; takšne so predvsem osnovne enote Sočerga, Boršt-Pregara, Osp, Kucibreg-Zrenj, Štrped, Valica-Kaštel in Krkavče-Koštabona, kjer je selitvena bilanca negativna od 45% do 80%. Na drugi strani pa so manj številne osnovne enote, kjer priselitveni tokovi presegajo izselitvene: notranja Slovenska Istra ter enoti Milje in Ankan-Tinjan (pozitivno razmerje gre v teh enotah od okrog 10% do okrog 30%). Med tema dvema tipologijama lokalnih selitvenih praks so še nekatere enote, kjer opazamo določeno ravovesje med izselitvami in priselitvami v družinskih okoljih: to so urbano območje Slovenske Istre ter osnovni enoti Dolina in Sečovlje-Dragonja (tu se razmerje med priselitvenimi in izselitvenimi deleži giblje od -5% do +5%). V skupnem pogledu se po izselitveni praksi dokaj razlikuje slovensko-hrvaško obmejno območje (tu je negativna bilanca na obeh straneh skoraj 50%) pred slovenskim delom slovensko-italijanskega mejnega območja in "notranjo" Hrvaško Istro z negativno bilanco okrog 20%. Kot pretežno priselitveni območji se izkazeta preostala Slovenska Istra in italijanski del slovensko-italijanske meje, kjer se pozitivna selitvena bilanca giblje v povprečju med 10% in 15%. Končna selitvena bilanca po državnih delih pokaže relativno visoko težnjo k izseljevanju na Hrvaškem, rahlo prevlado izselitvenih praks nad priselitvenimi v Sloveniji in rahlo prevlado priselitvenih praks nad izselitvenimi v Italiji.

Pri navedbah krajev oziroma območij, kamor so se

družinski člani izseljevali, ni opaziti izrazitejšje disperznosti (srednja mera disperznosti je 2,3), kar pomeni, da se je večji del izseljenih družinskih članov izselil v povprečju v dva različna kraja ali območji. V skupnem pogledu po številu navedb prevladuje Trst (17%) pred Koprom in drugimi italijanskimi mesti zunaj Furlanije-Juljske krajine (okrog 10% navedb). Tem trem glavnim izselitvenim območjem nato sledijo Severna Amerika, Ljubljana, Izola, Avstralija, Reka, Nemčija, južna Istra, Videm, Argentina, Umag in Milje. Kakor je razvidno iz priložene preglednice, pa je orientacija posameznih obmejnih predelov pri izbiri kraja oziroma območja izselitve nekoliko različna. V slovenskem obmejnem območju z Italijo daleč prevladujeta Trst in Koper (okrog 20% navedb) pred Ljubljano in sosednjo občino Dolina, medtem ko v slovenskem obmejnem območju s Hrvaško prevladuje Trst (nad 27% navedb) pred Koprom in Izolo (od 10% do 15% navedb). V italijanskem obmejnem pasu se od drugih prav tako razlikuje Trst (32% navedb) pred Avstralijo, Miljami in drugimi mesti v Italiji zunaj Furlanije-Juljske krajine (vsa tri območja beležijo nekaj nad 10% navedb). V hrvaškem obmejnem pasu pa je izrazitejšje izseljevanje v bolj oddaljena italijanska mesta zunaj dežele Furlanije-Juljske krajine (22% navedb), ki jim sledijo Trst, Reka, Koper, Videm, mesta v južni Istri, Amerika in Umag (od 5% do 10% navedb). Razlike so tudi med urbanim in "notranjim" delom preostale Slovenske Istre: prvi je nekoliko izraziteje usmerjen v Ljubljano (15% navedb), ki ji sledijo Koper, Amerika in Trst (od 10% do 13% navedb), drugi pa pretežno v Koper (15% navedb), pred Ameriko, Ljubljano in Trstom (okrog 10% navedb). Končno daje "notranji" del Hrvaške Istre rahlo prednost Trstu (13% navedb) pred drugimi italijanskimi mesti zunaj Furlanije-Juljske krajine, mesti v južni Istri in Ameriko (okrog 10% navedb).

Različne navedbe smo združili tudi po glavnih območjih in tako dobili primerljivejšo strukturo izselitvenih gibanj med posameznimi predeli istrske "tromeje", ki jo prikazuje Tabela 5.

Kakor je razvidno, je pri izselitvah slovenski obmejni pas z Italijo v večji meri usmerjen v sosednjo Italijo kakor pa slovenski obmejni pas s Hrvaško, kjer prevladujejo "interne" selitve na območju Slovenske Istre. Tu je tudi orientacija k sosednjemu hrvaškemu ozemlju relativno največja, čeprav ostaja vendarle v absolutnem pogledu dokaj skromna. Še bolj skromna je usmerjenost k sosedom v italijanskem obmejnem pasu s Slovenijo, kjer daleč dominirajo selitve v druge bližnje in bolj oddaljene kraje v Italiji. Zanimivo je, da je hrvaški obmejni pas s Slovenijo skorajda enakomerno usmerjen v Slovensko Istro, kraje v Hrvaški Istri ter v italijansko obmejno območje, čeprav tudi tu prevladujejo izselitve v italijanska mesta zunaj Furlanije-Juljske krajine. Nižjo stopnjo "obmejnosti" pri čezmejnih selitvah izkazuje

Tab. 4: Kraji in območja izseljevanja družinskih članov (v % navedb).**Tab. 4: Places and areas of migration by family members (in % of statements).**

Skupaj obravnavano območje		Slov. obmejni pas z Italijo		Slov. obmejni pas s Hrvaško	
Trst	17,0	Trst	21,6	Trst	27,3
Koper	10,7	Koper	20,0	Koper	14,2
Italija izven F-Jk	10,3	Ljubljana	8,0	Izola	10,9
Sev. Amerika	6,0	Dolina	6,4	Sev. Amerika	4,3
Ljubljana	4,8	Ankaran-Tinjan	4,8	Avstralija	4,3
Izola	4,6	Sev. Amerika	4,0	Argentina	4,1
Avstralija	4,0	Milje	4,0	Ljubljana	3,5
Reka	4,0	Nemčija	4,0	Italija izven F-Jk	3,5
Nemčija	2,9	Avstralija	3,2		
Poreč-Pula	2,8				
Videm	2,5	Ital. obmejni pas s Slovenijo		Hrv. obmejni pas s Slovenijo	
Argentina	2,2	Trst	32,4	Italija izven F-Jk	22,4
Umag	1,9	Avstralija	12,7	Trst	8,0
Milje	1,8	Milje	11,3	Reka	7,8
		Italija izven F-Jk	11,3	Koper	6,8
		Argentina	5,6	Videm	6,1
		Sev. Amerika	4,2	Poreč-Pula	5,7
		Dolina	4,2	Sev. Amerika	5,2
		Nemčija	4,2	Umag	4,7
				Nemčija	3,3
Urbano obm. Slov. Istre		Notranja Slov. Istra		Notranja hrv. Istra	
Ljubljana	14,5	Koper	15,4	Trst	13,0
Koper	12,6	Sev. Amerika	11,5	Italija izven F-Jk	11,3
Sev. Amerika	10,1	Ljubljana	11,5	Poreč-Pula	10,4
Trst	10,1	Trst	9,6	Sev. Amerika	9,6
Italija izven F-Jk	4,4	Avstralija	5,8	Reka	8,7
Izola	4,4	Izola	5,8	Italija (neopr.)	7,8
Maribor	3,1	Notranjska	5,8	Avstralija	4,3
Nova Gorica	3,1	Štajerska	3,8	Zagreb	4,3
Videm	3,1			Koper	3,5
				Ljubljana	3,5
				Nemčija	3,5

Tab. 5: Struktura izseljevanja družinskih članov anketiranih oseb po območjih in glavnih enotah istrske "tromeje" (v %).**Tab. 5: Structure of emigration of family members of the interviewed questioned people per separate areas and major units of the Istrian "three-border" area (in %).**

	Sl. z It.	Sl. s Hr.	It. s Sl.	Hr. s Sl.	Ost. Slov.	Ost. Hr.
Sosednja It.	35,0	29,1	51,4	9,8	12,4	15,2
Sosednja Hr.	0,0	4,6	–	10,7	1,4	1,9
Slov. Istra	30,0	38,2	2,9	11,4	27,1	6,7
Ost. Slov.	12,0	5,9	4,3	5,9	26,7	6,7
Ost. It.	1,7	4,1	11,4	30,5	6,7	15,2
Ost. Hr.	0,8	1,8	1,4	15,7	5,7	28,6
Drugo	20,5	16,3	28,6	16,0	20,0	25,7
Skupaj	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

preostalo območje Slovenske Istre, kjer prevladujejo "interne" selitve in je tudi orientacija k preostali Sloveniji največja. Nekaj podobnega se dogaja v "notranji" Hrvaški Istri, kjer je usmerjenost v druga hrvaška območja tudi največja, medtem ko pri drugih selitvah prevladuje orientacija k bolj oddaljenim območjem v Evropi in po svetu ter k Italiji. Skupno obsega delež lokalno usmerjenih selitvenih gibanj v okviru lastnega ali sosednjih obmejnih območij 65% do 70% v slovenskem obmejnem pasu z Italijo in Hrvaško, okrog 55% v italijanskem obmejnem pasu s Slovenijo in le okrog 30% v hrvaškem obmejnem pasu s Slovenijo. Manjšo lokalno in čezmejno usmerjenost imajo selitveni tokovi v preostali Slovenski Istri, kjer znaša ta delež okrog 40%, ter v "notranji" hrvaški Istri, kjer je celo nižji od 25%.

ČEZMEJNE VEZI PREBIVALSTVA NA OBMOČJU ISTRKE "TROMEJE" IN STRUKTURA FUNKCIONALNE POVEZANOSTI OBMEJNEGA PROSTORA

Osnovna struktura čezmejnih stikov

Sorodniki

Glede na orisano pretežno lokalno usmerjenost selitvenih gibanj v večjem delu obmejnih območij istrske "tromeje" se osnovne čezmejne vezi obravnavanega prostora nanašajo ravno na obstoj skupnega sorodstvenega omrežja, ki izraža hkrati prostorski obseg preteklih in potencialni obseg sedanjih čezmejnih vezi na družinski ravni. Sorodnike v eni ali obeh sosednjih državah ima namreč skupno 77% vprašanih, največ, okrog 85%, v slovenskem obmejnem pasu z Italijo in hrvaškem obmejnem pasu s Slovenijo, najmanj, od 65% do 70%, pa v urbanem in notranjem delu Slovenske Istre ter v italijanskem obmejnem pasu s Slovenijo. Med osnovnimi obmejnimi enotami po deležu znancev v sosednjih državah se od drugih ločijo Osp, Sočerga,

Valice-Kaštel in Kučibreg-Zrenj, kjer ima v povprečju kar okrog 90% vprašanih znance v eni ali obeh sosednjih državah, najmanjši pa je ta delež v osnovnih enotah Dolina, Krkavče-Koštabona in Milje, kjer se giblje od 65% do 70%. Skupaj ima v Italiji sorodnike 64% intervjuvanih v Sloveniji in 71% vprašanih na Hrvaškem, v Sloveniji 65% intervjuvanih v Italiji in 45% vprašanih na Hrvaškem, ter na Hrvaškem 13% intervjuvanih v Italiji in 38% vprašanih v Sloveniji. Ta povprečja kažejo na določeno "gradacijo", ki se jasno ujema s privlačnostjo različnih območij v čezmejnem selitvenem gibanju in se zmanjšuje od Trsta navzdol. Kljub temu pa sta določena persistenca teritorialnih vezi in večje čezmejno ravnovesje v sorodstvenem razmerju opazna med posameznimi obmejnimi pasovi, kar je mogoče razbrati že iz dejstva, da deleži sorodnikov na drugi strani meje dosežejo 65% na obeh straneh slovensko-italijanske meje, na slovensko-hrvaški meji pa se gibljejo od okrog 40% na slovenski strani do okrog 45% na hrvaški.

Med vprašanimi v Sloveniji imajo največ sorodnikov v Italiji v osnovnih enotah Sočerga (89%), Boršt-Pregara (83%), Osp (79%) in Ankaran-Tinjan (71%), najmanj pa v urbanem in notranjem delu Slovenske Istre (51%). Na Hrvaškem so razlike manjše: največ sorodnikov v Italiji imajo v osnovni enoti Kučibreg-Zrenj (84%), najmanj pa v enoti Štrped (62%). Sorodnike v Italiji ima v povprečju 67% vprašanih v Sloveniji in na Hrvaškem. Glede na skupno povprečje 49% imajo največ sorodnikov v Sloveniji intervjuvani v italijanskih osnovnih enotah Milje (69%) in Dolina (61%), na Hrvaškem pa razmeroma največ v enoti Štrped (53%) in najmanj v enoti Momjan (37%). Končno ima v povprečju sorodnike na Hrvaškem 33% anketiranih v Italiji in Sloveniji, največ v slovenskih osnovnih enotah Sočerga (57%), Boršt-Pregara in Osp (okrog 45%) ter v notranjosti Slovenske Istre in v enoti Sečovelje-Dragonja (okrog 40%), najmanj pa v italijanskih enotah Milje in Dolina (med 10% in 15%).

Tab. 6: Delež sorodnikov v sosednji državi po osnovnih enotah istrske "tromeje".

Tab. 6: Share of relatives in neighbouring countries per basic units of the Istrian "three-border" area.

Osnovna enota	Sorodniki v It.	Sorodniki v Slov.	Sorodniki na Hr.
A1-A2	75,0	–	40,6
A3-A6	72,2	–	41,9
A7-A8	51,1	–	36,4
B1-B2	–	65,2	12,5
C1-C4	74,5	44,1	–
C5	66,7	43,9	–
A	66,1	–	39,6
B	–	65,2	12,5
C	70,6	44,0	–

Tab. 7: Sorodniki v sosednjih državah: območja bivanja po deležih navedb v glavnih enotah istrske "tromeje".**Tab. 7: Relatives in neighbouring countries: area of residence per shares of statements in major units of the Istrian "three-border" area.**

	<i>Sl. z It.</i>	<i>Sl. s Hr.</i>	<i>It. s Sl.</i>	<i>Hr. s Sl.</i>	<i>Ost. Sl.</i>	<i>Ost. Hr.</i>
<i>Sosednja It.</i>	59,1	55,1	–	21,7	47,2	36,9
<i>Sosednja Hr.</i>	7,1	20,0	5,0	–	13,9	–
<i>Slov. Istra</i>	–	–	60,0	23,0	–	32,2
<i>Ost. Slov.</i>	–	–	26,3	14,2	–	12,0
<i>Ost. It.</i>	6,6	7,1	–	41,1	7,6	18,9
<i>Ost. Hr.</i>	27,2	–	17,8	8,7	–	31,3
<i>Skupaj</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Znanci

Če sta nam obstoj in razširjenost čezmejnih sorodstvenih vezi prikazala eno plast strukture obmejnih stikov, nam podobno in v marsičem komplementarno podobo te strukture daje tudi mreža čezmejnih poznanstev. Tu nas je prav tako zanimala prostorska distribucija čezmejnih osebnih vezi, ki v nasprotju s sorodstvenimi, ki jih nekako nakazujejo potencialni obseg čezmejnih vezi, ponazarjajo v nekoliko vernejši obliki to, kar bi lahko imenovali "vsakdanji" obseg čezmejnega komuniciranja. Skupno ima znance v eni ali obeh sosednjih državah istrske "tromeje" 77% vprašanih, največ v hrvaškem obmejnem pasu s Slovenijo in slovenskem obmejnem pasu z Italijo (skoraj 90%), najmanj pa v urbanem in notranjem delu Slovenske Istre (okrog 65%). Med osnovnimi se od drugih razlikuje obmejni odsek Valica-Kaldanija, kjer so vsi vprašani navedli, da imajo znance v eni ali drugi sosednji državi, pozitivni odgovor pa je dalo od 85% do 90% vprašanih tudi v osnovnih enotah Momjan, Ankaran-Tinjan, Kučibreg-Zrenj in Osp; najmanj znancev v sosednjih državah imajo v osnovni enoti Sočerga (55%).

Struktura osebnih čezmejnih vezi po kraju bivanja znancev pa je v posameznih območjih precej različna: v Italiji ima znance 77% vprašanih na Hrvaškem in 58% vprašanih v Sloveniji; v Sloveniji ima znance 75%

vprašanih v Italiji in 71% vprašanih na Hrvaškem; na Hrvaškem pa komaj 46% vprašanih v Sloveniji in slabih 38% vprašanih v Italiji. V Sloveniji imajo največ znancev v Italiji v osnovnih enotah Osp (88%) ter Ankaran-Tinjan in Sečovelje-Dragonja (skoraj 75%), precej manj pa v enoti Krkavče-Koštabona in v preostalem območju Slovenske Istre, kjer je ta delež komaj nekaj višji od 50%, zlasti pa v osnovni enoti Sočerga, kjer ima znance v Italiji samo petina vprašanih. Drugače je na Hrvaškem, še posebno v osnovni enoti Valice-Kaštel, kjer ima znance v Italiji kar 98% vprašanih, ter v enotah Kučibreg-Zrenj in Momjan, kjer se ta delež giblje okrog 85%; najmanj znancev v Italiji imajo v notranjosti Hrvaške Istre (58%). Nadpovprečno število znancev v Sloveniji imajo v osnovnih enotah Valice-Kaldanija (nad 90%) ter Dolina in Momjan (okrog 75%), najmanj pa v notranjosti Hrvaške Istre ter v enotah Kučibreg-Zrenj in Štrped (od 60% do 65%). Končno imajo večje število znancev na Hrvaškem le v osnovni enoti Sečovelje-Dragonja (65%), medtem ko se v enotah Dolina, Milje in Krkavče-Koštabona ta delež giblje med 35% in 40%.

Iz Tabele 8 je razvidno večje sorazmerje za slovensko-italijansko obmejno območje, kjer ima na sosednji strani meje znance v povprečju od 75% do 80% vprašanih, medtem ko ima na slovensko-hrvaškem mejnem odseku na hrvaški strani znance v sosednji državi skoraj 75% vprašanih, na slovenski strani pa

Tab. 8: Delež znancev v sosednji državi po osnovnih enotah istrske "tromeje".**Tab. 8: Share of acquaintances in neighbouring countries per basic units of the Istrian "three-border" area.**

<i>Osnovna enota</i>	<i>Znanci v It.</i>	<i>Znanci v Slov.</i>	<i>Znanci na Hr.</i>
A1-A2	80,7	–	44,5
A3-A6	52,8	–	50,2
A7-A8	51,2	–	43,3
B1-B2	–	74,7	37,6
C1-C4	83,9	73,4	–
C5	57,6	60,6	–
A	61,6	–	46,0
B	–	74,7	37,6
C	70,8	67,0	–

Tab. 9: Znanci v sosednjih državah: območja bivanja po deležih navedb v glavnih enotah istrske "tromeje".**Tab. 9: Acquaintances in neighbouring countries areas of residence per shares of statements in major units of the Istrian "three-border" area.**

	<i>Sl. z It.</i>	<i>Sl. s Hr.</i>	<i>It. s Sl.</i>	<i>Hr. s Sl.</i>	<i>Ost. Sl.</i>	<i>Ost. Hr.</i>
<i>Sosednja It.</i>	58,7	46,5	–	27,1	44,1	40,8
<i>Sosednja Hr.</i>	14,5	41,6	17,7	–	19,9	–
<i>Slov. Istra</i>	–	–	49,6	35,7	–	36,8
<i>Ost. Slov.</i>	–	–	16,4	11,9	–	15,4
<i>Ost. It.</i>	5,7	4,2	–	25,3	9,6	7,0
<i>Ost. Hr.</i>	21,1	7,7	16,3	–	26,4	–
<i>Skupaj</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tab. 10: Delež respondentov, ki so navedli, da imajo precejšnje ali veliko število znancev v sosednjih državah, po osnovnih enotah istrske "tromeje" (v % na vse osebe, ki imajo znance v sos. drž.).**Tab. 10: Share of respondents who stated that they had quite a few or many acquaintances in neighbouring countries, per basic units of the Istrian "three-border" area (in % per all persons with acquaintances in neighbouring countries).**

<i>Osnovna enota</i>	<i>v Italiji</i>	<i>v Sloveniji</i>	<i>na Hrvaškem</i>
A1-A2	72	–	57
A3-A6	61	–	53
A7-A8	48	–	48
B1-B2	–	63	38
C1-C4	44	30	–
C5	27	23	–
A	60	–	53
B	–	63	38
C	36	27	–

komaj nekaj nad 50% vprašanih. Na obeh straneh tega mejnega odseka prevladuje usmerjenost k italijanskim sosedom, kjer ima znance skoraj 55% vprašanih v Sloveniji in skoraj 85% vprašanih na Hrvaškem. Iz tega izhaja, da ima med obravnavanimi obmejnimi območji najmanjšo predispozicijo do vzpostavljanja osebnih čezmejnih vezi slovenski obmejni pas s Hrvaško. Podobno "zadržanost" odkrijemo v preostalem območju Slovenske Istre, kjer ima v Italiji znance okrog 50% vprašanih, na Hrvaškem pa 45% vprašanih, ter v "notranji" Hrvaški Istri, kjer ima znance v Sloveniji oziroma Italiji okrog 60% vprašanih.

Primerjava med posameznimi enotami istrske "tromeje" nam pove, da je glede "obsega" znancev v sosednjih državah relativno največ enot dokaj uravnoteženo sočasno usmerjenih k Italiji in Hrvaški, zlasti temeljne enote A1, A3, A5, A7 in A8 ter sploh slovensko obmejno območje s Hrvaško in oba "notranja" dela Slovenske Istre. Prevlado znancev v Italiji imajo zlasti temeljne enote A2, A4, C1 in C3 ter nasploh slovensko obmejno območje z Italijo in hrvaško obmejno območje s Slovenijo. Prevlado znancev na Hrvaškem ima samo temeljna enota A6, prevlado znancev v Sloveniji pa zlasti enota B2 in sploh italijanski obmejni pas s Slovenijo. Končno kaže enota B1 enakomerno usmerjenost

k Sloveniji in Hrvaški, enote C2, C4 in C5 pa dokaj enakomerno usmerjenost k Italiji in Sloveniji.

Osebnostne lokalne in regionalne čezmejne vezi na območju istrske "tromeje"

V zaključku tega dela smo želeli opraviti še osnovno primerjavo med strukturo "vsakdanjega" akcijskega radija obmejnega prebivalstva, kakršnega ponazarja v grobem dimenzija medosebnih čezmejnih vezi, in "potencialnim" obsegom tega akcijskega radija, ki ga nekako ponazarjajo obstoječe sorodstvene vezi. V splošnem razlike med obema navedenima akcijskima radjema niso posebno velike, saj živi v povprečju 63% sorodnikov in 73% znancev v bližnjem čezmejnem okolju oziroma v okviru same istrske "tromeje". Nekoliko višji deleži so bili zabeleženi v slovenskem obmejnem pasu s Hrvaško, ki je zato najbolj "lokalistično" usmerjen, opazneje nižji deleži, zlasti glede na kraj bivanja sorodnikov, pa so bili zabeleženi v njegovi neposredni soseščini, se pravi v hrvaškem obmejnem pasu s Slovenijo, ki je zaradi večje selitvene dinamike tudi prostorsko bolj odprt v oblikovanju sorodstvenih in osebnih čezmejnih vezi.

Tab. 11: Primerjava čezmejnih prostorskih akcijskih radijev prebivalcev istrske "tromeje" glede na kraj bivanja sorodnikov in znancev (v %).**Tab. 11: Comparison of the cross-border spatial range of action of the inhabitants of the Istrian "three-border" area (in %).**

Območje	1		2		3		4		5	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
It. obm. pas s Sl.	50	60	18	5	16	26	16	9	68	65
Sl. obm. pas z It.	59	59	15	7	6	7	21	27	74	66
Sl. obm. pas s Hr.	42	20	47	55	8	18	4	7	89	75
Hr. obm. pas s Sl.	36	23	27	22	12	14	25	41	63	45
Preost. Slov. Istra	44	47	20	14	10	8	26	31	64	61
Preost. Hrv. Istra	37	32	41	37	15	12	7	19	78	69
Skupaj	45	40	28	23	11	14	17	22	73	63

1 - Bližnje območje sosednje države (pri preostali Slovenski Istri je to Italija);

2 - Bližnje območje "tretje" države (za slovenski obmejni pas s Hrvaško je to na primer Italija);

3 - Preostalo območje sosednje države;

4 - Ostalo območje "tretje" države;

5 - Srednja mera lokalne čezmejne povezanosti (seštevek deležev sorodnikov ali znancev v bližnjem območju sosednje in "tretje" države);

a - Znanci;

b - Sorodniki.

Tab. 12: Stopnja medsebojne čezmejne povezanosti v posameznih obmejnih odsekih in pasovih (v %).**Tab. 12: Degree of mutual cross-border relations in separate border sections and belts (in %).**

Obmejna enota	Sorod. vezi		Medoseb. vezi		Skupna mera družb. povezanosti	
	a	b	a	b	a	b
A1/B1	58	15	54	10	56	13
A2/B2	62	16	58	20	60	18
A/B	60	16	56	15	58	16
A3/C1	17	2	38	5	28	4
A4/C2	16	4	37	10	27	7
A5/C3	19	1	35	1	27	1
A6/C4	34	4	49	3	42	4
A/C	22	3	40	5	31	4

a - regionalna raven

b - lokalna raven

Iz zgornje sintetične preglednice razberemo, da znaša skupna mera družbene povezanosti na območju istrske "tromeje" ob slovensko-italijanski meji okrog 60% na regionalni in okrog 15% na lokalni ravni, ob slovensko-hrvaški meji pa okrog 30% na regionalni in okrog 5% na lokalni ravni. Razmerje med sorodstvenimi in medosebnimi vezmi je večinoma uravnoteženo ob slovensko-italijanski meji, medtem ko je ob slovensko-hrvaški meji obseg medosebnih čezmejnih vezi znatno večji od sorodstvenih.

Oblike funkcionalne povezanosti

Prehajanje meje in mejni prehodi

Po pregledu osnovnih struktur čezmejne povezanosti, ki temeljijo na obstoju sorodstvenih in drugih

medosebnih vezi ter pomenijo nekakšno temeljno podlago pri razvoju dejanskih oblik čezmejnih odnosov in izmenjav, bomo pri obravnavi oblik funkcionalne povezanosti najprej nekoliko pobliže pogledali, kakšni sta v okviru zgoraj opisane splošne družbene povezanosti obravnavanega obmejnega območja intenziteta in tipologija čezmejnega obiskovanja. Glede na skupne navedbe je večina anketiranih oseb navedla, da kraje v sosednjih državah obiskuje enkrat mesečno ali redkeje (43%). Tej skupini po pomenu sledijo tisti, ki sosednje kraje obiskujejo dvakrat do trikrat mesečno (29%), medtem ko deleži navedb pogostejših obiskov (okrog 15%) ustrezajo deležem tistih, ki sosednjih krajev ne obiskujejo nikoli. Seveda pa se pogostost obiskovanja sosednjih krajev dokaj razlikuje med posameznimi območji po izvoru in destinaciji čezmejnih gibanj, kakor je razvidno iz naslednje tabele.

Tab. 13: Pogostost obiskovanja čezmejnih krajev v istrski "tromeji" (v %).**Tab. 13: Visiting frequency of cross-border places in the Istrian "three-border" area (in %).**

a) po območjih destinacije

Območje dest.	1	2	3	4	5	6	Skupaj
Italija	2,7	5,5	12,2	37,2	38,5	4,0	100,0
Slovenija	2,3	4,1	10,9	38,5	34,6	9,6	100,0
Hrvaška	0,2	1,0	2,5	9,3	56,2	30,9	100,0
Skupaj	1,8	3,7	8,9	28,9	43,0	13,7	100,0

b) po območjih, kjer so bile opravljene ankete

Območje bivanja	1	2	3	4	5	6	Skupaj
Ital. del	0,6	5,1	10,2	19,3	52,3	12,5	100,0
Slov. del	2,0	4,6	9,2	15,6	50,3	18,3	100,0
Hrv. del	2,0	2,2	8,0	49,3	30,6	7,9	100,0
Skupaj	1,8	3,7	8,9	28,9	43,0	13,7	100,0

- 1 - Vsak dan;
 2 - 2x-3x tedensko;
 3 - 1x tedensko;
 4 - 2x-3x mesečno;
 5 - Redkeje;
 6 - Nikoli.

Iz tabele 13 razberemo kar nekaj informacij: glede destinacije čezmejnih gibanj je zanimivo, da se obravnavano območje razdeli v dve dokaj ločeni enoti: na eni strani sta območji Italije in Slovenije, kamor gredo intervjuvani v veliki večini nekajkrat mesečno ali občasno (do 75% navedb), medtem ko je navedb pogostejših obiskov do 20% (od tega pripada tedenskom obiskom okrog 10%, na večkratne obiske v tednu ali dnevne obiske pa do 10% navedb); na drugi strani je območje Hrvaške, kamor gre večina (nad 55%) intervjuvanih iz sosednjih območij istrske "tromeje" le občasno, se pravi enkrat mesečno ali redkeje, nikoli pa skoraj tretjina vprašanih. Ker je to očitno bolj destinacija letnih počitniških bivanj kot pa sprotnih funkcionalnih obiskov, so navedbe pogostejših obiskov redkejša in obsegajo do 10% primerov pri potovanjih, ki se ponavljajo nekajkrat mesečno, in samo do 5% pri rednih tedenskih ali dnevniških obiskih.

Različna je tudi orientacija intervjuvanih v italijanskem, slovenskem in hrvaškem delu istrske "tromeje" pri navajanju pogostosti čezmejnih obiskov. Intervjuvani v Italiji in Sloveniji imajo glede tega bolj sorodne navade: dnevni ali večkrat tedenski čezmejni obiski so pri njih nekaj manj kot 5%, enkrat tedenski približno 10%, večkrat mesečnih med 15% in 20%, redkejših obiskov približno 50%, nikoli pa ne obiskuje sosednjih krajev približno 15% vprašanih. Pri intervjuvanih na Hrvaškem so večkrat tedenska ali dnevna potovanja v eno ali drugo sosednjo državo obsegala do 5% navedb, enkrat tedenski obiski do 10%, večkrat mesečni približno 50%, redkejši pa okrog 30% navedb; nikoli ne obiskuje sosednjih krajev tu manj kot 10% vprašanih. Iz tega lahko

sklepamo, da so prebivalci hrvaškega dela Istre rednejši obiskovalci krajev v sosednjih državah kot prebivalci slovenskega in italijanskega dela tega območja, kjer prevladujejo sporadične oblike čezmejnih obiskov, čeprav so pri njih v primerjavi z intervjuvanimi na Hrvaškem nekoliko številnejši primeri rednih tedenskih ali celo dnevniških obiskov.

Da bi lažje primerjali intenzivnost in usmerjenost čezmejnih obiskov pri posameznih teritorialnih enotah, smo šest navedenih pogostostnih kategorij združili v tri glavne skupine: zelo pogosti obiski (nekajkrat tedensko do vsak dan), redni obiski (enkrat tedensko ali večkrat mesečno), redki obiski (občasno ali nikoli). Pri obiskih krajev v Italiji obsega na primer prva skupina v povprečju 8% navedb, druga 49% in tretja 43% navedb. Od teh vrednosti se v pozitivnem smislu odmikajo obmejne teritorialne enote Ankaran-Tinjan in Osp, kjer zelo pogosti obiski obsegajo med 25% in 30% primerov, a tudi Krkavče-Koštabona z 20% navedb. Redni obiski izrazito prevladujejo v osnovnih enotah Momjan in Kučibreg-Zrenj, kjer se gibljejo med 70% in 75% navedb, še zlasti pa v enoti Valice-Kaštel, kjer celo presegajo 90% navedb. Najmanj pogosto obiskujejo kraje v Italiji v osnovnih enotah Boršt-Pregara in Sočerga, kjer obsega skupina redkih obiskov od 80% do 90% navedb. Pri obiskovanju krajev v Sloveniji, kjer se povprečja ne odmikajo veliko od tistih, ki smo jih navedli za Italijo, zelo pogosti obiski zbujajo pozornost v osnovni enoti Dolina (12% navedb), redni v enotah Momjan in Valice-Kaštel (od 70% do 75% navedb), redki pa v "notranjem" delu Hrvaške Istre (75% navedb). Pri obiskih krajev na Hrvaškem so v povprečju zelo pogosti obiski obsegali 1%

navedb, redni obiski 12%, redki pa kar 87% navedb. Od te strukture sta se v pozitivnem smislu v večji meri razlikovali osnovni enoti Sečovlje-Dragonja in Krkavče-Koštabona, kjer so zelo pogosti obiski obsegali okrog 5% navedb; pri rednih obiskih se nekoliko razlikuje urbano območje Slovenske Istre z 19% navedb, pri redkih obiskih pa prednjačijo osnovne enote Osp in Boršt-Pregara, kjer ta skupina obsega med 90% in 95% navedb, ter Dolina, kjer dosega skorajda vse navedbe (98%).

Skupno stopnjo intenzivnosti čezmejnih obiskov smo za posamezne teritorialne enote izračunali tako, da smo evidentirali vse čezmejne obiske z vsaj tedensko frekvenco. Skupni delež tedenskih ali še pogostejših čezmejnih potovanj presega ali dosega četrtnino navedb v enotah Osp, Ankaran-Tinjan in Krkavče-Koštabona in se približuje petini navedb v enotah Valice-Kaštel, Dolina in Sečovlje-Dragonja; med 10% in 15% skupnih navedb obsegajo ta potovanja v enotah Momjan, urbanem območju Slovenske Istre, v Miljah, v notranjosti Slovenske Istre in v Štrpedu, med 5% in 10% pa v preostalih enotah, in sicer v Kučibregu-Zrenju, v notranjosti Hrvaške Istre ter v enotah Boršt-Pregara in Sočerga.

Poleg frekvence obiskovanja sosednjih krajev pa nas je zanimal še en vidik časovne distribucije čezmejnih obiskov, in sicer njihova razporeditev v tednu oziroma med delavnike in praznike. V tem pogledu obstajajo med območji precejšnje razlike: intervjuvani na Hrvaškem so obe sosednji državi obiskovali pretežno ob delavnikih (od 45% do 50% navedb), tako kot so delavnike izbirali za svoja potovanja v Italijo tudi intervjuvani v Sloveniji (okrog 50% navedb), medtem ko je Hrvaška za intervjuvane v Italiji in Sloveniji, kakor smo že nakazali, očitno destinacija prostega časa, saj tja potuje ob koncu tedna ali ob praznikih skoraj 65% vprašanih v Sloveniji in nad 75% vprašanih v Italiji; Slovenija je, naposled, za vprašane v Italiji destinacija čezmejnih obiskov tako ob delavnikih kot praznikih za 45% vprašanih in samo ob koncu tedna oziroma praznikih za nekaj več kot 40% vprašanih.

Tab. 14: Čas obiskovanja sosednjih čezmejnih krajev po območjih istrske "tromeje" (v %).

Tab. 14: Period of visits in cross-border places per areas Istrian "three-border" (in %).

Območje ank.	Obm. dest.	Ob delavnikih	Ob praz./vikendih	Ob delav. in praz.
	Slovenija	12,6	42,5	44,9
Ital. del	Hrvaška	5,0	76,7	18,3
	Italija	48,8	17,5	33,7
Slov. del	Hrvaška	13,1	62,7	24,2
	Italija	47,8	35,5	16,7
Hrv. del	Slovenija	44,6	37,7	17,7

Če deleže "indiferentnih" iz tabele 14 enakomerno

razporedimo med delavnike in praznike, ugotovimo, da je Italija predvsem destinacija "poslovnih" obiskov za intervjuvane v Sloveniji, saj delavniki tako zavzemajo dve tretjini navedb; isti obseg navedb, a tokrat za praznike in vikende, zabeležimo pri obiskih Slovenije med anketiranimi v Italiji. Intervjuvani na Hrvaškem skorajda enakomerno delijo svoje obiske krajev v Italiji in Sloveniji med delavnike (okrog 55% navedb) in praznike oziroma vikende (okrog 45% navedb), medtem ko je Hrvaška tako za intervjuvane v Italiji kot Sloveniji največkrat destinacija prostega časa (75% navedb v Slovenski Istri in nad 85% navedb v italijanskem obmejnem območju).

Pri posameznih teritorialnih enotah od navedenih srednjih vrednosti pri obiskovanju krajev v Italiji se v večji meri razlikujeta od drugih enoti Sočerga, kjer skupne navedbe delavnikov presegajo 90%, in Valice-Kaštel, kjer temu nasprotno navedbe delavnikov obsegajo le okrog 30% delež. Pri obiskovanju krajev v Sloveniji zbuja pozornost enoti Momjan, kjer obsegajo potovanja ob delavnikih okrog 70% navedb, in ponovno Valice-Kaštel, kjer so tovrstna potovanja mnogo bolj skromna in le rahlo presegajo 25% delež. Končno zabeležimo pri obiskovanju krajev na Hrvaškem prav tako dva izrazitejša odmika, ki zadevata osnovni enoti Krkavče-Koštabona in Boršt-Pregara, kjer so obiski teh krajev ob praznikih ali vikendih dokaj podpovprečni z okrog 40% navedb v prvem primeru in nekaj nad 55% navedb v drugem; enota Krkavče-Koštabona je tudi edina, kjer deleži navedb delavnikov za obiske krajev na Hrvaškem presegajo deleže navedb praznikov ali vikendov.

Vzroki obiskovanja sosednjih čezmejnih krajev

Doslej smo si ogledali osnovno strukturo čezmejnih vezi: ugotovili smo, koliko oseb, ki prebivajo v istrski "tromeji", ima sorodnike ali znance v enem ali drugem sosednjem območju in v katerem kraju; videli smo, kolikšna je frekvenca obiskovanja sosednjih krajev in kakšna je osnovna distribucija teh obiskov v času in prostoru. Iz tega je jasno razvidno, da precejšen del prebivalstva redno ali občasno posega v sosednji obmejni prostor pri zadovoljevanju vrste pomembnih dejavnosti. Zaradi tega je za poglobljeno poznavanje obravnavanega obmejnega območja potrebno, da ugotovimo še vzroke čezmejnega obiskovanja, kar nam bo nedvomno razkrilo nove aspekte čezmejnega povezovanja, v kombinaciji s prostorsko dimenzijo pa dalo tudi potrebne elemente za določitev osnovnih oblik funkcionalne organiziranosti same istrske "tromeje".

Izhajajoč iz dosedanje izkušnje pri obravnavi obmejnih območij in funkcionalnih aspektov čezmejnega povezovanja smo tudi na primeru istrske "tromeje" opredelili sedem različnih motivacijskih sklopov: obisk sorodnikov (in znancev), nakupi, obisk gostiln, oskrba z bencinom, delo, izlet (in rekreacija) ter drugi vzroki.

Kakor je razvidno iz tabele 15, prevladujejo pri obiskih krajev v Italiji med intervjuvanimi v Sloveniji in na Hrvaškem primarno motivi nakupov, ki nastopajo v povprečju pri 85% primerov v Sloveniji in kar v 93% primerov na Hrvaškem, sekundarno pa motivi obiska sorodnikov (in znancev), ki jih navaja v povprečju 43% anketiranih v Sloveniji in 58% vprašanih na Hrvaškem. V manjši meri nastopata kot motiv potovanja v Italijo še "delo" (pri 19% vprašanih v Sloveniji in 11% vprašanih na Hrvaškem) in "izlet" (pri 13% vprašanih v Sloveniji in 12% vprašanih na Hrvaškem). Opažamo pa več odmikov od teh povprečnih navedb na ravni osnovnih teritorialnih enot. Motiv "obiska sorodnikov" je tako glede na področne srednje vrednosti nadpovprečno naveden v enotah B4-B5 (skoraj 60% primerov) in C1-C3 (okrog 70% do 80% primerov), podpovprečno pa v enotah B7 (okrog 30% primerov) in C4-C5 (okrog 50% primerov). "Nakupi" so nadpovprečno zastopani v enotah B1 in B3-B4 (med 90% in 95% primerov) ter C1 (skoraj 100% primerov), podpovprečno pa v enotah B2 in B5 (med 70% in 75% primerov). "Delo" je močnejše zastopano zlasti v enoti B4 (nad 45% primerov), v manjši meri v enotah B1-B2 (okrog 25% primerov) in C3 (nad 15% primerov), slabše pa v enotah B5 in C2 (pod 5% primerov). Motiv "izleta" je izraziteje opazen v enotah B1-B2 (med 20% in 25% primerov) ter C2-C3 (med 15% in 20% primerov), podpovprečno pa v enotah B4-B5 (do 5% primerov) in C1 (nekaj nad 5% primerov).

Pri motivih obiska krajev v Sloveniji se struktura navedb med vprašanimi v Italiji in na Hrvaškem dokaj razlikuje. Intervjuvani v italijanskem delu istrske "tromeje" so izpostavljali zlasti motive "izleta" in "oskrbe z bencinom" (med 70% in 75% primerov), pred "obiskom sorodnikov" (okrog 35% primerov), "obiskom gostiln" (okrog 25% primerov), "nakupi" (okrog 20% primerov), "delom" in drugimi vzroki (med 5% in 10% primerov). Motiva "obiska gostiln" in "oskrbe z bencinom" sta nekoliko izrazitejša v urbanem delu tega območja, to je v enoti A1, motiv "izleta" pa v enoti A2. Med intervjuvanimi na Hrvaškem prevladujeta motiva "nakupov" (65% primerov) in "obiska sorodnikov" (40% primerov), pred "izletom" (15% primerov), "delom" in "oskrbo z bencinom" (med 5% in 10% primerov). Motiv "obiska sorodnikov" je nekoliko izrazitejši v enoti C1 (okrog 50% primerov), medtem ko prihaja pri "nakupih" do dokajšnjih razlik med hrvaškimi obmejnimi enotami, kjer ta motiv obsega od 85% do 95% primerov, in "notranjo" Hrvaško Istro, kjer obsega le okrog 40% primerov. Pri drugih motivih zbujajo pozornost "oskrba z bencinom" v enoti C1 (20% primerov), medtem ko je motiv "izleta" nadpovprečno zastopan v enoti C2 (skoraj 25% navedb), močno podpovprečno pa v enoti C1 (2% primerov).

Spet drugačne so navedbe najbolj pogostih motivov obiska krajev na Hrvaškem med vprašanimi v italijanskem in slovenskem delu istrske "tromeje", pri čemer ne prihaja samo do razlik v tipologiji navedb, ampak

tudi do različne intenzivnosti samih navedb. Intervjuvani v Italiji so tako izpostavili zlasti motiv "izleta" (nad 65% primerov), pred "obiski sorodnikov" in "obiskom gostiln" (okrog 10% primerov), medtem ko so intervjuvani v Sloveniji kot primarni in skorajda edini vzrok potovanja na Hrvaško enakovredno omenjali motiva "obiska sorodnikov" in "izleta", ki pa sta obsegala le manj kot 35% primerov. To pomeni, da so bili prebivalci Slovenske Istre le malo zainteresirani za potovanja v svojo južno sosesčino ne glede na izbran motiv. Sicer pa je na italijanski stran motiv "obiska gostiln" skorajda izključno zastopan v enoti A1 (nad 20% primerov), motiv "obiska sorodnikov" pa prevladuje v enoti A2 (skoraj 15% primerov). V Sloveniji je motiv "obiska sorodnikov" izrazitejši v enoti B6 (nad 50% primerov), motiv "izleta" pa v enoti B7 (nad 50% primerov), medtem ko je isti motiv podpovprečno zastopan v enotah B6 in B8 (od 5% do 15% primerov). Večje odmike kaže končno še motiv "obiska gostiln", ki je nekoliko izraziteje zastopan v enotah B4 in B7 (med 10% in 15% navedb).

Skratka, iz preglednice razberemo, da po lastnih navedbah okrog 45% družin v Slovenski Istri potuje v Italijo zaradi obiska sorodnikov, 85% jih tam kupuje, skoraj 20% jih ima enega ali več članov, ki v sosednji državi opravljajo plačano delo (v enoti Krkavče-Koštbona ta delež presega 45%), skoraj 15% pa se jih tja odpravlja tudi na izlet. Med anketiranimi družinskimi okolji na Hrvaškem jih okrog 95% potuje v Italijo zaradi nakupov, skoraj 60% zaradi obiska sorodnikov, nad 10% se tja odpravi na izlet, isti delež gospodinjstev pa ima tudi enega ali več članov, ki v tej državi opravljajo plačano delo. Skoraj 75% družinskih okolij v italijanskem delu istrske "tromeje" obiskuje Slovenijo zaradi izleta ali oskrbe z bencinom, dobra tretjina zaradi obiska sorodnikov, slaba četrtina zaradi obiska gostiln in petina zaradi nakupov. V hrvaškem delu tega območja je 65% družinskih okolij navedlo za vzrok potovanja v Slovenijo nakupe, 40% obisk sorodnikov, 15% izlet, 10% pa delo enega ali več svojih članov. Nad 65% anketiranih družin v Italiji potuje na Hrvaško zaradi izleta, okrog 10% pa zaradi obiska sorodnikov in obiska gostiln. Hrvaško pa zaradi izleta in obiska sorodnikov obiskuje le tretjina družinskih okolij v Slovenski Istri.

Iz povedanega obenem izhaja, da so izbrani motivi obiska sosednjih krajev dokaj različno pomembni za posamezne dele istrske "tromeje", kar pomeni, da so izraziteje zastopani samo v nekaterih delih tega območja. Da bi lažje ugotovili sorodnosti in razlike v funkcionalni strukturi čezmejnih potovanj, smo deleže navedb za vsak posamezen motiv združili in tako izračunali skupne deleže navedb motivov obiska sosednjih krajev po območjih izvedbe ankete ter skupne tendenčne motivacije za odhod oziroma prihod v posamezne dele istrske "tromeje".

Tab. 15: Motivi obiska čezmejnih krajev po osnovnih enotah istrske "tromeje" (v %).**Tab. 15: Motivations for visiting cross-border places per basic units of the Istrian "three-border" area (in %).**

1) Motivi obiska krajev v Italiji

Teritorialne enote	1	2	3	4	5	6	7
B1-B2	45	84	0	0	26	23	4
B3-B6	49	85	1	0	20	7	4
B7-B8	36	87	1	0	12	10	1
B	43	85	1	0	19	13	3
C1-C4	68	94	0	2	11	13	2
C	58	93	0	1	11	12	1

2) Motivi obiska krajev v Sloveniji

Teritorialne enote	1	2	3	4	5	6	7
A	36	19	23	72	9	74	7
C1-C4	42	88	2	9	7	14	3
C	40	65	2	7	9	15	2

3) Motivi obiska krajev na Hrvaškem

Teritorialne enote	1	2	3	4	5	6	7
A	10	3	11	0	0	67	0
B1-B2	30	3	3	0	2	42	0
B3-B6	36	3	8	0	0	23	5
B7-B8	34	2	7	0	1	32	1
B	33	3	6	0	1	32	2

- 1 - Obisk sorodnikov in znancev;
 2 - Nakupi;
 3 - Obisk gostiln;
 4 - Oskrba z bencinom;
 5 - Delo;
 6 - Izlet;
 7 - Drugi vzroki.

Tab. 16: Funkcionalna struktura posameznih delov istrske "tromeje" po deležih skupnih navedb vzrokov obiska sosednjih obmejnih območij (v %).**Tab. 16: Functional structure of separate parts of the Istrian "three-border" area per shares of joint statements as to reasons for visiting neighbouring transboundary areas (in %).**

1. Skupni deleži navedb motivov obiska sosednjih krajev po območjih izvedbe ankete

Motivi	It.del		Slov. del		Hr.del		Skupaj istrska "tromeja"
	Sl.	Hr.	It.	Hr.	It.	Sl.	
Obisk sorod.	15,1	11,4	25,7	39,9	33,8	26,5	25,4
Nakupi	8,0	2,5	53,4	3,1	51,6	50,0	28,1
Obisk gostiln	9,5	11,4	0,5	9,6	0,2	1,3	5,4
Bencin	29,7	0,0	0,0	0,0	0,9	5,4	6,0
Delo	3,8	0,0	11,0	1,6	5,7	5,4	4,6
Izlet	31,1	74,7	7,4	43,0	6,7	9,5	28,7
Drugo	2,8	0,0	2,0	2,8	1,1	1,9	1,8
Skupaj	100	100	100	100	100	100	100,0

2) Skupne tendenčne motivacije za odhod in prihod iz/v posamezne dele istrske "tromeje"

Motivi	It. del		Slov. del		Hr. del	
	Odh.	Prih.	Odh.	Prih.	Odh.	Prih.
Obisk sorod.	13,2	29,8	32,8	20,8	30,1	25,6
Nakupi	5,2	52,5	28,3	29,0	50,8	2,8
Obisk gostiln	10,5	0,3	5,0	5,4	0,7	10,5
Bencin	14,9	0,4	0,0	17,6	3,2	0,0
Delo	1,9	8,4	6,3	4,6	5,6	0,8
Izlet	52,9	7,0	25,2	20,3	8,1	58,9
Drugo	1,4	1,6	2,4	2,3	1,5	1,4
Skupaj	100	100	100	100	100	100

Iz tabele 16 lahko razberemo, da je med intervjuvanimi v italijanskem delu istrske "tromeje" glavni vzrok obiska krajev v Sloveniji kombinacija motivov "izlet" in "oskrbovanje z bencinom", ki skupaj presegata 60% navedb, tema dvema motivoma pa sledijo po pomenu "obisk sorodnikov" (15% navedb), "obisk gostiln" (10%) in "nakupi" (8%); preostala dva motiva zajemata od 3% do 4% navedb. Povsem drugače je pri motivih obiska krajev na Hrvaškem, kjer daleč prevladuje kategorija "izleta" s 75% vseh navedb, pred "obiskom sorodnikov" in "obiskom gostiln", ki imata po 10% navedb. Intervjuvani v Slovenski Istri gredo v Italijo pretežno po nakupih (skoraj 55% navedb), v manjši meri pa še obiskat sorodnike (okrog 25% navedb), na delo (nad 10%) in izlet (7% navedb). Motiva "izleta" in "obiska sorodnikov" prevladujeta pri vzrokih za pot na Hrvaško (od 40% do 45% navedb), v skromnejši meri pa se jima pridružuje še kategorija "obiska gostiln" (10% navedb). Končno gredo intervjuvani v hrvaškem delu istrske "tromeje" tako v Italijo kot Slovenijo pretežno po nakupih (okrog 50% navedb) in na obisk k sorodnikom (od 25% do 35% navedb), v manjši meri pa tudi na izlet (med 5% in 10% navedb) ali na delo (nad 5% navedb); dodaten motiv, vendar le za pot v Slovenijo, je oskrba z bencinom (nad 5% navedb).

Glede skupnih tendenčnih motivacij za pot zunaj posameznega dela istrske "tromeje" oziroma vanj pa lahko ugotovimo, da odhajajo iz italijanskega dela obravnavanega obmejnega območja na obisk sosednjih krajev v Sloveniji in na Hrvaškem predvsem zaradi pritožnih vzrokov (kategorija "izleta" presega skupaj 50% navedb), sekundarno pa še zaradi oskrbe z bencinom, obiska sorodnikov in obiska gostiln, medtem ko so med motivi obiska krajev v Italiji pri njihovih sosedih pretežno nakupi (nad 50% navedb) in obisk sorodnikov (30% navedb) ter v manjši meri še delo (nad 8% navedb) in izlet (7%). Prebivalci Slovenske Istre potujejo v severno in južno sosesčino zaradi kombinacije motivov obiska sorodnikov (nad 30% navedb), nakupov in izleta (nad 25% navedb), medtem ko to območje privablja sosede zaradi nakupov (skoraj 30%

navedb), obiska sorodnikov, izleta (nad 20% navedb) in oskrbe z bencinom (nad 15% navedb). Prebivalce hrvaškega dela istrske "tromeje" privabljajo kraji v Sloveniji in Italiji zlasti zaradi nakupov (nad 50% navedb) in obiska sorodnikov (30% navedb), medtem ko je Hrvaška Istra zanimiva za svoje sosede kot izletniško območje (skoraj 60% navedb), v manjši meri pa še zaradi obiska sorodnikov (nad 25% navedb) in obiska gostiln (nad 10% navedb).

Razmerja med motivi odhoda in prihoda po posameznih območjih istrske "tromeje" nam razkrijejo, da ima italijanski del izrazit suficit pri kategorijah "obisk sorodnikov", "delo" in zlasti "nakupi", deficitaren pa je zlasti pri pritožnih dejavnostih in nakupu bencina. Slovensko območje izkazuje uravnoteženo razmerje pri kategorijah "nakupi", "obisk gostiln" in "delo", izrazit suficit pri nakupu bencina, deficit pa pri "obisku sorodnikov" in "izletih". Na drugem ekstremu je hrvaško območje, ki je močno deficitno pri kategorijah "nakupi" in "delo", rahlo deficitno pa tudi pri "obisku sorodnikov" in "bencinu", medtem ko izkazuje opaznejši suficit pri "izletih" in "obisku gostiln". Zaradi tega lahko italijanski del obravnavanega območja opredelimo kot *centralni*, slovenski kot *polperiferni*, hrvaški pa kot *periferni* del istrske "tromeje". Končno izhaja iz povedanega, da pri motivih obiska sosednjih krajev na območju istrske "tromeje" v skupnem pogledu zbujejo pozornost trije motivi, ki obsegajo med 25% in 30% navedb, in sicer "izlet", "nakupi" in "obisk sorodnikov", medtem ko se preostali motivi gibljejo okrog 5% skupnih navedb.

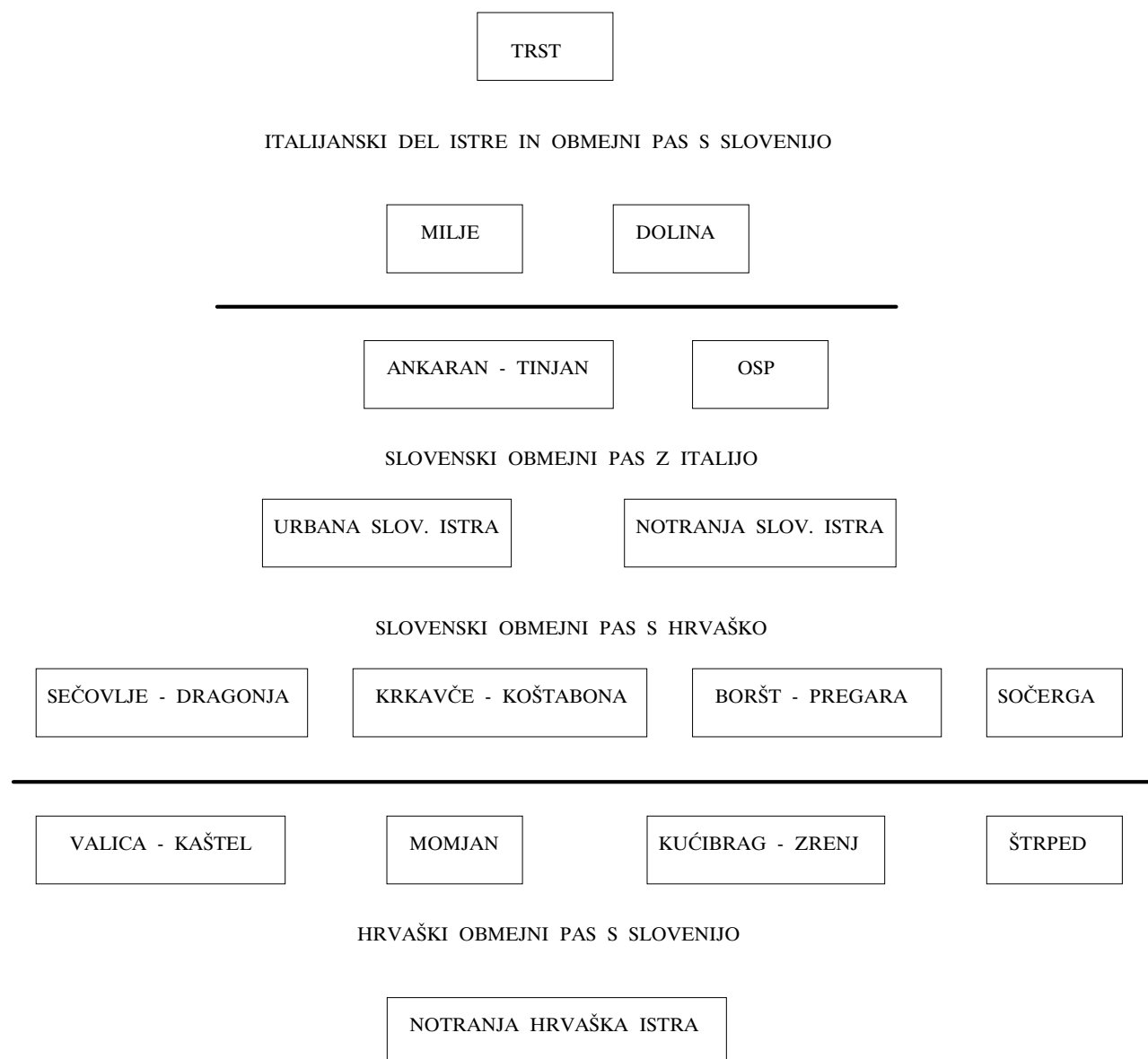
ZAKLJUČEK IN PRIMERJAVA Z GORIŠKIM OBMEJNIM OBMOČJEM

Raziskovanje slovenskih obmejnih območij z uporabo enotne metodologije nam omogoča tudi medsebojne primerjave. Trenutno je primerjava obravnavane istrske "tromeje" možna le z goriškim obmejnimi območjem (Bufon, 1995) na področju slovensko-italijanskih čezmejnih vezi, v zaključku celotne raziskave pa bo primerjavo mogoče opraviti med vsemi slovenskimi

obmejnimi območji. Primerjava z goriško obmejno regijo je zanimiva, saj sodita obe v južni, urbanizirani del slovensko-italijanske meje, v obeh pa sta tudi nacionalni manjšini, in sicer slovenska v Italiji na Goriškem in italijanska v Sloveniji v Istri. Kljub temu so razmere, intenzivnost in tipologija čezmejnih vezi med obema območjema dokaj različni.

Pri priseljevanju družinskih članov opazamo, da je stopnja mobilnosti večja v Istri, kjer znaša od 58% do 59%, kot na Goriškem, kjer se giblje med 43% in 49%. Podobno je z izseljevanjem, zlasti na italijanski strani istrskega obmejnega območja, kjer znaša srednji delež družin z izseljenimi družinskimi člani nad 75%, medtem

ko na slovenski strani isti delež ne presega 50%. V teh okvirih se nekako giblje tudi isti delež v goriškem obmejnem območju (45% na italijanski strani in 53% na slovenski strani). V nasprotju z višjo mobilnostjo pa imajo intervjuvani v Istri na sosednji strani meje manj sorodnikov kot vprašani na Goriškem. V povprečju ima sorodnike na drugi strani meje namreč okrog 85% vprašanih v goriškem obmejnem območju (80% vprašanih na italijanski strani in 86% vprašanih na slovenski strani), vzdolž slovensko-italijanske meje v Istri pa le okrog 65% vprašanih, brez večjih razlik med obema deloma. Podobno velja za znance: te ima na drugi strani meje več kot 90% vprašanih na obeh

Sl. 1: Shema prostorske organizacije in generalizacije "Istrske tromeje".
Fig. 1: Scheme of the spatial organisation and generalisation in the Istrian "three-border" area.

straneh meje na Goriškem, v istrskem delu slovensko-italijanske meje pa med 75% in 80%. Tako znaša skupna stopnja čezmejne družbene povezanosti na Goriškem skoraj 70%, v Istri pa manj kot 60%. Temeljna razlika med obema območjema je v tem, da se na Goriškem močno razlikujejo od drugih lokalne vezi, v Istri pa regionalne, ki presegajo ožji obmejni pas.

Glede funkcionalnih čezmejnih vezi oziroma intenzivnosti čezmejnih stikov so razlike še bolj očitne. Na Goriškem namreč obiskuje kraje na drugi strani meje enkrat tedensko ali pogostejše nad 60%, v Istri pa manj kot 15% vprašanih. Tu tudi izraziteje prevladujejo obiski ob praznikih ali vikendih (45%), medtem ko na Goriškem prevladujejo obiski ob delavnikih (60%). Temu ustrezni so tudi različni motivi obiska krajev na drugi strani meje in s tem funkcionalna struktura posameznih delov slovensko-italijanske meje. V italijanskem delu Istre med navedbami za obisk slovenske strani prevladuje kombinacija motivov "izlet" in "oskrba z bencinom" (okrog 30% navedb), v italijanskem delu Goriške pa "obisk sorodnikov" in "nakupi" (okrog 23%

navedb). Med vprašanimi v slovenskem delu Istre pri motivih obiska italijanske strani izrazito prevladuje motiv "nakupov" (54%), ki je še močnejši kot na Goriškem (44%); v splošnem pa se motivi ne razlikujejo veliko, še posebno glede obiska sorodnikov, ki obsega od 26% do 27% odgovorov v obeh območjih, medtem ko je motiv "dela" v nekoliko večji meri opazen na Goriškem (14%) kot v Slovenski Istri (11%).

Skratka, istrsko obmejno območje je v primerjavi z goriškim demografsko bolj dinamično, vendar je glede čezmejnih vezi tudi veliko bolj tranzitno in ne dosega intenzivnosti lokalnih izmenjav goriškega obmejnega območja. Značilno je tudi, da so tu pred družbeno-kulturnimi v ospredju funkcionalni vidiki čezmejnega obiskovanja, ki se uresničujejo v širšem regionalnem kontekstu in ne le v ožjem obmejnem pasu. Upoštevajoč še hrvaški del, pa postaja istrsko obmejno območje tudi mnogo bolj kompleksno, zaradi česar ga je tudi težko enačiti z drugimi "normalnimi" slovenskimi obmejnimi območji.

CROSS-BORDER RELATIONS IN THE TRIPLE-BORDER AREA BETWEEN ITALY, SLOVENIA AND CROATIA

Milan BUFON

Department of Geography, Faculty of Philosophy, Ljubljana University, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva Cesta 2
e-mail: milan.bufon@zrs-kp.si

SUMMARY

The article presents some of the results of a recent investigation in the three-border area between Slovenia, Italy and Croatia, based on the region of Istra in the Upper Adriatic. Field work and questionnaires distributed among more than 750 families in about 50 selected micro-areas along the Italo-Slovene and Croato-Slovene border as well as in internal parts of the Istran peninsula in Slovenia and Croatia according to the methodology that the author of the survey has developed both at the national and international levels, have shown similarities and disparities in terms of quality, intensity and orientation of cross-border relations in the investigated border region. The area consists in a combination of coast sections with a higher level of urbanization, better road connections and considerable transit cross-border traffic, and internal sections with rare border-crossing facilities, less developed social structure and communication infrastructure.

In relation to spatial mobility of border population, the research found that the percentage of families with members that immigrated from other places is much higher on the Italo-Slovene (60%) than on the Croato-Slovene border (35%). On the contrary, emigration has interested 85% of families on the Croato-Slovene border and the Slovene side of the Italo-Slovene border, but only 50% of families in its Italian counterpart. People from the studied area move mostly to Trieste (17%), Koper (11%) and other Italian towns outside the Region Friuli-Venezia Giulia (10%). Other most cited places are North America, Ljubljana, Izola, Australia and Rijeka (all about 5%). Local oriented domestic and international movements constitute about 70% of total movements in the Slovenian border areas, about 60% in the Italian border area, and about 30% in the Croatian border area.

A result of this movements are cross-border kinship relations, which interest on average more than 75% of the families involved in the research. These relations are more intense in the Slovene border area with Italy and the Croatian border area (85%), and less intense in the internal part of the Slovenian Istra and in the Italian border area (from 65% to 70%). Considering the spatial distribution of the relatives living in the neighbouring border area, we find that 65% of the families have direct cross-border kinship on both sides of the Italo-Slovene border, whilst the

same occurred to 40-45% families at the Croato-Slovene border. Social cross-border ties can be further detected considering the percentage of the respondents having friends across the border. This figure is also very significant: as much as 75% to 80% of the respondents, in fact, gave a positive answer to this question. Social ties seems to be less intense only on the Slovenian side of the Croato-Slovene border, where only half of the respondents indicated to have friends in the neighbouring country.

Actual cross-border relations are shown most evidently by intensity of and motivations for cross-border movements. As the first indicator, the majority of the people living in the investigated »three-border« area can be equally divided into two groups: the first uses to travel across the border once per month or few times per year (43% of the responses), the second visits the neighbouring countries more frequently (43% of the responses). In the Slovenian border area with Italy as much as 25% to 30% of the respondents travel to the neighbouring country few times per week to every day. Two thirds of the respondents in Slovenia travel to Italy mostly during the week, whilst the same number of respondents in Italy use to go to Slovenia on week-ends. Respondents in Croatia use to go to both Italy and Slovenia on working days (55%) as well as on holidays (45%), whilst respondents in Italy and Slovenia go to Croatia nearly exclusively on week-end and holidays (75% to 85%).

Slovenians visit Italy mainly to shop (53% of the motives listed), visit relatives and friends (26%) and work (11%), whilst they go to Croatia mainly for outing (43%) and visiting relatives and friends (40%). Residents in Italy when visiting Slovenia usually combine leisure (31%) with purchase of petrol (30%); these two motivations are followed by motivations related to visiting relatives and friends (15%), eating in restaurants (10%) and others. Motivations for travelling in Croatia are almost totally related to leisure (75%), the rest depends on visiting relatives and friends (11%) and having meals in restaurants (11%). Finally, respondents in Croatia visit both Italy and Slovenia for the same reasons: to shop (50-52%), visit relatives and friends (27-34%), leisure (7-10%) and work purposes (5-6%); instead, petrol purchase is done only in Slovenia, but does not represent a major motivation (5%).

Key words: Border area between Slovenia, Italy and Croatia, Istra, spatial relations between border populations, functional relations between border areas

VIRI IN LITERATURA

Bufon, M. (1995): Prostor, meje, ljudje. Trst, SLORI in ZIFF.

Kržišnik-Bukić, V. (ed.) (1999): Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji. Ljubljana, INV.

Ravbar, M. (1999): Border Areas in Slovenia along the Slovenian-Croatian Border. V: Špes, M. (ed.): Nove možnosti podeželja. Geographica Slovenica, 31. Ljubljana, Inštitut za geografijo, 11-92.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2001-05-15

UDK 341.222(497.4:497.5)

ČEZMEJNO SODELOVANJE IN VPLIV NOVE SLOVENSKO-HRVAŠKE DRŽAVNE MEJE NA OBMOČJU ZGORNJEGA OBKOLPJA

Damir JOSIPOVIČ

Inštitut za geografijo, SI-1000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7
e-mail: damir.josipovic @uni-lj.si

IZVLEČEK

Prispevek na primeru Zgornjega Obkolpja obravnava čezmejno sodelovanje in vplive nove državne meje med Slovenijo in Hrvaško na lokalno prebivalstvo in njegov prostor. V prispevek so vključeni tudi izsledki ankete, ki je bila opravljena na slovenski strani meje, nanašala pa se je na že omenjeno problematiko nove meje, prekmejno sodelovanje ter povezovanje pred osamosvojitvijo in po njej, oskrbo, zaposlovanje lokalnega prebivalstva itd.

Ključne besede: čezmejno sodelovanje, meja, obmejno območje, Zgornje Obkolpje, Slovenija, Hrvaška

COLLABORAZIONE TRANSFRONTALIERA E INFLUENZA DEL NUOVO CONFINE SLOVENO – CROATO LUNGO IL CORSO SUPERIORE DEL FIUME KOLPA

SINTESI

Il contributo esamina la collaborazione transfrontaliera e l'influenza del nuovo confine sloveno – croato sulla popolazione locale lungo il corso superiore del fiume Kolpa. La ricerca include anche i risultati di un sondaggio fatto nella parte slovena e che si riferisce alla problematica del nuovo confine, alla collaborazione transfrontaliera, ai rapporti esistenti prima e dopo l'indipendenza, all'approvvigionamento, all'occupazione della popolazione locale, ecc.

Parole chiave: collaborazione transfrontaliera, confine, area di confine, corso superiore del fiume Kolpa, Slovenia, Croazia

1. Uvod

Prispevek se ukvarja z vprašanji vplivanja nove meje ter prekmernega sodelovanja prebivalstva na primeru Zgornjega Obkolpja. Prekmernega sodelovanja je nekaj povsem novega na tem območju, saj imamo z državno mejo tod opraviti šele od leta 1991. Zgornje Obkolpje si delita naslednici bivše SFRJ, to sta Slovenija in Hrvaška. Preučevano območje zajema pripadajoče porečje gornjega toka Kolpe s Čebranko, in sicer vzvodno od sotočja s Kolpico pri Brodu na Kolpi. Izjema je območje Prezida, ki sicer spada že v Ljubljaničino porečje, a je z Zgornjim Obkolpjem organsko in upravno povezano. Gornjekolpski teritorij administrativno obsega ozemlje petih občin, katerih meje se dokaj dobro ujemajo z naravnimi. Na slovenski strani gre za občine Osilnica (v celoti), Loški Potok (krajevna skupnost Draga brez območja Glažute) in Kostel (zahodno od naselja Pirče), na hrvaški strani pa sta to občini Čeber/Čabar (v celoti) in Delnice (približno severno od črte Veliki Risnjak - Mali Drgomalj). Gre za zaključeno območje po več kriterijih, kot so zgodovinska ločenost od drugih pokrajin, administrativna ureditev, specifično narečje, naravno-geografska zaključenost območja.

Nova meja med Slovenijo in Hrvaško v povirju reke Kolpe bistveno vpliva na nadaljnji regionalni razvoj celotnega območja. Ta vpliv je močan predvsem zaradi naravno in prebivalstveno enotnega prostora, ki je tako postal praktično prvič v zgodovini slovanske naselitve tega območja resnično razdeljen. Nova meja je še posebno razdiralen element v svojem poteku po reki Čebranki. Le-ta namreč ne pomeni resnejše ovire v prostoru, saj je bistveno manj vodnata od Kolpe. Torej Čebranka vsekakor ni prostorsko-pokrajinski element, ki

bi tvoril močno naravno pregrado, da bi ta že od vsega začetka razdvajala lokalno prebivalstvo. Pač pa ga je ne le povezovala, temveč pomeni tudi enoten prostor naselitvenih plasti. Dolina reke Čebranke je namreč razmeroma ozka in poselitev je potekala neselektivno ob obeh bregovih oziroma straneh reke (doline). Prebivalstvo je bilo tudi v zgodovinsko-političnem smislu izredno povezano in homogeno, saj se je Zgornje Obkolpje (predvsem osrednje območje ob Čebranki) vedno kot celota selilo izpod ene jurisdikcije pod drugo (Josipovič, 1998). Ob tem ne smemo prezreti dejstva, da je bilo to območje še do 17. stoletja sestavni del Kranjske (npr. Puc, 1997), kot ene predhodnic sodobne Slovenije. Tudi poselitvene plasti, gledano od najzgodnejših, so bile slovenske, z izjemo Uskokov v 15. in 16. stoletju, ki so se v večjem številu nato preselili na območje Bele krajine (Žagar, 1983) ter deloma Kočevjarjev (Štrus, 1959) v severozahodnih obrobni predelih. Tudi današnje gornjekolpsko narečje je s hrvaškega stališča kajkavsko, s slovenskim (pretežno rovtarskim) substratom (npr. Lončarič, 1990). To je seveda posledica naseljevanja v 16. in 17. stoletju, ko so se na Čebransko po odkritju železove rude (Puc, 1997) priselili prebivalci rudarskih in fužinarskih predelov zahodne Slovenije. Tudi slovenski jezikoslovci so to območje uvrstili h kostelskemu narečju slovenščine (Ramovš, 1936; Logar, 1975). Zgornje Obkolpje je zelo pester prostor, ki pa danes družbeno in prebivalstveno usiha. V nadaljevanju so predstavljeni izsledki ankete, ki je bila opravljena med lokalnim prebivalstvom na slovenski strani državne meje leta 1998 in govori o prekmernem sodelovanju in sploh o vplivih nove meje na tamkajšnji prostor in njegovo prebivalstvo.

Čezmejno sodelovanje v Zgornjem Obkolpju je v bistvu še v povojih. To je posledica novonastale državne

Sl. 1: Zemljevid Zgornjega Obkolpja (omejeno s črno neprekinjeno črto) (Leksikon Cankarjeve založbe, 1988).
Fig. 1: Map of the Upper Kolpa area (bounded by black uninterrupted line) (Leksikon Cankarjeve založbe, 1988).

meje, ki je ohromila prej obstoječo komunikacijo in hkrati zmedla prebivalstvo. V času skupne države je bilo o premejnem sodelovanju nesmiselno govoriti, saj meje ni bilo čutiti nikjer. Izjema je bilo urejanje administrativnih zadev, saj se je administrativni jezik (pogosto priseljenega) uradništva na obeh straneh razlikoval od lokalnega narečja. Izmenjava prebivalstva in dobrin je bila vselej na visoki ravni. Brezštevilne poroke oziroma primožitve (priženitve) z ene na drugo stran meje so bile nekaj vsakdanjega. Tudi vprašanje šolanja otrok ni bilo prav nič sporno in mnogi otroci s hrvaške strani so zaradi boljših razmer v Sloveniji hodili v šolo na slovensko stran. Največkrat so bili to otroci iz slovenskih ali mešanih zakonov (npr. Mežnarič, 1995). Največji zblizevalni faktor je seveda jezik, ki je enak ali vsaj zelo podoben na obeh straneh. Gre za gornjekolpsko različico kajkavščine, ki se ji je kljub administrativnemu razmejevanju in poseganju v prostor uspelo brez hujših posledic ohraniti do danes.

Žal se slovenska stran ni zavedala velikega pomena obstoja enotnega Gornjekolpja. Po drugi svetovni vojni je imela priložnost oporekati razmejivti, kot je to uspešno naredila v primeru Štrigove, Marindola in Gradina. Tako pa se je meja znašla na rečici, ki je skozi zgodovino ponazarjala povezovalni faktor, po osamosvojitvi pa je njen pomen prerasel lokalni okvir in dobil mednarodni pomen. Ta zgodovinska neodločnost Slovenije se danes kaže v (ob)mejnih problemih, perifernosti in pospešeni depopulaciji tega območja. Posledice razbitja enotnega območja so najbolj vidne v gospodarstvu. Namesto enotnega območja z uspešnim lokalnim, na policentričnem razvoju zasnovanim gospodarstvom, ki bi zadrževalo ljudi v domačem kraju in prinašalo prosperiteto, sta nastali dve periferni in razvojno zaostali območji, katerima grozi popolna depopulacija. Še posebej to velja za slovenski del, saj je tu precej manj prebivalstva, prostor je veliko bolj omejen, bistveno pa je pomanjkanje izrazitejšega centra...

2. Interpretacija rezultatov ankete

Anketa je prinesla na videz presenetljive rezultate, če pa poznamo okoliščine, ki danes vladajo v Zgornjem Obkolpju, so povsem razumljivi. Anketiranih je bilo natančno sto (100) polnoletnih ljudi, torej imamo opravka z numerusom, ki že daje statistično zanesljive rezultate. Zanimivo je, da je le ena oseba odklonila sodelovanje. Da bi nastal čimbolj uravnotežen vzorec, je bilo treba uskladiti število anket s številom prebivalcev posamez-

nega naselja. Za gornjekolpska naselja je velikost hudo relativen pojem, saj so že zelo velika tista z več kot 100 prebivalci. Ker je vseh prebivalcev skupno 1.047 (Popis 1991), to pomeni, da je bila izvedena približno ena anketa na vsakih 10 prebivalcev.

Anketa je zajemala sedem tematskih sklopov: splošna 'spoznavna' vprašanja, vprašanja življenjskega standarda in zaposlovanja, migracije prebivalstva, jezikovna vprašanja, vpliv meje, premejno sodelovanje.

Prvi sklop anketnih vprašanj je bil namenjen splošnim spoznavnim vprašanjem o spolu, starosti, stanu, številu družinskih članov itd. Spolna struktura anketirancev je zelo uravnotežena, z 51% moških in 49% žensk. Povprečna starost anketiranih dosega 54 let in pol. Gre za zelo visoko starost, kljub temu da so bile v anketo zajete le polnoletne osebe. Glede stanu prevladujejo poročeni z 79%, kamor je všteti tudi en samcat primer izvenzakonske zveze, 21% pa je samskih (ovdovelih, ločenih). Povprečno število družinskih članov anketirancev je približno tri osebe (2,84).

Naslednji sklop vprašanj je bil povezan z ekonomskim stanjem anketiranih, začenši z 'vprašanjem spodbude': na vprašanje, ali živijo danes bolje kot pred osamosvojitvijo, jih je 58% odgovorilo, da ne, 1% je vprašanju pritrdil, 41% pa jih živi približno enako kot prej. Ugotovimo lahko, da prebivalstvo večinoma živi slabše, saj se je življenjski standard (glede na rezultate) od osamosvojitve sem za večino poslabšal. Vprašanje zaposlitve je precej kompleksno: 57% anketiranih je zaposlenih in kar 43% nezaposlenih ali upokojenih. Za nezaposlene so se eksplicitno opredelili le upokojenci (teh je od vseh anketiranih 36%), drugi pa so dodali, da se samozaposlujejo (7%). Največji trije zaposlitveni centri so po besedah anketiranih Kovinoplastika Lož, Itas Kočevje in Gozdno gospodarstvo Kočevska Reka.

Vprašanje oskrbe in večjih nakupov sestavlja naslednji sklop vprašanj. Oskrba z osnovnimi življenjskimi potrebščinami je v glavnem orientirana na najbližjo samopostrežno trgovino ali na samooskrbo. Zanimivo je, da v Osilnico prihajajo nakupovat s Hrvaškega in Zamosta, saj so 'osilniške' cene v primerjavi s tistimi na Hrvaškem še vedno nižje. Da porazdelitev ne ustreza popolnoma t.i. pravilu najbližje trgovine, je videti iz tabele 2.

Zanimivo je, da se 21% anketiranih oskrbuje na hrvaški strani, in sicer v krajih neposredno ob Kolpi ali Čebranki (Brod, Čeber, Prezid, Plešce) - torej neposredno ob meji. Glede večjih nakupov se kar 17% prebivalstva odloča za nakupovanje na Hrvaškem, 1% pa celo v Avstriji.

Tabela 1: Zaposlitvena struktura anketiranih po gospodarskih sektorjih (Josipovič, 1998).

Table 1: Employment structure of the interviewees per separate economy sectors (Josipovič, 1998).

sektor	I – primarni	II – sekundarni	III - terciarni	IV - kvartarni
zaposleni	14	34	4	5
delež	24,6%	59,6%	7%	8,8%

Tabela 2: Oskrba anketiranega prebivalstva (Josipovič, 1998).
Table 2: Provision of the interviewed population (Josipovič, 1998).

manjši nakupi		večji nakupi	
Naselje	delež	Naselje	delež
Vas-Fara	17%	Kočevje	30%
Podpreska	16%	Ljubljana	26%
Bosljiva Loka	13%	Cerknica	14%
Osilnica	11%	Ribnica	11%
Brod	8%	Delnice	8%
Čeber	6%	Čeber	6%
Loški Potok	5%	Reka	3%
Prezid	4%	Škofja Loka	1%
Plešce	3%	Celovec	1%
Kočevje	1%		
prevoz na dom	9%		
Samooskrba	7%		
SKUPAJ slov.del	63%	SLOVENIJA	82%
SKUPAJ hrv. del	21%	HRVAŠKA	17%
DRUGO	16%	DRUGO	1%

Tabela 3: Struktura priseljenih anketirancev (Josipovič, 1998).
Table 3: The immigrant interviewees structure (Josipovič, 1998).

Od rojstva	Povratniki v	PRISELJENI				
41%	13%	46%				
				Zgornje Obkolpje		
				52,2%		
		Drugi slov. kraji	Sosednje občine	Slov. del	Hrv. del	Drugi hrv. kraji
		19,6%	23,9%	17,4%	34,8%	4,3%
		SLOVENIJA			HRVAŠKA	
		60,9%			39,1%	

Tabela 4: Deleži odseljenih po ciljnih območjih (Josipovič, 1998).
Table 4: The share of emigrants per target areas (Josipovič, 1998).

ODESELJENI						
Drugi kraji v Sloveniji	Slovensko obrobje	Zgornje Obkolpje		Hrvaško obrobje	Drugi kraji na Hrvaškem	Tujina
		Slov. del	Hrv. del			
27%	24%	2%	29%	5%	2%	11%
		31%				
	60%					
SLOVENIJA			HRVAŠKA			
53%			36%			

Tabela 5: Pogovorni jezik anketirancev v domačem okolju (Josipovič, 1998).
Table 5: Colloquial language of the interviewees in their domestic environment (Josipovič, 1998).

JEZIK UPORABE		
slovenščina	domače narečje (kostelščina)	hrvaščina
55%	40%	5%

Tabela 6: Mnenje anketiranih o podobnosti jezika na obeh straneh meje v Zgornjem Obkolpju (Josipovič, 1998).
Table 6: The interviewees' opinion about the similarity of the languages on both sides of the border in the Upper Kolpa area (Josipovič, 1998).

JEZIK - LOKALNO NAREČJE				
isto/enako	zelo podobno	podobno	različno	zelo različno
32%	19%	49%	0%	0%

Naslednji sklop vprašanj je povezan z migracijami prebivalstva. Na vprašanje, ali že od rojstva živijo v kraju bivanja, je večina anketiranih (46%) odgovorila nikalno. Vprašanju je pritrdilo 41%, 13% pa je povratnikov v kraj rojstva. Priseljeni v več kot polovici (52,2%) primerov izhajajo iz Zgornjega Obkolpja, in sicer 34,8% s hrvaške ter 17,4% s slovenske strani. Od drugod je 47,8% anketiranih, in sicer iz nekdanjih sosednjih občin Zgornjega Obkolpja (Ribnica, Kočevje, Cerknica) 23,9%, iz drugih krajev po Sloveniji 19,6% ter 4,3% iz drugih hrvaških krajev. Če pogledamo prebivalstvo glede na državo rojstva, pa vidimo, da kar 39,1% prebivalstva prihaja iz Hrvaške. Vendar, če iz tega števila izvzamemo delež, ki gre Zgornjemu Obkolpju, dobimo manj kot dvajsetino priselitev iz Hrvaške. To kaže na veliko notranjo orientiranost in naslombo predvsem na Slovenijo (glej tabelo 3).

Če ob tem upoštevamo, da ima celo 72% anketirancev sorodnike na hrvaški strani, od teh pa kar 81,9% v prvem ali drugem kolenu, se še dodatno potrjuje ta velika in močna medsebojna prepletenost in homogenost zgornjekolpskega območja!

Zanimivo je vprašanje 'narodnostno' mešanih zakonov, ki so tudi odsev migracij prebivalstva. Kar 87% anketiranih je dejalo, da je mešanih zakonov veliko! Na vprašanje, kje jih je več (na slovenski ali na hrvaški strani Zgornjega Obkolpja), so anketiranci odgovorili enakomerno (tretjinsko) razporejeno. Rahla večina (35%) meni, da jih je na slovenski strani več, le en odstotek manj je tistih, ki menijo, da je število mešanih zakonov na obeh straneh približno enako, 31% pa jih meni, da je mešanih zakonov več na hrvaški strani.

Na vprašanje o izseljevanju danes je tri četrtine (73%) anketirancev odgovorilo, da se danes prebivalstvo iz njihovega kraja ne izseljuje več. Glede nekdanjega izseljevanja pa je slika popolnoma nasprotna, saj je vseh 100 anketirancev vprašanju pritrdilo. Tako danes kot v preteklosti gre za približno ista ciljna območja izseljevanja: 1. Zgornje Obkolpje (pretežno hrvaška stran), 2. Sosednje občine (nekdanje) Zgornjega Obkolpja (pretežno tiste na slovenski strani), 3. Drugi kraji v Sloveniji, 4. Drugi kraji na Hrvaškem in 5. Tujina (glej tabelo 4). Tudi v primeru izseljevanja vidimo, da gre

večinoma za preseljevanje v relativno bližnje kraje, saj se je znotraj samega Obkolpja in v okoliške občine preselilo tri petine izseljenih iz kraja rojstva. Zopet se kaže večja navezanost na Slovenijo s 53% deležem, skupaj z Zgornjim Obkolpjem pa celo 82%, medtem ko drugim krajem na Hrvaškem pripada le 7%!

Sledi sklop o jeziku, ki zajema vprašanje pogovornega jezika, vprašanje razumevanja sosednjega jezika in vprašanje lokalnega narečja. Kot pogovorni jezik doma je slovenščino navedlo 55% anketiranih, le 5% hrvaščino in celih 40% domače narečje, kar je očitno znamenje močnega regionalizma (glej tabelo 5)!

Zakaj se je prebivalstvo v tolikšni meri odločalo za domače narečje, je vprašanje. Vzrok je lahko tudi v tem, da kostelščine nimajo za slovensko narečje, oziroma da se precej razlikuje od slovenskega knjižnega jezika. Večina ljudi je ob tem dejala, da govori mešanico. Ta mešanica naj bi bilo lokalno kostelsko narečje. Da gre za mešanico, menijo zato, ker podobno ali enako govorijo na hrvaški strani in da narečje zato vsebuje tudi hrvaške besede. Jasno je, da je to zgolj navidezno, saj lingvisti tako hrvaški kot slovenski del Zgornjega Obkolpja uvrščajo v isto narečje (npr. Ramovš, 1936).

Glede razumevanja hrvaščine vprašani nimajo težav, saj vsi (100%) razumejo hrvaško. Govoriti hrvaško zna 88%, preostalih 12% pa ga zna govoriti 'malo do srednje'. Na vprašanje podobnosti narečja na slovenski s tistim na hrvaški strani so vsi mnenja, da sta si podobni, še več: 51% jih meni, da sta si zelo podobni, če ne že enaki (glej tabelo 6).

Zelo zanimivi so bili tudi odgovori na vprašanje o teritorialni razširjenosti narečja glede na naselje anketirancev. Prav vse opredelitve so segale prek državne meje, torej se sam od sebe vsiljuje sklep o istem narečju na obeh straneh meje.

Vplivu meje je namenjen naslednji sklop vprašanj. Štiri petine anketiranih je menilo, da meja nanje tako ali drugače vpliva. Celot polovica anketiranih je na meji že imela nevspečnosti!

Glede načina vplivanja so anketiranci največ navajali: ni več sproščenosti; zaradi kontrole manj hodijo čez mejo; meja zdaj pomeni psihični pritisk; je ovira, ki jo je treba prečkati; dostop do lastne parcele prek brvi ali

Tabela 7: Časovni deleži prehodov prek meje (Josipovič, 1998).

Table 7: Border crossing frequency (Josipovič, 1998).

PREHAJANJE MEJE			
vsaj enkrat tedensko	vsaj enkrat mesečno	nekajkrat letno	redko ali nikoli
44%	7%	22%	27%

Tabela 8: Časovni deleži obiskov sorodnikov (Josipovič, 1998).

Table 8: Visits of relatives frequency (Josipovič, 1998).

OBISKOVANJE SORODNIKOV			
vsaj enkrat tedensko	vsaj enkrat mesečno	nekajkrat letno	redko ali nikoli
29,2%	11,1%	26,4%	33%

mostu je mogoč le, če imaš pri sebi potrdilo o lastništvu zemljišča na drugi strani meje; ni enakopravnosti prebivalcev, saj lahko nekaznovano ilegalno prečkajo mejo le rezidenti najbližjega naselja; nekateri imajo posebne dovolilnice, drugi pa do njih ne morejo; sedaj je treba hoditi naokrog prek uradnega mejnega prehoda; problematične so vasi, do katerih je prej od glavne ceste na slovensko stran vodila pot prek mostu (npr. Papeži, Strojči, Kuželj...), ker morajo zdaj po slabi, ozki cesti do svojih domov. Problem je namreč v tem, da hrvaška niti domačinom ne pusti prehoda prek obstoječih mostov, češ sedaj imate cesto na svoji strani!; problem je mejni prehod Podplanina, ki je prešel iz kategorije mednarodnih v kategorijo meddržavnih prehodov. Tako morajo npr. sorodniki iz drugih držav (zdomci) naokrog na Babno Polje; vpliv se kaže v omejeni osebni svobodi, večkrat-dnevnu patruljiranju mejnih organov, policistih na konjih ipd.; anketiranci so ogorčeni nad postopki mejnih organov, predvsem slovenskih, ki osebo, ki prečka mejo večkrat dnevno, vsakič podrobno pregledajo; psihično in fizično oviran prihod izseljenih domačinov na počitnice; prekmajna komunikacija med prebivalstvom je oslabiljena; ni več tiste družabnosti, saj so prej imeli vsak teden veselice (Čeber, Plešče...), vendar so jih ljudje nehali obiskovati, saj jih je ob vrnitvi čakala mejna policija (in morebitni alkotest). Zanimivo je, da skoraj tretjina (31%) vprašanih kljub temu meni, da je meja potrebna.

Mejo lokalno prebivalstvo dokaj pogosto prestopa bodisi zaradi oskrbe, obiska sorodnikov, zaposlitve idr. Kljub spremenjenim odnosom v zadnjem desetletju še vedno skoraj polovica anketiranih mejo prečka vsaj enkrat tedensko, le četrtnina pa je takih, ki to storijo poredkoma ali nikoli (glej tabelo 7).

Zanimiva je primerjava med obiskovanjem sorodnikov in prehodi prek meje. Tudi tu je delež pogostih obiskov skoraj tretjinski, medtem ko dve petini svoje sorodnike obišče vsaj enkrat na mesec. Vidimo lahko, da anketiranci prehode prek meje pogosto izkoristijo za obisk sorodnikov (glej tabelo 8). Zadnji, najpestrejši sklop vprašanj govori o prekmajnem sodelovanju. Anketiranci skoraj dvotretjinsko (62%) trdijo, da je danes sodelovanje dobro, kljub temu pa jih 91% meni, da je bilo pred osamosvojitvijo sodelovanje boljše.

Ko so anketiranci govorili o ravneh oziroma področjih sodelovanja, so večinoma izpostavljali probleme. Bilo pa je tudi kar nekaj pozitivnih izkušenj. Med njimi velja izpostaviti:

- sodelovanje carinikov in policistov na področju njihovega dela ter vsakoletno organiziranje letnih iger;
- prekmajno sodelovanje turističnih društev (Čeber, Osilnica), ki zajema organizacijo športnih prireditev, izletov, športnega ribolova ipd.;
- sodelovanje gasilskih društev (kot zanimivost je naselje Kuželj, ki ima kot dvojna vas gasilsko društvo na hrvaški strani, gasilski avto pa na slovenski, vendar to ni ovira za dobro sodelovanje. Glede dobrega gasilskega

sodelovanja velja omeniti požar v Novem Kotu leta 1992, ko so na pomoč prvi prišli gasilci iz Prezida, in to prek ilegalnega prehoda! V tej luči se kaže nedavno neposredovanje slovenskih policistov pri Hotizi kot nedopustno! Sploh je treba poudariti tradicionalno navezanost Novega Kota na Prezid. Vsakodnevna oskrba z osnovnimi in drugimi potrebščinami, neposredna avtobusna povezava Prezida in Ljubljane, mešani zakoni...);

- sodelovanje na področju lova in ribolova (lovska družina iz Ribjeka ima velik del članov s hrvaške strani);
- sodelujejo tudi na področju duhovnosti, saj hodijo npr. vaščani iz Hrvatskega k maši v Osilnico, nekateri verniki z območja Papežev pa hodijo k cerkvenim obredom čez mejo v Plešče;

- na področju varstva geografskega okolja sodelujejo tudi bivše občine Cerknica, Čeber in Delnice. Gre za projekt ustanovitve medregijskega parka Risnjak-Snežnik;

- za sodelovanje lahko štejemo šolanje nekaterih otrok iz Črnega potoka in Podplanine v Čeburu, saj je slovenska šola bistveno bolj oddaljena;

- oblika sodelovanja je tudi šolski avtobus, ki vozi po stari glavni cesti Brod-Čeber, ker je nova na slovenski strani preozka.

Seveda zaradi meje nastopajo tudi številni problemi. Mnoge gospodarske, kulturne in družabne dejavnosti so bile odvisne od prebivalcev z obeh strani meje. Sedaj so to področja minulega sodelovanja, na nove razmere pa se prebivalstvo še ni povsem privadilo:

- veterinarska služba s sedežem v Čeburu je pokrivala tudi slovensko stran, a danes so npr. živinorejci iz območja Drage odvisni od veterinarske službe v Ljubljani;
- nekdanj daleč naokrog znani in priznani ribji trg v Čeburu je danes le blede senca predvojnega stanja. Zaradi težavnih gospodarskih razmer si prebivalstvo niti ne more toliko privoščiti, glavni problem pa je zopet meja, ki ima glede vnosa hrane v državo (denimo rib) stroge omejitve;

- ribogojnica ob Čebrankinem Obrhu je v krizi in počasi propada, ker ni dovolj odjemalcev. Prej pa je zalagala območje do Starega trga in Loškega potoka;

- podobno je tudi z znano ribjo restavracijo, katere obisk je po nastanku nove meje bistveno upadel;
- izmenjava rib iz Čebranske doline ter živine iz Dragarskega in Kotarskega podolja je praktično zamrla;
- prekmajno kulturno življenje je v krizi. Na prireditve v kulturnem domu v Čeburu so prej prihajali iz celotnega Zgornjega Obkolpja in tudi od dlje;

- obiskovanje maš na drugi strani meje je bilo prej razširjeno predvsem zaradi bližine. Iz območja Papežev so množično hodili v Plešče. Danes bi to pomenilo illegalen prehod, zato morajo k maši v 10 kilometrov oddaljeno Osilnico;

- pred uvedbo meje se je veliko prebivalcev Novega Kota preselilo v Prezid. Še danes imajo nekateri svoje bivališče v Prezidu, poleg tega so prijavljeni v Novem Kotu;

- poslabšala se je prometna dostopnost gornjekolpskih krajev predvsem s slovenske strani, saj so nekateri kraji prave prometne enklave, do nekaterih drugih pa vodijo ozke, vijugaste in slabe poti;

- neurejeno je vprašanje šolanja otrok iz prometno odmaknjenih naselij, zato nekaj otrok iz Črnega potoka in Podplanine ter Novega Kota hodi v šolo v Čeber oziroma Prezid. Sicer pa otroci dnevno prehajajo mejo na poti v šolo iz Novega Kota prek Prezida v Babno polje oziroma Stari trg. Če bi se peljali po slovenski strani, bi se šola oddaljila za približno 20 kilometrov! Za čas pred letom 1991 anketiranci navajajo primere šolarskega prehajanja vzdolž celotne gornjekolpske meje: iz območja Turk, Gašparcev, Kužlja, Broda in drugih naselij v Vas-Faro; iz območja Hrvaškega in deloma Zamosta v Osilnico. Podobno so hodili tudi otroci s slovenske strani v šole na hrvaški strani: iz Strojčev, Papežev in okolice so hodili v Plešče ter deloma v Čeber, kamor so hodili tudi prej otroci iz Črnega potoka, Podplanine, Pungerta in Starega Kota. Današnje stanje števila šoloobveznih otrok v slovenskem delu Zgornjega Obkolpja je klavirno. Osnovni šoli sta le v Podpreski in štiriletna podružnična šola OŠ Vas-Fara v Osilnici.

Velika večina anketiranih (93%) se zavzema za institucionalno oblikovanje prekmejnega območja Zgornjega Obkolpja s tako imenovano mehko mejo, ki je ne bi bilo čutiti. Iz tega jasno izhaja, da pri mejah, ki še niso kristalizirale, obstaja večja tendenca in možnost nastajanja novih prekmejnih območij (npr. Bufon, 1993)!

Največja ovira pri prekmejnem sodelovanju je danes slabo prepustna meja. Na zelo dolgem kosu gornjekolpske meje imamo mednarodna prehoda le na njenih skrajnih koncih. To sta prehoda Babno polje in Petrina. Obstaja še meddržavni prehod v Podplanini, ki pa zaradi nedavne pre Kategorizacije iz mednarodnega v meddržavnega ter neurejenega cestišča izgublja na prepustnosti. Kot zlasti problematično se to kaže na primeru zunanega turizma. Kljub naporom lokalnih prebivalcev, da bi razvijali turizem v dolini Gornje Kolpe in Čebanke, verjetno ne bodo mogli privabiti zadostnega števila tujcev ravno zaradi prometne neorganiziranosti, ki ne omogoča normalnega pretoka blaga in potnikov. Turizem je ena redkih oblik gospodarstva v teh krajih, ki tamkaj še lahko zadrži pomemben del prebivalstva. Ob dejstvu, da se rešitve ne sprejemajo, čas pa neusmiljeno teče, si je iluzorno predstavljati rožnato prihodnost.

Prva rešitev, ki se ponuja, je ureditev maloobmejnega prometa. Domače prebivalstvo mora imeti možnost neoviranega prehajanja meje. To pomeni, da bi bilo treba reaktivirati vse obstoječe mostove in druge, predvsem cestne prekmejne povezave za maloobmejno prehajanje. Treba bi bilo določiti širino obmejnega pasu, v katerem bi imel vsak prebivalec možnost pridobitve maloobmejne prepustnice. Posebej to velja za dvolastnike, zaposlene na drugi strani meje, in šolarje. Trenutno najbolj pereč problem je 'ilegalni' mejni prehod pri Novem Kotu. Tisti

krajani, ki so zaposleni denimo v Starem trgu ali Ložu in ne živijo v Novem oziroma Starem Kotu, ampak npr. v Dragi, Lazcu ipd., morajo v službo 'naokrog' prek Loškega potoka po slabi makadamski cesti, ki je večidel pozimi zaprta. Gre za približno 20 kilometrov daljšo razdaljo. V primeru zapore te ceste prek Racne gore se morajo prizadeti voziti bodisi preko Sodražice in Bloške Police, bodisi prek Čebra in Babnega polja!

Naslednji akutni problem je slovenska prometna eksklava Črni potok. Edina pot iz tega naselja vodi prek Čebanke na hrvaško stran. Šoloobvezni otroci zaradi bližine tako obiskujejo OŠ v Čebri, kjer poteka pouk v hrvaškem jeziku.

Tu je še cela vrsta mostov prek mejne reke, ki so tako postali ilegalni prehodi, oziroma je njihova uporaba prepovedana. Taki primeri so v Papežih z okolico, Strojčih, Bosljivi Loki, Mirtovičih in Kužlju. Skupaj z že omenjenima Črnim potokom in Novim Kotom tvorijo skupino ilegalnih prehodov po letu 1991. Na hrvaški strani je le naselje Hrvatsko 'odrezano' od zaledja. Praktično edina povezava je most prek reke Kolpe, ki vodi v sosednjo Osilnico.

3. Sklep

Na kratko lahko zaključimo, da je Zgornje Obkolpje čezmejna regija, saj zavzema obmejni območji dveh sosednjih držav. Gre za periferno območje tako na strani Slovenije kot tudi na strani Hrvaške. Tudi v času SFRJ je bilo celotno območje zapostavljeno. To se kaže in se je kazalo v obliki izseljevanja in depopulacije. Tudi prometno spada območje Zgornjega Obkolpja med težje dostopna, posebej po nastanku državne meje. S tem v zvezi je tudi prometno omrežje, ki je svoje največje pomanjkljivosti pokazalo v novem času. Zaradi vzpostavitve meje je bilo treba zgraditi vzporedno (dvojno) infrastrukturo. Bistveno večji posegi so bili potrebni na slovenski strani in, kot vidimo, dograditve tega omrežja še ni!

To območje se srečuje z vrsto težav, ki jih je prinesla uvedba državne meje. Otežena sta tako medsebojna komunikacija kot sodelovanje prebivalstva z različnih bregov sicer po mnogih kriterijih enotnega območja. Glavni krivec za današnje stanje je meja, žal, kot primer zastarele fevdalne meje, ki si je prebivalstvo po načelu samoodločbe ni izbralo. Velika zgodovinska škoda je, da v času obeh Jugoslavij ni bilo sanirano vprašanje zastarelosti mej, pač pa se je vzdrževalo stanje vsiljenih fevdalnih in posledično administrativnih delitev.

V prihodnosti je lahko tudi slovenska manjšina na Hrvaškem, ki je pomemben del prebivalstva tudi v Zgornjem Obkolpju, Sloveniji v veliko oporo pri meddržavnem sodelovanju in premagovanju odprtih bilateralnih vprašanj. Hrvaški del Zgornjega Obkolpja je namreč eno redkih območij na Hrvaškem, kjer delež Slovencev po popisu iz leta 1991 presega tri odstotke.

TRANSBORDER COOPERATION AND THE IMPACTS OF THE NEW SLOVENE-CROATIAN STATE BOUNDARY ON THE LOCAL POPULATION OF THE UPPER KOLPA AREA

Damir JOSIPOVIČ

Institute of Geography, SI-1000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7
e-mail: damir.josipovic @uni-lj.si

SUMMARY

The transborder cooperation in the Upper Kolpa area is an utterly new process, formally initiated by Slovenia and Croatia attaining their independence and by the new international boundary being drawn between them. In the past, The Upper Kolpa area was always a single unit under various administrations, and it was only the geopolitical changes in the early 1990s due to which the area was divided for the first time between two states. The greater part of the Upper Kolpa now belongs to Croatia, the smaller part to Slovenia. The reasons for the present delineation of the boundary are not ethnic but purely economic-historical. Today's boundary is in fact a feudal relic and the result of the Carniolan Čebranka district being bought by the Frankopan and Zrinski noblemen in the mid-17th century and annexed to the Hungarian part of the monarchy of that period. In those times the Upper Kolpa area was Slovene as far as its language and inhabitants are concerned, while today we can merely watch how fatal may the consequences be of the former feudal estates borders that eventually become boundaries of nation-states.

The changes that took place after 1991 have had a great impact on the local population on both sides of the newly delineated border. The Slovene side has been even more affected, for Čeber, the centre of the area, and the main part of the area's infrastructure have remained on the Croatian side of the border. Namely, the Slovene part encloses a narrow belt along the left bank of the Kolpa river in the mostly canyon type valley and along the Čebranka river, its main tributary. The greatest problem is the insufficient traffic network, as some of the settlements on both sides of the border are accessible only from the opposite side, which additionally augments the peripheral character of the area and, in turn, its depopulation. Owing to the lack of legal border crossings, numerous problems have occurred in respect of the area's daily migration, the new traffic regime, double ownership, etc.

In order to establish the extent of the impacts of the new boundary on the local population, the author prepared a questionnaire for the locals on the Slovene side of the border, the questions associated mainly with the socio-economic situation of the people, the area's provision, migrations, language, the impact of the border and the people's transborder cooperation.

From the aspect of Slovenia, the Upper Kolpa is of a special interest, as it constitutes a historical Slovene settling area, which is still reflected in the local dialect. The Croatian part of the Upper Kolpa is one of the rare areas in Croatia, where the Slovenes still exceed 3% of the local population.

Without suitably regulated transborder conditions in the sense of associating and unimpeded crossing of the state border, the new boundary will not represent some new opportunities but rather a great obstacle in the associating and harmonious regional development of the Upper Kolpa area.

Key words: transborder cooperation, boundary, transborder district, the Upper Kolpa area, Slovenia, Croatia

LITERATURA

- Bufon, M. (1993):** Elementi obmejnosti in faktorji oblikovanja prekomejnih območij na primeru Slovenije. Dela, 10. Ljubljana, FF, 99-109.
- Josipovič, D. (1998):** Zgornje Obkolpje. Politično-geografski oris obmejnega območja v Sloveniji in na Hrvaškem. Diplomski naloga. Ljubljana, FF.
- Leksikon Cankarjeve založbe (1988):** Leksikon Cankarjeve založbe. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Logar, T. (1975):** Slovenska narečja. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Lončarič, M. (1990):** Kaj - jučer i danas. Čakovec, Zrinski.
- Mežnarič, S. (1995):** Slovenci u Hrvatskoj. Podaci i model jednog sociološkog istraživanja. V: Kržišnik-Bukić, V. (ed.): Slovenci v Hrvatski. Ljubljana, 195-228.
- Puc, M. (1997):** Atlas reke Kolpe. Ljubljana, Geodetski zavod Republike Slovenije.
- Ramovš, F. (1936):** Kratka zgodovina slovenskega jezika. Ljubljana, Akademsko založba.
- Statistični zavod Slovenije (1948-1991):** Popisi prebivalstva po etnični pripadnosti, številu, starosti, po naseljih in občinah SFRJ (1948-1991). Ljubljana.
- Štrus, F. (1959):** Kočevska. Regionalni oris. Diplomski naloga. Ljubljana, FF.
- Žagar, J. (1983):** Kostel. Ljudje in zemlja ob Kolpi. Kočevje, Kulturna skupnost občine.

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2001-02-13

UDK 911.3(497.4-14)

SLOVENSKA ISTRA – LABORATORIJ ZA PREUČEVANJE REGIONALNE IDENTITETE

Simon KERMA

SI-6250 Ilirska Bistrica, Maistrova 13

Tomaž PLESEC

SI-2393 Črna na Koroškem, Center 141

IZVLEČEK

Članek je nastal na podlagi terenskega dela študentov geografije v okviru predmeta politična geografija, ki je bilo izvedeno v Slovenski Istri aprila 1998. Na podlagi analize anket (kvantitativni pristop) in intervjujev (kvalitativna obravnava) poskuša članek odgovoriti na nekatera temeljna vprašanja, ki se nanašajo na pojem "regionalna identiteta" na primeru Slovenske Istre (študij primera). Slovenska Istra je spričo svoje geostrateške lege ob severnem Jadranu, ki se naravno zajeda v srednjeevropski prostor, z dinamično zgodovino in krhkim družbenim ravnotežjem precej izpostavljena in zelo občutljiva za najmanjše družbeno-politične spremembe. Te se hitro pokažejo pri prebivalcih tudi skozi dožemanje in vrednotenje prostora, v katerem živijo (regionalna identiteta). Zanimali so nas percepcija te identitete pri domačinih in njihov odziv na aktualne spremembe v prostoru, tako na širšem kot na mikrolokalnem nivoju, ter ujemanje osebne identitete z regionalno.

Ključne besede: Slovenska Istra, regionalna identiteta, politična geografija

SLOVENE ISTRA – A LABORATORY FOR THE STUDY OF REGIONAL IDENTITY

ABSTRACT

The article is a result of the field work carried out by geography students within the subject of political geography in Slovene Istra in April 1998. On the basis of the analysed questionnaires (quantitative approach) and interviews (qualitative approach), the article wishes to answer some basic questions dealing with the notion of "regional identity" as in the case of Slovene Istra (case study). With its dynamic history and fragile social balance and due to its geostrategic position along the Northern Adriatic, which naturally cuts into Central European territory, Slovene Istra is very much exposed and sensitive to the smallest social-political changes. These are quickly manifested in the local population through their comprehension and evaluation of space in which they live (regional identity). We were particularly interested in their perception of this identity as well as in their response to the current changes in space (at a wider as well as micro local levels), and in eventual distinctions in their personal and regional identities.

Key words: Slovene Istra, regional identity, political geography

ZAKAJ SLOVENSKA ISTRA

Najprej se ustavimo pri problemu definiranja pojma Slovenska Istra, ki je že sam po sebi konflikten geografski termin. Za isto območje se v geografski terminologiji uporabljajo tudi druga imena, kot so Koprsko primorje, koprsko zaledje, Obala, Šavrinsko gričevje in po najnovejši regionalizaciji Koprška brda. Prav ta terminološka zmeda priča o izpostavljenosti in strateški legi tega prostora. Da je obravnavano območje slovenski sestavni del istrskega polotoka, ni dvoma in prav tako ni sporno zgodovinsko dejstvo, da je v celoti pripadalo pokrajini Istri, v luči nedavnih političnih sprememb pa pridobi pojem Slovenska Istra še dodatno težo in tisto potrebno razsežnost, ki je zanimiva za preučevanje regionalne identitete v kontekstu politične geografije.

Ali je Slovenska Istra politični konstrukt? Gotovo ni zanemarljivo dejstvo, da se takšno poimenovanje pokrajine pogosteje uporablja šele zadnjih deset let, kar daje slutiti, da je ime zaživel predvsem v luči nacionalnega naboja, ob osamosvajanju, s spremljajočim patriotizmom in hkrati, vzročno povezani emancipaciji regionalizma - istranstva kot naddržavnega subjekta. Tako si lahko tudi razlagamo besedno tvorbo Slovenska Istra, pri čemer "Slovenska" simbolizira nacionalno, "Istra" pa regionalno sestavino.

Geografsko omejujemo Slovensko Istro s hrvaško mejo na jugu, italijansko na severu ter s Kraškim robom proti notranjosti. Njene pokrajinske stalnice so submediteranska klima in vegetacija, debeli skladi fliša z razčlenjenim površjem, morje in z njim povezano gospodarstvo (ribištvo, pomorstvo, solinarstvo...) ter značilne kulture (vinska trta, oljka, murva, smokva, zgodnja zelenjava in sadje), ki so odvisne od značilne rabe tal. Slovenska Istra je drobec Mediterana v Sloveniji, a dovolj velik, da neizbrisno in prepoznavno določa tudi kulturno podobo tega specifičnega prostora. Njena izjemna lega je posledično povzročila njeno močno izpostavljenost migracijskim tokovom in s tem tudi izoblikovala njeno pestro etnično podobo.

Vzrokov, zakaj smo se osredotočili ravno na obravnavano območje, je torej veliko. Gotovo pa nas najbolj silijo v poglobljeno raziskovanje tega prostora družbenopolitične spremembe konec 80. in v začetku 90. let, s procesi tranzicije iz enopartijske v pluralno družbo in osamosvajanja s spremljajočo centralizacijo kot posledico konsolidacije nove državne tvorbe. Vzporedno s tem smo bili, in smo še, v Slovenski Istri priča oživljanju regionalizma (in lokalizmov), ki so močne reakcije na centralizacijo moči odločanja v Ljubljani, deloma pa spodbujeni s konceptom regionalizma v EU ("Evropa regij") kot načina za preseganje mej in alternative potencialno nevarnim neonacionalizmom.

V vrtincu vseh teh sprememb se je pri posamezniku izoblikovala specifična regionalna identiteta z izdelanim sistemom simbolov in percepcijo sveta.

METODE DELA

Na teren med ljudi smo odšli z namenom ugotoviti obstoj in moč pripadnosti različnim prostorom, v katerih posameznik sočasno eksistira. Različne plasti identitete in mehanizme, ki jo (re)producirajo, smo skušali izluščiti ob pomoči anket in intervjujev. Osredotočili smo se na posamezna območja v notranjosti Slovenske Istre, ki smo jih imeli za reprezentativna. Ta smo primerjali z izbranim močno terciariziranim mestnim okoljem. Skupaj je bilo opravljenih 160 anket in 20 intervjujev. Namen slednjih je bil kvalitativno, v obliki pogovora s poznavalci in predstavniki izbranih lokalnih skupnosti, ovrednotiti, dopolniti in interpretirati suhoparne odgovore z anketnih listov. Obstaja namreč velika nevarnost, da samo z anketami, pa naj bodo še tako reprezentativne, dobimo izkrivljeno sliko, saj vprašanja lahko vnaprej sugerirajo mnenja, ki brez tega sploh ne bi obstajala. Bolj poglobljene refleksije domačinov, ki so komentirali vsebinsko podobna vprašanja, podkrepljene z lastnim opazovanjem procesov v pokrajini, so vsekar pomagale zaokrožiti rezultate s terena. Poglobljanje v problematiko je zahtevalo tudi iskanje koristnih informacij iz ustreznih virov in izbrane literature.

Pri preučevanju identitete je treba upoštevati njene objektivne znake, ki so razpoznavni navzven (npr. jezik in prepoznavna kultura), ter subjektivne elemente, ki si jih določi vsak posameznik s svojo zavestjo pripadnosti in voljo.

Po Zupančiču je identiteta merljiva pod določenimi pogoji z upoštevanjem določenih omejitev (Zupančič, 1998):

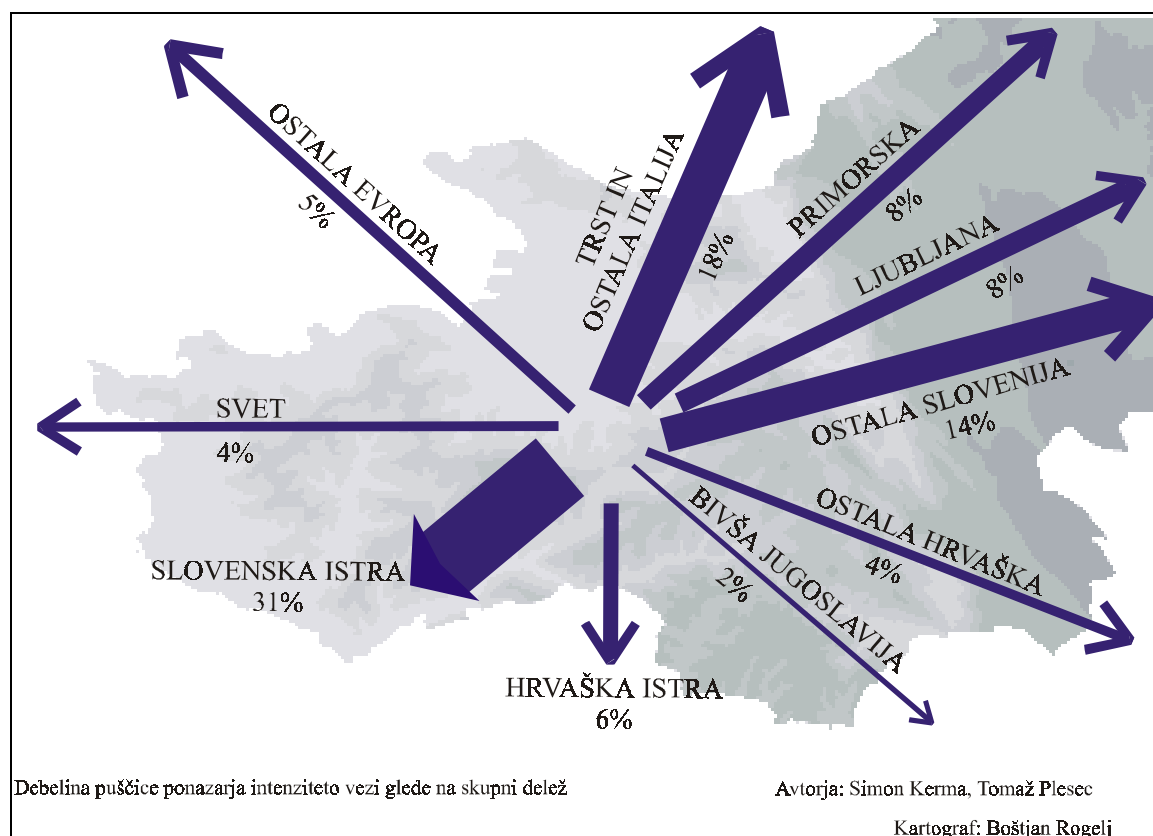
- Zbiranje podatkov na terenu je zamudno delo, ki ga mora skrbno opravljati izurjen raziskovalec. Njegov nastop mora biti karseda ustrezen, če se hoče izogniti tendencioznostim.

- Pridobljeni podatki so nagnjeni k subjektivnosti, čemur se zaradi izrazite variabilnosti raziskovanega področja ne moremo izogniti.

- Raziskava vedno poteka na vzorcu in ne na celotni populaciji.

UGOTOVLJENE PROSTORSKE VEZI

Intenziteta in obseg regionalne identitete sta močno odvisna od prostorskih vezi na območju, saj so te eden ključnih elementov za identifikacijo prebivalcev s širšim okoljem. Pri tem imajo odločilno vlogo funkcionalne in individualne prostorske vezi.

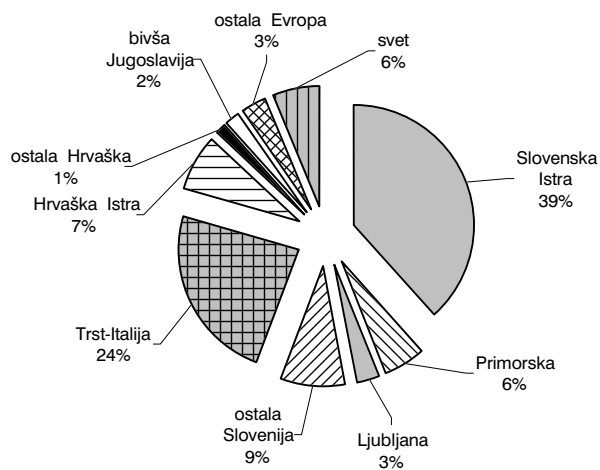

Karta 1: Prostorski prikaz sorodstvenih in prijateljskih vezi anketiranih v Slovenski Istri.
Cartina 1: Legami di parentela e d'amicizia dei partecipanti al sondaggio nell'Istria slovena.

Sorodstvo in poznanstva

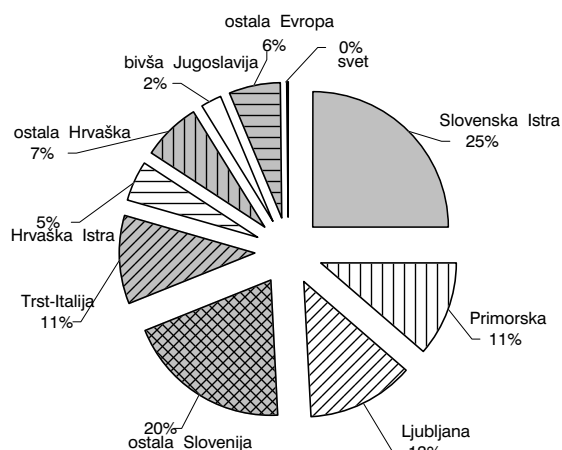
Pri ugotavljanju teritorialne razvejenosti in jakosti individualnih vezi anketiranih (sorodstvo in poznanstva) se po pričakovanjih izkaže, da so te najintenzivnejše v okviru Slovenske Istre (karta 1). Slednje sicer ponazarjajo le slabo tretjino tovrstnih vezi, kar pa ni presenetljivo glede na "prevetrenost" regije. Če primerjamo notranje individualne vezi med podeželjem in izbranim mestnim območjem (graf 1 in 2), so te po pričakovanjih pogostejše na podeželju (39%), kjer naj bi bil tudi večji delež avtohtonega prebivalstva kot v mestih (le 25% zabeleženih sorodstev in poznanstev). Skoraj enako močno kot v okviru obravnavane pokrajine so opazne vezi prebivalcev Slovenske Istre tudi s preostalo Slovenijo, kjer zbujata pozornost Primorska in Ljubljana, vsaka s po 8% deležem. Tudi tu obstajajo velike razlike med podeželjem in mestnim območjem, saj ugotavljamo skoraj trikrat intenzivnejše vezi mestnega območja z Ljubljano, Primorsko in drugimi slovenskimi pokrajinami. Od tam priseljeno prebivalstvo se je namreč naselilo in zaposlilo predvsem v obalnih mestih. S karte lahko razberemo tudi zelo močne prekmajne individualne vezi z Italijo, predvsem s Trstom in njegovo okolico. Tudi tu se pojavljajo razlike med mestom in

podeželjem; sorodstvene in prijateljske vezi podeželanov Slovenske Istre so v tem primeru precej bolj izrazite.

Graf 1: Deleži individualnih prostorskih vezi podeželja Slovenske Istre.

Grafico 1: Legami individuali riscontrati nelle are rurali dell'Istria slovena.

Graf 2: Deleži individualnih prostorskih vezi izbranega mestnega območja Slovenske Istre.

Grafico 2: Legami individuali riscontrati nell'area urbana prescelta dell'Istria slovena.

Vsem preostalim območjem skupaj je pripadala samo dobra petina vseh zabeleženih sorodstev in poznanstev. Glede na popis prebivalstva bi pričakovali nekoliko večjo intenziteto teh povezav s Hrvaško Istro (6%), predvsem pa z območjem nekdanje Jugoslavije (samo 2% oziroma 6% skupaj s preostalo Hrvaško). To utemeljujemo s tem, da v raziskavo nismo vključili Kopra in Izole, ki še posebej za priseljence iz omenjenih območij pomenita poglobitveni zaposlitveni in posledično

bivalni središči. Tudi zaradi tega ni bistvenih razlik med (piranskim) mestnim območjem in podeželjem. Razlike so, zanimivo, dosti bolj izrazite pri povezavah s preostalo Hrvaško, saj smo na podeželju Slovenske Istre zabeležili petkrat nižjo stopnjo individualnih vezi s tem območjem. Domnevamo, da ima ta turistična orientacija izbranega mestnega območja in temu ustrezna struktura delovnih mest za hrvaške priseljence zelo pomembno vlogo, saj ti prihajajo predvsem z reško-kvarnerskega območja in iz Dalmacije. Sploh je turizem eden najpomembnejših dejavnikov, ki močno vpliva na krepitev poznanstev in tako povečuje intenziteto kakor tudi disperzijo individualnih vezi s prostora Slovenske Istre na druge pokrajine. Tako lahko razumemo 5% zabeleženih individualnih povezav s preostalo Evropo (prevladujejo prijateljstva in znanstva). Za preostali svet (4%) pa ugotavljamo ravno nasprotno – neprimerno izrazitejša sorodstvene vezi, ki smo jih, z eno samo izjemo, vse zabeležili na podeželju.

Delovne migracije in oskrba

Dejstva, da je Koper glavni nosilec regionalnega razvoja Slovenske Istre, pa tudi širše, ni treba posebej poudarjati. To mesto v tem pogledu že nekaj desetletij razmeroma uspešno nadomešča vlogo zaradi meje odrezanega Trsta. Kljub temu pa Koper ni enako močno središče za vse kraje oziroma območja v Slovenski Istri. Na to opozarjajo tudi rezultati anket (karta 2).

Tabela 1: Delovne migracije – izbrano mestno območje v Slovenski Istri (Terenske vaje, 1998).

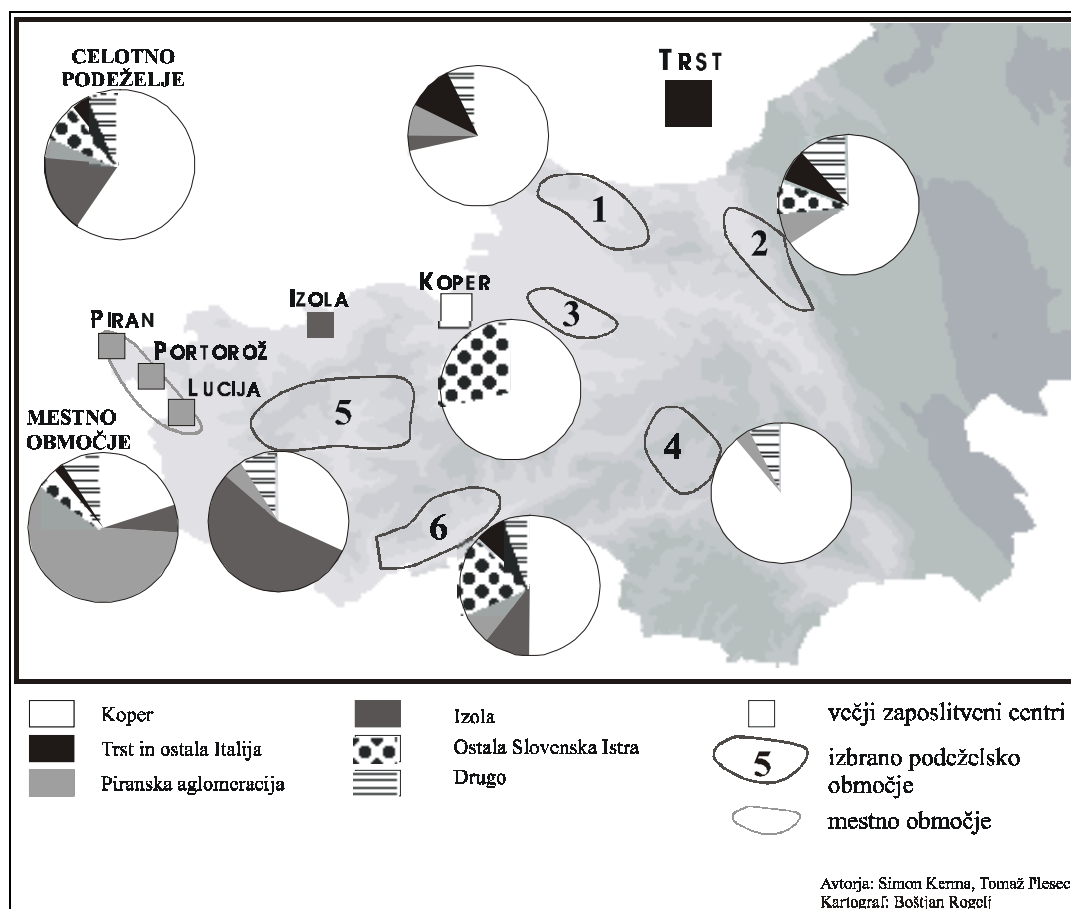
Tabella 1: Pendolarismo – area urbana di una zona campione dell'Istria slovena (Terenske vaje, 1998).

	Koper	Izola	Piran	Portorož	Lucija	Ostala Slo. Istra	Ostala Primorska	Ljubljana in notr. Slo.	hrvaška Istra	Trst in ostala It.	ostala Evropa
Piran	13	3	18	7	9	2	1	2	0	1	0
Portorož	14	4	6	31	3	0	2	2	1	1	1
Lucija	8	3	5	17	6	5	1	4	1	1	1
SKUPAJ	35	10	29	55	18	7	4	8	2	3	2

Tabela 2: Delovne migracije - podeželje Slovenske Istre (Terenske vaje, 1998).

Tabella 2: Pendolarismo – area rurale dell'Istria slovena (Terenske vaje, 1998).

	Koper	Izola	Piran	Portorož	doma	ostala Slo. Istra	ostala Primorska	Ljubljana in notr. Slo.	hrvaška Istra	Trst in ostala It.	ostala Evropa
OBM. 1	20	1	1	1	3	0	1	1	0	3	0
OBM. 2	17	0	0	2	5	2	0	1	2	2	0
OBM. 3	10	0	0	0	1	4	0	0	0	0	0
OBM. 4	24	0	1	0	10	0	0	1	0	0	1
OBM. 5	14	24	1	1	4	0	0	4	0	0	0
OBM. 6	19	4	1	2	5	7	0	1	1	3	0
SKUPAJ	104	29	4	6	28	13	1	8	3	8	1

Kraji v izbranih podeželskih območjih:

- 1 – Hrvatini, Spodnje Škofije, Plavje, Jelarji
 2 – Osp, Gabrovica, Črni Kal
 3 – Prade, Bertoki, Pobegi

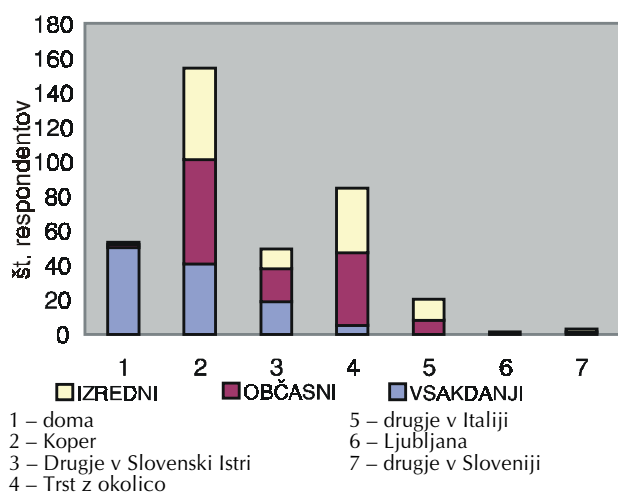
- 4 – Marezige, Truske, Trsek, Bočaji
 5 – Korte, Šared, Malijska, Cetore
 6 – Koštabona, Krkavče, Puče

Karta 2: Delovne migracije anketiranih po posameznih območjih Slovenske Istre.
Cartina 2: Pendolarismo dei partecipanti al sondaggio per singole aree dell'Istria slovena.

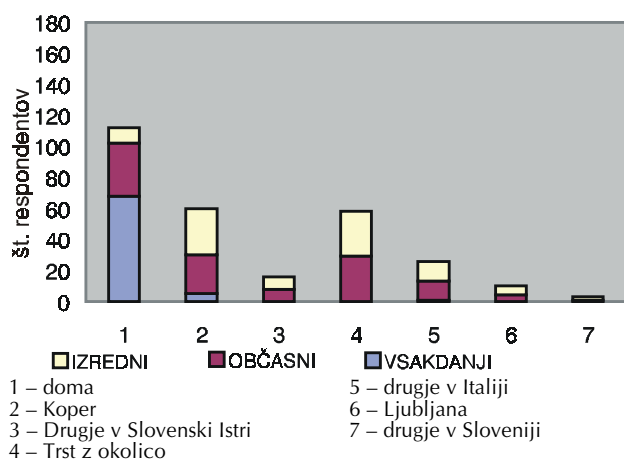
Prva izjema je gotovo izbrano mestno območje, kjer posamezni kraji (Piran, Portorož in Lucija) tudi sami ponazarjajo zaposlitvena ali oskrbovalna središča ali oboje. Tam je zaposlena skoraj polovica (49%) anketiranih oziroma njihovih sorodnikov, največ v Portorožu. Petina jih odhaja na delo v Koper, sledijo Izola (slabih 6%), Ljubljana (4%) in drugi kraji v Slovenski Istri (4%), medtem ko se 7% delovnih migrantov iz mestnega okolja razprši po drugih zaposlitvenih območjih. Po anketah sodeč je Trst dokaj šibko zaposlitveno središče za prebivalce celotne Slovenske Istre, vendar iz intervjujev izvem, da se jih precej zaposluje tam "na črno". Moč Trsta se za obravnavano mestno območje kaže zlasti v oskrbovalni funkciji, saj ga po številu občasnih in izrednih nakupov bistveno prekaša in z lahkoto konkurira Kopru. Rezultati anket so pokazali, da je Trst z okolico skupaj z drugimi italijanskimi kraji za večino

prebivalcev Slovenske Istre še vedno na prvem mestu glede večjih nakupov.

Na šestih izbranih območjih podeželja Slovenske Istre, ki si sledijo od meje z Italijo proti meji s Hrvaško, ugotavljamo le manjše odmike od podeželskega povprečja; skoraj povsod je opazen dominanten vpliv Kopra, z veliko izjemo petega območja. Slednje vključuje kraje, ki naravno in funkcionalno gravitirajo k Izoli. Tu se ljudje iz bližnjega zaledja v veliki meri tudi zaposlujejo in oskrbujejo, tudi ali predvsem z občasnimi in izrednimi nakupi (celo pogostejše kot v Trstu in v Kopru), medtem ko vsakdanje nakupe opravijo večinoma kar v domačih vaseh (graf 3 in 4). V tem pogledu se razlikujejo kraji iz drugega in predvsem iz šestega območja, v katerih domače prebivalstvo opravi precej manj vsakdanjih nakupov kot v večjih središčih.

Graf 3: Nakupi prebivalcev podeželja Slovenske Istre.
Grafico 3: Acquisti effettuati dalla popolazione rurale dell'Istria slovena.

Graf 4: Nakupi prebivalcev mestnega območja Slovenske Istre.
Grafico 4: Acquisti effettuati dalla popolazione urbana dell'Istria slovena.

RAZUMEVANJE POJMA REGIONALNA IDENTITETA

Ipsen opredeljuje regionalno identiteto kot predznanstveni, politično in socialnopsihološko ambivalentni pojem, ki se v praksi pogosto obravnava kot predpostavka regionalnega razvoja (Ipsen, 1993). Prenekateri regionalni planerji si namreč želijo pozitivne regionalne identitete, da bi lahko v skladu z možnostmi zaustavili npr. izseljevanje ali pospešili razcvet ekonomskih, socialnih in kulturnih dejavnosti v regiji. Regionalna identiteta tako lahko postane reklamna strategija za pritegnitev investorjev, v funkciji prostora (regije) kot blaga, pri čemer se kaj kmalu lahko zgodi, da se embalaža (v tem primeru regionalna identiteta) začne bolje prodajati kot sama vsebina (prostor).

Da bi se regionalna identiteta v prostoru izoblikovala in tudi reproducirala, so potrebne ustrezne morfološke in s tem estetske lastnosti prostora, s katerimi je posameznik v nenehni interakciji. Pri tem igrajo nadvse pomembno vlogo zgodovinska kontinuiteta ter ekonomske in politične sile. Zato se ne smemo čuditi, če je regionalna identiteta predvsem tema politikov in planerjev, ki jo ustrezno predstavijo kot regijski marketing.

V naravnogeografskem smislu imajo in so imela bolj ali manj homogena zaokrožena območja več možnosti za razvoj prepletenih internih komunikacij, ki utrjujejo to notranjo homogenost in specifičnost prostora glede na druga območja. V preteklosti so podobna klima, reliefna izoblikovanost, naravna vegetacija, podobne razmere za kmetovanje in hkratnost administrativnih ter cerkveno-upravnih območij v prostoru, ob takratni nizki mobilnosti prebivalcev, "rojevali" zaokrožena območja s samosvojimi dialekti in regionalnimi posebnostmi. To je že bila močna podlaga za identifikacijo posameznika s takim prostorom in s skupnostjo, ki ji je pripadal.

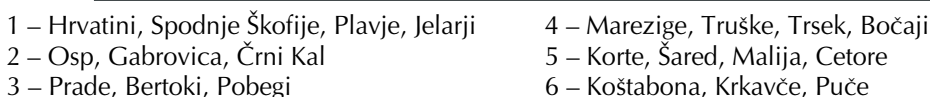
Danes je naravno gravitiranje določenega homogenega prostora samega vase oziroma v večji gravitacijski center še vedno nosilec oblikovanja regionalne identitete. Vendar to v praksi odseva dokaj idealizirano podobo dejanskega stanja, ki je večinoma bolj zapletena in neredko podrejena stihijским procesom pri oblikovanju odnosa prostor-identiteta. Še posebej zaradi številnih dejavnikov, ki pogostoma sinergijsko učinkujejo na identiteto. Drastično povečana mobilnost prebivalstva, kaotične razsežnosti migracij, pojav številnih novih medijev, proces globalizacije in drugih integracij vnašajo v prostor različne inovacije, informacije in vplive s težko predvidljivimi posledicami. Ob vsem tem dobiva ta regionalizem in z njim povezana regionalna identiteta novo oziroma potencirano vlogo branitelja pred uniformnostjo in enoličnostjo, ki ju bolj ali manj propagirajo globalizacija in drugi integracijski procesi na različnih ravneh. Regionalna identiteta se tako ponovno oživlja kot produkt svojega nasprotja, tvorbe nacionalnih in mednarodnih prostorov in s tem povezanih procesov modernizacije. Sočasno pa je, paradoksalno, regionalizem že vprežen v širšo integracijsko politiko in tudi v globalizacijo. Še posebej v Evropi, kjer so se meje po drugi svetovni vojni marsikje zarezale v urbanizirana, nekoč gospodarsko in naravno zaključena območja, katerih deli so bili tedaj ločeni od celote (Bufon, 1993). Integracija na podlagi regionalizma je v Evropi spriču še živih, nenaravno prekinjenih območnih vezi in še posebej zaradi občutljivosti in zgodovinske obremenjenosti nacionalizmov postala zelo aktualna.

Tako smo priča krepitvi regionalne identitete zaradi dveh protislovnih vzrokov. Prvega sproži obrambni mehanizem za ohranjanje določene identitete, drugi je del uradne politike za preseganje ovir (mej) integracijam s pomočjo novooživljenega regionalizma. Pri tem je lahko nevarno, poudarja Ipsen, če je koncept regionalne iden-

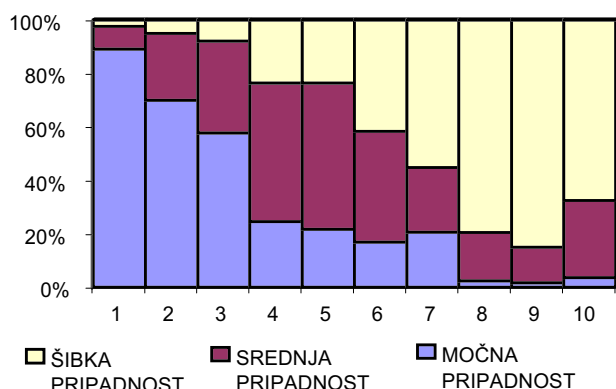
OBSEG IN JAKOST REGIONALNE IDENTITETE V SLOVENSKI ISTRI

Iz anket in intervjujev smo dobili nekatere zanimive rezultate, v katerih se že reflektirajo posledice novonastale meje s Hrvaško (je naključje, da ta še ni dokončno urejena ravno na območju Istre?), pritiski Italije

Specifična etnična podoba pokrajine, sicer značilna za celotno Istro, se je postopoma izoblikovala skozi več stoletij. Vse do prve svetovne vojne je število prebivalstva postopoma naraščalo, z eksodusom po njej, v času fašizma in po drugi svetovni vojni (še posebej po ukinitvi STO), pa se je sestava prebivalstva korenito spremenila. Odselilo se je precej avtohtonega prebivalstva, predvsem v Trst in njegovo okolico. Veliko večino odseljenih so sestavljali pripadniki italijanske narodnosti (kar 84% od vseh Italijanov v pokrajini), vendar je območje Slovenske

315

1 – kraj bivanja	6 – Tržaška pokrajina
2 – občina bivanja	7 – Hrvaška Istra
3 – Slovenska Istra	8 – preos. Italija
4 – preos. Primorska	9 – preos. Hrvaška
5 – preos. Slovenija	10 – Evropa

Graf 5: Pripadnost prebivalcev Slovenske Istre posameznim prostorom.

Grafico 5: Senso di appartenenza alle varie aree riscontrato nella popolazione dell'Istria slovena.

Istre zapustila tudi slaba tretjina Slovencev, ki so "optirali" za Italijo. Danes živi v pokrajini približno 75.000 prebivalcev, izmed katerih je večina seveda Slovencev (okrog 70%). Dobra polovica od teh je priseljenih iz drugih, večinoma sosednjih slovenskih pokrajin. Večina se jih je skupaj z drugimi priseljenci naselila in zaposlila v obalnih mestih, kjer so pred tem prevladovali Italijani. Slednjim je po velikem številčnem upadu in skorajšnji popolni asimilaciji (po popisu iz leta 1981 le še 1.901 Italijan) v 90. letih občutno narasla samozavest, in danes se njihovo število ocenjuje na dobrih 3.000 (Repolusk, 1998).

K etnični pestrosti Slovenske Istre prispevajo še priseljeni Istrani, predvsem z Buzetskega in Bujskega – po ocenah M. Gregoriča jih je okrog 7.000 – in številni bosanski Muslimani (do 10.000), ki z več tisoč priseljenci iz bivših republik nekdanje skupne države sestavljajo dobro petino vseh prebivalcev obalnih mest (Gregorič, 1997).

Iz sklopa vprašanj posameznikom, ki so se nanašala na njihovo poznavanje določenega prostora, želje po morebitni preselitvi, na prekmejno in notranje povezovanje in njihov odnos do njega in na posameznikovo dejansko prostorsko asimilacijo, smo skušali ugotoviti določene zakonitosti.

Pri ugotavljanju pripadnosti različnim prostorom je opaziti najintenzivnejšo identifikacijo s krajem bivanja, z občino bivanja in z območjem Slovenske Istre. V vseh treh navedenih primerih je percepcija pripadnosti zelo močna, čeprav se delež močne pripadnosti v enakem sosledju nekoliko zmanjšuje v korist zmerne pripadnosti

prostoru (graf 5). V naslednjo skupino lahko štejemo pripadnost preostali Primorski, preostali Sloveniji, Tržaški pokrajini in Hrvaški Istri. Moč percepcije je v tem primeru največja pri pripadnosti preostali Primorski in preostali Sloveniji, ki je strukturno izenačena skoraj po vseh treh stopnjah intenzitete, nekaj manjša pa je pri Hrvaški Istri in Tržaški pokrajini. Zanimiva je nekoliko izrazitejša "močna pripadnost" Hrvaški Istri v primerjavi s pripadnostjo Tržaški pokrajini ob hkratnem povečanem deležu kategorije "šibka pripadnost" Hrvaški Istri. Zelo majhna je percepcija pripadnosti preostali Italiji in preostali Hrvaški, medtem ko pri percepciji pripadnosti anketirancev Evropi naraste delež zmerne pripadnosti, tako v mestnem kot v izbranih podeželskih območjih. Verjetno je ta pripadnost, ki ni utemeljena na utečenih prostorskih vezeh prebivalcev, prej posledica aktualnega medijskega propagiranja "Evrope" ne samo kot geografskega, marveč tudi kot vrednostnega pojma v širšem civilizacijskem in kulturnem smislu. Kljub temu ne gre zanemariti vpliva konkretnih prostorskih vezi z Evropo, saj je Slovenska Istra, še posebej njen obalni del, zelo izpostavljena turističnim tokovom tudi iz širšega evropskega prostora, kar eventualno omogoča vzpostavljanje in poglobljanje trajnejših prostorskih vezi, ki se potemtakem manifestirajo tudi v percepciji pripadnosti prebivalcev.

Če pogledamo primerjavo med podeželjem in izbranim mestnim območjem (piranska aglomeracija), je vidna intenzivnejša percepcija pripadnosti podeželanov vsem obravnavanim območjem z izjemo preostale Hrvaške in preostale Italije (karta 3). Upoštevajoč obravnavana območja, ki so bila že tradicionalno vpeta v širši skupni prostor, lahko štejemo večjo identifikacijo s tem prostorom tudi za dokaz o večji avtohtonosti prebivalcev na podeželju, in obratno, več je avtohtonih prebivalcev, večja je regionalna identiteta. Glede na prostorsko različnost obravnavanih območij bi anomalije pripadnosti posameznim prostorom zaradi pomanjkanja reprezentativnosti vzorca težko strnili v določene zakonitosti, kljub temu pa lahko razberemo nakazane trende. Zlasti nas preseneča šibka percepcija pripadnosti sosednjim prekmejnimi regijam na območjih, ki neposredno mejijo z njimi. V kontekstu regionalne identitete se s tem posledično postavlja pod vprašaj homogenost širšega istrskega prostora. Hendikepiranost z dvojno državno mejo očitno krni skupno regionalno identiteto, večja pa partikularno istrsko identiteto znotraj nacionalne države. Slednja je najbolj izoblikovana pri avtohtonih domačinih v notranjosti Slovenske Istre, šele nato pri domačinih v priobalnih mestih.

Pri analiziranju čuta prostorske pripadnosti pa se srečamo še z drugimi fenomeni. Poenostavljena razmišljanja o obstoju regionalne identitete zgolj na nivoju etničnega in regionalnega izvora hitro naletijo na številne čeri. Posameznik se namreč lahko identificira s prostorom na več ravneh oziroma z več prostori hkrati.

Tudi v našem primeru se povsod pojavljajo številni močni lokalizmi z izrazitejšim potenciranjem v obalnih mestih (Koprčani, Izolani, Pirančani), kjer domnevno nadomeščajo istrsko identiteto, ki je za nekatere premalo oprijemljiva in preohlapna. Takšno opredeljevanje je seveda najprej odvisno od konteksta, mogoče pa se da razlagati tudi že kot potreba po dodatnem definiranju dinamičnih območij, ki so močno izpostavljena spremembam in se razlikujejo od okolice. Poleg lokalne, regionalnoistrske in etnične pripadnosti se pojavljata še opredeljevanji "Primorec" in "Šavrin". Obe opredelitvi se ujemata z območjem Slovenske Istre, s tem da je opredelitev Šavrin omejena na njeno notranjost oziroma še bolj na vasi ob Dragonji, opredelitev Primorec pa se pojavlja večinoma pri priseljencih iz drugih predelov Slovenije, v urbanih in suburbanih predelih. Zanimivo je dejstvo, da se je "šavrinstvo" začelo obujati šele ob političnih in družbenih spremembah v začetku devetdesetih (nova meja s Hrvaško, nacionalni preporod...), ko so nove razmere narkovale tudi redefiniranje regionalne identitete iz istrske v šavrinsko. Slednja je v danih razmerah na tem območju bolje opredelila novi položaj in percepcijo posameznika. Z novo šavrinsko identiteto se je spremenil tudi odnos do južnih sosedov: ti so naenkrat postali Hrvati (Brumen, 1996).

V sklopu vprašanj o čezmejnem in notranjem povezovanju smo razbrali naslednje interese: ena tretjina vprašanih je strogo proti vsakemu čezmejnemu povezovanju, dve tretjini pa se jih s povezovanjem strinja. Ob tem lahko slednjo skupino razdelimo na tiste, ki so za povezovanje samo z italijanskimi obmejnimi predeli (šestina vseh vprašanih), samo s hrvaškimi obmejnimi predeli (petina vseh vprašanih) in z obema obmejnima območjema (šestina vseh vprašanih). Kljub temu da se večina strinja s čezmejnem povezovanjem, nekoliko presenečata manjša zainteresiranost za povezovanje z italijanskim obmejnimi območjem v primerjavi s hrvaškim in odločno nasprotovanje tretjine anketirancev kakršnemu koli čezmejnemu povezovanju. To je še posebej presenetljivo, ker iz anket razberemo, da je Trst v določeni meri še vedno gravitacijsko središče, tako v ekonomskem (nakupi, dnevna migracija večinoma manj kvalificirane delovne sile) kot v kulturno-izobraževalnem pomenu (univerza, gledališče...). Najbrž se za tem skriva zgodovinsko porojeni obrambni refleksi nezaupanja v močnejšo, že samo po sebi dominantnejšo državo, ki ni nikoli pokazala resne pripravljenosti za strpen enakopraven dialog.

V zvezi z notranjim regionalnim povezovanjem se velika večina zavzema za združitev obalnih občin v pokrajino. Ta bi potemtako tudi administrativno zaočkrožila vso Slovensko Istro, ki pa že sama po sebi funkcioniira kot pokrajina oziroma regija, zato bi bil po mnenju informatorjev smisel takega povezovanja (če bi bilo sploh potrebno) predvsem v krepitvi in perspektivnosti gospodarstva s spremljajočimi pozitivnimi učin-

ki. Željo po takšni povezavi lahko razlagamo tudi kot močno nasprotovanje novi lokalni samoupravi in predvideni upravni ureditvi. Vztrajanje pri svoji poziciji si Koper z zaledjem lahko privoščiti predvsem zaradi gospodarske moči in strateške pomembnosti območja za celotno državo.

Tak emancipacijski značaj in politična teža se kažeta tudi na valenci regionalne identitete. Slednja se skozi označene "privilegirane" razmere, glede na potencialno vnovčljivost geografske lege v regiji in tudi naokrog, tretira kot pozitivna, kar povzroča infiltracijo "istrske in primorske identitete" v širši prostor, tudi v notranjost Slovenije. V praksi se to kaže v močnejših in obsežnejših finančnih investicijah v Slovensko Istro, v dvigu cen nepremičnin zaradi povečanega povpraševanja po gradbenih parcelah (predvsem v bližnjem zaledju obalnih mest kot posledici suburbanizacije), od informatorjev pa izvemo, da zanimanje številnih viken-darjev vzbujajo celo opustela zemljišča ter zapuščene hiše v notranjosti Slovenske Istre. Tudi v predelih, kjer se, v nasprotju s priobalnim pasom in skrajnim zahodnim delom gričevja, raztezajo prebivalstveno ogrožena območja. V skladu s tem je moč opazovati mešanje različnih življenjskih slogov, ki puščajo prepoznavne učinke v prostoru.

Na slednjega še posebej močno vpliva konstantna infiltracija italijanske kulture, kar se deloma kaže v zaznavnem odporu in nezaupljivosti pri povezovanju z veliko sosedo. Tako smo po Gregoričevih besedah v Slovenski Istri priča fenomenu "kulturnega imperIALIZMA", ki obstaja sam po sebi, tudi če za njim ni nobenega zavestnega načrta (Gregorič, 1997). Kazal naj bi se predvsem v življenjskih navadah in vedenjskih vzorcih, značilnih idolih (glasbenih, športnih) ter v načinu in jeziku komuniciranja, zlasti pri mladih, kar v razgovorih potrjujejo tudi intervjuvanci. Čeprav Gregorič opozarja (v polemiki o TV Koper-Capodistria), da je širši istrski prostor že brez TV K-C pod silovitim udarom italijanskega jezika (tri TV postaje RAI, na desetine zasebnih televizijskih postaj, množica radijskih postaj in številnih drugih občil...) (Gregorič, 1997), je treba ponovno izpostaviti dejstvo, da je italijanska kultura ob slovenski in hrvaški že od nekdaj sestavni del istrske regionalne identitete. Vsekakor gre za močno prisotnost italijanskih informacijskih dejavnikov, ki s svojo predvsem komercialno agresivnostjo uspešno posegajo v medijski prostor Slovenske Istre (pa tudi širše). Pri tem ima zelo pomembno vlogo neposredna bližina Trsta, ki kot "pull-factor" pomembno vpliva na intenzivnejše spremljanje italijanskih medijev. Ob množičnosti in agresivnosti slednjih vendarle ne smemo zanemariti njihove vsebinske privlačnosti, saj so med prebivalci Slovenske Istre očitno zelo priljubljeni. Rezultati anket in intervjujev namreč kažejo, da italijanske medije spremljajo prav vsi respondenti, medtem ko hrvaške, za primerjavo, le vsak deseti. Izrazito neuravnoteženost

med italijanskimi in hrvaškimi mediji ob siceršnjem dobrem poznavanju jezikov obeh sosednjih držav lahko pojasnimo z nizkim deležem v anketnem vzorcu zajetih ekonomskih migrantov s hrvaškega oziroma srbskega govornega področja. Večina jih namreč živi v zaposlitvenih središčih Kopru in Izoli.

Razsežnost vpliva italijanskih medijev na identiteto prebivalcev Slovenske Istre je treba dodatno relativizirati z močno navzočnostjo slovenskih in številnih tujih medijev, zlasti kabelskih in satelitskih TV programov ter interneta kot poglavitnih nosilcev informacijskih globalizacijskih trendov, ki jim daje pečat vseobsegajoča amerikanizacija. Prepletanje različnih kultur, ki vplivajo druga na drugo, je značilnost časa, v katerem živimo.

Tudi oziroma še posebej na območju Slovenske Istre, kjer sta multikulturalnost in multietničnost v primerjavi z drugimi slovenskimi pokrajinami najbolj prepoznavni. To značilnost je treba upoštevati in negovati, saj prispeva k pestrejši podobi mlade države. Zato bi bilo zmotno pretiravati in razglašati ta del Slovenije za ogrožen v nacionalnem telesu. Na podlagi anket in intervjujev s prebivalci ugotavljamo namreč močan čut pripadnosti slovenstvu; zaznali smo le šibke želje nekaterih posameznikov po priključitvi tega območja k Italiji.

Lokalnoteritorialna oziroma regionalna opredelitev prebivalcev sta kljub vsemu dominantni in se le v določenih kontekstih povsem umakneta nacionalni opredelitvi.

L'ISTRIA SLOVENA, UN LABORATORIO PER LO STUDIO DELL'IDENTITÀ REGIONALE

Simon KERMA

SI-6250 Ilirska Bistrica, Maistrova 13

Tomaž PLESEC

SI-2393 Črna na Koroškem, Center 141

RIASSUNTO

L'identità regionale degli abitanti dell'Istria slovena si è dimostrato un meccanismo di difesa vitale, efficace e duraturo contro le pressioni operate dalle diverse tendenze politiche ed economiche (varie ideologie, nazionalismi, il pericolo della globalizzazione...). Ad ogni cambiamento politico-sociale ed eventuale manipolazione dell'identità regionale, la popolazione ridefinisce la percezione dell'ambiente sloveno istriano a seconda della necessità, mantenendo così l'autoctonia e la specificità dell'area. E' accaduto anche alla nascita del nuovo confine sul Dragogna e al cospetto delle forti pressioni dell'Italia durante il processo di indipendenza della Slovenia (rafforzamento della particolare identità istriana nell'ambito dello stato nazionale, risveglio della saurinità, notevole freddezza circa l'idea di una regione Istria interstatale, ecc.) La posizione geografica dell'Istria slovena ha assunto grande importanza per il nuovo stato di Slovenia, il che si riflette in una crescita della valenza dell'identità di quest'area. Essere istriano, saurino, capodistriano e litoraneo (Primorec) viene inteso nel resto della Slovenia come un privilegio. La nuova realtà politica che si preannuncia con l'entrata della Slovenia nell'Unione Europea e la conseguente soppressione delle frontiere diventa una sfida per gli studiosi dell'Istria slovena. Il ruolo e l'importanza di quest'area cambiano ancora. L'identità regionale dell'Istria slovena sarà messa alla prova per l'ennesima volta.

Parole chiave: Istria slovena, identità regionale, geografia politica

VIRI IN LITERATURA

Brumen, B. (1996): Istrska javna skrivnost: supermarket identitet. Razgledi, X. Ljubljana, 10-11.

Bufon, M. (1993): Istra: novi problemi starih regij. Annales, 3/93. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 197-202.

Bufon, M. (1994): Regionalizem in nacionalizem. Annales, 5/94. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 9-16.

Gams, I., Vrišer, I. (eds.), (1998): Geografija Slovenije. Ljubljana, Slovenska matica.

Gregorič, M. (1997): Politični ciklon nad Istro ali izjalovljen poskus njene destabilizacije. Koper, Založba Lipa.

Ipsen, D. (1993): Regionale identität Überlegungen zum politischen Charakter einer Psychosozialen Raumkate-

gorie, Raumforschung und Raumordnung, 1, 9.

Mlinar, Z. (1996): Regional autonomy, national integrity and transborder cooperation: the case of Istria. "16th Conference Europe of Regions, Transfrontier Regional Cooperation in the space of Northern Adriatic, the Alps and the Panonian Plain (SNAAP) in the Light of European Integration". Regional Contact, IX, 11. Maribor, 137-145.

Repolusk, P. (1998): Koprsko brda, Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana, Založba Mladinska knjiga, 194-207.

Slovenske občine (1998): Slovenske občine. Ljubljana, Založba Mladinska knjiga.

Terenske vaje (1998): Terenske vaje v Slovenski Istri. Ankete in intervjuji.

Zupančič, J. (1998): Identiteta je merljiva. Razprave in gradivo 33. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 253-268.

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2001-03-08

UDK 314.7(497.5-14) "1857/91"

DEMOGRAFSKA KRETANJA SJEVERNE HRVATSKE ISTRE OD 1857. DO 1991. GODINE

Ivan ZUPANC

HR-10000 Zagreb, Kurelčeva 4
e-mail: ivan.zupanc @zg.hinet.hr

IZVLEČEK

Pričujoči članek obravnava demografska gibanja v severni hrvaški Istri med letoma 1857 in 1991, s posebnim poudarkom na problemu depopolucije kot prevladujoče značilnosti tega območja. Neposredna posledica in kazalec depopolucije je neprimerna starostna struktura prebivalstva, ki prevladuje v večjem delu tega območja. Povsem mogoča in relana demografska perspektiva je tako izumiranje nekaterih naselij.

Ključne besede: Istra, prebivalstvo, naselja, emigracija, depolulacija, staranje

DEMOGRAPHIC MOVEMENTS IN NORTHERN CROATIAN ISTRIA BETWEEN 1857 AND 1991

ABSTRACT

This work deals with demographic development in the northern part of Croatian Istria in the period from 1857 to 1991. The main problem dealt with in the article is depopulation as a dominant feature of this area. The direct consequence and indicator of depopulation is an unfavourable age structure prevailing in the greater part of this area. The extinction of particular settlements is a potential threat and an imminent demographic perspective.

Key words: Istria, population, settlements, emigration, depopulation, aging

Sl. 1: Spomenik i natpis spomenika na humku ispred čičarijskog sela Brgudac. U tom je naselju 1910. zabilježen 501 stanovnik. Godine 1991. popisano je 16 stalnih stanovnika od čega 11 u starosnoj skupini 75 i više, četiri u skupini 70-74 i jedan stanovnik u skupini 40-44. Naselju prijeto "crna" demografska perspektiva (foto I. Zupanc, 1999).

Foto 1: Monumento con iscrizione sul poggio antistante il villaggio di Bergozza, in Cicceria. Nel 1910 il villaggio aveva 501 abitanti. Nel 1991 non ne restavano che 16, 11 dei quali d'età superiore ai 75 anni, quattro fra i 70 ed i 74 ed uno solo nella fascia d'età compresa fra i 40 e 44 anni. Sul paese incombe una "tragica" prospettiva demografica (foto I. Zupanc, 1999).

UVODNE I METODOLOŠKE NAPOMENE

Prostor sjevernog dijela hrvatske Istre (u daljnjem tekstu sjeverne Istre) predstavlja pogranični pojas uz granicu s Republikom Slovenijom između rijeka Dragonje i Mirne. Prema administrativno-teritorijalnoj podjeli to je prostor bivših općina Buje i Buzet (tradicionalni nazivi Bujština i Bužeština). Krajem 1992, tj. početkom 1997. godine područje je podijeljeno na 4

grada (Buje, Buzet, Novigrad i Umag) i 4 općine (Brtonigla, Grožnjan, Lanišće i Oprtalj). Godine 1857. na ovom je prostoru živjelo 25,8% stanovništva hrvatske Istre (isti prostor koji obuhvaća županija Istarska, u daljnjem tekstu samo Istra), da bi danas (1991) udio iznosio 15,3%.

Upravo radi točnog utvrđivanja poznate spoznaje o depopulaciji tzv. gornje Bujštine (danas je to prostor uglavnom općina Grožnjan i Oprtalj) i Bužeštine

1 O toj pojavi I. Blažević zaključuje: "Proces litoralizacije, jednostavnije rečeno okupljanje života i aktivnosti uz obalu mora, dobio je nove značajne impulse ekspanzijom istarskog turizma negdje od sredine sedamdesetih godina. Litoralizacija dobrim dijelom snaži na račun unutrašnjih dijelova poluotoka u kojima nastaju sve veće demografske praznine" (Blažević, 1991, 8-9).

(osobito krškog i brdovitog dijela Ćićarije-općine Lanišće) kao tipičnog uzorka unutrašnje Istre s jedne strane te procesa litoralizacije¹ s druge, analiza je vršena na razini novih općina/gradova i naselja. Za neka naselja i dijelove naselja koja se 1857, 1869, 1880, 1921, i 1931. ne iskazuju samostalno, nego pod većim naseljima bilo je potrebno procijeniti broj stanovnika.² U radu je korišten naseljski skup prema popisima stanovništva uz malu korekciju, naime naselja Umag-Komunela i Umag te Buzet i Fontana koja su u popisima iskazivana kao samostalna, razmatrali smo kao cjelinu budući da oni doista čine funkcionalnu cjelinu na što je uostalom već i upozoreno u literaturi (Bertić, 1997, 23; Blažević, 1994, 544; Radica, 1980, 165), a i službena statistika ih sada tako tretira (Imenik, 1998). Dakle, analizirani naseljski skup ima 152 umjesto 154 (prilozi 1 i 2) (u međuvremenu je naseljski skup porastao na 164) naselja. Podaci su, gdje je to bilo potrebno i moguće, komparirani s cijelom Istrom.

Vremenski okvir ovog rada omeđen je 1857. godinom kada je proveden prvi moderan, sveobuhvatan popis stanovništva na razmatranom teritoriju. Analiza je prikazana u dva razdoblja: a) od 1857. do prvog poslijeratnog popisa, 1948. i b) poslijeratno razdoblje od 1948-1991. Naglasak je stavljen na razdoblje poslije drugog svjetskog rata, osobito na period 1961-1991. kada dominira prostorna polarizacija stanovništva uzrokovana složenim i međusobno povezanim procesima deagrarizacije, deruralizacije, urbanizacije i litoralizacije.

MEĐUPOPISNO KRETANJE STANOVNIŠTVA OD 1857. DO 1948. GODINE

Razdoblje od 1857. godine do prvog poslijeratnog popisa treba razmatrati u dva podrazdoblja. Do 1910. u svim međupopisnim razdobljima i u svim općinama/gradovima raste broj stanovnika (tabl. 1a i 1b) (izuzetak je općina Opatalj, koja bilježi vrlo blagi pad u

razdoblju 1869-1880. od 0,2% i općina Lanišće koja od 1900 do 1910. bilježi pad od 2,3%). Usporedba s cijelom Istrom pokazuje da je porast sjevernog dijela u svim razdobljima manji (najveća razlika je u periodu 1900-1910, 14%). Ako uspoređujemo brojnost populacije 1857. i 1910. otkrivamo da se stanovništvo Istre udvostručilo (indeks 201,3%), a stanovništvo sjevernog dijela povećalo za 48,6%, dakle u istom periodu više nego dvostruki porast ostvarila je Istra (tabl. 1b). Najviše se u istom razdoblju povećalo stanovništvo grada Umaga (za 86,8%) dok je najmanji porast u općinama Lanišće, Opatalj i Grožnjan i on je gotovo identičan (kreće se oko 25%, tabl. 1b). Dakle već se tada primjećuje zaostajanje tzv. gornje Bujštine te krškog dijela masiva Ćićarije (tzv. Buzetski kras) tj. općine Lanišće.

Razdoblje 1910-1921. obilježeno je stagnacijom (neznatan porast od 0,2%) ukupnog broja stanovnika dok je u Istri ostvaren pad od 9,2% (prvi puta u međupopisnim razdobljima da je razlika u korist sjevernog dijela Istre). Općine koje su u prethodnom periodu bilježile najmanji porast sada bilježe pad (Lanišće izrazitiji, prosječno godišnje 1,3%) dok im se pridružuje i grad Novigrad. Blagi porast populacije Istre u razdoblju 1921-1931. prati pad broja stanovnika sjevernog dijela. Nastavlja se blagi gubitak stanovništva u općinama Opatalj i Grožnjan te znatniji u općini Lanišće. Pad se javlja i u gradovima Buzet (indeks 90,0%) i Buje (98,0%) (tabl. 1b).

Prvi službeni³ poslijeratni popis iz 1948. uslijed ratnih gubitaka i ostalih posljedica rata te već započetog tzv. "istarskog egzodusa" pokazuje smanjenje (od 9,0%) na cijelom prostoru i u svim općinama/gradovima. Najosjetniju depopulaciju zapažamo u općinama Opatalj (13,3%) i Lanišće (11,4%). Najmanji pad bilježi grad Umag (-5,0%). Cijela je Istra u istom periodu doživjela gubitak populacije od 17,9%.

Razloge pozitivnih demografskih kretanja do popisa 1910. treba sagledavati u svjetlu vladavine Austro-Ugarske Istrom. Naime, stanovništvo je tada bilo po

2 Da bi mogli uspoređivati podatke na razini novih općina/gradova procijenili smo broj stanovnika za naselja: Buroli (grad Buje) jer je 1857, 1869, 1921, i 1931. iskazivano skupa s naseljem Babići pod naseljem Lovrečica (grad Umag); Sv. Marija na Krasu (grad Umag) koje je s naseljem Kaldanija (grad Buje) iskazivano pod naselje Kaštel (grad Buje) u istim godinama osim 1931. Povezano s tim dio naselja (ili zaselak) Fratrija (naselje Kaldanija) i dio naselja Tavianija (naselje Sv. Marija na Krasu) u 1880. iskazivani su također pod Kaštel pa je njihov broj stanovnika procijenjen prema udjelu u 1890. Za dio naselja Opatija (naselje Žonti, grad Buzet) podaci su procijenjeni u istim godinama kao i za naselje Buroli jer se s dijelovima naselja Rušnjak i Stjepan (naselje Gradinje), naseljima Vižintini i Žnjidarići iskazuje pod naseljem Zrenj (općina Opatalj). Konačno, procjena je izvršena i za dijelove naselja Baštići (Vižintini-Vrhi) i Buri (Pirelići) u općini Opatalj također u istim godinama (za Baštići i u 1880) jer su zajedno s još nekim zascelcima i naseljima iskazivani pod naselje Završje (općina Grožnjan). Procjena je izvršena i za naselja Vodice i Jelovice (op. Lanišće) u 1931. jer su iskazivana zajedno s naseljem Golac u Sloveniji.

3 Za potrebe razgraničenja izvršen je u Istri popis stanovništva 1945. kojeg je proveo Jadranski institut iz Sušaka, objavljen pod nazivom Cadastre national de l'Istrie (Cadastre, 1946). U ovom radu nije korišten jer nije usklađen s ostalim popisima, ali smo izračunali broj stanovnika za cijeli prostor sjeverne Istre koji iznosi 45.092. Za područje tadašnjeg kotara Buje podaci popisa iz 1948. se odnose na 15. 12. 1948 (ostali dio 15. 3. 1948) kada je provedeno prijavljivanje stanovništva za opskrbu (Korenčić, 1979, 11).

strukturi većinom poljoprivredno, a upravo je ona za vrijeme Austro-Ugarske doživjela najveći procvat⁴ iako je i ona doživljavala svoje krize (bolesti vinove loze, vinska klauzula itd.). Već za vlasti Austro-Ugarske počinje prekomorska (uglavnom) emigracija o čemu svjedoči privremeno djelovanje "iseljeničkog biroa" na Fontani (Buzet) 1907. godine⁵ (Blažević, 1991, 8). Istrani su uglavnom iseljavali u SAD, Južnu Ameriku, manje u Australiju, Novi Zeland i Afriku (Laušić, 1990, 43). U prekomorske zemlje većinom se odseljavalo iz tršćanske luke.⁶ No u to je vrijeme (druga polovina XIX. i u početku XX. stoljeća) bila jaka imigracija u Istru (Strčić, 1993, 121). Uspkos postojanju iseljeničkih tkova očito je da emigracija nije bila dominantno obilježje i da nije bitno utjecala na pozitivan demografski razvoj do 1910. godine.

Usljed ratnih gubitaka u prvom svjetskom ratu te dolaskom Italije 1918. na vlast u Istri, što je imalo za posljedicu teško gospodarsko i političko stanje u Istri, sve općine/gradovi na razmatranom teritoriju bilježe lošiji demografski razvoj od prethodnog razdoblja (1900-1910) (tabl. 1b). Upravo su politički i gospodarski

uzroci razlog vrlo jakog iseljavanja za vrijeme talijanske vladavine. Odmah nakon dolaska Italije na vlast su iz Istre otjerani kvalificirani stručnjaci i radnici-pripadnici češkoga, njemačkog, mađarskog, slovačkog i drugih naroda koji su se doselili za vrijeme Austro-Ugarske (Strčić, 1993, 121). Na iseljavanje Hrvata iz Istre, uz gospodarske faktore utjecala je i politika denacionalizacije (ukidanje hrvatskih škola, štampe, slobode izražavanja na materinjem jeziku itd.). Oni su se iseljavali u Kraljevinu SHS, odnosno od 1929. u Kraljevinu Jugoslaviju⁷ (Strčić, 1993, 122), zemlje zapadne Europe, SAD, Australiju i Novi Zeland, te u Južnu Ameriku, osobito u Argentinu gdje je useljavanje bilo najintenzivnije baš između dva rata, naročito ograničenjima useljavanja u SAD⁸ (Laušić, 1990, 46). O iseljavanju govori i primjer čičarijskog naselja Vodice iz kojeg je od 1918. do 1937. iselilo 59 obitelji (većim dijelom u inozemstvo) i 19 neoženjenih (Istra, 1937, br. 44, prema Blažević, 1991, 8).

Spomenuto teško gospodarsko stanje rezultat je kompleksnih čimbenika. Najprije, Istra je raspadom Austro-Ugarske izgubila zaleđe; proizvodnja vina i

Tablica 1a: Kretanje broja stanovnika sjeverne Istre po općinama/gradovima 1857-1948 (Korenčić, 1979).

Tabella 1a: Variazioni nella popolazione dell'Istria settentrionale per comuni/città 1857-1948 (Korenčić, 1979).

općina/grad	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.
Brtonigla	1.492	1.586	1.819	2.014	2.274	2.651	2.825	3.172	2.892
Buje	5.808	6.233	6.924	7.578	8.311	8.682	8.982	8.799	7.985
Buzet	7.552	8.186	9.250	9.804	10.686	11.583	11.729	10.551	9.521
Grožnjan	3.169	3.357	3.551	3.643	3.744	4.011	3.937	3.848	3.475
Lanišće	3.820	4.109	4.264	4.555	4.870	4.756	4.122	3.650	3.235
Novigrad	1.303	1.404	1.562	1.740	2.012	2.275	2.221	2.443	2.313
Oprtalj	3.705	3.925	3.916	4.198	4.232	4.600	4.523	4.384	3.803
Umag	3.506	3.796	4.592	5.071	5.689	6.548	6.865	7.506	7.127
Sjeverna Istra	30.355	32.596	35.878	38.603	41.818	45.106	45.204	44.353	40.351
Istra	117.719	133.518	160.000	176.196	194.455	236.953	215.167	223.448	183.340
Sjeverna Istra/Istra (%)	25,8	24,4	22,4	21,9	21,5	19,0	21,0	19,8	22,0

4 M. Legović objašnjava da je "... za vrijeme Austro-Ugarske istarska poljoprivreda bila potpuno komplementarna s austrijskom poljoprivredom, koja se manifestirala u prvom redu kroz klimatske razlike (austro-ugarska poljoprivreda kontinentalna, a istarska mediteransko-jadranska), a zatim kroz uzgajanje različitih kultura, kao npr. u Istri: vinove loze, maslina, badema, lješnjaka, smokava i drugih mediteransko-jadranskih kultura, a u unutrašnjosti Austro-Ugarske žitarica i drugih kontinentalnih kultura. Otuda nikakva slučajnost što je poljoprivreda Istre za vrijeme Austro-Ugarske, odnosno u sastavu austro-ugarske poljoprivrede doživjela svoj najveći uspon" (Legović, 1989, 263-264).

5 Prema pisanju hrvatskog tjednika Naša Sloga "Tu se već drugog dana pojavilo stotinjak osoba koje kane odseliti u Ameriku na rad" (Blažević, 1991, 8).

6 "Sasvim je razumljivo da je Istrane na putu u prekomorske zemlje pravac vodio preko Trsta, kao velikoga gradskog, industrijskog i lučkog središta, a istovremeno i baze u kojoj su mnogi od njih našli stalno prebivalište" (Laušić, 1990, 44).

7 Moguće je izdvojiti četiri vremenska intervala iseljavanja. Prvi val emigracije nastao je 1918. i 1919. kao reakcija na okupaciju, drugi val javlja se 1925. i 1926. nakon otpuštanja Hrvata i Slovenaca iz državne službe, treći val nastaje 1929. i 1930. u doba Gortanova i Tršćanskog procesa (suđenje članovima organizacije TIGR, op. I. Z.) a četvrti val izazvan je ratom protiv Etiopije (2. 10. 1935 - 5. 5. 1936, op. I. Z.) i zatim građanskim ratom u Španjolskoj (1936-1939, op. I. Z.) kada su mnogi pobjegli kao vojni dezerteri ili su tako pobjegli od mobilizacije (Peruško et al., 1968, 53-54).

8 SAD su 1921. uvele tzv. sustav kvota koji je vezivao broj imigranata iz pojedinih zemalja prema njihovu udjelu u popisu stanovništva SAD-a iz 1910. a 1924. donijeta je zakonska odredba koja je taj udio vezala za udio u popisu iz 1890. godine (Heršak, 1998, 128).

maslinovog ulja dobila je konkurenciju u talijanskim proizvođačima (Pađen, 1968, 17-18), a zakonska odredba o zabrani prodaje vina ispod 9 (crno) odnosno 10 (bijelo) maligana dodatno je opteretila vinogradarstvo (Foretić, 1951, 31). Slijedile su nepovoljna porezna politika,⁹ dugovi seljaka te s time povezane pljenidbe¹⁰ i dražbe, nezaposlenost, kolonatski odnos,¹¹ agrarna prenaseljenost (Legović, 1989, 278), slaba kupovna moć istarskog seljaka (Legović, 1989, 269) te autarkija na čelu s borbom za žito (tzv. "battaglia del grano") i svjetska ekonomska kriza 1929. koja se u Istri osjećala već 1924. godine (Milanović, 1992, 193) zbog koje su pale cijene poljoprivrednih proizvoda. Sankcije zbog rata u Etiopiji najviše su pogađale istarskog seljaka, a u Istri je između dva rata radilo i živjelo od poljoprivrede 62,4% stanovništva (Legović, 1989, 270). Tadašnje

stanje oslikava izvještaj iz 1931. načelnika općine Buje prefektu u Puli: "Ekonomska situacija skoro cijelog naroda ove općine je vrlo loša. Nemalo seljaka, obeshrabrenih situacijom u kojoj se nalaze, suzdržavaju se od obrađivanja zemlje jer duboko sumnjaju da će izvući ma kakve koristi iz uroda koji se njima ionako sekvstrira za plaćanje ranijih dugova i za isplaćivanje beskrajnih nameta. Budućnost se predstavlja uostalom sve tmurnijom..." (Buršić, Mikolić, 1966, 157).

Izraziti pad broja stanovnika koji bilježi popis stanovništva iz 1948. nesumnjivo je najvećim dijelom uzrokovan ratnim okolnostima i gubicima¹² te već započetim optiranjem¹³ uglavnom Talijana iz Istre. Naime egzodus je započeo početkom rujna (možda i koji mjesec ranije) 1943, druga faza traje od svršetka rata do potpisivanja Mirovnog ugovora s Italijom da bi

Tablica 1b: Pokazatelj promjene broja stanovnika sjeverne Istre po općinama/gradovima (Korenčić, 1979).*

Tabella 1b: Indice del cambiamento del numero di abitanti nell'Istria settentrionale per comuni/città (Korenčić, 1979).*

općina/grad	1910/1857.	1921/1910.	1931/1921.	1948/1931.
Brtonigla	177,7	106,6	112,3	91,2
Buje	149,5	103,5	98,0	90,7
Buzet	153,4	101,3	90,0	90,2
Grožnjan	126,6	98,2	97,7	90,3
Lanišće	124,5	86,7	88,5	88,6
Novigrad	174,6	97,6	110,0	94,7
Oprtalj	124,2	98,3	96,9	86,7
Umag	186,8	104,8	109,3	95,0
Sjeverna Istra	148,6	100,2	98,1	91,0
Istra	201,3	90,8	103,8	82,1

9 "Osim katastarskih poreza seljak je morao plaćati i razne druge namete. Karakterističan je primjer poreza na klanje svinja za vlastite potrebe u općini Buje u iznosu od 30 lira i to: u ime poreza na klanje 20 lira, poreza na promet (tassa scambi) 8 lira i takse za veterinarske usluge 2 lire (ranije čak 5 lira)" (podaci iz Historijskog arhiva Pazin, navedeno prema Buršić, Mikolić, 1966, 156).

10 Prema izvještaju Centrale zemljoradničkih posujilnica Istre iz listopada 1931. g. na području općine Buje mjesečno se vrši 10-12 pljenidbi za neplaćeni porez i dugove te se ocjenjuje da će se trećina od 1600 obitelji u toku zime naći u bezizlaznom položaju (Peruško et al., 1968, 190).

11 J. Pađen kritički sagledava podatak koji iznosi Šegota, (Šegota, 1955, 16) da je prije agrarne reforme u Bujštini u rukama veleposjednika (kojih je 5% od ukupnog stanovništva) više od 50% obradive površine. On navodi podatak da su 24 veleposjednika držali 24,2% obradive površine (Pađen, 1968, 50). U Buzetini nije kolonatski odnos imao takav utjecaj, o čemu svjedoči Marušić: "U buzetskom kraju bili su skoro svi kolonatski odnosi zasnovani tek za vremena talijanske okupacije. Koloni, svega 46 porodica s 209 porodičnih članova, Hrvati su i posjeduju obično i manji vlastiti posjed". Zanimljiv podatak iznosi i za općinu Lanišće: "U poreskoj općini Lanišće zabilježeni su kolonatski odnosi (odnosno pravilnije zakupni) na zemljištima američkih iseljenika" (Marušić, 1957, 258).

12 Koliki je ukupan broj poginulih na cijelom ovom prostoru nije nam poznato, ali raspoložemo brojem od 606 poginulih (438 boraca i 168 žrtava fašističkog terora) za bivšu općinu Buzet koji je upisan na spomeniku u Buzetu.

13 Opcija-sloboda biranja; pravo stanovnika područja koje je od jedne države pripalo drugoj da mogu birati između dva državljanstva, uz određene uvjete (Ibler, 1987, 206). Talijanska historiografija koristi nazive egzodus, izgnanici (tal. esule) i izbjeglice (tal. profughi). Iako način odlaska većine tih ljudi jest bijeg, s pravnog vidika postoji razlika (na temelju izjave o opciji zadržali su svoje talijansko državljanstvo, sva prava uključujući i odštetu za nekretnine) (Zagradnik, 1998, 201). Prve opcije pravno su regulirane Ugovorom o miru s Italijom (10.2.1947. potpisan, stupio na snagu 15.9.1947., SL FNRJ, broj 74/1947) člancima 19. i 20. tog ugovora i Sporazumom o opciji (SL FNRJ, broj 109/1947). Te se pravne regulative ne odnose na Bujštinu koja je do 1954. pod Zonom B kao dijelom Slobodnog Teritorija Trsta (STT) (današnje općine/gradovi Brtonigla, Buje, Novigrad, Umag i Grožnjan osim naselja Antonci, Makovci, Šterna i Završje).

* Izračunato prema podacima iz tablice 1a / Calcolato in base ai dati della tabella 1a.

nakon potpisivanja ugovora poprimio još šire razmjere (Miculian, 1991, 113). Prema podacima iz arhiva MUP-a u Zagrebu broj optanata za 1948. godinu iz tadašnje općine Buzet iznosi 1.845 (Žerjavić, 1993, 652). Popis stanovništva je na tom području izvršen 15. 3. 1948. pa se ne zna koliko je od toga broja već emigriralo, ali je 1.086 osoba dalo zahtjev za opcijom iz inozemstva (Žerjavić, 1993, 652).

U okviru agrarne reforme u Istri koja je provedena nakon Mirovnog ugovora s Italijom do kraja studenog 1948. nije bilo većih kolonizacija, ali je upravo iz općine Lanišće bilo preseljenja jer je taj prostor neplodan i siromašan, a dosta napučen. Tako je 13 obitelji preseljeno iz naselja Dane i Brgudac (ne navodi se gdje), 8 seljačkih porodica iz iste je općine preseljeno u tadašnji kotar Labin, te 18 porodica u kotar Poreč (Pavlović, 1952, 197, 203).

UKUPNO KRETANJE STANOVNIŠTVA SJEVERNE ISTRE OD 1948. DO 1991. GODINE

Razdoblje nakon Drugog svjetskog rata obilježeno je najintenzivnijim promjenama demografske slike ovog prostora. Uzrok poražavajuće slike je i dalje egzodus tzv. optanata (o uzrocima vidjeti: Giuricin, 1986, 51-55; Laušić, 1987, 371-379; Miculian, 1991, 112-114); naime 1951. potpisan je drugi sporazum o opcijama (SL FNRJ, br. 1/1951 i 12/1951), a treći 1964. (ratificiran 1965, SL SFRJ-MUIDS, br. 8/1965). Iz dijela pod Zonom B iseljavanje je legalizirano Memorandumom o suglas-

nosti (točka 8.) potpisanim 5. 10. 1954 (SL-MUIDS, br. 6/1954), no to ne znači da nije bilo iseljavanja jer osim opcijama i kasnije otpustom iz državljanstva iseljavalo se i ilegalno. Od 8. 10. 1953. do kraja kolovoza 1956. s tog je teritorija iseljeno 7.831 osoba.¹⁴ Iako manje korištena, mogućnost iseljavanja putem otpusta iz jugoslavenskog državljanstva omogućena je zakonom o jugoslavenskom državljanstvu 1964 (SL SFRJ, br. 38/1964) i Osimskim sporazumom od 10. 11. 1975 (stupio na snagu 11. 3. 1977, SL SFRJ-MU, br. 1/1977). Prema podacima iz arhiva MUP-a koje je obradio Žerjavić, iz tadašnje općine Buzet 1951. godine broj opcija iznosio je 191, a iz općine Buje (nije jasno na koji se to dio odnosi jer navodi i podatak o 20.000 optanata iz Zone B) 6 osoba. Ako sada zbrojimo te podatke za cijeli prostor sjeverne Istre prema Žerjaviću broj iseljenih iznosi 22.483 (opcije iz 1948. i 1951., broj iseljenih iz hrvatskog dijela zone B i broj otpuštenih i iseljenih u Italiju do 1974. koji iznosi 441) (Žerjavić, 1993, 642, 652-653).

Osim iseljavanja u sklopu "istarskog egzodusa" kao uzroci depopulacije javljaju se odgođeni efekt ratnih gubitaka, naslijeđena populacijsko-naseljska struktura (1948. 54,6% naselja bilo je u veličinskom razredu od 0-200), koncentracija gospodarskog razvoja u općinskim centrima, prometna izoliranost pojedinih naselja, proces litoralizacije, deagrarizacija¹⁵ i ruralni egzodus koji se nastavlja i isprepliće s "istarskim egzodusom" te negativni prirodni prirast.

Razdoblje 1948-1953.¹⁶ obilježeno je najvećim pa-

Tablica 2a: Stanovništvo općina/gradova sjeverne Istre 1948-1991 (Korenčić, 1979; P 81; P 91-1).

Tabella 2a: Abitanti in comuni/città dell'Istria settentrionale 1948-1991 (Korenčić, 1979; P 81; P 91-1).

općina/grad	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Brtonigla	2.892	1.869	1.958	1.523	1.446	1.398
Buje	7.985	5.759	5.340	4.374	4.957	5.421
Buzet	9.521	8.838	7.088	5.895	6.168	6.295
Grožnjan	3.475	2.344	1.861	1.078	914	854
Lanišće	3.235	2.698	1.715	927	624	621
Novigrad	2.313	1.743	2.094	2.398	2.619	3.270
Oprtalj	3.803	3.186	2.220	1.500	1.255	1.109
Umag	7.127	6.900	7.558	8.162	9.936	12.348
Sjeverna Istra	40.351	33.337	29.834	25.857	27.919	31.316
Istra	183.340	175.094	176.838	175.199	188.332	204.346
Sjeverna Istra/Istra (%)	22,0	19,0	16,9	14,8	14,8	15,3

14 Podaci o izbjeglicama su objavljeni prema 5 područja (općina): Umag 2.385, Buje 2.517, Brtonigla 967, Novigrad 1.342, Grožnjan 620 (Trani, 1980, 577).

15 O obujmu deagrarizacije neka posvjedoče podaci o udjelu poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu sjeverne Istre. 1961. taj je udjel iznosio 54,9% da bi 1991. pao na 6,6%. Najveći pad je u općini Lanišće (sa 77,0% na 4,7%), a najmanji u općini Grožnjan (sa 76,4% na 24,4%) (P 61-2; P 91-3).

16 Za područje tadašnjih općina Buje, Novigrad i Umag (u okviru granica kotara Buje 1948) podaci se odnose na 25. 4. 1956. jer je tada izvršena registracija stanovništva na tom području (Korenčić, 1979, 11). U literaturi i popisnim publikacijama uvriježena je godina 1953. za taj prostor.

Tablica 2b: Pokazatelj promjene (indeks) broja stanovnika od 1948-1991 (Korenčić, 1979; P 81; P 91-1).*
Tabella 2b: Indice del cambiamento del numero di abitanti 1948-1991 (Korenčić, 1979; P 81; P 91-1).*

općina/grad	1953/1948.	1961/1953.	1971/1961.	1981/1971.	1991/1981.	1991/1948.
Brtonigla	64,6	104,8	77,8	94,9	96,7	48,3
Buje	72,1	92,7	81,9	113,3	109,4	67,9
Buzet	92,8	80,2	83,2	104,6	102,1	66,1
Grožnjan	67,5	79,4	57,9	84,8	93,4	24,6
Lanišće	83,4	63,6	54,1	67,3	99,5	19,2
Novigrad	75,4	120,1	114,5	109,2	124,9	141,4
Oprtalj	83,8	69,7	67,6	83,7	88,4	29,2
Umag	96,8	109,5	108,0	121,7	124,3	173,3
Sjeverna Istra	82,6	89,5	86,7	108,0	112,2	77,6
Istra	95,5	101,0	99,1	107,5	108,5	111,5

dom (17,4%, u cijeloj Istri smanjenje iznosi 4,5%) apsolutnog broja stanovnika sjeverne Istre od svih međupopisnih razdoblja. Pad se nastavlja i u iduća dva razdoblja dok istovremeno broj stanovnika Istre pretežno stagnira (tabl. 2b).

Od 1971. do 1991. sjeverna Istra bilježi veći porast od čitave Istre (doduše razlika je 1971-1981. samo 0,5%). Ako uspoređujemo prvi poslijeratni popis i posljednji (1991) stanovništvo sjevernog dijela umanjeno je za 22,4% dok se u Istri povećalo za 11,5%.

Analizirajući situaciju po općinama/gradovima uočava se slijedeće: u periodu 1948-1953. svi gube apsolutni broj stanovnika. Gradovi Umag i Novigrad od 1953. konstantno bilježe porast stanovništva (najveći 1981-1991, gotovo 25%) što je slučaj u gradovima Buje i Buzet tek od 1971. Općine Grožnjan, Lanišće i Oprtalj od 1948. stalno bilježe pad. Može im se pridružiti i općina Brtonigla koja jedino od 1953-1961. bilježi porast.

Do 1975. Umag i Novigrad su sjedišta istoimenih općina pa se stoga brže razvijaju (uz naravno proces litoralizacije). Ako promatramo prostor gradova Umag i Novigrad bez njihovih sjedišta, onda bi pad stanovništva bio zabilježen jedino u razdoblju 1961-1971. Najjače je izražena polarizacija 1991. kada u Umagu živi 62,5% stanovništva administrativno-teritorijalne jedinice grada, a u Novigradu 77,1%. Na teritoriju gradova Buje i Buzet polarizacija u gradskim centrima iznosi 59,0% i 29,5% u 1991. (također najviše). Buzet je ostvario najveći indeks promjene udjela u stanovništvu područja grada/općine u odnosu 1948-1991, on iznosi 398,6% (sa 7,4% na 29,5%). Slijede ga Umag sa 233,2% i Buje

sa 205,6%. Najeksplozivniji rast Buzet je ostvario od 1971-1981. kada se njegovo stanovništvo udvostručilo (indeks 204,2). Kao prilog njegovu razvoju neka posluži podatak o indeksu broja zaposlenih 1981/1971. koji iznosi 207 (Vresk, 1987, 44).

Podaci po naseljima otkrivaju svu silinu depopulacije. Udio naselja koja depopularaju kreće se ovako: 1948-1953. 87,5%; 1953-1961. 84,2%; 1961-1971. 91,4%; 1971-1981. 81,6%; 1981-1991. 61,8%. Odmah se uočava da je najlošije razdoblje 1961-1971. kada 139 naselja bilježi pad apsolutnog broja stanovnika, a samo 13 ili 8,6% bilježi porast. Prema jednoj anketi¹⁷ iz 1970. broj iseljenih iz tadašnje općine Buzet od 1961. do 1970. iznosio je 1.925. Najveći dio iselio se u obalna istarska naselja (28,1%), zatim u Sloveniju (uglavnom Slovensko primorje, 25,6%), ostali dio Hrvatske (11,8%) i u Italiju (uglavnom Trst, 11,3%) (Baučić, 1970, 64).

Usporedba broja stanovnika 1948. i 1961. otkriva da je samo 4,6% ili 7 naselja zabilježilo porast, a čak 145 ili 95,4% depopulira (karta 1). Iduće razdoblje, od 1961-1981. pokazuje porast/stagnaciju 10,5% naselja dok ih 89,5% bilježi pad broja stanovnika (karta 2). Posljednji međupopisni period (1981-1991) svjedoči o najmanjem praznjenju: 94 ili 61,8% naselja depopulira (karta 3).

Gotovo polovica (točnije 46,7%) naselja bilježi gubitak stanovništva u svim međupopisnim razdobljima, a čak 90,8% ili 138 ima manje stanovnika 1991. nego 1948. (karta 4). Od 14 naselja koja u tom razdoblju bilježe porast 9 ih je u uskom priobalnom pojasu, dva su gradski/općinski centri (Buje i Buzet s prigradskim naseljem Sv. Martin) dok se Roč razvija kao lokalni centar (Malić, 1992, 53).

* Izračunato prema podacima iz tablice 2a / C alcolato in base ai dati della tabella 2a.

¹⁷ Anketu su proveli studenti geografije iz Zagreba i Ljubljane od 25. do 29. 5. 1970. na području tadašnje općine Buzet (danas grad Buzet, općina Lanišće i dio općine Oprtalj, op. I. Z.) (Baučić, 1970, 52).

Praćenje prirodnog kretanja po naseljima statistika nam omogućava tek od 1964. godine pa je stoga i time omeđena donja granica razmatranja. Od 1964. do 1970. broj naselja s negativnim prirodnim prirastom je 89 (58,6%) dok ih 47 ili 30,9% ima pozitivan prirodni prirast (istovremeno 16 ih ima nulti prirodni prirast). Općine Lanišće (-89), Grožnjan (-61) i Oprtalj (-19) bilježe više umrlih nego rođenih.

U idućem razdoblju, od 1971-1980., nastavlja se negativan prirodni prirast u istim općinama, ali im se pridružuje i Brtonigla (tabl. 3). Broj naselja u kojima je više umrlih nego živorođenih iznosi 104 ili 68,4% dok ih četvrtina (25,7%) bilježi obrnutu situaciju (karta 5). Zanimljivo je da u sedam naselja nije bilo rođenih, a u 14 rodilo se samo jedno dijete.

Posljednje razdoblje (1981-1990) povećalo je broj naselja s negativnim prirodnim prirastom na 73,0% (111) i smanjilo broj u kojima je prirodni prirast pozitivan (karta 6). Kao kuriozitet navodimo da u 15 ili 9,9% naselja nije bilo rođenih, a u 21 naselju broj rođenih iznosi jedno dijete. Iste općine kao i u prethodnom periodu imaju negativan prirodni prirast (osim Brtonigle).

Ako promatramo dvadesetogodišnje razdoblje (od 1971. do 1990) 76,3% (116) naselja ima veći mortalitet od nataliteta. Takvih je naselja najviše u gradu Buzetu (60 ili 85,7% naselja). U općini Lanišće svih 14 naselja imaju prirodan pad, u općini Oprtalj 15 (93,8%), u općini Grožnjan sedam (70%), a u gradu Buje 11 (64,7%). U pet naselja statistika nije zabilježila rođenje.

Sl. 2: Stanovnica Bresta na Čićariji snimljena ispred domaće kuće (foto I. Zupanc, 1999).

Foto 2: Abitante di Olmeto (Brest), in Cicceria, ripresa davanti alla propria casa (foto I. Zupanc, 1999).

PRIRODNO KRETANJE

Tablica 3: Prirodni prirast/pad i migracijski saldo sjeverne Istre po općinama/gradovima 1971-1991 (Korenčić, 1979; P 81; P 91-1, TRU).

Tabella 3: Crescita/calò naturale e saldo delle migrazioni nell'Istria settentrionale per comuni/città 1971-1991 (Korenčić, 1979; P 81; P 91-1; TRU, 1971-1990).

općina/grad	1971-1981.				1981-1991.			
	živorođeni	umrli	prirodni prirast/pad	migracijski saldo	živorođeni	umrli	prirodni prirast/pad	migracijski saldo
Brtonigla	137	162	-25	-52	153	148	5	-53
Buje	730	602	128	455	986	709	277	187
Buzet	900	790	110	163	814	770	44	83
Grožnjan	87	146	-59	-105	66	122	-56	-4
Lanišće	30	182	-152	-151	35	201	-166	163
Novigrad	395	208	187	34	350	284	66	585
Oprtalj	111	229	-118	-127	116	216	-100	-46
Umag	1.318	713	605	1.169	1.430	811	619	1.793
Sjeverna Istra*	3.739	3.060	679	1.383	3.966	3.285	681	2.716

* razlika do ukupno odnosi se na živorođene i umrle u inozemstvu

Karta 1: Pokazatelj promjene broja stanovnika sjeverne hrvatske Istre 1948-1961.

Cartina 1: Indice del cambiamento del numero di abitanti nell'Istria croata settentrionale 1948-1961.

Karta 2: Pokazatelj promjene broja stanovnika sjeverne hrvatske Istre 1961-1981.

Cartina 2: Indice del cambiamento del numero di abitanti nell'Istria croata settentrionale 1961-1981.

Karta 3: Pokazatelj promjene broja stanovnika sjeverne hrvatske Istre 1981-1991.

Cartina 3: Indice del cambiamento del numero di abitanti nell'Istria croata settentrionale 1981-1991.

Karta 4: Pad/porast broja stanovnika 1948-1991 i pad u svim međupopisnim razdobljima od 1948 do 1991.

Cartina 4: Variazioni del numero di abitanti 1948-1991 e calo della popolazione fra i censimenti nel periodo 1948-1991.

Karta 5: Prirodni prirast (pad) stanovništva u naseljima sjeverne hrvatske Istre 1971-1980.**Cartina 5: Crescita naturale (calo) della popolazione negli abitati dell'Istria croata settentrionale 1971-1980.****TIPOVI OPĆEG KRETANJA STANOVNIŠTVA¹⁸**

Opće kretanje stanovništva stavlja u odnos prirodno i mehaničko kretanje. Primjenom ovog modela na razini općina/gradova u razdoblju 1971-1981. zamjećuje se dvojakost. Trend izumiranja (E₄) obilježje je općina gornje Bujštine, Lanišće i Brtonigla dok je u ostalim gradovima trend I₁ (ekspanzija imigracijom). Uglavnom isti trendovi nastavljeni su u zadnjem desetljeću (tabl. 4).

Originalniji presjek daje analiza na razini naselja. Od 1971-1981. 97 ili 63,8% naselja je egzodusnog tipa (E₁-E₄) među kojima dominiraju ona s trendom izumiranja (takvih je 43,4% od svih naselja) (karta 7). Točno polovica tih naselja je na području grada Buzeta. Udio naselja tipa E₄ pao je u zadnjem desetljeću na 40,1%. Istovremeno, udio imigracijskih naselja porastao je s 24,3% na 38,8% (karta 8). Zanimao nas je odnos prirodnog pada i emigracije u depopulaciji odnosno porastu broja stanovnika pojedinih naselja. Kod depopulacijskih naselja kojih je od 1971-1981. 124 u 72 ili 58,1% (tip E₄, karta 7), zajednički djeluju negativan migracijski saldo i prirodni pad. Pri tom je važniju ulogu imao negativan migracijski saldo jer je određivao i

depopulaciju i njen intenzitet u 65,3% naselja. U 29,8% ili 37 naselja intenzitet i predznak pod dominacijom je prirodnog pada. Od 27 naselja koja u tom periodu bilježe porast u njih 22 ga generira imigracija jer je veća od pozitivnog ili negativnog prirodnog prirasta. Posljednje desetljeće bilježi smanjenje utjecaja negativnog migracijskog salda (53,3% naselja) i relativno povećava udjel prirodnog pada u depopulaciji (38,3% naselja). Porastao je udjel zajedničkog djelovanja ovih čimbenika. Sada je on prisutan u 64,9% naselja. Pozitivan migracijski saldo dominira i u ovom desetljeću kod naselja kojima raste broj stanovnika (takvih je 40 ili 72,7%) jer je veći od prirodnog/nultog prirasta, a u 31 naselju anulira utjecaj prirodnog pada.

Da zaključimo, u posljednja dva desetljeća depopulacija je uzrokovana prvenstveno pod utjecajem emigracije, a potom i negativnog prirodnog prirasta. U zadnjem desetljeću porast udjela prirodne depopulacije uzrokovao je procesom starenja stanovništva (vidjeti iduće poglavlje) do te mjere da "više nema tko iseliti" (poznato je da iseljava uglavnom mlade stanovništvo u dobi od 20-39 godina). Prostor obuhvaćen tim procesom ušao je u fazu izumiranja (Wertheimer-Baletić, 1999, 273).

18 M. Friganović izdvaja osam tipova općeg kretanja stanovništva: četiri egzodusna tipa od E₁ do E₄ koji imaju negativnu migracijsku bilancu, ali različitog intenziteta i četiri imigracijska tipa od I₁ do I₄ koji imaju pozitivnu migracijsku bilancu (opširnije vidjeti Friganović, 1990, 102). Za neka naselja nije bilo moguće primijeniti tipizaciju jer ona ne poznaje kada je jedna od uspoređivanih vrijednosti (prirodno i apsolutno kretanje) jednaka nuli ili kada su obje vrijednosti jednake, bez obzira na predznak. Za naselja kojima je bilo moguće odrediti emigracijski (E) ili imigracijski (I) karakter to je i učinjeno. Naselja koja su izvan tipizacije na kartama 7 i 8 su bez šrafure.

Tablica 4: Opće kretanje stanovništva sjeverne hrvatske Istre od 1971-1991 (Korenčić, 1979; P 81; P 91-1; TRU, 1971-1990).

Tabella 4: Movimento demografico nell'Istria croata settentrionale 1971-1991 (Korenčić, 1979; P 81; P 91-1; TRU, 1971-1990).

općina/grad	1971-1981.			1981-1991.		
	prirodni prirast/pad	ukupno kretanje	tip OKS-a	prirodni prirast/pad	ukupno kretanje	tip OKS-a
Brtonigla	-25	-77	E ₄	5	-48	E ₃
Buje	128	583	I ₁	277	464	I ₁
Buzet	110	273	I ₁	44	127	I ₁
Grožnjan	-59	-164	E ₄	-56	-60	E ₄
Lanišće	-152	-303	E ₄	-166	-3	I ₄
Novigrad	187	221	I ₁	66	651	I ₁
Oprtalj	-118	-245	E ₄	-100	-146	E ₄
Umag	605	1.774	I ₁	619	2.412	I ₁
Sjeverna Istra*	679	2.062	I ₁	681	3.397	I ₁
Istra	8.972	13.133	I ₁	6.041	16.014	I ₁

* razlika do ukupno odnosi se na prirodni prirast/pad u inozemstvu

Karta 6: Prirodni prirast (pad) stanovništva u naseljima sjeverne hrvatske Istre 1981-1990.

Cartina 6: Crescita naturale (calo) della popolazione negli abitati dell'Istria croata settentrionale 1981-1990.

Karta 7: Opće kretanje stanovništva sjeverne hrvatske Istre od 1971-1981.
Cartina 7: Variazioni della popolazione nell'Istria croata settentrionale 1971-1981.

Karta 8: Opće kretanje stanovništva sjeverne hrvatske Istre od 1981-1991.
Cartina 8: Variazioni della popolazione nell'Istria croata settentrionale 1981-1991.

STARENJE STANOVNIŠTVA

Osim vanjskih faktora (rat, prirodne katastrofe i drugi) na dobnu strukturu utječu prirodni prirast/pad i migracijska kretanja. Proces starenja stanovništva pokazatelj je i posljedica depopulacije nekog prostora. Za

analizu starosne strukture koristili smo indeks starosti¹⁹ koji stavlja u odnos stanovništvo starije od 59 i mlađe od 20 godina. Upotrijebljena je kombinirana klasifikacija prema Nejašmiću (Nejašmić, 1991, 175) koja izdvaja šest tipova stanovništva po dobnom sastavu (vidjeti legendu, karta 9).

¹⁹ Za neka naselja zbog izuzetno malih brojeva Xs je pretjerano visok npr: Račja Vas 1.133,3 (3/34), Kropinjak 1.000 (1/10), Krkuž 1.000 (1/10), Prapoće 675 (4/27), itd. Iako se kod takvih slučajeva gubi smisao izračunavanja indeksa, ipak smo ga odredili. Naselja Benčići, Blatna Vas, Brgudac, Dane, Klenovščak, Podkuk i Trstenik nemaju stanovnike u skupini 0-19 (1991) pa smi ih također uvrstili u tip izrazito duboka starost. U istoj godini naselje Vrnjak nema stanovnike u skupinama <20 i >59 pa na karti 10. nije označeno šrafurom.

Tablica 5: Indeks starosti* stanovništva sjeverne hrvatske Istre 1961. i 1991. (P 61-1; P 91-2).**Tabella 5: Indice di anzianità* della popolazione nell'Istria croata settentrionale nel 1961 e nel 1991 (P 61-1; P 91-2).**

općina/grad	1961.				1991.				Indeks 1991/1961
	P<20	P>59	Xs	Tip	P<20	P>59	Xs	Tip	
Brtonigla	656	275	41,9	starenje	334	285	85,3	duboka starost	203,6
Buje	1.742	744	42,7	starenje	1.526	905	59,3	duboka starost	138,9
Buzet	2.337	1.101	47,1	starost	1.667	1.265	75,9	duboka starost	161,1
Grožnjan	609	310	50,9	starost	178	240	134,8	izrazito duboka starost	264,8
Lanišće	514	355	69,1	duboka starost	90	252	280,0	izrazito duboka starost	405,2
Novigrad	797	186	23,3	na pragu starenja	848	481	56,7	duboka starost	243,3
Oprtalj	708	385	54,4	starost	244	318	130,3	izrazito duboka starost	239,5
Umag	2.622	785	29,9	na pragu starenja	3.341	1.755	52,5	starost	175,6
Sjeverna Istra	9.985	4.141	41,5	starenje	8.228	5.501	66,9	duboka starost	161,2
Istra	60.167	21.278	35,4	starenje	52.783	35.551	67,4	duboka starost	190,4

* $X_s = P>59/P<20 \times 100$ **Karta 9: Indeks starosti stanovništva sjeverne hrvatske Istre po naseljima 1961. godine.****Cartina 9: Indice di anzianità della popolazione nell'Istria croata settentrionale per centri abitati nel 1961.**

Primjenom ove tipizacije na razini općina/gradova uočava se već 1961. nepovoljna struktura (tabl. 5). Relativno bolja struktura bila je u gradu Novigradu (na pragu starenja) koji je u okviru Istre bio na drugom mjestu iza grada Labina (usporedba na razini današnjih općina/gradova). Već je tada općina Lanišće bila nepovoljno pozicionirana u Istri (36. mjesto od 38). Pri dnu su i općine Oprtalj (32) i Grožnjan (31). Trideset godina kasnije ove općine imaju najlošiju starosnu strukturu u cijeloj Istri (nalaze se na samom dnu, ovim redom: Lanišće, Grožnjan, Oprtalj). Pritom općina Lanišće ima drugi najveći indeks promjene indeksa starosti (1991/1961.) koji iznosi 405,2% (tabl. 5). Veći indeks ima samo općina Motovun (409,3%). Najpovoljnija situacija je u gradu Umagu (3. mjesto iza općine Vrsar i grada Poreč).

Podaci za naselja pokazuju da je 1961. samo 12 ili 7,9% naselja tipa izrazito duboka starost. Tipu duboka starost pripadalo je 58 naselja što zajedno s prethodnim tipom iznosi 46,0% naselja. Mladost stanovništva bilo je obilježje samo sedam naselja (karta 9). Zadnjim popisom ustanovljeno je da nema naselja na sjeveru Istre

koje pripada tipu mladost. Udio naselja s izrazito dubokom starosti porastao je na 58,6% (89). Ako taj broj pridružimo kategoriji duboka starost on sada iznosi 126 ili 82,9% naselja (karta 10).

NARODNOSNI SASTAV STANOVNIŠTVA

Izrazito narodnosno mješovito područje, prema austrijskom popisu stanovništva iz 1910. koji je proveo evidenciju na temelju uporabnog jezika (njem. Umgangssprache), imalo je većinski udio Talijana (55,3% ili 24.981) (NVS). Udio Hrvata iznosio je 39,8% ili 17.962, a Slovenaca 3,6% ili 1.620.

Nakon drugog svjetskog rata možemo tek popisom iz 1961. ustanoviti narodnosnu strukturu za cijeli prostor i po današnjoj statističkoj evidenciji naselja. Te je godine cijeli prostor imao 79,2% Hrvata i 15,2% Talijana dok je udio Slovenaca 2,2% (tabl. 6). Najhomogeniju strukturu imala je Bužetina (općina Lanišće 98,1% Hrvata i grad Bužet 94,9% Hrvata) (tabl. 6). Općina Brtonigla ističe se najvećim udjelom Talijana (46,0%) i najmanjim udjelom Hrvata (51,4%).

Tablica 6: Narodnosni sastav sjeverne hrvatske Istre 1961. godine (TSN).

Tabella 6: Composizione nazionale nell'Istria croata settentrionale nel 1961 (TSN).

općina/grad	Hrvati	%	Talijani	%	Slovinci	%	ostali i nepoznato	%
Brtonigla	1.006	51,4	901	46,0	17	0,9	34	1,7
Buje	3.875	72,6	1.229	23,0	101	1,9	135	2,5
Buzet	6.726	94,9	70	1,0	166	2,3	126	1,8
Grožnjan	1.360	73,1	417	22,4	14	0,8	70	3,8
Lanišće	1.682	98,1	2	0,1	9	0,5	22	1,3
Novigrad	1.539	73,5	387	18,5	73	3,5	95	4,5
Oprtalj	1.869	84,2	220	9,9	17	0,8	114	5,1
Umag	5.582	73,9	1.317	17,4	267	3,5	392	5,2
Sjeverna Istra	23.639	79,2	4.543	15,2	664	2,2	988	3,3
Istra	147.256	83,3	14.354	8,1	3.462	2,0	11.766	6,7

Tablica 7: Narodnosni sastav sjeverne hrvatske Istre 1991. godine (P 91-1).

Tabella 7: Composizione nazionale dell'Istria croata settentrionale nel 1991 (P 91-1).

općina/grad	Hrvati	%	Talijani	%	Slovinci	%	Regionalci	%	ostali i nepoznato	%
Brtonigla	408	29,2	649	46,4	43	3,1	147	10,5	151	10,8
Buje	1.896	35,0	1.657	30,6	200	3,7	699	12,9	969	17,9
Buzet	3.657	58,1	123	2,0	111	1,8	1.903	30,2	501	8,0
Grožnjan	159	18,6	318	37,2	20	2,3	277	32,4	80	9,4
Lanišće	510	82,1	4	0,6	6	1,0	71	11,4	30	4,8
Novigrad	1.618	49,5	463	14,2	90	2,8	617	18,9	482	14,7
Oprtalj	396	35,7	229	20,6	17	1,5	328	29,6	139	12,5
Umag	5.197	42,1	2.290	18,5	387	3,1	1.948	15,8	2.526	20,5
Sjeverna Istra	13.841	44,2	5.733	18,3	874	2,8	5.990	19,1	4.878	15,6
Istra	111.596	54,6	15.306	7,5	2.808	1,4	37.027	18,1	37.609	18,4

U 141 ili 92,8% naselja većinsko stanovništvo bilo je hrvatsko (karta 11). Šest naselja imalo je većinsko pučanstvo talijansko (karta 11) među kojima se ističe naselje Merišće s 64,8% Talijana (TSN).

Zadnji popis stanovništva iz 1991. otkrio je povećanje udjela Talijana (18,3%) i znatan udio regionalno izjašnjenih (tzv. Istrani) kojih je 19,1% na sjeveru Istre (tabl. 7). Udio Hrvata pao je na potpolovičnu većinu i

iznosi 44,2%.

Na razini općina/gradova najveći udio Hrvata ima općina Lanišće (82,1%), a najmanji općina Grožnjan (18,6%). Udio Talijana i dalje je najveći u općini Brtonigla (46,4%) i gotovo se nije promijenio u odnosu na 1961. godinu (tabl. 6 i 7). Najveći udio regionalno izjašnjenih ima općina Grožnjan (32,4%), grad Buzet (30,2%) i općina Oprtalj (29,6%) (tabl. 7).

Karta 10: Indeks starosti stanovništva sjeverne hrvatske Istre po naseljima 1991. godine.

Cartina 10: Indice di anzianità della popolazione dell'Istria croata settentrionale per centri abitati nel 1991.

Karta 11: Narodnosni sastav stanovništva sjeverne hrvatske Istre po naseljima 1961. godine.

Cartina 11: Composizione nazionale della popolazione dell'Istria croata settentrionale per centri abitati nel 1961.

Karta 12: Narodnosni sastav stanovništva sjeverne hrvatske Istre po naseljima 1991. godine.
Cartina 12: Composizione nazionale dell'Istria croata settentrionale per centri abitati nel 1991.

Pedeset naselja ili 33,1% (naselje Kotli bez stalnih stanovnika nije ušlo u naseljski skup) ima natpolovičan udio Hrvata (karta 12). Najviše ih je na području grada Buzeta (33) i u općini Lanišće (13). Gotovo jednak broj naselja ima potpolovičnu većinu hrvatskog stanovništva (22 ili 14,6%) i apsolutnu većinu regionalno opredijeljenih (21 ili 13,9%) (karta 12). U 18 naselja "regionalci" čine relativnu većinu (karta 12). Znatno je udio naselja s relativnom (takvih je 20) odnosno apsolutnom (15) većinom Talijana (karta 12). Među takvim naseljima udio Talijana se kreće od 92,5% (naselje Oskoruš) do 30,2% (naselje Kaldanija). Izvan prostora Bujštine, u Istri još samo četiri naselja imaju većinsko stanovništvo talijanske nacionalnosti (i to potpolovično).

NASELJA SLABE DEMOGRAFSKE PERSPEKTIVE

Popisom 1991. utvrđeno je jedno naselje bez stalnih stanovnika. To je naselje Kotli. S obzirom na tendenciju demografskog razvoja, misleći na zamah depopulacije, bilo je zanimljivo izraditi projekciju koja će naselja izumrijeti u doglednoj budućnosti (otprilike do 2020. godine) i time postati "mrtva sela". Budući da su parametri samo demografski svjesni smo nedostatka ovakvog "kabinetskog istraživanja". Kriteriji su bili slijedeći:

1. Veličina naselja 1991. <30
2. U razdoblju 1961-1981. smanjenje broja stanovnika 50% i više (to je natprosječno smanjenje jer za ukupni depopulacijski skup sjeverne Istre ono iznosi 38,1%)
3. U razdoblju 1981-1991. smanjenje broja stanovnika 20% i više (za ukupni depopulacijski naseljski skup sjeverne Istre iznosi 14,8%)

4. Prirodni pad u razdoblju 1981-1991.

5. Udio mladih (0-19)<15% ili ako ih uopće nema

Napomena: za patuljasta naselja (do 15 stanovnika) dopustili smo da jedan kriterij ne zadovoljavaju (takvih je tri), a za naselja s više od 15 stanovnika (ali naravno do 30) "olabavili" smo jedan kriterij ako u posljednja dva desetljeća (1971-1981. i 1981-1991) imaju tip općeg kretanja stanovništva E₄ (izumiranje) (takva su dva).

Sl. 3: Posljednja stanovnica zaselka Šegalini (naselje Sv. Lucija kod Oprtlja), umrla veljače 2001 (foto I. Zupanc, 1999).

Foto 3: Ultima abitante della frazione di Šegalini (S. Lucia di Portole), morta nel febbraio 2001 (foto I. Zupanc, 1999).

Sl. 4: Kuberton: naselje bez stanovika.
Foto 4: Cuberton, paese disabitato.

Upotrebom ovog modela prepoznali smo 16 naselja "crne" demografske perspektive. To su rubna naselja ovog prostora. U općini Lanišće: Brgudac, Dane, Jelovice, Klenovščak, Kropinjak, Rašpor i Trstenik; u gradu Buzet: Benčići, Blatna Vas, Podkuk, Seljaci; u gradu Buje: Brdo, Brič, Kućibreg i Lozari te Vrnjak²⁰ u općini Grožnjan.

ZAKLJUČAK

Do 1910, kao i u cijeloj Istri, traju na razmatranom prostoru pozitivna demografska kretanja. Iako je 1921. zabilježen maksimum, broj stanovnika sjeverne Istre između dva rata uglavnom stagnira.

Nakon drugog svjetskog rata ukupan prostor zahvaćen je snažnom depopulacijom koja traje do 1971, unatoč činjenici da priobalni prostor (gradovi Novigrad i Umag) konstantno bilježi porast već od 1953. U razdoblju 1961-1971. čak je 91,4% ili 139 naselja de-

Sl. 5: Stanovnik zaselka Armanja (Vižintini-Vrhi) kod Oprtalja.

Foto 5: Abitante della frazione di Armania (Visintini Vetta) nei pressi di Portole.

populiralo. Usporedba početka (1948) i kraja (1991) analiziranog poslijeratnog razdoblja otkriva da je u 138 ili 90,8% naselja smanjen broj stanovnika, a da gotovo polovica naselja (46,7%) bilježi pad u svim međupopisnim razdobljima od 1948. do 1991. Proces depopulacije smanjen je u razdoblju 1971-1981. na 81,6% naselja i osobito od 1981. do 1991 (61,8%), ali u depopulaciji naselja raste relativan udio prirodnog pada, a smanjuje se udjel emigracije, uz starenje stanovništva što znači da je depopulacija ušla u posljednju fazu; fazu izumiranja stanovništva.

Može se pretpostaviti da će depopulacija sve manje biti uzrokovana emigracijom; glavnim uzrokom nakon drugog svjetskog rata do danas (1991), a sve više prirodnim padom uz istovremeno daljnje starenje stanovništva. Mnoga će se naselja ugasiti i time postati puki geografski pojmovi kao što se to u međuvremenu dogodilo s naseljem Vrnjak.

ZAHVALA

Zahvaljujem gospodinu Mili Crnkoviću na izradi svih kartografskih prikaza.

20 Terenskim obilaskom 13. 8. 1994. i 4. 4. 1999. utvrdili smo da je naselje Vrnjak bez stalnih stanovnika. Postalo je "mrtvo selo".

BRTONIGLA

- 1 Brtonigla
- 2 Fiorini
- 3 Nova Vas
- 4 Radini

BUJE

- 5 Baredine
- 6 Brdo
- 7 Brič
- 8 Buje
- 9 Buroli
- 10 Gamboci
- 11 Kaldanija
- 12 Kaštel
- 13 Krasica
- 14 Kršete
- 15 Kućibreg
- 16 Lozari
- 17 Marušići
- 18 Merišće
- 19 Momjan
- 20 Oskoruš
- 21 Triban

BUZET

- 22 Baredine
- 23 Bartolići
- 24 Barušići
- 25 Benčići
- 26 Blatna Vas
- 27 Brnobići
- 28 Buzet
- 29 Cunj
- 30 Čiritež
- 31 Črnica
- 32 Duričići
- 33 Erkovčići
- 34 Forčići
- 35 Gornja Nugla
- 36 Hum
- 37 Juradi
- 38 Juričići
- 39 Kajini
- 40 Klarići
- 41 Kompanj
- 42 Kosoriga
- 43 Kotli
- 44 Kras
- 45 Krbavčići
- 46 Krkuž
- 47 Krti
- 48 Krušvari
- 49 Mala Huba
- 50 Mali Mlun
- 51 Marčenegla

- 52 Marinci
- 53 Martinci
- 54 Medveje
- 55 Negnar
- 56 Paladini
- 57 Pengari
- 58 Peničići
- 59 Perci
- 60 Počekaji
- 61 Podkuk
- 62 Podrebar
- 63 Pračana
- 64 Prodani
- 65 Račice
- 66 Račićki Brijeg
- 67 Rim
- 68 Rimnjak
- 69 Roč
- 70 Ročko Polje
- 71 Salež
- 72 Selca
- 73 Seljaci
- 74 Senj
- 75 Sirotići
- 76 Sovinjak
- 77 Sovinjska Brda
- 78 Sovinjsko Polje
- 79 Stanica Roč
- 80 Strana
- 81 Sušići
- 82 Sveti Donat
- 83 Sveti Ivan
- 84 Sveti Martin
- 85 Ščulci
- 86 Škuljari
- 87 Štrped
- 88 Ugrini
- 89 Veli Mlun
- 90 Vrh
- 91 Žonti

GROŽNJAN

- 92 Antonci
- 93 Bijeje Zemlje
- 94 Grožnjan
- 95 Kostanjica
- 96 Kuberton
- 97 Makovci
- 98 Martinčići
- 99 Šterna
- 100 Vrnjak
- 101 Završje

LANIŠĆE

- 102 Brest
- 103 Brgudac

- 104 Dane
- 105 Jelovice
- 106 Klenovščak
- 107 Kropinjak
- 108 Lanišće
- 109 Podgaće
- 110 Prapoče
- 111 Račja Vas
- 112 Rašpor
- 113 Slum
- 114 Trstenik
- 115 Vodice

NOVIGRAD

- 116 Antenal
- 117 Bužinija
- 118 Dajla
- 119 Novigrad

OPRTALJ

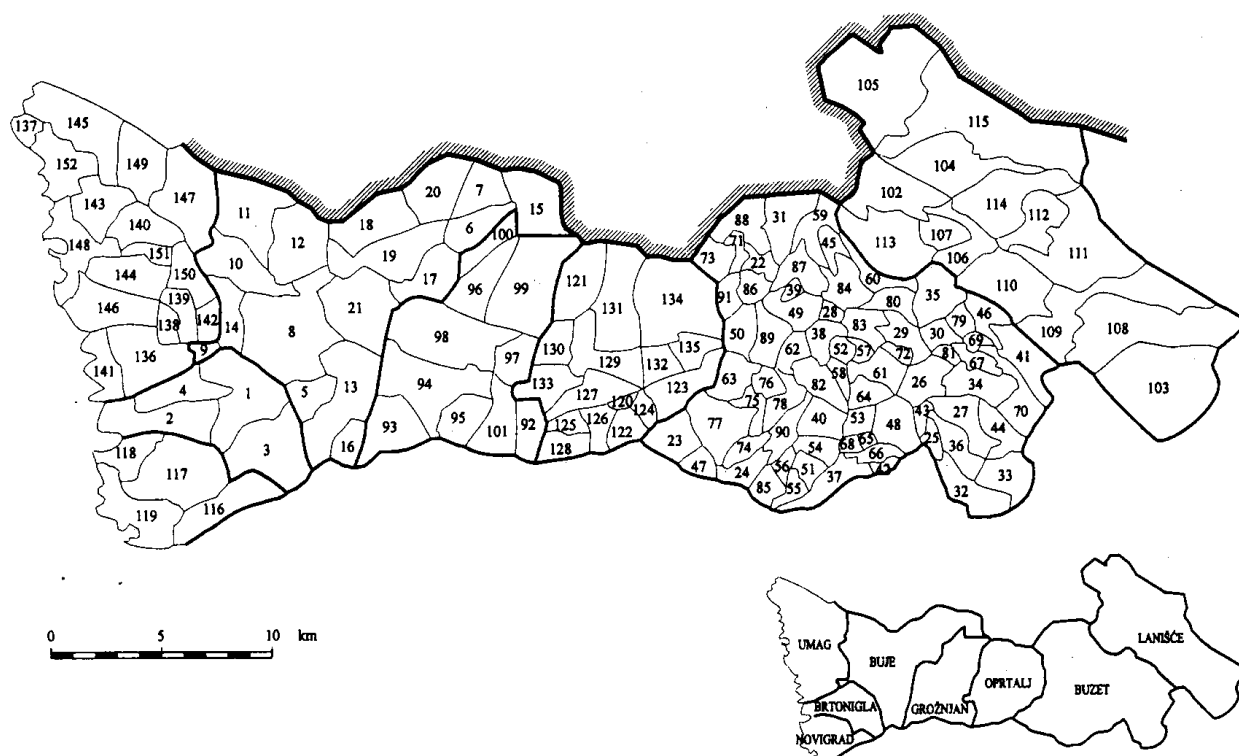
- 120 Bencani
- 121 Čepić
- 122 Golubići
- 123 Gradinje
- 124 Ipši
- 125 Krajići
- 126 Livade
- 127 Oprtalj
- 128 Pirelići
- 129 Sveta Lucija
- 130 Sveti Ivan
- 131 Šorgi
- 132 Vižintini
- 133 Vižintini Vrh
- 134 Zrenj
- 135 Žnjidarici

UMAG

- 136 Babići
- 137 Bašanija
- 138 Čepljani
- 139 Juricani
- 140 Kmeti
- 141 Lovrečica
- 142 Materada
- 143 Murine
- 144 Petrovija
- 145 Savudrija
- 146 Seget
- 147 Sveta Marija na Krasu
- 148 Umag
- 149 Valica
- 150 Vardica
- 151 Vilanija
- 152 Zambratija

Prilog 1: Naselja i općine sjeverne hrvatske Istre (uz prilog 2)

Allegato 1: Centri abitati e comuni dell'Istria croata settentrionale (accanto all'allegato 2)

Prilog 2: Naselja sjeverne hrvatske Istre.

Allegato 2: Centri abitati dell'Istria croata settentrionale.

VARIAZIONI DEMOGRAFICHE NELL'ISTRIA CROATA SETTENTRIONALE DAL 1857 AL 1991

Ivan ZUPANC

HR-10000 Zagreb, Kurelčeva 4

e-mail: ivan.zupanc@zg.hinet.hr

RIASSUNTO

L'articolo intende analizzare le variazioni demografiche nell'Istria croata settentrionale e accertare il grado d'intensità e diffusione del fenomeno dello spopolamento, nonché le sue conseguenze. Fino al 1910, il territorio registrò un incremento demografico, mentre tra le due guerre mondiali si ebbe un periodo di stasi.

Dopo la seconda guerra mondiale, l'intero territorio fu interessato da uno spopolamento generale, che si concluse nel 1971. In percentuale, il fenomeno procedette come segue: 1948-1953 = 87,5%, 1953-1961 = 84,2%, 1961-1971 = 91,4%, 1971-1981 = 81,6%, 1981-1991 = 61,8%.

Quasi la metà dei centri abitati (46,7%) vide calare la sua popolazione tra due censimenti.

La fase di spopolamento fece registrare un'impennata del tasso negativo di crescita demografica, mentre l'aumento del grado di anzianità della popolazione, accompagnato da un calo del tasso di emigrazione, stava a significare che il fenomeno dello spopolamento si era esaurito.

L'alta percentuale di anziani rimasti nei centri abitati era una conseguenza diretta e indice dello spopolamento. L'ultimo censimento del 1991 ha appurato che l'82,9% dei centri abitati rientra nella categoria delle località con popolazione eccezionalmente anziana o molto anziana.

Riteniamo che lo spopolamento futuro sarà, più che un effetto dell'emigrazione (causa principale dalla fine della seconda guerra mondiale in poi) una conseguenza della crescita demografica negativa e del grado di anzianità della popolazione istriana. Molte località resteranno vuote (ne abbiamo già contate 16 in questo stato) diventando solo dei nomi geografici.

Parole chiave: Istria, popolazione, abitati, emigrazione, spopolamento, invecchiamento

KRATICE

DZS - Državni zavod za statistiku
GDH - Geografsko društvo Hrvatske
PMF - Prirodoslovno-matematički fakultet
JAZU - Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
MU - Međunarodni ugovori
MUIDS - Međunarodni ugovori i drugi sporazumi
RZS - Republički zavod za statistiku
TIGR - Trst, Istra, Gorica, Rijeka

IZVORI I LITERATURA

Cadastre (1946): Cadastre national de l'Istrie. Sušak, Edition de l'Institut Adriatique.

Imenik (1998): Imenik naselja Republike Hrvatske. Zagreb, DZS.

P 61-1 - Popis stanovništva 1961., knjiga XI (1965), Pol i starost. Beograd, SZS.

P 61-2 - Popis stanovništva 1961., knjiga XV (1966), Poljoprivredno stanovništvo. Beograd, SZS.

P 81 - Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981., Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina, Dokumentacija 553 (1984). Zagreb, RZS SRH.

P 91-1 - Popis stanovništva 1991., Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, Dokumentacija 881 (1992). Zagreb, DZS.

P 91-2 - Popis stanovništva 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882 (1994). Zagreb, DZS.

P 91-3 - Popis stanovništva 1991., Poljoprivredno stanovništvo prema aktivnosti i spolu po naseljima, Dokumentacija 886 (1994). Zagreb, DZS.

SL FNRJ - Službeni list FNRJ, brojevi 74/1947, 109/1947, 1/1951. i 12/1951.

SL FNRJ-MUIDS - Službeni list FNRJ-MUIDS, br. 6/1954.

SL SFRJ - Službeni list SFRJ, br. 38/1964.

SL SFRJ MUIDS - Službeni list SFRJ-MUIDS, br. 8/1965.

SL SFRJ-MU - Službeni list SFRJ-MU, br. 1/1977.

TRU - Tabele rođeni i umrli po naseljima od 1964-1990.

Zagreb, RZS SRH.

TSN - Tabele Stanovništvo prema narodnosti 1961. Zagreb, RZS SRH.

NVS - Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991. po naseljima. Knjiga 1 (1998). Zagreb, DZS.

Baučić, I. (1970): Suvremena demografska kretanja u Bužetini i njihove gospodarske posljedice. Istarski mozaik 5. Pula, 51-67.

Bertić, I. (1997): Istra-geografska obilježja, Geografski horizont 2. Zagreb, Savez geografskih društava Hrvatske, 11-34.

Blažević, I. (1991): Demografske značajke Istre. Gospodarstvo Istre 4. Pula, Privredna komora Istre, 7-15.

Blažević, I. (1994): Demografski aspekt urbanih središta Istarske županije. Zbornik radova znanstvenog skupa "Susreti na dragom kamenu" 19. Pula, Studij ekonomije i turizma Dr. Mijo Mirković, 541-552.

Bursić, H., Mikolić, M. (1966): Ekonomsko stanje u Istri 30-ih godina u svjetlu talijanskih dokumenata. Istarski mozaik 3-4. Pula, 152-158.

Foretić, D. (1951): Zadrugarstvo Istre. Zagreb, Zadruga štampa.

Friganović, M. (1990): Demogeografija: stanovništvo svijeta. Zagreb, Školska knjiga.

Giuricin, L. (1986): Bez sustezanja o "povijesti jednog iseljavanja". Dometi 4. Rijeka, Matica hrvatska, 47-56.

Heršak, E. (ed.) (1998): Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja. Zagreb, Institut za migracije i narodnosti - Školska knjiga.

Ibler, V. (1987): Rječnik međunarodnog javnog prava. Zagreb, Informator.

Korenčić, M. (1979): Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971. Djela JAZU (Knjiga 54). Zagreb, JAZU.

Laušić, A. (1987): Uzroci i oblici iseljavanja iz Istre nakon drugog svjetskog rata. Zapošljavanje i udruženi rad 3. Zagreb, Republička samoupravna zajednica za zapošljavanje, 369-387.

Laušić, A. (1990): Prilog iseljeničkoj problematici Istre od druge polovice 19. do šezdesetih godina 20. stoljeća,

Pazinski memorijal 21. Pazin, Katedra čakavskog sabora, 41-51.

Legović, M. (1989): Poljoprivreda Istre između dva rata. Jadranski zbornik 13. Pula-Rijeka, Povijesno društvo, 261-285.

Malić, A. (1992): Centralne funkcije naselja unutrašnje Istre. Acta Geografica Croatica 27. Zagreb, 49-57.

Marušić, B. (1957): Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom Primorju. Jadranski zbornik 2. Pula-Rijeka, Povijesno društvo, 237-279.

Miculian, A. (1991): Historiografija i publicistika o egzodusu: kritička opažanja. Pazinski memorijal 22. Pazin, Katedra čakavskog sabora, 109-119.

Milanović, B. (1992): Istra u 20. stoljeću. Pod Austrijom i Italijom (1. knjiga). Pazin, Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila".

Nejašmić, I. (1991): Depopulacija u Hrvatskoj: korijeni, stanje, izgledi. Zagreb, Institut za migracije i narodnosti - Globus.

Pađen, J. (1968): Istra i njeno povezivanje sa zaleđem. Zagreb, Informator.

Pavlović, M. (1952): Agrarna reforma u Istri od godine 1946.-1948. Rad JAZU, knjiga 288. Zagreb, JAZU, 185-204.

Peruško, T., Bertoša, M., Bratulić, J., Črnja, Z., Poropat, E., Radauš-Ribarić, J., Roglić, J., Rudan, I., Strčić, P., Šonje, A., Vitolović, V. & S. Zlatić (1968): Knjiga o Istri. Zagreb, Školska knjiga.

Radica, T. (1980): Prilog demografskoj valorizaciji na-

selja u prostornom planiranju i uređenju na primjeru Istre. U: Spomen zbornik proslave 30. obljetnice Geografskog društva Hrvatske. Zagreb, GDH, 161-172.

Strčić, P. (1993): O nekim nacionalno-političkim pitanjima hrvatske Istre u XIX. i XX. stoljeću. Acta Histriae, I. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - ZRS, 117-130.

Šegota, J. (1955): Kolonat u Bujštini: s osvrtom na poljoprivredu I poljoprivredno zadrugarstvo danas. Zagreb, Zadruga štampa.

Trani, G. (1980): Problemi di quantificazione del fenomeno dell'esodo. U: Columi C. (ed.): Storia di un esodo: Istria 1945-1956, Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 565-577.

Vresk, M. (1987): Polarizacijski efekti urbanizacije Istre. Radovi Geografskog odjela PMF-a 22. Zagreb, Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu, 43-53.

Wertheimer-Baletić, A. (1999): Stanovništvo i razvoj. Zagreb, Mate d.o.o.

Zagradnik, M. (1998): Odseljavanje in optiranje za italijansko državljanstvo iz dela Primorske, ki je bil z mirovno pogodbo priključen k LR Sloveniji, Acta Histriae, VI. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko-ZRS, 187-203.

Žerjavić, V. (1993): Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910-1971. Društvena istraživanja 4-5. Zagreb, 631-656.

Blagi porast populacije Istre u razdoblju 1921-1931. prati pad broja stanovnika sjevernog dijela. Nastavlja se blagi gubitak stanovništva u općinama Opatalj i Grožnjan te znatniji u općini Lanišće. Pad se javlja u gradovima Buzet (indeks 90,0%) i Buje (98,0%)(tabl. 1b).

Najosjetniju depopulaciju zapažamo u općinama Opatalj (13,3% i Lanišće (11,4%).

saggio scientifico originale
ricevuto: 2001-11-05

UDC 314.7(497.4/.5 Istra)"1857"

L'ISTRIA NEL PRIMO CENSIMENTO MODERNO: ANALISI STATISTICO-DEMOGRAFICA

Dean KRMAC

SI-6000 Koper-Capodistria, Via 2a Brigata d'Oltremare 69
e-mail: deankrmac@yahoo.com

SINTESI

Nel saggio viene analizzato il censimento demografico e zoografico del 1857, il primo conteggio ufficiale di popolazione e animali in Istria. Dopo uno sguardo alle rilevazioni del periodo precensuale si cercherà di inquadrare i decreti che hanno portato alla promulgazione e alla messa in pratica del primo censimento asburgico moderno. Saranno quindi proposti criticamente alcuni dei dati quantitativi più interessanti contenuti in questa rilevazione. I quesiti analizzati saranno quelli relativi all'abitazione, alla popolazione presente e assente, alla religione, ai settori di attività economica, alla struttura e al tasso di nuzialità della popolazione nonché al possesso di animali domestici. In ognuno di questi campi, oltre a un'analisi critico-statistica del contesto istriano, si cercherà di applicare una ricerca comparativa con la realtà triestina e goriziana, nonché di evidenziare il caso istriano in seno al Litorale e al panorama statale asburgico.

Parole chiave: censimenti, demografia, statistica, Istria, Litorale, Impero asburgico, 1857

ISTRIA IN THE FIRST MODERN CENSUS: A STATISTICAL-DEMOGRAPHIC ANALYSIS

ABSTRACT

This essay (brief) analyses the demographic and zoographic census of 1857, which was the first official calculation of the population and the animals in Istria. After a glance at precensus surveys, the aim will be to observe the decrees that led to the promulgation and application of the first modern Habsburg census. Following this, some of the more interesting quantitative data included in this survey will be carefully examined. The questions under examination will be those concerning residence, present and absent population, religion, fields of economic activity, structure and marriage rate of the population as well as possession of domestic animals. For each of these fields, besides a critical-statistical analysis of the Istrian situation, a comparative research with the situations of Trieste and Gorizia will also be applied, as well as an underlining of the position of Istria within the Littoral and the Habsburg government.

Key words: census, demography, statistics, Istria, Habsburg Empire, 1857

INTRODUZIONE

Se nel panorama europeo il 1857 non rappresenta un'annata di particolare rilievo dal punto di vista storico-politico, in Istria, così come in tutta la monarchia austriaca, esso segna l'inizio di una nuova fase della disciplina statistico-demografica. Il 31 ottobre 1857 ha infatti luogo nell'Impero austriaco quello che molti usano oggi definire quale primo censimento "moderno"¹ della popolazione asburgica (cfr. ad es. Perselli, 1993, XVII; Stulli, 1984, 52; Breschi et al., 2001, 77, 212; Blaznik et al., 1970, 99 e sgg.) e questo non solamente perché i metodi di rilevazione e i quesiti introdotti allora *ex-novo* sono rimasti, grosso modo, gli stessi in vigore a tutt'oggi.²

Il motivo maggiore per arguire che si tratta di un censimento che, in effetti, ha segnato un cambiamento epocale nel campo delle rilevazioni demografiche è dimostrato da alcuni requisiti fondamentali. Si tratta innanzitutto di un'enumerazione individuale, vale a dire che ogni individuo è stato enumerato separatamente con tutte le caratteristiche richieste. Si tratta poi di un censimento universale nei limiti del territorio censito che non ha quindi tralasciato alcuna zona o alcuna persona. Per la prima volta si può parlare di simultaneità dal momento che i dati, anche se raccolti in più giorni, sono tutti riferiti a una data precisa. E poi, esso segna l'inizio di una periodicità definita, vale a dire che a partire da allora i censimenti, così in Istria come nelle altre regioni asburgiche, si terranno con intervalli temporali regolari (1869, 1880, 1890, 1900 e 1910). Sono questi i precetti ai quali un censimento moderno deve rispondere e che quello asburgico del 1857 soddisfa in pieno. L'importanza basilare di tale censimento viene poi ribadita dalla particolare attenzione dedicatagli dalla storiografia contemporanea. Numerosi sono infatti gli storici, alla pari di economisti, demografi e altri studiosi, che fanno risalire gli inizi delle proprie ricerche proprio a partire dal 1857. Disponiamo in tal modo oggi di molti studi demografici sull'Istria (Korenčič, 1977; Minčir, 1988; Krmac, 2000; Zupanc, 2001), così come pure su altre aree del cessato impero (cfr. ad es. Pipp, 1934; Plavša, 1989; Fabjanović, 1990; Magaš, 1991; Wertheimer-Baletić; Krivošić, 1995), o lavori di più

ampio respiro (Fassmann, 1989; Turčić, 1995) che, arrivando sino ai giorni nostri o esaurendosi prima, partono appunto proprio da tale data.

I conteggi della popolazione erano un fenomeno conosciuto già nel periodo antico visto che si hanno documentazioni a tal riguardo per le antiche civiltà cinesi, egiziane, assire, ebraiche, greche e romane (Vacchini, 1950, 7-18). Le finalità di tali rilevazioni erano tuttavia esclusivamente militari o fiscali e non puramente conoscitive ed è per questo motivo che la storiografia contemporanea suole fissare al 1857 lo spartiacque tra una demografia limitata a inchieste di ordine aggregativo e i censimenti veri e propri come li concepiamo noi oggi (Ivetic, 1997, 235-236). In un passato più recente non si dispone, fino alla metà del secolo XVI circa, di fonti che permettano una rilevazione continua di dati. Queste possono essere per esempio iscrizioni sepolcrali, fonti letterarie, documenti fiscali, atti notarili ecc., che tuttavia non sono ancora in grado di favorire una loro utilizzazione statistica diretta (Granelli Benini, 1974, 10).³ Dopo tale data è possibile reperire vari registri anagrafici parrocchiali, in quanto il concilio di Trento (1545-1563) aveva reso obbligatoria la registrazione degli atti di battesimo, matrimonio e sepoltura. Il cosiddetto periodo prestatistico si conclude alla metà del secolo XVIII quando negli stati scandinavi cominciano a tenersi dei censimenti regolari della popolazione: in Svezia e in Finlandia nel 1749, in Danimarca e Norvegia nel 1750. Verso la fine del Settecento gli Stati Uniti cercano di introdurre una rilevazione statistica con cadenza regolare (1790), mentre fra i paesi dell'Occidente europeo i primi a proporre regolari censimenti della propria popolazione sono la Francia e la Spagna nel 1769⁴ e l'Inghilterra nel 1801. In Italia il primo censimento generale della popolazione venne eseguito il 31 dicembre 1861 anche se ancora prima dell'Unità sono state registrate alcune rilevazioni, circoscritte però solamente ad alcuni stati e tenute a intervalli molto variabili (cfr. Beloch, 1994).⁵

IL PERIODO PRECENSUALE

Nel periodo della Restaurazione asburgica si riscontrano in Istria alcune rilevazioni demografiche che, pur

1 Inteso non come periodo storico ma proprio come concetto di contenuto.

2 Oltre alle caratteristiche legate agli interrogativi, che assumeranno a partire da allora una sistematicità fino a quel momento ancora latitante, la vera innovazione fu la pubblicazione dei dati in volumi disponibili a tutta la cittadinanza e non più limitati alla sola cerchia militare.

3 Tali tipi di fonti si prestano all'elaborazione di solo alcuni fenomeni demografici, di conseguenza la possibilità di una loro analisi statistica a fini conoscitivi appare piuttosto limitata.

4 Anche se il primo "vero" censimento ebbe luogo nel paese transalpino soltanto nel 1831 (Granelli Benini, 1974, 15).

5 Dopo la felice parentesi francese durante la quale le rilevazioni demografiche assunsero notevoli caratteri di continuità specialmente per quel che concerne i dati di stato, e il discorso vale pure per l'Istria (cfr. Netto, 1984), con l'anagrafe napoleonica del 1811 considerata per certi aspetti un primo vero censimento (Ivetic, 1997, 243), negli stati italiani, a differenza di quanto accadeva nei territori soggetti al governo austriaco e piemontese, tale sistematicità venne a cadere.

essendo in alcuni casi piuttosto attendibili, non rientrano nel quadro dei censimenti moderni ufficiali a causa di alcune specifiche modalità di applicazione e, in altri casi, perché non predisposti in conformità con i requisiti di cui sopra. Questi censimenti, volti a fini militari, propongono spesso delle cifre riferite all'intera penisola istriana omettendo i dati disgiunti per le singole circoscrizioni amministrative o, d'altro canto, sono riferiti soltanto ad alcune entità territoriali con l'esclusione di altre.⁶ È il caso del conteggio eseguito fra il 30 gennaio e il 17 marzo 1816 quando Vienna era interessata ad avere un quadro generale della situazione demografica al fine di poter imporre delle adeguate tassazioni e predisporre una coscrizione obbligatoria. Queste rilevazioni, promosse per mano dell'i.r. Capitanato circolare di Trieste, oltre a essere lacunose e spesso imprecise, non inglobano tutta la regione ma si occupano esclusivamente dei distretti di Pola, Buie, Dignano e Albona (PAK; Erceg, 1966-67).⁷ Fino al 1827 le autorità centrali redigevano annualmente un censimento della popolazione a fini sostanzialmente militari (Stulli, 1984, 48). Successivamente tale opera assunse cadenza triennale (1827, 1830, 1834 e 1837) (Springer, 1840, 84). Promossa da autorità statale, per cura della *Direktion der administrativen Statistik* era pure la pubblicazione *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie* che usciva dal 1828 sotto il nome *Versuch einer Darstellung der österreichischen Monarchie im statistischen Tafeln* e poi dal 1830 con la denominazione citata.⁸ Alla metà del secolo anche pubblicazioni dai contenuti più prettamente legislativi come il *Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich* e il *Bollettino delle leggi e degli atti di governo per Trieste, città immediata dell'Impero, e pel Litorale* si propongono di fornire un quadro demografico della regione istriana. Per quel che concerne invece le stime di autori coevi vanno ricordate soprattutto quelle di J. M. Liechtenstern

(1817⁹), G. Brodmann (1820), A. Schmidl (1830), J. Löwenthal (1835) J. Springer (1835?), F. F. Grimschitz (1840¹⁰), K. von Czoernig (1846-51¹¹), A. Bach (1849¹²), J. Hain (1850). In tutti questi casi si tratta di personaggi legati, in un modo o nell'altro, alle sfere politiche della monarchia e che hanno potuto, quindi, attingere diversi dati dagli organi dello stato.

Fra tutti i quadri statistici del periodo precensuale spicca, però, per la sua precisione e completezza, quello di Pietro Kandler che in alcuni articoli comparsi ne *L'Istria* del 1852 (*Ripartizione dell'Istria in capitanati distrettuali e comuni secondo le nuove scompartizioni e aggregazioni*) propone dati di provenienza prevalentemente comunale riferiti a entità amministrative molto piccole (Kandler, 1852).

Nel 1855 si ha, infine, lo *Handbuch für das küstenländische Verwaltungs-Gebiet für das Jahr 1855*. Quest'opera, curata dai vari dicasteri dell'Impero austriaco, è in pratica la prima a pubblicare i dati riguardanti le frazioni minori, peraltro senza limitarsi ai soli contenuti di carattere demografico. In questo annuario statistico la parte riguardante la popolazione è stata raccolta dall'i.r. Ministero degli Interni (*k.k. Ministerium des Innern*) mentre si stavano già delineando quelli che sarebbero poi stati i tratti caratteristici delle pubblicazioni sui censimenti.¹³

L'ESECUZIONE DEL CENSIMENTO

Con l'ordinanza imperiale nro. 67 del 23 marzo 1857 venne indetta la norma per l'esecuzione del censimento, obbligatoria per tutti i *Länder* della monarchia ad eccezione dei Confini militari (RGBl). In base a questa legge, ogni sei anni si sarebbero dovuti pubblicare contemporaneamente in tutta la Monarchia i risultati del censimento con la situazione in data 31 ottobre.¹⁴

6 La complessità del problema viene riscontrata pure in un territorio geograficamente molto più omogeneo come Trieste, dove fino al 1857 non si dispone che di cifre, peraltro non sempre attendibili, riferite all'ammontare complessivo della popolazione (Breschi, 2001, nota 36).

7 Sembra invece rappresentare un'eccezione la rilevazione del 1818 che abbraccia, sia pure nei particolari riferiti alla sfera più strettamente demografica, tutte le unità amministrative della regione, isole comprese (cfr. Krebs, 1907, 152-153).

8 Questo periodico, la cui prima serie si era esaurita nel 1848, veniva curato dalla *Direktion der administrativen Statistik*, sotto l'attenta direzione di Karl von Czoernig, che costituiva praticamente un organo di preludio alla Commissione Centrale di Statistica. Anche in questo caso i dati servivano principalmente per la coscrizione obbligatoria e, per tale motivo, erano rimasti segreti fino a tutto il 1848 (Grafenauer, 1970, 15).

9 Anno a cui si riferisce la stima. Per le opere di riferimento consultare la bibliografia in calce al lavoro.

10 I dati desunti dal manoscritto del capitano circondariale Friedrich Freyherr von Grimschitz sono stati raccolti e rielaborati in Stulli, 1984, 48.

11 Czoernig è stato, tra l'altro, fra i primi a proporre, sia pure in modo approssimativo (*annäherungsweise*), una ripartizione etnica e religiosa della popolazione sulla base delle inchieste (*erhebungen*) svolte tra il 1846 ed il 1851 (Czoernig, 1857, 74-80; 1861, 38-41).

12 Questi valori sono stati poi pubblicati nel *Reichsgesetzblatt* del 1849 (cfr. Stulli, 1984, 50).

13 Il periodo precensuale è stato analizzato nei particolari in Stulli, 1984.

14 Dimostrata l'impossibilità di effettuare censimenti con questa cadenza molto breve, la legge terminò di avere vigore il 29 marzo 1869 quando la nuova ordinanza nro. 67 fissò l'esecuzione dei censimenti a intervalli di dieci anni a decorrere dal 31 dicembre 1869.

Reichs-Gesetz-Blatt

für das

Kaiserthum Oesterreich.**Jahrgang 1857.****XV. Stück.**

Ausgegeben und versendet am 11. April 1857.

67.**Kaiserliche Verordnung vom 23. März 1857,**

wirkjam für alle Kronländer, mit Ausnahme der Militärgränze,

mit der Vorschrift für die Vornahme der Volkszählungen.

Ich finde zur gleichmäßigen Regelung des Verfahrens bei den Volkszählungen, über Vernehmung Meiner Minister und nach Anhörung Meines Reichsrathes, der nachstehenden Vorschrift Meine Genehmigung zu ertheilen. Zugleich bestimme ich, daß die erste Volkszählung nach dieser Vorschrift im Jahre 1857 vorgenommen werden soll.

Diese Vorschrift ist von Meinem Minister des Innern und so weit Meine Minister des Aeußern und des Handels, sowie Mein Armee- und Mein Marine-Ober-Commando mitzuwirken berufen sind, von denselben in Vollzug zu setzen.

Wien am 23. März 1857.

Franz Joseph m. p.**Graf von Buol-Schauenstein m. p.**

Freiherr von **Bach** m. p. Ritter von **Toggenburg** m. p. Graf **Grünne** m. p., FML.,
General-Adjutant.

Auf Allerhöchste Anordnung**Ransounet m. p.**

32

Fig. 1: Fac-simile dell'Ordinanza imperiale, inserita nella Reichs-Gesetz-Blatt, che stabiliva la legge per l'esecuzione del censimento (RGBI, 167).

Sl. 1: Faksimil cesarske uredbe, vključene v Reichs-Gesetz-Blatt, ki je urejala zakon o izvršenju popisa (RGBI, 167).

Incaricati dell'esecuzione erano il Ministero degli Interni, coadiuvato da quello degli Affari Esteri e del Commercio, nonché dai comandi superiori dell'Esercito e della Marina (cfr. fig. 1). Tuttavia la vera messa in pratica della registrazione spettava, nella maggior parte dei casi, ai singoli comuni.¹⁵ Le autorità comunali avevano infatti l'obbligo di distribuire su modello premarcato le "Carte di notificazione" (*Anzeigezettel*). La distribuzione delle schede veniva ordinata in base a un criterio topografico anziché in base ai dati anagrafici tradizionali; vale a dire che i moduli venivano consegnati in mano al proprietario di casa, o al suo incaricato, e quindi raccolti e ordinati in base al numero civico comunale seguendo l'ordine progressivo delle abitazioni di quel determinato luogo (*Ort*), rione per rione (frazione per frazione), strada per strada (abitato per abitato) ecc. La nuova numerazione è stata infatti adottata proprio in questa circostanza, come imponeva d'altronde la rigorosa legge dell'ordinanza imperiale sul modo di numerare le case (RGBI, 168-169, art. 6-15). Per dare la possibilità a tutti i popoli della monarchia di esprimersi nella propria lingua madre, le schede venivano stampate in versione bilingue vale a dire che, nelle province a maggioranza non tedesca, all'idioma teutonico veniva affiancata una seconda lingua (cfr. fig. 3). Complessivamente le lingue usate erano ben 12 (BVÖ, XIV). Nel Litorale le versioni usate erano quella tedesco-italiana e quella tedesco-croata.¹⁶ In casi di analfabetismo, come pure nei vari ospedali conventi e simili, dovevano invece intervenire direttamente le autorità comunali (RGBI, 170-171, art. 21-22) mentre il capofamiglia firmava di proprio pugno con una croce (BVÖ, IX).

Questo primo censimento prendeva in esame i dati anagrafici (nome e cognome, anno, mese e giorno di nascita) la religione, il mestiere o gli altri mezzi di sussistenza, lo stato civile (celibe, coniugato o vedovo) la patria di appartenenza (*Heimat*) nonché la presenza o assenza nel luogo di residenza del singolo censito. Vi era poi una parte dedicata interamente al possesso di animali domestici (cavalli, bovini, asini, pecore, capre e suini).

L'unica manchevolezza potrebbe apparire quella sull'omissione dell'appartenenza nazionale (o lingua d'uso);¹⁷ ma data la poca credibilità che tale quesito ha rivestito anche in seguito alla sua introduzione nel 1880 e visto che spesso è stato oggetto di interpretazioni di

carattere a sfondo nazionalistico (Strassoldo, 1977), la sua è un'assenza che non pesa più del lecito.

L'"Elenco delle carte di notificazione raccolte per l'anagrafe della popolazione dell'anno 1857" (*Verzeichniss*), una specie di cartella nella quale venivano inserite le singole schede di un intero edificio, recava sul dorso le seguenti istruzioni (cfr. fig. 2):

a) Ogni proprietario di casa, o suo incaricato, ha l'obbligo, appena ricevute le carte di notificazione dal Capo comunale (Autorità municipale),¹⁸ di distribuirle in casa assieme alla relativa istruzione affinché vengano riempite per poi raccoglierte al 4 novembre.

b) Il proprietario della casa è tenuto ad apporre sulle singole carte il numero della casa e il numero delle abitazioni. Sarà mantenuta la numerazione usata nella notifica per l'imposta sulla rendita delle case. Dove tale imposta non fu introdotta si terrà conto dei numeri usati comunemente nelle rispettive abitazioni. Nel caso, invece, in cui le abitazioni non fossero numerate, il proprietario, se abitante nella casa stessa, riceverà il numero 1, mentre le altre abitazioni saranno numerate in ordine progressivo partendo dal piano terra fino all'ultimo piano.

c) Una volta raccolte tutte le carte, compresa quella del proprietario o dei comproprietari della casa se abitanti nella casa stessa, queste vanno legate in fascicoli, registrate esattamente in questo elenco e consegnate al Capo comunale entro il termine fissato con la seguente dichiarazione da apporsi alla fine dell'elenco sotto la propria responsabilità:

Il sottoscritto attesta che non fu omessa nessuna parte abitante nella casa.

Data

Sottoscrizione

d) Se una parte ricusasse di ricevere la carta di notificazione, o non la restituisse nel termine prescritto, ciò dovrà essere riportato nelle "Annotazioni", dove si dovrà accennare brevemente pure a qualsiasi altra inesattezza verificata.

Alcuni giorni dopo la registrazione le singole carte venivano dunque raccolte dal proprietario di casa, inserite in detto elenco e quindi riconsegnate alle autorità comunali, così come previsto dagli articoli 24 e 26 della legge sul censimento. Queste procedevano alla verifica e al conteggio dei dati raccolti compilando ben

15 I comuni, prima di ricevere l'autorizzazione da parte del Ministero dell'Interno, dovevano dimostrare di essere in grado di adempiere alle condizioni previste per la realizzazione del censimento (BVÖ, XIV).

16 Si tratta dei modelli che abbiamo reperito nello spoglio delle schede legate al censimento della città di Trieste (BCT). Per cui non possiamo escludere la presenza, in altri posti, di schede in versioni linguistiche diverse.

17 Già nel 1850/51 si era tentato di eseguire, soprattutto nelle nuove province dell'Impero, un censimento che prevedesse anche la distribuzione della popolazione in base alla nazionalità. Tale tentativo, però, non ha dato i frutti sperati ed è stato ben presto accantonato (BVÖ, VII; Stulli, 1984, 51).

18 Nella versione tedesca viene usato il termine *Gemeindevorstande*.

Belehrung.

a) Der Hausbesitzer oder sein Besteller hat die vom Gemeindevorstande erhaltenen Anzeigezettel sammt der gedruckten Belehrung für deren Ausfüllung unverzüglich im Hause zu vertheilen, und am 4. November die ausgefüllten Anzeigezettel zu sammeln.

b) Der Hausbesitzer oder sein Besteller hat auf den einzelnen Zetteln die Hausnummer und die Wohnungsnummern selbst auszufüllen.

Die im Hauszinssteuer-Bekanntnisse vorkommende Wohnungsnummerierung ist auch hier beizubehalten. Besteht im Orte die Hauszinssteuer nicht, so hat es bei der im Hause bisher üblichen Reihung der Wohnungen zu bleiben; endlich, wenn eine solche auch noch nicht vorhanden wäre, so erhält die Wohnung des Hausbesitzers, falls er im eigenen Hause wohnt, die erste Wohnungsnummer und mit der Nummerierung der übrigen Wohnungen wird vom Erdgeschoße bis zum obersten Stockwerke nach fortlaufender Zahlenreihe fortgeföhren.

c) Die gesammelten Anzeigezettel, wozu auch jener, oder jene des Hausbesitzers oder der Miteigenthümer, wenn sie im Hause wohnen, gehören, werden geheftet, in diesem Verzeichnisse genau verzeichnet und mit der folgenden am Schlusse des Verzeichnisses beizufügenden verantwortlichen Bestätigung dem Gemeindevorsteher binnen der anberaumten Zeit übergeben:

Gefertigter bestätiget, daß keine Wohnpartei übergangen worden ist.

Datum

Fertigung

d) Sollte eine Partei die Annahme des Anzeigezettels verweigern, oder die rechtzeitige Abgabe des ausgefüllten Zettels unterlassen, so ist dieses in dem Verzeichnisse in der Anmerkungsrubrik, worin auch allfällige andere entdeckte Unrichtigkeiten kurz erwähnt werden müssen, zu bemerken.

Fig. 2: Verso dell'Elenco delle Carte di notificazione.
Sl. 2: Hrbtna stran ovojne pole popisa.

tre distinti elenchi riguardanti gli indigeni (*Aufnahmsbogen*) i forestieri (*Fremden-Tabelle*) e gli animali (*Viehstands-Tabelle*) (RGI, 171-172, art. 29). Per la complessità nella stesura e nel conteggio di tali dati, il

presente passaggio può essere senz'altro definito come uno dei più importanti nel percorso verso l'elaborazione finale. Particolarmente impegnativa era la redazione dell'elenco principale riguardante gli indigeni che prevedeva ben 61 rubriche di immissione. Se venivano notate delle imprecisioni o delle lacunosità nelle schede originali era loro compito intervenire nella casa in cui si era verificata tale manchevolezza (RGI, 171, art. 28). Oltre a ciò gli impiegati comunali avevano l'obbligo di ordinare i dati in base al luogo di appartenenza (*Ortsübersicht*) e inserirli quindi nel *Gemeindsübersicht*, una specie di compendio dei dati fino a qui raccolti, che andava poi trasmesso all'autorità distrettuale (*Bezirksbehörde*) entro il 31 dicembre (RGI, 175, art. 45). Qui i dati venivano nuovamente elaborati e accorpatis in un unico elenco da comunicare quindi alla giurisdizione circolare. L'importanza di tale conteggio sta soprattutto nel fatto che i dati più precisi, pervenuti fino a noi, sono riferiti proprio a questo livello amministrativo. Sulla base dei dati accumulati, l'autorità circolare elaborava il *Kreisübersicht* trasmettendolo poi alla preposta autorità del *Land*, che per la nostra regione aveva sede in Trieste. Entro la fine di marzo 1858 il commissario di censimento provinciale (*Landesfürstliche Zählungs-Commissar*)¹⁹ doveva trasmettere tutte le nozioni raccolte per Trieste, Gorizia e l'Istria alla sede centrale del Ministero degli Interni a Vienna. Nel 1859, lo stesso *Ministerium des Innern*, dopo un'ulteriore rielaborazione dei dati per le singole circoscrizioni e dopo aver raccolto anche i dati dei cittadini austriaci all'estero,²⁰ rese pubblici i risultati del censimento nel volume *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857*. Per alcune singole regioni il ministero pubblicò pure dei fascicoli contenenti i dati riferiti a quella specifica entità territoriale. Per il *Küstenland* disponiamo così dell'opuscolo *Popolazione e bestiame del Litorale secondo la numerazione del 31 ottobre 1857* (uscito anche nella versione tedesca come *Bevölkerung und Viehstand vom Küstenland nach der Zählung vom 31. October 1857*) che ricalca i dati già inseriti nella pubblicazione analitica imperiale (BVÖ, 128-133). Ed è proprio di queste pubblicazioni, stampate nell'i.r. stamperia di corte a Vienna e oggi giorno purtroppo sempre meno reperibili,²¹ che ci siamo serviti principalmente per proporre alcuni suoi aspetti più interessanti.

19 La sua competenza era pure quella di intervenire in soccorso all'autorità comunale in caso di necessità durante la prima elaborazione dei dati (RGI, 172, art. 31).

20 Per i civili questa era coordinata dal Ministero degli Esteri tramite le rappresentanze consolari e le ambasciate all'estero nonché dal Ministero del Commercio (RGI, 174-175, art. 43); mentre il conteggio dei militari e dei loro congiunti era di competenza del comando militare (RGI, 175, art. 44).

21 Una copia della pubblicazione imperiale viene custodita nell'Archivio di Stato di Trieste, mentre i fascicoli relativi al Litorale si possono reperire nella Biblioteca Statale Isontina di Gorizia (in versione tedesca) e nella Biblioteca Civica di Trieste (in versione italiana).

Kuća pod br.
Broj stana

zur Zählung der Bevölkerung und der wichtigsten häuslichen Nuthiere nach dem Stande vom 31. October 1857.

za popisivanje pučanstva i najvažnije domaće koristne marve po stanju od
31. Listopada 1857.

[illegible]

Fig. 3: Fac-simile della "Carta di notificazione" nella versione tedesco-croata.
Sl. 3: Faksimil popisne pole v nem ško-hrvaški verziji.

Come si accennava in precedenza per il 1857 non esiste, da quanto ci è dato sapere, alcuna documentazione che rilevi la portata demografica delle unità amministrative minori come i comuni e le frazioni di comune. Ed è proprio per questo motivo che alcune opere analitiche hanno cercato di sopperire a tale manchevolezza, proponendo, quale alternativa ai dati ufficiali, quelli kandleriani (cfr. Perselli, 1993) oppure hanno calcolato i dati demografici ricorrendo a fonti indirette e ricalcolando le cifre per le singole frazioni sulla base del censimento del 1869 modificandoli in percentuale conformemente all'aumento della popolazione (cfr. Korenčić, 1979). Per questo motivo abbiamo deciso di riportare in modo integrale alcuni dei dati più interessanti fra quelli disponibili. I più precisi fra questi sono riferiti alle circoscrizioni distrettuali, mentre per altri non si dispone che dei valori inerenti al Litorale nel suo intero. Volendo essere questo studio soprattutto uno spunto per ulteriori ricerche abbiamo creduto opportuno ridurre la ricerca delle cause al minimo necessario. Non si sorvolerà invece sopra a una comparazione, laddove possibile, con i dati quantitativi inerenti alle altre due province del Litorale, vale a dire la

Città, villaggi e case

Nel 1857 l'Istria contava 21 centri abitati cui spettava l'appellativo di città (*Stadt*), sei erano i borghi (*Markt*) e 492 i villaggi (*Dorf*). A differenza di Trieste e Gorizia non vi veniva però registrato alcun sobborgo (*Vorstadt*), l'unità amministrativa più grande dopo quella di città. In questa statistica risulta essere interessante soprattutto il confronto tra il numero delle case e quello delle parti abitanti che, in realtà, sta a indicare il numero e la proporzione delle parti condominiali vale a dire il numero degli appartamenti racchiusi nello stesso stabile. Essendo l'Istria priva di grossi agglomerati urbani, tenendo conto che anche nei maggiori centri come Capodistria, Pisino e Castua la casa raggiungeva raramente il secondo piano e dato che nella campagna istriana molti edifici fungevano unicamente per i lavori agricoli e non erano abitati, risulta logico che il numero delle abitazioni non superi di molto quello delle case. L'unica eccezione è rappresentata da Rovigno dove in 1.894 case complessive abitano ben 3.227 "famiglie".

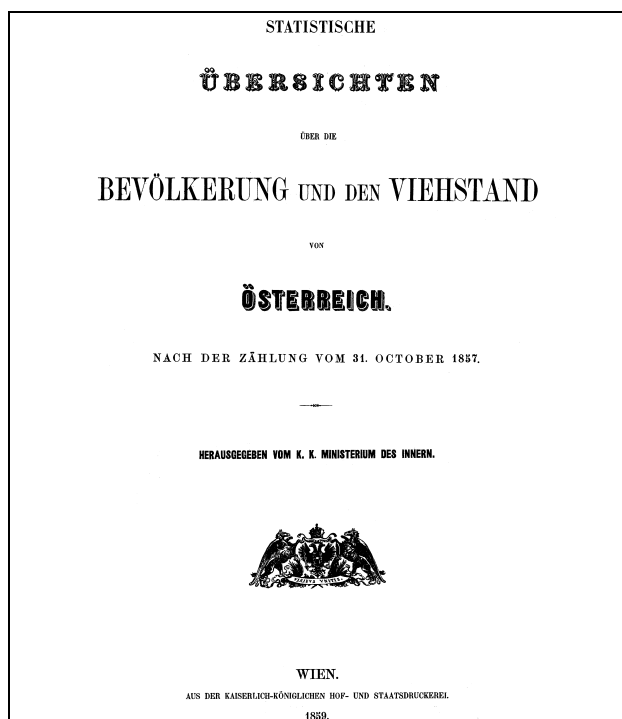

Fig. 4: Frontespizio della pubblicazione imperiale ufficiale (BVÖ).

Sl. 4: Naslovnica cesarske publikacije o uradnem izidu popisa (BVÖ).

questo grazie soprattutto alla struttura edilizia delle case nel centro di Rovigno dove, a differenza delle altre cittadine istriane, gli edifici raggiungevano anche il terzo se non già il quarto piano. Nel distretto dell'Istria centro-occidentale ogni casa contava in media 1,7 abitazioni mentre nel resto della regione tale media non superava l'1,2. A Lussinpiccolo, Montona e Pola il numero delle parti abitanti risulta essere addirittura minore di quello delle case, il che sta a significare che numerosi edifici, pur disponendo di un numero civico comunale regolare, permanevano non insediati.²² Discorso inversamente opposto per quel che concerne Trieste dove in 5.597 case le parti abitanti erano ben 19.576, il che vuol dire che ogni edificio ospitava in media ben 3,5 abitazioni.²³ Se si considera solamente Trieste-città e le sue 1.966 case si conclude che solamente quattro distretti istriani (Cherso, Parenzo, Pola e Rovigno) avevano un numero complessivo di case inferiore, pur essendo la circoscrizione tergestina nettamente più popolata rispetto alle singole circoscrizioni della penisola. Anche Gorizia-città poteva contare su una media di tutto rispetto con 2,9 abitazioni per casa. A livello monarchico solamente il salisburghese, la Carinzia, la Slesia e la Carniola contavano un numero totale di case inferiore a quello del *Küstenland* (79.766) (BVÖ, 2).

Tabella 1: Numero delle unità amministrative e delle case in Istria e nel Litorale (BVÖ, 2).

Tabela 1: Število administrativnih enot in hiš v Istri in Primorju (BVÖ, 2).

distretto	città	sobborghi	borghi	villaggi	case	parti abitanti
Albona	1			19	2.027	2.342
Buie	3			19	2.515	3.160
Capodistria	2			71	5.500	5.505
Castelnuovo				62	2.351	2.839
Cherso	1			16	1.390	1.740
Dignano	1			13	2.657	3.025
Lussinpiccolo	3			9	2.820	2.434
Montona	1		2	18	2.679	2.551
Parenzo	1			17	1.631	2.005
Pinguente	1			75	2.605	2.964
Pirano	1		1	6	2.970	3.580
Pisino	1		1	35	4.152	5.180
Pola	1			13	1.566	1.515
Rovigno	1			5	1.894	3.227
Veglia	1			70	3.525	3.625
Volosca	2		2	44	3.947	4.785
ISTRIA	21		6	492	44.229	50.477
TRIESTE	1	12		12	5.597	19.576
GORIZIA	5	11	9	465	29.940	37.133
LITORALE	27	23	15	969	79.766	107.186

²² In realtà poteva trattarsi pure di stalle, negozi, officine artigianali e simili.

²³ La proporzione sarebbe risultata vistosamente maggiore se calcolata solamente sulle 1.966 case costituenti il nucleo cittadino.

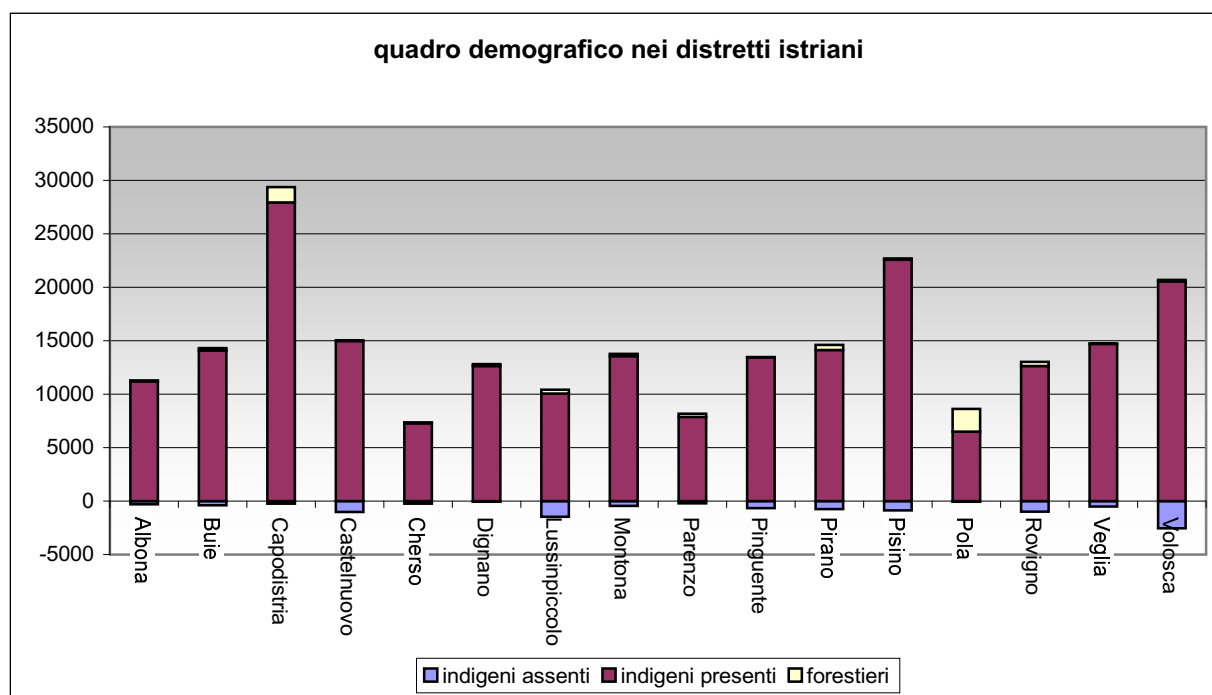

Grafico 1: Popolazione indigena e forestiera istriana per distretto di appartenenza (PBL, 5).

Graf 1: Domače in tuje istrsko prebivalstvo razdeljeno po bivalnem okraju (PBL, 5).

La popolazione presente

Il 31 ottobre 1857 vivevano complessivamente in Istria 230.328 persone, 224.083 delle quali indigene (*Einheimisch*) e 6.245 forestiere (*Fremde*). L'Istria costituiva così la più popolata delle tre circoscrizioni del *Küstenland*. A proposito della ripartizione in indigeni e forestieri è doveroso precisare subito che quest'ultimo termine non va frainteso e confuso con quello di "straniero" (*Ausländer*) in quanto esso veniva affibbiato a tutte quelle persone che alla data del censimento risiedevano in un comune diverso da quello della nascita.²⁴ Ciò significa che dietro al termine "forestieri" potevano celarsi in questo caso anche cittadini istriani che erano migrati da una località all'altra della regione.

Per quel che concerne la distribuzione demografica in ambito regionale va detto che il distretto maggiormente popolato era quello di Capodistria che contava 29.363 abitanti. Nella circoscrizione giustinopolitana viveva il 12,7% dell'intera popolazione istriana. Anche il distretto di Pisino si elevava dalla media facendo registrare 22.693 abitanti totali. Superava le 20 migliaia

pure il distretto di Volosca. In queste tre circoscrizioni viveva quasi un terzo dell'intera popolazione allora presente in Istria. D'altra parte le unità amministrative meno popolate erano quelle di Cherso, Parenzo e Pola che non raggiungevano ciascuna i 10.000 abitanti. Non deve sorprendere il dato riferito al più meridionale dei distretti istriani in quanto a quel tempo Pola non aveva ancora conosciuto il grosso boom demografico, legato allo sviluppo dell'industria, specie di quella connessa all'arsenale militare, che ne segnerà buona parte della seconda metà del secolo fino allo scoppio della prima guerra mondiale. Tuttavia l'elevata presenza di popolazione non indigena, e dunque immigrata di recente, nel distretto polese era un sintomo premonitore di quello che stava per compiersi. Nelle restanti 10 circoscrizioni istriane la popolazione spaziava tra le 10 e le 15 mila unità. Calcolando la sola popolazione indigena il primato spettava ancora sempre a Capodistria con 27.934 abitanti, mentre d'altra parte si abbassava ulteriormente la popolazione del distretto di Pola che non faceva registrare che 6.491 indigeni presenti.

²⁴ Senza addentrarci in una intricata questione storica, come lo è quella sulla pertinenza, rileviamo solamente che si trattava nel caso degli *Ausländer* di cittadini esteri.

Tabella 2: Popolazione effettivamente presente e tasso dei forestieri nei distretti istriani (PBL, 5 - elaborazione).**Tabela 2: Efektivno prisotno prebivalstvo in delež tujcev v istrskih okrajih (PBL, 5 - obdelava).**

distretto	indigeni	forestieri	presenti totali	% dei forestieri
Albona	11.187	88	11.275	0,78
Buie	14.076	221	14.297	1,55
Capodistria	27.934	1.429	29.363	4,87
Castelnuovo	14.967	61	15.028	0,41
Cherso	7.286	81	7.367	1,10
Dignano	12.633	187	12.820	1,46
Lussinpiccolo	10.068	344	10.412	3,30
Montona	13.573	193	13.766	1,40
Parenzo	7.876	297	8.173	3,63
Pinguente	13.442	40	13.482	0,30
Pirano	14.120	477	14.597	3,27
Pisino	22.565	128	22.693	0,56
Pola	6.491	2.132	8.623	24,72
Rovigno	12.626	398	13.024	3,06
Veglia	14.702	26	14.728	0,18
Volosca	20.537	143	20.680	0,69
ISTRIA	224.083	6.245	230.328	2,71

Dei 6.245 forestieri presenti in Istria ben il 57% era concentrato nei soli distretti di Pola e Capodistria. Nel distretto polese i forestieri rappresentavano addirittura un quarto di tutti i presenti in quella circoscrizione. D'altro canto la minore concentrazione di popolazione non indigena veniva registrato nell'isola di Veglia (lo 0,18% della popolazione presente) e nei distretti dell'Istria centro-settentrionale (Pinguente, Castelnuovo e Pisino). Per questi ultimi si potrebbe supporre che la crisi che ha colpito il settore agrario nelle annate precedenti il censimento abbia avuto ora i suoi effetti costringendo numerosi contadini, in questo caso quelli non indigeni, all'emigrazione. A livello regionale, su tutta la popolazione dimorante allora in Istria, i forestieri rappresentavano il 2,7%. Una media simile (3,1%) veniva registrata a Gorizia, mentre a Trieste tra tutta la popolazione presente in data 31 ottobre 1857 vi erano, in base ai dati ufficiali, ben 31.206 persone (il 29,8% dei presenti) nate fuori di essa. In tutto l'impero i forestieri risultavano essere 2.423.033 su una popolazione totale presente di 37.754.856, pari a un tasso del 6,4%. Se si escludono i Confini militari solamente la Dalmazia (1,3%), il Lombardo-Veneto (1,8%), e la Transilvania

(2,4%) detenevano una minore presenza relativa di forestieri rispetto all'Istria. Tale dato è comunque un indice della stazionarietà della popolazione istriana che sembra non avere subito a quell'epoca grossi spostamenti migratori, perlomeno quelli in entrata.

Tabella 3: Popolazione effettivamente presente nel Litorale (PBL, 5 - elaborazione).**Tabela 3: Efektivno prisotno prebivalstvo v Primorju (PBL, 5 - obdelava).**

circolo	indigeni	forestieri	presenti totali	% dei forestieri
Trieste	73.501	31.206	104.707	29,80
Gorizia	180.163	5.780	185.943	3,11
Istria	224.083	6.245	230.328	2,71
LITORALE	477.747	43.231	520.978	8,30

Alla data del censimento l'intero *Küstenland* contava complessivamente 507.931 persone indigene. La pubblicazione ufficiale propone pure una tabella comparativa con i dati del conteggio eseguito nel 1850/51 (BVÖ, 69). Da questo confronto emerge che il Litorale accusò in questo lasso di tempo un decremento di ben 5.169 unità fra le sole persone indigene, pari a un calo relativo dell'1,01% che è in assoluto, dopo quello del salisburghese (-1,48%), il più alto fatto registrare in ambito alla Monarchia austriaca. Tale tendenza è altresì in netto contrasto con l'andamento a livello imperiale dove nello stesso intervallo temporale si registra un aumento della popolazione indigena pari al 4,64%. Il ribasso è ancora maggiore se calcolato su tutta la popolazione effettivamente presente dove il Litorale accusa un deficit di 18.822 persone passando dai 539.800 abitanti del 1850/51 ai 520.978 fatti registrare alla data della prima rilevazione ufficiale con un decremento relativo pari al 3,49%. Tuttavia, essendo la rilevazione del 1850/51, come sostiene lo stesso Ministero degli Interni, poco attendibile, questa comparazione va presa con beneficio d'inventario.

Lo stesso discorso vale pure per alcune rilevazioni precedenti che vengono proposte in una tabella comparativa inserita nella pubblicazione ufficiale (PBL, 7; BVÖ, 133). Questi dati, pur essendo spesso lacunosi²⁵ e pur presentando dei diversi metri di paragone²⁶ offrono la possibilità di inquadrare a grosse linee l'andamento demografico riguardante il Litorale nel quarantennio che precede la prima rilevazione ufficiale (cfr. il grafico 2).

25 Per il 1817 l'unico dato è quello riferito alla popolazione presente, mentre per l'annata 1827 non si dispone né del valore relativo ai forestieri né della classificazione degli indigeni in presenti e assenti.

26 A differenza del dato relativo al 1857, nel 1837, nel 1846 e nel 1850/51 non sono stati rilevati i forestieri residenti a Trieste.

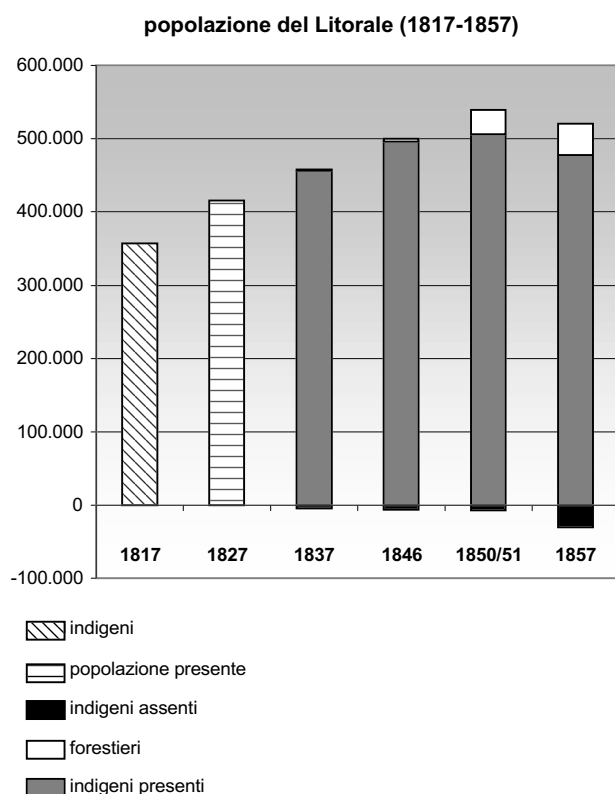

Grafico 2: Movimento demografico nel Litorale (1817-1857) (BVÖ, 133).

Graf 2: Demografsko gibanje v Primorju (1817-1857) (BVÖ, 133).

Come già rilevato in precedenza, per il 1857 non si conosce purtroppo il quadro demografico delle circoscrizioni amministrative più piccole. Il fascicolo relativo al Litorale (BVK; PBL) non le prende nemmeno in considerazione mentre la pubblicazione analitica imperiale tratta solamente i comuni locali con una popolazione superiore ai 2.000 abitanti (BVÖ, 39-74). Di questi riporta però solamente il numero delle persone complessive omettendo tutti gli altri dati. Un altro problema concerne la questione a quale tipo di abitanti essi facciano riferimento in quanto il testo tedesco riporta solamente il sostantivo *Einwohner* (abitanti, per l'appunto) senza precisare se trattasi unicamente degli indigeni oppure della popolazione complessiva. Con l'uso di una particolare metodologia di calcolo applicata al numero degli abitanti di Trieste siamo riusciti a ricostruire che il conteggio era riferito a tutta la popolazione presente, dunque inclusi i forestieri ed esclusi gli indigeni assenti.

Tabella 4: Popolazione presente nei comuni locali istriani con più di 2.000 abitanti (BVÖ, 48).

Tabela 4: Prisotno prebivalstvo v istrskih krajevnih občinah z več kot 2.000 ljudi (BVÖ, 48).

comune locale	abitanti
Castua	12.315
Rovigno	9.442
Capodistria	9.186
Pirano	8.749
Cherso	7.367
Lussinpiccolo	7.055
Castelnuovo	6.360
Montona	5.338
Matteria	5.074
Dignano	4.517
Portole	4.449
Gimino	3.886
Isola	3.797
Jelsane	3.594
Pola	3.524
Parenzo	3.114
Pisino	3.087
Grisignana	2.849
Muggia	2.811
Buie	2.648
Bescanuova	2.502
Visinada	2.308
Dobrigno	2.307
Dobasnizza	2.305
S. Lorenzo	2.210
Lussingrande	2.113

A dimostrazione di quanto già asserito in precedenza, ben 16.467 dei 43.231 forestieri presenti nel Litorale, vale a dire il suo 38%, era pur sempre nativa dello stesso *Land*, 21.261 persone provenivano dalle altre regioni della monarchia mentre 5.448 erano gli immigrati dall'estero.²⁷ Purtroppo non si dispone di cifre disgiunte riferite al solo circolo d'Istria per cui dei 6.245 forestieri presenti in loco non si conosce la patria d'origine. Possiamo tuttavia presupporre che la proporzione dei nati in regione si aggiri perlomeno sui valori di Trieste, poiché a questa altezza cronologica l'Istria rappresentava piuttosto una terra di emigrazione che non di immigrazione.

27 Di 55 persone nate fuori dal *Küstenland* non si conosce il luogo di origine.

Tuttavia, soprattutto per quel che concerne i forestieri e la loro patria d'origine, le cifre ufficiali non sempre risultano essere attendibili. Sulla base della ricerca svolta sulle carte di notificazione della città di Trieste, i forestieri ivi presenti la cui patria d'origine risulta essere la Carinzia, per esempio, sono sensibilmente superiori allo "zero" proposto dalla pubblicazione ufficiale (PBL, 6), con molti immigrati soprattutto da Villaco, Arnoldstein, Spittal e Klagenfurt.²⁸ E anche il dato quantitativo riguardante il numero complessivo dei forestieri presenti in Trieste risulta essere, in base alla nostra stima, piuttosto superiore (circa 32.800) a quello proposto dalla pubblicazione ministeriale (31.206). Tale scostamento potrebbe spiegarsi con l'applicazione o meno del diritto di pertinenza nelle statistiche ufficiali. Senza la computazione dei non pertinenti, infatti, il numero dei forestieri complessivi potrebbe subire delle modifiche volte al ribasso. Va altresì precisato che si riscontrano delle discrepanze pure nel confronto fra i dati quantitativi proposti dalle due diverse pubblicazioni. La BVÖ, infatti, rettifica alcuni valori proposti dalla pubblicazione regionale; così i dati dei forestieri originari della Galizia aumentano da 6 a 68, quelli della Moravia passano da 220 a 226, gli stiriani salgono da 609 a 669 mentre lo "0" riferito alla Bucovina viene modificato in "2". Cambia pure il dato dei carinziani che nella pubblicazione viennese vengono accorpati ai carnioli per un totale di 6.554 unità (BVÖ, 10-11). Sapendo noi essere il numero dei nati in Carniola pari a 5.599 persone intuimmo che quelli provenienti dalla Carinzia corrispondono a 945,²⁹ il che sembra molto più verosimile rispetto alla cifra proposta dalla PBL.

Dei 21.261 forestieri con passaporto asburgico presenti nel Litorale ben 17.604, vale a dire l'82,8%, erano provenienti dalle regioni confinanti. I più numerosi erano i lombardi e i veneti con ben 9.341 presenze, pari al 21,6% di tutti i forestieri. Nutrita era pure la colonia dei carinziani e carnioli (6.544 persone) mentre dei 3.568 dalmati disseminati per l'impero, quasi la metà (1.719) si era stabilita in una località del Litorale.

Tabella 5: Patria dei forestieri del Litorale (PBL, 6).
Tabela 5: Domovina primorskih tujcev (PBL, 6).

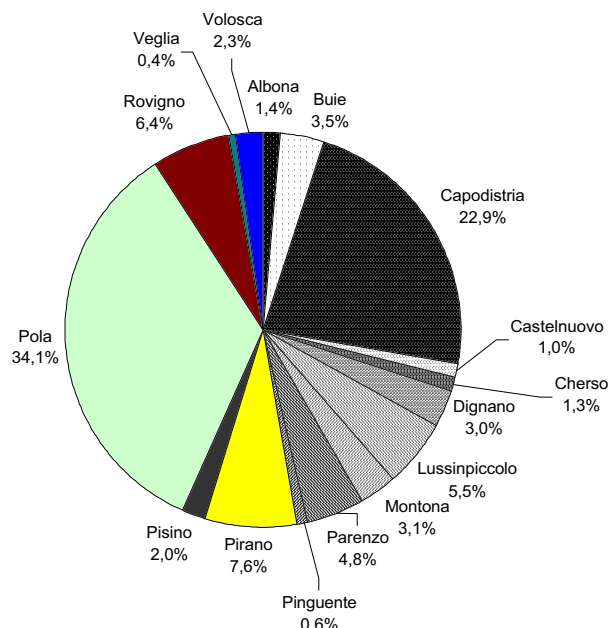
<i>patria</i>	<i>forestieri</i>
LITORALE	16.467
Austria inferiore	352
Austria superiore	58
Boemia	452
Bucovina	
Carinzia	
Carniola	5.599
Confini militari	15
Croazia-Slavonia	824
Dalmazia	1.719
Galizia	6
Lombardo-Veneto	9.341
Moravia	220
Salisburgo	13
Serbia e Banato	37
Slesia	87
Stiria	609
Tirol	556
Transilvania	19
Ungheria	279
TOTALE IMPERO	3020.186
ESTERO	5.448
IGNOTO	55
TOTALE	42.156

Per concludere ancora una considerazione: ripartendo i non indigeni in quelli nati al di fuori dei confini imperiali e quelli nati nelle altre regioni austriache intuimmo che nel Litorale la proporzione dei primi (il 20,6%) è sensibilmente superiore a quella fatta registrare a livello asburgico (il 14,9%).

28 Lo stesso discorso vale pure, anche se in misura molto minore, per la Bucovina con alcuni casi di persone immigrate da Czernowitz (cfr. ad es. BCT, nro. 1173). È possibile che tali dati quantitativi siano andati smarriti in una qualche comunicazione sommaria da un livello a uno superiore, pertanto, non pervenuti fino a Vienna, non sono stati computati nelle statistiche conclusive. Tuttavia la pubblicazione ufficiale non si preoccupa di "giustificare" la casella rimasta vuota come si trattasse in realtà di un valore pari, appunto, allo zero.

29 Tale valore viene in effetti ribadito nel capitolo inerente al Litorale inserito nella pubblicazione viennese (cfr. BVÖ, 132).

30 Nell'originale viene riportata quale somma di tutti i forestieri appartenenti agli altri paesi dell'Impero la cifra 21.261 che ricalca quella proposta dalla BVÖ. Non si tratta quindi di un errore di calcolo ma proprio di una voluta correzione tesa a far combaciare i dati delle due diverse pubblicazioni. Di conseguenza, anche il totale assoluto (43.231) risulta essere il medesimo di quello proposto da Vienna (cfr. PBL, 6; BVÖ, 10-11).

distribuzione dei forestieri in Istria**Grafico 3: Ripartizione dei forestieri istriani per distretto di residenza (PBL, 5).****Graf 3: Razdelitev istrskih tujcev po bivalnem okraju (PBL, 5).****La popolazione indigena assente**

La parte inerente alla popolazione indigena assente (*Abwesende einheimische Bevölkerung*) viene spesso identificata dalla storiografia contemporanea quale quella legata al movimento migratorio e per la precisione al dato quantitativo riguardante le persone emigrate (Stulli, 1984, 55) ed è forse proprio per questo motivo che la pubblicazione ufficiale dedica a essa pure uno sguardo retrospettivo riferito agli anni 1827, 1837, 1846 e 1850/51.³¹

I cittadini nati nel Litorale che alla data del censimento si trovavano in un luogo diverso da quello della nascita erano 30.184. Le persone che si erano stabilite in un altro *Land*, rimanendo pur sempre entro i confini imperiali, erano 6.346. Fra i luoghi di dimora di queste persone prevalgono le regioni confinanti se è vero che ben 5.344 persone si erano stabilite tra Croazia-Slavonia, Carniola, Carinzia e Lombardo-Veneto. Soltanto 886 abitanti del Litorale, il 2,9% di tutti gli indigeni assenti (lo 0,2% degli indigeni complessivi)

si erano spinti all'estero. I marittimi, che venivano trattati separatamente, erano ben 3.865, mentre di 2.620 persone non si conosce il luogo di dimora.

Tabella 6: Dimora degli indigeni assenti del Litorale (PBL, 6).**Tabela 6: Kraj nastanitve odsotnih primorskih domačinov (PBL, 6).**

dimora	indigeni assenti
LITORALE	16.467
Austria inferiore	397
Austria superiore	1
Boemia	32
Bucovina	
Carinzia	834
Carniola	1.835
Confini militari	
Croazia-Slavonia	1.874
Dalmazia	138
Galizia	1
Lombardo-Veneto	801
Moravia	7
Salisburgo	3
Serbia e Banato	29
Slesia	
Stiria	243
Tirolo	32
Transilvania	7
Ungheria	112
TOTALE IMPERO	6.346
ESTERO	886
PER MARE	3.865
IGNOTO	2.620
TOTALE	30.184

La larga maggioranza degli 886 cittadini del Litorale che alla data del censimento dimoravano all'estero era costituita da coloro che si trovavano in uno dei territori ottomani (577 persone).³² Fra gli altri luoghi di dimora da segnalare la Russia (68 persone), la Grecia (51) e la Gran Bretagna (51), mentre le 12 persone che si erano stabilite sul suolo del Brasile ci fanno intuire che aveva già preso piega un'emigrazione diretta verso quel paese.³³

31 Per questi dati e per uno sguardo d'insieme sulle migrazioni in epoca asburgica rimandiamo a Krmar, 2000.

32 Tale tendenza ricalcava l'identica proporzione fatta registrare a livello imperiale dove il 65% dei 73.354 cittadini asburgici dimoranti all'estero si trovava in Turchia.

33 Fra i paesi esteri di dimora la statistica ufficiale non prende in considerazione, escluso il Brasile, alcun paese extra-europeo. Probabilmente le persone stabilite in uno di questi stati veniva classificata nella casella riguardante la "dimora ignota".

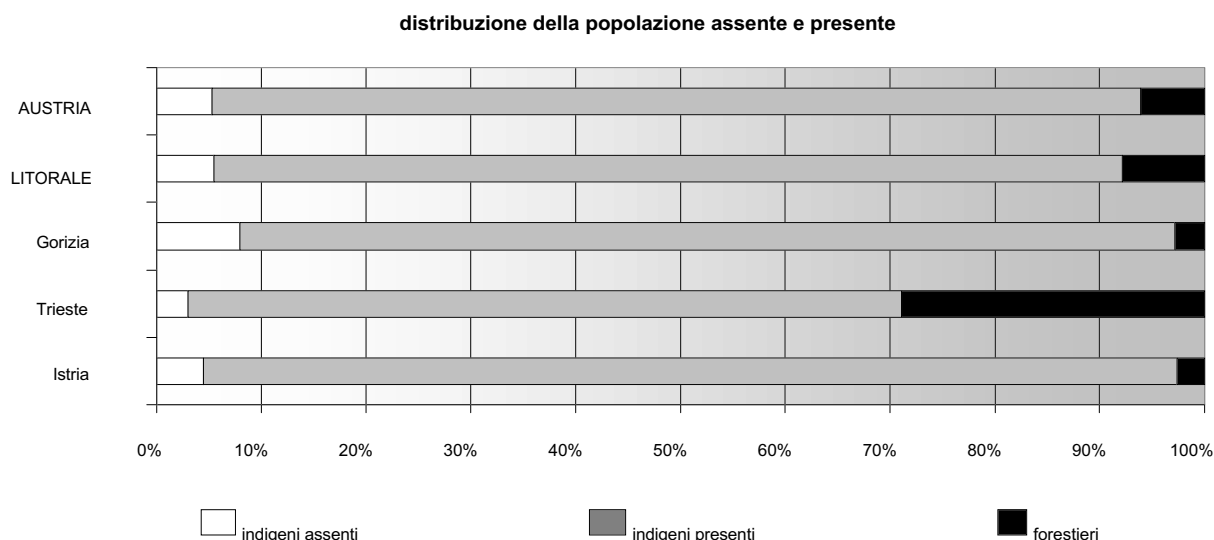

Grafico 4: Ripartizione della popolazione presente e assente dell'Istria, del Litorale e dell'Impero asburgico (PBL, 5; BVÖ, 5 - elaborazione).

Graf 4: Razdelitev navzočega in odsotnega prebivalstva v Istri, Primorju in Avstrijskem Cesarstvu (PBL, 5; BVÖ, 5 - obdelava).

Prendendo in esame solamente la regione istriana gli assenti rappresentavano il 4,59% di tutta la popolazione indigena. Tale tasso era molto simile a quello fatto registrare a Trieste (4,17%), ma molto distante dalla media di Gorizia (8,21%, con 16.113 assenti su un complesso di 196.276 indigeni). Se calcoliamo però unicamente la componente maschile gli assenti istriani si avvicinano a quelli isontini (6,6% a 8,9%). Già tale dato ci fa intendere che gli assenti istriani dovevano essere prevalentemente di sesso maschile. Quando poi si scopre che dei 10.789 assenti totali ben 7.751 (il 71,8%) erano maschi si capisce che l'"emigrazione" istriana era prevalentemente legata a questo genere e, si può supporre, in buona parte costituita dai marittimi imbarcati (Stulli, 1984, 53); mentre a Trieste e Gorizia la ripartizione per sesso è distribuita in modo più equo. Tale supposizione viene avvalorata con la constatazione che sono soprattutto i distretti nei quali l'economia era basata prevalentemente sulla marineria a far registrare una maggiore discrepanza tra maschi e femmine. A Lussinpiccolo, per esempio, dei 1.477 assenti complessivi ben 1.341 (il 90,8%) erano maschi. A Rovigno le assenze maschili sono 902 al cospetto delle 95 femminili. Il numero assoluto più elevato di indigeni assenti sia tra la popolazione femminile (671) sia tra quella maschile (1.866) si registra nel distretto di Volosca. La circoscrizione nord orientale era particolarmente dedita alla marineria, mentre molte donne cercavano di impiegarsi in qualità di serve. Di conseguenza in tutti e tre questi distretti la popolazione indigena presente vedeva una larga prevalenza della componente fem-

minile: a Rovigno il 53,7%, a Volosca il 54,0% e a Lussinpiccolo addirittura il 58,0% con 5.836 femmine al cospetto di 4.232 maschi. Anche complessivamente la ripartizione in base al sesso vede una prevalenza piuttosto marcata dell'elemento indigeno femminile con la presenza di 114.385 unità rispetto alle 109.698 maschili vale a dire con un tasso del 51,05%. A Trieste la proporzione delle femmine presenti è ancora maggiore e tocca il 51,37% (a Gorizia invece scende al 50,57%). Anche a livello asburgico il bilancio delle presenze per genere vedeva una prevalenza della componente femminile (50,55%), che può essere letto parzialmente quale conseguenza del 56,7% di assenze indigene maschili rispetto al 43,3% di quelle femminili.

Tabella 7: Indigeni assenti del Litorale ripartiti per genere (PBL, 5; BVÖ, 5).

Tabela 7: Odsotni primorski domačini razdeljeni po spolu (PBL, 5; BVÖ, 5).

circolo	maschi		femmine	
	assenti	%	assenti	%
Trieste	1.875	57,1	1.407	42,9
Gorizia	8.729	54,2	7.384	45,8
Istria	7.751	71,8	3.038	28,2
LITORALE	18.355	60,8	11.829	39,2
AUSTRIA	1.213.591	57,3	905.469	42,7

Tabella 8: Indigeni assenti istriani ripartiti per genere e loro tasso relativo sugli indigeni totali (PBL, 5 - elaborazione).

Tabela 8: Odsotni istrski domačini razdeljeni po spolu in njihov delež na celotnih domačinih (PBL, 5 - obdelava).

distretto	indigeni assenti		tasso sugli indigeni totali
	maschi	femmine	
Albona	178	113	2,60%
Buie	211	184	2,81%
Capodistria	150	76	0,81%
Castelnuovo	672	339	6,75%
Cherso	233	21	3,49%
Dignano	63	8	0,56%
Lussinpiccolo	1.341	136	14,67%
Montona	239	225	3,42%
Parenzo	137	76	2,70%
Pinguente	393	254	4,81%
Pirano	430	323	5,33%
Pisino	498	379	3,89%
Pola	38	22	0,92%
Rovigno	902	95	7,90%
Veglia	400	116	3,51%
Volosca	1.866	671	12,35%
ISTRIA	7.751	3.038	4,81%

La religione

Dal punto di vista del credo religioso il quadro dell'Istria era piuttosto chiaro: il 99,9% degli istriani indigeni si era dichiarato di fede cattolica. Il restante 0,1% è da attribuirsi soprattutto alla colonia ortodossa di Peroi; 211 erano infatti le persone che risultavano di religione "greca-non unita" fatte registrare nel distretto di Pola. Per i rimanenti non cattolici si tratta di casi isolati. La situazione era molto simile pure nel circolo goriziano, sia pure con la presenza di 411 ebrei quasi tutti concentrati a Gorizia città (300) e Gradisca (100) mentre in Istria soltanto una persona si era dichiarata ebrea e

risiedeva nel distretto di Capodistria. Fra le altre province austriache sono di fede esclusivamente cattolica pure la Lombardia, la Carniola, il Tirolo-Vorarlberg e il salisburghese nel quale si contano in tutto solamente 67 casi di persone non cattoliche. Ben diversa era la situazione in quel di Trieste e questo grazie soprattutto alla massiccia presenza proprio della componente ebraica che raggiungeva il 4,3% solamente fra gli indigeni. Calcolata su tutta la popolazione presente tale percentuale sarebbe risultata sensibilmente superiore con molti casi di recente immigrazione soprattutto dalle regioni della Dalmazia e dalle parti continentali della monarchia quali la Boemia, la Galizia e la Bucovina. Lo stesso discorso vale pure per la componente ortodossa (lo 0,8% degli indigeni totali) con la presenza di varie persone recentemente immigrate che indicavano quale patria d'origine soprattutto le isole Ionie o erano comunque sudditi ottomani.

L'economia

La parte inerente alla classificazione della popolazione in base alle categorie di attività economica è solitamente quella più complessa in qualsiasi censimento, ed è così pure in questa prima rilevazione austriaca. Il *Ministerium des Innern* non ne fa certamente un mistero: per rendersene conto basta leggere le pagine introduttive alla pubblicazione dei dati (BVÖ, V). La statistica ufficiale prendeva in considerazione la popolazione indigena, compresa quella non presente, esclusi però i forestieri. Un'altra caratteristica di questo primo censimento è che veniva considerata tutta la popolazione, prescindendo dall'attività professionale o meno e con l'inclusione di tutte le fasce d'età, vale a dire che ogni cittadino, prescindendo dal suo *status* e dagli anni d'età, veniva comunque classificato entro una delle categorie proposte in quanto, stando all'allocuzione ufficiale, solamente in questo modo si era in grado di poter disporre di un quadro completo della popolazione.³⁴ Così i congiunti, se privi di un loro mestiere specifico, venivano dapprima inseriti nella

Tabella 9: Popolazione indigena del Litorale in base all'appartenenza religiosa (PBL, 2).

Tabela 9: Primorsko domače prebivalstvo razdeljeno po verski pripadnosti (PBL, 2).

circolo	cattolici			non uniti		evangelici		unitari	ebrei	altro
	latini	greco	armeni	greco	armeni	luterani	riformati			
Trieste	72.298	112	32	623	21	278	118		3.301	
Gorizia	195.816	1		1	1	33	12	1	411	
Istria	234.615	5	1	232		9	8		1	1
LITORALE	502.729	118	33	856	22	320	138	1	3.713	1

34 Soltanto a partire dal 1880 i censimenti austriaci terranno conto di due diversi metodi di classificazione con l'introduzione della nuova modalità che classificherà in modo distinto solamente quella parte di popolazione considerata attiva (*Berufsthätige*).

medesima categoria del capofamiglia (*In jede Spalte, sind die nächst gleichartigen Berufszweige einzubeziehen*) (BVÖ, V) per venir poi classificati a parte. Tale metodo è, a nostro modo di vedere, piuttosto opinabile in quanto non permette di calcolare quella che è stata l'occupazione effettiva e impedisce di applicare qualsiasi calcolo quantitativo che possa avere delle sembianze verosimili. Si dimostra invece efficace per quel che concerne la ripartizione della popolazione entro le varie categorie di attività. Le categorie di classificazione erano complessivamente 18, di cui 16 attive, mentre non è stata applicata alcuna distinzione in base alla posizione al loro interno a causa, stando alla spiegazione ufficiale, della complessità che tale opera avrebbe richiesto (BVÖ, V).

Per quanto concerne la disoccupazione l'unico dato certo è quello riferito agli uomini superiori ai 14 anni di età che venivano inclusi nella categoria "d'altra specie". In Istria il 2,95% degli abitanti è stato inserito in questa particolare categoria di "disoccupati". Tale tasso è superiore a quello di Trieste (2,12%) ma sensibilmente inferiore a quello fatto registrare a Gorizia (3,70%), mentre la media imperiale raggiungeva il 3,56%. Prendendo invece in considerazione entrambe le categorie non produttive, includendo quindi anche le donne e i fanciulli, il tasso nei tre circoli del Litorale risulta essere piuttosto simile: in Istria il 64,6%, a Trieste il 64,0% e a Gorizia il 64,2% rispetto a una media imperiale che non raggiungeva nemmeno il 61%. Conoscendo la distribuzione della popolazione in base al sesso e alle classi di età (cfr. tab. 12-13) si riesce a calcolare la proporzione degli occupati femmine e maschi inferiori ai 14 anni. In Istria questi erano 9.647, vale a dire il 6,24% di tutte le persone rientranti in questa specifica fascia. Nelle altre due circoscrizioni del Litorale tale proporzione era ben più alta: a Trieste il 7,37% e a Gorizia l'8,29% con 10.731 occupati su 129.400 cittadini rientranti in questa categoria. Ma sapendo che a livello imperiale addirittura il 13,59% delle femmine e dei maschi sotto i 14 anni risultava essere produttivo, si intuisce che l'alto tasso di disoccupazione fatto registrare nel Litorale, e a maggior ragione in Istria, era dovuto proprio a questa particolare categoria di persone.

Gli istriani classificati entro una delle categorie di lavoro attive erano 83.047³⁵ al cospetto delle 151.825 persone non produttive. Fra questi prevalgono naturalmente quelli impiegati nel settore agricolo che offriva occupazione a 59.037 persone corrispondenti al 71,1% di tutta la popolazione produttiva istriana. Per ottenere un quadro reale del mondo rurale sarebbe opportuno aggiungervi i 4.359 lavoratori giornalieri visto che questi erano quasi sempre legati, sia pure in modo implicito, al mondo contadino. Con l'applicazione di questo calcolo gli agricoltori totali salirebbero a 63.396 rappresentando un tasso del 76,3% sulla popolazione indigena totale, che è sensibilmente superiore a quello fatto registrare a Gorizia (72,6%), mentre il paragone con Trieste, data la particolarità della circoscrizione e vista la sua specifica configurazione economica, è del tutto superfluo. Tuttavia, pur essendo l'alta percentuale della popolazione agricola istriana una delle caratteristiche che accompagnerà anche i successivi sviluppi della penisola, va detto che sin da questa prima rilevazione censuale emergono al suo interno delle realtà piuttosto divergenti. Così per esempio il tasso degli agricoltori raggiunge in alcune zone dei tassi elevatissimi (a Pinguente il 94,1%, a Castelnuovo il 93,9%) mentre in altre si mantiene su valori piuttosto bassi e inferiori alla media imperiale del 64,9% (a Lussinpiccolo e Rovigno non supera, o supera di poco, il 50 percentuale).

Fra le categorie al di fuori del settore agricolo da segnalare la buona presenza di naviganti e pescatori soprattutto nel distretto di Lussinpiccolo dove le quasi duemila persone occupate in questo settore costituivano un tasso del 43,6% di tutti gli occupati indigeni di quella circoscrizione. Questi raggiungevano un tasso piuttosto elevato pure in quel di Rovigno (25,7%), Volosca (19,7%), Cherso (18,3%) e Pirano (15,2%). La nascente industria, che noi a questa altezza cronologica in Istria preferiamo chiamare ancora artigianato, aveva attecchito solamente a Rovigno e, in modo parziale, a Dignano e Pirano. Quest'ultima stava attraversando un periodo economico piuttosto florido legato alla produzione del sale il che viene dimostrato dalla presenza di ben 1.577 persone, su un totale di 14.873, che traeva i mezzi di sostentamento grazie al possesso di immobili.

35 Inclusi i militari.

36 Per le categorie professionali abbiamo adottato la terminologia originale riportata dalla PBL.

37 Nella versione in lingua tedesca viene usato il termine "militari non attivi" (*Militär nicht actives*) (BVK, 3). I dati quantitativi corrispondono perfettamente però a quelli riportati dalla PBL, per cui si può supporre siano riferiti alla medesima categoria. Dal momento che per Trieste vengono segnalate soltanto 80 unità inserite in questa categoria è più probabile si tratti di persone non attive.

38 Anche in questo caso la pubblicazione ufficiale tedesca riporta una dicitura diversa (*Kinder und Frauen unter 14 Jahren*) vale a dire bambini e donne al di sotto dei 14 anni e anche in questo caso le cifre proposte dalle due fonti combaciano. Applicando un calcolo matematico nel quale a tutti i bambini inferiori al 14° anno di età (37.109) aggiungiamo quello di tutta la componente indigena femminile (117.423) si raggiungerebbe la cifra di 154.532. Ma poiché le persone inserite in questa categoria sono soltanto 144.885 è evidente che poco meno di diecimila fra donne, soprattutto, e fanciulli siano state inserite in una delle rimanenti caselle.

39 In questo caso abbiamo optato per una terminologia più "attuale".

Tabella 10: Popolazione indigena istriana in base alla professione, ai mestieri o ai mezzi di sussistenza distribuita per distretti (valori assoluti) (PBL, 3).³⁶**Tabela 10: Domače prebivalstvo razdeljeno po poklicih, poslih ali oskrbnih sredstvih v istrskih okrajih (absolutne vrednosti) (PBL, 3).**

distretto	sacerdoti	impiegati	militari ³⁷	letterati e artisti	procuratori legali, notai	persone sanitarie	possessori di fondi	possessori di case e di rendite	fabbricatori, esercenti industria	commercianti	naviganti e pescatori	lavoranti sussidiari			inservienti d'altra specie	giomaleri	d'altra specie	
												dell'agricoltura	dei mestieri	del commercio			uomini di età maggiore di 14 anni	38 donne e fanciulli
Albona	17	40	46	1	3	10	1.512	85	36	5	82	1.756	91	9	173	122	79	7.411
Buie	33	59	76	6	3	13	2.587	69	157	45	164	2.074	199	16	183	26	79	8.682
Capodistria	77	339	112	3	9	20	4.665	42	77	54	379	4.291	438	39	89	333	1.125	16.068
Castelnuovo	17	38	65	2	0	9	2.226	21	63	0	0	139	7	0	33	1.595	1.237	10.526
Cherso	43	38	57	18	5	16	938	1	110	24	482	711	33	3	59	98	344	4.560
Dignano	22	38	57	1	3	16	1.110	4	138	14	9	2.132	214	18	69	150	364	8.345
Lussinpiccolo	32	61	85	13	2	16	1.368	84	156	16	1.936	320	178	7	70	94	94	7.013
Montona	33	69	6	1	8	21	2.571	0	116	3	5	1.662	121	12	359	356	111	8.583
Parenzo	21	58	52	5	2	17	1.546	43	85	33	210	543	160	38	154	564	47	4.511
Pinguente	18	20	90	0	1	14	2.496	0	50	0	0	1.112	16	1	17	30	1.019	9.205
Pirano	36	46	78	21	3	31	1.577	340	256	53	844	1.478	336	38	177	224	121	9.214
Pisino	61	69	165	5	6	27	3.573	21	112	36	6	2.315	162	37	576	236	1.292	14.743
Pola	22	62	21	13	2	10	686	13	119	29	110	797	147	19	40	93	57	4.311
Rovigno	37	134	52	25	13	26	1.579	73	104	58	1.244	776	568	2	68	83	310	8.471
Veglia	105	107	104	1	1	11	4.564	3	84	18	433	912	62	7	144	170	387	8.105
Volosca	26	98	138	5	3	14	2.796	44	158	15	1.509	2.225	286	15	146	185	274	15.137
TOTALE	600	1.276	1.204	120	64	271	35.794	843	1.821	403	7.413	23.243	3.018	261	2.357	4.359	6.940	144.885

Tabella 11: Popolazione indigena attiva istriana in base alla professione e distretto di appartenenza (valori percentuali) (PBL, 3; BVK, 3 - elaborazione).³⁹**Tabela 11: Istrsko domače aktivno prebivalstvo razdeljeno po poklicih in okrajih pripadnosti (odstotne vrednosti) (PBL, 3; BVK, 3 - obdelava).**

distretto	sacerdoti	funzionari statali	militari non attivi	letterati e artisti	avvocati e notai	medici	possessori fondiari	possessori immobiliari	artigiani	commercianti	naviganti e pescatori	agricoltori	artigiani	commercianti	domestici	giomaleri
Albona	0,3	1,0	1,2	0,0	0,1	0,3	37,9	2,1	0,9	0,1	2,1	44,0	2,3	0,2	4,3	3,1
Buie	0,6	1,0	1,3	0,1	0,1	0,2	45,3	1,2	2,7	0,8	2,9	36,3	3,5	0,3	3,2	0,5
Capodistria	0,7	3,1	1,0	0,0	0,1	0,2	42,5	0,4	0,7	0,5	3,5	39,1	4,0	0,4	0,8	3,0
Castelnuovo	0,4	0,9	1,5	0,0	0,0	0,2	52,8	0,5	1,5	0,0	0,0	3,3	0,2	0,0	0,8	37,8
Cherso	1,6	1,4	2,2	0,7	0,2	0,6	35,6	0,0	4,2	0,9	18,3	27,0	1,3	0,1	2,2	3,7
Dignano	0,6	1,0	1,4	0,0	0,1	0,4	27,8	0,1	3,5	0,4	0,2	53,4	5,4	0,5	1,7	3,8
Lussinpiccolo	0,7	1,4	1,9	0,3	0,0	0,4	30,8	1,9	3,5	0,4	43,6	7,2	4,0	0,2	1,6	2,1
Montona	0,6	1,3	0,1	0,0	0,1	0,4	48,1	0,0	2,2	0,1	0,1	31,1	2,3	0,2	6,7	6,7
Parenzo	0,6	1,6	1,5	0,1	0,1	0,5	43,8	1,2	2,4	0,9	5,9	15,4	4,5	1,1	4,4	16,0
Pinguente	0,5	0,5	2,3	0,0	0,0	0,4	64,6	0,0	1,3	0,0	0,0	28,8	0,4	0,0	0,4	0,8
Pirano	0,7	0,8	1,4	0,4	0,1	0,6	28,5	6,1	4,6	1,0	15,2	26,7	6,1	0,7	3,2	4,0
Pisino	0,8	0,9	2,2	0,1	0,1	0,4	48,2	0,3	1,5	0,5	0,1	31,3	2,2	0,5	7,8	3,2
Pola	1,0	2,8	1,0	0,6	0,1	0,5	31,4	0,6	5,5	1,3	5,0	36,5	6,7	0,9	1,8	4,3
Rovigno	0,8	2,8	1,1	0,5	0,3	0,5	32,6	1,5	2,1	1,2	25,7	16,0	11,7	0,0	1,4	1,7
Veglia	1,6	1,6	1,5	0,0	0,0	0,2	67,9	0,0	1,2	0,3	6,4	13,6	0,9	0,1	2,1	2,5
Volosca	0,3	1,3	1,8	0,1	0,0	0,2	36,5	0,6	2,1	0,2	19,7	29,0	3,7	0,2	1,9	2,4
TOTALE	0,7	1,5	1,4	0,1	0,1	0,3	43,1	1,0	2,2	0,5	8,9	28,0	3,6	0,3	2,8	5,2

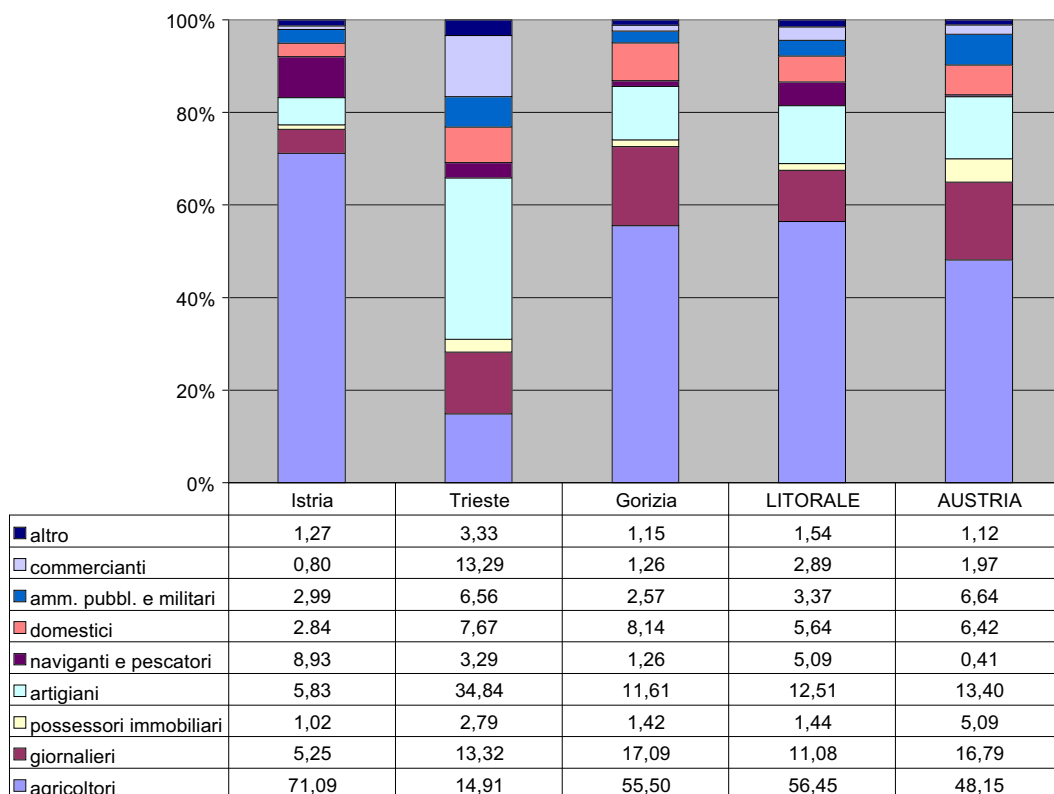
popolazione del Litorale per categorie di attività economica

Grafico 5: Ripartizione della popolazione del Litorale nei principali settori di attività (BVK, 3; BVÖ, 3 - elaborazione).

Graf 5: Razdelitev primorskega prebivalstva v najvažnejše ekonomske dejavnosti (BVK, 3, BVÖ, 3 - obdelava).

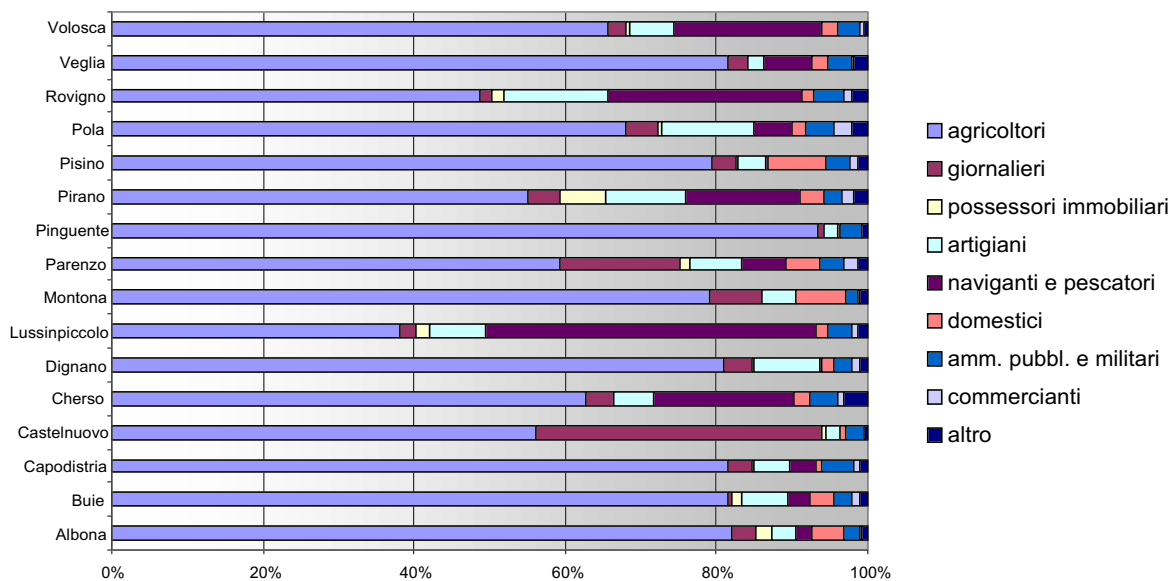
popolazione indigena istriana per categorie di attività economica

Grafico 6: Ripartizione della popolazione indigena istriana nei principali settori di attività (BVK, 3 - elaborazione).

Graf 6: Razdelitev istrskega domačega prebivalstva v najvažnejše ekonomske dejavnosti (BVK, 3 - obdelava).

Struttura della popolazione

I dati di cui si dispone non sono purtroppo sufficienti per ricostruire la struttura della popolazione istriana (cfr. Luzzatto Fegiz, 1962, 165-190). In questo elemento le statistiche ufficiali austriache hanno preferito privilegiare gli aspetti militari piuttosto che quelli conoscitivi (BVÖ, VI) accorpando i dati a intervalli temporali molto variegati sia nel confronto tra maschi e femmine che all'interno di ciascuna di queste (cfr. tab. 12-13). Soprattutto tra la popolazione maschile le classi di età sono molto dissimili tra loro e particolareggiate unicamente in quelle fasce interessanti per la coscrizione militare. Di conseguenza i maschi sono stati classificati in categorie disgiunte, anno per anno, in un una fascia di età inclusa tra i 14 e i 21 anni in modo che si conoscessero tutti i coscrivibili ancora prima della rilevazione successiva, prevista sei anni più tardi. Mentre per le altre classi non si dispone di annate disgiunte. Per esempio, la fascia di età più anziana è stata accorpata nelle categorie 40-60 e in quella dai 60 anni in poi. Per i giovanissimi si dispone invece di intervalli a 6 anni (0-6

e 6-12 sia tra i maschi sia tra le femmine) nonché della fascia 12-14 anni.⁴⁰ Già dal censimento successivo, quello del 1869, tale criterio di classificazione verrà accantonato per passare al modello classico, vale a dire alla distribuzione in fasce di età a intervalli annuali. Il massimo che si riesce a estrapolare da tale classificazione è il calcolo della popolazione relativa per fasce di età, lasciando al lettore qualsiasi giudizio. Ci limitiamo a fare osservare come nella fascia di età dei giovanissimi (0-6 anni) l'Istria sembra accusare un *gap* piuttosto marcato sia rispetto a Gorizia e, soprattutto, Trieste, sia nei confronti delle medie statali; mentre fra gli ultrasessantenni soltanto i distretti di Parenzo e Pola, specie tra la popolazione maschile, fanno registrare un tasso inferiore rispetto ai valori relativi imperiali. Valutando esclusivamente tale dato si potrebbe pensare a una popolazione istriana più "vecchia" se messa a confronto con quella degli altri *Länder* e con la vicina Trieste. Tuttavia in assenza di dati più precisi che permettessero la costruzione di "piramidi di età" non ci sentiamo di dare per scontata tale asserzione (cfr. Granelli Benini, 1974, 47-49).

Tabella 12: Ripartizione della popolazione indigena istriana maschile per fasce di età (valori percentuali) (PBL, 4 - elaborazione).

Tabela 12: Razdelitev istrskega domačega moškega prebivalstva po starostnih skupinah (v odstotkih) (PBL, 4 - obdelava).

distretto	classe d'età (in anni)															
	0-6	6-12	12-14	14	15	16	17	18	19	20	21	21-24	24-26	26-40	40-60	>60
Albona	14,15	14,62	5,16	1,97	2,14	2,51	1,62	2,06	1,93	1,88	1,64	4,15	3,26	17,20	19,36	6,38
Buie	14,11	12,87	4,16	1,94	1,53	2,12	2,10	2,02	1,79	2,14	1,42	4,70	3,15	19,56	18,81	7,57
Capodistria	14,98	12,34	3,99	1,97	1,73	2,01	2,01	2,10	2,11	2,00	1,30	4,03	2,53	18,11	20,28	8,54
Castelnuovo	13,92	12,68	4,65	2,05	1,79	2,33	2,32	2,45	2,32	2,54	1,42	4,07	2,46	18,76	19,63	6,61
Cherso	13,40	11,59	4,81	1,89	1,97	2,21	1,75	2,13	2,13	2,34	1,81	4,60	3,03	18,10	20,26	8,00
Dignano	14,75	13,34	5,28	2,24	1,73	2,10	2,49	1,87	2,00	1,88	1,65	4,27	2,94	18,90	18,46	6,11
Lussinpiccolo	15,65	14,62	3,98	2,30	2,01	2,28	1,83	1,96	1,69	2,23	1,58	4,45	2,71	17,42	17,78	7,52
Montona	13,28	11,99	4,57	1,74	1,72	2,28	1,93	2,52	2,09	2,19	1,88	4,97	2,97	19,87	18,76	7,23
Parenzo	15,26	12,29	4,62	1,74	1,84	2,43	2,11	2,04	1,84	2,51	1,64	4,57	2,68	21,67	17,55	5,24
Pinguente	13,18	13,18	4,89	1,95	2,05	2,19	2,02	2,20	1,65	2,22	1,92	4,55	2,86	19,52	18,75	6,87
Pirano	14,00	13,02	4,14	2,01	1,82	1,85	1,76	1,86	1,73	1,82	1,10	3,47	2,67	19,88	21,19	7,67
Pisino	14,09	12,95	5,21	2,08	1,94	2,25	1,96	2,04	1,83	2,30	1,95	4,73	2,63	18,57	18,36	7,10
Pola	14,77	13,87	5,53	2,11	1,69	1,96	2,30	1,33	1,54	1,21	1,72	4,77	4,02	21,87	17,19	4,11
Rovigno	13,29	12,49	4,30	1,93	1,84	2,59	1,94	2,12	2,03	2,02	1,17	4,33	3,04	19,28	20,40	7,25
Veglia	14,53	12,73	4,50	2,34	2,35	2,49	1,86	2,13	2,43	2,30	1,72	4,76	2,82	18,32	16,97	7,74
Volosca	13,38	12,67	4,31	2,22	2,22	2,26	1,86	2,12	1,79	2,19	1,98	4,60	2,98	18,00	18,40	9,00
TOTALE	14,14	12,89	4,57	2,04	1,90	2,23	1,98	2,09	1,95	2,13	1,61	4,41	2,85	18,86	18,99	7,35

40 Nelle tre tabelle nro. 14 abbiamo cercato di accorpare alcuni dati "logici" sulla base dei dati disponibili e compatibili. Nelle tabelle 12-13 riportiamo, invece, i dati (da noi rielaborati in valori percentuali) così come si presentano nella pubblicazione ufficiale.

Tabella 13: Ripartizione della popolazione indigena istriana femminile per fasce di età (valori percentuali) (PBL, 4 - elaborazione).**Tabela 13: Razdelitev istrskega domačega ženskega prebivalstva po starostnih skupinah (v odstotkih) (PBL, 4 - obdelava).**

distretto	classe d'età (in anni)						
	0-6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	>60
Albona	13,00	13,99	4,46	20,62	22,41	18,18	7,34
Buie	14,77	11,40	4,40	21,06	23,53	17,64	7,21
Capodistria	14,54	11,53	3,92	19,65	22,93	19,46	7,96
Castelnuovo	13,57	12,25	4,39	20,81	22,41	20,29	6,27
Cherso	13,47	12,15	4,24	21,84	21,94	18,16	8,21
Dignano	14,00	13,14	5,14	20,89	22,95	17,85	6,03
Lussinpiccolo	14,92	13,35	3,99	18,80	21,06	18,59	9,29
Montona	13,49	12,12	4,29	21,30	23,80	18,20	6,80
Parenzo	13,92	12,61	4,63	21,82	24,24	17,32	5,47
Pinguente	13,99	12,00	4,78	21,74	22,80	17,96	6,73
Pirano	14,07	11,65	4,12	19,40	23,38	19,88	7,49
Pisino	13,46	12,91	4,93	22,08	22,48	16,96	7,18
Pola	15,00	12,71	4,63	21,29	24,22	16,41	5,74
Rovigno	12,45	11,29	4,12	19,97	22,65	20,25	9,27
Veglia	14,73	11,41	5,00	22,26	23,24	16,48	6,88
Volosca	13,55	11,49	4,13	21,60	21,92	18,00	9,30
TOTALE	13,92	12,14	4,42	20,91	22,79	18,33	7,48

Tabella 14 (I-III): Ripartizione di tutta la popolazione indigena (maschile e femminile) per fasce di età (valori percentuali) (PBL, 4 - elaborazione).**Tabela 14 (I-III): Razdelitev celotnega domačega prebivalstva (moškega in ženskega) po starostnih skupinah (v odstotkih) (PBL, 4 - obdelava).**

circolo	classe d'età (in anni)						
	0-6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	>60
Istria	14,03	12,51	4,49	20,63	22,25	18,66	7,41
Trieste	15,18	11,61	4,02	18,77	23,08	20,84	6,51
Gorizia	14,35	12,29	4,23	19,98	22,42	19,25	7,49
LITORALE	14,33	12,29	4,32	20,10	22,44	19,22	7,31
AUSTRIA	15,11	12,60	4,46	20,89	24,21	17,47	5,26

circolo	classe d'età (in anni)			
	0-12	12-24	24-40	>40
Istria	26,54	25,12	22,25	26,07
Trieste	26,79	22,79	23,08	27,35
Gorizia	26,64	24,21	22,42	26,74
LITORALE	26,62	24,42	22,44	26,53
AUSTRIA	27,71	25,35	24,21	22,73

circolo	classe d'età (in anni)	
	0-24	>24
Istria	51,66	48,32
Trieste	49,58	50,43
Gorizia	50,85	49,16
LITORALE	51,04	48,97
AUSTRIA	53,06	46,94

Lo stato civile

La distribuzione della popolazione indigena (presente e assente) in base allo stato civile (*Stand*) prevedeva la classificazione in celibi/nubili, coniugati e vedovi. I divorzi e le separazioni non venivano invece conteggiati disgiuntamente.⁴¹ Senza scendere nei particolari ed evitando di formulare motivazioni di questo o quel genere facciamo notare che in ambito al Litorale il quadro risulta essere piuttosto diverso all'interno delle tre entità che lo costituiscono, fra le quali la regione istriana si pone nel mezzo delle altre due realtà. Per esempio, per quel che concerne il tasso dei non coniugati, quello degli istriani (58,73%) essendo piuttosto in linea con quella che è la media imperiale (58,66%), permane superiore rispetto a quello triestino (57,48%) ma notevolmente al di sotto di quello fatto registrare nel goriziano (59,64%). D'altro canto nel Litorale le parti coniugate (34,37%) sono più di un punto percentuale inferiori a quelle imperiali (35,40%): a Gorizia il 33,96%, in Istria il 34,43% e a Trieste il 35,22%. Notevolmente superiore ai dati statali è invece il numero dei vedovi del Litorale. Tra la sola popolazione maschile i vedovi costituiscono in Istria il 4,79% al cospetto di una media imperiale del 3,45%, mentre tra le femmine spicca il dato di Trieste (10,89% rispetto all'8,43% fatto registrare a livello asburgico).

All'interno della società istriana emergono, anche in

questo caso, delle discrepanze piuttosto marcate che vedono ai lati opposti, come già accaduto per alcune statistiche precedenti, Pisino e Pirano, vale a dire il distretto economicamente più florido e quello che, più degli altri, stava subendo la crisi che si era verificata negli anni precedenti al censimento. Un indice di ciò potrebbe essere, per l'appunto, il tasso della popolazione non coniugata che a Pisino sfiorava il 62%, ma che a Pirano non era che del 54,47%. Anche negli altri distretti con un'alta percentuale di agricoltori la parte di popolazione non sposata era alta: ad Albona il 61,74%, a Castelnuovo il 61,54% e a Pinguente il 60,77%. Naturalmente per il numero dei coniugati vale il discorso opposto con Pirano che primeggiava sia tra i maschi (38,76%) sia tra le femmine (39,71%). La vedovanza era molto pronunciata nell'Istria centro occidentale specie nei distretti di Buie (7,84%), Parenzo (7,62%) e Montona (7,57%) mentre soltanto i distretti di Castelnuovo e, sia pure di poco, quello di Cherso contavano un tasso di vedovi inferiore rispetto alle medie imperiali. Calcolato unicamente sulla sola componente maschile era solamente il distretto di Lussinpiccolo, con i suoi 169 casi, a contare una parte di popolazione vedova inferiore a quella in ambito imperiale, mentre d'altra parte il distretto isolano faceva registrare un'alta percentuale di vedovanza femminile (con ben 599 vedove su 5.972 femmine indigene, pari al 10,03%) e inferiore soltanto a quella parentina (10,05%).

Tabella 15: Distribuzione di tutta la popolazione indigena in base allo stato civile (valori percentuali) (PBL, 5; BVÖ, 5 - elaborazione).

Tabela 15: Razdelitev celotnega domačega prebivalstva po stanu (v odstotkih) (PBL, 5; BVÖ, 5 - obdelava).

distretto	maschi			femmine			TOTALE		
	celibi	coniugati	vedovi	nubili	coniugate	vedove	non coniugati	coniugati	vedovi
Albona	31,99	15,99	2,03	29,75	16,00	4,24	61,74	31,98	6,27
Buie	31,48	17,14	2,99	26,45	17,10	4,85	57,92	34,23	7,84
Capodistria	29,38	18,66	2,55	26,52	18,68	4,20	55,90	37,34	6,76
Castelnuovo	30,75	16,38	1,74	30,79	16,46	3,88	61,54	32,84	5,62
Cherso	29,81	17,98	2,10	28,18	18,10	3,82	58,00	36,09	5,92
Dignano	29,97	18,13	2,54	26,53	18,18	4,65	56,50	36,30	7,19
Lussinpiccolo	29,78	17,03	1,46	29,29	17,25	5,19	59,07	34,27	6,65
Montona	31,32	16,61	2,91	27,54	16,96	4,66	58,87	33,56	7,57
Parenzo	29,88	17,36	2,57	27,59	17,55	5,04	57,47	34,91	7,62
Pinguente	31,51	15,84	2,57	29,26	15,98	4,85	60,77	31,81	7,42
Pirano	28,45	19,59	2,51	26,01	19,63	3,80	54,47	39,23	6,31
Pisino	32,34	15,77	2,26	29,53	15,90	4,20	61,88	31,67	6,45
Pola	30,77	17,13	2,63	26,35	18,24	4,88	57,12	35,37	7,51
Rovigno	29,49	17,68	2,37	27,64	18,00	4,82	57,13	35,67	7,19
Veglia	29,91	16,68	2,81	29,12	16,78	4,71	59,02	33,46	7,52
Volosca	30,27	16,54	2,22	30,17	16,57	4,23	60,44	33,12	6,45
TOTALE	30,46	17,15	2,40	28,27	17,28	4,44	58,73	34,43	6,84
TRIESTE	29,73	17,52	1,74	27,75	17,70	5,56	57,48	35,22	7,30
GORIZIA	30,67	16,96	2,19	28,97	17,00	4,22	59,64	33,96	6,40
AUSTRIA	30,49	17,69	1,72	28,17	17,72	4,22	58,66	35,40	5,94

41 Tale categoria verrà però introdotta a partire sin dal censimento del 1869.

Tabella 16: Distribuzione della popolazione indigena maschile e femminile in base allo stato civile (valori percentuali) (PBL, 5; BVÖ, 5 - elaborazione).**Tabela 16: Razdelitev domačega moškega in ženskega prebivalstva po stanu (v odstotkih) (PBL, 5; BVÖ, 5 - obdelava).**

distretto	maschi			femmine		
	celibi	coniugati	vedovi	nubili	coniugate	vedove
Albona	63,97	31,97	4,06	59,52	32,00	8,49
Buie	60,99	33,21	5,80	54,65	35,33	10,02
Capodistria	58,07	36,89	5,05	53,68	37,80	8,51
Castelnuovo	62,92	33,52	3,56	60,22	32,19	7,59
Cherso	59,76	36,04	4,20	56,25	36,13	7,62
Dignano	59,19	35,79	5,02	53,75	36,83	9,43
Lussinpiccolo	61,69	35,28	3,03	56,63	33,34	10,03
Montona	61,61	32,66	5,73	56,03	34,49	9,48
Parenzo	59,99	34,85	5,16	54,98	34,98	10,05
Pinguente	63,13	31,72	5,15	58,42	31,90	9,68
Pirano	56,28	38,76	4,96	52,61	39,71	7,68
Pisino	64,22	31,30	4,48	59,50	32,04	8,46
Pola	60,91	33,90	5,20	53,26	36,87	9,87
Rovigno	59,53	35,68	4,79	54,77	35,67	9,56
Veglia	60,54	33,78	5,68	57,54	33,15	9,31
Volosca	61,73	33,74	4,53	59,19	32,52	8,29
TOTALE	60,92	34,29	4,79	56,55	34,56	8,89
TRIESTE	60,68	35,76	3,56	54,40	34,71	10,89
GORIZIA	61,57	34,04	4,39	57,72	33,88	8,40
AUSTRIA	61,11	35,45	3,45	56,22	35,35	8,43

Elementi geografici

La pubblicazione imperiale, a differenza di quella specifica riferita al solo Litorale, riporta pure alcuni elementi geografici relativi alla superficie delle varie entità amministrative dell'Impero asburgico. Tali caratteri, permanendo inalterati pure in alcune rilevazioni successive, non implicano particolare interesse per cui ci limiteremo, in questa sede, a proporre i dati relativi all'estensione territoriale dei sedici distretti istriani rilevando solamente come questa sia piuttosto equamente distribuita, con circoscrizioni che vanno dai 175 ai 445 kmq ciascuna, ad eccezione dei distretti, per parametri opposti, di Pirano e Pisino. D'altra parte con i suoi quasi cinquemila chilometri quadrati il circolo d'Istria, oltre a quello più popolato, costituiva anche il circolo più esteso del Litorale superando quello goriziano (2.961 kmq) e, naturalmente, quello triestino, circoscritto d'altronde alla sola realtà cittadina e poco oltre (94 kmq).

Il fatto di essere nettamente il meno esteso e, nel contempo, uno dei più popolati fa del distretto piranese quello con un tasso di densità particolarmente elevato. Interessante sottolineare come la "Statistische Übersichten" non riporti la densità demografica per Trieste e per Gorizia-città (cfr. BVÖ, 24), evidentemente perché, trattandosi delle due uniche realtà urbane in ambito al

Litorale, tale dato sarebbe privo di significati e incomparabile con quello delle altre circoscrizioni. Tuttavia la densità demografica del Litorale (63,4 abit./kmq) è superiore rispetto alla media imperiale (56,0 abit./kmq) anche se molto distante da quella di regioni dell'ordine della Lombardia, del Veneto o della Boemia.

ripartizione della superficie del Litorale

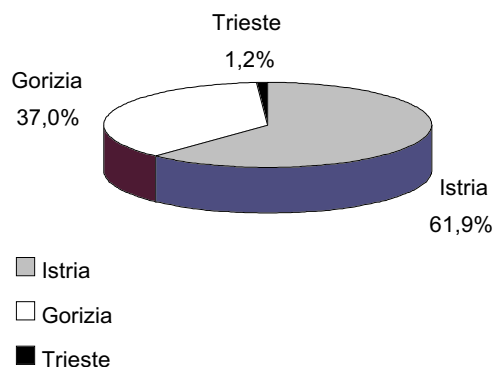
Grafico 7: Distribuzione percentuale della superficie del Litorale (BVÖ, 24).**Graf 7: Odstotna razdelitev površine Primorja (BVÖ, 24).**

Tabella 17: Estensione territoriale e densità demografica nei distretti istriani (BVÖ, 24).**Tabela 17: Površina in gostota prebivalstva v istrskih okrajih (BVÖ, 24).**

distretto	superficie (kmq) ⁴²	densità (abit./kmq)
Albona	319,03	35,98
Buie	266,53	54,29
Capodistria	306,34	91,92
Castelnuovo	445,37	35,88
Cherso	337,49	22,34
Dignano	359,99	35,29
Lussinpiccolo	175,38	65,83
Montona	313,26	44,81
Parenzo	216,92	37,29
Pinguente	381,34	36,95
Pirano	108,46	137,13
Pisino	542,29	43,23
Pola	194,99	33,60
Rovigno	219,22	62,14
Veglia	430,37	35,36
Volosca	336,91	68,49
ISTRIA	4.953,90	47,41

Il bestiame

Come già rilevato, quella del 1857, come d'altronde tutti i censimenti di epoca asburgica, non è una rilevazione esclusivamente demografica ma è allargata pure al possesso di animali domestici. Tale aspetto assume un particolare peso specifico in una terra come l'Istria in cui l'agricoltura ha rappresentato per lunghi anni la principale fonte di guadagno. Oltre a ciò il possesso di particolari specie animali poteva essere un vero indice dello stato sociale ed economico del singolo interessato.

Naturalmente nel campo del possesso di bestiame, prima che altrove, si manifestano le grosse dissomiglianze tra le due regioni periferiche come l'Istria e il goriziano e quella "centrale" di Trieste. Quest'ultima si distingue però per il numero delle bestie equine tanto che contava lo stesso numero di cavalli interi dell'Istria e solamente due capi meno di Gorizia. Il possesso di un purosangue, oltre a tutte le facilitazioni, legate allo spostamento, che poteva comportare, era naturalmente il segno di uno stato di agiatezza particolarmente elevato. Dei 37 stalloni istriani ben 11 si trovavano nel distretto di Pola.⁴³ Questo dato può essere letto come un sintomo di quella particolare classe

Tabella 18: Capi di bestiame nei distretti istriani (PBL, 8).**Tabela 18: Glava živine v istrskih okrajih (PBL, 8).**

distretto	equini					muli cavalli e muli asini	bovini					asini	pecore	capre	suini
	cavalli interi	cavalle	cavalli castrati	puledri fino a 3 anni	TOTALE		tori	vacche	buoi	vitelli fino a 3 anni	TOTALE				
Albona	1	146	65	29	241	29	11	1.760	1.850	1.214	4.835	91	26.132	15	2.848
Buie		99	119	11	229	16	5	1.150	1.402	704	3.261	1.641	8.415	108	4.266
Capodistria	1	104	99	1	205	122	8	1.847	2.089	469	4.413	2.613	10.433	166	3.562
Castelnuovo		131	434	1	566	99	10	2.506	2.212	301	5.029	9	27.480	2.208	2.855
Cherso	5	72	86	8	171	323	31	117	453	60	661	16	32.419	49	506
Dignano	2	82	224	25	333	12	30	1.406	2.128	510	4.074	886	23.879	309	1.864
Lussinpiccolo	2	30	24	2	58	128	15	100	210	98	423	78	6.506	138	629
Montona	1	65	142	11	219	50	6	1.150	1.668	646	3.470	1.287	13.385	102	2.487
Parenzo	1	45	141	7	194	9	29	568	1.099	361	2.057	554	10.291	367	2.248
Pinguente	1	61	28		90	415	86	1.938	1.815	887	4.726	500	34.731	20	3.189
Pirano		46	95	1	142	94	8	424	432	218	1.082	804	981	40	1.207
Pisino	5	204	121	47	377	60	42	2.963	2.628	2.155	7.788	557	34.931	224	6.873
Pola	11	118	145	21	295	4	26	956	1.175	538	2.695	527	14.680	181	1.052
Rovigno		121	176	43	340	329	53	862	874	343	2.132	342	7.537	997	1.068
Veglia	7	158	164	30	359	41	30	828	2.466	261	3.585	308	26.332	342	1.457
Volosca		5	52		57	191	4	2.245	573	249	3.071	54	19.715	379	2.634
ISTRIA	37	1.487	2.115	237	3.876	1.922	394	20.820	23.074	9.014	53.302	10.267	297.847	5.645	38.745

42 Nella pubblicazione ufficiale l'unità di misura per la superficie è il miglio quadrato austriaco.

43 Interessante che nel Circolo di Gorizia dei 39 cavalli interi complessivi ben 22 si trovavano a Comeno.

sociale che stava nascendo nella più meridionale delle circoscrizioni peninsulari. La classificazione molto minuziosa degli equini serviva, fra l'altro, per il loro eventuale usufrutto a scopi militari (*Vorspann*). In caso di necessità l'esercito poteva così conoscere la precisa locazione e l'esatto ammontare dei cavalli di cui poter disporre (BVÖ, IX). Rispetto al 1850/51 il numero degli equini nel Litorale faceva registrare una crescita del 14,3%, superando quello che era, in questo intervallo, l'andamento a livello imperiale (+9,4%). Se gli equini sono abbastanza omogeneamente distribuiti, anche in considerazione di quelle che sono le caratteristiche economiche, fra i tre circoli del Litorale, il numero dei bardotti istriani è assolutamente sproporzionato con 1.922 capi rispetto agli 86 goriziani. Più della metà di questi si trova distribuita tra i distretti di Pinguente (415), Rovigno (329) e Cherso (323). Per quanto riguarda i bovini appare particolarmente interessante il confronto tra l'Istria e Gorizia per quel che concerne il numero delle vacche e dei buoi. Nella più settentrionale delle circoscrizioni del *Küstenland* sono molto più numerose le prime (28.133 rispetto a 15.699 manzi) mentre in Istria prevalgono i buoi (23.074 nei confronti di 20.820 mucche). Il fatto si spiega con una maggiore diffusione dell'allevamento nel circolo goriziano e con una maggiore propensione alla coltivazione diretta della terra nella penisola istriana. La maggiore concentrazione

di bovini in Istria si verifica, come logica vuole, nei distretti con un alto tasso di agricoltori come Pisino, Castelnuovo e Pinguente. Sorprendente risulta essere il dato dei bovini di Albona (4.835), sul quale ha però influito in maniera determinante il numero dei vitelli (1.214), inferiore solamente a quello pisinese (2.155). Albona detiene pure il più alto rapporto di bovini per abitante con 42 capi ogni cento persone. Simile la situazione pure nel distretto di Pola, mentre al lato opposto troviamo le isole di Cherso e Lussino nonché il distretto di Pirano, che per la sua particolarità all'interno della realtà istriana ricorda un po' la situazione di Trieste in ambito al Litorale. Anche nel numero degli asini la situazione in seno alle tre circoscrizioni del Litorale è molto simile a quella già vista per i muli. Per il resto, nel confronto con la circoscrizione isontina l'Istria prevale per il numero di pecore e maiali, mentre soccombe in quello delle capre. Quasi il 40% di tutti i caprini dell'Istria era concentrato nel distretto di Castelnuovo, che grazie all'altipiano della Ciceria, offriva un terreno adatto per l'allevamento di questa specie.

Sostanzialmente, nei primi anni Cinquanta del XIX secolo, vi è un certo aumento dei capi di bestiame, il quale, a livello di Litorale si dimostra ancora più pronunciato rispetto alla tendenza generale fatta registrare in seno all'Impero asburgico (cfr. BVÖ, 72).

capi di bestiame ogni 100 abitanti

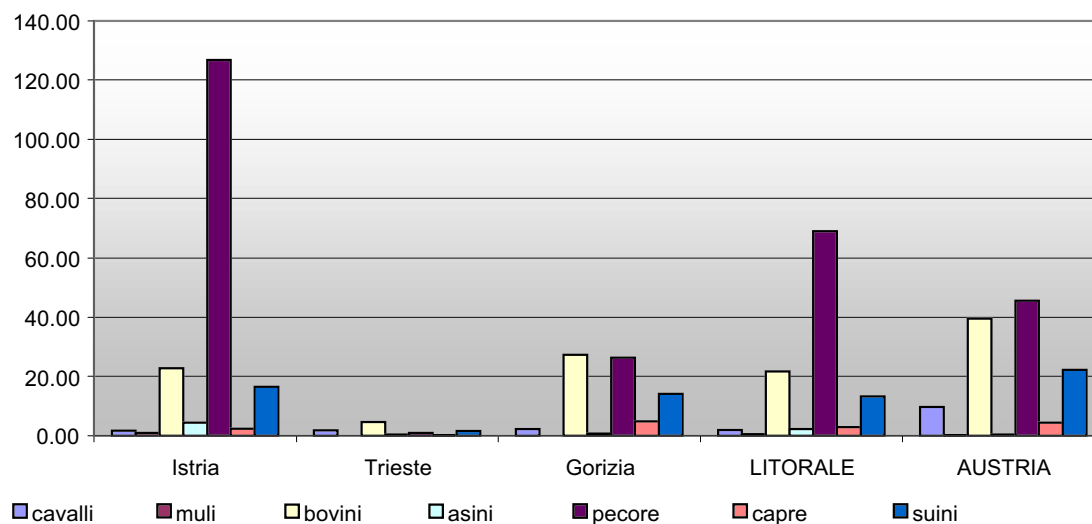

Grafico 8: Numero dei capi di bestiame ogni 100 abitanti (PBL, 8; BVÖ, 71 - elaborazione).

Graf 8: Število glav živine vsakih 100 prebivalcev (PBL, 8; BVÖ, 71 - obdelava).

Tabella 19: Numero dei capi di bestiame ogni 100 abitanti (PBL, 8 - elaborazione).**Tabela 19: Število glav živine vsakih 100 prebivalcev (PBL, 8 - obdelava).**

<i>distretto</i>	cavalli	mulì	bovini	asini	pecore	capre	suini
Albona	2,1	0,3	42,1	0,8	227,7	0,1	24,8
Buie	1,6	0,1	22,5	11,3	58,2	0,7	29,5
Capodistria	0,7	0,4	15,7	9,3	37,0	0,6	12,6
Castelnuovo	3,5	0,6	31,5	0,1	172,0	13,8	17,9
Cherso	2,3	4,3	8,8	0,2	430,0	0,6	6,7
Dignano	2,6	0,1	32,1	7,0	188,0	2,4	14,7
Lussinpiccolo	0,5	1,1	3,7	0,7	56,4	1,2	5,4
Montona	1,6	0,4	24,7	9,2	95,4	0,7	17,7
Parenzo	2,4	0,1	25,4	6,8	127,2	4,5	27,8
Pinguente	0,6	2,9	33,5	3,5	246,5	0,1	22,6
Pirano	1,0	0,6	7,3	5,4	6,6	0,3	8,1
Pisino	1,6	0,3	33,2	2,4	149,0	1,0	29,3
Pola	4,5	0,1	41,1	8,0	224,1	2,8	16,1
Rovigno	2,5	2,4	15,7	2,5	55,3	7,3	7,8
Veglia	2,4	0,3	23,6	2,0	173,0	2,2	9,6
Volosca	0,2	0,8	13,3	0,2	85,4	1,6	11,4
ISTRIA	1,7	0,8	22,7	4,4	126,8	2,4	16,5

CONCLUSIONI

Il censimento asburgico del 1857 segna, dunque, una svolta epocale nel campo della demografia moderna. A esso sono stati chiamati, ben 39.873.916 cittadini austriaci. Sono state compilate più di 9 milioni di schede, fra carte originali ed estratti vari e oltre a 300-310 mila *Tagesbuch*, i diari che i commissari di censimento dovevano redigere quotidianamente (BVÖ, XII). Soltanto per i modelli prestampati *la k.k. Staatsdruckerei* ha dovuto spendere 157.000 corone austriache, mentre i 12.000 addetti alla rilevazione e al conteggio dei dati sono costati alle casse dello stato 750.000 corone (BVÖ, XIV).

La legge, particolarmente severa, che nei reati più gravi prevedeva anche la pena della reclusione, era stata introdotta soprattutto per evitare che si verificasse un altro fallimento simile a quello del 1850/51 quando il censimento non aveva dato i risultati sperati.

La rigida costituzione su scala gerarchica, imperniata su un reciproco controllo a più livelli verticali, ha impedito il verificarsi di errori marchiani. La piramide di valori, nel passaggio dei dati sommari da un grado amministrativo all'altro, potrebbe essere sintetizzata con il seguente schema:

Ortsübersicht →
Gemeindeübersicht →
Bezirkübersicht →
Kreisübersicht →
Landesübersicht →
Reichsübersicht

Alla base di questo meccanismo stanno naturalmente le schede originali dalle quali venivano redatti i fogli di famiglia (*Aufnahmsbogen*) e quindi quelli dei condomini (*Anzahl der Wohnparteien*). Mentre all'estremo opposto troviamo la *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857* che è in realtà la prima pubblicazione ufficiale di un censimento non riservata unicamente agli interessi militari e che oltre ai dati demografici tradizionali presenta pure contenuti legati all'economia, alla zoonimia insieme a tutta una larga serie di caratteri demografici. Ed è proprio la rilevazione di queste caratteristiche strutturali, che avvicina il censimento austriaco del 1857 a quelli che sono oggi tradizionalmente i requisiti principali di un censimento demografico, vale a dire l'enumerazione individuale, l'universalità, la simultaneità, la periodicità, e quindi non più un mero conteggio della popolazione come accadeva fino ad allora.

Un altro ruolo importante della rilevazione demografica del 1857 è quello legato alla tenuta delle anagrafi della popolazione. In molti nuclei urbani dell'Impero austro-ungarico il censimento del 1857 è servito, infatti, da base all'impianto dei registri di popolazione. L'esempio per noi più emblematico di schedario anagrafico è quello della città di Trieste (Taddeo, 1986-1987, 7-8, 36-37; Breschi et al., 2001, nota 34) istituito in conformità alle disposizioni contenute nella *Costituzione della città immediata di Trieste*.

Tuttavia, nonostante i notevoli pregi e le novità introdotte nel campo della disciplina demografica, lo

studioso ha spesso la sensazione di trovarsi di fronte a un qualcosa di incompiuto e ancora in fase di assestamento, come nel caso della parte riguardante i forestieri e in quella sulla struttura della popolazione. Non per niente il censimento austriaco del 1857 viene spesso definito da una parte della storiografia contemporanea quale una rilevazione semiufficiale. Evidentemente le autorità austriache hanno saputo far tesoro di queste manchevolezze in quanto già dalla rilevazione successiva, quella del 1869, anche tali lacune saranno colmate.

Vogliamo terminare riprendendo la frase con la quale si conclude il preambolo alla pubblicazione dei dati ufficiali in cui si sostiene che "le basi sono state gettate: sarà il futuro a dimostrare il vero valore di questa immensa opera" (BVÖ, XV). Noi aggiungiamo che il futuro ha messo in luce tutto il valore di quest'opera, non fosse altro, per essere stata il vero fondamento su cui ha poggiato la lunga serie evolutiva dei censimenti e che ha toccato l'apice con la rilevazione del 1910, in cui l'Impero asburgico non ha avuto eguali nel suo tempo e forse anche oltre.

ISTRA V PRVEM MODERNEM POPISU PREBIVALSTVA: STATISTIČNO-DEMOGRAFSKA ANALIZA

Dean KRMAC

SI-6000 Koper-Capodistria, 2. Prekomorske brigade 69

e-mail: deankrmac@yahoo.com

POVZETEK

Skoraj štirideset milijonov avstrijskih državljanov se je 31. oktobra 1857 odzvalo temu, kar nekateri danes označujejo kot prvi moderni popis prebivalstva. Med njimi je bilo tudi 234.872 Istranov. Raziskava vsebuje kritično analizo nekaterih najzanimivejših kvantitativnih podatkov, ki zadevajo istrsko prebivalstvo in izhajajo iz rezultatov popisa prebivalstva. Habsburško cesarstvo, ki je na področju ljudskega štetja predstavljalo avantgardo, je postavilo temelje razvoju moderne statistično-demografske vede prav na podlagi popisa iz leta 1857, ki ga je samo takrat, pred ustanovitvijo Statistične centralne komisije, izpeljalo Ministrstvo za notranje zadeve. Strogi hierarhični red, po katerem so podatke posredovali z najmanjše območne enote v končno obdelavo na ravni celotnega cesarstva, in nadzor na več vmesnih ravneh so omogočili, da so podatki prišli na Dunaj v okviru sprejemljivih številčnih obsegov, čeprav ne povsem brez napak.

Zahvaljujoč temu popisu imamo na voljo tudi prve uradne podatke za istrsko regijo, ki niso omejeni zgolj na demografska vprašanja, temveč vsebujejo tudi področja, kot so dejavnosti, veroizpoved, število porok in struktura prebivalstva, pa tudi število hiš in posest domačih živali. Prav zaradi popisa teh strukturnih značilnosti, zelo podobnih tistim, ki jih vsebuje sodobno ljudsko štetje, predstavlja popis prebivalstva iz leta 1857 skupaj z nekaterimi temeljnimi značilnostmi, kot so individualno navajanje, celovita obdelava popisnega območja, sočasnost in periodičnost, prvi moderni demografski popis v Istri.

Iz kvantitativnih podatkov izhajajo posebnosti regije, v kateri je 76,3% prebivalstva živelo od kmetijske proizvodnje, kar jo umešča med območja z najvišjim deležem kmečkega prebivalstva v Habsburški monarhiji. Iz selitvenega zornega kota je bilo istrsko prebivalstvo dokaj stacionarno, saj so tujci, od katerih je več kot polovica živela na območju Pulja in Kopra, predstavljali samo 2,7% navzočih prebivalcev, odsotni domačini, od katerih je bil dobršen del moškega spola, pa niso presegli 4,6 odstotka. Iz tovrstnih podatkov je moč razbrati posebnosti regije, ki je bila izključno katoliške veroizpovedi, tako v primerjavi z drugima dvema primorskima območjema kot v primerjavi s celotnim cesarstvom. Enake značilnosti prihajajo do izraza tudi ob preučevanju stanu prebivalstva, pri čemer dosega istrska regija, kar zadeva odstotek poročenega prebivalstva, sicer državno povprečje (58,7%), v primerjavi s Trstom in Goriško pa je nekje med njima. Najbolj nezanesljivi in nejasni del podatkov, ki jih vsebuje Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. Oktober 1857, zadeva strukturo prebivalstva, saj je klasifikacija po starostnih razredih iz demografskega zornega kota dokaj nedosledna. S pomočjo poskusa rekonstrukcije smo prišli do zaključka, da je bilo istrsko prebivalstvo precej "stara", predvsem v primerjavi s prebivalci bližnjega Trsta.

Kar zadeva posest živine, so na sto prebivalcev v Istri našeli mulo, dva konja, dve kozi, štiri osle, sedemnajst prašičev, 23 govedi in 127 ovac. V istrski regiji je bilo veliko hiš (44.229), v njih pa je živelo relativno majhno število najemnih skupin (50.477), kar je značilno za kmečka območja brez velikih mestnih naselij.

Sicer pa je treba ob branju podatkov upoštevati, da je bila Istra znotraj sebe zelo različno razvita, zato ne smemo podleči skušnjavi in izsledke posploševati; prvi moderni popis prebivalstva je namreč tovrstna vrednotenja zagotovo omogočal.

Ključne besede: popis prebivalstva, demografija, statistika, Istra, Primorje, Habsburško cesarstvo, 1857

FONTI E BIBLIOGRAFIA

PAK – Pokrajinski Arhiv Koper (PAK), Družinski arhiv Graviš št. 117.

BCT – Biblioteca Civica Trieste (BCT), fondo censimenti, 1857 (1-24).

BVK 1857 - K.k. Ministerium des Innern (1859): Bevölkerung und Viehstand vom Küstenland nach der Zählung vom 31. October 1857. Wien, k.k. Hof und Staatsdruckerei.

BVÖ 1857 - K.k. Ministerium des Innern (1859): Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857. Wien, k.k. Hof und Staatsdruckerei.

PBL 1857 - I.r. Ministero dell'Interno (1859): Popolazione e bestiame del Litorale secondo la numerazione del 31 ottobre 1857. Vienna, i.r. Stamperia di Corte.

RGBl – Reichs-Gesetz-Blatt für das kaiserthum Österreich, Jahrgang 1857. Wien, k.k. Hof und Staatsdruckerei, 167-249.

Beloch, K. J. (1994): Storia della popolazione d'Italia. Firenze, Casa Editrice Le Lettere.

Blaznik, P., Grafenauer, B., Kos, M. & F. Zwitter (1970): Kolonizacija in populacija. In: Blaznik, P., Grafenauer, B. & S. Vilfan (eds.): Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Ljubljana, SAZU, 29-127.

Breschi, M., Kalc, A. & E. Navarra (2001): Storia minima della popolazione di Trieste – secc. XVIII-XIX. In: Finzi, R., Panjek, G. (eds.): Storia economica e sociale di Trieste, vol. I, La città dei gruppi 1719-1918. Trieste, Lint.

Brodmann, G. (1821): Memorie politico-economiche della città e territorio di Trieste, della penisola d'Istria, della Dalmazia fu veneta di Ragusa e dell'Albania, ora congiunti all'Austriaco impero. Venezia, s.e..

Czoernig, K. (1857): Ethnographie der oesterreichischen Monarchie. I. Band, Erste Abtheilung. Wien, k. k. Hof und Staatsdruckerei.

Czoernig, K. (1861): Statistisches Handbuchlein für die oesterreichische Monarchie. Wien, Prandel & Meyer.

Erceg, I. (1966-67): Građa o gospodarskim prilikama kotara Buje, Pula i Vodnjan god. 1816. Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, XI-XII. Rijeka-Pazin, Historijski Arhiv Rijeka i Pazin, 89-120.

Fabjanovič, Đ. (1990): Demografska preobrazba otoka Brača. Sociologija sela, XXVIII, 107-108. Zagreb, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 101-117.

Fassmann, H. (1989): Timing and pattern of urban population growth in the Austrian-Hungarian Monarchy 1857-1910: a dynamic rank-size approach. In: Lawton, R., Lee, R. (eds.): Urban population development in Western Europe from the late-eighteenth to the early-twentieth century. Liverpool.

Ficker, A. (1860): Bevölkerung der österreichischen Monarchie. Wien, Perthes.

Grafenauer, B. (1970): Viri in literatura. In: Blaznik, P., Grafenauer, B. & S. Vilfan (eds.): Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Ljubljana, SAZU, 3-24.

Granelli Benini, L. (1974): Introduzione alla demografia storica. Firenze, La Nuova Italia Editrice.

Hain, J. (1853): Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates. Wien, Tendler.

Ivetic, E. (1997): La popolazione dell'Istria nell'età moderna. Collana degli Atti, 15. Trieste-Rovigno, UI-UPT – CRS, 1-450.

Kandler, P. (ed.) (1852): Ripartizione dell'Istria in capitanati distrettuali e comuni secondo le nuove scompartizioni e aggregazioni. L'Istria, anno VII, nri. 4 (24 gennaio) - 10 (6 marzo). Trieste.

Korencić, M. (1977): Naselja i stanovništvo Hrvatske 1857-1971. Zagreb, JAZU.

Krebs, N. (1907): Die Halbinsel Istrien. Leipzig, Teubner.

Krivošić, S. (1995): Stanovništvo Zapršića i okolice 1857-1991. Zapršićki godišnjak, 5. Zapršić, 11-29.

Krmac, D. (2000): Analisi dei movimenti migratori istriani nei censimenti asburgici (1857-1910). Annales, 22. Capodistria, CRS-SSL, 357-370.

Liechtenstern, J. M. (1817): Grundlinien einer Statistik des österreichischen Kaiserthums nach deren gegenwärtigen Verhältnissen betrachtet. Wien.

Löwenthal, J. (1840): Der Istrianer Kreis oder die Halbinsel Istrien und die Inseln des Quarnere. Wien, H. Müller.

Luzzatto Fegiz, P.P. (1962): Statistica demografica ed economica. Torino, UTET.

Magaš, D. (1991): Neke promjene u gradskim naseljima zadarske regije u razdoblju 1857.-1971. godine. Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU, 33. Zadar, Zavod za povijesne znanosti HAZU, 239-258.

Minčir, D. (1988): Tendencije kretanja stanovništva Istre (od 1857. do 1981. godine). Gospodarstvo Istre, 2, 1. Pula, Privredna komora Istre, 23-28.

Netto, G. (1984): Organizzazione amministrativa e vita nell'Istria napoleonica. AMSI, n. s., XXXII. Trieste, 333-359.

Perselli, G. (1993): I censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia tra il 1850 e il 1936. Etnia, IV. Trieste-Rovigno, UI-UPT – CRS, I-XXXIX, 1-613.

Pipp, L. (1934): Statistični pregled: starostna razdelitev prebivalstva Ljubljane po ljudskem štetju iz l. 1857. Kronika slovenskih mest, 1, 3. Ljubljana, 238-240.

Plavša, J. (1989): Promene broja stanovnika Kistanjske površi od 1857. do 1981. godine. Zbornik radova Prirodno-matematičkog fakulteta. Serija za Geografiju. Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu.

Schmidl, A. A. (1840): Das Königreich Illyrien. Stuttgart.

Springer, J. (1840): Statistik des Österreichischen Kaiserstaates. Wien, F. Beck.

Strassoldo, M. (1977): Lingue e nazionalità nelle rilevazioni demografiche. Contributi e ricerche, 8. Trieste, CLUET.

Stulli, B. (1984): Istarsko Okružje 1825-1860. Pazin-Rijeka, Historijski arhivi Pazin i Rijeka.

Taddeo, F. (1986-1987): Trieste: il censimento del 1857. Analisi delle strutture familiari nella zona di "città vecchia". Tesi di Laurea in Storia economica. Trieste, Università degli Studi di Trieste.

Turčić, I. (1995): Stanovništvo Republike Hrvatske po županijama i kotarima: 1857-1991. Zagreb, Ekonomski institut.

Vacchini, A. (1950): Cenni storici sui censimenti dei popoli dell'antichità. Milano, Giuffrè.

Wertheimer-Baletić, A. (1993): Jedno i pol stoljeće u brojčanom razvoju stanovništva Vukovara i vukovarskoga kraja. Društvena istraživanja, II, 2-3. Zagreb, 455-477.

Zupanc, I. (2001): Demografska kretanja sjeverne hrvatske Istre od 1857. do 1991. godine. Annales, 26. Koper, ZRS, 321-342.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2001-11-23

UDK 314.74(=450)(497.1)

"CONTROESODO". POVOJNE MIGRACIJE ITALIJANSKEGA PREBIVALSTVA V JUGOSLAVIJO (1945-54)

Boris M. GOMBAČ

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18
e-mail: boris.gombac@guest.arnes.si

IZVLEČEK

V razpravi avtor obravnava vprašanje poveljne migracije italijanskega delavstva iz Tržiča (Monfalcone) v Jugoslavijo. Seznam 1.294 oseb in 76 družin predstavlja presek najbolj eksponiranega dela italijanskega proletariata, ki se je tudi zaradi zavzemanja za Jugoslavijo znašel pred vrati velikega obrata. Več kot 10.000 delavcev je vsak dan prišlo na apel za službo, vendar so po prevzemu uprave s strani ZVU, zaposlovali tudi po političnih kriterijih. Od pariške pogodbe dalje so delavci iz ladjedelnice odhajali na Reko "graditi socializem". Po resoluciji informbiroja so se vračali domov z veliko trauma. Težko so se vključili v prejšnje okolje.

Ključne besede: medvojno pogajanje, interesne sfere, osvoboditev, ljudska uprava, Julijska krajina, migracije iz Italije v Jugoslavijo, informbiro

"CONTROESODO". POST-WAR MIGRATION OF THE ITALIAN POPULATION TO YUGOSLAVIA (1945-54)

ABSTRACT

The article discusses the issue of post-war migration of the Italian population from Monfalcone to Yugoslavia. The list of 1,294 individuals and 76 families delineates the most exposed part of the Italian proletarians which faced, also due to their siding with Yugoslavia, a great turn-about in their lives. More than 10,000 workers waited in line for jobs each day, although people were also employed according to the political criterion once the administration was taken over by the AMG. From the Paris Agreement onwards, the Monfalcone Port workers were leaving for Rijeka to "build socialism". After the Cominform resolution they returned home with great trauma and found it hard to reconcile themselves to the former environment.

Key words: wartime negotiations, spheres of interest, liberation, people's administration, Venezia Giulia region, migration from Italy to Yugoslavia, Cominform

MEDNARODNI OKVIR

Vojna je le drug izraz za mirnodobno bitko za dobiček. Zato lahko čas med prvo in drugo svetovno vojno, čas druge svetovne vojne in povojni čas označimo kot različna dejanja iste tragedije. Sporazumi, ki so jih sklepali pred in po drugi svetovni vojni, so bili le kontinuum velesil za dominacijo nad interesnimi sferami. Spor, ki je od druge polovice 19. stoletja do danes zadeval severni Jadran, ni bil prav nič drugega. Imperializem je bil tudi tu dominantna ideologija (Girvan, 1976).

Mednarodni sporazumi, sklenjeni med obema svetovnjima vojnoma, so nekako prezrli vlogo Društva narodov in vso zadevo pripeljali natančno tja, kamor so vsi upali, da se ne bo nikdar vrnila. Nezadovoljstvo poražencev (Nemčija) in nekaterih zmagovalcev prve svetovne vojne (Italija) je rojevalo nove konflikte. Mednarodne konference (Locarno 1925, Stresa 1935) in mednarodni pakti (Protikominternovski 1937, Jekleni 1939) so zgodovinsko revizijo spreminjali v konkretna politična dejanja. Čeprav ne gre metati vsega v isti koš, lahko trdimo, da so se vse velesile do izbruha druge svetovne vojne vedle povsem enako, saj niso mogle skočiti iz risa, ki ga je začrtala ideologija imperializma (Girvan, 1976).

Čeprav so se nekatera zavezništva med nasprotniki sil Osi sklepala že od leta 1940 dalje, je zavest o globalnosti druge svetovne vojne dozorela šele z napadom na Pearl Harbor (7. 12. 1941). Do takrat so bile:

1. Rooseveltova Izjava o štirih svoboščinah (6. 1. 1941),
2. Churchillova – Rooseveltova *Atlantska listina* (14. 1. 1941),
3. posvetovanje glavnih štabov Velike Britanije (VB) in Združenih držav Amerike (ZDA) (30. 3. 1941),
4. ustanovitev ameriškega vojaškega oporišča na Grenlandiji (10. 4. 1941),
5. izkrcaje vojaških enot v Islandiji (7. 7. 1941) in
6. materialna ter vojaška pomoč Sovjetski zvezi (SZ) le sporadične oblike mednarodne solidarnosti. Špekuliranja o zakasnelem zavezništvu gredo celo tako daleč, da so silam protifašistične koalicije očitali, da so novo zavezništvo kovale tako dolgo iz razlogov, ki zadevajo bodočo, torej povojno delitev sveta in interesnih sfer (Deutscher, 1967).

Po Pearl Harborju je bilo seveda bistveno drugače. Winston Churchill in Franklin D. Roosevelt sta na prelomu leta 1941-42 z ustanovitvijo Allied Force Headquarters poskrbela za nova ravnotežja, ki naj bi zaustavila Japonce na Pacifiku in Nemce v severni Afriki. Začelo se je skupno rušenje enega in postavljanje drugega svetovnega reda, kar je sankcioniralo 26 držav, ki so z washingtonskim paktom (1. 1. 1942) postavile osnovo za ustanovitev Organizacije združenih narodov (OZN). Šele po angleško – sovjetski pogodbi z dne 26.

5. 1942 je zavezništvo močnejše integriralo še SZ, kar je Molotov izkoristil za prošnjo po nujni materialni in vojaški pomoči.

Trije zvezniki, kar so po tretji washingtonski konferenci res postali, so od 18.–26. 6. 1943 sklenili, da odprejo drugo fronto in da pospešijo raziskovanje atomske energije v vojaške namene. Avgusta istega leta so Stalin, Churchill in Harriman postavili osnovo protinemških ukrepov, kar so nadaljevali s konferenco v Casablanci (14.–24. 8. 1943). Tam sta Roosevelt in Churchill sklenila, da se izkrcajo na Siciliji in da do brezpogojne kapitulacije bombardirajo Reich (Roosevelt). Štiri mesece kasneje (11.–25. 5. 1943) so na peti washingtonski konferenci potrdili sovjetska ozemelska osvajanja, hkrati pa sklenili, da se izkrcajo na Atlantiku in uporabijo atomsko bombo.

Quebec je od 14.–24. 8. 1943 dajal možnost konferenci, da preuči svetovno globalno strategijo medvojne in povojnega časa, kar so zunanji ministri potrdili v Moskvi (19.–30. 10. 1943). Sklenili so sporazum, ki je govoril o petih načelnih zadevah:

1. o neprekinjenem sodelovanju velikih do konca vojne,
2. o vojni napovedi SZ Japonski,
3. o ustanovitvi naddržavne organizacije za povojno razoroževanje,
4. o kaznovanju vojnih zločinov pred mednarodnim sodiščem ter
5. o obnovi demokracije v Italiji in Avstriji.

V Cairu so (22.–25. 11. 1943) Roosevelt, Churchill in Chiang kai-shek delili svet na Pacifiku, medtem ko so v Teheranu (28. 11.–1. 12. 1943) Roosevelt, Churchill in Stalin delili svet v Mediteranu. Dokončno so se odločili za zavezniško izkrcaje v Franciji in ne v Istri (slednje je goreče zagovarjal Churchill), in za to, da Poljsko povečajo na račun Nemčije. Glede slednje si je kasneje v Dumbarton Oaksu (21. 8. – 7. 10. 1944) ameriški predsednik ob navzočnosti britanskih, kitajskih in sovjetskih izvedencev premislil in zanikal Morgentauovo tezo o nujnem razkosažu slednje (Atlante, 1979c).

Veliki trije so delitev interesnih sfer nadaljevali na Balkanu, česar so se z delitvijo Romunije, Bolgarije, Madžarske, Grčije in Jugoslavije najprej lotili v Moskvi (9.–18. 10. 1944), nato pa na Jalti (1.–11. 2. 1945). Tam so Churchill, Roosevelt in Stalin izdali Deklaracijo o osvobojeni Evropi, ki je bila po svoji vsebini program povojne ureditve Evrope. Najprej so se posvetili kaznovanju vojnih zločinov in razkosažu Nemčije, prepovedi nemške nacionalsocialistične stranke (NSDAP), zaprtju nekaterih tovarn, reparacijam in ozemeljskim amputacijam. Nato so zaprli še nerešena poglavja za Poljsko in Jugoslavijo. Tja naj bi postavili mešane komunistično – eksilne vlade (npr. Tito – Šubašič). Potsdam (17. 7. –2. 8. 1945) je pomenil novo povojno teritorialno, politično in gospodarsko ureditev sveta, a tokrat že v novem konfliktnem ozračju. Zvezniki so dokončno postali na-

sprotniki (Šepić, 1983).

Diagonalni prerez dogovarjanj od Washingtona (1943) do Potsdama (1945) govori o tem, da so glavno vlogo prevzele nove svetovne velesile. Na mednarodni šahovnici sta igrali zadnjo partijo le še ZDA in SZ. Njihov diktat je bil dokončen in vsi so se mu morali podrediti. Splošni načrti velesil so bili jasni in za njihovo realizacijo so poskrbeli z realno vojaško silo. *Un-gentlemanly gentlemen's agreement*, kot je nenačelni dogovor med Stalinom in Churchillom o Balkanu imenoval I. Deutscher, je kot primer kaznovanja neposlušnih izvrgel britanski krvavi obračun z grškim odporom.

ITALIJA

Da je Grčija detant neposlušnim (Churchill v Fultonu 1946) italijanski levici, ni bilo treba posebej razglašati. To jim je s razglasom novembra 1944 sporočil tudi feldmaršal Alexander, ki je z zavestnim umikom sedmih zavezniških divizij z gotske črte in posledičnim nemškim obračunom z odporom dal jasno vedeti, da bodo zahodnjaki podprli obnovo starih sil (Pinzani, 1975). Italija je bila tudi brez Jalte v globokem zaledju zahodnega zavezništva. To si kljub dvolični politiki italijanskega dvora in protibritanskim izbruhom fašizma ni nikdar zamišljalo, da bi sodelovalo z rezistenco in njenimi načrti za socialno in družbeno prenovo Italije. Po porazu britanskih konzervativcev in posledičnem Churchillovem odstopu (še med Potsdamsko konferenco) je *State Department* opustil podporo dvoru in prisluhnil grofu Sforzi. Ta je kot verodostojni partnerici ZDA priporočil Vatikan in krščansko demokracijo. Po hitrem relativiziranju papeževega profašizma se je cerkev, ki je imela svoje člane v obeh političnih taborih, Američanom pokazala kot najbolj kredibilen sogovornik. Previdno tkanje zelo sčefranega družbenega tkiva je Vatikanu očitno uspelo, kar so tudi dokazale prve povojne italijanske volitve (Poggi, 1974).

Dne 20. junija 1945 se je v Italij formirala prva koalicijska, demokratična vlada pod vodstvom F. Parrija. Z najvidnejšimi osebnostmi je v njej sodelovalo 6 strank odpora. Njeno suverenost je omejeval *Allied Military Government* (AMG), ki je do 31. 12. 1945 nadzoroval vso severno Italijo. Zahtevana poslušnost je šla do meja nesprejemljivega, saj so zavezniki zaprli enega izmed voditeljev odpora, socialista Pietra Nennija, le zato, ker je javno nastopil v osvobojenemu Torinu. Iz teh logov je tudi izšla teorija o omejeni defašizaciji, ki je marsikomu (general Roatta, vojni zločinec za poboje v Sloveniji) omogočila začetek nove kariere, tokrat na 'demokratični' strani. Pri tlakovanju neoviranega vzpona desno-sredinskih strank na oblast je veliko pripomogel tudi ameriški veleposlanik v Italiji Alexander Kirk, ki je sprejel De Gasperijev nasvet o anticipiranju lokalnih volitev pred parlamentarnimi, ker so lokalne dajale več možnosti sredinskim strankam. Obe najvplivnejši tuji sili

v državi, ZDA in Vatikan, sta ga zato podprli v rušenju Parrija in vzponu krščanske demokracije na oblast (FRUS, 1945).

Ob drugih pritiskih so zavezniki kot prepričljivo sredstvo prepričevanja uporabili tudi gospodarsko pomoč. Povojna Italija se je zaradi inflacije, vojnih uničenj in vračanja ujetnikov znašla v nezavidljivem položaju. Kriza povojnih javnih financ ne zasluži posebnih komentarjev. Prav tako je bilo pregovorno zaostajanje agrarnega sveta, kjer je 5.000.000 malih posestnikov imelo enak zemljiški fond kot 520 velikih posestnikov, v Italiji nekaj povsem normalnega. Skrbi je zbujal predvsem sever, saj je bila tu skoncentrirana vsa italijanska industrija (INEA, 1948). Tu bi revščina in brezposelnost ne ogrožali le življenjske ravni prebivalstva, marveč celo ustaljeni družbeni red. Če je v konverziji iz vojne v mirnodobno industrijo Fiatu uspelo obdržati 50% delež vseh zaposlenih, so v ladjedelnici Ansaldo v Genovi v povojnem času na cesto postavili 12.000 delavcev. Ta podatek govori o močno povečanem socialnem trenju v državi, ki si je na severu sama izborila zmago nad fašizmom in upravljala z obširnimi osvobojenimi ozemlji (AD, 1972).

Še pred izvedbo programa, imenovanega *European Recovery*, so zavezniki pogojevali podporo De Gasperiju z gospodarsko pomočjo. Denar in surovine so vlagali v državne sklade (Federconsorzi), ki so po politični oportunisti to pomoč tudi delili. To je na eni strani res omogočalo nemoteno delo italijanske industrije, na drugi pa je bilo utišanje upravičenih zahtev delavskega razreda popolno (Graziani, 1972). Gospodarska pomoč je šla tudi čez meje dotakratne Italije in tudi čez Sočo, saj sta jo tržaška in tržiška ladjedelnica s pridom uporabljali že od uvedbe AGM dalje (Rossi, 1963). S tem dejanjem so zavezniki dali vedeti, da se bodo v Parizu zavzemali za italijanske zahteve po vrnitvi celotne ali najpomembnejših delov Julijske krajine. V to jih je silila protikomunistična opcija in veliko delo grofa Sforze, ki je vso drugo svetovno vojno lobiral pri najvplivnejših ameriških krogih. V imenu italijanske demokratske opozicije je tam opozarjal, da so v vojno stopili fašisti in ne italijanska država. "Un uomo, un uomo solo..." je Sforzi pritrdil Churchill in nakazal, da je bil za vse kriv le Mussolini (Churchill, 1970).

Vse italijanske stranke, ki so svoje argumente kovale na strateških in ne na narodnostnih mejah, niso hotele izgubiti pridobitev iz prve svetovne vojne. Edina izjema je bila Komunistična stranka Italije oz. njena organizacija v Julijski krajini, ki je že od jeseni 1944 zagovarjala priključitev dežele k socialistični Jugoslaviji. Čeprav je Palmiro Togliatti, nesporni vodja italijanskih komunistov, pod psevdonimom Adriaticus spomladi 1945 v reviji *Rinascita* nastopil z dolgim člankom o nevtralnosti Julijske krajine, so vsi razumeli, da je Komunistična partija Italije v imenu internacionalizma in revolucije potegnila mejo na Soči.

"Ko je od Rena do Odre nacistična Nemčija poklek-

nila pred zmagovalci in so pod slavalokom zmage korakale armade osvobojenih evropskih narodov", se je tudi v Italiji končala vojna in rodila skrb za povojno ureditev meja. Italijanska politika, ki je razumela, da bodo zavezniki zaradi italijanskega položaja v Sredozemlju dosti boljši zagovorniki njihovih interesov, jim je prepustila še ta resor (Audisio, 1975, 189).

SLOVENIJA

Že pred letom 1941 so se "nekateri ljudje širokega obzorja s smislom za široka vprašanja" z ljubljanske univerze, ki so sodelovali v naprednih neodvisnih revijah Sodobnost, Ljubljanski Zvon in Dejanje, odločili za revitalizacijo programa Zedinjene Slovenije. To naj bi bil pravi protifašistični in demokratični program pred prihajajočo katastrofo. Socialni pomisleki in želja po demokratizaciji so marsikateremu intelektualcu z meščanskim pedigrejem odprli pot v smeri t.i. frontnih gibanj, in sicer od evropsko potrjene politike Ljudske fronte do Protiimperialistične fronte ter od Društva prijateljev Sovjetske zveze do Osvobodilne fronte slovenskega naroda (OF). Ta je po kapitulaciji Jugoslavije in razkosanju Slovenije ob političnem programu odpora sestavila tudi nacionalni program združitve "vsega slovenskega ozemlja brez ozira na meje, s katerimi je bilo to ozemlje razkosano z mirovnimi pogodbami po prvi svetovni vojni". Misel krščanskega socialista Edvarda Kocbeka, da "bi narod v vsakem primeru krvavel, zato je bolje, da krvavi zavestno", so pri OF udeležili z ustanovitvijo Komisije za meje, "ki naj interno študira vprašanje bodočih meja". Sodelavci so bili univerzitetni profesorji in izvedenci za ta vprašanja, kot geografa A. Melik in S. Ilešič, zgodovinarja F. Zwitter in B. Grafenauer, pisatelja P. Voranc in E. Kocbek ter predstavnik tehnične inteligence ing. Č. Nagode (AS II, 6).

Ta intelektualno močna skupina je že od začetka izhajala s stališč ne vsakršne, ampak predvsem etnične meje. Nekateri so etnično mejo enačili s Kozlerjevo Slovenijo iz leta 1848, bolj trezna gledanja pa so raje zagovarjala tezo o integralni pripadnosti mest podeželju. Stališča komisije za meje pri OF o bodočih mejah sta že takoj na začetku (1942) povzela Zwitter v ilegalnem "Slovenskem zborniku" in Voranc v brošuri "O slovenskih mejah". (F. Zwitter, 1975) Če je prvi še razmišljal o uravnoteženi zunanje-politični orientaciji, ki naj malemu slovenskemu narodu - sosedu Nemcev in Italijanov - omogoči narodno preživetje, je drugi že programsko ugotovil, da Zedinjena Slovenija lahko obstaja kot enakopravni subjekt v krogu preostalih jugoslovanskih narodov, vendar v mejah, ki odpravljajo imperialistično nasilno asimilacijo in krivične plebiscite, kamor spadajo tujerodni otoki nekaterih mest na slovenskem etničnem ozemlju. Natisnjeni programski dokument ni priznaval ne zgodovinskih ne strateških ne zemljepisnih ne gospodarsko zaokroženih meja, "saj je

bil narod, ki so ga prav ti koncepti tako hudo prizadeli, dobro poučen o mejah lastnega zedinjenja" (Vilhar, 1942).

O teh zadevah sta se med drugim jeseni 1943 pogovarjala tudi E. Kardelj in F. Zwitter, ko je politik zaupal znanstveniku, da bo v bližnji prihodnosti pero zamenjalo puško. Kapitulacija Italije je namreč odpirala povsem nove možnosti za revizijo versajskih sklepov, ki so destabilizirali Evropo. To poglavje je sicer z drugimi nameni že leta 1940 odprl A. Eden, ko je Jugoslaviji ponudil spremembo londonskega pakta (Barker, 1976).

Priključitev Slovenskega primorja s sklepom Vrhovnega plenuma OF (16. 9. 1943) in posledična potrditev AVNOJA (29. 11. 1943) sta bistveno spremenili domača in tuja gledanja na vprašanja povojne razmejitve na severnem Jadranu. V tem smislu je slovenski politični vrh 12. 1. 1944 ustanovil *Znanstveni inštitut*, ki naj bi do konca vojne postal logistični center za bodoče meje z Avstrijo, Madžarsko, Hrvaško in tudi z Italijo. Inštitutski elaborat "Problemi bodočih slovenskih meja" je šel skozi dve politični preverjanji. Pri obeh so bile izrečene pripombe, nekatere v omejevalnem, druge v širitvenem smislu. Zanimiva so bila stališča Kardelja, ki je promoviral le zahteve z realno vsebino, kar so nekateri interpretirali kot vnašanje nacionalizma v povsem razredno zadevo (AS II, 6).

Kljub temu so se pri meji z Italijo ob različnih načrtih med stroko in politiko prikradle nekatere razlike. Stroka je sprejemala severni sektor (Kanalska dolina, Bela, Dunja, Reklanica in Rezija z italijansko železniško postajo Možac, slovensko pa Na Beli) in priključitev Nem, Ahtena, Fojde, Torjana, Čedad in Krmina. Nasprotovala pa je priključitvi Pušje vesi, Humina, Rtina in Tarčenta ter meji na Soči do Gradeža.

O novih mejah in o zaščiti Italijanov so jugoslovanske oblasti 10. oktobra 1944 izdale elaborat "*Meje Jugoslavije. A. Meje slovenskega ozemlja*", knjigo "*Slovenes and Italians*" v Londonu in vrsto ruskih in angleških prevodov o tej temi. Slovenski predlog o bodoči slovensko-italijanski meji (ločila je kompaktno naseljena ozemlja, opuščala nacionalno mešane otoke in upoštevala zemljepisno, zgodovinsko, etnografsko in gospodarsko argumentacijo) je Kardelj septembra 1945 javno formuliral na londonski konferenci Sveta ministrov za zunanje zadeve. Njegov zagovor nove meje je bil v svoji preprostosti presenetljiv. Krivično avstrijsko mejo izza prve svetovne vojne je na etničnem principu korigiral na severu v korist Slovenije, na jugu pa v korist Italije. To so bile zahteve zmagovite države, zato se je z njimi ukvarjala diplomacija, čeprav ji je vse gradivo pripravil *Znanstveni inštitut*, ki je celo dočakal dan, ko mu je Mednarodna reparacijska komisija v Parizu priznala študijo o 1.706.000 žrtvah vojne v Jugoslaviji. Z objavo uradnih statističnih kompendijev (Cadastre national de l'Istrie), zemljepisnih kart, gospodarskih pregledov in arhivskih virov ter s prevodi Čermeljevih, Vivan-

tejevih, Barbaličevih, Mihovilovičevih, Taylorjevih, Custinčičevih, Rojnicjevih in Maixnerjevih del o Julijski krajini, Trstu in Istri so Jugoslovani skušali na svojo stran pridobiti tudi mednarodno javnost.

Tako kot ob prvem svetovnem konfliktu je tudi druga svetovna vojna narekovala združitev t.i. Jugoslovanov pred nevarnostjo sosedov. Nekaterim jugoslovanskim narodom je to uspelo, Slovincem pa ne. Njihov nacionalni program se ni izšel, saj niso dosegli dokončnega pokritja etnične z državno mejo. Izza meja matične domovine je ostalo skoraj pol milijona Slovencev, kar za tako maloštevilčen narod ni bilo vzpodbudno. Romanja ekspertov iz Londona v Moskvo, iz Pariza v New York so se počasi zaključevala. Dve dolgi leti so slovenski, hrvaški in drugi Jugoslovanski intelektualci ramo ob rami bili boj za nove, mednarodno priznane državne meje. Ostale so beležke in na robu dokumentov zapísane pripombe ter ogromno tiskane bibliografije, ki ni bila le propaganda.

Občutki, ki prevevajo pregledovalca tega bogatega arhivskega gradiva, silijo v razmišljanje, kako in v imenu česa si je takratna Jugoslavija sploh upala križati pot velikih. Churchillov obračun z grškimi partizani je bil sam po sebi resen opomin tudi za Tita, ki je osvojil nedogovorjeni teritorij. Razmišljanje, da je razredni polet, s katerim je utemeljeval svoj prodor, skrival nacionalistične cilje, ni konsistentno. Drzni Kardeljev nastop v Parizu je dokazoval, da so Jugoslovani osvojili Julijsko krajino v imenu obeh motivov. Upoštevač nekatere tajna zavezniška poročila (Sullivanovo poročilo) lahko sklepamo, da je Slovence gnala silna želja po zgodovinskem uveljavljanju, ki so jo realizirali v imenu dveh motivov: nacionalnega in razrednega. Kardeljevo materialistično pojmovanje zgodovine (Razvoj slovenskega narodnega vprašanja) je prav v teh dveh segmentih odkrilo krivca za pojem nezgodovinskega naroda. S prvim argumentom so prepričali lastne ljudi, z drugim pa italijanski proletariat. Množičnost, s katero so mase ves čas po vojni podpirale jugoslovanski boj za meje, govori o tem, da zasedba ni bila nikdar sprejeta kot imperializem. Želja po prenovi je nedvomno izhajala iz najglobljih sedimentov ljudskega nezadovoljstva. "Če bi italijanske sredinske stranke pokazale vsaj delček tistega navdušenja, s katerim so Jugoslovani hoteli spremeniti razmere, v katerih je dozorel fašizem," je napisal Sullivan, potem bi verjeli, da je nekaj resnice bilo tudi na njihovi strani (PRO, 1).

TRŽAŠKO VPRAŠANJE

V Evropi je le tržaško vprašanje zaradi nekaterih nedorečenosti oz. nedogovorjenega jugoslovanskega prodora do Soče zbuvalo strasti, ki niso bile v skladu s sprejetimi sporazumi. Zato so zavezniki - Italijo so vzeli v rejo - sklepali z Jugoslovani nove in nove ozemeljske sporazume (beograjski, devinski), ki so rahljali prepri-

čanje Beograda, da bo Julijska krajina kdaj njegova. Začasnost, ki sta jo označevali cona A in cona B Julijske krajine, je bila le pot do izsiljene dokončnosti, ki naj bi jo postavili s pariško mirovno pogodbo (10. 2. 1947) Do takrat je bilo treba nad spornim ozemljem prevzeti protektorat (Novak, 1973).

Pred svet zunanjih ministrov, ki je zasedal septembra 1945 v Londonu, so povabili tudi Jugoslavijo in Italijo, kjer naj bi zunanji ministri obeh držav pojasnili, zakaj se zavzemajo za ozemlje, ki je bilo 500 let (1382-1918) habsburško, 20 let italijansko in 40 dni jugoslovansko. Jugoslavija je izšla iz brutalne agresije (Italija, Nemčija, Madžarska) dokaj okrepljena. Herojska zmaga nad nacifašizmom, nekaj dobrih Titovih potez ter njena strateška lega so evropsko javnost prepričali, da je to prvovrstna regionalna sila.

E. Kardelj je v Parizu predstavil "Memorandum vlade DFJ", ki je priključitev celotne Julijske krajine argumentiral z etničnim stanjem na tem ozemlju. Nacionalno mešani otoki (Trst, Gorica, Tržič, Koper in Pulj) naj bi bili jugoslovanski po načelu pripadnosti mest zaledju, kar naj bi jamčila federalizirana (7.) Republika Julijska krajina. To naj bi najbolje rešilo vprašanje multikulturalnosti Trsta, ki bi dobil še internacionalizirano pristanišče, odprto vsem državam zaledja.

Alcide De Gasperi je v Parizu predstavil italijansko stališče. V njegovi zavesti je tlel občutek, da je Italija vojno izgubila predvsem na vzhodni meji, čeprav so jo teritorialno prikrasili tudi na zahodu (Francija). Zdravilni učinek minevanja in stalno ponavljanje "sobojevništva" z zavezniki so zdravili rane in brisali negativne spomine na zločine, ki jih je italijanska armada zagrešila v Evropi (Atlante, 1979a). V ta miselni tok se je zelo hitro vključilo tudi italijansko zunanje ministrstvo, ki je zahtevalo staro rapalsko mejo. Z obuditvijo Wilsonove meje na Raši je De Gasperi še enkrat dokazal, da se ne misli odreči imperializmu (Piscitelli, 1975).

Po Parizu, kjer so Italiji že dali Tržič in Gorico, je leta 1948 končno napočil čas, da tudi Italija pred svojimi državljani izbriše sramoto in se povzpne na voz pragmatizma, torej na stran zahodnih zaveznikov, ki so jo vabile v NATO. Izkušeni grof Sforza, ki se je spet vrnil za krmilo italijanske zunanje politike, je razumel, da je veliko boljše, če italijanske interese zagovarja atlantska zveza (Atlante, 1979b).

Po zlomu Nemčije na sektorju severnega Jadrana so jugoslovanske in slovenske čete v okviru 4. armade in 9. korpusa po težkih bojih in velikih žrtvah (8.000 padlih) osvobodile skoraj vso Julijsko krajino do Soče, predvsem pa velika industrijska središča Reko, Pulj, Trst, Gorico in Tržič, ki jih je v funkciji svojega velikega zaledja zgradila že Avstrija. Ta prodor je presenetil Veliko Britanijo in ji naložil veliko dela, saj so se zavezniki s premirji zavezali, da bodo osvobodili vso Italijo do starih meja in tam vpeljali XIII zavezniških vojaških uprav. V Julijski krajini sta si dan po osvoboditvi stali

nasproti dve povsem nasprotujoči si strani. Na eni so bili slovenski in italijanski privrženci socializma in Jugoslavije, na drugi pa zagovorniki Italije, ki so hoteli, da bi meja spet tekla od Triglava do Snežnika (Ragionieri, 1976).

Italijane in Slovence Julijske krajine je 1. maja 1945 osvobodila jugoslovanska ljudska armada. Po nemškem porazu je v deželi zavlada najprej vojaška, kasneje pa tudi civilna jugoslovanska oblast. Čeprav je bila ta v velikih mestih in obratih dvonarodna, so bili mednarodni odnosi v Trstu in drugih mestih dokaj napeti. Italijansko meščanstvo se z jugoslovansko zasedbo ni strinjalo, saj so v njej videli udejanjenje *slavokomunistične* more, torej prevlado manjvrednega naroda. Drugi (primorski Slovenci) so zmagoslavni prihod jugoslovanskih čet doživljali kot dokončno uresničitev stoletne želje po nacionalnem zedinjenju, tretji (delavski razred) pa je od Trsta do Tržiča pozdravljal "Rusijo", ki naj bi naposled uvedla razredno družbo.

Ta je v Julijsko krajino prišla z različnimi obrazi. Na eni strani je v kratkem času in z nečloveškimi naporji skušala socializirati produkcijske odnose, urediti upravo, normalizirati civilne in vojaške zadeve, organizirati šolstvo ter urediti aprovizacijo dežele. Na drugi strani pa so na ljudsko oblast pritiskale žrtve četrstoletnega fašističnega nasilja, ki so zahtevale satisfakcijo razredne justice. Ta je zajela fašiste in naciste, vojaške in paravojaške formacije ter nekatere iredentiste. Zaradi pomankljive dokumentacije in iz preventivnih razlogov je jugoslovanska vojaška okupacijska oblast pripirala ovađene ljudi "na počez" in jih šele potem preverjala. Nekatere je kaznovala s smrtjo (kolaboracioniste), druge (pretežno vojake) je odpeljala v taborišča, tiste, ki jih je spoznala za nedolžne, pa izpustila (Gombač B., 1996).

Ljudska oblast je že zelo zgodaj začela razmišljati o sožitju med bodočimi neslovenskimi narodnimi manjšinami in večinskim prebivalstvom. Italijansko skupnost naj ne bi izganjali kot kulturbondovcev in nacistov, ampak naj bi jim jamčili osebne svoboščine in kolektivno avtonomijo. Masovne organizacije z internacionalistično razredno usmeritvijo, ki so jih slovenski partizani ustanovili v Trstu že med vojno (Unità operaia, Sindacati unici, UAIS s 130.000 člani itd.), so združevale proletariat od Pulja do Tržiča na programu integracije v socialistično Jugoslavijo. Že ob prvih imenovanjih in izvolitvah je ljudska oblast posvetila posebno pozornost sorazmernemu zastopanju Italijanov v izvoljenih telesih in oblastnih organih. Prav tako je upoštevala italijansko šolstvo, tisk in kulturo, še posebno pozornost pa je namenjala velikim industrijskim obratom, kjer je veljala stroga dvojezičnost.

Preokupacije italijanskega meščanstva zato niso izhajale iz nacionalnih motivov, ampak je bila njihova skrb povsem razredne narave. Čeprav vsi ukrepi nove oblasti v štiridesetih dneh še niso zaživeali, so:

imenovanje notranjih komisij v tovarnah,

delegiranje komisarjev v vsa večja podjetja, neposredna kontrola bank, omejevanje zasebne trgovine, ustanavljanje zadrug (konzumne in storitvene), nacionalizacija in delitev zemlje ter monetarna reforma

nakazovali, da bodo tokrat šli v nebesa le proletarci.

Po 40. dneh jugoslovanske uprave so zahodni zavezniki z beograjskim sporazumom (9. 6. 1945) vsilili delitev Julijske krajine na cono A in cono B. Italijanskemu meščanstvu v Trstu se je odvalil kamen od srca. Tega ne moremo trditi za cono B. Tam so obljubo o socializaciji produkcijskih sredstev res uresničevali. Ob postopnem uveljavljanju reform so Italijani razumeli, da so na oblast prišli ljudje iz zaledja, kar je obrnilo ustaljene odnose na relaciji mesto – vas. V splošnem se je prav na demarkacijski črti med cono A in cono B Julijske krajine, na črti srečanja dveh ideologij, dogajal paradoks, ki ga lahko vidimo kot neizživetvo zrcalno podobo. Medtem ko so iz cone B mnogi bežali, ker niso zdržali pritiska socializma, so v coni A, kjer je v velikih industrijskih središčih ostalo največ proletariata, z navdušenjem navijali za domovino socializma. Ker je zamenjavo manjšin leta 1943 predvidel že analitik britanskega *Foreign Office* A. Toynbee, se je to na britanski demarkacijski črti med conama A in B lahko začelo izvajati. Nad tem, da je čez mejo za zmeraj šlo nakaj tisoč prebivalcev z ene in z druge strani, se ni zmrdoval prav nihče. Še več, v vseh mednarodnih pogodbah so to celo legalizirali z institucijo opcije, ki je urejevala lastninske odnose migrantov. Kdor ni bil zadovoljen oz. kdor se ni strinjal s stanjem duha (etnični, razredni, preživetveni, politični nesporazumi) v *državi mačehi*, je lahko iskal svoj ideal pri sosednji *materi domovini*. Esodo je bil drugi sporni dosje, ki je bremenil medsosedske odnose (Valdevit, 1986).

LJUDSKA OBLAST

Tretji moteči element za italijansko meščanstvo in njihove tutorje je bila vzpostavitev ljudske oblasti, ki jo je na osnovi realne sile v Trstu in Slovenskem primorju poosebljal Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst (PNOO). Tega so, po sklepu o priključitvi Slovenskega primorja (Vrhovni plenum OF - 16. 9. 1943), izvolili jeseni leta 1944, ko so vsi pričakovali britansko izkrcanje v Istri. Če bi se to zgodilo, bi PNOO v regiji, ki je bila mednarodnopravno še vedno del Kraljevine Italije, bil najvišji oblastni in upravni organ, torej vmesni člen med primorskimi okrožji in predsedstvom Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS). Tako je Slovensko primorje predvsem zaradi zunanjepolitičnih vzrokov dobilo svoj posebni oblastni organ z zakonodajnimi in izvršnimi kompetencami. Njegov predsednik je postal pisatelj France Bevk.

Obstoj in delovanje PNOO lahko kronološko delimo

na tri obdobja, in sicer na čas:

- od 15. 9. 1944 do 1. 5. 1945,
- od 1. 5. 1945 do 12. 6. 1945,
- od 12. 6. 1945 do 23. 2. 1947.

Za prvo "partizansko" obdobje delovanja PNOO je bilo značilno predvsem vzpostavljanje mreže narodno osvobodilnih odborov (NOO), organiziranje volitev v krajevne NOO in delegiranje odposlancev v okrajne ter okrožne NO skupščine, ki so potekale od Bovca do Istre ter od Pivke do Režije. PNOO se je ukvarjal še z upravnimi, gospodarskimi, kulturno-prosvetnimi, socialno-skrbstvenimi in sodnimi zadevami. Pomembne so bile tudi priprave na prevzem civilne oblasti v Trstu, Gorici, Trzinu in drugih mestih (Gombač M., 1998).

Z osvoboditvijo celotne Julijske krajine, ko se je PNOO preselil v guvernerjevo palačo na Velikem trgu v Trstu, se je začelo drugo obdobje njegovega delovanja. Zaradi mednarodnopravnih vidikov je PNOO dan po imenovanju prve slovenske narodne vlade v Ajdovščini (5. 5. 1945) z njo prekinil vse vidne odnose in uvedel novo upravno teritorialno razdelitev s tržaškim (9 okrajev) in goriškim okrožjem (16 okrajev) ter z avtonomnim mestom Trst (5 mestnih rajonskih odborov in okrajni NOO Opčine z 10 krajevnimi NOO).

V novih upravnih enotah je bilo treba opraviti volitve in zasedanja NO skupščin. V tržaškem okrožju, kjer je postal predsednik France Ambrožič, so 1. 6. 1945 izvolili okrožno sodišče in 175 poslancev v pokrajinsko skupščino. Sledilo je še zasedanje okrožnih NO skupščin za goriško okrožje (31. 5. 1945), kjer so za predsednika izvolili Josipa Štruklja, narodno sodišče in 140 poslancev za pokrajinsko skupščino.

V Trstu je bilo spet drugače. Da ne bi prišlo do praznine oblasti, je odgovornost najprej prevzela Komanda mesta Trst, nato pa Mestni osvobodilni svet (MOS). V volilni mrzlici, ki je zajela tovarne, pristaniške obrate, večje urade in mestne rajone, je aktivno sodeloval skoraj 80.000 Tržačanov, ki so izvolili 1.384 delegatov. Prvo skupščino MOS so sklicali v Rossettiju dne 17. 5. 1945. Na zasedanju, ki so se ga udeležili predstavniki JA, PNOO in zastopniki ameriške, angleške ter sovjetske vojaške misije, so izvolili Konzulto, razširjeni posvetovalni organ, ki je štel 120 članov, in sicer dve tretjini Italijanov in eno tretjino Slovencev. Predstavniki MOS so se zaradi avtonomije, ki jo je Trstu podelil PNOO, izognili pokrajinski zakonodaji in jo prilagodili specifičnosti mesta. Od maja do junija 1945 sta PNOO in MOS s svojimi odseki, oddelki in komisijami prevzela vse pokrajinske inštitucije na področju gospodarstva, bančnih poslov, uprave in sodstva. Pokrajinska zakonodaja je v tem obdobju zajela štiri sklope, in sicer: socialno, kaznovanje kolaboracionistov, urejanje gospodarskih zadev ter urejanje kulturno-prosvetnih vprašanj. Vse to se je izvajalo strogo piramidalno. Nad pravilnim delovanjem NOO in posameznikov je bedel javni tožilec, ki je nadzoroval tudi izvrševanje odlokov in za-

konitih predpisov (Gombač M., 1996).

Tretje obdobje se je za PNOO začelo z zavezniško ofenzivo na osvobojeno Julijsko krajino. Z medijsko propagando (New York Times je 20. 5. 1945 objavil izjavo poveljnika združenih zavezniških enot v Sredozemlju feldmaršala H. Alexandra, da je "Tito hujši od Hitlerja"), z diplomatsko noto (2. 6. 1945) in z vojaškimi premiki (flota, Poljaki, oklepniki) so zavezniki načeli jugoslovansko samozavest. Sporazum med Titom in Alexandrom, ki ga je slednji izsilil v Beogradu (9. 6. 1945), je govoril o demarkacijski črti, ki bo Julijsko krajino delila na cono A in cono B. Prvo naj bi upravljala ZVU, drugo pa Vojaška uprava Jugoslovanske armade (VUJA). Jugoslovanska vojska se je morala umakniti čez demarkacijsko (Morganovo) črto v cono B. To je zaveznikom odprlo pot v Trst, Gorico, Trzin in Pulj. V Evropi je bil to precedens, saj so se druge razmejitve sicer držale zasedbenega stanja. Čeprav sta beograjski sporazum (tretja točka je omenjala civilno upravo za Julijsko krajino) in *ustna nota* (Jugoslovani so jo pripeli devinskemu sporazumu) opozarjali na vključevanje obstoječe (ljudske) civilne uprave v novo zavezniško upravo pod *Supreme Allied Commander* (SAC MED), se to ni zgodilo (Gombač B., 1996).

Nasprotno! ZVU je z objavo *Ukaza št. 1* v zavezniškem uradnem listu ljudsko oblast povsem ignorirala. Brez realne moči so vsi prejšnji upravni organi izgubili svojo oblastno funkcijo. Kljub zelo ostri konfrontaciji (nasilni prevzem sedežev uprav in NOO odborov njihovih arhivov in dokumentacije) je pri uvajanju ZVU v cono A prihajalo tudi do nekaterih lokalnih razlik. V goriškem okrožju je zavezniški guverner polkovnik Simson ljudsko oblast drugače ocenjeval kot njegovi kolegi v Trstu. Z imenovanjem Josipa Štruklja (predsednik okrožnega goriškega IO) za prefekta (26. 6. 1945) je Simson dopuščal sodelovanje med staro in novo upravo. Kot bivši prefekturo je Simson priznal tudi okrožni NOO in namesto zavezniških županstev potrdil krajevne NOO. Dne 17. 7. 1945 se je sestel celo odbor, ki naj bi nadziral delo ZVU, kar je bila najvišja oblika sodelovanja med ZVU in PNOO. Čeprav iz dokumentov ni razvidno, ali je bila to le njegova pobuda ali so že takrat zavezniki nakazovali, kaj bi in kaj ne bi izpustili iz rok, lahko rečemo, da se je ta *intermezzo* kmalu končal. Zavezniki so najprej z *ukazom št. 11*, kasneje pa z izgonom okrožnega NOO iz goriške prefekture z ljudsko oblastjo prekinili vsako sodelovanje (Gombač M., 1980).

V Tržaškem okrožju je do razkola prišlo takoj. Z *Ukazom št. 1* so zbrisali vse postulate ljudske oblasti in v večjih mestih reaktivirali nekdanje funkcionarje fašističnega režima. ZVU za Julijsko krajino, ki jo je vodil H. Alexander, se je organizacijsko ločila od drugih zavezniških uprav v Italiji. S tem so dali vedeti, da ne bodo popustili Titovim zahtevam po Trstu. Mesta v bistvu ves čas vojne, tudi na podlagi Ismayevega memoranduma z dne 18. 1. 1943, niso nameravali dati

Jugoslaviji, in to ne glede na njeno državno bodočo organiziranost, se pravi tudi kot kraljevini ne. Ko so z mislijo na kapitulacijo Italije začeli tehtati revizijo rapalske pogodbe, vanjo niso vključevali ne Trsta ne Gorice ne Tržiča, ampak so imeli v mislih predvsem Reko in Zadar. Pri reviziji rapalske meje ni šlo za antagonizem med bodočima blokoma. ZDA so bile mnenja, da si iz Italije ne bi smeli narediti nasprotnice, ki bi se iz obupa upirala do konca, in so Britancem sporočile svoj predlog, po katerem naj bi Italiji dali vedeti, da nima nobena izmed zaveznic (tudi Jugoslavija ne) "ozemeljskih ambicij glede tistih ozemelj, ki so od nekdanj bistveno italijanska" (Rossi, 1993).

Vztrajanje predstavnikov odpora na stališču ljudske oblasti je zaveznike prisililo v drastično ukrepanje. Po dvomesečnem preučevanju razmer v coni A so razumeli, da si ljudske oblasti ne bodo mogli mirno podrediti. Za njo je namreč stala večina slovenskega in pomembnega del italijanskega prebivalstva, ki so verjeli v socialne in gospodarske spremembe. Zato so 29. avgusta 1945 pred namestnika načelnika ZVU, polkovnika Robertsona, poklicali predsednika PNOO Franceta Bevka. Predsednik F. Bevk je v zvezi z demokracijo in lokalnimi upravami predlagal neposredne, splošne volitve v NOO, ki naj bi pokazale orientacijo večine prebivalstva. Robertson je Bevku ponudil priložnost, "da doprinesete k miru na tem ozemlju... in veliko odgovornost, zlasti če bi izdali navodila za nesodelovanje. Potrebujemo in želimo si vaših nasvetov, vaše pomoči, sodelovanja vseh Slovencev, toda upoštevati je treba, da je ZVU edina oblast... in da se v režimu vojaške uprave... ni moglo izvesti volitev" (Gombač M., 1998).

Zavezniki so že julija 1945 prepovedali Narodno zaščito, ki je bila izvršilni organ PNOO, in 12. 7. 1945 namesto ljudskih sodišč uvedli sodni red, ki je veljal pred 8. 9. 1943. Čeprav so brisali nekatere rasne in diskriminacijske zakone, kar naj bi prispevalo k boljšemu ozračju med obema stranema, je bilo ogorčenje nad prepovedjo ljudske oblasti precejšnje. Vodstvo PNOO je z množičnimi protesti zahtevalo priznanje lastne legitimnosti. Poudarjali so, da mora ZVU po smiselnem tolmačenju mednarodnega prava ob vojaški zasedbi priznati lokalno upravo, kakor je veljala v času njihovega prevzema oblasti. Tega zavezniki niso sprejeli. Z *Ukazom št. 11.* so 11. 8. 1945 v Trstu pokazali svojo odločnost in ljudski oblasti vzeli oblastno funkcijo. Nadomestili so jo z upravo, kakršna je bila v Italiji pred 8. 9. 1943. Predstavniki PNOO niso odklanjali sodelovanja, vendar so bili zaradi ukinitve *Narodne zaščite* in sodstva (bilo je veliko dogovarjanj, a nobenega uspeha) izredno previdni.

Zaradi Morganove linije so uvedli novo upravno teritorialno razdelitev. Tržaško okrožje so zmanjšali na štiri okraje, goriško pa na devet. V coni B, ki je prišla pod VUJA, pa je PNOO izoblikoval vzhodnoprimosko okrožje, ki ga je sprva sestavljalo devet, nato pa osem

okrajev, upravljalo pa Poverjeništvo PNOO s sedežem v Ajdovščini. Poverjeništvo je bilo odgovorno neposredno PNOO in skupščini ljudskih odposlancev.

Ko je konec avgusta 1945 PNOO izgubil vse oblastne pritiskline, je postal politično-agitacijska skupnost za priključitev Julijske krajine Jugoslaviji. Reorganizirali so se odseki in sekcije in se prilagodili novonastalemu stanju. NOO obeh okrožij in Trsta so bili po uvedbi *Ukaza št. 11* dezorientirani. Odbornikom ni bilo jasno, ali jim ukaz jemlje le oblastno funkcijo ali jih ukinja. Vrsta poročil govori o ravnanju zavezniške civilne policije, ki je zasedala sedeže odborov, skušala zajeti in odnesti arhive in maltretirala vse, ki so bili takrat tam. Kljub vsem zavezniškim prizadevanjem pa je vseskozi na obravnavanem območju vladalo dvovladje, ki ga v poročilu o položaju decembra 1946 iz Trsta potrjuje tudi angleško obveščevalno poročilo (PRO, 1).

Podpisu pariške mirovne pogodbe je sledil *Proglas PNOO* (23. 2. 1947), ki je ukinil ta organ, saj se je z razkosanjem Julijske krajine na tri dele nehala njegova naloga kot najvišjega organa ljudske oblasti.

TRŽIČ

Od 5. 5. 1945, ko sta v Tržiču komandant IV. armade JA general Petar Drapšin in zavezniški general John Harding podpisala sporazum o začasnemu jugoslovanski upravi v Julijski krajini, je tudi Tržič z okolico spadal v Slovensko primorje. Jugoslovani so teritorij obeh bregov Soče upravno-teritorialno pokrili z organizacijsko strukturo ljudske oblasti. Če so bili Gradišče (Gradisca d'Isonzo), Krmin (Cormons) in Gorica (Gorizia) del goriškega okrožja, so okraj Tržič in spodaj navedeni kraji spadali pod tržaško okrožje. Z Devinom, Nabrežino, Medjvasjo, Mavhinjami in Slivnim so ga vezale številne tradicionalne vezi, od ustanovitve ladjedelnice dalje (1907) pa tudi vsakodnevne migracije kraškega prebivalstva. Okraj Tržič je štel 48.000 prebivalcev, od teh približno 4500 Slovencev, kar je razvidno iz popisa 22 krajevnih NOO (Tab. 1).

V Tržiškem okraju je bilo 48.071 prebivalcev, vendar popisovalci niso imeli natančnih statistik, ki so bile v rokah "postavljenih Consigli comunali od ZVU". "Zato, " je komentiral popisovalec, "so podatki gotovi, toda približni. Spisek se je izdelal neupoštevajoč kategorijo capofamiglia, ampak kot socialni sestav in sestav družine v ženah, otrocih in moških." Čeprav je bilo štetje "gotovo, toda približno", je v okraju Tržič živelo 4.500 deklariranih Slovencev. Poročilo, ki je komentiralo zgornje podatke, je ugotavljalo, da "predstavljajo tukajšnji Slovenci posebne značilnosti, ki jih zamenjajo z italijanskim življenjem... brez naglasa govorijo italijanski dialekt, živijo raztreseni med italijanskim prebivalstvom, živijo v mešanih zakonih... ne čutijo se več Slovence, ker imajo dvajsetletno fašistično šolsko vzgojo". Da je bila nacionalna sestava v okraju Tržič v preteklosti dru-

gačna, priča 40% slovenskih, 60% tujih in 30% italijanskih priimkov (AS II, 1).

Na socialno sestavo tržiškega okraja je vplivalo veliko število industrijskega proletariata in revnih kmetov,

polovičnih zakupnikov, najemnikov, kolonov in malih posestnikov. "Gospodarji so bili redki in kulakov je samo 4. Intelektualci niso predstavljali močnejše sile v okraju in tudi mali in srednji trgovci, kakor tudi drugi obrtniki ne predstavljajo znatno število".

Tabela 1: Prebivalstvo Tržiškega okraja po narodnostni pripadnosti.

Tabella 1: Popolazione del distretto di Monfalcone in base all'appartenenza nazionale.

Kraj		Slovenci	Italijani	SKUPAJ
Aris	Darež	102	1.910	2.012
Begliano	Beljan	8	980	988
Bistrigna	Bistrinja		32	429
Casegliano	Kaseljan	7	510	517
Dobbia	Dobija	-	253	253
Doberdo	Doberdob	843	36	879
Fogliano	Foljana	1	1.640	1.641
Panzano		228	3.296	3.524
Pieris	Pieris	8	2.032	2.040
Polazzo	Polače	11	570	581
Redipuglia	Sredipolje	-	413	413
Ronchi	Ronke	70	4.476	4.546
Sagrado	Zagraj	74	1.536	1.637
San Canzian	Škocjan	2	1.658	1.660
Selz	Selce	15	635	650
Soleschiano		14	135	149
S. Pietro D'Isonzo		-	1.291	1.291
San Polo	Šempola	49	1.161	1.210
Staranzano	Štarancan	72	2.208	2.280
Monfalcone Tržič		2.621	13.633	16.254
Turacco	Turjak	15	2.270	2.285
Vermegliano Romjan		200	2.600	2.800
		4.372	43.699	48.071

Tabela 2: Prebivalstvo Tržiškega okraja po poklicu.

Tabella 2: Popolazione del distretto di Monfalcone in base alle categorie di attività.

Kraj	Delavci	Obrtniki	Kmeti	Trgovci	Dijaki	Prosti p.	Ribiči	M. posest.
Tržič	17.700	2.000	100	1.000	300	400	500	230
Ronchi	4.700	125	2.582	276	86	96		80
Starancan	2.229	32	509	97	12	7		
Turjak	1.150	75	1.017	85	15	48		10
S. Pierd'Is	1.055	80	600	48	5	4		8
Doberdob	528		450	26	3			23
Beljan	1.345	15	538	40		12		
Foliano	1.128	22	600	26	18	4		12
Redipuglia	406	15	90	15	4			1
Pieris	1.631	105	160	75	7	12		50
Selce	576		68	6				
Škocjan	654	20	500	40				36

Okrajni NOO Tržič so izvolili na prvem zasedanju okrajne skupščine 27. maja 1945. Predsednik je postal

Amedeo Viglioni, podpredsednik Rudolf Lenardič, tajnik Otto Ferletič. Razen KNOO Doberdob, kjer je bila vdika

večina prebivalcev slovenske narodnosti, so bili v vseh drugih krajih odborniki italijanske narodnosti. To je bil okraj, kjer je bilo prebivalstvo v veliki večini italijansko oz. furlansko. Tudi v okraju Tržič, tako kot v vseh drugih okrajih, sta se izkristalizirali dve fazi političnega razvoja: čas jugoslovanske in čas zavezniške uprave (Gombač M., 1980; AS II, 1).

Če bi hoteli označiti mesec in pol delovanja ljudske oblasti v okraju Tržič, bi lahko rekli, da se je ta zelo močno zasidrala v slovenski ruralni kolici, v večjih krajih spodnje Furlanije in v tržičkih delavskih predmestjih. "Vedno bolj", navaja Calvo, namestnik sekretarja okraja Tržič, "se večja nasprotje med naprednim delovnim ljudstvom in ozkim krogom reakcionarjev, saj je 80% vsega prebivalstva po vaseh antifašisov. V Ronkah jih je 70%, v Tržiču samem pa se to število suka od 65–70%, v nekaterih vaseh je celo 95-98%. Podatki so realni, saj izhajajo iz števila vpisanih v Slovensko italijansko antifašistično unijo - Unione antifascista italo slovena) SIAU-UAIS in iz števila antifašističnih družin v okraju" (AS II, 1).

Vpliv, ki ga je imela ta organizacija na tamkajšnje prebivalstvo, je bil zelo močan. Vzroke za to lahko iščemo v močnem antifašističnem gibanju med vojnama in v prispevku, ki so ga tržičski delavci dali oboroženemu protinemškemu odporu. V hribe je namreč po 8. 9. 1943 iz tržičkega okraja odšlo okrog 4.000 mladih. Čeprav jih je nemška ofenziva prizadela, je v partizanih ostal 1.001 borec, padlo jih je 342, pogrešanih je bilo 188 oseb, invalidov je bilo 177, interniranih v koncentracijskih taboriščih pa 519 (AS II, 1).

Dediščina delavske emancipacije je bila vzrok, da so se v SIAU-UAIS ob Slovencih množično včlanjevali tudi italijanski delavci in mali kmetje Maja in junija 1945 je ta organizacija v tržičkem okraju štela 130 odborov, ki so bili razporejeni v tovarnah, v ladjedelnici in po mestecih in vaseh vsega okraja. Med člani je bil najštevilnejši proletarijat, saj je bilo od 8.000 zaposlenih v ladjedelnici 6.600 vpisanih v SIAU-UAIS. Ta je med kmeti imela 1.314 članov, 200 pa je bilo revnih kmetov in kolonov. Organizacija je bila zelo aktivna med množicami, saj ji je z mladinskimi društvi, ženskimi frontnimi zvezami ter s športnimi in kulturnimi krožki uspelo organizirati nad 14.220 oseb. Mreža konsenza je vertikalno tekla od Komunistične partije Julijske krajine (KP JK) do Delavske enotnosti-Unità operaia (DE-UO) in do sindikalnih organizacij Enotnih sindikatov-Sindacati unici (ES-SU) (AS II, 1).

Ena najpomembnejših množičnih transmisij jugoslovanske povojne uprave Primorja je bila organizacija Enotnih sindikatov-Sindacati unici. Ti so zrastle iz organizacije DE-UO, ki so jo ustanovili, da bi latentni internacionalizem usmerili v podporo jugoslovanskim ambicijam. Predstavniki slovenskih in italijanskih komunistov so se v Julijski krajini sporazumeli o ustanavljanju skupnih slovensko-italijanskih tovarniških in terenskih

odborov za enoten boj proti fašizmu. Odbori DE-UO so se v Trstu in Tržiču izredno razmahnili in so bili osnova za masovno udeležbo italijanskega proletariata v borbi za socializem in za Jugoslavijo. Konec leta 1944 je bilo v Trstu okrog 200 odborov, pred osvoboditvijo pa je DE-UO štela 20.000 članov. Oborožene formacije DE-UO so bistveno prispevale k osvoboditvi Trsta in Tržiča in dobile možnost, da teorijo udejanijo v praksi (Stiplovšek, 1988).

Primorski proletarijat je štirideset dni ostal protagonist vsega političnega dogajanja. Ljudska oblast je s sindikalnimi organizacijami vzdrževala zelo tesne odnose, saj je prav iz vrst množičnega delavskega gibanja prihajalo največ internacionalističnih pobud. Te so stremele k realizaciji razrednih in brisanju nacionalnih motivov, kar je bilo mogoče le v socialistični Jugoslaviji, kjer je zmagala proletarska revolucija. Enotni sindikati-Sindacati unici so se zato načelno spustili v bitko za meje s privilegiranjem političnih in zapostavljanjem sindikalnih stavk. Kasneje, ko so se ti motivi relativizirali, je ta odločitev postala predmet diferenciacije v sindikatih in v delavskem gibanju.

Rojstvo organizacije Sindacati giuliani, ki so septembra 1945 postali Camera confederale del lavoro (Ccdl), je pomenilo prav to. Zavezniki so po prevzemu cone A Julijske krajine skušali razbiti enotnost proletariata. Ob obljubi industrijskega zagona so delavstvu ponudili možnost za boljše plače in boljše zaposlitveno politiko. Vsakdanjemu revolucionarnemu besednjaku so začeli dodajati sindikalne vsebine o boljših plačah in odpravljanju brezposelnosti. V Tržiču, kjer je vsako jutro na apel čakalo nekaj tisoč delavcev, je bila ta pragmatična politika celo uspešna. Ljudje so kmalu razumeli, da je bila ZVU le predhodnica jutrišnje ponovne priključitve Italiji. ES-SU so se zelo težko prilagodili novonastalemu položaju, saj jim klasična tradeunionistična vloga ni ustrezala. Monopolni položaj v tovarnah so začeli izgubljati na račun revizionističnih sindikatov Ccdl, ki so obljubljali zagon obratov, redno delo, zvišanje mezd in boljše prihodnost v kapitalističnem svetu (Fogar, 1982).

Vprašanje, zakaj se je delavski razred v prvih povojnih dneh od Trsta do Tržiča tako množično odzval klicu revolucije in posledično še klicu Jugoslavije, nima linearne odgovora. Gradivo govori v smislu močne jugoslovanske propagande o socializaciji produkcijskih sredstev s strani mitičnih delavskih svetov-sovjetov. V konfrontaciji z revizionizmom, ki je zavladal v Italiji po Togliattijevih "salernskih sklepih", so bila jugoslovanska stališča daleč bolj pravoverna. Še več, ko je italijansko partijo jemalo kot spomladanski sneg, je Jugoslovonom na razrednem področju uspevalo tako rekoč vse. Čeprav le za kratek čas, je v Julijski krajini uspel načrt globoke socialne in družbene prenove, ki je zabrisala vse sledi razrednih in nacionalnih krivic preteklosti.

Težko je interpretirati italijansko razredno stališče, ki

je na eni strani kritiziralo zavezniški puč nad italijanskim odporom, na drugi pa opravičevalo zavezniško maltretiranje ljudske demokracije v Julijski krajini. Kot bi se toplomer bližal vrelišču, tako so, s približevanjem Soči, izginjali razredni postulati italijanskih komunistov. Nevarnost, da bi zapadli v isti greh kot Jugoslovani, da bi torej internacionalistična gesla izkoristili v nacionalistične namene, je bila zelo velika. Ključ za razumevanje teh dramatičnih dogodkov lahko iščemo v jugoslovanski zmagi. Ta je bila obračun z razrednimi in nacionalnimi krivicami, ki so se v Julijski krajini dogajali od začetka stoletja dalje. Razredni boj, nacionalna emancipacija in državljanska vojna so bili za razdedinjene sloje odkup od zgodovine. Jugoslovansko izkušnjo je proletariat začutil kot veliko priložnost lastne emancipacije in graditve novega sveta. Prav zato je v tistih političnih razmerah ostajal proletariat izrazito monoliten in ni hotel prisluhniti himeram *Sindacati giuliani*, ki so govorile o bodočih zavezniških in paradržavnih (IRI) investicijah in novem zagonu gospodarstva.

Po beograjskem sporazumu je bilo bistveno drugače. Zavezniki, ki so do podpisa pariške mirovne pogodbe prevzeli civilno upravo v coni A Julijske krajine, so opravili z vsem, kar jim je načelno stalo nasproti. Najprej so z diferenciacijo političnega prizorišča in uvaanjem italijanskih strank razbili monopol ene stranke. V Trzinu so krščanski demokrati imeli 1500, socialisti 400, Partito d'Azione 50 in Partito liberale 4 člane. Čeprav je okrajni funkcionar poročal, da je začela domača reakcija dvigati glave, z njihove strani ni bilo čutiti večjih odporov, vsaj do najave prihoda mednarodne komisije ne. Od takrat dalje je ZVU podprla delovanje ekstremističnih desnih skupin, ki so začele zbirati podpise za priključitev k Italiji, brisati napise po zidovih, trositi anonimna pisma in z grožnjami in pretepi zastraševale somišljenike jugoslovanske opcije. "Pod zaščito ZVU se obnašajo kot včerajšnji fašisti," je klimo povečanega nasilja komentiralo poročilo, ki je romalo na predsedstvo KP JK (AS II, 1).

Zaradi ladjedelniške industrije in strateške lege vsega Posočja je bil okraj Trzin velikega pomena. Ob izredno visoki kapitalski vrednosti je veliko vlogo igralo zaposlovanje. Ker se je v tržiško ladjedelnico zlival tok furlanskega in slovenskega delavstva, so zavezniki po prevzemu oblasti to s pridom izkoriščali. Visoka vrednost zastavljenega vložka je bil vzrok za tako temeljit obračun z ljudsko oblastjo. Ta se je tudi v tržiškem okraju poslovala od oblastne in prevzela agitacijsko-politično vlogo, ki naj bi jo obdržala do končne odločitve v Parizu. Bistvo njenega delovanja oz. bistvo politične aktivnosti vseh vpletenih strani je bil boj za meje. Ta se je prvič razplamtel ob najavljenem obisku medzavezniške komisije (februar 1946). Tudi v tržiškem okraju so zavezniki težko upravljali deželo. Pred mestnimi vrati so naleteli na strnjeni zid neodobravanja dveh družbenih skupin, in sicer skupino revnih kmetov Furla-

nije, ki so bili življenjsko odvisni od veleposestnikov, in skupino delavskega razreda, ki se je v odporu osvobodil starih spon.

Po vojni je bilo stanje v tržiški ladjedelnici res kaotično. Če so na eni strani ugotavljali, da sta jih vojna in nenehno bombardiranje dodobra zdelala, so na drugi uvideli, da jim poveljna negotovost onemogoča dolgoročnejše načrtovanje. Popravilo osnovne infrastrukture, ki sta jo financirala ZVU in IRI (Istituto ricostruzione industriale), je puščala na cesti večino delavcev, ki so vsako jutro prišli na apel. Čeprav je bilo septembra 1945 v zaposlitvenih knjigah vpisanih 10.400 delavcev, jih je bilo 9.100 kvalificiranih za "neproduktivne". Ti so bili odvisni od zaposlitvene politike ladjedelniške uprave in od prehrabnih bonov, ki jih je delila ZVU (De Vecchi, Maschio, 1979).

Zavezniška politika v okraju Trzin se ni razlikovala od politike, ki jo je ZVU vodila v celotni coni A Julijske krajine. Velesile so se že potopile v blokovsko konfrontacijo in zato je tudi primorska problematika postala globalno vprašanje. Čeprav sta P. Nenni in P. Togliatti poskusila doseči bilateralni sporazum med državama brez posredovanja zaveznikov in s t.i. "*infame baratto*" skušala zamenjati Trzin za Gorico, se je vse še zaostriло. Spor med ZVU in projugoslovanskimi silami se je v letih do pariške pogodbe spremenil v splošno izsiljevanje.

Od junija 1945 dalje se je uresničeval najhujši pritisk na vse, kar je bilo deklarirano za slovensko in projugoslovansko. Tako hudih razmer in brezpravja tu niso pomnili od vojne dalje. Še več, ZVU se je pri postopkih konfrontacije z nasprotno stranjo vse več posluževala ne le lokalnega šovinističnega tabora, temveč tudi "posebnih uslug" italijanske države. Fronta protislovenskih sil se je ob zaostrovanju političnih in diplomatskih razmer vseskozi krepila, saj je v zahodnem taboru prevladala zavest o totalni zaprtosti do vzhoda. Julijska krajina je postala strateški ključ pri tej konfrontaciji in na tej osnovi so potekali tudi slovensko - italijanski odnosi. Ceno teh odločitev so plačevali prebivalci celotne Julijske krajine, ki jih je vrtnec zajel v trenutku, ko so bili prepričani, da je bil konec vojne tudi konec njihovega dolgoletnega zapostavljanja.

Na tej in drugi strani demarkacijske črte so potekali procesi, ki z demokracijo niso imeli kake posebne zveze. Množičnost tistih, ki so podpirali jugoslovansko opcijo, je bila premo sorazmerna njihovemu relativnemu številu v deželi. V kontekst ugotavljanja množičnosti so spadali tudi poskusi masovnega ugotavljanja konsenza. V tem smislu so si projugoslovani upali uresničevati splošno zbiranje podpisov v tržiškem okrožju, medtem ko se je ZVU obotavljala pri razpisu splošnih volitev.

Kot bi lahko pričakovali, sta obe strani vsak dogodek v obeh conah Julijske krajine izkoristili kot obračun pri končni mednarodni odločitvi. Splošna ugotovitev bi lahko bila, da so se v času pred in po ustanovitvi cone A in cone B Julijske krajine izkristalizirali vsi problemi, ki

so kasneje bremenili odnose med državama. Zato sta nasprotni strani tudi v Tržiču v te zadeve vpregli svoj propagandni stroj, razne službe in sredstva, kar naj bi na mednarodni sceni ustvarjalo pogoje za kredibilnost in prevlado njihovih argumentov (AS II, 2).

V akcijo je ZVU stopila takoj po ukinitvi NOO in vzpostavitvi starih občin. Kdor se temu ni podredil, je okusil brutalno moč zavezniške civilne policije. Po definiranju nasprotnika je ZVU najprej udarila na KNOO Doberdob, kjer je zaplenila arhiv in sekvestrirala sedež, takoj zatem pa so isto ponovili z mestnim odborom SIAU-UAIS Tržič. Ko je ob koncu leta policija opravila še vrsto hišnih preiskav, je vsem postalo jasno, da se bodo zaostrovanja nadaljevala do popolnega poraza projugoslovanskih sil. Zaradi silnega pritiska in celo fizičnega obračunavanja je delo mestnega NOO Tržič in delo drugih odborov zamrlo. Kljub temu so nekateri KNOO s posameznimi odseki skušali delovati še v letu 1946 (Gombač M., 1980). Tako so bili v Dberdobu ljudje brez živeža iz preprostega razloga, da niso hoteli sprejeti vsiljenih oblasti. Medtem ko so se nekateri člani odpora in povojnega internacionalističnega Tržiča zaradi splošnega nasilja zatekli v konspiracijo, so drugi svojo razredno pripadnost utemeljevali z delom v sindikalnih organizacijah, ki so jih zavezniški še tolerirali.

"Ljudstvo kljub zatiranju vztraja pri svojem," je navajalo politično poročilo iz okraja Tržič ob pričakovanem obisku medzavezniške komisije. Takrat so bivši narodnoosvobodilni odbori sestavili tudi seznam delegacije za sprejem mednarodne komisije za okraj Tržič:

1. Ferletig Ottavio, delavec, Tržič, Salita Doberdo št. 5,
2. Zetko Franc, davkar, Tržič, Piazza Cavour (Esattoria),
3. Jakončič Etta, uradnica, Panzano, via Padova,
4. Viglioni dr. Amedeo, zdravnik, kirurg-primarij, Tržič, Piazza Carducci,
5. Markovič Alojz, elektrotehnik, Panzano, via Venezia,
6. Zanolla Ottone, ladijski kovač, Staranzano, via 24. maggio,
7. Mozetig Oskar, geometer, Tržič, via Friuli,
8. Micheli Domenico, mizar, Tržič, via Buonarrotti št. 4,
9. Facchinatto Lina, gospodinja, Tržič, via Mazzini št. 4,
10. Vosilla Anna, gospodinja, Tržič, Corso V.E. III, št. 18,
11. Rijavec Lina, dijakinja, Tržič, via San Francesco d'Assisi,
12. Colli Mario, učitelj, Ronki, via Manzoni št. 15,
13. Geromat Mario, inženirski pripravnik, Tržič, via Monti št. 44 (AS II, 4).

Bolj se je bližal dan prihoda komisije, več je bilo pritiskov s strani civilne policije. "Po vaseh so bili postavljeni slavoloki za njen sprejem. ZVU pa ne samo, da je postavitev slavolokov prepovedala, marveč je že

postavljene podirala z avtomobili in žerjavi. Mlaje so zavezniški vojaki na samem mestu požagali in drva prodali. Ko je ljudstvo v Štarancanu protestiralo proti temu, so jim odgovorili: "Ravno prav, saj smo bili ravno brez drv. V Selcih je zavezniški vojak grozil z nožem družini, ki ni hotela izdati, kdo je postavil slavolok. Ko ga je obstopilo 30 domačinov, je poklical na pomoč, in s pojačitvami so prišli nemški ujetniki ter civilna in vojaška policija in zaščiteni z orožjem so podrli slavolok" (AS II, 1).

Maltretiranja je bilo res veliko in pri tem ZVU ni izbirala sredstev. Od pogromov v šolah, kjer so snemali Titove slike in italijanske zastave z zvezdo, do aretacije demonstrantov in nekdanjih pripadnikov ljudske oblasti je tekla akcija zastraševanja tržiške okolice. Veliko je bilo tudi diverzantskih akcij, ki so jih opravljali četniki, Poljaki, ustaši in domobranci pod vodstvom generala Andersa. Klima je od avgusta 1945 do avgusta naslednjega leta spominjala na najhujše fašistične pohode in evidence vseh preganjanj nam pokaže obseg represije (Tab. 3).

Iz vsega tega jasno sledi, da je bil v tem okraju pritisk zaveznikov izredno močan. ZVU je hotela sama preprečiti vsak zunanji videz ljudskega hotenja, kar je italijanskim strankam dovoljevalo, da so potovale v zavetrju zaveznikov (AS II, 3).

Da bi se izognili najhujšemu, so nekdanji ljudski obori zbrali nekaj najvidnejših imen v tržiškem okraju in njim je šla čast, da so zavezniške prepričali, da je takšno nasilje nepotrebno. Izbranci so bili:

1. Pahor Karlo, lastnik žage, Tržič, via S. Polo 138,
2. Fontanot Ester, profesor matematike, Ronke, via D'Annunzio 23,
3. Brahtovič Ottorino, inženirski pripravnik, Ronki, via Duca d'Aosta 24,
4. Giorgio Fioravante, lastnik pekarnice, Ronki, Piazza Oberdan 5,
5. Bassi Giuseppe, trgovec z živili, Selz, via Monte Cosi,
6. Pahor Stanko, lesni trgovec, Ronki, via d'Annunzio št. 24,
7. Gambi Angelo, podjetnik, Tržič, via S. Francesco d'Assisi,
8. Riccatti Antonio, učitelj, Tržič, via Bagni,
9. Baldassi Luigi, gostilničar, Tržič, via Puccini,
10. Fumis Domenico, premožen kmet, Turjak, Via Garibaldi,
11. Spanghero Rodolfo, trgovec s čevlji, Turjak, Piazza della Liberta,
12. Barbo Rodolfo, gostilničar, Tržič, Piazza Cavour,
13. Azzan Ermano, veletrgovec z ribami, Tržič, via Mazzini,

Tabela 3: Evidenca preganjanj v Tržiškem okraju (avgust 1945 - avgust 1946).**Tabella 3: Evidenza delle repressioni nel distretto di Monfalcone (agosto 1945 - agosto 1946).**

Kraj	Datum	Kršitev	Objekt	Zaprti	Aretirani	Avtor	Ura	Št. objek.	Funkcija	Izpuščen
Begliano	10.2.1946	rušenje	slavolok		2	ang. polic.	14	1		
Selz	11.2.1946	rušenje	slavolok			ang. polic.	13.30	2		
Turiacco	11.2.1946	rušenje	slavolok	1	2	ang. polic.	14.30	1		
Monfalcone	10.2.1946	prepoved	slavolok			civil. polic.	9	2		
Villaraspa	11.2.1946	rušenje	slavolok				popoldan	1		
Tržič	11.2.1946	prepoved	slavoloki			civil. polic.	17.30	vsi		
Staranzan		rušenje	slavolok			civil. polic.				
Turiacco	26.2.1946	rušenje	obel. padl.		2	vojaki	15			
Tržič	4.7.1945	aretacija			1	angl. polic.			pred. SIAU	1.8.1945
Redipuglia	21.6.1945	snemanje	zastave			ZVU				
Turacco	30.6.1945	provokacija	ples			mornarji				
Turiacco	30.6.1945	provokacija	zastave			vojaki				
Turiacco	1.7.1945	aretacija				zav. polic.			pr. KNOO	15.7.1945
Redipuglia	1.7.1945	trganje	zastava			zav. vojaki				
Tržič	8.7.1945	trganje	zastava			zav. vojak				
Pieris	23.7.1945	demonstr.	čr. borza		5	ženske				25.7.1945
Sagrado	1.8.1945	trganje	zastava			pj. vojak				
Tržič	17.8.1945	protest			9	tanki				12 mesec.
Tržič	28.8.1945	preiskava			3	zav. polic.				1 mesec
Tržič	7.9.1945	razpust.	SIAU							
Tržič	13.9.1945	izselitev	SIAU							
Tržič	13.9.1945	izselitev	ZPM							
Bistrigna	27.9.1945	požig	NOOSIAU							
Tržič	2.10.1945	prepoved	napisi		3					
San Polo	4.10.1945	aretacija							pred. NOO	
Fogliano	6.10.1945	aretacija	meja						Cebrula	
Ronki	11.10.1945	provokacija	ples							
Turjak	11.10.1945	aretacija	napisi						pred. NOO	10 mesec.
Tržič	17.10.1945	ukaz	izselitev						MNOO	
Turjak	23.10.1945	aretacija							pred. SIAU	18.11.1945
Fogliano	26.11.1945	aretacija				policija				den. kaz.
Turjak	30.11.1945	izselitev							KP JK	
Aris	14.12.1945	aretacija				policija				
Staranzan	23.1.1945	protest	lakota			guverner			žene	
Pieris	26.1.1946	pričevanje	deklarac.		2	policija	18			

14. Clemente Marino, hotelir, Tržič, via Friuli Hotel Moncenisio,

15. Cosolo Teresa, gostilničarka, Tržič, via Cosolič 3,

16. Lauri Antonio, trgovina z železnino, Tržič, via Duca d'Aosta,

17. Milost Adolfo, trgovec s kurivom, Tržič, via Mazzini 12,

18. Visintin Virgilio, premožen kmet, Palazzo Fogliano,

19. Clemente Ricardo, mesar, Staranzano,

20. Baucar Giovanni, trgovec, Tržič, via Roma št. 18,

21. Devetak Franc, gostilničar, Tržič, via 9 giugno št. 25,

22. Cernigoj Anton, urar, Tržič, via Friuli, (AS II, 5).

Iz gradiva ni bilo mogoče razbrati, ali se je položaj po posredovanju teh ljudi res umiril, saj je ZVU še zmeraj zelo močno napadala jugoslovanski oz. socialistični koncept. Za danes in jutri je bil glavni namen razbijanja enotnosti med Slovenci in Italijani in med delavci in kmeti, destabiliziranje internacionalističnega gibanja. Pritisk na organizacije in posameznike je zmanjševal njihovo politično aktivnost in rahljal njihovo zvestobo socializmu. Kampanjo proti notranji opoziciji so vodili predvsem odvetniki, veleposestniki in duhovniki, za njimi pa sta stali organizacijska struktura in realna moč Zavezniške vojaške uprave. Zavezniški pre-

vzem teritorija je pomenil nevtraliziranje ljudske oblasti in ustvarjanje pogojev za vrnitev Italije. Pri tem je ZVU ponavljala stare vzorce in zaposlovala predvsem "zveste" in tiste, ki so se vključili v *Sindacati giuliani*. Tej organizaciji so se po neuspeli politični stavki v podporo jugoslovanskih zahtev na pariški mirovni konferenci pridružili mnogi delavci, ki so zaslutili, da je socializma v teh krajih za vedno konec. Ta preskok je za vedno razbil sindikalno enotnost tržiškega delavskega razreda, ki je postala še krhkejša, ko so v ladjedelnici začeli zaposlovati istrske priseljence. Ljudje, ki sta jih pestili lakota in beda, so imeli dve poti: bodisi da so se prilagodili in ostali bodisi vztrajali in odšli.

Prva opcija je bila za tiste, ki so ladjedelnico pustili za partizane in s tem izgubili stik s produkcijskim procesom, nesprejemljiva. Po podpisu mirovne pogodbe 10. 2. 1947, ko jih niso spustili niti na jutranji apel pred ladjedelnico, so razumeli, da se je njihov delovni cikel zaključil. Predvsem kraji ob izlivu Soče, ki so bili zaradi veleposesti zmeraj lego revščine in zaradi tega vedno rezervoar delovne sile, so se po vojni znašli v silni depresiji. Čeprav bi radi spremenili svojo usodo, jih je politika pozabila in dala raje prednost homogenim skupinam istrskih beguncev, ki so tudi homogeno volili za vladajočo stranko. Rovarjenje tajnih italijanskih krožkov, ki je okrog sebe polariziralo istrske begunce, je imelo za cilj naseljevanje le-teh v luči prihodnjih volitev (1948). Ni bil le občutek, ampak komuniste so res mešali iz države z zapiranjem tovarn in krizo latifundija. Pariška odločitev, da gresta Tržič in Gorica s pripadajočimi okrožji v Italijo, nasilništvo band, črnoborizjanstvo, politična klima in neperspektivna prihodnost so marsikoga prepričali, da je odšel graditi socializem v Jugoslavijo. Sezname odpuščenih in političnih preganjancev se je presenetljivo križal s seznamami izseljenih v Jugoslavijo.

Potem ko je predsednik Občine Ronchi 10. 4. 1947 opomnil zavezniškega guvernerja majorja Kitsona Harris, da so izseljenci v Jugoslavijo dolžni vrniti prehranske bone pripadajočemu občinskemu oddelku, se je ZVU obrnila na Skupne (enotne sindikate) in od njih zahtevala, da ji sporočijo imena vseh, ki so odšli v Jugoslavijo. Tajništvo Mestnega odbora skupnih sindikatov je ZVU z datumom 17. 4. 1947 poslalo seznam, ki ni upošteval ne zadnjih odhodov ne zadnjih prihodov. Zanimiva je zahteva predsednika občine, da vse, ki so migrirali, izbrišejo iz matičnih evidenc. To je leto kasneje vsem, ki so se vračali, povzročalo silne težave (NARA, 1). Iz seznamov je razvidna migracija delavcev in družin iz tržiškega okraja po občinah (Tab. 4).

Kot izhaja iz korespondence med zgornjimi naslovi, je razvidno, da seznam ni bil popoln in da so ga od decembra 1946 do decembra 1947 dopolnjevali (NARA, 2).

Tabela 4: Število migrantov iz Tržiškega okraja.
Tabella 4: Numero dei migranti dal distretto di Monfalcone.

Občina	Družine	Delavci
Doberdob	4	16
Devin-Nabr.	2	10
Fogliano	2	45
Grado		7
Monfalcone	29	699
Ronchi	11	180
San Canz.	11	136
S. Pier	2	43
Staranzano	8	89
Turiacco	7	69
SKUPAJ	76	1.294

Mnogi so se tudi hitro vračali, dokler se po resoluciji informbiroja niso vrnili skoraj vsi. Izkušnja teh delavcev ni bila ohrabrujoča. Potem ko so v Jugoslaviji res socializirali produkcijska sredstva, je bila realnost dihotomična s teorijo. V Jugoslavijo so odšli najboljši kadri, kar je povzročilo kronično šibitev organiziranega delavskega razreda v Tržiču in Posočju. Res je, da je revolucionarna izkušnja sublimirala pozornost delavskega razreda do te mere, da je bilo zmožno zapustiti vse in slediti klicu revolucije. V tem smislu se lahko vprašamo, kdo so bili "Monfalconesi" in kaj je bil "controesodo". Izredno mehko družbeno tkivo, ki se je izkristaliziralo po svetovni vojni, je bilo podrejeno bitkam za meje, bitki za kruh in bitki za svobodo. Desetletja brezpravja so ljudi navdihnili v iskanju gotovega zatočišča, ki ga Julijska krajina ni zagotavljala. Tako so eni bežali od tistega, kar so drugi iskali. Vojno in povojno obdobje je temeljito premešalo prebivalstvo obeh strani najbolj severnega jadranskega zaliva. Migracij je bilo že prej veliko in ni bilo naključje, če so se delavci iz Pulja selili v tržiško ladjedelnico in obratno. Številčna analiza, analiza individualnih in kolektivnih motivov odhoda naj bi bili oddolžitev zgodovinopisja grenkim izukušnjam ljudi. Verjetno je o njihovi usodi še veliko neznanega in osebne zgodbe lahko usmerijo zgodovinarje, da to odkrijejo. Z interpretacijo dogodkov in ljudi v njih sta se na literarnem področju spoprijela tudi Pier Paolo Pasolini in Claudio Magris. Oba nekako priznavata, da je bil odhod v Jugoslavijo zavestna odločitev in prepričanje, da se novi svet lahko gradi na razvalinah starega. Kljub temu, da mnogi to epizodo uvrščajo v utopični svet iskanja novega, je to enkratno dejanje Tržičanov, njihov prispevek k premagovanju nacionalizma in rasizma, ki so ga na isti zemljepisni širini mnogi širili, da bi iz druge stranice jadranskega trikotnika zvabili prav toliko ali še večje število prebivalstva. Že od nekdaj so nacionalisti vedeli, da bo z uvedbo splošne in enake volilne pravice treba nacionalno obvladati množice. Nestrpnost do

vzpona tistih, ki so jih vedno zanikali, je opravila svoje. Kar so eni razumeli takoj, ni bilo dano drugim razumeti do danes. To enkratno zavest je nedvomno formiral svet

velikega obrata, svet večtisočglave delavske množice, ki jo je discipliniral vsakodnevni delovni proces.

IL "CONTROESODO". MIGRAZIONI POSTBELLICHE DELLA POPOLAZIONE ITALIANA IN JUGOSLAVIA (1945-54)

Boris M. GOMBAČ

Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18

e-mail: boris.gombac @guest.arnes.si

RIASSUNTO

La fine della seconda guerra mondiale fu caratterizzata da una serie di accordi internazionali atti alla spartizione delle sfere d'influenza tra le grandi potenze. Gli Stati Uniti, la Gran Bretagna e l'Unione Sovietica avevano definito le zone d'occupazione. La liberazione jugoslava dei territori fino all'Isonzo rappresentò una preoccupazione per tutti gli interessati. La Gran Bretagna, che aveva aiutato a formare la politica alleata in Italia, non vide di buon occhio l'occupazione della Venezia Giulia da parte degli jugoslavi. Dopo i famosi 40 giorni il trattato di Belgrado divise il territorio interessato in due zone d'influenza. Le alte autorità popolari jugoslave persero nella zona A sia il potere sia l'influenza tra le masse. La classe operaia monfalconese che si era formata nella Resistenza aveva deciso di far parte della Repubblica Socialista Jugoslava. Le vessazioni subite dopo l'agosto 1945 e dopo la visita nella regione della commissione interministeriale per la conferenza della pace smorzarono la forza del proletariato locale. Gli alleati avevano condizionato la ripresa dell'attività cantieristica con un consenso alle forze del centrodestra italiano. Molti operai che avevano vissuto l'esperienza della Resistenza rimasero davanti ai cancelli. All'appello si preferiva privilegiare i profughi dell'Istria, esautorando la manodopera locale. Un elenco di 1.294 persone emigrate in Jugoslavia fa intravedere l'ampiezza del fenomeno. Agli operai fecero seguito pure 76 famiglie. La provenienza degli emigrati diretti in Jugoslavia era concentrata a Monfalcone e nei comuni del basso Isonzo. La maggior parte di questi si spinse a Fiume da dove, nel 1945, venne espulso il grosso della popolazione italiana. A causa della risoluzione del Cominform l'esperienza non si rivelò felice. Molti ritornarono in regione traumatizzati dai fatti subiti e perdendo ogni contatto con la grande fabbrica. I Sindacati unici che avevano formalizzato gli elenchi aiutarono al reinserimento di molti. Ma tanti emigrarono in Australia, perdendo definitivamente la loro corsa per un avvenire migliore.

Parole chiave: trattative belliche, sfere d'interesse, Liberazione, amministrazione popolare, Venezia Giulia, migrazioni dall'Italia in Jugoslavia, Cominform

VIRI IN LITERATURA

AS II, 1 – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (AS). Oddelek za dislociarano arhivsko gradivo II, fond Pokrajinski Narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst, škatla 35/I, politično poročilo.

AS II, 2 – AS II, Zbirka podpisi za priključitev k Jugoslaviji 1945.

AS II, 3 – AS II, PNOO, šk. 35/I, poročilo o preganjanju s strani angleške policije.

AS II, 4 – AS II, PNOO, šk. 35/I, seznam delegacije za

sprejem mednarodne komisije za okraj Tržič, 1946.

AS II, 5 – AS II, PNOO, šk. 35/I, seznam uglednih ljudi v okraju Tržič, 1946.

AS II, 6 – AS II, Osební fond dr. Frana Zwittera.

PRO, 1 – Public Record Office, Surrey (PRO). Foreign Office 371/67 324, Memorandum o STO.

NARA, 1 – National Archives and Record Administration, Washington (NARA), RG 331, 11304-115-62, civilian labour, 1947.

NARA, 2 – NARA, RG 331, 11304-115-86, Lists of workers emigrated to Yugoslavia or zone B, 1947.

- AD (1972):** Atti disoccupazione. Vol. III, Tom 1, 32. Roma.
- Atlante (1979a):** Atlante Storico Garzanti. Il mondo contemporaneo. Politica internazionale. Milano, Garzanti, 518, 529.
- Atlante (1979b):** Atlante Storico Garzanti. Politica degli alleati (1939-1945). Milano, Garzanti, 507.
- Atlante (1979c):** Atlante Storico Garzanti. Seconda guerra mondiale. La resistenza in Italia (1943-1945). Milano, Garzanti, 511.
- Audisio, W. (1975):** In nome del popolo italiano. Milano.
- Barker, E. (1976):** British Foreign Policy in South East Europe in the Second World War. London, Macmillan, 157-168.
- Churchill, W. (1970):** La seconda guerra mondiale, Vol IV: Isolati. Milano, 327-28.
- De Vecchi, C., Maschio, P. (1979):** Organizzazione del lavoro e condizione operaia all'Italcantieri di Monfalcone. Quale storia, 1. Trieste, 9-15.
- Deutscher, I. (1967):** Myths of the cold war. Containment and revolution. New York, Horowitz, 17.
- Fogar, G. (1982):** L'antifascismo operaio monfalconese tra le due guerre. Milano, Vangelista, 337-339.
- FRUS (1945):** TOM IV, Europe. Roma, 983-85.
- Girvan, N. (1976):** Economic Nationalists vs. Multinational Corporations: Revolutionary or Evolutionary Change? Dakar, IDEP. Italijanski prevod v Sviluppo II, št. 6, 144. Milano.
- Gombač, B. (1996):** Slovenija, Italija. Od prezira do priznanja. Ljubljana, Debora, 96-97, 106-107.
- Gombač, M. (1980):** Gradivo okrožnega NOO Trst in okrajnih NOO tržaškega okrožja 1945-1947. Ljubljana, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 143-163.
- Gombač, M. (1996):** Autonomia e decentramento della politica jugoslava alla fine del secondo conflitto mondiale. Un caso specifico: il Comitato regionale di liberazione nazionale per il litorale sloveno e Trieste. Annales, 8/96. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno raziskovalno središče republike Slovenije, 87-110.
- Gombač, M. (1998):** Nova uprava Primorske. Acta Histriae, VI. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, 127-138.
- Graziani, A. (1972):** L'economia italiana, 1945-70, Introduzione. Bologna.
- INEA, (1948):** La distribuzione fondiaria in Italia. Roma.
- Novak, B. C. (1973):** Trieste 1941-54. La lotta politica, etnica e ideologica. Milano, Mursia, 234.
- Pinzani, G. (1975):** Yalta: la forza del mito. Rinascita, 25. 4. 1975. Roma.
- Piscitelli, E. (1975):** Da Parri a De Gasperi. Storia del dopoguerra 1945-48. Milano, 48-52.
- Poggi, G. (1974):** La chiesa nella politica italiana dal 1945 al 1950. Italia 1943-50. La Ricostruzione. Bari, Woolf, 275.
- Ragionieri, E. (1976):** L'Italia alla fine della seconda guerra mondiale. Storia d'Italia, 4. Torino, Einaudi, 2443-2453.
- Rossi Doria, M. (1963):** Rapporto sulla federconsorzi. Bari, 145.
- Rossi, E. A. (1984):** Alleati e Resistenza in Italia. Resistenza e questione nazionale. Udine, Del Bianco, 207-223.
- Stiplovšek, M. (1988):** Delavska enotnost. Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana, Mladinska knjiga, 192.
- Šepić, D. (1983):** Vlada Ivana Šubića. Zagreb, Globus, 155-58.
- Valdevit, G. (1986):** La questione di Trieste, 1941-1954. Milano, Angeli, 32, 35.
- Vilhar, P. (1942):** O slovenskih mejah (Prežihov Voranc). Ljubljana, Agitacijsko prosvetna komisija CK ZKS.
- Zwitter, F. (1975):** Priprave znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni, Osvoboditev Slovenije 1945. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 258-276.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2001-02-18

UDK 314.7(497.4-14)"19"

VPLIV SELITVENIH GIBANJ NA SPREMINJANJE ŠTEVILA PREBIVALCEV V PIRANU SREDI 20. STOLETJA

Ivica PLETIKOSIĆ

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

IZVLEČEK

V tej kratki predstavitvi gibanja števila prebivalstva v Piranu v 20. stoletju je poudarek na obdobju, ko se je število prebivalcev najbolj intenzivno spreminjalo. To je vsekakor šesto desetletje obravnavanega stoletja, čas nekako od spomladanskih volitev leta 1950, do popisa prebivalstva na pomlad 1961.

Gibanje števila prebivalcev v omenjenem desetletju je izračunano na podlagi arhivskih virov in statističnega gradiva. Izsledki raziskave kažejo, da je v preučevanem desetletju mesto skoraj v celoti zamenjalo svoje prebivalstvo. Staroselcev je ostala približno desetina.

Geopolitični dejavniki opisani v članku so sicer bistveno vplivali na število prebivajočih v mestu, vendar ne gre prezreti fizičnogeografskih dejavnikov, ki so onemogočili širjenje mesta (in s tem dviganje števila njegovih prebivalcev) in katere pričujoče delo ne obravnava.

Ključne besede: migracije, Piran, 20. stoletje

THE IMPACT OF MIGRATION MOVEMENTS ON THE CHANGING OF THE NUMBER OF PIRAN INHABITANTS IN THE MID-20th CENTURY

ABSTRACT

An emphasis on this brief presentation of the changing of the Piran population in the 20th century is on the period when the number of its inhabitants was changing most intensely. This is no doubt the 6th decade of the dealt with century, the time from the spring elections in 1950 to the census in spring 1961.

The changing of the number of people living in Piran in the above mentioned decade has been calculated on the basis of archival sources and statistical materials. The results show that during the studied decade the town changed its population almost in full. Only about 10% of the indigenous population remained there.

Although the geopolitical factors described in this article had a great impact on the number of people living in the town, we should not overlook the physical-geographic factors that prevented expansion of the town (and thus the number of its inhabitants) and are not dealt with in the present article.

Key words: migrations, Piran, 20th century

UVOD

To delo je v bistvu nadaljevanje avtorjevega članka iz 20. številke pričujoče revije. Obilica novega gradiva, obdelanega po izidu 20. številke Annales (predvsem Letni pregledi gibanja prebivalstva 1948-1951 in Register imigrantov 1952-1956) omogoča dokaj natančno izračunavanje gibanja števila prebivalcev v mestu v času, ko so bile migracije najbolj intenzivne.

Množične migracije, ki so potekale v Piranu v šestem desetletju 20. stoletja, nimajo primerjave v novejši zgodovini mesta. Podobne nagle spremembe števila prebivalstva je mesto spoznalo ob srednjeveških kugah. Torej zaradi povečane umrljivosti bolj kot zaradi izselitev.

Za objektivno dojetje obsega v članku obravnavanih migracij, je potrebno poznati gibanje števila prebivalstva v mestu vsaj pol stoletja pred eksodusom, v času, ko je bilo najbolj obljudeno. To je bilo v začetku 20. stoletja, v zadnjih letih obstoja Avstro-ogrskega cesarstva. Od razpada habsburške monarhije je število

Pirančanov padalo ali stagniralo. Izjema je le obdobje neposredno po povojnem eksodusu. Ta trend se do danes ni ustavil, zato ima mesto ob koncu obravnavanega stoletja za polovico manj prebivalstva kot ob njegovem začetku.

GIBANJE ŠTEVILA PREBIVALSTVA V MESTU OD ZAČETKA 20. STOLETJA DO KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE

Po zadnjih dveh Avstrijskih štetjih prebivalstva je imel Piran čez 7.000 prebivalcev (1900 - 7.006; 1910 - 7.379) (Cadastre, 1946, 528). Glede na tendence priselitev v desetletju pred zadnjim popisom (PAK. PA, P 10) in na splošno gospodarsko blagostanje mesta v tem času, je število njegovih prebivalcev do začetka prve svetovne vojne lahko samo raslo.

Prva svetovna vojna je spremenila politične zemljevide preučevanega prostora in s tem vplivala na širše mestno migracijsko zaledje. Glavno mesto nove državne tvorbe, ki si je po prvi svetovni vojni lastila občino

Riepilogo dei computi giornalieri di Sezione⁽¹⁾Comune di **PIRANO** Provincia di **ISTRIA**

SEZIONI	Num. dei fogli	POPOLAZIONE PRESENTE			SEZIONI	Num. dei fogli	POPOLAZIONE PRESENTE		
		MF	M	F			MF	M	F
Q - 1	495	1884	795	1089					
Q - 2	483	1570	639	931					
Q - 3	489	1623	684	939					
Q - 4	-	-	-	-					
B - 5	153	567	253	314					
B - 6	123	489	226	263					
B - 7	-	-	-	-					
C - 8	116	416	212	234					
C - 9	159	701	404	387					
C - 10	153	1123	547	576					
C - 11	211	941	456	485					
C - 12	242	1177	615	562					
C - 13	-	-	-	-					
D - 14	148	631	308	323					
D - 15	-	-	-	-					
E - 16	133	675	333	342					
E - 17	136	657	336	321					
F - 18	113	582	278	304					
F - 19	58	291	161	130					
F - 20	78	406	192	214					
Totale		3390	1352	2038					

(1) Usare, separatamente, un modulo per i fogli di famiglia ed uno per i fogli di convivenza.

VIII CENSIMENTO GENERALE DELLA POPOLAZIONE - 21 Aprile 1936 - XIV

Riepilogo dei computi giornalieri di Sezione⁽¹⁾Comune di **PIRANO** Provincia di **ISTRIA**

SEZIONI	Num. dei fogli	POPOLAZIONE PRESENTE			SEZIONI	Num. dei fogli	POPOLAZIONE PRESENTE		
		MF	M	F			MF	M	F
Q/1	3	24	18	6					
Q/2	6	116	58	58					
Q/3	-	-	-	-					
Q/4	3	19	19	-					
B/5	5	201	229	12					
B/6	1	4	1	3					
B/7	14	23	23	-					
B/8	1	5	5	-					
B/9	1	8	8	-					
B/10	-	-	-	-					
B/11	-	-	-	-					
B/12	2	10	9	1					
B/13	-	-	-	-					
B/14	1	10	10	-					
B/15	-	-	-	-					
E/16	-	-	-	-					
E/17	-	-	-	-					
E/18	-	-	-	-					
E/19	-	-	-	-					
E/20	-	-	-	-					
Totale	27	520	440	80					
Q. B.	4	-	-	-					

Sl. 1: Zbirni podatki osmega Italijanskega splošnega popisa prebivalstva z dne 21. 4. 1936 za občino Piran.

Foto 1: VIII censimento generale della popolazione - 21 Aprile 1936 - XIV. Riepilogo dei computi giornalieri, Comune di Pirano, Provincia d'Istria.

(Kraljevina Italija), je ležalo približno enako daleč kot glavno mesto stare države (Avstro-ogrske), le da skoraj diametralno nasprotno. V stari državi so državni uslužbenci prihajali s severa, v novi pa z juga.

Povojne spremembe so se odrazile tudi v zmanjšanju števila meščanov. Padanje števila slednjih se je ustavilo nekje med številčkama 5 in 6 tisoč. V zadnjem splošnem popisu prebivalstva, ki ga je fašistična Kraljevina Italija izvedla na ozemlju svoje države (PAK. PA, P 36 - po veliki gospodarski krizi), so popisovalci našli 5.236 prebivalcev v mestu, 5.855 v ožjem mestnem zaledju in 1.279 v skoraj povsem Slovenskih vaseh nad dolino reke Dragonje. Spomladi leta 1936 naj bi po teh podatkih (slika 1) v občini prebivalo 12.370 oseb, ali nekaj več kot ob samem začetku stoletja (Pletikosić, 1999, 22).

SPREMINJANJE ŠTEVILA PREBIVALSTVA OD KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE DO SPOMLADANSKIH VOLITEV LETA 1950

Ko so enote Jugoslovanske armade 1. 5. 1945 zasedle SZ Istro, se je v Piranu končalo skoraj četrto stoletje dolgo obdobje fašizma. Na osnovi Beograjskega (9. 6.) in Devinskega (20. 6.) sporazuma je bila Julijska krajina z Morganovo (modro) črto (linijo) razdeljena na cono A (zahodni del Julijske krajine) in cono B (vzhodni del Julijske krajine - do rapalske meje), v kateri je bil tudi Piran in ki je bila pod zasedbo in vojno upravo Jugoslovanske vojske (Marin, 1992, 164).

Še ne pol leta po koncu druge svetovne vojne je oktobra 1945 nova oblast popisala prebivalstvo Istre. Glede na rezultate te tako imenovane Rogličeve ankete (Cadastre, 1946, 528, 583) - mesto 5.035 prebivalcev, občina pa 11.391, je mesto drugo svetovno vojno preživelo brez večjih demografskih pretresov, ne upoštevajoččasne migrante in begunce, seveda (Pletikosić, 2000, 219-221). Vojaki Jugoslovanske Armade so delno nadomestili prebivalstvo, ki ga je izgubila občina.

Za meščane Pirana se je začelo obdobje precejšnje negotovosti. Politični in gospodarski ukrepi Vojne uprave jugoslovanske armade (VUJA) jim niso vplivali upanja v boljši jutri, ker so hote ali nehote prizadejali škodo predvsem prebivalstvu italijanske narodnosti. Vpeljava jugolire, ki jo v coni A niso priznavali, je oteževala vzdrževanje tradicionalnih vezi s Trstom vsem Pirančanom, vendar so začetni ukrepi ljudske oblasti prizadejali največ škode najvišjemu, torej gospodarsko najmočnejšemu in hkrati številčno najšibkejšemu sloju prebivalstva. Omenjena elita je v Avstro-ogrskem času predstavljala jedro iridentističnega gibanja (de Castro, 1999), v obdobju Kraljevine Italije, pa je bila v močno oporo fašističnim oblastem.

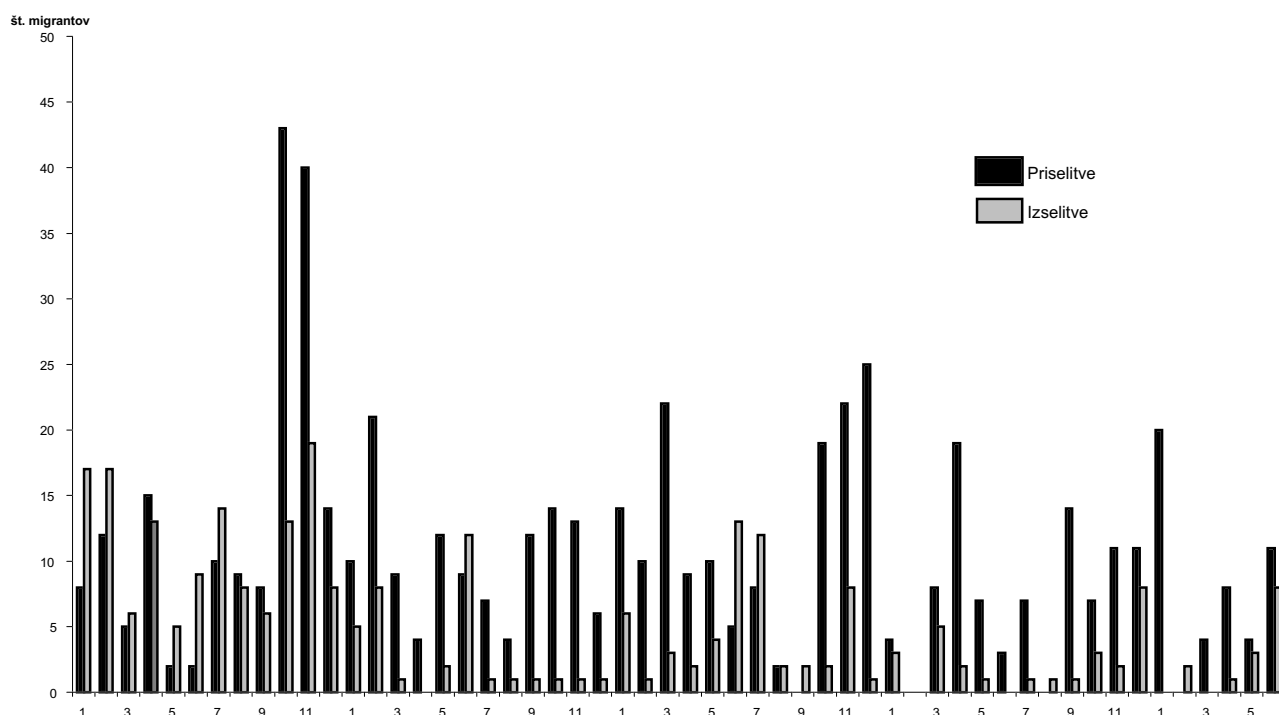
Če so zaplembe premoženja, nacionalizacijski postopki, odprava kolonata in agrarna reforma ekonomsko

uničevali samo tako imenovano družbeno smetano, pa so Ljudska sodišča, predvsem pa Epuracijske komisije segale tudi v nižje sloje. Z odvzemom (stalnim ali začasnim) osnovnih državljskih pravic (perdita perpetua dei diritti civili, interdizione dai pubblici uffici, proibizione di professione, esercizio, arti, industria, commercio e simili), so komisije ekonomsko ogrozile večino tistih oseb, ki so med vojno tako ali drugače sodelovale z režimi sil osi (fašistično Kraljevino Italijo, Republiko Salo, nacistično Nemčijo). Od začetka julija 1947 do konca septembra istega leta je piranska Epuracijska komisija obravnavala čez 400 oseb (PAK. PA, ZEK), kar je predstavljalo skoraj desetino meščanov.

Najhujši ekonomski udarec pa je celotno prebivalstvo SZ Istre doživelo v začetku leta 1947. Ker takratni oblastniki takrat še niso vedeli, kako velik kos pogače (ozemlja) so si prislužili z zmago v drugi svetovni vojni in kako bo potekala končna meja med Italijo in Jugoslavijo, so za vsak slučaj z vprašljivih ozemelj deportirali večino sredstev za proizvodnjo. Vse motorne ladje so bile odpeljane v Dalmacijo (Terčon, 1989, 125). V izolskih tovarnah ribjih konzerv so demontirali večino strojev, delavcem pa so celo jemali njihovo osebno orodje (Kramar, 1992, 176-177). V rudniku črnega premoga Sečovlje so odžagali kovinski rudniški stolp, ter ga odpeljali v Rašo. Sicer pa so se podobno (sočasno) Angleži obnašali v Pulju. Iz starih Avstro-ogrskih vojašnic so odnašali celo umivalnike in straniščne školjke (Crnica, 2000).

Naštete stvari, kljub temu, se po podatkih iz občinskih Registrov priseljenega in odseljenega prebivalstva (Graf 1) (PAK. PA, R 1; PAK. PA, R 2; Pletikosić, 2000, 223) ter Letnih pregledov gibanja števila prebivalstva (PAK. PA, LP 48; PAK. PA, LP 49; PAK. PA, LP 50; PAK. PA, LP 51), Pirančani vse do volitev spomladi leta 1950 le posamično izseljevali (pretežno inteligenca). V zgodnjem povojnem času je bil migracijski saldo pozitiven, saj se je od začetka leta 1946 do konca leta 1949 odselilo 252 oseb, priselilo pa 526, ali dvakrat več. Ker je bil tudi naravni prirastek pozitiven in sicer poprečno 70 novih rojstev več kot smrti letno v letih 1946, 1947 in 1948 (PAK. PA, SP 46-49) se ti podatki dokaj dobro ujemajo s številom meščanov zabeleženim v Letnem pregledu gibanja stalnega prebivalstva za januar leta 1948 (5.536) (PAK. PA, LP 48). Še več, tudi število prebivalstva v decembru (5.605) je po istem viru dokaj blizu številu prebivalstva, ki ga za mesto navaja popis prebivalstva iz leta 1948 (5.350) (P 48).

Letni pregled gibanja stalnega prebivalstva Piranskega Prijavnega urada za leto 1949 (PAK. PA, LP 49) ob koncu decembra beleži 5.605 prebivalcev v mestu. Politične in gospodarske spremembe v letu 1947, torej niso bistveno vplivale na število meščanov.

Graf 1: Migracijski saldo v Piranu od januarja 1946 do junija 1950 (PAK. PA, R 1; PAK. PA, R 2).

Grafico 1: Saldo migratorio a Pirano dal gennaio 1946 al giugno 1950 (PAK. PA, R 1; PAK. PA, R 2).

MIGRACIJSKI SALDO IN ŠTEVILO PREBIVALCEV OD LETA 1950, DO POPISA PREBIVALSTVA V LETU 1956

Z letom 1950 je Prijavni urad začel drugače računati število prebivalcev v mestu. Januarja naj bi po novem v Piranu prebivalo 6.068 oseb, ali skoraj 500 več kot pred novim letom 1950. V rubriko za december tega leta je vpisana številka 5.953 (PAK. PA, LP 50).

Obravnavano leto so najbolj zaznamovale spomladanske volitve v okrajna ljudska odbora Koper in Buje (Beltram, 1986, 284-290) na katerih se je Italijansko prebivalstvo regije s svojo relativno visoko abstinenco in precejšnjim številom neveljavnih glasovnic, kar precej zamerilo oblastnikom. Ti so posledično spremenili migracijsko politiko. Ne samo, da migracij niso več ovirali, še spodbujati so jih začeli, predvsem odselitve. Nekateri učenci piranske Pomorske šole so tisti čas ponoči hodili od veže do veže in vzklikali proti italijanska gesla. V prvih štirih mesecih leta 1950 Prijavni urad sploh ne zabeleži primerov emigracije (v PAK. PA, R 2 so zabeleženi trije), v naslednjih osmih mesecih, pa se je izselilo čez 200 oseb.

Po Letnem pregledu za leto 1951 je mesto v začetku leta gostilo 5.953 prebivalcev. Le nekaj manj jih je imelo na koncu avgusta. Takrat pa so občinski uradniki ugotovili, da število prebivalcev po njihovih evidencah ne ustreza realnosti v mestu. Rezultat analize dejanskega stanja je bilo poročilo Prijavnega urada, datirano z dnem 20. 10. 1951 (PAK. PA, Relazione 51). V njem

priznavajo, da je bilo v obdobju od 1. 1. 1949 do 30. 9. 1951 (33 mesecev) poleg 303 legalno izseljenih oseb še 564 takih, ki so se izselile mimo Prijavnega urada (fuori ufficio) in da v tistem trenutku v mestu biva 4.921 oseb. Podana je še njihova nacionalna sestava (PAK. PA, Prospetto 51). Italijanov je bilo 4.419, Slovencev 439, Hrvatov 44, Nemcev 9 in drugih 11 (Pletikosić, 2000, 224).

Novo število prebivalcev (4.921) so vpisali v rubriko za september, tako da je med obema mesecema za več kot 1000 oseb razlike. Do konca leta 1951 se navedeno število prebivalstva ni bistveno spremenilo. Naravni prirastek je bil pozitiven (živorojenih 78, umrlih 66), migracijski saldo pa negativen (priseljenih 77, odseljenih 108).

Letni pregledi demografskega gibanja prebivalstva za naslednja leta najverjetneje niso ohranjeni, ali niso bili niti narejeni. Ohranjena pa sta še dva registra (PAK. PA, R 3; PAK. PA, R 4), ki podajata migracijski saldo mesta od začetka januarja 1952, do konca oktobra 1955 (Graf 2) in se tako neposredno navezujeta na obdobje, ki ga obravnavajo Letni pregledi demografskega gibanja prebivalstva (1948-1951).

Na podlagi obeh omenjenih registrov, Letnega pregleda o gibanju stalnega prebivalstva za leto 1951 ter popisov prebivalstva v letih 1956 in 1961 je izdelan Graf 3, ki prikazuje gibanje števila prebivalstva v Piranu od januarja 1952 do oktobra 1955. Oba grafa (2 in 3) predstavljata migracijsko najintenzivnejše obdobje mesta v vsem 20. stoletju.

**Sl. 2: Knjiga priseljencev, 1952 dalje (PAK. PA, R 4).
Foto 2: Registro immigrazioni, dal 1952 in poi (PAK. PA, R 4).**

Do leta 1952 je oblast brez večjih težav nadomeščala izseljeno prebivalstvo, ker število slednjih ni bilo veliko in ker se niso izselili v strnjenem valu. Od marca do junija leta 1952 je potekal prvi val (najmanjši od vseh opaženih) izselitev. Udeležilo se ga je 300 oseb, kar pomeni, da so se v tem obdobju izseljevale poprečno dve do tri osebe dnevno.

Ker je VUJA (vojna uprava jugoslovanske armade) do konca leta 1953 naseljevala v mesto poprečno le eno osebo na dan, je vsak val izselitev zmanjševal število meščanov. Slednje je padalo, dokler se niso izselili vsi, ki so to nameravali storiti.

V začetku poletja leta 1952 je v Piranu živelo 4.700 ljudi. Do jeseni istega leta so imele priselitve in odselitve podobno intenzivnost, zato se število prebivalcev ni spreminjalo. Večina meščanov se je še vedno trdno oklepala svojih domov in upala na boljše čase ter na priključitev cone B k Italiji. Nekateri so sicer že bili pripravljeni na odhod (za vsak slučaj), čeprav so še upali, da selitev ne bo potrebna.

Ko je v začetku oktobra 1953 Zavezniška vojaška uprava v Trstu obznanila, da bo prepustila upravo cone A Italijanskim civilnim oblastem (kar je pomenilo prepustitev cone B Jugoslaviji), je večini staroselcev (oseb, rojenih v Piranu) zadnje upanje splavalo po vodi in začelo se je obdobje množičnega izseljevanja. To je potekalo (v treh večjih valovih) do začetka leta 1956. V letu dni, od oktobra 1953 do oktobra 1954 je VUJA povečevala število priselitev, vendar poprečje dveh imigrantov dnevno ni bilo doseženo. V istem obdobju se je v dveh valovih izselil poldrugi tisoč oseb.

Najprej, še pred zimo, so začeli odhajati tisti (pesimisti, realisti), ki so živeli v latentni pripravljenosti na potovanje. Že novembra istega leta (1953) je zabeleženo

najvišje mesečno število emigrantov v preučevanem obdobju (257 - med 8 in 9 dnevno). Tega jesenskega izselitvenega vala se je udeležilo približno 500 oseb. Ker je oblast še vedno nadomeščala samo eno izselitev dnevno, je padlo število prebivalstva. Čez zimo je mesto še imelo nad 4.000 prebivalcev, na pomlad leta 1954 pa je število prebivalcev spet začelo padati.

Spomladi 1954 se je začel drugi večji izselitveni val, po katerem je bilo mesto osiromašeno za novih 1.200 prebivalcev. Kljub sproščenemu izseljevanju oblast še vedno ni sprostila priseljevanja zato je število prebivalcev zdrknilo še nižje. Oktobra 1954, ob podpisu Londonskega sporazuma je v Piranu živelo 3.500 ljudi. Podpisani sporazum je še zadnje dvomljivce prepričal v to, da Piran pač ne bo več v italijanski državi.

Sporazum je tudi močno vplival na migracijske tokove v Piranu. Do njegovega podpisa je večina povojnih imigrantov v mestu izvirala iz neposredne sosesčine (cona B STO). Iz tega obdobja vleče korenine relativno visok delež Hrvatov v mestu. Po podpisu sporazuma, pa se je začelo množično priseljevanje iz vseh Jugoslovanskih republik in pokrajin, največ iz Slovenije.

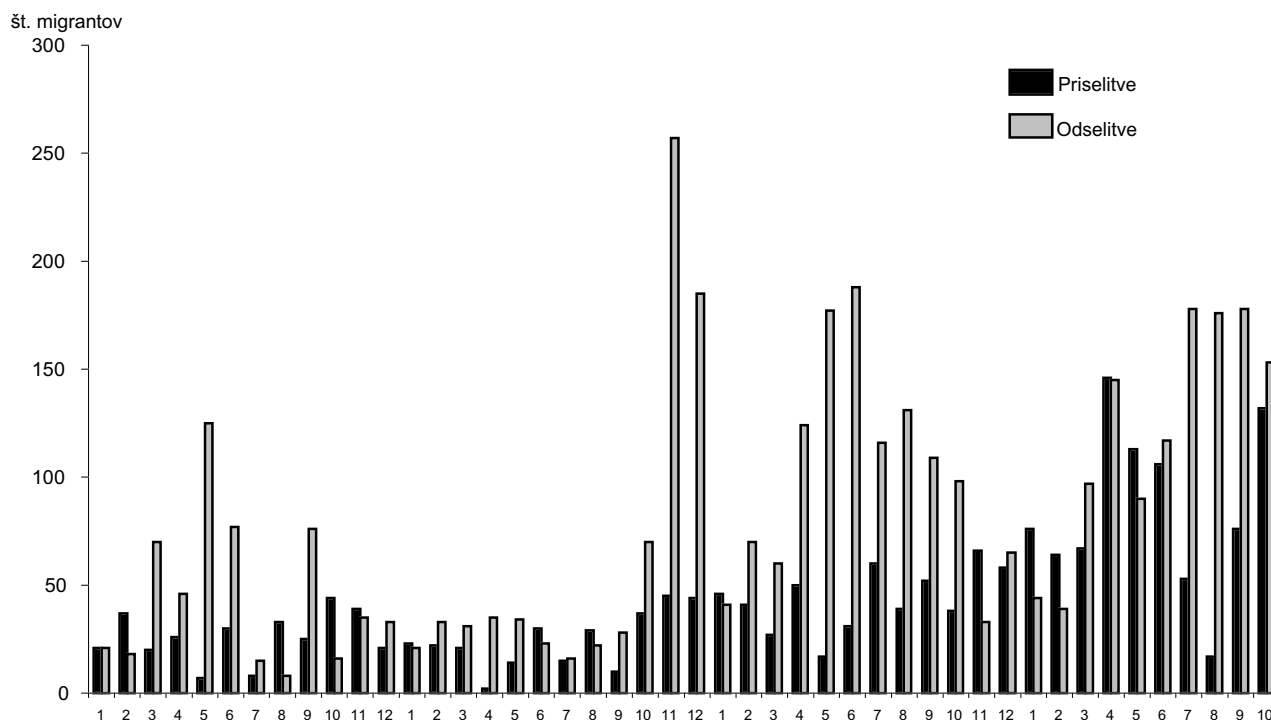
V zimi, ki je sledila sporazumu, je intenzivnost izselitev padla na poprečno 2 emigranta dnevno, okrepjene priselitve v istem času, pa so zadrževale število prebivalcev na nazadnje omenjeni številki (3.500) vse do junija 1955. Že marca leta 1955 se je začel zadnji val izselitev, ki je potekal do konca leta. Odnesele so novih 1.200 prebivalcev, ali poprečno štiri na dan. Od julija do septembra, po največji vročini celo šest dnevno.

Na ta zadnji, v bistvu pričakovani val emigracij se je oblast bolje pripravila kot na prejšnje, vendar je kljub temu uspela nadomeščati izgubljeno prebivalstvo mesta le do junija 1955. Po aprilskem poprečju petih priselitev

dnevno, je število imigrantov do jeseni upadalo, tako da se je ob intenzivnih izselitvah število prebivalcev v mestu do konca leta 1955 konstantno zmanjševalo. Tokratno padanje števila prebivalstva se je ustavilo okrog številke 3.000, kar je tudi najnižja številka, ki jo je mesto doseglo.

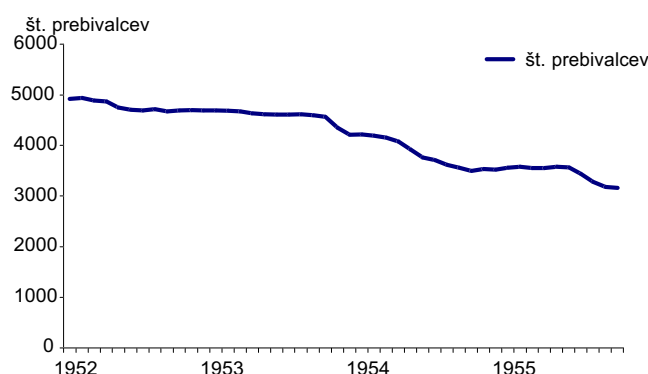
Z novim letom 1956 se je tudi za mesto začelo novo

obdobje. V štirih mesecih do popisa (registracije) prebivalstva aprila 1956 (P 56), se je izselilo še zadnjih 100 emigrantov zadnjega strnjenege vala odselitev. Po podatkih iz P 61-1 se je v tem času priseljevalo poprečno več kot 50 oseb mesečno, tako da je Piran ob registraciji prebivalstva aprila 1956 imel 3.547 prebivalcev, vsa občina pa 9.385.

Graf 2: Migracijski saldo v Piranu od januarja 1952 do oktobra 1955 (PAK. PA, R 3; PAK. PA, R 4).

Grafico 1: Saldo migratorio a Pirano dal gennaio 1952 all'ottobre 1955 (PAK. PA, R 3; PAK. PA, R 4).

Graf 3: Gibanje števila Pirančanov od januarja 1952 do oktobra 1955 (PAK. PA, LP 51; PAK. PA, R 3; PAK. PA, R 4; P 56; P 61-1).

Grafico 3: Movimento demografico dei piranesi dal gennaio 1952 all'ottobre 1955 (PAK. PA, LP 51; PAK. PA, R 3; PAK. PA, R 4; P 56; P 61-1).

GIBANJE ŠTEVILA MEŠČANOV MED POPISI PREBIVALSTVA V LETIH 1956 IN 1961

Ob popisu prebivalstva leta 1961 je v Piranu živelo 5.474 prebivalcev (P 61-2), ali 1.900 več, kot ob popisu spomladi 1956. Od teh 1.900 se jih je 1.366 priselilo v letih 1958-1961. V tem času se je večina v piransko občino priseljenega prebivalstva naseljevala v mestu samem. Kakor hitro pa so si novi prebivalci uspeli zagotoviti boljše materialne pogoje so po navadi zapustili mesto in si poiskali boljše življenjske pogoje v sosednjih krajih (Portorož, Lucija) in občinah (Izola, Koper).

Pri obdelavi podatkov iz popisa v letu 1961, se je uradnikom beograjskega Zveznega zavoda za statistiko v 10 knjigi na strani 199 prikradla drobna napaka. Zapisali so, da je ob popisu marca 1948 v Piranu živelo 5.452 oseb, ob popisu marca 1953 pa 3.574, ter ob popisu marca 1961 5.474. Na tem zavodu niso čutili potrebe

niti z opombo opozoriti uporabnike statističnega vira, da je popis prebivalstva na ozemlju cone B v letu 1948 izveden decembra in ne marca ter da popisa prebivalstva v coni B leta 1953 sploh ni bilo. Šele aprila 1956 (pol leta po priključitvi k Jugoslaviji) je po načelih Jugoslovanskega popisa prebivalstva v letu 1953, registrirano prebivalstvo nekdanjega Koprškega okraja cone B. Rezultate te registracije so v Beogradu (leta 1965) hladnokrvno (in brez pripomb) pripisali letu 1953, slovenska literatura pa jih je nekritično povzemala (Pletikosić, 1999, 21).

Medtem, ko se število prebivalcev za leto 1948 po beograjskem viru ne razlikuje bistveno od števila prebivalstva, dobljenega iz arhivskih registrov priseljenega in odseljenega prebivalstva za isto leto, je beograjski podatek o številu meščanov v letu 1953 zelo zavajajoč in ne odraža zgodovinskih dejstev, saj je po omenjenih registrih marca 1953 v Piranu prebivalo približno 4.600 oseb, ali 1000 več, kot jih za isto obdobje navaja uradna državna statistika.

Ker se je podobna napaka ponavljala pri vseh (treh) občinah Slovenske Istre (Koprškega okraja cone B), so posledično napačni vsi indeksi gibanja prebivalstva za omenjene občine, ki so računani na napačni osnovi.

ZAKLJUČEK

Trend priseljevanja poprečno nižjega socialnega sloja novega prebivalstva v mesto, kjer so že bile proste nastanitvene zmožnosti in izseljevanja tistih, ki so si dvignili standard in ustvarili (zgradili, kupili) nova bivališča drugod po občini, se je nadaljeval še dolgo po egodusu.

V letu 1981 je število meščanov padlo pod 5.000 (P 81). Na račun mesta se je seveda bohotilo število prebivalcev v drugih naseljih v občini. Lucija bo kmalu imela dvakrat več prebivalcev kot Piran in Portorož ga bo tudi v kratkem številčno prehitel. Demografski trendi kažejo, da bo ob popisu prebivalstva v letu 2001, v mestu živelo manj kot 4.000 oseb. Že v bližnji prihodnosti bo mesto vsako zimo nazorno prikazovalo vrvež in videz, ki ga je imelo proti koncu leta 1955, ko so mu rekli mesto duhov.

Čisto na koncu še tri ugotovitve. V začetku tega stoletja je v mestu živelo 60% prebivalstva občine, ob koncu stoletja pa v njemu živi samo še dobra četrtina. V desetletju 1951-1961 je Piran zamenjal skoraj celotno (9/10) prebivalstvo. Od leta 1961 do danes ga je najmanj še enkrat.

INFLUENZA DELLE MIGRAZIONI SULLA POPOLAZIONE DI PIRANO ALLA METÀ DEL XX SECOLO

Ivica PLETIKOSIĆ

Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia - Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18

RIASSUNTO

Il numero degli abitanti di una località dipende da numerosi fattori sociali e naturali. Una stretta penisola era il luogo ideale per difendersi dai pericoli che infestavano il Medioevo. Quello che in passato era un dono naturale che aveva favorito l'insediamento, in tempi più recenti si è dimostrato un impedimento alla crescita della popolazione di Pirano. La città, infatti, non dispone di spazio per espandersi, limitata dal mare a nord, sud e ovest, mentre ad est c'è la località di Portorose.

Ai primi del Novecento e sino alla vigilia della prima guerra mondiale, in un'area fittamente edificata, con una cintura verde sotto Monte Mogoron (Bellavista – Vicolo degli olivi), vivevano quasi 8.000 persone. Né prima né dopo Pirano ha mai raggiunto una concentrazione simile.

Nel primo dopoguerra, con il crollo economico di Trieste, centro sul quale Pirano continuò a gravitare sino alla metà del XX secolo, la località fu investita dalla crisi economica, che portò ad una diminuzione del numero di abitanti, in particolare dopo la grande crisi del mondo capitalista negli anni Trenta.

Da allora e sino al principio del 1952 la città fu abitata da circa 5/6.000 persone. Nell'estate di quell'anno, esaurita la prima ondata di partenze, gli abitanti erano ridotti a meno di 5.000 (per la prima volta nel XX secolo). Nell'autunno del 1953, al termine della seconda ondata di massicce partenze, Pirano era abitata ancora da 4.000

persone. Dopo la terza (estate 1954) e la quarta ondata di partenze (l'ultima - estate 1955), nonostante la massiccia opera di immigrazione, Pirano registrava una popolazione di appena 3.000 anime.

In sei mesi (aprile 1956) le autorità locali riuscirono a far insediare a Pirano 500 persone, e fino al censimento del 1961 riuscirono a raggiungere il numero di abitanti di prima dell'esodo. Ma non a superarlo. Il censimento jugoslavo del 1981 ha richiamato l'attenzione sul fatto che la popolazione della località è (nuovamente) inferiore a 5.000 anime, mentre il censimento sloveno del 2002 mostrerà di quanto il capitalismo neoliberale (sloveno) abbia fatto diminuire con le sue leggi di mercato il numero dei piranesi.

Parole chiave: migrazioni, Pirano, XX secolo

VIRI IN LITERATURA

P 48 - Prijava prebivalstva za preskrbo v Istrskem okrožju z dne 15. 12. 1948 (1951). Ljubljana, Statistični urad SRS.

P 56 - Stalno prebivalstvo v občinah Izola, Koper in Piran dne 25. 4. 1956 (1957). Ljubljana, Zavod za statistiko LRS.

P 61-1 - Popis stanovništva 1961, Knjiga VI (1967) - Vitalna, etnička i migraciona obeležja. Beograd, Savezni zavod za statistiku SFRJ.

P 61-2 - Popis stanovništva 1961, Knjiga X (1965) - Stanovništvo i domaćinstva u 1948, 1953. i 1961. Beograd, Savezni zavod za statistiku SFRJ.

P 81 - Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 1981. godini (1986). Beograd, Savezni zavod za statistiku SFRJ.

PAK. PA - Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran. Fond Občina Piran.

PAK. PA, LP 48 - Letni pregled demografskega gibanja prebivalstva v letu 1948, Relazione annuale del movimento demografico della popolazione.

PAK. PA, LP 49 - Letni pregled naravnega in socialnega gibanja stalnega prebivalstva za leto 1949, Prospetto annuale del movimento naturale e sociale della popolazione stabile.

PAK. PA, LP 50 - Letni pregled o gibanju stalnega prebivalstva za leto 1950, Prospetto annuale del movimento della popolazione residente.

PAK. PA, LP 51 - Letni pregled o gibanju stalnega prebivalstva za leto 1951, Prospetto annuale del movimento della popolazione residente.

PAK. PA, P 10-554 popisnih listov z dne 31. 12. 1910, Foglio d'iscrizione per l'anagrafe della popolazione e dei più importanti animali utili domestici secondo lo stato del 31 dicembre 1910.

PAK. PA, P 36 - Zbirni podatki popisa prebivalstva v letu 1936, VIII censimento generale della popolazione - 21 aprile 1936-XIV - Riepilogo dei computi giornalieri di Sezione per il Comune di Pirano.

PAK. PA, Prospetto 51 - Prospetto delle varie nazionalità residenti nel C. P. C. di Pirano, 20. 10. 1951.

emigrazioni, januar 1946 - junij 1950.

PAK. PA, R 2 - Register priseljenih oseb, Registro immigrazioni, januar 1946 - junij 1950.

PAK. PA, R 3 - Register odseljenih oseb, Registro emigrazioni, januar 1952 - julij 1956.

PAK. PA, R 4 - Register priseljenih oseb, Registro immigrazioni, januar 1952 - oktober 1955.

PAK. PA, Relazione 51 - Relazione del movimento demografico della popolazione stabile di Pirano dal 1 gennaio 1949 al 30 settembre 1951, z dne 20. 10. 1951.

PAK. PA, SP 46-49 - Statistično poročilo rojstev, porok in smrti za dobo 1946 - 1949, Relazione statistica delle nascite, matrimoni e morti il periodo dal 1946-1949.

PAK. PA, ZEK - Zapisniki epuracijskih komisij.

Beltram, J. (1986): Pomlad v Istri: Istrsko okrožje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja 1947-1952. Koper, Lipa.

Cadastre (1946): Cadastre National de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945. Sušak, Edition de l'Institut Adriatique.

Crnica, A. (2000): Pogovor z avtorjem (december, 2000). Magnetofonski zapis pri avtorju.

de Castro, D. (1999): Memorie di un novantenne: Trieste e l'Istria. Trieste, MGS Press.

Kramar, J. (1992): Ribja industrija v Izoli v letih od 1945-1954. Annales, 2. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Znanstveno-raziskovalno središče RS Koper, 175-182.

Marin, L. (1992): Upravna in teritorialna razdelitev Slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih. Annales, 2. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Znanstveno-raziskovalno središče RS Koper, 159-174.

Pletikosić, I. (1999): Migracije v Piranu v dvajsetem stoletju. Magistrska naloga. Ljubljana, ISH.

Pletikosić, I. (2000): Migracije v Piranu med drugo svetovno vojno in neposredno po njej. Annales, 20. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Znanstveno-raziskovalno središče RS Koper, 217-230.

Terčon, N. (1989): Razvoj industrijskega ribištva na slovenski obali v letih 1945-1959. Kronika, 37, 1-2. Ljubljana, 123-134.

PAK. PA, R 1 - Register odseljenih oseb, Registro

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2001-10-22

UDK 325.2(497.4-14)"1955"

IZSELJEVANJE IZ KOPRA IN NJEGOVE OKOLICE PO SPREJETJU LONDONSKEGA MEMORANDUMA. ANALIZA PODATKOV ODHAJAJOČIH SKOZI PRIZMO NARODNOSTI

Jure GOMBAC[×]

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18
e-mail: jure_71@yahoo.com

IZVLEČEK

V začetku leta 1955 so Slovensko Istro, ki je bila po sprejetju Londonskega memoranduma v začetku oktobra 1954 priključena Jugoslaviji, začeli zapuščati njeni prebivalci in odhajati v Trst. Njihov odhod je bil strogo nadzorovan pri oblasteh v Okraju Koper, ki so z najrazličnejšimi formularji skušale zbrati kar največ podatkov, osebnih, o nacionalnosti, socialnih in premoženjskih, o ljudeh, ki so odhajali. Na osnovi teh podatkov so izdale dovolilnico za izhod, s katero je bil možen enkratni prehod meje na Škofijah, dokumente pa so uradno spravili in jih danes lahko najdemo v Pokrajinskem arhivu Koper.

Na osnovi statistične obdelave podatkov iz Kopa in njegove okolice, ki so na voljo v tej dokumentaciji, je mogoče ugotoviti nacionalno pripadnost prosilcev za dovolilnice ter poiskati podobnosti in razlike v vedenju odhajajočih nacionalnih skupin. Grafični pregledi podatkov nam hitro pokažejo, da so razlike ponekod obstajale, drugod pa jih ni bilo. Na voljo so še podatki o zaposlenosti, ki razkrivajo tudi določeno ekonomsko stisko prebivalcev Slovenske Istre.

Ključne besede: Londonski memorandum, povojne migracije, Koper in okolica, slika nacionalne pripadnosti

MIGRATION FROM KOPER AND ITS ENVIRONS AFTER THE ADOPTION OF THE LONDON MEMORANDUM – AN ANALYSIS OF THE DATA ON THE MIGRANTS THROUGH THE PRISM OF THEIR NATIONALITY

ABSTRACT

In early 1955, after the adoption of the London Memorandum at the beginning of October 1954, the inhabitants of Slovene Istra, now annexed to Yugoslavia, began to migrate to Trieste. Their departure, however, was strictly controlled by the Koper District authorities, who through all possible official forms tried to gather as many personal, national, social and financial data as possible on the people leaving the country. On the basis of these data, the so-called Exit Permit was issued that enabled the holders a single crossing of the border at Škofije, while the documents themselves were officially filed and can today be found in the Regional Archives Koper.

On the basis of the statistical processing of the data from Koper and its environs that are available in this documentation, the national allegiance of the people applying for the Exit Permit can be established, as well as the differences in behaviour of the national groups leaving the country. The diagrammatic presentations of the data clearly demonstrate that in some places there were differences and that in other places they did not exit at all. Also available are the data on the people's employment, which reveal certain straitened circumstances of the inhabitants of Slovene Istra.

Key words: London Memorandum, postwar migration, Koper and its environs, the national allegiance picture

UVOD

Po dolgotrajnih pogovorih, pogajanjih in grožnjah z oboroženim spopadom je bil 5. oktobra 1954 parafiran memorandum o soglasju med vladami Italije, Velike Britanije, ZDA in Jugoslavije o Svobodnem tržaškem ozemlju (STO), znan kot Londonski memorandum. S tem sta celotna prejšnja cona B in del cone A STO prišla pod upravo Jugoslavije, preostali deli cone A STO s Trstom pa pod upravo Italije. Osmi člen je dovoljeval prebivalcem tega območja, da izberejo, v kateri državi želijo živeti in se tja tudi izselijo (Gombač, 1996, 63).

Vendar pa se je tega dne po Kopru sprehajalo občutno manj Italijanov kot tistega majskega jutra dobrih devet let prej, ko so se pred mestom, ki je videlo že neštete vojske, pojavile enote slovenske oz. jugoslovanske Narodnoosvobodilne vojske ter razglasile, da je tudi v Slovensko Istro prišla svoboda (Ballinger, 1998). "Nekateri prebivalci tega etnično mešanega prostora so namreč že od septembra 1943 naprej zapuščali svoje domove in po suhem ali po morju odhajali v Trst" (Volk, 1999, 29). Tam so jih najprej Nemci, nato Zavezniška vojaška uprava in kasneje italijanske oblasti namestili v priložnostna, potem pa v begunska taborišča. Ko je napočil čas, da odidejo naprej v Italijo, so se nekateri ustalili pri sorodnikih, drugi v posebej zanje zgrajenih naseljih, tretji pa so emigrirali v Ameriko, Avstralijo in še kam (NL).

Odhodi, ki so se še posebej zgostili v času pred sprejemom in po sprejemu pomembnih mednarodnih pogodb oziroma sporazumov, s katerimi sta obe vpleteni državi vsaj na videz skušali utrditi skupno mejo, so med prebivalci tega nemirnega prostora ponovno razpihali nezaupanje, nerazumevanje, negotovost in sovraštvo, ki jih je konec vojne za nekaj časa potisnil v ozadje.

ODHAJAJOČI NOSILCI DOVOLILNIC KOT ŠTEVILKE

Rezultat vsega tega so bile vrste pred občinskimi zgradbami istrskih mest in vasi, kjer so ljudje udejanjali svojo odločitev o odhodu z izpolnitvijo obrazcev, ki so bili potrebni za pridobitev najpomembnejšega dokumenta, dovolilnice za odhod prek meje. Od oktobra 1954 do novembra 1957 naj bi iz Slovenske Istre z geslom "Bolje dve klofuti od matere kot ena od mačehe" (ARS. CK ZKS) "odšlo okoli 16.062 ljudi" (Zagradnik, 1997, 62). Med njimi je bilo tudi 1363 prebivalcev občin Koper mesto in Koper okolica, ki so po osmem členu Londonskega memoranduma zase in za svoje družine vložili prošnjo ter dokumente za pridobitev dovolilnice za odhod iz Jugoslavije in jo tudi dobili. Tako so postali nosilci dovolilnic, prav njihovi osebni podatki pa so v pričujoči raziskavi postali predmet računalniške obdelave in statistične analize. Med obravnavanimi nosilci dovolilnic je bilo 811 ljudi italijanske

Razpredelnica 1: Kraji v občinah Koper mesto in Koper

okolica ter število ljudi, ki so se izselili (PAK. TNZ OLO). Specchietto 1: Località nei comuni Capodistria città e Capodistria dintorni, nonché numero di persone emigrate (PAK. TNZ OLO).

KRAJ	ŠTEVILO LJUDI, KI SO ODŠLI
KOPER	825
SEMEDELA	88
ŠKOFIJE	29
BERTOKI	38
ŠKOCJAN	25
POBEGI	22
ANKARAN	22
BONINI	21
ŠANTOMA	21
BOŠAMARIN	20
SRMIN	19
ŠALARA	17
PLAVJE	15
ELERJI	14
TRIBAN	13
MANŽAN	13
PRADE	13
KAMPEL	12
ČEŽARIJ	11
VALDOLTRA	10
DEKANI	10
CEREJ	9
BADIHA	8
SV. BRIDA	6
HRVATINI	6
PADNA	6
ŠERGAŠI	6
POMJAN	4
KOŠTABONA	4
LOVRAN	4
PIŠOLON	3
BELOGLAV	2
BRAGETI	2
ŽUSTERNA	2
SV. ANTON	2
DARŠELA	2
OSP	2
PRAMENČAN	2
SODNIKI	2
RONCAN	2
GAŽON	1
ČAMPORE	1
KRKAVČE	1
KOLOMBAN	1
MORGANI	1
ČENTUR	1
FAJTI	1
KOCINE	1
NORBEDI	1
NOVA VAS	1
BARISONI	1
ŠMARJE	1
VANGANEL	1
BOŽIČI	1
RAVEN	1
SV. JERNEJ	1
Niso povedali, od kod so	3

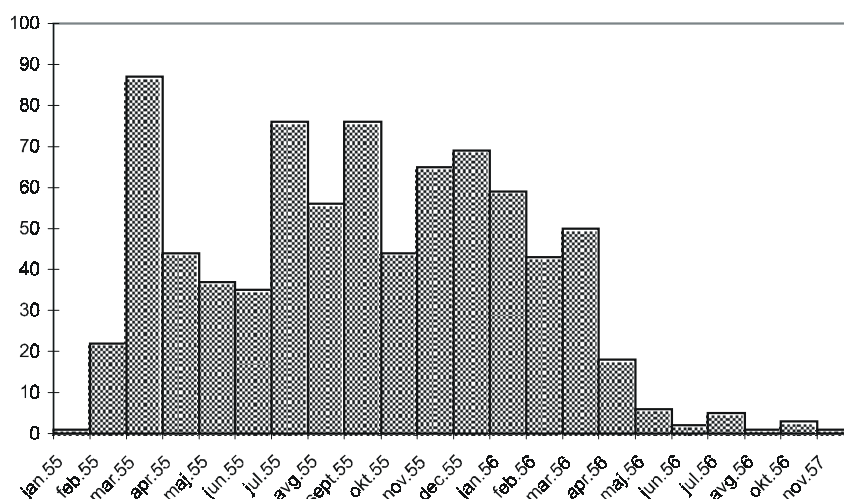
narodnosti, od katerih je bilo 225 žensk in 586 moških.

Slovenske narodnosti je bilo 540 ljudi, od tega 143 žensk in 397 moških. Hrvatov je odšlo 12, in sicer 5 moških in 7 žensk. Odhajali so postopoma, glede na to, kdaj so se odločili za odhod, kdaj so vložili samo prošnjo in koliko časa je birokracija potrebovala za pregled vseh zahtevanih dokumentov in izdajo dovolilnice. Ko so dovolilnico dobili, so morali v 15 dnevih oditi, povečini čez mejni prehod Škofije, kjer so jim mejni organi dovolilnico žigosali in jo poslali nazaj na Tajništvo za notranje zadeve. Tam so jo skupaj z vso preostalo dokumentacijo arhivirali. Ta fond danes hrani

Pokrajinski arhiv Koper.

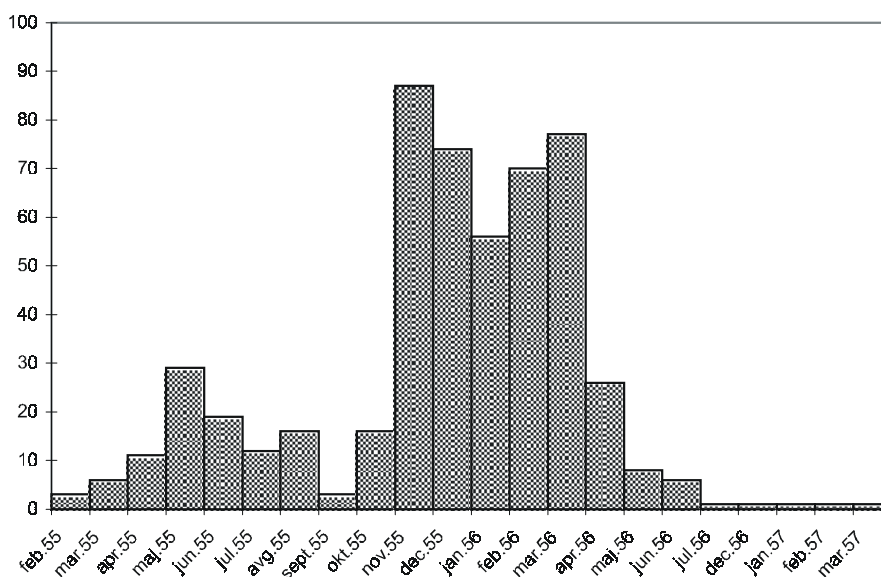
Ker govorimo o občinah Koper mesto in še posebej Koper okolica, je prav, da si pogledamo, kateri kraji, vasi in zaselki so spadali pod ti dve občini in koliko ljudi je od tam odšlo.

Zastavlja se vprašanje, ali je nacionalnost vplivala na samo dinamiko preseljevanja iz Jugoslavije v Italijo, in če je, na kakšen način. Dinamika nosilcev dovolilnice italijanske narodnosti v letih 1955–1957 se je gibala kot sledi v grafu 1.

Graf 1: Mesečna dinamika odhoda Italijanov iz občin Koper mesto in Koper okolica (PAK. TNZ OLO).

Grafico 1: Dinamica mensile delle partenze della popolazione italiana dai comuni Capodistria città e Capodistria dintorni (PAK. TNZ OLO).

Graf 2: Mesečna dinamika odhodov Slovencev iz občin Koper mesto in Koper okolica (PAK. TNZ OLO).

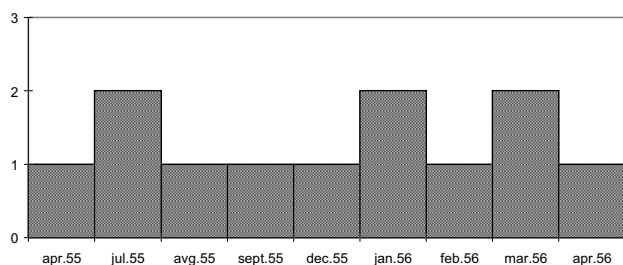
Grafico 2: Dinamica mensile delle partenze della popolazione slovena dai comuni Capodistria città e Capodistria dintorni (PAK. TNZ OLO).

Graf nam kaže, da je največ prebivalcev italijanske narodnosti odšlo meseca marca 1955, kar pomeni, da so prošnjo za izselitev oddali hitro, zelo verjetno takoj po 26. oktobru 1954, ko je VUJA predala svojo oblast v civilne roke. Veliko jih je odšlo tudi v pomladnih in poletnih mesecih ter jeseni 1955, zima leta 1956 pa je oznanila počasno upadanje odhajanja, ki je spomladi tega leta skoraj popolnoma ponehalo. Italijana, ki je novembra 1957 osamljen potoval proti državni meji, so oblasti izpustile iz zapora v Ljubljani.

Kaj pa nosilci dovolilnic slovenske narodnosti? Se je njihova selitvena dinamika bistveno razlikovala od italijanske in hrvaške ali ne?

Grafični prikaz razločno pokaže, da Slovenci niso odhajali tako naglo kot Italijani, saj jih spomladi in poleti 1955 ni odšlo veliko. Šele november in december 1955 ter januar, februar in marec 1956 pokažejo večji odliv slovenskega prebivalstva v Italijo. Nato odhajanje naglo upade in marca 1957 odide zadnji slovenski nosilec dovolilnice.

Kaj pa Hrvati? Odšlo jih je bistveno manj kot Italijanov in Slovencev, zato je teže dobiti natančnejšo sliko o dinamiki njihove migracije.

Graf 3: Mesečna dinamika odhodov Hrvatov iz občin Koper mesto in Koper okolica (PAK. TNZ OLO).

Grafico 3: Dinamica mensile delle partenze della popolazione croata dai comuni Capodistria città e Capodistria dintorni (PAK. TNZ OLO).

Graf nam ne pove dosti, očitno je le, da so Hrvati odhajali podobno kot Slovenci, predvsem poleti in jeseni leta 1955.

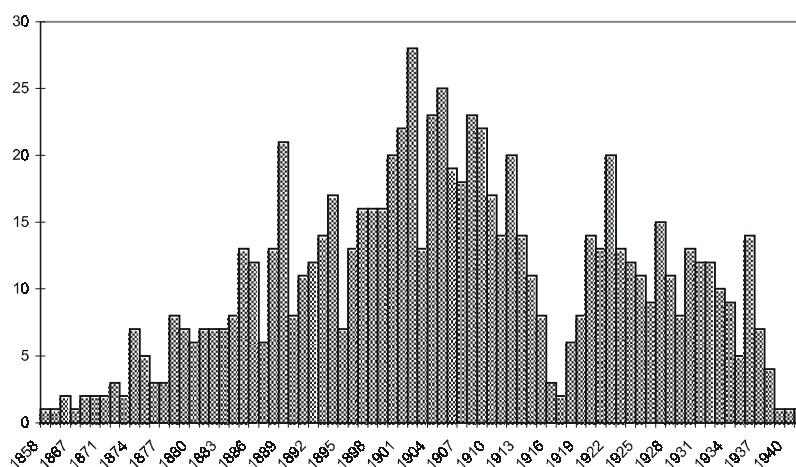
Zakaj so se dinamike odhoda Italijanov, Slovencev in Hrvatov tako razlikovale? Glavni vzrok je prav gotovo ta, da je Tajništvo za notranje zadeve okraja Koper podrobneje pregledalo vsako slovensko oziroma hrvaško prošnjo in se tudi potrudilo, da bi prepričalo prosilca za dovolilnico, naj ostane v Jugoslaviji. Marsikdaj so prošnje zadrževali tudi do pol leta. Poleg tega so Italijani, verjetno razočarani ali pa prestrašeni nad dejstvom, da bo njihov dom ostal v Jugoslaviji, takoj oddali prošnjo in so zato lahko odšli že marca, medtem ko so se Slovenci in Hrvati odločali previdneje in bolj postopno.

Poleg dinamike odhoda nosilcev dovolilnice iz občin Koper mesto in Koper okolica si je prav gotovo zanimivo ogledati tudi njihovo starostno sestavo. Povprečna starost 1363 nosilcev dovolilnic je bila 45 let. Ženske so bile povprečno stare 50 let, moški pa 43. Povprečna starost odhajajočih italijanske narodnosti je bila 49 let, žensk 55, moških pa 46 let. Slovenci so bili v povprečju stari 39 let, ženske 42, moški pa 37 let. Hrvatje (12) so bili povprečno stari 38 let, ženske 39, moški pa 37 let.

Zanimiv je tudi podatek, v katerih letih so se rodili tisti, ki so januarja 1955 odšli v Italijo. Njihova starost je predstavljena v grafu 4.

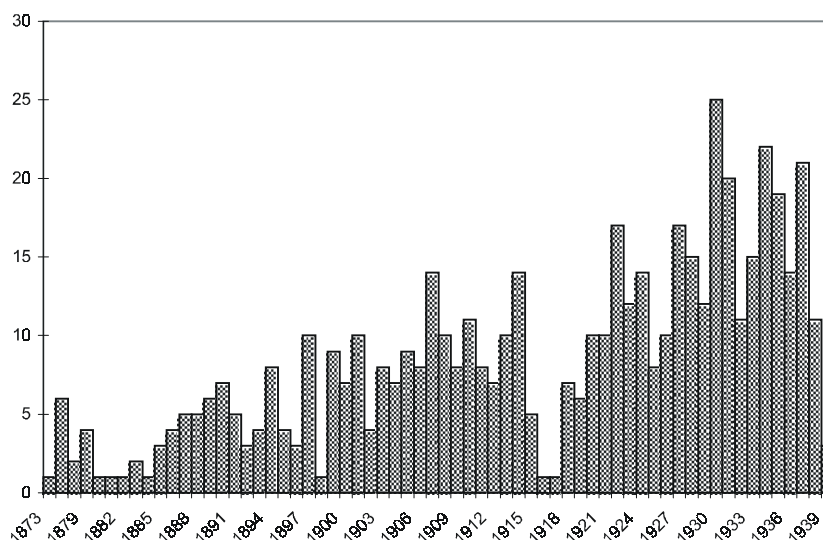
Največ nosilcev dovolilnic italijanske narodnosti, ki so zapustili Okraj Koper, kar 312 od 811, je bilo starih od 43 do 58 let. Odšlo je tudi veliko starih od 26 do 35 let, in sicer 144, mladih, od 22 do 28 let, pa je bilo 81. Med starejšimi odhajajočimi je bila še posebej močna skupina starih od 61 do 64 let; kar 54 jih je bilo.

Kaj pa Slovenci?

Graf 4: Leto rojstva odhajajočih italijanske narodnosti (PAK. TNZ OLO).

Grafico 4: Anno di nascita dei partenti di nazionalità italiana (PAK. TNZ OLO).

Graf 5: Leto rojstva odhajajočih slovenske narodnosti (PAK. TNZ OLO).

Grafico 5: Anno di nascita dei partenti di nazionalità slovena (PAK. TNZ OLO).

Najštevilnejša skupina Slovencev, ki so zaprosili za odhod v Italijo, je bila stara od 17 do 35 let, bilo jih je 316. Naslednjo veliko skupino je sestavljalo 216 nosilcev dovolilnice slovenske narodnosti, starih od 41 do 58 let. Predstavniki zadnje večje starostne skupine so bili stari od 64 do 69 let in jih je bilo 32.

Ker je bilo, kot smo že omenili, prebivalcev koprskega okraja hrvaške narodnosti malo, nam tudi graf tokrat ne kaže prav veliko. Največ odhajajočih je bilo starih od 35 do 45 let, odšlo pa je več mlajših kot starejših.

Že vizualna primerjava grafov jasno pokaže, da se je starostna struktura odhajajočih Italijanov razlikovala od slovenske in hrvaške. Številke nam le potrdijo dejstvo, da so se med italijanskim prebivalstvom za odhod odločali predvsem ljudje srednjih let in starejši, medtem ko so pri Slovencih in Hrvatih odhajali predvsem mlajši. Starejši so raje ostajali na svojih domovih in niso tvegali negotove usode v Italiji.

Iz tega je mogoče sklepati, da je šlo pri prebivalcih italijanske narodnosti za kolektivno odločitev, za odhod prebivalstva vseh starosti, za dokončno odločitev. Odhajale so celotne družine, zato so bili mladi prijavljeni kot spremljevalci, ne pa kot nosilci dovolilnic. Slovenci so v Italijo odhajali predvsem iskat delo, ki ga doma ni bilo, veliko pa jih je želelo iz Italije oditi naprej v Ameriko in Avstralijo. To so bili predvsem mlajši, ki jih je "zanimalo videti svet", kot se je slikovito izrazila ena izmed mladih posilk za dovolilnico.

NOSILCI DOVOLILNIC KOT LJUDJE V PROSTORU IN ČASU

Velika večina prebivalstva mesta Koper in njegove okolice se je preživljala z opravljanjem najrazličnejših poklicev. Ker prav poklic dosti pove o položaju človeka v določeni družbi, o njegovem statusu in vlogi ter bistveno vpliva na njegov socialni položaj, je podroben pogled na to problematiko seveda nujen.

Podatki govorijo o dejstvu, da so bili 953 ljudje zaposleni bodisi kot zasebniki, bodisi kot delavci v državni službi. Od tega je bilo zaposlenih 851 moških in 102 ženski. V obeh primerih jim je njihovo delo prinašalo sredstva za preživljanje. Na drugi strani je bilo brezposelnih 410, od tega 137 moških in 273 žensk. Brezposelne ženske so bile predvsem gospodinje, ki za svoje delo niso dobile plačila in so bile predvsem odvisne od svojih staršev, mož oziroma fantov, ali pa od pokojnine po njih.

Glede na nacionalno pripadnost je bilo stanje tako:

Zaposlenih je bilo 392 Slovencev, od tega 340 moških in 52 žensk. Brezposelnih je bilo 148, od tega 57 moških in 91 žensk.

Med 554 zaposlenimi Italijani je bilo 506 moških in 48 žensk. Brezposelnih je bilo 257, od tega 80 moških in 177 žensk.

Med Hrvati je bilo 5 žensk brezposelnih, 2 ženski in 5 moških pa si je našlo delo.

In kakšne poklice so imeli prebivalci mesta Koper in njegove okolice sredi dvajsetega stoletja, v času, ki je z vsakim novim dnevom rojeval nove in nove poklice in brez usmiljenja pokopaval tiste, ki jih ni več potreboval? Našteti je le nekaj najštevilčnejših:

Razpredelnica 2: Poklici odhajajočih iz občin Koper mesto in Koper okolica (PAK. TNZ OLO).**Specchietto 2: Professioni dei partenti dai comuni Capodistria città e Capodistria dintorni (PAK. TNZ OLO).**

POKLIC	ITALIJANI	SLOVENC	HRVATI
KMET	260	190	3
GOSPODINJA	170	92	2
DELAVEC	66	90	4
MIZAR	41	6	0
RIBIČ	25	0	0
UPOKOJENEC	22	8	0
ŠOFER	17	18	0
KOVAČ	13	7	0
MEHANIČ	12	10	0
UPOKOJENKA	10	1	0
BRIVEC	9	2	0
TRGOVEC	9	1	0
NAMEŠČENEC	8	6	0
MESAR	8	1	0
PEK	7	2	0
URADNIK	7	2	0
TRGOVSKI POMOČNIK	7	9	0
ČEVLIJAR	7	2	0
ELEKTRIKAR	6	5	0
PLESKAR	6	8	0
UČITELJICA	6	0	0
ŠIVILJA	5	6	0
POMORŠČAK	4	0	0
GOSTILNIČAR	4	0	0
ZIDAR	4	19	0
KLEPAR	4	1	0
TAPETNIK	4	1	0
NATAKAR	3	2	0
GOSPODINJA- KMETICA	3	10	0

Med odhajajočimi je torej prevladovalo kmečko prebivalstvo, veliko je bilo tudi gospodinj, katerih moške so že nekaj let živeli in delali v Trstu. Množično se je izseljevalo tudi delavstvo vseh treh omenjenih narodnosti, očiten pa je bil tudi močan odliv obrtnikov. Zanimivo je dejstvo, da Slovencev in Hrvatov med odhajajočimi ribiči ni bilo. Tudi med pomorščaki so prevladovali Italijani. Podobno je bilo tudi pri poklicih, ki so sodili pod državno upravo. Tako je bila večina učiteljev, učiteljic, uradnikov in geometrov italijanske narodnosti. Odšlo je tudi veliko upokojenk in upokojencev, ki so se bali, da bodo v primeru, če ostanejo v Jugoslaviji, ostali brez pokojnin.

Ker je tiste, ki so oblikovali obrazec "prošnja za izvozno dovoljenje iz Jugoslovanske cone STO", pozneje

"prošnja za izselitev", zanimalo tudi to, zakaj ljudje želijo zapustiti Jugoslavijo in oditi v Italijo, so jim zastavili tudi vprašanje: "Zakaj želite zapustiti to področje?"

Prosilci dovolilnic so na to vprašanje odgovarjali zelo različno. Odgovori so bili odvisni predvsem od informacij, ki so krožile med ljudmi, in pa od njihove narodnosti. Prosilci italijanske narodnosti so namreč vedeli, da je vseeno, če kaj napišejo ali pa tudi ne, saj jih je ščitil osmi člen Londonskega memoranduma. Čeprav je ta ščitil tudi prebivalce koprškega okraja slovenske in hrvaške narodnosti, pa so le-ti morali pokazati več iznajdljivosti, saj so jih oblasti natančneje preverjale in njihove prošnje tudi večkrat zavrnile.

Ne glede na narodnost so prosilci za dovolilnico največkrat kot vzrok za svoj odhod navedli sorodnike v Trstu. To kaže na močno povezanost mesta Trst z zaledjem, istočasno pa nam dokazuje, da so ljudje vedeli, kateri odgovor na to vprašanje najbolj gotovo pripelje do dovolilnice. Tudi odgovor "na lastno željo" je bil pogost, veliko prosilcev pa je kot vzrok za izselitev navedlo tudi svojo bolezen ali pa bolezen v družini. V naslednjo veliko skupino so sodili ljudje, ki so zaradi nove meje, prestrukturiranja gospodarstva ali drugih vzrokov ostali brez dela ali pa je delo ostalo brez njih, ker se je nenadoma znašlo na drugi strani meje. Tudi problemi in napetosti v družini so bili pogost vzrok za vložitev prošnje. Sporom okoli imetja, delitve denarja in nerazumevanja med zakonci, starši in njihovimi otroki ter sorodniki pa je stala nasproti ljubezen mladih ljudi, ki jih je meja odrezala od ljubljene osebe, s katero so se želeli poročiti. Da je bil zaročenec oziroma zaročenka navadno v Trstu, seveda ni bilo vedno naključje.

Tisti prebivalci mesta Koper in njegove okolice, ki so želeli oditi v Ameriko ali Avstralijo, so to velikokrat omenili v svojih prošnjah. Zanimivo je, da so bili ti prosilci slovenske narodnosti in da jim je bila prošnja v nasprotju z drugimi povečini hitro in brez zapletov rešena.

Le malo ljudi si je v prošnjo upalo zapisati vzrok, ki bi ga birokrati lahko razumeli kot napad nanje, na "državo mačeho" ali pa na njen naglo razvijajoči se novi sistem družbene ureditve, kar je bilo pravzaprav razumljivo glede na to, da je bila njihova prihodnost odvisna od jugoslovanskih uradnih organov. Tako so le redki primeri, ko si je prosilec upal očitati novi državi, da ima zdaj manjšo plačo, da ni dela, da umira od lakote, da se ne da več živeti, da ne razume jezika, da se počuti kot tujec, da ga je prizadela agrarna reforma, da se od zaupanja ne da živeti, da so davki previsoki in podobno.

Številke, grafi, sezname v povezavi z uradnimi in osebnimi dokumenti ter pričevanji povedo veliko. Govorijo o tem, da si Italijani ne morejo lastiti "istrskega eksodusa" (Pupo, 2000), saj je v obdobju 1954-1957, ko naj bi iz Istre odšlo največ ljudi, poleg optantov italijanske narodnosti odšlo tudi veliko tistih, ki jih je

matičar v koprskem okraju na osnovi rojstnih listov in drugih podatkov prepoznal za Slovence ter Hrvate.

ZAKLJUČEK

Če je že prva raziskava te tematike s pomočjo statističnih analiz, ki je bila opravljena leta 1999 in kjer je bilo v računalniško obdelavo zajetih le 1000 nosilcev dovolilnic iz občin Koper mesto in Koper okolica (Gombač, 2000), pokazala, da gre za podatkovno bazo z velikim potencialom, je pričujoča raziskava to mnenje le še potrdila. Te vrste podatki nam dajejo namreč precej natančno socialno in narodnostno sliko odhajajočih prebivalcev mesta Koper in njegove okolice. Takrat so ga zapuščali predvsem nižji, ne pa tudi nujno revni sloji prebivalstva, sledeč tistim bolj premožnim, izobraženim in iznajdljivim. Intelektualcev in "malomeščanov" je bilo glede na štetje malo, kar pomeni, da so ti odšli že prej.

Vse to je seveda zelo pomembno, saj se raziskovalci fenomena izseljevanja iz Istre po drugi vojni strinjajo, da je to vprašanje sicer že precej raziskano, "da pa manjka celovitejša slika dogajanja, zato o vzrokih za tako množične izselitve še vedno lahko le domnevamo" (Troha, 1999, 167).

V širšem kontekstu pa je mogoče zaznati tudi težke in zapletene razmere, ko se je Okraj Koper znašel na čelu jugoslovanske zunanje politike in bil zaradi tega pod drobnogledom vseh vpletenih strani, kar je še

dodatno onemogočalo normalizacijo razmer ter sililo posameznika, da je skrbno pretehtal svoje odločitve. Poleg tega je na vse pritiskala še težka gospodarska situacija, ki so jo zaznamovali tudi hitra prekinitev starih načinov življenja, ločitev gospodarskega središča od zaledja in uvajanje novega družbenega sistema (Zwitter, 1948).

In nazadnje vse to dogajanje priča tudi o tem, da so bile osebne in politične pravice za vsakogar ne glede na narodnost teoretično sicer zajamčene, da pa so jih tako ljudska oblast kot tudi Zavezniška vojaška uprava in kasneje Italija razumele in tolmačile po svoje (Colummi et al., 1980). Politika je včasih pač potrebovala grešnega kozla, včasih pa je na grbi izseljencev kovala tudi politični kapital. Medsebojna obtoževanja, spolitizirana štetja "ezulov", najrazličnejše zahteve po vedno novih in novih retribucijah in vztrajno zanikanje storjenih napak pa pritiske tistega časa prenašajo tudi na današnjega raziskovalca. Širok pogled na tedanje dogajanje, poznavanje novega gradiva, ki je tako v slovenskih, italijanskih, hrvaških, jugoslovanskih kot tudi angleških in ameriških arhivih, natančne številke, interdisciplinarni pristop, sodelovanje raziskovalcev z vseh vpletenih strani ter poznavanje procesov, ki so do vsega tega pripeljali, prav gotovo vodijo do momenta, ko se bo prenehalo govorjenje o krivdi, krivicah in krivicah in se bo začela uporabljati strpnejša terminologija.

L'ESODO DA CAPODISTRIA E DINTORNI DOPO IL MEMORANDUM DI LONDRA. ANALISI DELLE STRUTTURA NAZIONALE DEGLI ESULI

Jure GOMBAČ

Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia - Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18
e-mail: jure_71@yahoo.com

RIASSUNTO

Subito dopo la firma del Memorandum di Londra del 5 ottobre 1954 si riversò su Trieste e dintorni l'ultima massiccia ondata di coloro che avevano deciso di lasciare l'Istria per trasferirsi in Italia. Era una partenza prevista dall'articolo 8 del Memorandum, approvata e controllata dalle autorità, e perciò disponiamo di un buon numero di dati su coloro che decisero di andarsene. Gli abitanti dell'Istria slovena che volevano ottenere il "permesso di partenza" per attraversare il nuovo confine dovevano presentare al Segretariato agli affari interni del distretto di Capodistria una lunga serie di documenti, rilasciati dalle più disparate autorità. Possiamo così esaminare i dati relativi a 1363 persone di Capodistria e dintorni che presentarono domanda, su quanto avevano deciso di portare con sé e sul patrimonio che abbandonavano, nonché la loro fedina penale e la data stessa della partenza.

Un elemento importante per quest'area pluriethnica e multiculturale e, naturalmente, per la ricerca medesima, è certamente il certificato di nazionalità rilasciato ai richiedenti. A questo dato possiamo connettere tutti gli altri dati disponibili ed avere una visione sulla dinamica delle partenze dei vari gruppi nazionali della zona. I numeri ci

dicono che dei 1363 partenti dai comuni di Capodistria città e Capodistria dintorni, 811 erano di nazionalità italiana, dei quali 225 erano donne e 586 uomini, 540 erano sloveni (143 donne e 397 uomini), 12 i croati (5 uomini e 7 donne). I partenti italiani avevano un'età media di 49 anni, gli sloveni di 39 ed i croati di 38 anni.

Per quanto riguarda il quadro sociale, 554 italiani, 392 sloveni e 7 croati avevano un impiego. Gli altri 410 erano disoccupati, la maggior parte dei quali, 257, di nazionalità italiana.

Ogni titolare del permesso aveva le sue ragioni per andarsene in Italia. La maggior parte indicò alle autorità di voler andare a Trieste perché attesi dai parenti, alcuni invece mossero appunti critici sulle autorità e sul nuovo sistema sociale.

I dati statistici così ottenuti offrono nuove chiavi di lettura sulla vita degli abitanti dell'Istria slovena prima della partenza per l'Italia e rivelano le procedure dell'emigrazione, strettamente istituzionalizzate; ciononostante, le avere risposte ai quesiti che venivano posti fanno capire la tensione del momento e l'angustia della gente, che cercava di decidere del proprio futuro in un periodo quanto mai inopportuno per passi del genere.

Parole chiave: Memorandum di Londra, migrazioni post belliche, Capodistria e dintorni, quadro dell'appartenenza nazionale

VIRI IN LITERATURA

PAK. TNZ OLO - Pokrajinski arhiv Koper (PAK), Tajništvo za notranje zadeve okrajnega ljudskega odbora Koper (TNZ OLO), fasc. 24, Optanti - dovolilnice za izselitev.

ARS. CK ZKS - Arhiv republike Slovenije (ARS), Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS), Zapisnik konference s sekretarji okrajnih odborov Zveze Komunistov Slovenije 5. 1. 1955.

NL - La Nostra Lotta, 22. 2. 1955. Pane e limoni o Australia. Koper, Organo dell'unione socialista di lavoratori, 3.

Gombač, B. (1996): Slovenija, Italija od preziranja do priznanja. Vrag ali mehak?. Ljubljana, Debora.

Ballinger, P. (1998): Remembering the Istrian exodus. MESS II. Ljubljana, Institut za multikulturalne raziskave, 51-70.

Volk, S. (1999): Ezulski skrbniki. Knjižnica Annales. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Zagradnik, M. (1997): Optiranje in izseljevanje. Primorska-50 let. Koper, Primorske novice, 60-64.

Pupo, R. (2000): Orientamenti della più recente Storiografia Italiana sull'Esodo istriano. Annales 20/00. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 165-170.

Gombač, J. (2000): Izseljevanje iz Kopra in okolice v letih 1954-1956. Annales 22/00. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 411-418.

Zwitter, F. (1948): Julijska krajina po drugi svetovni vojni. Geografski vestnik 19/47, št. 1-4, Ljubljana, Geografsko društvo Ljubljana, 15-31.

Nassisi, G. (1980): La zona B del TLT dalla ratifica del trattato di pace alla rottura del Cominform. V: Colummi, C., Ferrari, L., Nassisi, G., Trani, G., Brondani, A. & G. Miccoli: Storia di un Esodo. Istria 1945-1956. Trieste, Istituto regionale per la storia nel movimento di liberazione nel Friuli - Venezia Giulia, 337-354.

Troha, N. (1999): Komu Trst? Slovenci in Italijani med dvema državama. Ljubljana, Modrijan.

Colummi, C., Ferrari, L., Nassisi, G., Trani, G., Brondani, A. & G. Miccoli (1980): Storia di un Esodo. Istria 1945-1956. Trieste, Istituto regionale per la storia nel movimento di liberazione nel Friuli - Venezia Giulia.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 1999-12-04

UDK 904(497.4 Simonov zaliv) 728.9(497.4)"-00/03"

SIMONOV ZALIV: ANTIČNA VILA

Marko STOKIN

Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, SI-6330 Piran, Trg Bratstva 1
e-mail: marko.stokin @guest.arnes.si

IZVLEČEK

Prispevek zgoščeno predstavlja posamezne izsledke arheoloških zaščitnih in revizijskih raziskav MZVNKD Piran v letih 1986-1992 v Simonovem zalivu. Arhitekturni ostanki, mozaiki, stenske poslikave, fragment korintskega kapitela, razporeditev prostorov ter lega vile ob morju in pristanišču kažejo na njen bivalni značaj. Naselbinski sklop s pristaniščem je verjetno igral eno osrednjih vlog pri ekonomskem razvoju širšega zaledja zaliva od 1. st. pr. n. do 4. st. n. št.

Ključne besede: rimska doba, obmorska bivalna vila, mozaiki, freske, trgovina, poselitev

LA VILLA ROMANA NELLA BAIA DI SAN SIMONE

SINTESI

Il contributo presenta sinteticamente alcuni interventi di tutela e revisione archeologica nella Baia di San Simone, operati dall'Istituto intercomunale per la tutela dei beni naturali e culturali Pirano, fra gli anni 1986 e 1992.

I resti architettonici, i mosaici, i dipinti delle pareti, il frammento di un capitello corinzio, la disposizione dei vani e la sua posizione accanto al mare ed al porto, indicano che si trattava di una villa con funzione di abitazione. L'insediamento, assieme al porto, ebbe, probabilmente, un ruolo di primo piano nello sviluppo economico dell'immediato retroterra fra il I secolo a. C. ed il IV d. C.

Parole chiave: epoca romana, villa marittima, mosaici, affreschi, commercio, insediamento

UVOD

Simonov zaliv (sl. 1), z eno redkih dobro ohranjenih rimskih vil na prostoru slovenske morske obale, leži dober kilometer jugozahodno od današnjega pristanišča v Izoli, med rtom Kane in rtičem Korbat, v njegovi neposredni bližini pa sta še vsaj dva obmorska rimska kompleksa Viližan in Izola. Arheološko najdišče,¹ ki je dobilo ime po cerkvi sv. Simona verjetno v srednjem veku, prvič omenja in opisuje že v 15. stoletju P. Coppo (Coppo, 1830, 35), kasneje P. Naldini (Naldini, 1700, 359-360) kot tudi G. Thamar (Thamar, 1848, 47). Prve arheološke raziskave so se pričele ob koncu 19. stol., ko so pri rigolanju vinogradov naleteli na mozaični tlak in tlorise rimskih objektov (Degrassi, 1923, 332), najdišče pa so na podlagi najdb datirali v 1. in 2. stol. n. št. (Benussi, 1927-1928, 243).

Leta 1987 je MZVNKD Piran zaradi ogroženosti arheološkega kompleksa začel večletne zaščitne sistematične arheološke raziskave z namenom, da se del arheološkega kompleksa Simonovega zaliva v celoti predstavi v sklopu parkovne ureditve. Celotni projekt je bil že na samem začetku omejen na vzorčna izkopavanja ob uporabi nedestruktivnih raziskav in v sklopu danes splošno sprejetih načel konservatorstva in osnovnih principov varovanja, da morajo biti arheološki spomeniki in najdišča zaščiteni v vsej svoji različnosti, kolikor je to le mogoče, in ne smejo biti nikoli ocenjeni na podlagi individualnih interesov ali celo političnih odločitev (Kristiansen, 1989, 27). Arheološka zaščitna vzorčna izkopavanja v letih 1986-92 so bila osredotočena na južni predel vile, ki ga je ogrožala namestitev hotelskega kompleksa. V sodelovanju z arheološkim oddelkom za antične študije Univerze iz Lunda (Lund University, Department of Classics, Museum of Classical Antiquities), Švedska, Oddelkom za arheologijo FF Ljubljana (1988-1989) ter številnimi posamezniki smo raziskali skrajni južni predel vile, hodnik s stebriščem, ki ima pogled na eno največjih pristanišč v zahodni Istri. V letih 1991-1992 pa smo z revizijskim izkopom dokumentirali osrednji predel vile (sl. 2), ki so ga v preteklosti izkopavali številni arheologi: A. Degrassi, B. Tamaro, V. Šribar, E. Boltin-Tome, I. Mikl (Stokin, 1986).

Kompleks sestavljajo - poleg pristanišča, ki je ob fažanskem največje na zahodni istrski obali - ostanki potopljenih verjetno gospodarskih poslopij pod rtičem Korbat, arhitekturni ostanki vile na rtu Kane in pripadajoča infrastruktura (npr. vodovod).

Južni del raziskanega portika je meril v dolžino več kot štirideset metrov, tlakovan je bil s črno-belimi mozaikom, povezoval pa je pristanišče z južnimi prostori vile, ki so bili vsi tlakovani z mozaiki. Orientacija

portika (severo-vzhodna), ki neposredno povezuje bivalne prostore vile s pristaniščem, je tipična za vile s stebriščem (portikom), ki se v Italiji pojavljajo v 1. stol. n. št. (McKay, 1975, 109-110) in jih lahko primerjamo s podobno vilo v Barkovljah (Puschi, 1896-1897; Fontana, 1992). Monumentalni vhodi v notranje prostore, ki so bili vsi tlakovani s črno-belimi mozaiki, bogati fragmenti stenskih poslikav, fragmenti korintskega kapitela (sl. 4) ter drugi gradbeni elementi kot tudi sama lega vile ob obali in pristanišču kažejo, da v primeru Simonovega zaliva lahko govorimo o obmorski vili ("villa maritima") (Fontana, 1993, 202-203), ki jo F. Fontana uvršča na prostoru tržaškega teritorija med tri največje t.i. "luksuzne vile s kmetijskim delom", skupaj s Sv. Soboto (S. Sabba) in Štramarijem (Stramare).

Raziskani predeli vile v Simonovem zalivu ponazarjajo bivalne prostore obmorske vile, tako da je drobn arheološki inventar, med katerega uvrščamo tudi transportno posodje (amfore), izrazito potrošni material, ki so ga uporabljali v vsakodnevem življenju. Prav zato nam najdbe, tako organske kot anorganske, lahko rabijo zgolj za razumevanje življenjskih običajev in trgovine tega velikega posestva s svetom in jih verjetno ne moremo povezati z gospodarsko dejavnostjo posestva. Gospodarski predel posestva v Simonovem zalivu ni bil raziskan, zato pa je na voljo velika količina keramičnih posod in amfor; ločimo lahko med tistimi, ki so bile izdelane v neposredni bližini (Istra), in tistimi, ki jih lahko razumemo kot pravi uvoz iz Italije in sredozemskih provinc.

Gospodarska dejavnost tako velikega posestva je bila v Istri nedvomno povezana s pridelavo oljčnega olja, morda vina, poljščin, lanu, garuma, morda z ribištvom in šoljkarstvom, kot poročajo antični pisani viri (Labud, 1990, 259).

Sl. 1: Panoramski pogled na Simonov zaliv.
Fig. 1: Panoramic view of Simon Bay.

1 Za zgodovinski pregled arheoloških raziskav do leta 1987 gl. Stokin, 1986, 1-22.

Tematsko bom v svojem prispevku rezultate arheoloških raziskav, ki so potekale v Simonovem zalivu, uporabil pri verjetno "hipotetični" interpretaciji trgovske in socialne povezanosti tega posestva. V pomoč so mi bila tudi podobna že raziskana in nekatera tudi že objavljena arheološka najdišča v neposredni bližini: Fornače (Stokin, 1992; Horvat, 1993), Viližan (Boltin-Tome, 1979, 47), hiša Manzioli (Frelih, 1994), Sermin (Horvat, 1997) ter pred kratkim fragmentarno raziskani kompleks v Fizinah (Gaspari, 1998).

Arheološka stratigrafija raziskanega predela kaže na postopni razvoj vile, in sicer vse od 1. stol. pr. n. št. do začetka 1. stol. n. št., ko je verjetno doživela svoj največji razcvet. Intenzivno gradbeno dejavnost v tem času dokazujejo tudi žigi na tegulah: Crispinillae, Crispini, P. Ituri Sab(ini), L. Q(...). Thal(...), C. Lab(...) Sev(...), T. Coeli (Zaccaria, Župančič, 1993, 59, 66).

V kasnejših obdobjih je bilo opravljenih več gradbenih posegov, ki pa v nobenem primeru niso spremenili obstoječe tlorisne zasnove vile. Ta je svojo primarno funkcijo verjetno izgubila konec 4. stol. glede na izostanek najdb iz mlajših obdobjih, kar pa seveda še ne pomeni, da je bil prostor tudi popolnoma zapuščen.

Bogata notranja oprema (mozaiki, stenske poslikave, korintski kapitel) vile, ki bolj spominja na suburbane pompejanske vile 1. stol. pr. n. št. (McKay, 1975) kot pa na vile istrskega podeželja (npr. Grubeljce v Sečoveljski dolini) (Boltin-Tome, Karinja, 2000), kaže na bivalni status obmorske vile.

Pri vrednotenju in razlagi gospodarske dejavnosti ne moremo prezreti velikosti pristanišča, ki naj bi bilo eno osrednjih pri izvozu in uvozu dobrin v tem predelu Istre (Fontana, 1993, 193). Že Degrassi je ugotovil, da je pristanišče zaradi ugodne lege in valobrana, ki je varoval pristan pred jugom in burjo, omogočalo, da so v njem pristajale ladje tudi ob močnih vetrovih, čisto drugače kot v sosednjem Viližanu, ki je imel neprimerno slabšo lego (Degrassi, 1923, 340).

V pristanišču vile Simonovega zaliva so lahko pristajale ladje *myriophorus*, *corbita*, *corbita vinaria* (Viereck, 1975, 148-149), dolžine tudi do 25 m, z ugrezom do 3 m, ki so lahko natovorile tudi do 1000 amfor vina oz. podobnih dobrin. Vendar pa je težko razumeti, da bi verjetna produkcija vina in oljčnega olja in s tem povezanih proizvodov zadoščala za ekonomsko upravičenost graditve tako velikega pristanišča, ki je bilo v neposredni bližini Viližana (manjše pristanišče) in verjetnega manjšega pristana na izolskem otoku. Ne glede na razmeroma gosto poseljeno neposredno okolico (Malija, Jagodje, Červinjan, Baredi, Čedlje, Sv. Marko), sta morali biti ekonomska upravičenost graditve tako velikega pristanišča in sama gostota pristanišč povezani še z drugačno gospodarsko dejavnostjo, morda z lesarstvom, ki je trajala skozi celo leto in verjetno ni bila vezana samo na sezonski značaj kmetijske dejavnosti posestva v Simonovem zalivu in neposredne okolice.

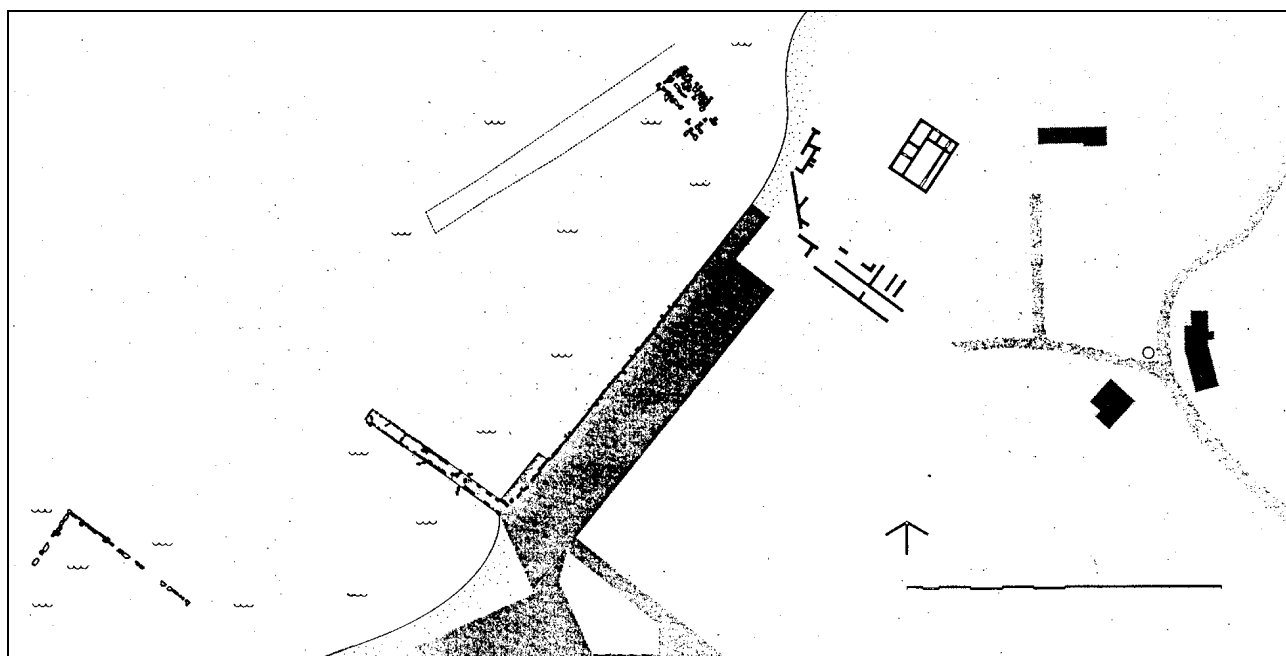
Sl. 2: Osrednji predel vile v Simonovem zalivu.

Fig. 2: Central part of the villa at Simon Bay.

Prav tako ni zanemarljiv podatek, da je intenzivnost priseljevanja in s tem povezana gostota poselitve italškega prebivalstva tega predela Istre med Rižano in Dragonjo (Stokin, 1996, 144) v času Principata tudi na podlagi napisov v prid italškega prebivalstva (Starac, 1993-1994, 29). Verjetno so bile tudi ekonomske potrebe tukaj živčih prebivalcev tolikšne, da so terjale graditev infrastrukture, ki je omogočala dobre pomorske povezave s severom Italije. Pristanišče v Simonovem zalivu je bilo grajeno po priporočilih Vitruvija (Degrassi, 1923, 335-336), kar kaže na že izoblikovano naselbinsko podobo prostora (Stokin, 1996, 144) in časovno usklajenost infrastrukturnih objektov.

Arheološke najdbe raziskanega predela vile v Simonovem zalivu še niso dokončno ovrednotene. Analiza najdb, predvsem keramičnega materiala, pa kaže na časovno poselitev prostora, trgovino in status obravnavanega posestva. Posamične naključne najdbe na področju Simonovega zaliva, kot sta fibula, izdelana po pozno latenski shemi in datirana v drugo polovico 2. stol. pr. n. št. (Šribar, 1958-1959, 276; Guštin, 1987, 45), in kovanca (Semuna in As) iz konca 3. stol. oz. 2. stol. pr. n. št. (Kos, Šemrov, 1995, 88), mogoče lahko povežemo z najstarejšo gradbeno fazo odtočnega kanala, ki je bil odkrit pod južnim portikom in je bil verjetno povezan z osrednjim, najstarejšim predelom vile. Najstarejše do sedaj odkrite keramične najdbe datira Horvatova v Avgustejsko obdobje, oziroma na podlagi keramike s črnim premazom, melnice iz sive keramike, visokega kozarca tankih sten, okrašenega s polnimi reliefnimi trni (B1/2), ter severnoitalske cilindrične oljenke v sredino tega obdobja (Horvat, 1993, 75).

Že obdelano tero sigilato iz Simonovega zaliva karakterizirajo različni krožniki tipa Consp. 3, 4 in 20, sklede tipa Consp. 7 in 26, vse tankih sten in iz začetka 1. stol. n. št. (Mikl-Curk, 1996, 250). Bolj množično se pojavljajo krožniki Consp. 1, 7 in sklede tipa Consp. 24 iz druge četrtine 1. stol. n. št. (Mikl-Curk, 1996, 250).

Sl. 3: Tloris južnega predela vile z vhodi v notranje prostore in fotogrametrični posnetek stanja.

Fig. 3: Ground plan of the villa's southern part with entrances to the inner rooms and photogrammetric shot of the site's state.

Fig. 4: Corinthian capital and wall fresco fragments.
Sl. 4: Fragment korintskega kapitela in fragment stenske freske.

Čaše tipa Sarius pa so datirane v sredino 1. stol. n. št. (Mikl-Curk, 1996, 252).

Izvor omenjene tere sigilate lahko povežemo z delavnicami severne Italije, (Mikl-Curk, 1996, 252), predvsem pa s podobnimi najdbami na prostoru ob Tržaškem zalivu.

Severno afriško kuhinjsko posodje tunizijske proizvodnje, sigilato A, Pröttel datira po tipih, in sicer Hayes 8A od začetka drugega stoletja do konca 2. stol. n. št., Hayes 9A v 3. / 4. stol. (Pröttel, 1996, 26), sklede tipa 14 B pa v sredino 4. stol. n. št. (Pröttel, 1996, 27). Zanimiva je ugotovitev, da posamične najdbe sredozemske fine keramike v Simonovem zalivu in na podobnih najdiščih severozahodne Istre kažejo, da se je uvoz tovrstne keramike začel veliko prej kot v venetskih središčih in da je potekal prek Trsta in ne Aquileie (Pröttel, 1996, 171).

Amfore, najdene v razvalinskih plasteh vile, sestavljajo samo 3,2% keramičnih najdb iz Simonovega zaliva, pojavljajo pa se različni tipi amfor: Dressel 2-4, Dressel 6B, Dressel 7-13, Berenice in afriška II (Labud, 1993). Razmeroma majhen odstotek fragmentarno ohranjenih amfor kaže na raznolikost in raznovrstnost tipov, uporabljali pa so jih verjetno za domače potrebe. Pogosto se pojavljajo predvsem amfore Dressel 2-4 za vino in Dressel 6B, istrske produkcije iz 1 stol. pr. n. št. in 1. stol. n. št. za transport oljčnega olja (Labud, 1993, 26-27). Amforo tipa Dressel 7-13 španske proizvodnje so uporabljali za transport garuma, pojavlja se predvsem v 1. st. n. št. (Labud, 1993, 26). Časovno najmlajši sta amfori, podobni severno-afriški proizvodnji tipa Berenice, ki se v Sredozemlju pojavljajo od 3. do 4. stol. n. št. (Riley, 1973, 207, 296).

Razmeroma majhno število novcev pokriva čas od 2. stol. pr. n. št. do 4. stol. n. št. (Kos, Šemrov, 1995, 88-89).

V bivalnih prostorih se od živalskih pojavljajo ostanki svinje (*sus scrofa*), drobnice (*Ovis s. Capra*, *Capra hircus*) in domačega goveda (*Bos taurus*) (Turk-Dirjec 1992), poleg kar sedemnajstih družin in rodov različnih vrst polžev in školjk (Vrišer 1993). Rastlinske

Sl. 5: Letalski posnetek Simonovega zaliva (foto: J. Jeraša, 1989).

Fig. 5: Aerial photograph of Simon Bay (photo: J. Jeraša, 1989).

Sl. 6: "In situ" delno ohranjen mozaik.
Fig. 6: "In situ" partially preserved mosaic.

ostanke sestavljajo navadni sporiš (*Verbena officinalis*), ptičja dresen (*Polygonum aviculare*), malinjak (*Rubus idaeus*), lakota (*Galium* sp.), vinska trta (*Vitis vinifera*), jetičnik (*Veronica* sp.), dren (*Cornus* sp.), metlikovke (*Chenopodiaceae*), klinčnice (*Caryophyllaceae*) (Regnell,

Sl. 7: Uteži iz 1. st. n. št.
Fig. 7: Weights from the 1st century AD.

1993). Živalske ostanke, ki so bili odkriti v stratigrafskih enotah bivalnih prostorov, lahko povežemo s prehranjevalnimi običaji družbe, ki je tu živela (Ganderton, 1981, 17), rastlinske pa s takratno vegetacijo.

Sl. 8: Imaginarna risba Viktorije, boginje zmage (gr. Nike) v hišnem oltarju lararija iz prve polovice 1. stol.
Fig. 8: Imaginary drawing of Nike, the goddess of victory, in house altar of the shrine of the lares from the first half of the 1st century.

ZAKLJUČEK

Ugotovimo lahko, da imajo arhitekturni ostanki vse attribute obmorske vile, "villa maritimae" s portikom. Ta tip vil se je posebno lepo prilagodil naravnemu okolju obale, portik s stebriščem je s svojimi paralelnimi vhodi v sobe in razporeditvijo prostorov, ki so vsi imeli pogled na zaliv, posnemal helenistično stoo (McKay, 1975, 117). Bogata notranja oprema, fragment korintskega kapitela, mozaiki (Djurić, 1977, 562-563) in poslikave (Bogovčič, 1994, 10), ki so tako kot v Pompejih tudi v Simonovem zalivu bolj stvaritev lokalnih mojstrov, kažejo na razkošno rezidenco, ločeno od gospodarskih poslopij. Z južnim, delno raziskanim portikom je bila vila neposredno povezana s pristaniščem. Časovno njen nastanek lahko datiramo že v poznorepublikansko obdobje, njen današnji obseg pa doseže v začetku 1. st. n. št.

Drobni keramični ostanki kažejo na intenzivne trgovske povezave posestva s širšim prostorom severnega Jadrana in Sredozemlja, trgovina pa je, kot ugotavlja

Pröttel, od 1. stol. n. št. verjetno potekala prek Trsta. Za zgodnejša obdobja za zdaj še nimamo zadovoljivega števila podatkov, v 2. stol. pr. n. št. pa je osrednjo vlogo igrala Aquileia.

Vila v Simonovem zalivu s posestvom in pristaniščem verjetno sodi v sklop istočasnih rimskih kompleksov, kot sta Fornače (Stokin, 1992) in Fizine pri Piranu (Gaspari, 1998), ne glede na njihovo verjetno različno gospodarsko dejavnost, kot tudi večjih naselbinskih sklopov, kot sta bila Sermin (Horvat, 1996) in Piran (Stokin, 1992, 188), že v času pozne republike. Presenetljiva so preliminarne opažanja, ki kažejo na to, da so bile nekatere lokacije, kot so Fizine, Sermin, Simonov zaliv in verjetno Fornače ob koncu 4. stol. n. št., vsaj za določeno obdobje opuščene.

Glede na gosto poseljenost zaledja oziroma prostora med Rižano in Dragonjo (Stokin, 1996, 144) je mogoče predvideti, da je pristanišče v Simonovem zalivu od 1. stol. n. št. igralo eno osrednjih vlog pri ekonomskem razvoju tega predela Istre.

SIMON'S BAY: ROMAN VILLA

Marko STOKIN

Regional Institute for the preservation of Natural and Cultural Heritage Piran, SI-6330 Piran, Trg Bratstva 1
e-mail: marko.stokin @guest.arnes.si

ABSTRACT

During 1986-1992, the MZVNKD Piran was engaged in a rescue research into the southern part of a Roman villa in Simon Bay due to the threatened status of its archaeological complex. The results show that the architectural remains have all the attributes of a seaside villa with a portico ("porticus" type "villa maritima"). This type of villa perfectly fitted into the natural surrounding of the coast, while the portico with its parallel entrances to the rooms and the arrangement of the latter imitated the Hellenistic stoa. The rich mosaics, wall paintings, column bases and the fragment of a Corinthian capital speak of a luxurious residence separated from outhouses. The small pottery finds bear witness to the intense economic links of the estate with the broader area of the Northern Adriatic and the Mediterranean. The earliest phase of the villa was contemporary with some similar Roman complexes or settlements (Fornače, Fizine, Piran, Sermin) already in the late republican period. Together with the largest port in this part of Istra, the villa probably reached its final extent in the early 1st century AD, when the port in Simon Bay possibly played one of the major parts in the economic development of this part of Istra.

Key words: Roman period, seaside residential villa, mosaics, frescoes, trade, settling pattern

BIBLIOGRAFIJA

- Benussi, B. (1927-1928):** Dalle annotazioni di Alberto Puschi per la carta archaeologica dell'Istria. *Archeografo Triestino*, 14, III S. Trieste, 262-263.
- Bogovčič, I. (1994):** Ostanke antičnih mozaikov in fresk v Simonovem zalivu. *Varstvo spomenikov*, 35. Ljubljana, 7-17.
- Boltin-Tome, E. (1979):** Slovenska Istra v antiki in njen gospodarski vzpon. *Slovensko morje in zaledje*, 2-3. Koper, 41-63.
- Boltin-Tome, E., Karinja, S. (2000):** Grubelce in Sečoveljska dolina v zgodnjem rimskem času. *Annales*, 22. Koper, ZRS, 481-510.
- Coppo, P. (1830):** Del sito dell'Istria 1540. *Archeografo Triestino*, II. Trieste.
- Degrassi, A. (1923):** Tracce di Roma sulla spiaggia di San Simone d'Isola. *Archeografo Triestino* 10, III S, 325-341.
- Djurič, B. (1977):** Antični mozaiki na ozemlju SR Slovenije. *Arh. vest.*, 27. Ljubljana, 537-625.
- Fontana, F. (1993):** La villa romana di Barcola a proposito delle villae maritimae della Regio X. *Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina*, 4. Quasar.
- Frelih, M. (1994):** Poročilo o izkopavanjih v hiši Manzioli, Izola. *Tipkopis pri avtorju*. Izola.
- Gaspari, A. (1998):** Fizine 1998: preliminarno poročilo o arheoloških zaščitnih izkopavanjih v Fizinah pri Portorožu (tipkopis). Piran.
- Ganderton, P. S. (1981):** Environmental Archaeology: sites, methods and interpretation. *Vorda research series*, 2.
- Guštin, M. (1987):** La Tene fibulae from Istria. *Archaeologica Iugoslavica*, 24. Zagreb, 43-56.
- Horvat, J. (1993):** Začetek rimske dobe na prostoru zahodne in osrednje Slovenije. *Neobj. disertacija*. Ljubljana.
- Horvat, J. (1997):** Sermin. Prazgodovinska in zgodnjem rimska naselbina v severozahodni Istri. Ljubljana, ZRC SAZU.
- Kos, P., Šemrov, A. (1995):** Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien, Teil III. Berlin, FMRSI.
- Kristiansen, K. (1989):** Prospectives on the archaeological Heritage: history and future. V: Cleere, H. F.(ed.): *Archaeological Heritage Management in the Modern World*. London, Unwin Hyman, 23-29.
- Labud, G. (1990):** Società ed economia: studi sull'attività agraria e commerciale dell'Istria in età romana. *Arh. vest.*, 41. Ljubljana, 257-266.
- Labud, G. (1993):** Simonov zaliv, rimska vila. *Tipkopis pri avtorju*. Ljubljana.
- McKay, A.G. (1975):** Houses, Villas and Palaces in the Roman World. New York, Cornell University Press.
- Mikl-Curk, I. (1996):** Simonov zaliv-Terra Sigillata from the first field campaigns 20. *Opuscula Romana*, 20. London, 249-253.
- Naldini, P. (1700):** *Corografia Ecclesiastica*. Ristampa. *Historiae urbium et regionem Italiae rariores*, XXXIX. Bologna, Forni editore, 359-360.
- Pröttel, P. M. (1996):** *Mediterrane Feinkeramik des 2.-7. Jahrhunderts n. Chr. im oberen Adria-raum und in Slowenien*. Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen, Band 2. Köln, Verlag Marie Leidorf GmbH.
- Puschi, A. (1896-1897):** Edificio romano scoperto nella villa di Barcola. *Archeografo Triestino*, 21. Trieste, 266-305.
- Riley, J. A. (1973):** Coars Pottery in excavation at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice) 2. *Supplement to Libya Antiqua*, 5. Tripoli, 234-390.
- Regnell, M. (1993):** Report on macrofossil analysis from a Roman settlement at St. Simon Bay, Slovenia. Lund, University of Lund, Department of Quaternary Geology.
- Starac, A. (1993-1994):** Pitanje istočne granice Cisalpinske Galije i odnos općina Tergeste i Egidie. *Histria archaeologica*, 24/25. Pula, Arheološki muzej Istre, 5-37.
- Stokin, M. (1986):** Poročilo o arheološkem spomeniku Simonov zaliv pri Izoli. *Tipkopis*. Piran, MZVNKD.
- Stokin, M. (1987):** Simonov zaliv, antično naselje s pristaniščem. *Arheološki pregled*, 27. Beograd, SADJ, 88.
- Stokin, M. (1992):** Naselbinski ostanki iz 1. st. pr. n. št. v Fornačah pri Piranu. *Arh. vest.*, 43. Ljubljana, SAZU, 79-92.
- Stokin, M. (1996):** Razširjenost arheoloških najdišč v zaledju Sermina. V: Horvat, J. (ed.): *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjem rimska naselbina v severozahodni Istri*. Ljubljana, ZRC SAZU, 140-151.
- Šribar, V. (1958-1989):** Arheološko topografske ugotovitve v Simonovem zalivu. *Arh. vest.*, 9-10. Ljubljana, SAZU, 271-276.
- Thamar, G. (1848):** Isola nel 1581. *L'Istria*, Anno III. Trieste.
- Turk, I., Dirjec, J. (1992):** Seznam osteoloških ostankov iz Simonovega zaliva pri Izoli. *Interim report*. Ljubljana, ZRC SAZU.
- Viereck, H. D. L. (1975):** *Die römische Flotte: Classis Romana*. Herford, Koehler's verlagsgesellschaft mbh.
- Vrišer, B. (1992):** Pregled vrstne pripadnosti ostankov lupin školjk in polžev iz arheoloških izkopavin v Simonovem zalivu. *Interim report*. Ljubljana-Piran, Inštitut za biologijo UEK v Ljubljani-Morska biološka postaja Piran.
- Zaccaria, C., Župančič, M. (1993):** I bolli laterizi del territorio di Tergeste romana: Cataloghi e Monografie archeologiche dei Civici Musei di Udine, 3. Udine, 135-178.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2000-10-23

UDK 903.3(497.4 Škocjanske jame)

ŠKOCJANSKE JAME NA STIČIŠČU STARODAVNIH EVROPSKIH IN SREDOZEMSKIH KULTUR

Marko FRELIH

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18
e-mail: marko.freluh @amis.net

IZVLEČEK

Prispevek o Škocjanskih jamah prikazuje možne interpretacije posameznih jamskih najdišč v kulturnem kontekstu. Primerjave z jamskimi svetišči v starih sredozemskih kulturah omogočajo različne razlage pomena obrednih dejavnosti v jamah. Dosedanje raziskave so pokazale, da lahko celotni kompleks Škocjanskih jam povežemo s predstavami o dostopu v Hadovo kraljestvo oz. v svet mrtvih. Bogata količina daritvenih predmetov iz obrednega središča Mušja jama kaže na izjemen odmev, ki so ga Škocjanske jame kot sveto mesto imelo med evropskimi in sredozemskimi kulturami v pozni bronasti dobi, t. j. okoli leta 1000 pr. Kr. Škocjanske jame so v širši javnosti znane kot prvovrsten naravni spomenik, manj pa se ta naravni fenomen omenja v kulturno-zgodovinskem smislu. Številne arheološke najdbe dokumentirajo kontinuirano poselitev od kamene dobe dalje. Njihov značaj pa predvsem v bronasti in železni dobi kaže na intenzivne obredne dejavnosti, povezane s posmrtnim kultom, s komunikacijo s htoničnimi božanstvi in duhovi umrlih. Prihodnje interdisciplinarne raziskave lahko še veliko prispevajo k bolj kompleksni podobi kulta mrtvih na območju Škocjanskih jam.

Ključne besede: Škocjanske jame, Mušja jama, Istra, Egipt, Italija, Grčija, Hrvaška, Turčija, Švedska, Velika Britanija, železo, bron, arheologija, jamsko svetišče, orožje, nakit, religija, kult, darovanje, žrtvovanje, bogovi, Homer, Odiseja, Vergil, Eneida

LE GROTTI DI SAN CANZIANO, PUNTO D'INCONTRO DELLE ANTICHE CULTURE EUROPEE E MEDITERRANEE

SINTESI

Il contributo offre alcune interpretazioni su ritrovamenti inerenti pratiche di culto fatti nelle grotte. Le diverse interpretazioni sull'importanza di tali attività rituali sono state rese possibili dal paragone con santuari nelle grotte di antiche culture mediterranee. Le ricerche hanno dimostrato che l'intero complesso delle grotte di San Canziano può essere collegato all'immaginaria rappresentazione dell'entrata nel regno di Ade, vale a dire all'entrata nel regno dei morti. La notevole quantità di oggetti votivi ritrovata nel sito rituale della Grotta delle Mosche, dimostra l'importanza eccezionale che le grotte di San Canziano ebbero, quale luogo sacro, fra le culture europee e mediterranee nella tarda età del bronzo, cioè attorno all'anno mille a. C. Queste grotte sono conosciute oggi soprattutto come monumento naturale, mentre poco si parla della loro importanza culturale e storica. Numerosi ritrovamenti archeologici documentano la presenza dell'uomo in questo sito dall'età della pietra in poi. Questi reperti, risalenti soprattutto all'età del bronzo e del ferro, indicano un'intensa attività rituale collegata al culto dei defunti e alle comunicazioni con gli dei dell'oltretomba e le anime dei morti. Future ricerche interdisciplinari potranno meglio contribuire ad offrire un'immagine ancora più complessa del culto dei defunti nelle Grotte di San Canziano.

Parole chiave: Grotte di San Canziano, Grotta delle Mosche, Istria, Egitto, Italia, Grecia, Croazia, Turchia, Svezia, Gran Bretagna, ferro, bronzo, archeologia, santuario nelle grotte, arma, gioielli, religione, culto, offerte, sacrifici, dei, Omero, Odissea, Virgilio, Eneida

*Sveta božanstva, ki vladate dušam, in sence molčljive,
Káos in Flégeton, kraji prostrani, mrakotni in temni,
naj vam povedati smem, kar sem slišal, in zdaj vam
odkriti
vse, kar se skriva globoko pod zemljo, zavito v temino?*

Vergil, VI. Spev Eneida, VI. spev

Stari Grki so verovali, da naj bi bil vhod v podzemni svet boga Hada daleč na zahodu, kjer se ob vhodu izliva bučna reka, nad njo pa se dvigajo skalnate stene. Kraljestvo Hada je omenjal Homer, slikovit opis pa nam je zapustil Vergil v slovitem epu Eneida, kjer med drugim omenja tudi zunanji dostop v onstranstvo:

*Tamkaj bilá je visoka pečina z neznansko votlino,
strma, obdana z mrakotnimi gaji in jezerom črnim;
níkdar čez njo preleteti ni mogla nobena še ptica:*

Vergil, Eneida, VI. spev

Pesnik ni imel pred očmi konkretnega kraja, marveč samo splošno predstavo o bivališču večnih duš. Sledil je starejšemu grškemu in še predgrškemu, mezopotamskemu opisu kraljestva mrtvih, kjer se omenjajo jame, soteske, divje podzemne reke in jezera.

V iskanju konkretne lokacije skrivnostnega podzemlja, ki bi ustrezala antičnim predstavam, se lahko pre-pustimo domišljiji, lahko pa se celo približamo resnici, če bi hoteli videti v Vergilovem zapisu o Hadu aluzijo na mogočni jamski kompleks pri Škocjanu, v katerem pod prepadnimi stenami izginja deroča reka Reka (sl. 1, 2). Misel se mi zdi vabljiva, saj dolga kontinuiteta prazgodovinske poselitve v tem prostoru potrjuje, da so ljudje poznali ta naravni fenomen že davno pred Homerjem in Vergilom.

Sl. 1: Vas Škocjan nad prepadnimi stenami (foto: M. Frelj).

Fig. 1: The village of Škocjan above precipitous rock walls (photo: M. Frelj).

Sl. 2: Skozi Škocjanske jame teče reka Reka (foto: M. Frelj).

Fig. 2: The Reka river flows through Caves of Škocjan (photo: M. Frelj).

Na območju Škocjana se je človek zadrževal že v srednji kameni dobi (Roška špilja). Večja intenziteta poselitve, predvsem pa pokopavanja v jamah zasledimo v obdobju bronaste in železne dobe.¹ Dokazi o človekovih obiskih teh jam obstajajo do zgodnjega srednjega veka (npr. Tominčeva jama). To so bili večinoma kratkotrajni obiski z verskim motivom.

Stalna naselitev škocjanskega prostora je bila v preteklosti osredotočena na naselbinske komplekse, med katerimi je predvsem po svoji dominantno-strateški legi zbujala pozornost naselbina na območju današnjega Škocjana. Utrjena je bila z obzidjem, ki je v obsegu merilo skoraj tisoč metrov, njegovi ostanki pa so vidni še danes. Obsežna naselbina pa ima nenavadno lastnost: znotraj obzidanega naselja je velika okrogla odprtina brezna (t. j. Okroglica), katerega strme stene se spuščajo proti podzemnemu toku reke Reke. Mogočni vertikalni dostop v podzemlje so prazgodovinski prebivalci morda dojemali kot imaginacijo Hadovega kraljestva. "Sveto mesto" so obzidali in tako je poselitveni prostor zaživel kot versko središče. Tu je bil po mojem mnenju osrednji kulturni prostor, vse druge jame pa so pomenile različice na dostope v Had in njegove izhode. Ob tem je še posebej pomembno omeniti najnovejše raziskave znotraj naselbine, ki so z odkritjem grobov pokazale dejansko drugačno vlogo poselitvenega ambienta.

Za razumevanje kulturnih relacij do jamskih kompleksov se je treba obrniti na starodavne sredozemske civilizacije, ki so do jamskih ambientov ustvarile poseben odnos, kakršnega so jim narekovalle njihove verske predstave predvsem o onstranskem svetu. Čeprav Egipt ni znan po breznih in votlinah, je abstraktni podzemni svet imel izjemno vlogo v kreaciji staroegipčanskih mitov. Odnos do sveta, ki je bil skrit človeškim očem, se je v najvišji obliki manifestiral z graditvijo Ozireiona v Abidu, umetnega podzemlja s hodnikom, ki vodi do dvorane, kjer stoji na sredini monolitni blok. Prostor je bil prvotno napolnjen z vodo, le na sredini se je nad gladino dvigoval podstavek za sarkofag, ki je rabil kot kenotaf faraona Setija I. Ta predstava podzemlja je izhajala iz mitološke razlage Ozirisovega groba.

Iz antičnega sveta poznamo znamenito brezno, ki sicer ni povezano s podzemnimi božanstvi, vendar ni bilo zato nič manj priljubljeno za daritvene slovesnosti. V Atenah, v ravnici nedaleč od vzpetine z Akropolo, je nekoč zijala odprtina brezna, v katero naj bi odtekla voda vesoljnega potopa, s katerim je Zevs kaznoval pokvarjeno človeštvo. Uničevalni potop sta preživela samo Deukalion in njegova žena, ki sta potem ustvarila nov človeški rod. Po legendi naj bi v bližini brezna ležal tudi Deukalionov grob, in tako je nastal motiv za graditev

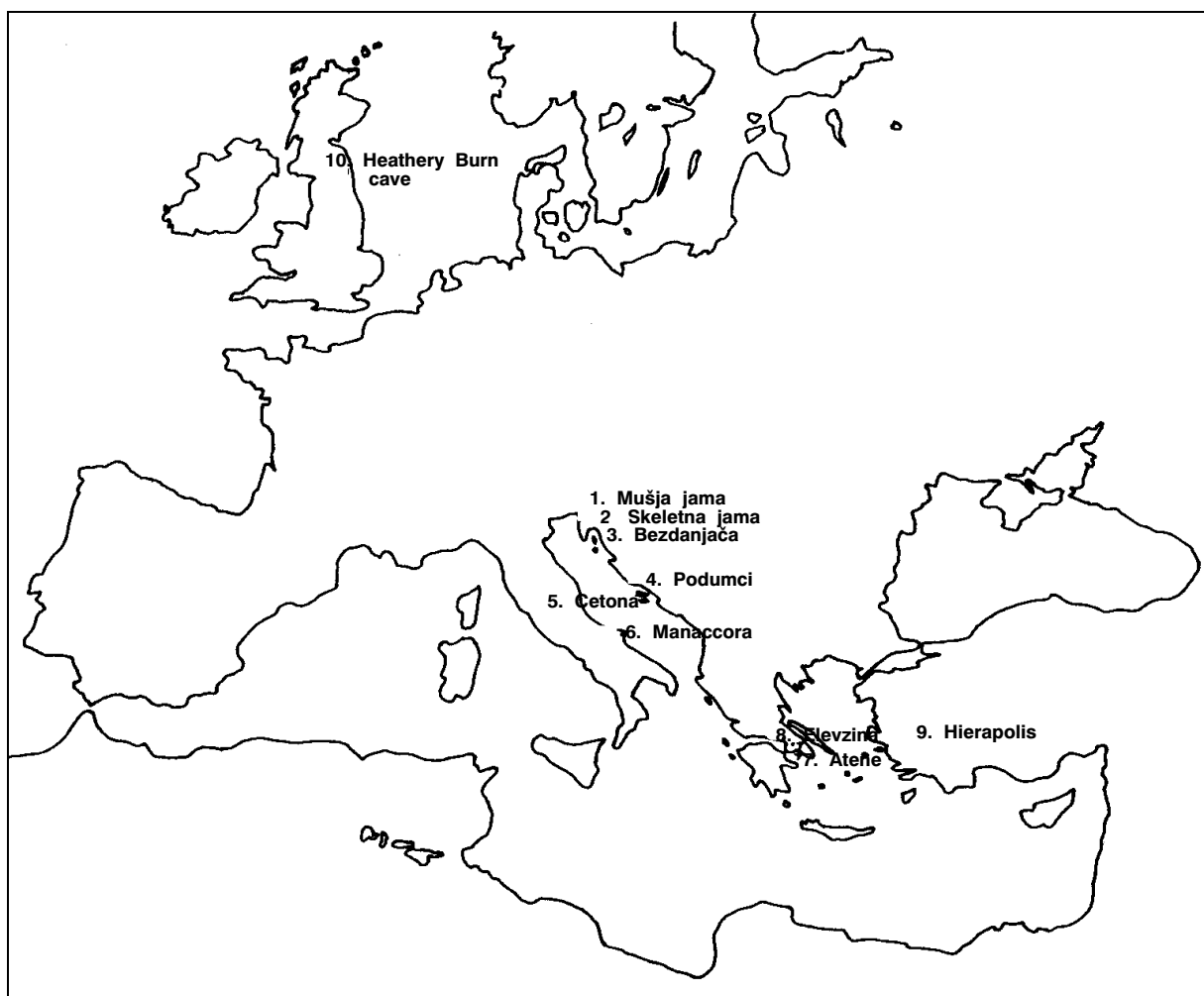
svetišča, kamor so v svečanih sprevodih romali ljudje ter v temačno globino brezna darovali žito in med. Svetišče se je postopoma razvilo v eno največjih stavb antičnega sveta in je bilo posvečeno olimpijskemu Zevsu (sl. 3). Zgodba o vesoljnem potopu je zelo razširjena med starodavnimi kulturami po svetu. Najbolj je znana svetopisemska različica v prvi Mojzesovi knjigi (Geneza), kjer je Noetov način preživetja blizu legendi o Deukalionu in njegovi ženi Piri. Podoben primer, ko voda izgine v podzemlje, poznamo še v Hierapolis ob Evfratu. Nad odprtino, kamor se je izlilo vodovje vesoljnega potopa, so postavili svetišče v čast boginji Heri.

Jamski kompleksi so bili predvsem v grškem svetu največkrat povezani s predstavami o onstranskem svetu. Jama je pomenila prehod v neznano, v svet mrtvih, kjer vladajo božanske sile. Temačna notranjost jam je vzbujala negotovost in strah. Ljudje so prihajali k jamam in prinašali darove bogovom podzemlja. Največkrat so daritveni obredi potekali pred jamo, kjer so bili posebej zato zgrajeni oltarji. Ob jamah, ki so imele bolj izrazito vlogo v kulturnem kontekstu, pa so celo postavili svetišče. Tak primer je kraj Elevzina, kakih 25 kilometrov oddaljen od Aten. V Elevzini so za obrede, povezane z onstranskim svetom, uporabljali votline in temačne arhitekturne konstrukcije, kot svetišče boga Plutona, ki ga enačimo z bogom Hadom. Prehod iz tostranstva v

Sl. 3: Atene: ostanki svetišča, posvečenega olimpijskemu Zevsu. Na tem mestu je bilo nekoč brezno, v katero je po legendi odtekla voda vesoljnega potopa (foto: M. Frelih).

Fig. 3: Athens: remains of the Olympia sanctuary consecrated to Zeus. Here an abyss existed in times past, into which flew, according to the legend, the waters of the Flood (photo: M. Frelih).

1 Arheološko pomembne jame: Skeletna jama, Tominčeva jama, Pečina v Sapendolu, Roška špilja, Jama nad Sokolakom, Luknja v Lazu, Czoernigova jama, Korinčeva jama, Jama nad jezerom.

Sl. 4: Karta jamskih svetišč, omenjenih v tekstu.
Fig. 4: Map of cave sanctuaries referred to in the text.

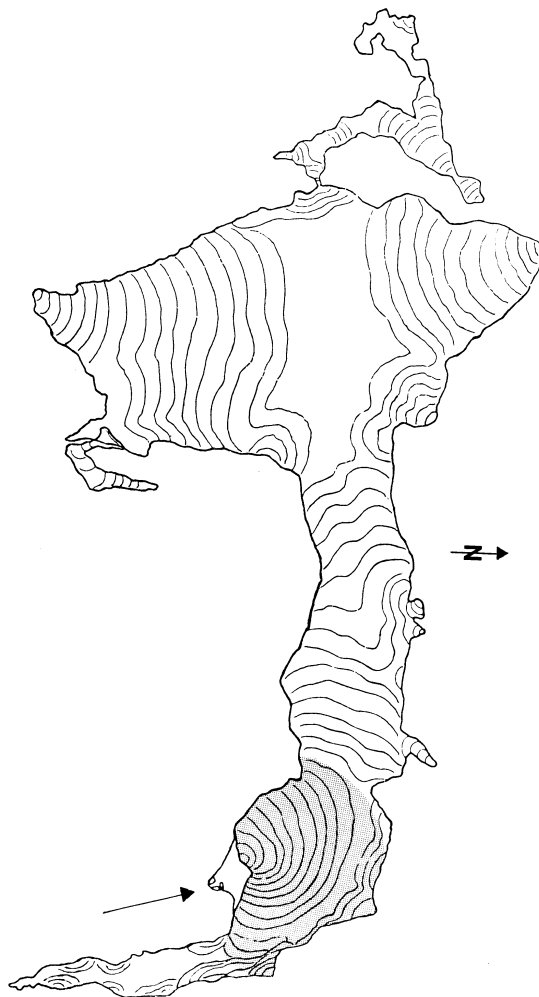
svet mrtvih je bil spektakularno zasnovan. Vsako leto je potekal svečani misterij v čast Demetri in predvsem njeni hčeri Persefoni, ki jo je ugrabil bog podzemlja Pluton (Had). Demetri je uspelo prisiliti Zeusa, da je ukazal Hadu, naj ji vrne hčer, toda ker je Persefona, imenovana tudi Kore, v kraljestvu mrtvih jedla granatno jabolko, sadež bogov, je morala kljub vsemu del leta preživeti v onstranstvu kot soproga podzemeljskega boga: spomladi in poleti je bila na zemlji, jeseni pa se je odpravila v podzemlje, kjer je ostala prek cele zime. S češčenjem njenega kulta je povezana rodovitnost zemlje. Svetišče je bilo v 4. stol. pr. Kr. zgrajeno v sklopu jamskega kompleksa, iz katerega naj bi iz globin podzemlja planil Pluton in ugrabil Persefono. Skozi isto odprtino naj bi se Persefona iz onstranstva vračala na zemljo, kjer je s svojim prihodom oživila naravo in vplivala na rodovitnost med poljskimi pridelki. Še danes potekajo v Elezini vsakoletna romanja, ki so povezana z Marijinim češčenjem.

Sl. 5: Hierapolis v Mali Aziji: pod temelji svetišča je obokan vhod nad naravnim breznom (foto: M. Frelj).
Fig. 5: Hierapolis in Asia Minor: situated under the sanctuary's foundations is a vaulted entrance above the natural abyss (photo: M. Frelj).

Svetišče boga Plutona je stalo tudi v helenističnem mestu Hierapolis. V antični maloazijski provinci Frigiji je Hierapolis slovel predvsem zaradi bližine termalnih vrelcev. Znamenito pa je bilo tudi njegovo osrednje svetišče Plutonium, saj je bilo ob daritvenem oltarju znotraj svetišča brezno, iz katerega je prihajal na površje strupen plin, zmes žveplovih spojin in ogljikovega dioksida (sl. 5, 6). Kakšen je bil obred, povezan s pogubnimi plini, nam ni znano. Zelo verjetno pa so svečeniki k vhodu v brezno vodili živali ali pa celo ljudi in jih prepustili počasnemu umiranju. Tako so ljudstvu manifestirali pogubljivo moč podzemnega sveta, hkrati pa so z žrtvami prinašali daritev bogu Plutonu. Toda vhod v Had ni bil samo eden, in zato ni nič nenavadnega, da so njegovo mesto označili na različnih lokacijah Sredozemlja, ki pa so v glavnem povezane z navpičnimi ste-

nami, votlinami, brezni, tudi z manjšimi razpokami. Poleg Elevzine je bil eden najbolj znanih vhodov v Had na skrajnem jugu Peloponeza v Tainaronu.

Mitološki junaki, ki so se "sprehajali" skozi kraljestvo večnih senc, so podzemlje zapustili drugje, kot pa so vanj vstopili (primer Herakles). V epu Argonautika Apolonija Rodoškega (cca. 295-215 pr. Kr.), ki opisuje generacijo junakov pred trojansko vojno, imamo primer, ko je Herakles odšel v notranjost Hada in od tam odpeljal Kerbera, troglavega psa, čuvarja sveta mrtvih. Komunikacija s Hadom je največkrat potekala horizontalno oziroma je bila vezana na jame z markantnim obokanim vhodom in z vodoravnim jamskim kompleksom. Toda med jamami z vertikalnim dostopom, ki naj bi jih povezali s predstavami o Hadu, je med Škočjanskimi jamami najbolj nenavadna Mušja jama (sl. 7).

Sl. 6: Hierapolis v Mali Aziji: dostop do brezna je zaščiten, saj je uhajanje strupenih plinov že povzročilo smrt med vedoželjnimi turisti (foto: M. Freljh).

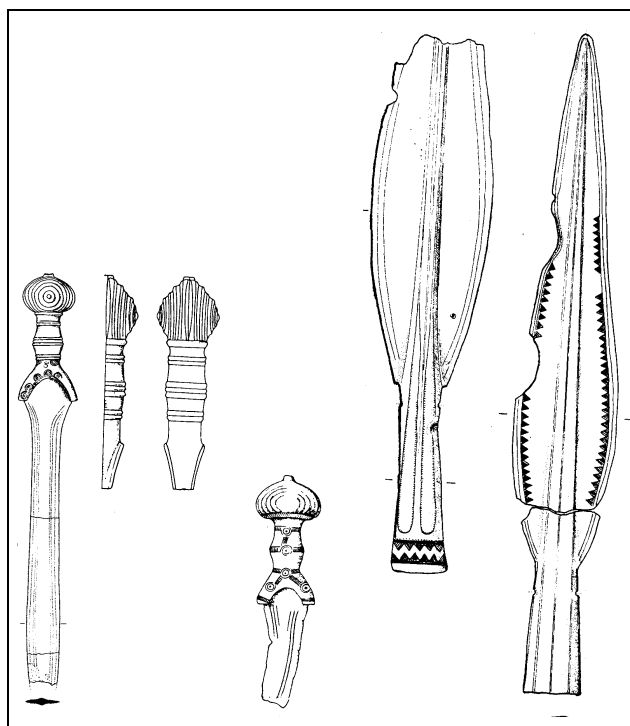
Fig. 6: Hierapolis in Asia Minor: the access to the abyss is safeguarded, as the poisonous leaking gases have already caused some deaths among inquisitive tourists (photo: M. Freljh).

Sl. 7: Mušja jama: tloris. Puščica označuje lego vhoda, temnejši raster pa obseg nasipnega stožca.

Fig. 7: Mušja jama: ground plan, with the arrow denoting the position of the entrance, and the darker screen the detritic mound's dimension.

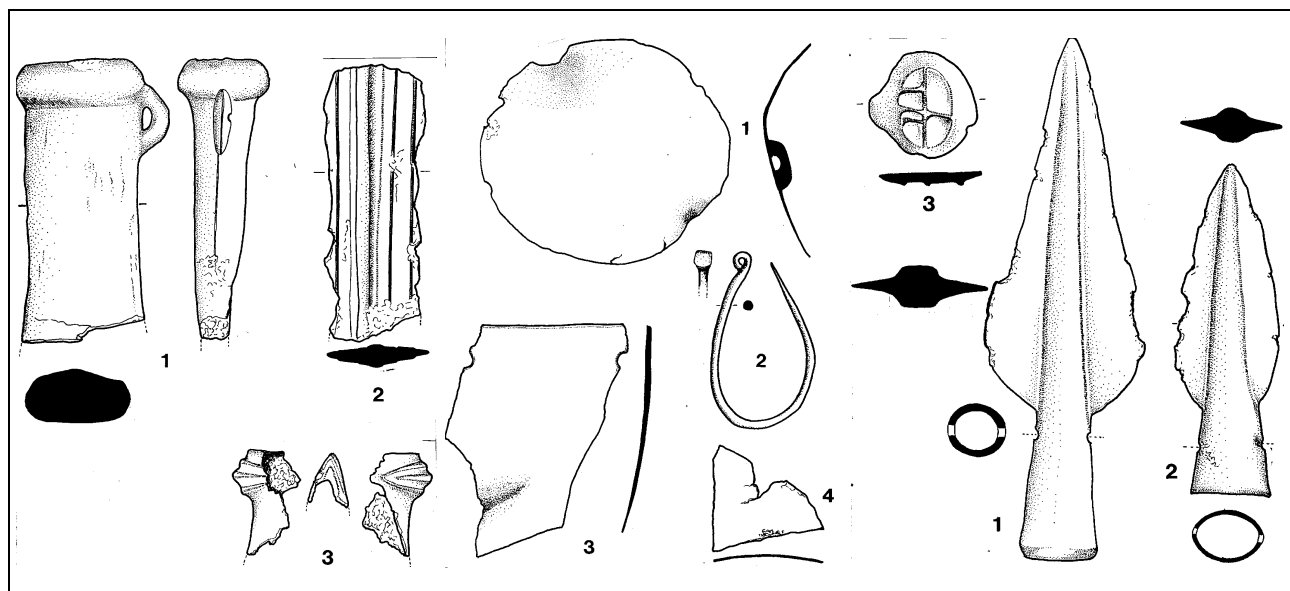
Jeseni leta 1909 se je italijanski jamar Pietro Savini spustil v Mušjo jamo (št. 1095) in na površini nasipnega stožca odkril bronasto rimsko čelado. Začel je izkopavati in kmalu odkril več bronastih predmetov, ki pa so pripadali kulturi, starejši od rimske. Savinijeva odkritja so pomenila motiv za načrtne arheološke raziskave, ki jih je vodil avstrijski arheolog Josef Szombathy (1853-1943). Skromni obseg raziskav obsežnega nasipnega stožca je vendarle prinesel na dan čudovite arheološke najdbe. Več sto bronastih predmetov je sestavljalo dragocene primerke vojaške opreme, nakita in posodja (sl. 8). Največ je bilo suličnih osti, sekir, mečev, čelad, posod, okrasnih igel in fibul. Glavnina predmetov je deformiranih, saj so se nekateri zlomili pri padcu v jamo, največ pa jih je poškodovanih zaradi izpostavljenosti veliki vročini. Tako količina kot predvsem vsebina inventarja uvrščata Mušjo jamo med najpomembnejša arheološka jamska najdišča v Evropi iz obdobja pozne bronaste dobe (sl. 9, 10).

Josef Szombathy med kratkotrajno arheološko akcijo ni mogel raziskati vseh sedimentov in po mojem mnenju glavnina predmetov še vedno leži v ogromnem, neprekopnem nasipnem stožcu (sl. 11). Predmeti, ki so padli oz. bili vrženi v jamo, so pod jamskim vhodom najprej prileteli na poševno steno, od koder so se odbili v različne smeri (sl. 12).

Sl. 8: Mušja jama: izbor bronastih predmetov, ki jih je izkopal J. Szombathy (risba: M. Frelih).

Fig. 8: Mušja jama: selection of bronze artefacts excavated by J. Szombathy (drawing: M. Frelih).

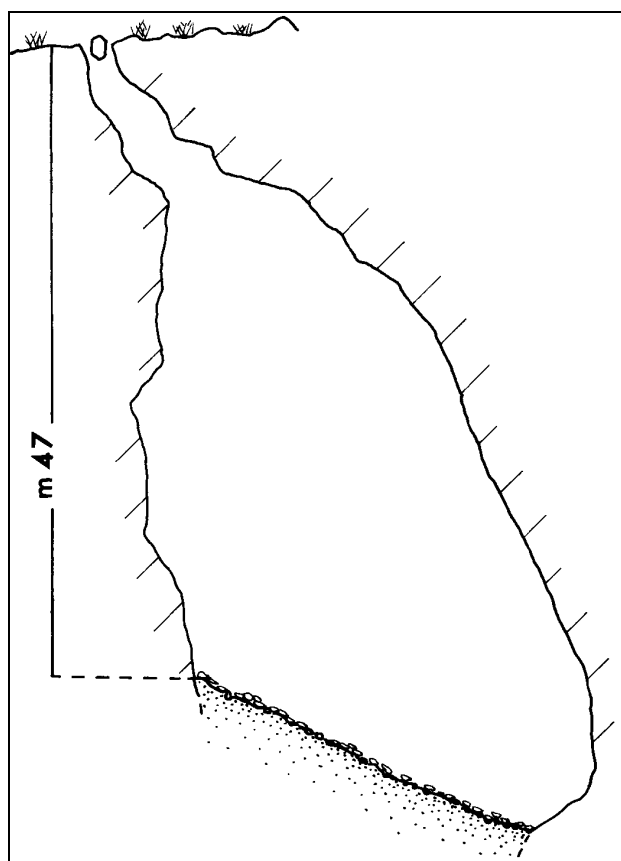

Sl. 9: Mušja jama: bronasti predmeti, ki so bili odkriti leta 1975 (risba: M. Frelih).

Fig. 9: Mušja jama: bronze artefacts discovered in 1975 (drawing: M. Frelih).

Sl. 10: Mušja jama: bronasti predmeti, ki so bili odkriti leta 1975 (foto: M. Frelih).

Fig. 10: Mušja jama: bronze artefacts discovered in 1975 (photo: M. Frelih).

Sl. 12: Mušja jama: prerez vertikalnega vhodnega dela.

Fig. 12: Mušja jama: cross-section of the vertical entrance part.

Sl. 11: Mušja jama: nasipni stožec pod vertikalnim vhom (foto: A. Mihevc).

Fig. 11: Mušja jama: detritic mound below the vertical entrance (photo: A. Mihevc).

V nasprotju z drugimi škocjanskimi jamami je vhod v Mušjo jamo precej neopazen in na zunaj ne pritegne posebne pozornosti. Tri različno velike odprtine, ločene med seboj s prekladnimi sigastimi bloki, so ravno dovolj široke, da še dopuščajo nemoten spust v skoraj petdeset metrov globoki jamski kompleks (sl. 13). Jamski vhod je na položnem pobočju vzpetine Preval (474 m), ki na jugozahodnem območju Škocjana zapira dolino reke Reke (sl. 14). Iz pozicije vhoda v Mušjo jamo se odpira čudovit razgled nad Vremsko dolino z zaledjem prazgodovinskih in rimskodobnih naselbinskih kompleksov (Valerija, Rodik, Škocjan, Gradišče, Naklo). Čeprav je jamski vhod na prvi pogled neizrazit, pa je bil morda v preteklosti opazen predvsem od daleč, z meglo, ki se je dvigovala iz jame zaradi mešanja hladnejšega in toplejšega jamskega zraka. Danes je okolica jame poraščena, še v času izkopavanja leta 1911 pa je bilo pobočje z jamskim vhomom popolnoma golo. Če je bilo tako tudi v preteklosti, potem je bilo meglo nad jamo mogoče opaziti že z večje razdalje. V posameznih intervalih je bila dvigajoča se megla opažena tudi pri obisku jame 17. januarja 1999.

Na pobočju Prevale je nedaleč od Mušje jame Skeletna jama, ki je v literaturi znana tudi kot "Okostna jama", "Jama I. na Prevali" in "Prevala I."; nemško ime zanjo je "Knochenhöhle", v italijanskem jeziku pa se je uveljavila kot "Grotta degli Scheletri" ali "Grotta delle Ossa". Ima prav tako vertikalni dostop, toda njen vhod je na zunanji bolj markanten, saj se nad njim dviga strma stena. Že ime pove, da je to jama, v kateri so bile odkrite kosti. V jami so dejansko odkrili skeletne ostanke 11 ljudi, ki so pripadali osmim moškim in trem ženskam, starih od 18 do 40 let. V jami je bilo dokumentiranih prek 1000 kosti različnih živalskih vrst. Na podlagi podatkov iz časa raziskav naj bi šlo za grobove pokojnikov, ob katerih so ležali različni predmeti, toda stratigrafska situacija je precej nejasna, kar je predvsem posledica nesistematičnih arheoloških raziskav. Med najdbami je najbolj znana bronasta situla s paleovenetskim napisom. Arheološko gradivo naj bi Skeletno jamo postavljalo v obdobje mlajše železne dobe, že Szombathy pa je opozoril na nekaj najdb (npr. sulične osti), ki imajo ustrezne analogije med gradivom iz Mušje jame. Šele prihodnje raziskave z modernimi metodami izkopavanja in z analizami gradiva bodo pokazale, kakšne povezave so obstajale med obema jamama. Dobili bomo odgovor na ponavljajoče se vprašanje, ali so daritveni obredi pri Mušji jami potekali sočasno s pokopi v Skeletni jami, ali pa so ostaline človeških in živalskih skeletov v slednji jami zgolj odraz obredja, ki je potekal v obdobju, ko je bil kulturni pomen Mušje jame že pozabljen.

Z novimi raziskavami bi prav tako osvetlili problem razumevanja vseh procesov, ki so potekali ob daritvenih in pogrebnih ritualih ob jami. Za zdaj lahko samo sklepamo, da so umrle verjetno spuščali po vrveh v notranjost in jih zakopali v nasipnem stožcu, ki se je deponiral pod vhodnim breznom. Takšen način pokopavanja ni nič posebnega, saj so v jami Bezdanjača v Liki spuščali trupla prek sto metrov globoko in jih skupaj s prdatki polagali na površino jamskega dna. Podoben primer je jama Podumci v Dalmaciji, kjer je prav tako vertikalni dostop do nasipnega stožca pod jamskim vhodom. Pri kopanju stožca so odkrili grobove (?) s prdatki, med drugim tudi ostanke orožja, kar lahko pomeni, da imajo pokopi vojaški značaj. Grobove vojščakov so odkrili tudi v eni najbolj znanih jam na vzhodni obali Apeninskega polotoka. To je jama Mannaccora na polotoku Gargano. V njej so odkrili več grobov iz obdobja srednje in pozne bronaste dobe. Jama "Antro della Noce" v hribovju Cetona v toskanski provinci Siena je za nas še posebej zanimiva, saj so v njej našli veliko sežigališče, ob katerem je ležalo osem človeških lobanj, ostanki skeletov pa so bili parcialno razporejeni po jami oziroma niso bili v normalni anatomske legi.

Sl. 13: Vhod v Mušjo jamo (foto: M. Frelj).

Fig. 13: Entrance to Mušja jama (Fly Cave) (photo: M. Frelj).

Sl. 14: Pogled na Škocjan s pobočja Prevale (foto: M. Frelj).

Fig. 14: View of Škocjan from the Prevala slope (photo: M. Frelj).

V Sloveniji je zelo znan primer jamskih pokopov v Ajdovski jami pri Krškem. Prav tako zanimiv, vendar arheološko zelo slabo raziskan način pokopavanja v jami pa imamo v Lukenjski jami pri Prečni na Dolenjskem. Skozi ozko horizontalno odprtino so umrle potegnili v notranjost jame in jih polagali po tleh. V manjši dvorani so bili odkriti skeletni ostanki, ki jih je že prekrivala siga. Radiološka raziskava vzorcev je pokazala, da je siga stara 2600 let, kar pomeni, da so kosti pripadale ljudem železne dobe. Danes so sledovi pokopnikov zelo skromni, saj je nezaščiten jama dopuščala nemoten obisk in odnašanje kosti.

V primeru Skeletne jame se mi zastavlja vprašanje, ali so ljudi zares namensko pokopavali, ali pa so jih preprosto še žive pahnili iz strme navpične stene, ki se dviguje nad jamskim vhodom. K tej misli se nagibam predvsem zaradi podatka, da so v jami skupaj s človeškimi kostmi našli še ostanke konjev, goveda, ovc, svinj in psov. Žrtvovanje živali v pogrebnem in kulturnem obredju je bil v prazgodovini pogost pojav, prav tako pa so ponekod rituali zahtevali človeške žrtve. Ob tem se je treba spomniti na Homerjev opis pogrebnih svečanosti ob smrti grškega junaka Patrokla. Pogreb in svečane tekme v njegov spomin je pesnik opisal zelo podrobno, saj je bilo ob množici padlih Grkov in Trojancev samo Patroklovo truplo pokopano z najvišjimi častmi. V resnici se v Patroklovem pogrebu zrcalijo običaji, ki so bili pri Grkih v navadi ob smrti pomembne osebe.

Ko je bila lesena grmada postavljena, so nanjo položili Patrokla in Ahil ga je premazal z maščobo ovac in goved ter truplo obložil z razkosanim mesovjem. K umrlemu so priložili še vrče, napoljene z medom in oljem, na vrh grmade pa so zvezli še trupla štirih konj in dveh psov. Toda Ahilov srd ob smrti prijatelja se še ni umiril in ukazal je pobiti dvanajst zajetih Trojancev. Skupaj s Patroklovim truplom naj bi zgoreli na grmadi. Toda grmada ni hotela zagoreti. Šele Ahilova molitev in obredno zlivanje daritvenega vina iz zlate čaše je preprečilo vetrove, da raznetijo ogenj med debli grmade.

V sklopu Škocjanskih jam moramo omeniti, da so v Czoernigovi jami na pobočju, ki se spušča proti podzemeljskemu toku Reke, odkrili dve lobanjski kosti otroka iz starejše železne dobe. Iz 5. in 4. stol. pr. Kr. so človeški ostanki, najdeni v Tominčevi jami. Deset skeletov naj bi pripadalo mlajšim osebam. Okostja najmanj desetih ljudi v niši vzhodnega rova pa naj bi pripadala prebivalcem iz bakrene dobe. Človeški ostanki v Škocjanskih jamah so torej bili dokumentirani, vendar pomanjkljive arheološke raziskave ne dopuščajo dokončne interpretacije njihovega pomena. V ospredju so verjetno namenski pokopi, ni pa izključeno obredno žrtvovanje.

Medtem ko so zgoraj omenjena jamska najdišča v Italiji in na Hrvaškem povezana z Mušjo ali s Skeletno jamo predvsem zaradi kulturnih obredov, ki so zaradi različnih vzrokov potekali v podzemnem kompleksu, pa je glede arheološke zapuščine manj sorodnih elementov.

Zato v tem kontekstu pritegne posebno pozornost jamsko najdišče Heathery Burn Cave v severnem delu Anglije, v bližini mesta Durham. V jami so bili odkriti številni ostanki bronastega orožja, nakita, tesarskega orodja in posod. Predmeti so bili najdeni skupaj s sledovi kurišča, poleg so bile razbite in ožgane živalske kosti ter celo človeški skelet! Iz dosedaj znanih raziskav lahko sklepamo, da je v jami Heathery Burn Cave v obdobju med 9. in 8. stol. pr. Kr. potekal obred pokopavanja, verjetno skupaj z darovanjem dragocenih predmetov v čast podzemnemu božanstvu. Še posebej so zanimivi fragmenti bronastih posod, ki kažejo na povezavo z ostanki posodja iz Mušje jame, še ožja analogija pa ponazarja bronasto vedro iz najdišča Nannau v Welsu. Čeprav je geografska oddaljenost med najdišči zelo velika, nam ravno sorodnosti v daritvenem posodju dokazujejo, da so bile razdalje premagljive s komunikacijami, ki so širile izmenjavo materialnega in duhovnega sveta.

Bogata arheološka zapuščina Mušje jame nam omogoča vpogled v zelo privlačno poglavje poznobronastodobne (12.-9. stol. pr. Kr.) poselitve jugovzhodno-alpskega prostora. Toda za lažje razumevanje pomena same jame je treba poudariti osnovne poteze zgodovinskega ozadja obdobja, v katero sodi omenjeni arheološki inventar. To je bil čas, ko se je drugo tisočletje bližalo zadnjemu tisočletju pred Kristusom. Na obrobju in v zaledju sredozemskega bazena so potekale migracije ljudstev v senci vojaških operacij, ki so med drugim povzročile uničenje starodavnega hetitskega kraljestva. Faraon Ramzes III. je okoli leta 1170 pr. Kr. z veliko težavo branil Egipt pred pritiski t. i. zveze pomorskih ljudstev, velike civilizacije so se začele razkrajati, nastajali so manjši kulturni krogi z močno tendenco po medsebojnih vplivih, ki so jih pogojevali predvsem intenzivnejši trgovski stiki med obalnimi mesti v Grčiji, v Mali Aziji, Cipru, Levantu, na Kreti, Siciliji in na jugozahodni obali apeninskega polotoka.

Po zaslugi Feničanov je razvoj ladijske tehnologije prispeval k povečanju pomorskega prometa. Odpirale so se trgovske poti, ob katerih so nastajale nove naselbine. Tudi vodne poti vzhodnega dela Jadranskega morja so postajale vedno bolj aktualne za plovbo, čeprav je arheološko evidentiranje poselitve otokov in obale vzhodnega Jadrana med koncem 12. stoletja in začetkom 10. stoletja zelo skromno, še bolj redki pa so materialni dokazi, ki bi kazali na povezavo z egejskim svetom. Zato je v tem kontekstu zelo pomembno dejstvo, da je med inventarjem Mušje jame gradivo, ki dokazuje (pomorsko) komunikacijo med Jadranom in Egejo.

Mušja jama slovi predvsem po najdbah, ki sodijo med najstarejše znane železne izdelke v jugovzhodno alpskem prostoru. Konec 12. stoletja in v teku 11. stol. pr. Kr. so železni izdelki začeli vedno pogostejše nadomeščati bronaste predmete. Hetiti so v sredini 2.

tisočletja že poznali pridobivanje in predelavo železa. Produkcija železa je prevladovala na območju osrednje Anatolije in Levanta. Izdelki iz železa in kovine, sorodne jeklu, pa so bili s trgovskimi vezami razprostranjeni po celim Sredozemlju (sl. 16). To se zelo očitno kaže tudi v produkciji mečev, kjer se je tipološka forma obdržala, zamenjala pa se je kovina. Takšno preobrazbo v materialu, ne pa v formi, zasledimo tudi pri železnem meču iz Mušje jame (sl. 15). Kvalitetno izdelani in v dobrem stanju ohranjeni 59 cm dolgi meč je zelo verjetno nastal v egejskem prostoru. Med železne predmete sodi prav tako deset primerkov suličnih osti. Z evidentiranjem železnih najdb v Mušji jami se odpira hipoteza, da je že okoli leta 1000 pr. Kr. prišlo do stika med grškim in jugovzhodnoalpskim svetom, ko so v ospredje prišle pomorske povezave. Iz obdobja 11., predvsem pa iz 10. stoletja poznamo na grških tleh nekaj lokacij, kjer so bili odkriti kakovostni primerki železnih jezičastoročajnih mečev. Najbolj znani sta grobišči v Atenah, Kerameikos in Agora. Več železnih mečev so odkrili tudi v najdišču Lefkandi na Evbeji. V grški Makedoniji je mesto Vergina, kjer so nedaleč stran od slovite grobnice Filipa Makedonskega odkrili več grobov s kvalitetno ohranjenimi meči.

Območje severnega Jadrana je postalo že sredi drugega tisočletja zelo aktualno zaradi osrednje vloge pri trgovini z jantanjem. Od južne obale Baltika je potekala kopenska pot prek srednje Evrope proti vzhodnim Alpam in naprej proti obali. Trgovanje z jantanjem prek današnjega ozemlja Slovenije je bilo aktivno vse do rimske dobe. Morda ni naključje, da eno najbogatejših odkritij jantarskih izdelkov poznamo ravno iz območja Škocjana. V konstrukciji obzidja naselbine v Škocjanu so leta 1908 odkrili kar 1170 različnih predmetov. Poleg izdelkov iz brona in stekla je bilo izkopanih tudi 497 jantarnih jagod. Najdbe so datirane v prvo polovico 4. stol. pr. Kr., toda nekaj pridatkov je zagotovo starejšega datuma. Najdbe jantarna v Škocjanu dopuščajo možnost, da je bila tu ena izmed pomembnejših postaj trgovine z jantanjem med Baltikom in Jadrantom. To pomembno vlogo verjetno lahko povežemo s tradicijo darovanja v jamskih svetiščih na tem prostoru. Po jantarni poti je verjetno prišlo do stikov s panonskim prostorom, od koder izhaja nekaj predmetov, odkritih v Mušji jami.

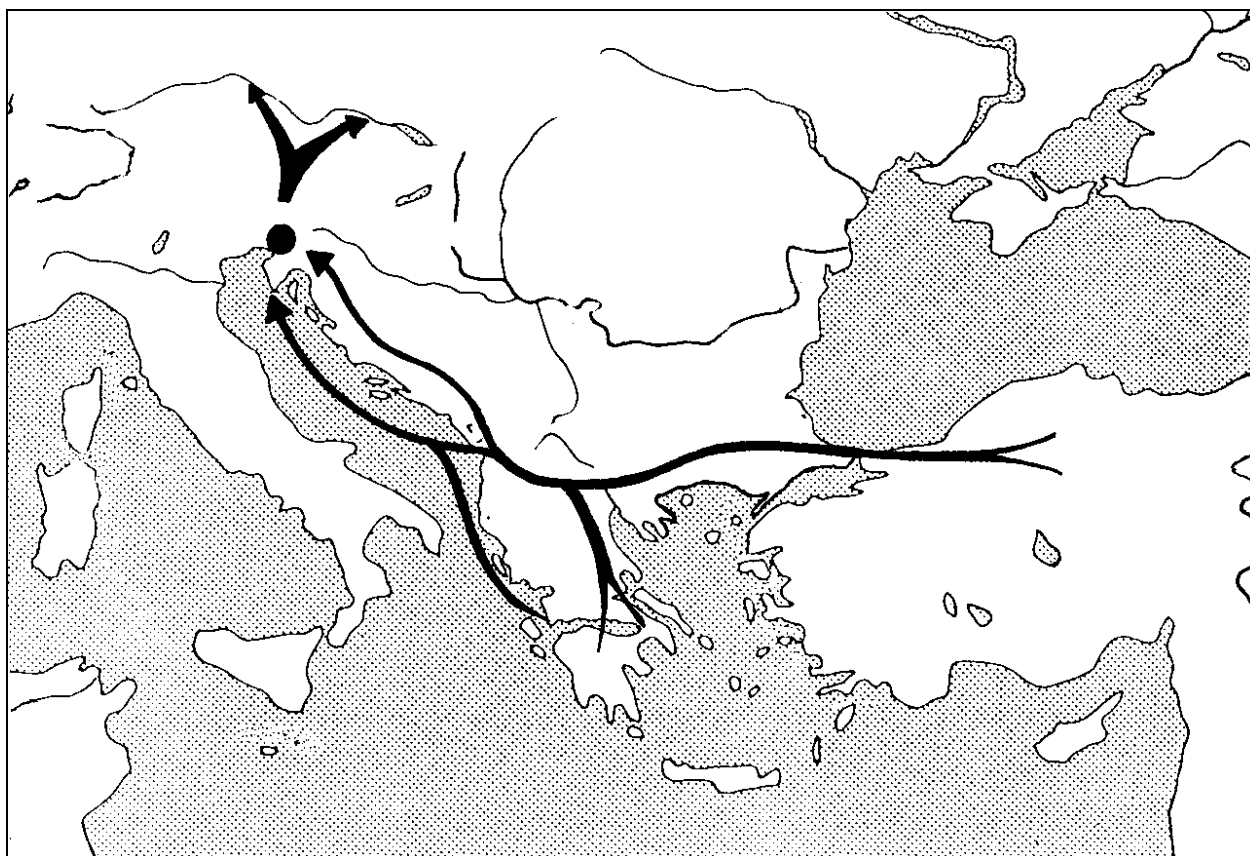
Jantarno pot lahko razumemo kot možno relacijo Mušje jame z osrednjim in severnim delom Evrope, lahko pa jo razumemo tudi kot vezni člen z zaledjem vzhodne jadranske obale, z Apeninskim polotokom, in z egejskim prostorom. Iz teh območij navsezadnje izhaja glavnina najdb, ki so jih do sedaj odkrili v jami. Kulturno mesto Mušja jama je bilo po vsebini in po darovanih predmetih orientirano proti Mediteranu. Z ladijskim prometom, ki je bil že v bronasti dobi razvit med dalmatinsko obalo, Italijo in Egejo, so bili v zaledje severnega Jadrana oziroma do Mušje jame transportirani tudi železni izdelki, v obratni smeri pa je potekala trgovina z

jantanjem.

Podobno kot za bronaste najdbe se tudi za železne zastavlja vprašanje, ali so jih v jamo darovali ljudje, ki so prišli tja od drugod prav posebej zaradi jamskega kulta, ali pa so jih v jamo vrgli avtohtoni prebivalci kot bojni plen. Ker arheološki inventar Mušje jame zajema gradivo iz različnih kulturnih krogov, se bolj nagibam k zaključku, da so ljudje z Apeninskega polotoka, dalmatinske obale, osrednjega Balkana, iz panonske nižine in verjetno celo iz egejskega prostora namenoma prihajali k jami ter darovali svoje dragocenosti v čast podzemnemu božanstvu.

Sl. 15: Mušja jama: ročajna plošča železnega meča (fototeka Naravoslovnega muzeja na Dunaju) in skica meča (risba: M. Frelih).

Fig. 15: Hilt plate of iron sword (phototeca of the Natural History Museum in Vienna) and drawing of the sword (drawing: M. Frelih).

Sl. 16: Skica prikazuje širjenje poznavanja železa v jugovzhodnoalpski prostor.
Fig. 16: Sketch indicating how the knowledge of iron spread into the southeastern Alpine region.

Železni izdelki iz Mušje jame tako kažejo na ožjo povezavo z grškim svetom med 11. in 10. stoletjem. Z izjemo arheološkega inventarja iz Mušje jame na območju današnje Slovenije nimamo evidentiranih nobenih drugih elementov, značilnih za mediteranski prostor v tem času, kljub temu pa lahko dopuščamo možnost, da je to ozemlje zaradi izjemnih naravnih razmer imelo pomembno vlogo v formiranju komunikacijskega sistema, ki je povezoval tako kopne kot tudi vodne poti med severnim Jadranom in srednjo Evropo.

Stiki med Grčijo in Jadranom so se ohranili v starodavnih legendah, ki skozi zamegljeno podobo odsevajo resnično ozadje motiva, iz katerega se je razvila zgodba. Znamenita je mitološka pripoved o Argonavtih, ki naj bi jih bilo iskanje zlatega runa po Donavi in Savi pripeljalo celo do naših krajev. V Istri naj bi bili ustanovili Pulo, po Jadranu pa naj bi se bili nato vrnili na Peloponez.

Epški junak Antenor je iz opustošene Troje odplul proti zahodu, prišel do (ilirske) obale Jadrana, se ustavil na Korkiri - Korčuli in nadaljeval pot proti zahodu, kjer

je v obalnem zaledju postavil naselbino, iz katere se je razvila današnja Padova.

*Glej, skozi vojsko Ahivcev je mogel uiti Antenor,
 priti v Ilirski zaliv in v sredo kraljestva Liburnov
 mimo izvira Timáva, kateri iz žrel se devetih
 v morje izliva tako, da kar gora hrumi in se morje
 glasno bučeče razliva po poljih...*²

Vergil, Eneida, I. spev

Iz osrednje Grčije, mimo Ohridskega in Lihniškega jezera naprej proti severozahodu, je do obale Jadrana potekala t. i. Kadmejska pot. Ime izhaja po legendarni osebi Kadmu, ki je s soprogo Harmonijo prišel na obalo Jadrana, se spremenil v kačo, po smrti pa so ga častili v svetiščih. Med antičnimi avtorji je ohranjenih več legend o Kadmu in v glavnem je zaznati osnovno idejo, ki izhaja iz tradicije o prazgodovinskih grških stikih z

² Ahivci, t. j. Ahajci, oziroma Grki, so pod poveljstvom Agamemnona napadli in po desetih letih obleganja uničili Trojo. Liburni so bili prazgodovinsko ljudstvo, ki je naseljevalo vzhodno jadransko obalo.

jugovzhodno obalo Jadrana. V nekaterih legendah je omenjen tudi severni Jadran, kjer naj bi v antični Poli (Pula) ležal grob Harmonije. Legenda o Kadmu ima zametke v obdobju velikih migracij, ki so zajele Sredozemlje v teku 13. stol. pr. Kr. Tudi v kasnejšem helenističnem in rimskem obdobju je bila popularna oblika češčenja grških božanstev. Diomedov kult je obstajal na otoku Palagruža, saj so tam odkrili ostanke keramike z imenom tega božanstva. V mitološkem ozadju različnih legend in epov lahko vsekakor razpoznamo starodavne povezave severnega Jadrana s civilizacijami Sredozemlja.

Predmeti, ki so bili odkriti v Mušji jami, so del kulnega obredja in sodijo v obdobje, ko se je v Sredozemlju pozna bronasta doba že postopoma umikala železni dobi. To je čas 11. stoletja pr. Kr., samo nekaj desetletij po znamenitih spopadih med Ahajci in Trojanci za prevlado nad mestom Troja v Mali Aziji. Grški pesnik Homer, ki nam je zapustil dramatične opise desetletne vojne, je iz porušene Troje popeljal glavnega junaka Odiseja proti domu. Toda pot domov je bila za Odiseja še daljša od obdobja, ki ga je preživel pred Trojo. Vrnitev proti domači Itaki se spreobrne v pravo pustolovščino in splet okoliščin prisili Odiseja celo v potovanje proti kraju, kjer leži vhod v kraljestvo mrtvih, v temačni Had.

*Kadar po dolgi boš vožnji prerezal vódo Okeána,
kjer ob nizki obali ležijo Perséfone gaji,
v njih pa visoki topoli rasto in jalove vrbe:
tam pripahni ob breg vrtinčnih tokóv Okeána,
sam pa pojdi naprej, proti Hadesu dvorom trohnečim.
Tik ob vhodu izliva se Aheron Reka ognjena,
z njo obenem Kokítoš, ki sam iztok je iz Stiksa,
dva bobneča slapova, na stéku pa rtasta skala.*

Homer, Odiseja, 10

Po nasvetu boginje Kirke si je Odisej dostop v Had odprl tako, da je z mečem izgrebel manjšo jamo in vanjo zlil pitno daritev iz mleka, medu, sladkega vina in vode. Vrh vsega je natresel še ječmenovo moko, nato pa je z nožem zarezal v vrat dveh ovac in njuno kri spuščal v odprtino. Nenadoma se je pred njim odprl vhod v podzemlje in duše umrlih so se zgnile okoli njega.

*Vzel sem ovci pod nož in zarezal ju ravno nad jamo;
črna se ulila je kri; in glej, odprè se podzemlje,
v gostih vršelih prihajajo duše umrlih pokojnih.*

Homer, Odiseja, 11, 35-37

Odisej se je ustrašil množice duš, ki so prihajale iz podzemlja. Spremljevalcema je ukazal, naj hitro data iz kože ovci in ju sežgó v čast bogu Hadu in njegovi soprogi Persefoni, sam pa je z mečem odganjal sence pokojnikov, ki so hoteli piti svežo daritveno kri. Naposled je prišla iz onstranstva tudi duša Tejrézia, slepega vedeževalca iz Teb. Odiseju je podrobno razkril težave, ki ga še čakajo pred uspešno vrnitvijo v domovino.

V primeru Odiseje je pomemben podatek, da je moral glavni junak najprej zarezati z mečem po površini zemlje in šele nato se mu je odprl podzemni svet. Ta opis kaže na možnost, da je avtor imel v mislih vhod z vertikalnim dostopom v podzemlje. Ozki vhod Mušje jame se zelo slikovito ujema z umetniško vizijo dostopa do podzemnega kraljestva! Ob tem je še treba poudariti, da je Odisej ostal zunaj Hada in duše so prihajale k njemu, ne on k njim.³

V zvezi z Mušjo jamo je zelo pomemben podatek, da je veliko najdb deformiranih zaradi izpostavljenosti visoki temperaturi. Prav tako so med izkopavanji v jami opazili plasti oglja. To opažanje nas vodi do hipotetičnega razmišljanja o grmadi, ki so jo pri daritvenih obredih zanetili v bližini jamskega vhoda ali pa celo neposredno nad njim. Naravna izoblikovanost vhoda s tremi odprtini med velikimi sigastimi bloki dopušča možnost za postavitve lesene konstrukcije daritvene grmade.

Primeri iz Aten, Elevzine in iz Hierapole nam kažejo mogočne arhitekturne komplekse, ki so bili postavljeni nad naravnimi brezni. Nekaj takšnega pri Mušji jami ne pričakujem, ne izključujem pa verjetnosti obstoja daritvenega oltarja. V bližini jamskega vhoda ali celo nad njim je zagotovo stalo obredno sežigališče, konstrukcija oltarja pa tudi ni bila daleč proč. Ob tej hipotezi naj navedem slikovit primer, ki ni iz oddaljenega egejskega sveta, ampak izhaja iz legende o nastanku cerkve sv. Frančiška na Mirni gori nad Semičem. Na gori naj bi v eni izmed votlin živel zmaj, ki je s hudournimi oblaki, polnimi toče, uničeval trto in žito v Beli krajini in na Hrvaškem.

Tedaj so Belokranjci in Hrvatje sezidali nad eno teh votlin cerkev v čast sv. Frančišku. Ravno nad jamo je stal veliki altar. Votline žrelo je bilo pod menzo velikega altarja. Ker so ljudje vedno nosili kamenje in se hoteli osebno prepričati o njeni globokosti, so pri tem onesnažili altar. Vsled tega je dal svoj čas planinski župnik to odprtino zazidati (Podlogar, 1909).

Pri razumevanju kultnih dejavnosti v zvezi z Mušjo jamo je še posebej pomembno odkritje posameznih kosov stopljenega brona, med katerimi so razpoznavni ostanki ožganih kosti. So človeške ali živalske? To ostaja nerazrešeno vprašanje, ki v prihodnjih raziskavah še

3 Ena izmed aktualnih lokacij vhoda v Had, kot ga omenja Odiseja, je postavljena v zahodnogrški Epir, južno od kraja Parga.

čaka na odgovor. Da fragmenti kosti lahko pripadajo ljudem, ni izključeno, saj s pomočjo Homerjevega opisa sežiganja Patroklovega trupla na grmadi vidimo, da je Ahil ukazal, naj se ob pokojniku poleg živali pobije in žrtvuje tudi dvanajst mladih trojanskih vojščakov. Na grmado položeni dragoceni predmeti, ob njih daritvene živali ali celo žrtvovani ljudje manifestirajo predstavo posmrtnega darovanja, ki ga pozna homerski svet.

*... četvero še konj lepovranih,
vrže (Ahil) na oder urno, težko se mu trgajo vzdih.
Psov devet je imel gospodar, navajenih mize,
tudi od teh zakolje jih dvoje in dene na sklado;
mladcev odličnih dvanajst, sinov junaških Trojancev,
z mečem zaklanih prida, z mrakotnimi mislimi v srcu.
Vtakne v grmado nato moč ognja, neugasno
sproži se vzdih mu globok, ko druga pokliče z imenom:
Patrokle, bodi vesel, četudi si v Hadovem domu ...*

Homer, Iliada, 23, 171-179

Toda bolj verjetno se mi zdi, da je v primeru Mušje jame šlo prej za žrtvovanje živali kot ljudi. Obredno ubijanje ljudi bi lahko morda prej navezali na dokazane kostne ostanke v Skeletni jami. K razmišljanju o kulturnem ozadju Mušje in hkrati tudi Skeletne jame je treba dodati še epsko izročilo iz homerske dobe. Zgoraj omenjeno Ahilovo težko odločitev, da za daritev na grmadi pobije dva od svojih devetih psov, je zanimivo združiti s podatkom, da so v Skeletni jami dejansko odkrili tudi kosti psov.

Žrtvovanje psov pomeni, da je ritual potekal v kontekstu predstav o Hadovem kraljestvu. Črni psi so bili namreč daritvena žival, ki so jo v Mali Aziji prinašali v dar boginji Hekati, vladarici podzemlja (!). V Egiptu je Anubis, božanstvo v pasji oz. šakalovi podobi, ponazarjal čuvaja nekropol, varoval je umrle v onstranskem svetu. Svečeniki so pri obredu mumificiranja nosili masko v obliki Anubisove glave, v grobnice so prinašale njegove kipe in tako simbolično zavarovali pokoj-

Sl. 17: Avtor s kopijo bronastega obrednega ščita iz švedskega najdišča Fröslunda ob jezeru Vänern (foto: E. Kobal).

Fig. 17: The author with a copy of a bronze ceremonial shield from the Swedish site of Fröslund at Lake Vänern (photo: E. Kobal).

nika.⁴ Pes ali volk sta pri starodavnih ljudstvih pomenila stično točko med dnevom in nočjo, med življenjem in smrtjo. Njuno mesto je pri vhodu v podzemlje, sta čuvaja posameznih grobnic ali pa pokopaliških kompleksov.

V zvezi z obredi, ki so potekali ob vhodu v Mušjo in druge jame, je možnih veliko razlag. Številne okrogle ploščice in raznovrstni obeski me spominjajo na okrasje oblačil šamanov. Njihova obredna garderoba vsebuje bogat izbor kovinskih obeskov, ki poleg dekorativne vloge opravljajo tudi zvočno kuliso šamanskemu plesu. Prepričan sem, da bi nam študij noše in kulturnih rekvizitov, ki jih šamani še vedno uporabljajo npr. v Afriki, Sibiriji in v Nepal, pripomogel k razumevanju pomena posameznih predmetov.

Pred leti sem si v Naravoslovnem muzeju na Dunaju ogledal več sto kosov bronaste pločevine iz Mušje jame. Med fragmenti sem opazil nekaj primerkov s tolčenim in vrezanim okrasom. Zaradi slabe ohranjenosti je težko razpoznati, kateremu predmetu pripadajo. Morda bi lahko nekatere koščke pločevine povezali z okroglimi ščiti, ki jih zaradi izdelave iz tanke pločevine niso uporabljali v vojaško-obrambne namene. Uporabljali so jih namreč med posebnimi obrednimi plesi in pri tem udarjali s ščiti drug ob drugega. Takšni ritualni ščiti so bili okrogli in izdelani iz tanke bronaste pločevine. Njihova razširjenost je bila v Evropi zelo velika, najbolj v obdobju med 1200 in 800 pr. Kr. Zelo znani so izjemno dobro ohranjeni primeri ščitov s švedskega najdišča Fröslunda ob jezeru Vänern.⁵ Leta 1985 je bilo naključno odkritih šestnajstih okroglih ščitov t. i. tipa Herzsprung. S povprečnim premerom okoli en meter so bili izdelani iz bronaste pločevine, ki ni presegla debeline 0,5 milimetra. Sprednja stran ščita je bila običajno dekorirana, največkrat z izbočenimi buncicami, na zadnji strani pa je bil na sredini pritrjen ročaj (sl. 17). Že kmalu po končanih arheoloških raziskavah je bilo jasno, da so ščiti povezani s kulturnim ozadjem. Funkcijo ščitov so arheologi pojasnili s pomočjo antičnega mitološkega izročila. Zelo verjetno so jih uporabljali ob posebnem obrednem plesu, kjer so plesalci s ščiti udarjali drug ob drugega in tako ustvarjali ritem. Takšen način plesa je poznala tudi stara Grčija. V kraju Dragmos na Kreti so v minojskem templju, ki je bil posvečen Diktejskemu Zevsu, odkrili tekst obredne pesnitve z naslovom "Himna v čast Diktejskemu Zevsu". Besedilo omenja Zevsa, ki je s Kureti vsako leto obiskal goro Dikte na Kreti, in pobožno ljudstvo se je nanj obračalo s prošnjo, naj jim prinaša srečo, njihovi deželi veliko

rodovitnosti, vojsko in mornarico pa naj varuje pred najhujšim. Himno so prepevali ali recitirali goli mladeniči, ki so med plesom v rokah držali ščite.

Ob povezavah Mušje in drugih jam na območju Škocjana z mitološko interpretacijo Hada je treba upoštevati, da skrivnostno podzemlje ni pomenilo samo temačne podobe onstranstva, marveč je hkrati ponzarjalo tudi pot v Elizij, v bivališče blaženih. To je bila po Homerjevi razlagi rajska dežela na skrajnem robu sveta.

*Tebi pa sojeno ni, bogorodni junak Meneláos,
v Argosu, konjem redniku, umreti po volji usode,
pač pa nesmrtni bogovi pošljó te v Elizijsko polje,
tja na kraj zemljé – (Radamantis je tam plavalasi,
mirno in blaženo tam ljudem poteka življenje;
ni snega ne dežja, ne sile pozimskih viharjev,
večno pihljajo onod iz Okéana sapice rahle,
sladki zefirov šelést ljudi hladi in oživlja) –
kajti, kot Hélenin mož si zet jim Kroníona Zeusa.*

Homer, Odiseja, IV, 561-569

Vergil pa opisuje, kako so se poti v podzemnem Hadu razcepile v smeri proti strašnemu Tartarju in proti nebeškemu Eliziju. Zanimivo je antično religiozno izročilo, da je bila pot do Elizejskih poljan speljana po Severnem Jadranu: Jadransko morje se je po nekaterih virih imenovalo Kronovo morje ali Rejin zaliv, obe božanstvi pa sta vladali nad dušami umrlih v Eliziju. Morda ni naključje, da je legenda o Kadmu vezana na Jadran ravno v kontekstu preobrazbe v večno življenje. In Škocjanske jame, kot potencialni vhod v Had oz. v Elizij, so samo slabih dvajset kilometrov proč od jadranske obale. Vergil med drugim navaja, da so v Eliziju junaki tudi skrbno pazili na orožje in na konje kot v času svojega življenja. S tem se morda odpira nova dimenzija daritvenega pomena dragocenih kosov orožja in konjske opreme iz Mušje jame. Prav tako je treba v posmrtnem kontekstu razumeti ostanke konjskih okostij, ki so jih odkrili v Skeletni jami.

*Tako, kot so živi ljubili
svoje orožje in konje, jih pasli in skrbno redili
tudi v podzemlju so z isto ljubeznijo zanje skrbeli.*

Vergil, Eneida, VI. spev

4 Znameniti kip Anubisa je bil odkrit v Tutankamonovi grobnici.

5 Za številne podatke v zvezi z najdiščem Fröslunda dolgujem zahvalo arheologu dr. Ulfu Eriku Hagbergu, ki je v začetku leta 2001 o tem fenomenalnem odkritju predaval tudi v Ljubljani. Maja istega leta me je g. Hagberg sprejel v Stocholmu in me podrobno seznanil z okoliščinami odkritja bronastih ščitov.

V zvezi s konji je treba omeniti še legendo o grškem junaku Diomedu, ki ga je izpred Troje pot pripeljala v Tržaški zaliv in tam se je izkrcal na kraju s sedmimi rečnimi izviri. Nastal je kraj z imenom Timav, po katerem še danes nosi reka ime. Junak Diomed je bil po smrti deležen herojskih časti in ob posebnih priložnostih so mu v spomin žrtvovali belega konja, tako da so ga pognali prek skalnih pečin. Beli konji, znameniti kraški lipicanci, še vedno živijo na območju, kjer je bil v davnini razširjen Diomedov kult. Ostanki konjskih kosti v Skeletni jami so na prvi pogled lahko združljivi s tem mitološkim izročilom, toda njihov pravi pomen bodo razkrile šele nove raziskave in podrobnejše analize osteološkega gradiva.

Vhod v neznani podzemni svet mogočnih Škocjanskih jam je bil za prazgodovinskega človeka lahko tudi dostop v kraljestvo blaženih. Impozantni vhodi, temačni jamski rovi in globoka brezna so v preteklosti pomenili abstraktni *dromos*, hodnik v grobnicah, ki je povezoval zunanji svet z grobno komoro. Takšen prehod je v simboličnem smislu združeval konec življenja z onstranskim svetom. Temačni koridor, skozi katerega potuje duša umrlega, je stalnica v orientalnih religijah, saj nastopa kot nujna oblika preobrazbe in preizkušnje. Je pogoj za začetek novega življenja v rajskem svetu Elizija, kjer se hkrati dokončno manifestira univerzalno zmagovalstvo svetlobe nad temo. Škocjanske jame s

prepadnimi stenami in deročo reko, ki pod mogočnimi jamskimi vhodi izginja v temačno podzemlje, ustreza scenografiji starodavnih mitoloških predstav o vходу v onstranski svet.⁶ V Mušji jami odkriti materialni dokazi o stiku z grško civilizacijo podpirajo hipotezo, da je v jugovzhodnoalpski prostor prodrli tudi duhovni vpliv že predhomerskega sveta. To nam potrjujejo tudi ostanki kosti ljudi in živali iz Skeletne jame, ki so zgovorni sledovi ritualnega žrtvovanja v čast podzemnim bogovom. Množica predmetov, ki je bila z verskim motivom vržena v jamo, pa kaže pripadnost različnim kulturnim krogom, kar potrjuje, da je sloves škocjanskega prostora segal zelo daleč. Lokaliziranje Hada v območje Škocjanskih jam odpira nove dimenzije v ovrednotenju tega svojevrstnega naravnega fenomena. Študij kultnih obredov bo v prihodnje prispeval k širšim pogledom na jamska najdišča v tem delu Evrope in aktualiziranje pojavov kulta bo še bolj izpostavilo dominantno vlogo Škocjanskih jam. Mušja jama z bogatim arheološkim inventarjem je imenitno izhodišče za preučevanje rekonstrukcije starodavnega obredja, ki je povezano tako z darovanjem kot tudi z žrtvovanjem. Interdisciplinarni pristop k raziskavam Mušje jame je svojevrsten izziv za slovenske raziskovalce, saj je to edini način, da se po treh tisočletjih jamsko svetišče izpostavi kot eno najpomembnejših kulturnih središč na stičišču starodavnih kultur Evrope in Sredozemlja.

6 Naravni ambient je bil primarni motiv za nastanek kulturnih dejavnosti na območju Škocjanskih jam. Impresivno podobo prostora pa so zelo verjetno nadgradili še različni pojavi, podobni tistim, ki so še nedavno presenečali prebivalstvo Škocjana in okolice. Svojevrsten dogodek je bila vsekakor velika poplava jeseni 1965, ko požiralniki niso mogli sproti požirati ogromnih količin vode. Voda se je začela hitro dvigovati in pod seboj poplavljalni obsežne jamske komplekse. Večje poplave so bile dokumentirane tudi v 19. stoletju, ko se je voda nad prvotno strugo Reke dvignila tudi za več kot 20 metrov.

THE CAVES OF ŠKOCJAN – AT THE CROSSROADS OF ANCIENT EUROPEAN AND MEDITERRANEAN CULTURES

Marko FRELIH

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

e-mail: marko.frelih @amis.net

SUMMARY

With their precipitous walls and gushing river, which under the mighty cave entrances disappears into the dark underground, the cave system of Škocjanske jame correspond to the scenography of ancient mythological conceptions about the entrance into the other world. Natural environment was the primary motif for the origin of sacred activities in the area of the Caves of Škocjan. The impressive image of the area was most probably superstructured by various phenomena similar to those that during the last century often surprised the inhabitants of Škocjan and its vicinity. One of the very special events was certainly the great flood in the autumn of 1965, when the karst sinks could no longer swallow the huge amounts of water. The latter began to rise quickly and inundated the extensive cave complexes under it. Even greater floods were documented in the 19th century, when water rose above the original bed of the Reka river by more than 20 metres.

The material evidence, which was found in the cave Mušja jama and speaks of contacts with Greek civilisation, supports the hypothesis that the southeastern Alpine region had been reached by the spiritual influence of the pre-Homeric world. This has also been confirmed by the remains of human and animal bones from the cave Skeletna jama-, which are certainly eloquent traces of ritual sacrifice in the honour of underworld gods. The multitude of artefacts thrown with a religious motif into the cave indicates, however, an affiliation to different cultural circles, which in turn confirms that the fame of the Škocjan area travelled very far indeed. The author of the paper links the cultic significance of the cave with the potential entrance to Hades, and also wishes to point out at the interesting affinity with the description of the entrance to Hades in Homer's Odyssey, where the main protagonist was first of all compelled to dig a trench with his sword, before the netherworld opened up for him (Odyssey, 10., 23-50). This description indicates a possibility that Homer had an entrance with vertical access into the Underworld in his mind. The narrow entrance of the Mušja jama very picturesquely fits into the artistic vision of the access into the underworld kingdom! Placing of Hades into the Škocjan area is opening up some new dimensions in the evaluation of this unique natural phenomenon. In future, a study of cultic rituals will no doubt contribute towards a wider consideration of cave sites in this part of Europe, and an actualisation of cult phenomena will even further highlight the dominant role of the cave system of Škocjanske jame. With its rich archaeological inventory, the Mušja jama is an excellent background for the study of ancient rituals associated with offering as well as sacrifice. An interdisciplinary approach to the research of the Mušja jama is a unique challenge for Slovene researchers, for it is the only way for the cave sanctuary to be set out, after three millennia, as one of the most important cultic centres at the intersection of ancient cultures of Europe and the Mediterranean.

Key words: Caves of Škocjan, Mušja jama, Istria, Egypt, Italy, Greece, Croatia, Turkey, Sweden, Great Britain, iron, bronze, archaeology, cave sanctuary, arms, jewellery, religion, cult, offering, sacrifice, gods, Homer, Odyssey, Virgil, Aeneid

KRATICE

ANRW - Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung. Berlin - New York.

AV - Arheološki vestnik. Ljubljana.

RAC - Reallexikon für Antike und Christentum. Stuttgart.

RE - Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Stuttgart.

VAMZ - Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. Zagreb.

LITERATURA

Alderink, L. J. (1986): The Eleusinian Mysteries in Roman Imperial Times. ANRW, II. 18/2, 1457-1498.

Ayliffe, R., Dubin, M. & J. Gawthrop (1997): Turkey (The Rough Guide). London.

Benac, A. (1993-1994): Napomene uz problematiku prahistorijske nekropole u Bezdandžaci. VAMZ, 26-27, 21-24.

Brodar, S. (1960-1961): Najdbe kostnih ostankov ledenodobnega človeka na slovenskih tleh. AV, 11-12, 5-14.

Colpe, C. (1994-1995): Jenseitsfahrt II. (Unterwelts- oder Höllenfahrt). RAC, 17, coll. 466-489.

Colpe, C., Dassmann, E., Engemann, J., Habermehl, P. & K. Hoheisel (1994-1995): Jenseits (Jenseitsvorstellungen). RAC, 17, coll. 246-407.

Colpe, C., Habermehl, P. (1994-1995): Jenseitsreise. RAC, 17, coll. 490-543.

Cuscito, G., Halupca, E., Foscan, L., Uršič, B., Uršič, M., Forti, F., Habe, F., Dolce, S., Stoch, F. & F. Leben (1990): Reka – Timav: Podobe, zgodovina in ekologija kraške reke. Ljubljana.

Čečuk, B., Drechsler-Bižić, R. (1984): Pregled arheoloških ustraživanja u spiljama na području SR Hrvatske. Deveti jugoslavenski speleološki kongres-Karlovac, 1984. Karlovac, 185-198.

Čerče, P., Šinkovec, I. (1995): Katalog depojev pozne in bronzaste dobe. Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronzaste dobe na Slovenskem, Katalogi in monografije, 29. Ljubljana, 129-232.

Eliade, M. (1996): Zgodovina religioznih verovanj in idej I.: Od kamene dobe do elevzinskih misterijev. Ljubljana.

Frazer, J. G. (1913): Pausanias's Description of Greece II. London.

Frelj, M. (1987-1991): La grotta delle Mosche (Mušja jama) presso Škocjan (San Canziano) sul Carso ed il suo ruolo di ambiente di culto quale punto d'incontro delle culture del tardo bronzo dell'Italia peninsulare, dei Balcani, dell'Europa centrale e dell'area Egea. Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della regione Friuli - Venezia Giulia, 6. Venezia, 73 - 104.

Frelj, M. (1996): Mušja jama. Zgodovinski časovni trak (CD ROM). Ljubljana.

Frelj, M. (1997): The Prehistoric Cave Sanctuary Mušja jama in Slovenia: An Entrance to the Reign of Hades?

Ljubljana.

Frelj, M. (1998): Škocjanske jame in mitični vhod v Hadovo kraljestvo. Naše jame, 40. Ljubljana, 81-108.

Gabrovec, S. (1983): Jugoistočnoalpska regija. Praistorija jugoslavenskih zemalja, 4. Sarajevo, 21-96.

Gantz, T. (1996): Early Greek Myth: A Guide to Literary and Artistic Sources. Baltimore – London.

Girometta, U. (1935): Špiljski nalazi u srednoj Dalmaciji. Hrvatski planinar, 31/11. Zagreb, 323-330.

Green, P. (1987): A Concise History of Ancient Greece to the Close of the Classical Era. London.

Habe, F. (1966): Katastrofalne poplave pred našimi turističnimi jamami. Naše jame, 8. Ljubljana, 45-54.

Hagberg, U. E. (1989): Die Bronzeschilde von Frös-lunda: ein neuentdeckter Hort von Herzsprungsschilden aus Schweden. Jahresschrift Halle, 72. Halle, 39-42.

Hagberg, U. E. (1998): Die westschwedischen Bronzeschilde von Frös-lunda – eine große Gabe an die Götter. V: Hänsel, B. (ed.): Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas / Man and Environment in European Bronze Age. Kiel, 507.

Hänsel, B. (ed.) (1998): Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas / Man and Environment in European Bronze Age. Kiel.

Hawkes, C. F. C., Smith, M. A. (1957): On some buckets and cauldrons of the Bronze and early Iron Ages: The Nannau, Whigsborough, and Heathery Burn bronze buckets and the Colchester and London cauldrons. The Antiquaries Journal, 37/3-4. London, 131-198.

Horvat, M. (1989): Ajdovska jama pri Nemški vasi. Ljubljana.

Homer (1982a): Iliada. Prevod Anton Sovrè. Ljubljana.

Homer (1982b): Odiseja. Prevod Anton Sovrè. Ljubljana.

Kastelic, J. (1998a): Herakles v Hadu. Zbornik občin Grosuplje, Ivančna Gorica, Dobropolje, 20. Grosuplje, 169-181.

Kastelic, J. (1998b): Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih: Šempeter v Savinjski dolini. Ljubljana.

Katičić, R. (1995): Illyricum Mythologicum. Zagreb.

Kirigin, B. (1995): Otok dviju obala: prošlost Palagruže. Magazin More, 1/3. Zagreb, 50-55.

Kozličić, M. (1990): Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku. Split.

Kroll, J. (1953): Elysium. Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen, 1953. Köln-Opladen, 7-35.

Kusch, H., Kusch, I. (2001): Kulthöhlen in Europa: Götter, Geister und Dämonen. Graz.

Leben, F. (1974): Jamska arheologija matičnega krasa. Acta Carsologica, 6/17. Ljubljana, 243-256.

Leben, F. (1975a): Dane pri Divači – Jama I. na Prevalu / Jama II. na Prevalu. Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana, 130.

Leben, F. (1975b): Škocjan – Škocjanske jame. Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana, 132-134.

- Lisičar, P. (1953):** Legenda o Kadmu i veze Lihnida s Egejom i Jadranom. *Živa antika* 3/1-2. Skopje, 245-261.
- Luce, J. V. (1975):** Archäologie auf den Spuren Homers. Bergisch Gladbach.
- Lund, C. S., Hagberg, U. E. (1993):** "Underground music!": An Archaeomusicological Introduction to the Bronze Shields (ca. 700 B. C.) found at Fröslunda in Sweden. *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Bratislava 1991. Bratislava.
- Lurker, M. (1969):** Hund und Wolf in ihrer Beziehung zum Tode. *Antaios*, 10. Stuttgart, 199-216.
- Mader, B. (1997):** Der Fall Savini – Die archäologischen Ausgrabungen des k. k. Naturhistorischen Hofmuseums in der Fliegen- und der Knochenhöhle bei Dane unter der Leitung von Josef Szombathy (1910-1911) und das gerichtliche Nachspiel zwischen Wien und Triest (1911-1914). *Annales*, 10. Koper, 59-72.
- Meyer, E. (1975):** Tainaron. *Der Kleine Pauly*, 5. München, coll. 498-499.
- Mihevc, A. (1998):** Brezstropna jama pri Povirju in denudirane jame v okolici Divače. *Geografski obzornik*, 2. Ljubljana, 12-17.
- Moser, M. (1968):** Schachthöhlen als Kult- und Opferstätten. *Höhle-Zeitschrift für Karst- und Höhlenkunde*, 1. Wien, 6-20.
- Osole, F. (1983):** Epigravtien iz Lukenjske jame pri Prečni. Poročila o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, 11. Ljubljana, 7-25.
- Pauli, L. (1986):** Einheimische Götter und Opferbräuche im Alpenraum. *ANRW*, 2/18, 1, 816-871.
- Podlogar, L. (1909):** Božja pot pri sv. Frančišku nad Planino v Beli Krajini. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 16. Ljubljana, 135-139.
- Rohde, E. (1921):** Psyche: Seelenkult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen. Tübingen.
- Ruge, W. (1913):** Hierapolis, Hieropolis. *RE*, 8/2, coll. 1404-1405.
- Ruge, W. (1937):** Nysa. *RE*, 17/2, coll. 1631-1640.
- Schmidt, J. (1951):** Plutonion. *RE*, 21/1, col. 1027.
- Szombathy, J. (1913):** Altertumsfunde aus Höhlen bei St. Kanzian im österreichischen Küstenlande. *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission*, 2/2. Wien, 17-190.
- Šašel Kos, M. (1993):** Cadmus and Harmonia in Illyria. *AV*, 44, 113-136.
- Teržan, B. (1984):** O jantarju z Debelega vrha nad Predgradom. *AV*, 35, 110-118.
- Teržan, B. (1990):** Polmesečaste fibule: o kulturnih povezavah med Egejo in *Caput Adriae*. *AV*, 41, 49-88.
- Turk, P. (1990):** Depo iz Mušje jame pri Škocjanu: uvodni pregled in obdelava suličnih osti. *Diplomska naloga*. Ljubljana.
- Turk, P. (1994):** Depo iz Mušje jame pri Škocjanu. *Magistrska naloga*. Ljubljana.
- Turk, P. (1998):** Škocjan-Gambočeva domačija. *Varstvo spomenikov*, 37. Ljubljana, 120-121.
- Tümpel (1905):** Deukalion. *RE*, 5, coll. 261-276.
- Vergil (1962):** Eneida. Prevod Fran Bradač. Ljubljana.
- Zaninović, J. (1994):** Istraživanja u podumačkoj Jami. *Obavijesti*, 2. Zagreb, 49-51.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2001-01-15

UDK 398.3:633.852.73

OLJČNA NEDELJA IN OLJČNA VEJICA V ŠEGAH IN NAVADAH SLOVENSKE ISTRE

Rožana KOŠTIÁL

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

IZVLEČEK

V prispevku avtorica pojasni izhodišče in razvoj cvetnonedeljske šege, opiše oljčno nedeljo na istrskem podeželju ter poda opis istrske oljčne vejice. Le-ta je lahko naravno raščena ali spletena oljka. Podrobno predstavi spleteno oljčno vejico "palmo", ki ima zanimive oblike. Preko šeg in navad na vaseh Slovenske Istre oriše vlogo oljčne vejice v življenju Istranov v 20. stoletju. Iz terenskega raziskovanja in upoštevanja pisnih virov je mogoče trditi, da oljka spremlja Istrane od rojstva do smrti.

Ključne besede: oljka, oljčna vejica, oljčna palma, oljčna nedelja, šege in navade v vaseh Slovenske Istre

PALM SUNDAY AND OLIVE BRANCH IN THE CUSTOMS OF SLOVENE ISTRA

ABSTRACT

In her present contribution the authoress describes the background and development of the Palm Sunday customs, depicts Palm Sunday in Istran countryside, and gives a thorough description of Istran olive branch. The latter can be used in its original form or plaited, which known as "palm" appears in some very interesting forms. Through the customs practised in the villages of Slovene Istra, she describes the role of olive branch in the lives of Istrans in the 20th century. On the basis of the carried out field research and various written sources it can be asserted that olive accompanies the Istrans virtually from birth to death.

Key words: olive, olive branch, olive palm, Palm Sunday, customs in the villages of Slovene Istra

UVOD

V človekovem življenju se izmenjujejo delavniki in praznični dnevi. Ob nekaterih praznikih pa še posebej zaživijo neštete šege in navade. Človeka se polasti predpraznični nemir, nato ga prevzame praznično doživljanje in užitek, ob izteku praznikov pa ga teši le spomin, ki blesti in odhaja s časom. Ostaja pa želja po lepem in upanje, da se šege in navade ponovijo, toda le, če jih človek oživlja in osmišlja. Življenje z njimi, ob njih in iz njih zna biti lepo, bogatejše. Ob tem človek lahko podoživlja že utečene oblike, opušča ali posodablja tradicionalne elemente ali ustvarja na novo v danem življenjskem trenutku.

Kako je bilo in je še danes prepleteno življenje z oljčno vejico na podeželju Slovenske Istre ob prazniku? Kakšen je etnološki vidik? Kakšno je bilo ljudsko znanje, izkušnje v zvezi s to tematiko? Ali je bila le-ta strokovno obdelana? Premalo, komaj omenjena. Le pregledno so bili nekateri detajli vključeni prek poročevalcev v splošne preglede (Kuret, 1989; Turnšek, 1944). Napisani so bili članki, ki bolj opozarjajo na oljarstvo in oljčno olje, ali pa so o tem poljudno poročali lokalni časopisi v Istri.

Menim, da je cvetnonedeljska oljka (*úlčina, palma*) iz Slovenske Istre vredna temeljitejše študije zaradi svoje specifičnosti v materialu in obliki ter estetskega videza. Najbolj pa me z etnološkega vidika zanima vloga oljčne veje v ritualnem življenju in njeni uporabi v kalendarjem letu med prebivalci vasi Slovenske Istre v 20. stoletju. Oljka je imela za ta prostor identifikacijsko moč, ki se sodobno oživlja, pa tudi ponuja aplikacijske možnosti.

Cvetna nedelja-izhodišče in razvoj šege

Zadnja, šesta nedelja v postnem času je v cerkvenem koledarju imenovana cvetna nedelja (tudi oljčna nedelja). Po istrskih vaseh pa ji ljudje še vedno pravijo *úlčenca, úlčnica*, v nekaterih vaseh starejši ljudje tudi *cvétnica*; poznano pa je tudi italijansko poimenovanje *domenica delle Palme* in *domenica delle Ulivi*.

Ime oljčna nedelja ali *domenica delle Palme* se je pojavilo prvič v 6. stoletju, kot je zapisal Izidor Seviljski (+ 636). Poimenovanje izvira po izpričani procesiji v Jeruzalemu iz 4. stoletja. Že v 7. stoletju pa so na zahodu nosili v procesijah palme ali drugo zelenje in ga

potem hranili na domovih (Eisenhofer, Lechner, 1961, 155).

Vsebina krščanskega praznika se veže na Kristusov slovesni vhod v Jeruzalem. Jezus je prihajal sedeč na oslici (osličku) in množica ga je pozdravljala, kot poročajo v Svetem pismu vsi štirje evangelisti:

- "Zelo veliko ljudi je razgrnilo na pot svoje plašče, drugi pa so lomili veje z dreves in jih razgrinjali na pot." Mt (21, 1-11) 8;

- "Veliko ljudi je razgrnilo na pot svoje plašče, drugi pa veje, ki so jih odlomili na poljih." Mr (11, 1-11) 8;

- "Ko je šel naprej, so razgrinjali svoje plašče na pot." Lu (19, 28-38) 36;

- "Vzeli so palmove veje, mu šli naproti in vzklikali: Hozana! Blagoslovljen, ki prihaja v Gospodovem imenu! Izraelov kralj!" Jn (12, 12-19) 13.

Ker je prihajal spreved z Oljske gore, je upravičeno misliti, da so bile med zelenjem tudi oljčne vejice, čeprav jih Sveto pismo dobesedno ne omenja. Vir iz 4. stoletja¹ pa razločno navaja oljčne veje in natančen potek obreda. Praznovanje oljčne nedelje, ki ga je doživela Eterija, pobožna kristjana, na potovanju po sveti deželi, opiše takole:

"Dunque, all'ora settima tutto il popolo sale al monte degli Olivi, cioe all'Eleona, alla chiesa, e il vescovo pure; si dicono inni e antifone adatte al giorno e al luogo e parimenti si fanno delle letture....E quando inizia l'ora undecima, si legge il passo del vangelo in cui si racconta che i bambini con rami e palme andarono incontro al Signore dicendo: "Benedetto colui che viene nel nome del Signore". E subito il vescovo si alza e con lui tutto il popolo e allora dalla sommità del monte degli Olivi ci si muove tutti a piedi.

Tutto il popolo cammina davanti al vescovo cantando inni e antifone, rispondendo sempre: "Benedetto colui che viene nel nome del Signore". Tutti i bambini del luogo, perfino quelli che non possono camminare perché sono troppo piccoli e che i loro genitori tengono al collo: tutti tengono dei rami, chi di palme e chi di olivi; e così si accompagna il vescovo nel modo in cui si accompagno il Signore in quel giorno" (Eterija, 1979, 119-120).²

Najprej so ta dogodek slovesno proslavljali kristjani v Jeruzalemu, nato se je praznovanje razširilo v Carigrad, se udomačilo v Galiji (južni Franciji) in sploh v rimski Cerkvi (Turnšek, 1944, 143). Spomin na ta do-

1 V oznaki piše, da je delo *Diario di viaggio* zgodovinski dokument, prva pripoved o romanju po Sveti deželi, datirano v čas okoli leta 363; v originalu je itinerarij v latinskem jeziku.

2 La processione della domenica-Procesija na oljčno nedeljo: Torej, ob sedmi uri vse ljudstvo s škofom stopa proti Oljski gori, to je Eleona, v cerkev; pojejo se hvalnice in antifone, primerne dnevu in kraju in enako je tudi z branjem besedil... In ob enajsti uri berejo odlomek iz evangelija o otrocih, ki z vejami in palmami gredo naproti Gospodu, rekoč: "Blagoslovljen, ki prihaja v imenu Gospodovem." In tako škof in z njim vse ljudstvo vstane in se z vrha Oljske gore premikajo peš. Vse ljudstvo hodi pred škofom, pojoč hvalnice in antifone, zmeraj odgovarjajoč: "Blagoslovljen, ki prihaja v imenu Gospodovem." Vsi, celo tisti, ki ne morejo hoditi, ker so majhni in ki jih njihovi starši nosijo na ramenih: vsi imajo veje, nekateri palmove, nekateri oljčne; in tako pospremijo škofa na način, kakor so spremljali Gospoda tistega dne."

godek pa je Cerkev proslavljala z veliko mašo in posebnimi obredi pred njo. Obredi naj bi obnavljali evangelijski dogodek z igranimi prizori, zato jih razlagajo kot igro. Metod Turnšek deli dogodek oz. igro na tri dejanja z ustreznimi deli v bogoslužju (Turnšek, 1944, 144):

- prvo dejanje se godi na Oljski gori med oljkami in palmami = v bogoslužju blagoslov palm, oljk in drugega zelenja;

- drugo dejanje je Jezusova pot z Oljske gore do jeruzalemskih vrat = v bogoslužnem opravilu slovesna procesija z blagoslovljenimi vejami in butarami okrog cerkve do cerkvenih vrat;

- tretje dejanje je Jezusov vhod v Jeruzalem in tempelj = v bogoslužju slovesna procesija od cerkvenih vrat do oltarja in sveta maša.

Glavno osebo-Kristusa ponazarja križ na čelu procesije, v prejšnjih stoletjih pa so to navzočnost kazali zelo nazorno: najprej z živim prizorom (osel in igralec), ker pa je to bilo nerodno, so kasneje vlekli v procesiji lesene figure - "cvetnega osla" na kolesčkih z lesenim Kristusom na hrbtu (Kuret, 1989, 113). V razvoju šege pa se marsikaj obrusi, izgubi ali nadomesti. Tako je sčasoma iz te šege izginil cvetni osel, ostalo pa je "zelenje" v spomin na palmove veje iz svetopisemskega dogodka. Blagoslavljanje zelenja je stara krščanska šega, ki je bila izpričana že v 9. stoletju. V Evropi pa je verjetno prekrila "neko starejše predkrščansko obredje okoli določenih vrst 'svetega rastlinja', okoli dreves, grmov, zelišč, cvetlic, ki naj bi pospeševala rast, plodnost, odganjale zle čare in bolezni, varovale pred strelo in drugimi ujмами" (Kuret, 1989, 114). To vlogo je v krščanstvu prevzel "žegnan les" cvetne nedelje: ta naj z močjo cerkvenega blagoslova obvaruje vsega hudega vsakega in vse, kar pride z njim v dotik. Blagoslovljeno zelenje-oljčna veja je tako postala zakramental, to je blagoslovljen predmet, ki ima zlasti duhovne učinke (SSKJ, 1994, 1595; KKC, 1993, 434-437).

Glede na razlago šege, so danes verniki, ki se udeležijo bogoslužja cvetne nedelje, kakor nekdanja hebrejska množica s palmami. Aktivno so vključeni v obnavljanje in podoživljanje evangelijskega dogodka, tako da pripravijo oljčne veje, nosijo oljčne veje v sprevodu, pojejo psalme, v zboru odgovarjajo. Danes med mladimi izbrani posamezniki berejo Kristusov pasijon po vlogah, kar kaže nagnjenost k nazornejši vključitvi v obred. Torej niso le pasivni gledalci obreda, temveč sodobni akterji v nekoč "igranem obredu". V bistvu se obred ne konča v cerkvi in tega dne, pač pa se njegova moč in sporočilnost prenese prek vernikov z blagoslovljeno oljčno vejico domov; v vsakdanje življenje posameznika, v krog družine, v vaško skupnost. Tako

preide iz sakralnega območja v profano življenje. Zato smemo reči, da je še danes cvetnonedeljsko obredje sodobno "angažirana igra", ki korenini v daljni preteklosti na krščanskih in predkrščanskih elementih.

Cvetna nedelja z velikim tednom uvaja velikonočne praznike in formalno zaključuje 40-dnevni post - *korízam* (od pusta/pepelnice do velikega petka/velike noči). Obdobje posta je umeščeno v čas, ko naravne sile še mirujejo, a se v naravi že sluti novo življenje, preobrat. Postni čas narekuje odpovedovanje za telo in spokornost duha, človeka obrača navznoter, vase. Z veliko nočjo pa se zgodi vstajenje, ki naj vernega človeka prerodi, enako kot se iz notranjosti narave prebudi novo življenje - zelenje. Iz postnega pogleda vase se človek obrne navzven, v naravo in kozmične sile, ki krojijo vreme. Kozmične sile so že predkrščanske civilizacije rotile s svojimi kulti, krščanstvo pa je zanje oblikovalo prošnje in procesije.³ Cvetnonedeljsko bogo-

Sl. 1: Spletana oljčna veja - palma (foto: R. Koštiál).
Fig. 1: Ramo d'ulivo intrecciato – palma (foto: R. Koštiál).

3 V krkavški župniji se še danes opravljajo prošnje procesije med polji za lepo vreme in ugodno letino, in sicer: na križev teden (trije prvošnji dnevi pred vnebohodom, ki je na četrtek, 40 dni po veliki noči), na markovo (25. 4.) in med procesijo na sv. rešnje telo.

Sl. 2: Cvetna nedelja je blizu. Z oljčnimi vejicami bo mogoče zaslužiti še kak sold (Magajna, 1983, 172).

Fig. 2: La domenica delle palme è prossima. Con i rami d'ulivo si potrà guadagnare ancora qualche soldo (Magajna, 1983, 172).

služje je še trpko, povezano s Kristusovim trpljenjem in smrtjo, toda ovenčano z zelenjem je že (pred)praznično.

Oljčna nedelja na istrskem podeželju

Istrani so bili za preživetje še do nedavnega večinoma vezani na zemljo in vreme. Iz izkušenj zelo modro in s sočno besedo predstavijo pomladni predpraznični čas takole: *U Jistre pade úlčnica v cajt, ku gre spúmlad uvèn en vse je nadüto. Ku pade ena rosa, si bošk čez nuć ubúče zálan kapot. Vreme pa še škrcáva. Kaj račajo provérbje eno stare lüde? "Šećán - dêvat misle/pensjero na en dan. Svécnice dan - zima je van. Tu je laž, reče Blaž. Svete Blaž, pu snege tapataš, ku ga ni, ga pa nardi. Svete Matija led razbija. Nobene zime ni še pojo vuk. Spúmlad prnese kukuca, laštarca en grlica. Vre šéćna grejo tičice en ribice na par. Svete Valantin, kréše dan za dve vüre en an kuartín. Svete Valantin jima klüče ud kurenin. Svete Valantin obese koltrač na rampín en hôde u válo žnjín. Svete Grgur je šu matare pu kožeš, da ga bo obukla za svete Jožef. Ozána kliče alelujo! U korízme smo sa čistle na dūše en téle. Pónjar lahko kontento delaš vezmênske fešte. Danas pa je svet sit eno prgnan, en pun vraga. Na znajo, da "Ku zmládega delaš pūsta, boš star delal korízam,"* ne pozabijo moralizirati nad zdajšnjimi časi. (V Istri pade oljčnica v čas, ko je pomlad že prebujena in je vse nabreklo. Ko pride prvi dež, gozd ozeleni, čez noč si obleče zelen plašč. Vreme pa je

Sl. 3: Blagoslov oljčnih vej na Gramišću pred cerkvijo v Krkavčah I. 1996. V sredini starešini s križem in oljčnim vrhom (foto: R. Koštiál).

Fig. 3: Benedizione dei rami d'ulivo sul piazzale, detto Gramišče, antistante la chiesa di Carcase nel 1996. Al centro i cameristi con la croce e la cima d'ulivo (foto: R. Koštiál).

muhasto. Kaj pravijo pregovori in stari ljudje? Februar - devet misli na en dan. Svečnice dan - zime konec. To je laž, reče Blaž. Sv. Blaž, po snegu teptaš, če ga ni, pa ga naredi. Sv. Matija led razbija. Nobene zime še ni snedel volk. Pomlad prinesejo kukavica, lastovica in grlica. Že februarja se ptičice in ribice ženijo. Sv. Valentin zdaljša dan za dve uri in četrt. Sv. Valentin ima ključe od korenin. Za sv. Valentina obesi *koltrač*⁴ na kavelj in se odpravi v dolino. Sv. Gregor je šel materi po kozuh, da ga bo oblekla na sv. Jožef, ker zna biti še mrzlo. Hozana = oljčnica napoveduje alelujo = veliko noč. V postnem času smo si postili dušo in telo. Potem šele lahko veselo praznuješ veliko noč. Danes pa so ljudje siti in objestni, polni hudobije. Ne vedo, da če v mladosti samo pustujejo - veseljačijo, se bodo v starosti postili, stradali - trpeli.)⁵

Po istrskih župnijah se je in se še opravlja blagoslov oljčnih vej pred farnimi cerkvami v Dekanih, Sv. Antonu, Truškah, Šmarjah, Krkavčah, Koštaboni, Kortah, na Pomjanu, pa tudi v Padni in drugod preverjeni podatki (Koštiál, 1998) kažejo na enotno potekajoč obred, ki se ujema z deli že omenjene "igre". Lahko ga spremljamo na primeru obreda iz Krkavč:

- Prvo dejanje: Ljudje se zberejo pred cerkvijo, kamor pride duhovnik s spremstvom in križem. Po kratkem nagovoru in branju božje besede tu opravi blagoslov oljk - *guspúd žégna úlčino*.

Udeležijo se ga farani (občestvo) pa tudi ljudje od

4 Koltrač: široko rezilo s kratkim ročajem za sekanje drevesnih vej in živih mej, ki so ga obesili na kavelj pri vozu, na oslovo tovarno sedlo ali celo moški zadaj za pas na hlačah.

5 Narečno izrazje (besede, fraze, pregovori, opisi) je vzeto iz osebnega poznavanja in terenskega raziskovanja, če ni drugače navedeno.

drugod (sosedstvo) in turistični opazovalci (tujci - *forésti*). Eden najlepših istrskih ambientov za ta obred je gotovo pred cerkvijo v Krkavčah, skalnata ploščad na "Gramišču". Tu, na trgu pod stoletnimi oljkami (300-, morda 400-letne oljke, kot zatrjujejo domačini), je občutek Oljske gore bližji. Duhovnik blagoslovi zbrane ljudi in prinesene oljčne veje z blagoslovljeno vodo. Pri tem uporablja oljčno vejico namesto kovinskega kropila.

- Drugo dejanje: Ljudje se razvrstijo po ustaljenem redu v procesijo - *pršišjón*, ki gre okoli cerkve do glavnih vrat.

Zidovi in hiše, ki obkrožajo trg Gramišče, pročelje cerkve in običajna pot za procesijo so okrašeni z oljčnimi vejami. V Krkavčah, kar pomni ustno izročilo, nosi cerkveni starešina pred križem v sprevodu veliko oljčno vejo (2-3 m). To je skupna ali *cerkvena ulčina*, vrh za *papel na čisto sredo* - pepelnico. Procesijo vodi križ med dvema svečama, nato gredo otroci, možje in fantje, pevci, duhovnik s spremstvom, dekleta in žene ter naključni opazovalci. Procesija krene z Gramišča pod obzidan prehod ob cerkvi, skozi obokan hodnik pod zvonikom in za cerkvijo na cerkveni vrt, proti Gramišču ter ob robu ploščadi do njene skrajne zapadne točke - od tod prečka trg premočrtno proti glavnemu vhodu. Pevci pojejo splet priredb psalmov z naslovom Množice gredo s cvetjem in palmami.

- Tretje dejanje: Slovesen vhod v cerkev in slovesna maša.

Še po drugi svetovni vojni so (tudi v prej omenjenih

vaseh) ohranili prizor iz "cvetnonedeljske igre". Duhovniku in ljudstvu so zaprli vhod v cerkev. Notri so za zaprtimi vrati čakali pevci na "Kristusov vhod v Jeruzalem". Med pevci in duhovnikom je potekal pevski dialog, petje psalmov v latinščini.^{6/7} Šele po pevskem dialogu so odprli vrata - vhod, vendar je moral duhovnik 3-krat potrkati s križem po vratih.^{8/9} Za ljudske oči zanimiv prizor pred vrati je danes opuščen.^{10/11} Danes so vrata odprta na stežaj in pevci pojejo v slovenskem jeziku. Med petjem psalmov je slišati vzklike "hozana". Po slovesnem vstopu v svetišče vsi stoje izkazujejo čast Kristusovemu vhodu. Duhovnik jih v znamenje očiščenja z oljčno vejo pokropi. Pevci pojejo starozavezne psalme, začeni s himno Slava, hvala in čast, o Kralj naš, Kristus Rešitelj.¹² Sledi slovesna maša in branje evangelija o Kristusovem trpljenju (pasijon). Do nedavnega ga je bral duhovnik sam, zadnjih 30 let pa berejo ob njem tudi mladi kot statično dramatizacijo. Ljudje hranijo različne spomine na obrede.¹³ Verniki z oljčnimi vejami so v cerkvi vsak zase in vsi skupaj slikovita in rahlo nemirna množica oljk. Oltarji in prezbiterij so bili v Krkavčah (tudi v Dekanih in še kje) okrašeni le z oljkami še v 60. letih tudi namesto rož. Pripravljena pa je bila tudi že kaleča pšenica, posejana v plitvih posodah za veliki teden.¹⁴

Maša tega dne je kljub liturgiji trpljenja zmagoslavna in slovesna, kar se prenese tudi na ljudi, sama svetišča pa pravi "oljčni gaji".

6 Ana Grižon - Brečka, roj. 1932, Krkavče, se spominja, da so peli Gloria, laus et honor tibi sit Rex Christe Redentor... "Sen bla mlada pevka, ben rajši bla vane (zunaj) en krčala hozana, hozana. Ja blo ku jiga en mlade smo sa smejale en delale niča (neumnosti), zatu me je moja mati stukla (pretepla), da se rakordan (spominjam) še danes."

7 Pavla-Pirina Kandido, roj. 1925, Šmarje, se istega spominja takole: "Ma joj, je blo lepo pošlušat en gledat! Na ulčnico je blo še lepša ku za vezan. Ja, ponjer smo šle ukulen crekve v pršišjon (procesijo), po škalcch (stopničkah) uzad za šakristijo (zakristijo) en pol napret u crekvo nutre pred utar."

8 Ivan Rojac, roj. 1928, Nova vas, za Krkavče: "Gospud je trkljal z razpelon, kadar so kantadure (pevci) umuknile: prvi bot - en boto, drugi bot - dva bota in treči bot tri." (bot=krat, boto=udarec).

9 Francka Rojac, roj. 1911, Koštabona: "Je bil gospud Cerar iz Šotmarje (Šmarje), za cajta Talje (Italije), ki je tendo (upravljal) Pomjan in Kaštabono. Je blo taku pr nes: Valika vrata zaprta, pevce smo ble nutre pud kantarijo (korom)... Je mahno siz križon pu vratah, može doprejo vrata en svet (ljudstvo) je šu nutre za guspudon. Mi smo šle pu škalah na kantarijo en ponjer je bla maša. Sen bla pevka ud patnajs let, smo kantale (peli) latinjsko al taljanjsko... Uuuu! sa ni smelo slovenjsko! So nas noncjale karbinjeron (ovadili karabinjerjem) v Šotmarje. Se vidu vraga ponjar! "

10 Pri Sv. Antonu pa so še daleč po drugi vojni zapirali vrata, poroča Vilma Turk, roj. 1924, Sv. Anton.

11 Kronika župnije Krkavče, str. 30, 31, ima dva zapisa, ki sta gotovo povezana z omenjenimi spremembami; to je prenos obredov na popoldanski čas in uvajanje narodnega jezika v bogoslužje:

- 1. 4. 1956 za veliko noč župnik na dveh straneh in pol opiše uvajanje novih obredov, ki je bilo ukazano za vesoljno Cerkev z dekretom 16. 11. 1955, in beleži: "V župnijski cerkvi smo imeli razlago obredov na cvetno nedeljo. Mnogi, posebno starejši ljudje so mislili, da to uvaja novi župnijski upravitelj, ker je pač nov in hoče vse po novem."

- 8. 12. 1963 Konstitucija o bogoslužju - II. vatikanski cerkveni zbor o uvedbi narodnega jezika v bogoslužje.

12 Himno Gloria laus... je v latinščini skomponiral Teodulfo di Orléans (+ 821).

13 R. Koštial, strnila po terenskih raziskavah: Pasijon je dolg in otroci so se kdaj zdolgočasi in začeli klepetati. Take je ponavadi "ušlatal z ulčino mežnar Janič, da od sramote en straha niso pozable ulčence do vekomaj". Dekleta pa so med monotonim branjem svaljkala oljčne liste na svojih vejicah. Tako je nastala posebna oblika oljčne vejice, kodrasta - *ričasta ulčina*. V Koštaboni je ušlatala otroke čotasta (šepasta) Marija iz Doline, v Šmarjah pa Tonča Bandélovka.

14 O kalečem žitu-pšenici v posodicah glej doktorsko dizertacijo Vitomira Belaja Kulni vrtiči u Jugoslaviji i njihov etnološki okvir, Zagreb 1979. T. i. Adonisovi vrtički se drugod na Slovenskem pojavljajo v času božiča, v Istri (Krkavče) pa navadno sejejo pšenico tudi za božji grob ob veliki noči.

Sl. 4: Na oljčno nedeljo leta 2000 v Krkavčah (foto R. Koštiál).

Fig. 4: Domenica delle palme a Carcase nel 2000 (foto R. Koštiál).

Oljčnica je po istrskih vaseh bila in je še danes bogata nedelja zelenja, čeprav samo oljčnih vejic. V vernih domovih te oznanjajo ponoven prihod velike noči in varujejo oz. odganjajo zle sile.

Istrska oljčna veja

a) Naravna oljka

K blagoslovu nosijo v Istri od vedno samo oljčne veje - *olk*, *ulčino*,¹⁵ največ v naravni obliki, pa tudi posebno spleteno. Če je oljčna veja razvejena s poganjki, ji pravijo *vrh*, *vršič*; lahko pa je le ravna šiba - *mladica*. K naravni obliki bi šteli tudi vršček s plodovi - *vršič z ulkame*. Kodrasta - *ríčasta ulčina* in *olka na tri vejce* ali *kronca* sta še naravni, a že kažeta določen poseg človeka: liste kodraste oljke nasvaljkajo s prsti, oljko na tri veje pa zavežejo v venček.

Domačini upoštevajo pri izboru vejic dvojje: obliko (razraščanost ali *znâšanost vrha*) in videz listov (kvaliteto ali *lepoto pérja*). Oljčne veje je nekoč izbral in šel ponje

gospodar. Praviloma je veje urezal še pred sončnim vzhodom v nedeljo zjutraj. Za pletenje in prodajo pa so rezali ves teden prej. Dokler ni bila oljka blagoslovljena, je niso smeli nesti v hišo. Oljčne veje so odložili na dvorišču, na kamnito klop ali *kamen*, pod lopo ali pod pokrito teraso - *baladúr*. Danes gre po oljko kdorkoli iz družine in tudi časovnih omejitev ni več.

Domačini so (bili vedno) izbirčni¹⁶ in večina išče lepe, bujne - *namorâne* mladike, ki rastejo v notranjosti krošenj. Pred pozebama 1929. in 1956. leta so bile še vse oljke necepljene - *divje*, *valike ku gora en široke ku baldahin*, *da je blo u grme tema*; *perje pa črno*, *svetlo ku luč*, *ki jima gor čeravérgine* (divje, velike kot gora in široke kot baldahin, da je bilo v oljčnem grmu temno; listje pa temno zeleno, toda svetlikajoče in gladko kakor od voska) (Koštiál, 1997, Nova vas 1964).¹⁷ Najlepši pa so poganjki - *mladíce*, ki rastejo ob zapuščenih deblih. Nekaterim je uspelo v zavetnih legah ohraniti na vejicah tudi plodove. Taki so bili posebno ponosni - *sopérbe*. Tudi na cepljenih oljkah je mogoče zadržati plodove, a jih je treba prav tako ščititi pred ptiči, vetrom, mrazom. Lahko je danes obleči vršček v polivinilasto vrečko!¹⁸

Glede velikosti vejice se še vedno ravna po osebi - *po pršoni*. Odrasli nesejo v cerkev eno ali dve do tri veje. Gospodar je v preteklosti nesel lepo rasel - *en štábile vrh* ali cel šop vej - *fašč*. Ženske še vedno vzamejo manjše veje kot moški, dekleta pa si preberejo najlepše. Fantje zataknejo manjšo vejico v gumbnico ali v naprsni žep suknjiča. Otrokom pripadajo primerno majhne veje. Včasih, če so jih doma imeli, so otrokom na vejico privezali kako podobico - *svečič* (Koštabona, Sv. Anton). Podobno so delali tudi drugod, npr. v Šmarjah so *vejco na tri* upognili v venček - *kronco*, jo zapeli in pritrdili podobico, "najraje Srce Jezusovo, ki smo jo šparale od velikonočne spuvedi."¹⁹

S pisanimi trakovi krasijo oljčne vejice še danes v Bertokih in pri Sv. Antonu, kar pa je prišlo od drugod. "To ni naše. Domačini smo nosili žegnati neokrašene oljke in smo se držali vse po starem. Na naravno oljko smo otroci zvezali *svetniček* - podobico in jaz tako še danes delan."²⁰ V Marezigah se spominjajo, da so videli

15 Oljka (knjižna beseda ima krajevne narečne oblike ulka, ulika, vulka, olka) z blagoslovom postane oz. dobi prilastek "žegnana". Izraz "ulčina" pa ustreza pomenu oljčni les, oljkovina ali oljčevje, ki ga ob obrezovanju dreves zavržejo. Vendar tudi cvetnonedeljski ali oljčni vejici v Istri pravijo na splošno "žegnana ulčina".

16 N. Kuret trdi v Prazničnem letu Slovencev I, str. 114: "Oljčne vejice in preprosti šopki meščanov se ne dajo primerjati z butarami na kmetih,". Upati je, da je avtor mislil le na velikost. Pa tudi glede tega so starejši očitki za Istro poročali, da so gospodarji prinesli blagoslovit pravo butaro - "fašino vej", ker so imeli veliko živine. V primerjavi s cvetnonedeljskimi butarami po Sloveniji in ob današnjem tekmovalnem duhu je oljčna veja res majhna, toda posebno spletena nikakor ni skromna ali revna.

17 Komparacija "široka ku baldahin" pomeni izredno lepo, košato oljko kot baldahin ali cerkveno "nebo", ki ga nosijo v procesijah (telovski, vstajenjski) nad duhovnikom z monštranco.

18 N. Kuret v Prazničnem letu Slovencev I navaja na str. 140: "V slovenski Istri se starejši ljudje zadovoljijo s preprosto oljčno vejico..., ki je na njej ostal še kak sad." Taka vejica zahteva stalno opazovanje in skrb. Marca ali aprila imeti vejico s sadeži, sploh ni preprosto! To je izjemna, bogata oljčna vejica, kakršno uspe "vzgojiti" le redkim.

19 Lazar Prodan, roj. 1934, Šmarje.

20 Vilma Turk, roj. 1924, Sv. Anton.

palme v Trstu, sami in v okolici pa jih niso delali. Palme pa so še do 60. let pletli v Dekanih.²¹

Pri Sv. Križu, na Proseku in Kontovelu ter pri Banih in v Boljuncu v okolici Trsta so tudi "od vedno" ženske pripravljale oljčne veje za prodajo. Pripravljale so srednje in manjše vejice z manjšim palmovim pletenjem (ok. 20 cm) na srednji šibi in niso vedno delale kroga. Bolj so na oljčne vejice privezovalе pisane trakove (rdeče in vseh barv), pa tudi podobice in druge papirnate okraske.²² Tudi danes ženske slovenskega porekla še vedno pripravljajo oljčne vejice za prodajo v dobrodельne namene. Oljčne vejice so manjše in namesto podobice nanje privežejo listek z besedo PAX. Listki so dveh barv: modri, ki jih kupujejo Slovenci, in zeleni, ki jih kupujejo Italijani. Slovenke iz središča Trsta so letos z dobrodelno prodajno akcijo pri cerkvi sv. Antona Novega zbrale skoraj 2 milijona lir.²³

Sl. 5: Oljčna nedelja v Piranu l. 1955. Strežniki in duhovnika z oljčnimi palmami (last R. Koštiál).

Fig. 5: Domenica delle palme a Pirano nel 1955. Servienti e sacerdoti con palme d'ulivo (proprietà di R. Koštiál).

b) Spletena oljka - palma

V preteklosti in tudi danes je najbolj pogosta oblika oljčne vejice kar naravno raščena veja. Poznali pa so tudi pletene oljčne veje - *palme* v različnih oblikah. Starejša jezikovna raba je poznala tudi izraze *koronca* (od krona, venec) in *djrlanda* (girlanda, venec; giro= krog, obod kot venec). Palma je bila pred drugo svetovno vojno še običajna na vaseh, videvali so jih tudi v mestih. Po letu 1945 jo je bilo še videti na oljčno nedeljo, konec 50. let pa je bila že kar redka (večinoma le za duhovnika). Nato je izginila.²⁴ Odhajali so ljudje z vasi (eksodus), umirali so starejši večji poznavalci pletenja, prihajali so moderni časi tehnike, naglice in udobja ter čaščenje vsega tujega. Na mlajše rodove spretnost ni prešla, saj povojni čas ni bil naklonjen cerkvenim obredom, prej obratno.²⁵

Po mnenju ljudi so palme pletli v krajih, kjer je bilo veliko oljk, in tu so tudi izpričane: Padna, Nova vas, Krkavče, Sv. Peter, Pomjan, Koštabona, Dekani in Piran. Spominjali so se jih iz okolice Kopra. Videli so jih prodajati tudi v Trstu – prodajale so jih Istranke in slovenske okoličanke s Proseka, Kontovela in Boljunca. Pletenih oljk je bilo več v časih, ko so še rasle večinoma necepljene oljke. O kraju ali času izvora palme je vprašljivo kaj gotovega napisati. Ker ljudje ne znajo konkretno odgovoriti, modrujejo, da so pletenje prinesli verjetno s seboj duhovniki iz Istre (glagoljaši), da se je k nam morda razširilo iz Dalmacije, da so to verjetno videli v mestih, da je morda pletenje prišlo iz Italije v Trst in k nam... Lahko smo zadovoljni, da smo jo otehi izginotju.²⁶ Prav tako lahko ugibamo o samem imenu "palma". Palma se imenuje predmet in tudi način pletenja, kar ni čudno, saj sta palma in oljka rastlini Sredozemlja. Ali imata še kaj skupnega? Morda je oljčna palma iz Istre kombinacija obeh: simbolnosti oblike palme - palma zmage, vzpona, preporoda, nesmrtnosti - (Chevalier, Gheerbrant, 1993, 408) in vsebine oljke - oljka miru, plodnosti, očiščenja, moči, zmage in nagrade - (Chevalier, Gheerbrant, 1993, 132)? Ali je palma vzniknila iz časov, ko so razne zmagovalce in

21 Dario Gregorič, roj. 1952, Dekani.

22 Mario Magajna, roj. 1916 v Trstu, živel s starši v Križu.

23 Ga. Simčič, roj. 1920, Trst.

24 Leta 1990 sem se odločila, da spodbudim še redke starejše poznavalce k pletenju, sama pa sem uvedla pletenje v krožku na OŠ Šmarje pri Kopru. Tako je prvih 15 učencev usvojilo tehniko pletenja palme. Danes pa plete še marsikateri, ki se je navdušil nad izročilom.

25 V kroniki župnije Krkavče je več zapisov o preprečevanju zunanjih slovesnosti verskih obredov s strani oblasti prek krajevnih ljudskih odborov (KLO), vaških političnih organizacij, šole. Gre za ovaduštvo, grožnje, fizične napade, denarne kazni, zavračanje prošelj za procesije in njihovo oviranje, javno zasmehovanje otrok.

26 M. Turnšek v delu Pod vernim krovom II iz leta 1944 ne navaja palme, prav tako tudi ne Narodopisje Slovencev I iz leta 1944. Pojavi se v narodopisnem gradivu V. Möderndorferja Verovanja, uvere in običaji Slovencev - Prazniki II, 1948, kjer navaja opis palme iz Istre. Poročevalec je bil Silvester Čerut, šolski upravitelj. Povzetek tega opisa je prevzel N. Kuret v Prazničnem letu Slovencev 1965-71 in 1989 I, str. 141.

mučence krasili s palmovo vejo? Morda je ime rabljeno zaradi vpliva bogoslužja oz. Svetega pisma. Tudi osebna imena Palma, Palmira, Palmiro ljudje povezujejo z oljko oz. nedeljo palm. V 50. letih so še živela na vaseh, danes jih otrokom ne dajejo več. Lahko da je palma prišla v Istro iz sosednjih, "oljčnih dežel" Sredozemlja, prek romarjev, trgovcev ali menihov, vizitatorjev. Kakorkoli, umetelno spletena oljčna veja je ljudska umetnina in ne glede na kraj, čas in izvor živi med ljudmi, ki so jo ohranjali in preoblikovali.²⁷

Opis palme, postopek in tehnika pletenja

Primerna veja za srednje veliko palmo je dolžine 70-80 cm, s premerom oboda 20 cm. Premer veje v peclju pa je 1-1,5 cm, največ 2 cm. Pecelj - špica naj bo dolg vsaj 15 cm (nekoč vsaj 20-25 cm). Za palmo srednje velikosti potrebujemo približno 100 parov lističev. Predvideti moramo tudi rezervne lističe, saj je vsak začetek težak. Sorazmerno manjših mer so otroške palme, večje pa so dolžine ok. 1 metra, s krogom premera tudi 30 cm, vendar je zanje potrebnega veliko materiala. Samo pletenje je precej zamudno, priprava materiala vzame veliko časa (več kot na začetku predvideno!).

Sl. 6: Različne oblike oljčnih palm (foto: R. Koštiál).

Fig. 6: Varie forme di palma d'ulivo (foto: R. Koštiál).

Sl. 7: Spletanje palme (foto: R. Koštiál).

Fig. 7: Intrecciatura delle palme (foto: R. Koštiál).

27 Po večletnem poizvedovanju sem na terenu naletela na spletnje palme pri gospe Silvani Pribac, roj. 1935, iz Padne, ki se je pletenja naučila od svojega strega očeta. V okoliških vaseh sem izsledila še imena pletarjev, žal so večinoma že pokojni. Padna: Jakob Pribac - Mučo Dordan, Jože Grižon - Bepo Planjavec, Jakob Frankarli iz Šmarij, Ivan Koterle - Nanič Šuštar (1894). Sv. Peter: Marija Prodan - Juca Prodanka (1882). Krkavče: Franc Kastelič (1910), Ivan Grižon - Nanič Mungič (1879), Mihael Pucer - Čel Janič (1898), Ivan Grižon - Nanič Tometič (1900). Nova vas: Ivan Rojac - Nanič Rojac (1901), Marija Godina - Juca Andrijučka s Puč (1890), Mihael Gazič - barba Čel Gazič (1890). Dekani: Avguštin Kjurman (mežnar). Piran: don Mario Latin (župnik).

Poiskati je treba primerno debelo, lepo enakomerno raščeno vejo, kjer lahko dva simetrična stranska poganjka upognemo v obod, da dobimo lepo obliko kroga. Težko je najti tako raščene veje, posebno na cepljenih oljkah. Sicer moramo na izbrani veji odstraniti odvečne vejice, da ostanejo le trije poganjki. To je ogrodna veja in je lahko katerekoli sorte oljka.

Za spletnje palme potrebujemo material ali lističe v parih - *perje* necepljene oljke, stare sorte *búga ali búrta*. Ta material dobimo tako, da na teh oljkah poiščemo mlade, ne preveč olesenele poganjke, iz katerih doma narežemo ali nastrižemo lističe v parih. Od kvalitete tega materiala in oblike ogrodne veje je odvisna lepota palme, najbolj pa od večine pletenja.

Delamo previdno in postopoma, v začetku raje večkrat premislimo in pomerimo, sicer uničimo preveč vej in materiala. Najlažje pletemo, če stoji ogrodna veja pokonci; zato so včasih pecelj "držali", ga stisnili s koleno in nekam naslonili (na rob mize, stola, predala...). Če je ogrodna veja debela, zahteva večje lističe v parih zaradi opletanja šibe.

Z vseh treh ogrodnih vej posmukamo liste skoraj do vrha, a konci vej - *špiki* ostanejo olistani! (Glej risbo!) Na golo šibo začnemo spletati oz. vozlati lističe od spodaj proti vrhu. Začenjamo najraje na srednji šibi. Liste v parih polagamo za šibo tako, da gledamo spodnjo ali narobno stran lističev. Z ovijanjem k sebi naprej pa dobimo spredaj nalično stran ali lice palme z rebrasto vezjo. Hrbtina stran pa je narobna, z verigo samih pecljev.

Spletnje palme poteka takole:

1. položimo prvi par lističev za šibo in ga držimo s palcem in kazalcem;
2. z desnim lističem od zadaj naprej ovijemo šibo in ga zapognemo v levo stran, nekoliko poševno navzgor;
3. z levim lističem enako ovijemo šibo od zadaj naprej in prekrizamo v desno poševno navzgor, prek spodnjega lističa.

Temu pravijo stari pletarji *pónt ali véz*. Vsi ostali *pónti* sledijo po istem postopku. Treba je le z vsakim naslednjim parom lističev oviti enega iz prejšnjega para, to je listič, ki štrli zapognjen na desni strani. Z eno roko moramo vedno pletenje držati, sicer se nam sproti osipa. Ko napletemo palmo do konca, osmukane šibe, zadnji vez prevezemo z debelejšo nitjo - *kóncon* za *(o)panjke*. Pletenje moramo zelo previdno sproti zategovati, vendar ne premočno, da ne potrgamo preveč listov. Prerahlo vezenje ne obstane na šibi, drsi dol, in vez nima prave rebraste linije.²⁸

Oblike palme

Ko spletno vse tri šibe, stranski prekrizamo v obod in v sečišču kroga s pokončno šibo, *trojni vrh*, previdno prevezemo. Palmo poravnamo, na tleh obtežimo čez noč (včasih so jo najraje obtežili s kamnito škričo na tleh, da je mrzla hladila nežno zelenje in se je pletenje sploščilo). Tako je nastala oblika **palma monštranca** (bogoslužni predmet).²⁹ Podobica na palmi je na istem mestu, kakor je zastekljena odprtina za posvečeno hostijo pri monštranci. Obliki in simbolika sta povsem skladni: kakor duhovnik z monštranco, v kateri je posvečena hostija, blagoslavlja vernike, tako palma monštranca oljčne nedelje nosi blagoslov na domove - posvečuje in varuje v njih ljudi. Oblika torej ni naključna, ampak premišljena. Ta oblika palme je bila po pričevanjih najbolj razširjena. Možno pa je v obliki najti tudi drugo simboliko, povezavo štirih elementov (križ, krog, pravokotnik, središče/sečišče). Izredno mogočna je dvojna palma - **dópla palma** (z dvema krogoma, morda po krkavškem oltarju z dvojnim tabernakljem).

Ljudje se spominjajo tudi oblike **palma križ**. Priprava te palme je lažja, saj potrebujemo le ravno šibo, na katero pritrdimo krajšo prečko. Plesti pa začnemo iz sečišča vsako šibo navzven, zaradi celotnega estetskega videza pletenja. Obliko križa so ljudje potrdili, saj križ kot glavni simbol krščanstva in Križanega sporoča: prek križa trpljenja v zmago in vstajenje. Hkrati pa križ nakazuje tudi štiri strani neba. "Križ z eno prečko je križ Evangelija. ... V zemljo zasajeno podnožje križa označuje vero, ki počiva na globokih temeljih, zgornji krak križa pomeni upanje, ki se dviga v nebo; širina križa je usmiljenje, ki sega vse do sovražnikov; dolžina križa pomeni vztrajanje do konca." (Chevalier, Gheerbrant, 1993, 273).³⁰

Palma križ pod trojnim vrhom je kombinacija obeh predhodnih oblik. V palmi z obodom je križ stabilnejši. Obodnih vejic ne osmukamo, morda ponazarjajo trnovo krono. Zanimiv pa je naziv "pod trojnim vrhom", ki ga je leta 1956 očanec³¹ razlagal takole: *Prpansaj* (premisli!) *Úlka ja ána (1) palca, ki sa rascepe v tri veja. Tu ja an Buh en tri peršone. Kaj ne múljo (molijo) litanije "Sveta Trojica, an san Buh"?*

Zgornje oblike palm so imenovali "starinska, ta prava, ud ánbot" (od nekoč). Med te sodi tudi **palma veja**, ki pa je nihče ni navajal, čeprav je najbolj podobna pravi palmovi veji. V primerjavi s prejšnjimi je bila po obliki preprosta, morda nezanimiva. Gotovo pa

28 Spletnje palme, oljčno nedeljo in uporabo olja v šegah pa še marsikaj o oljki sem posnela in prikazala v več oddajah na TV Koper-Capodistria.

29 Več o tem glej SSKJ, 1994, 572. Prve monštrance so nastale v 14. stoletju, ko so javno čistili sv. Rešnje Telo z izpostavljanjem pred ljudstvom in s procesijami. Iz simbolike sledi: vernik naj postane "monštranca", ki izžareva Kristusa okoli sebe v življenje. Glej še Oražem, 1995, 111-113.

30 Več o tem glej Chevalier, Gheerbrant, 1993, 271-278, geslo križ.

31 Ivan Rojac, roj. 1901, Nova vas.

so jo poznali s starih upodobitev mučencev na slikah in freskah v cerkvah ter s podobic.

Opis palme iz Istre, ki ga je Möderndorferju posredoval Silvester Čerut, še pravi: ..."Nekateri privežejo na vse tri palmine vršičke petehe. Pethi so petelinčki, ki jih izoblikujejo iz stržena figovih ali bezgovih vej. Petehem naredo grebenčke iz rdečega blaga." (Möderndorfer, 1948, 234). Poročilu moremo verjeti, toda nihče ni česa takega omenil in tudi ne potrdil, da je to slišal. V slovarju koprškega dialekta najdemo geslo galéto - "La domenica delle Palme si usava portare in processione piccole immagini di galletti bianchi con occhi neri e cresta rossa, fatti di midollo di fico." (Na oljčno nedeljo je bila navada nositi v procesiji majhne figurice belih petelinčkov, s črnimi očmi in rdečo rožo, ki so bili iz stržena fige) (Manzini, Rocchi, 1995, 87).

Najlepše palme v okolici je do 60. let pletel padenski čevljar in mežnar Ivan Koterle, roj. 1894, ki je znal zabeliti: "Ku znaš, ni neč težko!" Pri pletarjih v vaseh so se nabirali otroci in odrasli, ki so jih pri delu opazovali. To je bila priložnost za druženje in klepet (enako je bilo pri izdelavi velikonočnih ragelj). Po mojem poizvedovanju se je izkazalo, da so znali plesti palme predvsem cerkovniki - *mežnarje* ali *zgonáre*, in cerkveni ključarji - *kamerléngi*. Pletli so za župnika, strežnike, zase in za druge vaščane na njihovo željo. Za luksuzno prodajo, predvsem v Trst, pa so po vaseh pletli bolj vešči pletarji.

Mladim pletarjem v krožku na OŠ Šmarje se je palma veja zelo priljubila, ker so šibo lahko našli in hitro spletli. Ustvarjalno so mladi pletarji odlično rešili tudi problem pomanjkanja "pravih" oz. simetrično

raščenih vej. Ker je bilo težko najti lepo trojno vejo in tudi da ne bi zavrgli nesorazmernih vej, so jih spletali v nove oblike in jih enotno poimenovali **palma moderna**.

Oljka v šegah in navadah ter življenju prebivalcev Slovenske Istre

Nemogoče bi bilo, da oljka ne bi stopila v svet šeg in navad Istranov. Blagoslovljeno, svežo ali posušeno oljko ter iz oljke izvirajoče snovi so med letom uporabljali ob raznih priložnostih.³² Najlažje sledimo dogajanju po koledarju od oljčne nedelje dalje.

- Ko *žegnjano ulko* prinesejo domov, pride k hiši blagoslov. Še danes gre prva veja na mesto, ki ji pripada, za križ - za *raspelo*, da bo varovala dom in domače pred vsakim zlom. Ponekod so jo obesili na žebelj. Posebno gospodinje, matere in hčere, so oljčno vejo takoj nesle v sobe, kamor so šle sleč v mašno obleko - *féštno rúbo*. Zataknilo so jo za sveto podobo - *svetac* nad posteljo ali za sobno ogledalo - za *špego*. Od začetka 20. stoletja so imele neveste na predalniku - *lomáru* stoječi križ, kamor so zataknilo majhen vršiček, spet druge pa tudi h kropilničkom v bližini postelnega vzglavja. Kdor je imel palmo, jo je zataknil na vidno mesto v obednici - *tinélu*, da je krasila prostor kot prava umetnina.

Po maši je stopil gospodar s svojim šopom vej v hlev in dal po eno vejo vsaki živini. Na varnem, nad jaslimi, ob vhodu v hlev ali pod tramovi je visela slika sv. Antona, "*uniga od blága* (živine), *ki jima zgončič na palce en praščića pr nog*". Sliki je gospodar zamenjal suho oljko s svežo vejico. Stare oljčne veje so vedno

Sl. 8: Uvajanje mladih v spletnje palm v Šmarjah I. 1992 (foto: R. Koštiál).

Fig. 8: Giovani imparano ad intrecciare le palme a Monte di Capodistria nel 1992 (foto: R. Koštiál).

Sl. 9: Dvojna palma na steni varuje domačo hišo (foto: R. Koštiál).

Fig. 9: La doppia palma sulla parete protegge il focolare (foto: R. Koštiál).

32 V slovenski književnosti je o oljčni vejici in o moči oljke ter njeni uporabi med ljudstvom Simon Gregorčič (1844-1906) napisal pesmi V pepelnici noči in Oljki, ki sta prvič izšli v Poezijah I. leta 1882.

zažgali na ognjišču, kasneje v štedilniku, danes pa marsikje ognja ni več. So tudi hiše brez oljčne vejice. Nekaterim pa jo prinesejo sosedje, a ne več skrivoma, kot včasih. Osamljeni in starejši, ki niso bili v cerkvi, jo sprejmejo kot darilo, jo spoštljivo pobožajo in tudi poljubijo. Ob oljčni vejici verjetno vzvalovijo spomini iz drugih časov - mladosti. Svojci jo nesejo tudi v domove za ostarele v Koper in Izolo, kamor zadnje desetletje vedno bolj dajejo v oskrbo svoje starše. Vedno bolj se širi navada, ki je močno razširjena v Trstu, nesti blagoslovljeno oljčno vejo na grobove.

- V velikem tednu je po vaseh že od srede dalje dišalo okrog krušnih peči. Nekateri gospodinje so z blagoslovljeno oljko zakurile v peči za velikonočno peko pinc (Koštabona, Korte).

- Na veliki četrtek so se Istrani radi udeležili krizmene maše v Koprju in sledili blagoslovu svetih olj. V *valike crekve* - stolnici so še opravili velikonočno spoved. Potem so v mestu obvezno kupili ribe za naslednji dan ter odpešali v hribe. V istrskih družinah so namreč zelo skrbeli za pravočasno podelitev bolniškega olja bolnim in umirajočim. In prav to olje so dale domače oljke.

- Na veliki petek so ponekod (Koštabona, Nova vas) prinašali ob obisku božjega groba olje za *lumine* in večno luč v cerkev.

- Na veliko soboto je še živa navada, ki je z oljko le v posredni zvezi in se zato zdi daleč od nje. Verjetno je ta navada v notranjosti Slovenije neznana, saj je vezana izključno na območje rasti oz. predelave oljk. Pri obredih velike sobote, za vstajensko procesijo, pripravljajo v Krkavčah majhne ognje. Ob poti, na zidove in v zidne luknje nasujejo kupčke oljčnih tropin - *núgolce*. Prižigajo jih postopoma, pred obhodom procesije. V preteklosti so to delali domačini *aden do družega, hiša do hiše, vsak na sojen*, danes pa to delajo vaški fantje.

Gre za način čaščenja novega ognja - Luči ali vstalega Kristusa, ki ga nosi duhovnik skozi vas pod podobo evharistije v monštranci pod baldahinom. Od kdaj ta navada z ognji? Kakor za večino pojavov, ki segajo v preteklost, pravijo domačini: "*Búzna kada. Taku so delale še naše stare. Se je skoraj zgibilo, ma u Krkučah ja véro bílo taku.*" (Bogve od kdaj... v Krkavčah je res bilo tako.) Da je povojna oblast poskušala zatreti to navado, priča zapis župnika Svetka Gregoriča:

"15. junija 1956 - Sodnik za prekrške je kaznoval vdovo Brec Antonijo iz šte. 49 na 1500 din globe, ker je med vstajensko procesijo naredila na svojem zidu pred hišo majhne ognje; tukaj je pač prastara navada, da na več krajih naredijo take ognje in sicer iz "nogelc" to je

iz tistega kar ostane od oljk, ko jih sprešajo. Do tega dne ni bil še nihče kaznovan. Niti Avstrija, niti Italija, niti fašisti, niti nacisti niso preprečevali stoletnih običajev istrske vasi" (AŽK, 33). Z uvedbo popoldarskega bogoslužja (l. 1955) so strežniki prenehali nositi velikonočni ogenj po domovih.

Za Šmarje pa je izpričano ustno izročilo v sosednji Padni, da so na zidovih, koder je šla procesija, "*goreli ulje u lipinah ud múšel*"³³ (lupine školjk). *Da se niso zvracale, so jih potisnile u koščič-bokončič blata al jilovco. Je blo videt u tame ku lūčice na murje ud peškadoro (ribičev). Danas jih ne videš več ni na murje ni u Šotomarje.*"³⁴

O isti šegi je razlaga tudi v slovarju koprškega dialekta ob geslu *garusa*, ki se v prevodu glasi: (iz riboslovja) čokati volek (*Murex brandaris*). Tudi *garusola*. Na stotine njegovih lupin, primernih za lučke, razporejenih vzdolž najbolj zanimive arhitektonske črte oz. poti, koder se je vila Procesion del Vener Santo (znana pred kratkim kot Processione degli Ori), je bila nadomestilo javne razsvetljave z očarljivim učinkom (Manzini, Rocchi, 1995, 89).

- Verjeli so, da ima posvečena oljka tudi zdravilno moč, zato so jo težko bolnim polagali pod zglavje. Navada živi le še v ustnem izročilu. Nihče ni poročal, da bi bila oljka v šopku med telovskim cvetjem ali rabljena za kajenje porodnic, kar so delali še do 50. let 20. stoletja. Še leta 1971 (Nova vas) so kadili umirajočega s telovskim cvetjem. Vendar je po Rutarjevem zapisu slutiti podobnosti v rabi telovskega cvetja in oljke. "Po obredu pobere skrbno potrošeno cvetje in ga shranijo doma, da pokade z njim o priložnosti bolnike ali pa da je posipljejo o nevihti pred hišnimi vrati. Ravno tako delajo z oljčnimi vejami, katere prineso na cvetnico iz cerkve in obešajo navadno nad zakonsko postelj" (Rutar, 1896, 182-183).

- Oljka je zašla tudi med vremenske pregovore, posebno za ugotavljanje vremena ob praznikih. Velja: *Al' je ulka al' jeje mokro*. Letino napovedujejo tako: "*Za bet letna dobra, mora bet ulka al pinca mokra*" in "*Ku je daš na božje grop, bo vsaka moka duber skrop*" (močnik).

- Ljudje so se vedno bali slabega vremena. In blagoslovljena oljka (ter telovsko cvetje) je bila glavno apotropijsko sredstvo. Poleg molitev in prošnih dni s procesijami, ki jih je izvrševala Cerkev, so poskušali naravne sile - nesrečo odvrniti tudi z navadami prednikov. Te navade so še po drugi svetovni vojni (do 70. let) duhovniki grajali in poskušali ljudem dopovedati, da je vraževernost nezdružljiva s krščansko vero, češ *da taku so delale pagáne* - pogani. Strnjen opis hude ure, v

33 Školjke mušle (Noetova barčica - *Árca nóae*) so kupovali "*na vreče*" vse leto in si jih glede na naročilo razdelili po družinah. Posebno za vse svete, vse duše in za sv. Martina pa so jih pojedli pri skupnih večerjeh. Za te pojedine je bilo značilno glasno srebanje.

Očitno so lupine spravljali za procesijo.

34 Mihael Pribac, roj. 1908, Padna.

katerega je vključena tudi oljčna veja, lepo dokazuje, da gre za prepletanje, sinkretizem krščanskih in predkrščanskih elementov:

Kadar se je bližala nevihta - *tamporál*, so se navadno vsi zgnetli v hišo. Odrasli so negotovo ugibali, kaj bo. Ozračje je bilo nabito, ptiči so se poskrili, živali so otrpnile, vse je prevzela gluha tišina. Vanjo je udarilo zvonjenje, mežnar je *zgonil na ublák*, da bi zvok razgнал oblake. "*Tu ja kaštígo*" (kazen), so opozarjali otroke, "*je treba pušlúšat*." Ob gromu so dodali: "*Vidiste, kaku sa Buh krega návas, ki niste brümne*" (ubogljivi). Na otroško vprašanje, kaj tako grmi, so odgovarjali: "*Pu nabeseh tokolájo prazne karatéle*" (kotalijo prazne sode). Kadar pa je močno zagrmelo, je gospodinja hitela k valeči koklji "*klicat piščeta*", da ne bi zakrnila jajca in da se piščeta³⁵ v njih ne bi ustrašila. Ko je strela - *šagéta* razsvetlila³⁵ nebo, so razlagali: "*Tu je svete (Elíja siz kúnje en kaléson* (s konji in vozom). *On vuze oganj pu nabeseh*." Če je kdo želel opazovati divjanje nevihte, so se zgražali: "*Se ne sme stat na vrateh, ondi puleče šagéto* (tam povleče strela). *Buhvíčan vare stat pud drevon!* (Bog večni obvaruj stati pod hrastom!) *Je treba zapret vústa, ku jimaš zlatne zobe! Te so kur kalamíta*" (kot strelovod). Že ob zvonjenju in posameznih bliskih in gromih so se križali, pogledovali na svete podobe in stara mati je začela glasno moliti. Še preden se je z neba, ki je bilo črno kot bav-bav, usul dež, je gospodinja na ognjiščno žerjavico položila blagoslovljeno oljko, katere dim je uhajal skozi dimnik v nebo med oblake. Bila pa je tudi navada zažgati oljko v stari posodi, neredko tudi v *po-črpnji* za kruh, in nesti kadečo se na hišni prag ali dvorišče. Verjeli so, da "*božje dem ulke partí ublake*" (božji dim oljke delirazbija oblake). Na hišnem pragu so delali križe z žegnanim voskom, ki je kapljal od sveče, blagoslovljene na svečnico, in obenem prosili: "*Z božjo roko, svete Marije Svečne pomočjo, da nas neč slabega tokálo* (dole-telo) *ne bo*." Hkrati je, če neurje ni pojenjalo, stara mati zagnala - *žvagníla* na dvorišče trinogi stolček, da je obležal prevrnjen z *rúge nazgúren*. Tudi vile, grablje, kose, noži, vse je moralo štrleti v nebo, da se coprnice - *štríge* napičijo nanje, ker so krive za nevihto. Če pa je začela padati še toča, so najbolj "pravoverni" stekli na križišča - *kržére* poti med hišami in žugali v nebo z *rúgi* - s pestjo, iz katere sta štrlela kazalec in mezinec. Zaklinjevalci štrig so okrog sebe drobno pljuvali nazaj čez ramo - *na vníc*. Moški so tudi s kosirji zamahovali v nebo.³⁵ V strahu pred razjarjenimi silami narave so družili kletev z molitvijo oz. prošnjo: "*Vražnje vrah - božje Buh! drže kónt ud mene kur ud samega sebe*." (Čuvaj mene,

kakor samega sebe.) Čeprav so na prošnjih procesijah vneto prosili: "Treska in hudega vremena, reši nas, o Gospod!", so hkrati verjeli v varstvo pred strelo v rastlino netresk - *zavüšnjak*. Čuvali so ga na dvoriščnih zidovih z oboki - *portonih*, in strehah, posebno svinjakov, ki so bili kriti s škrlami/škrilami. Tudi mlajši še danes vedo, da se ob grmenju zažiga oljčna vejica, tako naredijo seveda tam, kjer imajo še štedilnik na drva. Teh pa je zelo malo.

- Tudi kresovanje je povezano z oljko. Pred 2. svetovno vojno ga niso ovirali, po njej pa je nihalo skladno s politiko. Na vigilijo - *vilje* sv. Janeza Krstnika (in sv. Petra) so na vidnih mestih goreli kresovi pri nas in onstran reke Dragonje (posebno v vasi Merišče še danes). Za kres je bila nekoč dobra vsaka štrama in tudi oljčevje vmes, toda zadnjih 50 let pripravijo velike kupe samega oljčevja, saj je tega zaradi obrezovanja ogromno. Prej so namreč oljčevje kurili na ognjiščih, danes pa rabi samo za kres.

Starejši zagotavljajo, da so mladi skakali čez kres in se vsi veselili kresa. Redki se živo spominjajo tudi navade umivanja obraza z vodo, v katero je bilo namočeno cvetje jesena.

Ne le ogenj, pri kresovanju v Istri (Korte, Nova vas, Krkavče, Merišče) je bilo do približno leta 1980 v navadi redno zvonjenje in nato pritrkovanje - *klampananje*, *ud zdravamarije du anajste* (23. ure), ker *latijo štrige pu kržerah* (čarovnice po križiščih). Z elektrifikacijo zvonov so mežnarji izgubili to svojo starodavno funkcijo.

O kresnih ognjih pravi pregovor: Sv. Lazar (17. 6.) *čok prnese*, sv. Jevan (24. 6.) *ga zaneme*, sv. Peter (29. 6.) *putakni*, sv. Marija (15. 8.) *pogasi*. Lahko pa to razumemo kot vremenski pregovor o stopnjevanju poletne vročine: sv. Nazarij (koprski škof) pripravi oz. uvaja poletje, sv. Janez kres zakuri, da je vroče, sv. Peter kres podtakne, ga razkuri, da še kamen gori, sv. Marija Velika pa ga z dolgo pričakovano ploho pogasi. Sledi (8. 9.) sv. Marija Mala - *se u vsaken grme rosa valja*.

- Istrani so svežo oljčno vejico, tudi ko ni bila blagoslovljena, uporabljali v ritualne namene. Sicer so rastline že kar rezervirane za določene praznike: za božič - mah in brin (redko bor - *pin*),³⁷ nekoč pa tudi oljka, lovor in rožmarin; za pust - pušpan; za božič in veliko noč - pšenica; za oljčnico in smrt - oljka; za telovski šopek - poljske rože. "*Za sv. Telo smo plale* (krasili) *siz žanéštro* (brnistro), *z bazgojé* (bezugom), *pa še rüj, brest en kostanj. Pud Ital'jo so Kaštabonjce nasekle pune vuze kostanja uno stran Škrilin. Kaštabona en Padna so ble kompletno zalane. Se ni vidlo zidov! Ma pu druge* (v)ojске *so bla tažave. Naše tovariše niso*

35 Zanimivi so izrazi po vaseh: *bliska* (Korte), *ublíska* (Nova vas), *búska* (Sv. Peter), *míža* (Krkavče), *māgānti* (Padna) ter splošna izraza *užíga*, *lámpa* (iz it. bliska).

36 Še leta 1991 sem bila priča po ujmi, ko je petdesetleten kmet to počel. Tako kot je delal njegov oče, je počel tudi sam iz ustaljene navade, nemoči in obupa. Istrani bi rekli: "Kri ni voda!" Toča je tedaj oklestila trte in oljke.

37 V večini družin so jaslice z brinom - *čupinom* postale navada po letu 1950. Sveže božično drevesce so prvič v teh krajih uvedli Nemci za božič 1943 in ga imenovali "križbau", sicer so jaslice v cerkvah imele umetno drevesce. Najlepše jaslice so imeli v Bujah.

pistile seč."³⁸ Do 2. svetovne vojne, v Dekanijah pa tudi po njej, so dekleta, članice Marijine družbe, za Marijin praznik (8. 12.) pletle venec iz bršljana. Enako so cerkve krasile v času misijona in za vaške šagre.

- Za božič so krasili bivališča. O tem sem dobila takole pričanje: "*Od mojih starih sen čeu mēncinat* (slišal praviti), *da so za božič plale porton* (krasili portal). *Ma jas tega nisen vido.*"³⁹ Toda s pomočjo zapisanega vemo, da je bilo med šegami in navadami v 19. stoletju še živo krašenje: "Na predbožič okrase že pred solnčnim vzhodom svoje domovanje z lovorjem in oljčnimi vejicami ali sploh s kakošnim zelenjem, ker po njih mnenju varuje to pred bliskom" (Rutar, 1896, 181).

Kje iskati začetek tega? V Svetem pismu se omenja oljka za krašenje ob šotorskem prazniku, veselju po vrnitvi iz suženjstva in obnovi Jeruzalema: "Oznanili in razglasili so po vseh svojih mestih in po Jeruzalemu, rekoč: 'Pojdite v gore in prinesite nam oljčnih vej, vej divjih oljk, mirtovih in palmovih vej ter vej listnatega drevja, da naredimo šotore, kakor je zapisano.' (Neh 8, 15). Vendar gre iskati izvor in moč zelenja še v predkrščanstvu kot obrambo pred zlimi silami.

- V daljni preteklosti je bilo verjetno še več šeg, kjer rastlinje ni imelo le krasilne vloge, pač pa tudi obrambno moč svetega rastlinja. Med njimi je moč zaslediti tudi oljko, kakor poroča vizitator za sosednjo Buiščino: "Ob kvatrah se blagoslovijo vinogradi in polja ter župnik in farani obidejo vse cerkve v procesiji s križi in banderami. (Sledi podroben opis dogodka.) Prvi dan mečejo z oken na križe, ki so okrašeni z mladim klasjem, in pohodnike žitna zrna, drugi dan so križi ovenčani s trtnimi listi, mečejo pa suho grozdje, tretji z oljkovimi vejicami in mladimi poganjki" (Tommasini, 1645/1993, 173).

- Tudi v Istri je bil dan kolin, ko je treba ubet prasca, težko pričakovani dan. Začelo se je že z določitvijo dneva zakola, glede na "dobro luno". Nanj so se pripravljali vsi v družini in se ga veselili ter ponosno objavljali: "*Mi ubijemo!*". Gospodinja je pripravila blagoslovljeno sol od sv. Štefana, stroke česna in kotliček za lovljenje krvi, gospodar pa nože, slamo, vodo.

Možem, ki so držali "za nogo" (prašiča), pa je gospodar postregel silce žganja in hlebček fig na rezine - *bičarin en hlebič fig na fete*. Tak obrok imenujejo *krištin*. Obvezna navada za gospodarja pa je bila, da je to jutro od *žegnane ūlčine* s kosirjem odrezal 15-20 cm dolg pecelj - *špico*, s katero je zašpilil prašiču vbod od noža. Špico je obvezal z beko. Z vršičkom oljčne veje (in telovskim cvetjem) pa so zakurili slamo, s katero so bili prekrili zaklanega prašiča.

Sl. 10: Priprave na zakol - koline. Gospodar odreže od blagoslovljene oljčne vejice spico, s katero bo pri prašiču zašpilil vbod od noža (foto: R. Koštiál).

Fig. 10: Preparativi per la macellazione del maiale. Il padrone ricava dal ramo d'ulivo benedetto la sbisa, lo stecchetto per richiudere lo squarcio provocato dal coltello (foto: R. Koštiál).

- Čas koledovanja je bil čas veselja za *kolêdvarje*, za večinoma revne gospodinje pa čas skrbi za darove. Okoli božiča so v Istri poznali več obdarovanj v zvezi z voščili in koledovanjem. Začenši z Miklavžem (6. 12.) do sv. Antona Puščavnika (17. 1.), *ki ne pisti ne orat ne kôpat*, ter *sprazne kasón ino kantón*, so otroci, mladina (fantje in dekleta) ter odrasli (npr. cerkveni pevci) pobirali *dobro roko*. Obdarovali so tudi duhovnika, ki je pred božičem blagoslavljal hiše v spremstvu cerkovnika. Darovi so bili običajno: sadje (jabolka, kutine, suhe fige,

38 V Kroniki župnije Krkavče, str. 9, je zapis: "17. 6. 1954 Sv. Rešnje Telo - Oltarje se je naredilo bolj skromno, ker je prepovedan čas za sečnjo drevja. Zvonjenje je bilo navadno, kar smo dosegli s prošnjo od oblasti." Glej več o krašenju za procesijo sv. Rešnjega Telesa v: Petronio, 1681, 55.

39 Mihael Pribac, roj. 1908, Padna.

orehi, mandeljni, lešniki, redko pomaranče in rožiči), a tudi kos - *süpa palente* ter celo oljke. "Včasih so v dar dajali oljke. Ta navada se je ohranila na Škofijah, dokler niso oljke pozeble l. 1929" (Gregorič, 1994, 75).

- Da je bilo olje dragocenost in pomembna postavka v gospodarstvu Istrana, pove tudi koledovanje ob novem letu. "Jeden izmed pevcev se zahvali za to želeč domačinom srečno novo leto, obilo vina, olja in žita, a drugi mu pritrdijo z besedami 'tako budi!' (Rutar, 1896, 181). Ob novem letu še živi (niha) koledovanje, imenovano *dobra roka*,⁴⁰ v Novi vasi, Sv. Petru, Koštaboni, Krkavčah (Koštiál, 1995). V kolednici iz Koštabone so prosili tudi za dobro letino oljk ali olja:

"Buh daj srečno van na polje,
da bo šlo pu vaše volje,
doste žita, sena, trave,
ulja, vina eno zalanjave.
Doste vode vsake cajt,
za družino en za vas."

(Koštiál, 1996, 134)

- Nikjer ni pisnih sledi, da bi bil t. i. *božični čok* iz oljčnega lesa. Ustno izročilo pravi, da je bil iz hrasta - *dreva ali njela, ki drži oganj*. Redki navajajo panj iz oljke. Morda je bilo tako zaradi ljudskega izročila, ki pravi, da se oljka ne seka oz. žaga.

- Čok od oljke pa so vendarle uporabljali v ženitovanjskih šegah, kot poroča informator in etnološki zapis. Ko so prišli z vozom po nevestino balo, je ženin pripeljal bodočemu tistu (očitno lahko) tudi oljčni čok; in to prav obilen. Pričevalec se je spominjal svojega nagovora takole: "*Oča, se boste sêgro (segrel, spotil) prej, ku ga prneseste na gunjišče. Da bo vsa svača sita! Tu je blo leta quarnar 'no davetega (1949) za mojo poruko. Tabot so ble še žive zadnje stare navade.*"⁴¹

Ob poroki so fantje delali *štrango* (zaporo). Če je šla nevesta iz vasi, so naredili "šrango, to je 'grajo' iz čoka oljk in črešenj in kamenje" (PMK).

- Oljko rabijo v Cerkvi na pepelnično sredo pri obredu pepeljenja.⁴² Splošno za vso Cerkev latinskega

obreda je pepeljenje ukazal papež Urban II. leta 1091 in od tedaj je v mislu tudi posebni obrazec za blagoslov pepela (Oražem, 1995, 99-100).

V Krkavčah pepel od vedno pridobivajo iz *velikega cerkvenega vrha*, ki ga na oljčnico nosi cerkveni ključar - *kamerlengo*, na čelu procesije. Vrh spravijo, da se posuši, mežnar pa osmuka z njega suhe oljčne liste in jih zažge za pepel. Tako delajo po vseh istrskih vaseh, kjer so župnijske cerkve.⁴³ Na pepelnično sredo verniki pristopajo k pepeljenju. Duhovnik med mašo blagoslovi pepel, nato ga potrese najprej sebi na teme. Šele nato v vrsti pristopajo verniki in vsak dobi ščepec - *eno prežo* na teme ob besedah: "Pomni človek, da si prah in da se v prah povrneš." Sežig oljčne veje v pepel simbolizira sežig grehov starega človeka - "come simbolo del peccato e dell'uomo vecchio" (Aldazábal, 1988, 175). Torej, odmrati mora staro, da požene novo življenje.⁴⁴ Oljčna veja, ki je simbol Kristusovega zmagoslavnega vhoda v Jeruzalem na oljčnico, je na pepelnico simbol Kristusovega prihoda ob koncu časov - "smrti". Ogenj, ki sežge oljko v pepel, je čas. V času vse umira, tudi mlado življenje. Zato pepeljenje vernike opominja na minljivost zemeljskega, ki ima cilj drugje, v večnosti - Bogu. V pepeljenju je smrt, a ne le smrt, tudi življenje (Oražem, 1995, 101). Pepeljenje je zakramental.

- Tudi novejši čas ohranja nekatere vrste šeg in navad, v katerih ima oljka svojo vlogo. V času med obema vojnama je bilo na podeželju veliko osmic - *špácjo*. Kmetje so dobili od oblasti dovoljenje, da so lahko točili-prodajali svoje vino doma, za en teden, to je osem dni, zato osmica. Tedaj so na dvorišni vhod *porton* obesili zelenje namesto napisu. Gostilniški izveski ali osmičarske oznake - *fráske* (it. brsteča veja) so bile po ustaljenih navadah izključno: za belo vino oljka, za rdeče vino brin ali bršljan (Dekani). Če so točili oboje, pa so zelenje kombinirali. Ko so osmice v zadnjih časih spet oživele, pa so fráske postale šopi različnega zim-zelenega rastlinja z oljko vmes, postavljeni ob cestnih smerokazih. Kdor pa dobro pozna stare navade, se drži tudi starega pravila glede zelenja v fraskah.

40 Tudi dobro roko so skušali po drugi svetovni vojni odpraviti. Ana Baruca, roj. 1909, Koštabona: "*Mojin otrokon so rekli u šule, da zdej ni več dobre roke, zdaj da bo noso brbúc dâmu pud drev (bradač domov pod drevček) . Nekašen dedek Mraz, ma jin je masa brz zládo*" (zelo hitro zmrznil).

41 Anton Prodan, roj. 1927, Nova vas.

42 Pepel je bil že v stari zavezi znamenje minljivosti in klic k spreobrnjenju. Obred pepeljenja je postal običajen že v prvi dobi krščanstva. Od 7. stoletja dalje so se javni spokorniki zbirali na pepelnično sredo pred cerkvenimi vrati, bosi in v raševini. Duhovniki so jih sprejeli v cerkev, nad njimi molili psalme, jih pokropili z blagoslovljeno vodo in posuli s pepelom ter jim naredili spokorno obleko. Za kazen (kot prvi izgon iz raja) so bili "izgnani" iz cerkve. Če so bili po javni spokori (40 dni posta) uspešni, so jih na veliki četrtek z obhajilom ponovno "sprejeli" v občestvo. Spokornikom so se iz pobožnosti polagoma pridruževali pri pepeljenju tudi drugi verniki; tako se je pepljenje udomačilo za vse (Oražem, 1995, 100).

43 V Krkavčah je to kot mežnar delal 62 let že pokojni Mihael Pucer - Čel Janič.

44 Isto simboliko ima tudi navada za veliko noč, kakor za božič, posejati pšenično seme v posodice, da to odmrje in požene novo življenje, kar delajo za cerkev in zase še redki Istrani (Krkavče).

Sl. 11: Oljčna veja - fraska je znamenje za osmico, kjer točijo belo vino (foto: R. Koštiál).

Fig. 11: Ramo d'ulivo – frasca, indica l'osmizza, dove si mesce il vino bianco (foto: R. Koštiál).

- Že nekoč je bila oljka krasilna rastlina, vezana na bogoslužje oljčnice in krašenje za božič. V današnjem času pa se vedno bolj uveljavlja kot krasilno zelenje za različne priložnosti. Zelo redko jo v večjih količinah uporabljajo samo. Vedno bolj je v rabi kot simbolični dodatek v dekorativnih šopkih, na prireditvenih prostorih ob praznikih, na slavalokih, odrih, vozovih... Oljka je vedno na častnem mestu.

- Tako postaja oljka vse bolj identifikacijska rastlina Slovenske Istre tudi na različnih promocijah, sejnih, razstavah; morda tudi prav po zaslugi Društva oljkarjev slovenske Istre (DOSI). Občina Piran je letos svoje tri vasi v zaledju (Padno, Novo vas, Sv. Peter) opremila s turističnimi tablam s simbolom oljke na njih.

- Pri cerkvenih obredih, ki vsebujejo kropljenje z blagoslovljeno vodo, v teh krajih še uporabljajo kotliček z oljčno vejico. Z njo duhovnik obvezno kropi na oljčnico, pa tudi ob drugih priložnostih (npr. pri blagoslovu pince za veliko noč) v krkavski in sosednjih župnijah duhovnik še vedno uporablja kot kropilo oljčno vejico.⁴⁵ Ohranjanje te tradicije razumemo kot posluš Cerkve za krajevne navade, saj pri različnih navodilih v bogoslužnih knjigah naletimo na pripombo, naj se upoštevajo krajevna raba in navade.

- Z oljčno vejico in blagoslovljeno vodo Istrani kropijo mrliča. Blagoslovljeno vodo si navadno prinesejo domov v steklenici (krstno vodo velike sobote in trikraljevske). Če te doma ni, jo za smrt da mežnar iz kropilnika - *pokrivnika* v cerkvi. V skodelico - *čikaro* z vodo dajo oljčno vejico. Skodelico postavijo na pručko - *stolič*, ki je pokrita z belim prtom, pred krsto - *banjko* z

Sl. 12: Oljka kot krasilna rastlina danes. Slavolok zaključen z oljko ob 100-letnici zvonika v Novi vasi l. 1996 (foto: R. Koštiál).

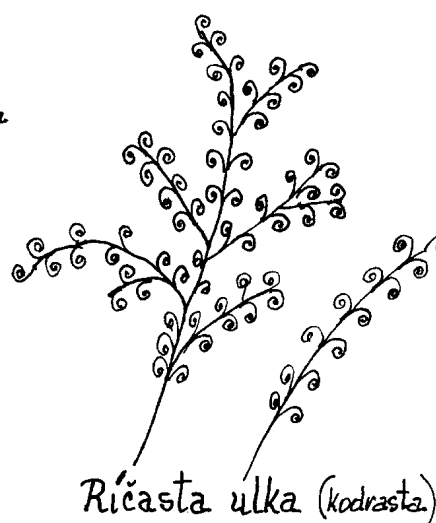
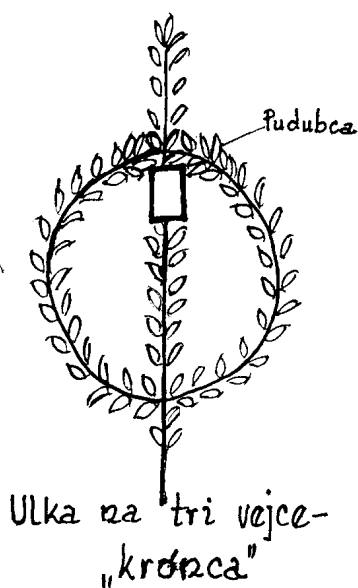
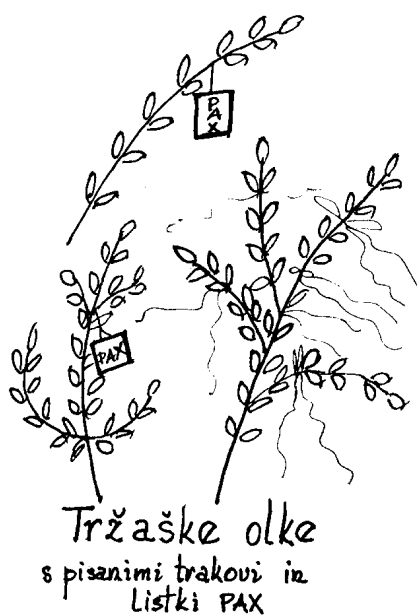
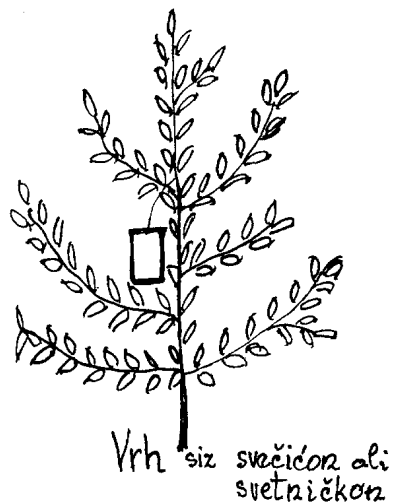
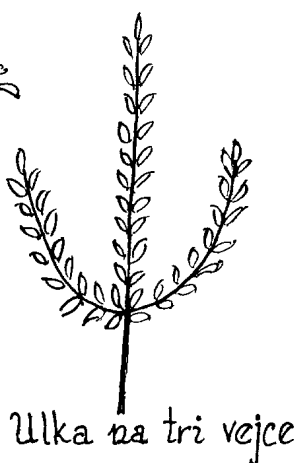
Fig. 12: L'ulivo come pianta ornamentale oggi. Arco trionfale con ulivo nel centenario del campanile di Villanova di Pirano nel 1996 (foto: R. Koštiál).

mrličem. Eni kropijo z več zamahi (2-3), drugi v obliki križa in se z vodo še pokrižajo, mnogi pa pokropijo le enkrat. V mestnih mrliških kapelicah imajo namesto oljke kovinsko kropilo. Čeprav se je tudi pri vaških pogrebih že marsikaj zmoderniziralo, pa je oljčna vejica povsod ohranila svojo tradicionalno funkcijo. Gre zgolj za tradicijo ali kako kultno rabo? Sodeč po rabi oljke ob smrti, bi lahko našli zvezo med oljčnim drevesom in grobom oz. pokopališčem. Tako je zapisano, sicer za notranjo Istro: "v Postumi na Trevižanskem dajo oljkov vrh za vsak grob (in tako na pokopališču raste oljka)" (Tommasini, 1645/1993, 74).⁴⁶ Ta pojav je običajen v

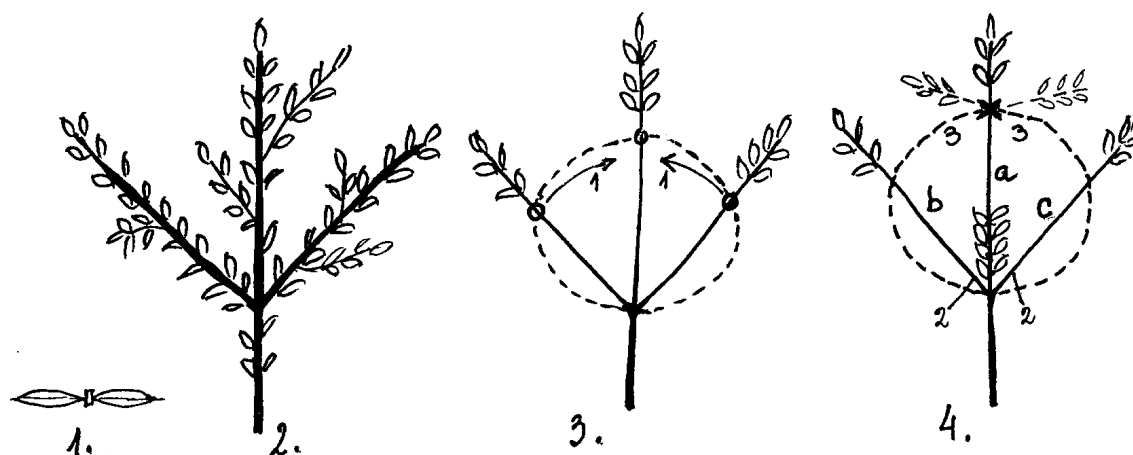
45 Oražem pravi: "V 15. stoletju se uvede kovinsko kropilo z držalom in luknjičasto glavico na vrhu. Prej so za kropilo uporabljali vejico lovora ali oljke" (Oražem, 1995, 66).

46 Tommasini navaja seznam zdravilnih in drugih zelišč v deželi, kjer ob nekaterih opozarja na kako navado ali rabo (npr. grško meto, sivko in oljko sadijo na grobove).

a) OBLIKE NARAVNE OLJKE

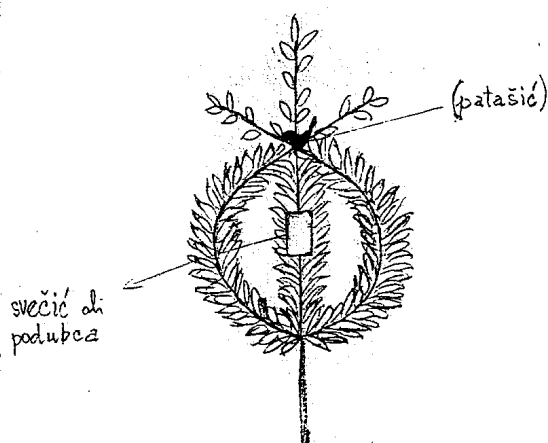

OBLIKOVANJE – SPLETANJE PALME

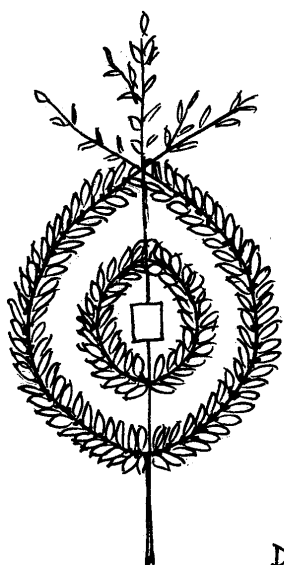

1. NASTRIŽEMO LISTKE V PARIH (od druge oljke – búge).
2. POIŠČEMO PRIMERNO RASTOČO VEJO (po obliki Ψ iz debelini).
3. PREVERIMO MOŽNOST OBODA (1) NATO ODSTRANIMO ODVEČNE VEJICE IN OSMUKAMO LISTE DO PREVERJENIH TOČK (•).
4. PREVIDNO UPOGIBAMO (2) IN POKERIMO VELIKOST KROGA (3).
SPLETAMO SREDNJO (a), NATO LEVO (b) ALI DESNO (c) ŠIBO-VEJICO IN PLETENJE – KADNJI PAR LISTIČEV PREVEŽEMO (z nitjo ali žičko).
STRANSKI, PREKRIŽANI VEJI, V STIČIŠČU (x) S SREDNJO PREVEŽEMO.
OBTEŽIMO (čez noč), NATO PRITRDIHO ŠE PODOBICO (po želji).

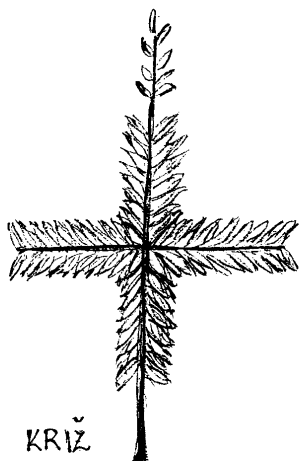
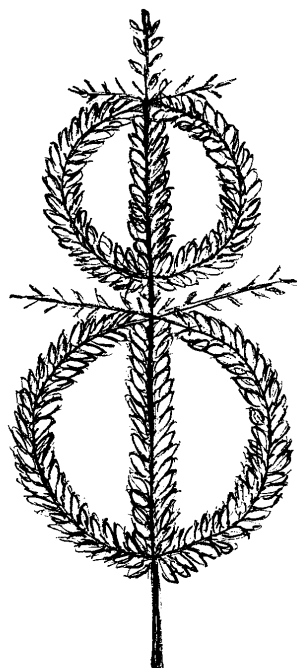
b) OBLIKE SPLETENE OLJKE ali PALME

PALMA MONŠTRANCA

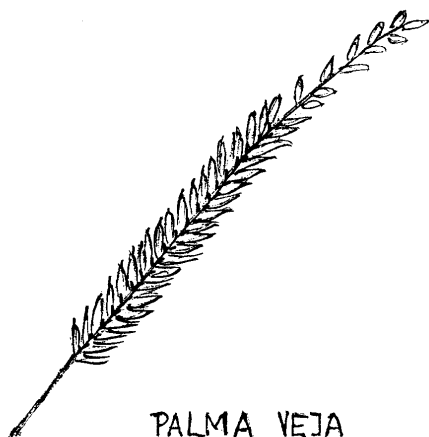
DVÚJNA ali
DÓPLA PALMA

PALMA KRIŽ

PALMA
KRIŽ POD TROJNIM
VRHOM

PALMA VEJA

PALMA MODERNA

Kombinacije okraševanja enostavnih vejic danes

Sl. 13: Risbe (str. 448-451) R. Koštiál.

Fig. 13: Disegni (pp. 448-451) R. Koštiál.

vsej severni Afriki in je "očitna sled 'svetega gaja' Starih, vsako vaško pokopališče premore svoje drevo mrtvih, 'pokopališčno oljko'" (Krese, 1996, 116).

Današnji domačini oljke sicer nimajo za sveto drevo, jo pa drugače in bolj cenijo med vsemi drevesi. Čeprav je oljka simbol nesmrtnosti, je tudi v Istri povezana z mrtvim - s smrtjo. Če upoštevamo rabo oljčnega olja za maziljenje pri krstu in kropljenje mrliča z oljčno vejico, potem lahko trdimo, da oljka spremlja Istrana od rojstva do smrti.

Sl. 14: Istrani na podeželju še vedno kropijo mrliča z oljčno vejico v skodelici blagoslovljene vode (foto: R. Koštiál).

Fig. 14: Gli istriani della campagna continuano ad aspergere il defunto con il ramo d'ulivo bagnato nell'acqua benedetta (foto: R. Koštiál).

LA DOMENICA DELLE PALME ED IL RAMO D'ULIVO
NEGLI USI E COSTUMI DELL'ISTRIA SLOVENA

Rožana KOŠTIÁL

Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia di Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18

RIASSUNTO

Il contributo tratta la domenica delle palme, il ramo d'ulivo ed i relativi usi e costumi nei villaggi dell'Istria slovena nel XX secolo.

Dapprima narra le origini e lo sviluppo della domenica delle palme, poi ne illustra il rito ed i costumi nella campagna istriana. Nell'Istria slovena vengono portati alla benedizione soltanto rami d'ulivo. Nel contributo sono indicati e ripartiti in rami d'ulivo semplici e rami d'ulivo intrecciati, detti palme. Per la prima volta sono studiati e minuziosamente descritti il procedimento e la tecnica dell'intrecciatura, nonché le varie forme di palma con i loro nomi. Il contributo è arricchito anche da un glossario dialettale. Con la benedizione, il ramo d'ulivo diventa un sacramentale e come tale è custodito e impiegato nelle case istriane. Attraverso gli usi e costumi legati allo scorrere dell'anno e della vita è presente sia durante le festività sia nelle occasioni particolari. Il suo impiego ha carattere sacro e profano. Possiede le doti protettive proprie delle piante sacre ed ha un ruolo decorativo, oggi sta ridiventando sempre più la pianta identificativa dell'Istria slovena.

Tenendo presente l'uso dell'olio d'oliva nell'unzione durante il battesimo e l'aspersione del defunto con il ramo d'ulivo, possiamo affermare che l'ulivo accompagna gli istriani dalla nascita alla morte.

Parole chiave: ulivo, ramo d'ulivo, palma d'ulivo, domenica delle palme, usi e costumi nei villaggi dell'Istria slovena

VIRI IN LITERATURA

AŽK - Arhiv župnije Krkavče, Kronika župnije Krkavče od 1934 dalje.

PMK - Pokrajinski muzej Koper, Etnološko terensko gradivo.

Aldazábal, J. (1988): Simboli e gesti. Significato antropologico, biblico e liturgico. Torino, Editrice ELLE DI CI.

Chevalier, J., Gheerbrant, A. (1993): Slovar simbolov. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Eisenhofer, L., Lechner, J. (1961): Liturgia romana. Torino, Marietti.

Eterja (1979): Diario di viaggio. Roma, Edizioni Paoline.

Gregorič, J. (1994): Božič v Dekanih. V: To je naš koledar. Kulturno prosvetno društvo "Jadran". Dekani, 72-79.

KKC (1993): Katekizem katoliške Cerkve. Ljubljana.

Koštiál, R. (1996): Ljudske iz šavrske Istre. Ljubljana, Založba Devin iz Trsta.

Koštiál, R. (1964-1998): Terenske raziskave. Rokopis.

Krese, M. (1996): Oljka v starem Sredozemlju. Etnobotanični vidik. Ljubljana, magistrska naloga.

Kuret, N. (1989): Praznično leto Slovencev, I. Ljubljana, Družina.

Magajna, M. (1983): Trst v črnobelem. Fotokronika 1945-1980. Trst, Založništvo tržaškega tiska.

Manzini, G., Rocchi, L. (1995): Dizionario storico fraseologico etimologico del dialetto di Capodistria. Collana degli atti N. 12. Trieste-Rovigno, Centro di ricerche storiche.

Möderndorfer, V. (1948): Verovanja, uvere in običaji Slovencev (Narodopisno gradivo) – Prazniki, II. Celje.

Narodopisje Slovencev (1944): Narodopisje Slovencev, I. Ljubljana, Založba Klas.

Oražem, F. (1995): Govorica bogoslužnih znamenj. Zbirka teološka knjižnica, 14. Ljubljana, Salve.

Petronio, P. (1681): Memorie sacre e profane dell'Istria. Trieste-Fiume, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume.

Rutar, S. (1896): Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Ljubljana, Matica Slovenska.

SSKJ (1994): Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Sveto pismo (1996): Sveto pismo Stare in Nove zaveze. Slovenski standardni prevod iz izvornih jezikov. Ljubljana, Svetopisemska družba Slovenije.

Tommasini, G. F. (ok. 1645/1993): Zgodovinski komentarji o Istri. Ljubljana, Založba Kres.

Turnšek, M. (1944): Pod vernim krovom II. Ljubljana, Družba svetega Mohorja.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2001-10-23

UDK 339:635.912(450.361)

TRŽAŠKE ROŽNARCE IN CVETLIČNI TRGI

Kristina KOVAČIČ

Deželni zavod za pedagoško raziskovanje v Furlaniji - Julijski krajini, IT-34127 Trst, Ulica C. Cantù 10

IZVLEČEK

Prispevek osvetljuje dejavnost tržaških okoličank, ki so se v preteklem stoletju preživljale s prodajo samoraslega in gojenega cvetja. Temelji na ustnih pričevanjih, ker je o tem malo zapisanega in še manj raziskanega. V njem so orisane različne oblike prodaje cvetja in kraji, kjer se je razvilo cvetličarstvo. Zbrana so imena žensk oziroma družin, ki so se iz roda v rod ukvarjale z gojenjem in prodajo na trgu, nadrobno so navedene že pozabljene vrste cvetja in cvetlični aranžmaji, ki razkrivajo tedanji okus. Iz pripovedovanj se izrisuje življenje okoliških kmetic, nabiralk in prodajalk cvetja ali rožnarc na dveh osrednjih cvetličnih trgih: Rusi most in pokrita tržnica v Trstu.

Ključne besede: Trst, zaledje, Slovenci, 20. stoletje, nabiralništvo, cvetličarstvo, cvetlični trgi, prodajalke cvetja

THE TRIESTE FLOWER GIRLS AND FLOWER MARKETS

ABSTRACT

The contribution elucidates the activity of the women of the Trieste suburbia who in the last century made their living by selling wild and grown flowers. The work is based on people's personal accounts, since very little has been written about it and even less researched. The author describes the various forms of sale and places in which floriculture was developed, lists the names of women and families traditionally involved in growing and sale of flowers, and gives a detailed description of the already forgotten kinds of flowers and their arrangements that reveal the taste of people of that time. The different people's account delineate the life of the flower girls living in the town's suburbia and selling flowers at the two Trieste central flower markets: Ponte Rosso and the Indoor Market.

Key words: Trieste, hinterland, Slovenes, 20th century, flower gathering, floriculture, flower markets, flower girls

UVOD

Slovensko zaledje Trsta je s kmetijskimi pridelki in uslugami oskrbovalo mesto, njegovi trgi pa so okoličanom omogočili, da so se z zaslužkom preživljali ali si kupili vsaj najnujnejše. Prvi katastrski zapisi iz l. 1830 navajajo, da so prebivalci iz okolice prodajali v mesto zelenjavo, sadje in vino, iz kraških vasi so prihajali v Trst mleko, volna, sir, jagnjetina in perutnina (AST.OEC, §3, §4). Za večino kmečkih družin je bil to največkrat edini vir zaslužka, zato so si kmetje prizadevali, da bi šli pridelki naprodaj v Trst.

Za družinsko blagajno so v drugi polovici 19. stoletja prispevale zlasti ženske s prodajo in raznimi z uslugami; *jako pridne in délavne teržaške okoličanke se na vse kriplje trudijo, ali timveč morijo, da si kaj pridobijo poséбно s prodajo mléka, kake vertnine in cvetlic, in tudi sicer bolj blizo mesta s perilom* (Godina Verdelški, 1870, 105).

Sl. 2: Prodajalka cvetja, l. 1870. (Godina Verdelški, 1870).

Foto 2: Venditrice di fiori, anno 1870 (Godina Verdelški, 1870).

V obmestnih krajih (Sv. Ana, Rocol, Sv. Ivan, Škorklja, Barkovlje, Greta) se je ob dobro razvitem vrtnarstvu kmetov - spolvinarjev (*mandrjerjev*) razvijalo tudi domače cvetličarstvo. Zaradi vode, ugodne lege in podnebja so vrtnarji in cvetličarji zalagali tržnice čez skoraj vse leto.

Po drugi svetovni vojni se je gojenje cvetja razvilo tudi na Krasu, še zlasti na Kontovelu in Proseku, kjer sta začela upadati živinoreja in prodaja mleka. V 70. letih 20. stoletja, ko je vedno več domačinov opuščalo kmetovanje, se je cvetličarstvo razvilo v še bolj oddaljenih kraških vaseh, kot sta Salež in Koludrovca.

Ženskam, ki so prodajale cvetje, so pravili *ruožnarce*; ponavadi so tudi same, ob pomoči družine, gojile cvetice. Imele so posebno dovoljenje (*ličenco*) za prodajo po mestnih ulicah oziroma na stalnem prostoru na tržnici. Do 80. let 20. stoletja je bilo dovoljenje izredno cenjeno, ker je bilo njihovo število omejeno in se je izključno dedovalo, zato se je ta poklic prenašal iz roda v rod.

Nekatere kmetice so se usmerile v gojenje in neposredno prodajo rastlin in sadik, zato so jim pravili *pian-tarce*. Posamezne družine so se že v začetku 20. stoletja intenzivneje ukvarjale s cvetličarstvom in v naslednjih desetletjih premogle rastlinjake (Podlonjer, Greta in Pro-

Sl. 1: Eugen Bosa, Tržaške noše – Rožnarca, litografija, l. 1835, Arhiv CMSA, 23018, XII/2783.

Foto 1: Eugen Bosa, Costumi triestini – Venditrice di fiori, litografia, anno 1835, Archivio C.M.S.A. 23018, XII/2783.

sek) in celo napravo za izdelovanje lončenih posod (Rocol).

Več je bilo kmetic, predvsem s Proseka in Kontovela, ki so samo v določenem obdobju prodajale okrašene oljčne vejice in dišeče sivkine butarice. Revnejše ženske in otroci iz okolice in v krajih, kjer ni bilo naravnih danosti za gojenje, so nabirali planinsko ali gozdno cvetje, okrasno zelenje, zelišča in užitne rastline.

Ob vseh opravilih na kmetiji in v hiši so ženske vedno našle čas za gojenje in prodajo cvetja. Z domačim cvetjem, zelenjavo in dišavnicami so v mestu zalagale živilske in cvetlične trge ali še redke cvetličarne in trgovine z živili. Včasih so kmetice prinašale cvetje tudi mestnim gospem, katerim so prale, prodajale mleko ali služile kot hišne pomočnice. Z zaslužkom so nakupile le najnujnejše, kak priboljšek, kot so bile štedenjske zemlje (*bigce*) in prezrela in poceni jabolka za otroke, in le včasih kak kos blaga.

V nekaterih primerih je gojenje cvetja po drugi svetovni vojni preraslo v solidno gospodarsko panogo, pri čemer sta sodelovanje vseh družinskih članov in predvsem neposredna prodaja na trgu omogočila številnim rožnarcem, da so dosegle večjo blaginjo. V zadnji četrtini 20. stoletja so odprle svoje cvetličarne.

NABIRALNIŠTVO

Rastlinstvo tržaškega in širšega zaledja je bilo skozi vse leto bogato in raznoliko, zato so se nekatere ženske preživljale z nabiranjem in prodajo samoraslih rastlin, od užitnih in zdravilnih zelišč do okrasnega cvetja in zelenja. Takim ženskam so na Proseku in Kontovelu pravili *vendurigle* (trž. ben. venderigola, lat. venditricula, prodajalka, branjevka).

Nekatere dišavnice, kot npr. majaron, peteršilj, lovor (*lumber*), rožmarin in zelena (*šelin*), so tudi same gojile doma. Nabirale so zvončke (*zgunčke*), trobentice (*trobentce*), šmarnice (*marijedevičke*), ciklame (*čiklame*), ivanjščice (*bedevanke*, *pokovice*, *margerite*), mah in samorasle dišavnice (*dišave*), kot je žajbelj, ter zdravilna zelišča (*trave*), kot so melisa, šetraj (*lisička*) in sivka (*špagieta*).

Za božič in tudi po naročilu (*za ukaz*) je v letih 1960-1980 nabirala mah Kontovelka Giovanna Regent, p.d. *Nina od Bjrse*. Očiščenega, posušenega in lepo zloženega so ga v culi prinašale tudi ženske iz Trebč in okoliških kraških vasi. Mah so rožnarce uporabljale za blazinjenje podlag cvetličnih aranžmajev, stranke pa so ga kupovale v predbožičnem času za pripravo jasic.

Kontovelke in Prosečanke so dišavnice prodajale strankam po domovih, na Goldonijevem trgu, kjer je bil do leta 1936 živilski in cvetlični trg, in tudi na ladjah (Radovič, 2000, 162).

Na območju Kontovela so otroci in starejši nabirali ostrolistne beluše (*šparengo*, *brščike*, bot. *Asparagus acutifolius* L.) in užitne vršičke navadnega bljušča (*bršan-*

Sl. 3: Trg pri Rusem mostu - prodajalka mahu, l. 1945 (Foto: M. Magajna, Arhiv OZE).

Foto 3: Piazza del Ponterosso - una venditrice di muschio, anno 1946 (Foto: M. Magajna, Archivio OZE).

dole, bot. *Tamus communis* L.), ki so rasli na prisojnem Bregu pod naseljem. Med trtami je rasel tudi hren, ki so ga Prosečani in Kontovelci od marca dalje, vse dokler ni šel v cvet, izkopavali. Ženske so hrenove korene okrtale in jih prodajale, zvezane po dva ali tri skupaj. Zanimiv je podatek, da je v 60. letih dijakinja s Kontovela poravnala šolnino in druge stroške z nabiranjem beluševih in bljuščevih poganjkov ter z izdelovanjem sivkinih butaric (*btkov*). Kdor ni sam mogel v mesto, je šopke belušev in drugo oddajal stalnim nabiralkam (*venduriglam*), ki so blago izplačale ob povratku.

V Podlonjerju so otroci hodili na padriško gmajno po gorske narcise (*bedenice*, bot. *Narcissus radiiflorus*) in nabirali ciklame ali regrat (*radičela*), ki so ga spomladi prodajali trgovinam pri Sv. Ivanu.

Nina iz Podlonjerja je s prodajo samoraslega cvetja pomagala staršem (mati je bila perica, oče pa je prevažal tovore z volovsko vprego), ko sta bila v zimskem času brez zaposlitve. V 30. letih 20. stoletja, ko je bila stara petnajst let, je kot večina Tržačanov kupovala koruzno moko in druga živila pri goriških in furlanskih kmetih. S

starejšo znanko Pino p.d. *Škrlovko*, je v Standrežu in v Sovodnjah odkrila jaso samih zvončkov; iz njih je naredila šopke in jih ob povratku na vlaku ponujala potnikom. Ponavadi je prodala vseh 30 šopkov po 20 stotinov lire (*čentežimov*). S prodajo šopkov se je celo zasmilila premožni družini, katera jo je na naslednjih "izletih" gostila na domu.

Mestnim gospem so bili od vedno všeč šopki gozdne nega cvetja. Na Krasu so otroci hiteli drug pred drugim, da bi nabrali čimveč pomladanskih zvončkov in trobentic. Drobne šopke zvončkov so okrasili s srčastimi listi (*pierje*) ciklam ter jih povezali s sukancem (*kuanc*, *cvi-ren*). Maja meseca so trgali šmarnice in narcise (*jür-jevke*), avgusta pa so prišle na vrsto ciklame (*čiklame*). Zaslужka ni bilo veliko, navadno le za *an par kuciet*.

Tudi v bolj oddaljenih kraških vaseh onstran meje so ženske in trume otrok nabirali travniško in gozdno cvetje; v Komnu, Pliskovici, Velikem Dolu in na Gorjanskem je vse do leta 1970 vsaka druga hiša pripravljala šopke za *na Ponteroš* ali za prodajalke, ki so imele stojnice na tržaskih ulicah. Dogajalo se je tudi, da so jih rožnarce pričakale na tramvajski postaji na Oberdankovem trgu, ko so izstopale s culami šopkov.

Stalen in donosnejši je bil dohodek od prodaje mleka, masla, mesa, klobas, kokoši, jajc, pršuta, graha, repe in drugega, kar so ženske s Krasa prodajale družinam, gostilnam in bolj stalnim odjemalcem. Do 50. let, ko še ni bilo avtobusov, so že ob štirih zjutraj odhajale peš v Trst. Če so imele kolo, so od doma odhajale ob šestih zjutraj in se vozile dobro uro do mejnega prehoda. Tam so cariniki pregledali, če imajo pri sebi kaj nedovoljenega, kot npr. domače žganje ali brinovec, in če so imele kaj mesa, so ga pretehtali. Pot so nadaljevale do Opčin, od koder so se v Trst peljale s tramvajem. Večkrat so vzele s seboj tudi otroke, da so jim pomagali nositi in spotoma videli morje. Včasih so cule šopkov oddajale moškim, ki so z vozovi peljali na prodaj drva v Trst.

Nabiralke iz Velikega Dola pri Komnu so vstajale ob dveh ponoči in nesle na Rusi most zvončke, ciklame, šmarnice ter posebno vrsto okrasnega komarčka (*douji kuaromeč*) in praprot, ki so ga nabirale na Postojnskem. Tudi iz Brkinov so tja do 60. leta v Trst prodajali, vse kar so doma pridelali ali nabrali v naravi. S tega območja so do 55. leta poleg sadja vozili v Trst tudi oglje (*karbun*), ki so ga žgali v *karbonícah*, ženske pa mleko, maslo, meso, gobe, samoraslo cvetje, kot npr. gorske narcise, ivanjščice in šmarnice.

Na cvetlični trg pri Rusem mostu je k proseški rožnarki do visoke starosti prihajala Pepca iz Sežane. Med drugo svetovno vojno je ovdovela in je kot samohranilka s prodajo šopkov cvetja preživela tri otroke. Od prvih povojnih let do leta 1998 je prinašala teloh, mačice, praprot, šopke zvončkov, narcis ali mešane šopke iz kraškega cvetja, sestavljene iz navadnih glavincev (*douje fiordalizo*), tržaskih nageljčkov (*douje garofelček*, bot. *Dianthus sylvestris*) ali belih in rumenih ivanjščic. V 70.

letih so študenti iz Slovenije dobro zaslužili s prodajo bele omele v predbožičnem času. Nabirali oziroma sekali so jo na Štajerskem in vozili v Trst.

Nekatere ženske so nabirale izključno zeleno rastlinje (*zelienje*), ki so ga rožnarce uporabljale kot rezano zelenilo za cvetlične šope ali kot podlago za aranžmaje. Kot dodatek cvetličnim šopkom so bili cenjeni navadni ruj (*rej*, *rejuna*, bot. *Cotinus coggygria*), lasati beluš (*bafé*, bot. *Asparagus tenuifolius*), mlad ostrolistni beluš (*šparanga*, bot. *Asparagus acutifolius*), ki so rasli v naravi, ter lovor (*lumbár*), pušpan in druge grmovnice, ki so uspevale na domačem vrtu. Čez leto so nabirale mah, ki so ga rožnarce uporabljale za prekrivanje podlag iz slame. Zanimiv je podatek, da so se v 50. letih starejši spominjali nabiralk iz Križa, ki so velike količine ruja prodajale v Benetke, kjer naj bi bili iz njega pridobivali rdeče barvilo.

Zaslужek, četudi skromen, je bil za revne kmetice pomemben in dragocen, zato so z rastlinjem v culah hodile v Trst do visoke starosti in dokler so zmogle še kaj nabrati. Še danes nekatere ženske iz tržške okolice in predvsem iz obmejnih krajev Slovenije prinašajo rožnarcam domače in samoraslo cvetje. Nabiralke iz Slovenske Istre, Brkinov, s Krasa in iz južnih krajev bivše Jugoslavije imajo svoja nezakonita prodajna mesta pri Sv. Jakobu na Istrski ulici, pred pokrito tržnico, vzdolž Carduccijsve ulice in na Goldonijevem trgu. Rožnarce in cvetličarne redno zalagajo tudi posamezni moški, ki z avtomobilom dovažajo samoniklo cvetje iz obmorskih in notranjih krajev Slovenije.

PRODAJA

Medtem ko je pri gojenju pomagala vsa družina, je bila prodaja cvetja izključno ženska domena. Največ domačega cvetja je po drugi svetovni vojni prihajalo iz Barkovelj, s Proseka in Kontovela. Med temi kmeticami je bilo tudi veliko starejših, ki so bile brez vsakršnega pokojninskega dohodka.

V stiku z mestom in kupci so kmetice morale postati podjetne, preračunljive in zgovorne, če so hotele uspešno zaključiti kupčijo. Nimalokrat pa so se morale za ceno pogajati ali na denar počakati. Zgodilo se je tudi, da se niso mogle dogovoriti in so cvetje raje odnesle v domačo cerkev in na pokopališče.

Če cvetja oziroma samoraslega cvetja in zelenja (*merkancija*) niso takoj prodale, so obhodile druge trge ali ga celo same prodajale (*kantále*, Prosek) na cesti. Navadno so se postavile na bolj izpostavljena in prehodna mesta, in dokler niso vsega *zakantále*, niso šle domov, saj je pri marsikateri družini edini denar prihajal prav od te prodaje.

Prodaja cvetja se je prenašala iz roda v rod po ženski liniji. Dobršen del žensk je nadaljeval družinsko tradicijo, tako da se danes z gojenjem ali prodajo cvetja ukvarja že četrta generacija. V Trstu in okolici je nekaj

cvetličarn, ki jih upravljajo tržaške Slovenke, potomke nekdanjih prodajalk cvetja. Arhivske raziskave bi najbrž pokazale, da sega družinska tradicija še veliko dlje v preteklost.

Zaradi uvedbe davkov in davčnih dokazil je v 70. letih 20. stoletja prodaja cvetja močno upadla. Rožnarce, kmetice in prodajalci na debelo so bili podvrženi številnim kontrolam, ki so jim lahko sledile izredno visoke globe. Prosta prodaja in dostava cvetja je postala nezakonita, zato so morale biti rožnarce izredno previdne in so le skrivaj odkupovale cvetje.

PREGLED GOJENJA CVETJA PO VASEH

Kontovel

Na Kontovelu so cvetje gojili na vrtovih blizu naselja in na terasah (*Mokolani*, *Fernedi*, *Škedjanc*), kjer je bila vinska trta zasajena v vrstah (*rgadah*) oziroma speljana na nizkih latnikih. Najboljši *paštni*, čeprav težje dostopni, so bili *Pod Školjem* nad Miramarom, kjer je zaradi zavetrne in prisojne lege vse vzcvetelo še pred koncem zime. Pod zidovi teras in med trtami so uspevale spomladanske čebulnice. Za to nezahtevno cvetje so poskrbeli moški med delom v vinogradu.

Na robu zidov sta v dolgih vrstah rasli sivka in rožmarin in na ožjih, neizrabljenih pasovih (*podzidancah*) pa posamezne domače vrtnice, oljke ali sadna drevesa. Na terasah so uspevale tudi domače krizanteme (*šopaste mrtinke*), narcise vseh vrst in *pitane* vijolice. Tudi gorskih narcis je bilo včasih vse polno do 60. let, ko so Kontovelci začeli opuščati terase in so se jih polastile robida, akacija in srne.

Z Goriškega so po drugi svetovni vojni prinesli bele in rumene krizanteme, ki so jim pravili *goriške*, in v 60. letih do meter visoke sanremske "kepovke", ki so jim pravili *turni*.

Terase na flišnih tleh so imele izvire, ki niso nikoli presahnili. Skoraj povsod pa je moral biti vodnjak (*štirna*) ali vsaj manjši zabetoniran zbiralnik deževnice za pripravo škropiva z modro galico (*vedriuol*). Tudi na Proseku, ki leži na apnenčastih tleh, je večina vrtov imela vodnjake.

Po drugi svetovni vojni je bilo na Kontovelu nekaj družin, ki so se intenzivno ukvarjale s cvetličarstvom. Med njimi so bili Emilija Pahor Puntar, p.d. *Milja Pahorjeva*, in sin Danilo, Marija Starc Prašelj, p.d. *Pokrjeva*, z možem Pepijem, p.d. *Z Mlake*, in Guerrino Prašelj, p.d. *Od Pineke*, z ženo Mirelo Starc, ki je imela stojnico na Rusem mostu.

V Dulu (blizu Društvene gostilne, kjer so v 80. letih zgradili vrstne hiše) je družina Starc, p.d. *Starčevi*, imela velike nasade vrtnic, perunik, aster, tulipanov, gladiol, ivanjščic, okrasnega sadnega drevja, pajčolank (*migelca*, *miganje*), spominčic (*forgist*, bot. *Myosotis*) in krizantem.

Sl. 4: Goldonijev trg - prodajalka zvončkov in mačic iz Brkinov, februar 2001 (Foto: K. Kovačič).

Foto 4: Piazza Goldoni - una venditrice di bucanee e rami di salice della Birchigna, febbraio 2001 (Foto: K. Kovačič).

Na kmetiji Ane Cibic in Darka Starca, p.d. *Pokrjevi*, so se od povojnih časov do 70. let ob cvetličarstvu ukvarjali še z živinorejo, zato so imeli dobro pognojeno zemljo, ki je bila neobhodno potrebna za uspešno gojenje cvetja. Tudi prodaja mleka in osmica sta prinašali nekaj zaslužka; *Pokrjevi* so bili sploh edini v vasi, ki so imeli dovoljenje za žganjekuho. Delali so neprekinjeno: podnevi so negovali nasad, pozno popoldne nabirali cvetje in ga do noči urejevali v šope. Zgodaj zjutraj so ženske zložile cvetje v cule in šle peš v Trst. Ko je sin Darko dorasel, je s trikolesnim vozilom odpeljal cvetje na trg in trgovinam, še preden je šel v službo. Tudi neka Ivanka, p.d. *Vanka*, je imela več gred (*leh*) *letnega frgista*.

V vasi so bili tudi taki, ki niso imeli veliko cvetja, a so kljub temu vsako jutro nosili velik *fagot* na Rusi most. Ponoči so taki *uzmiči* cvetja kradli, kjerkoli se je dalo, tudi na pokopališču.

Cvetličarstvo je na Kontovelu začelo upadati v 70.

letih, ko je vse več deklet opuščalo delo na kmetiji in so se raje zaposlovale v mestnih trgovinah kot prodajalke.

Prosek

Na Proseku se je predvsem po drugi svetovni vojni večina družin ukvarjala z gojenjem in prodajo cvetja. Tudi najbolj revna družina je premogla majhno njivo s cvetjem. V Bregu so vaščani že v začetku 20. stoletja ob vinski trti gojili spomladanske čebulnice, sivko (*špagieta*) in že pozabljeno vrsto vrtnice (*gartroža*), ki so ji pravili *truške*. Ta je bila bele barve, z mesnatimi venčnimi listi in krajšimi stebli (*riepi*), zato so jo uporabljali za *delo*, tj. za pripravo cvetličnih aranžmajev, kot so blazine (*kušini*) in venci (*kranciji*, *girlande*) za pogrebe.

Med obema vojnama je družina Ivanke Cibic (r. 1899), p.d. *Vanke z Bošketa*, v veliki dolini, ki je bila zaradi rose vlažnejša, gojila dalije "pomponke", domače krizanteme, cinije "minionke" in gladiole (*meči*, *nusi*). Ivanka je do leta 1960 prodajala cvetje v Trstu, njen mož Jožef, p.d. *Pepi Zdričev*, pa je občasno hodil na dnino kot vrtnar v vili Netti nad Grljanom (1946-1953) in do leta 1957 sezonsko delal v rastlinjaku Ivana Regenta na Proseku. V Trst je Ivanka šla samo takrat, ko je imela na vrtu kaj lepšega cvetja ali če je pridelala več zelenjave (npr. špinačo). S prisluženim denarjem je plačala stroške za razsvetljavo, vodo ali poravnala dolg v trgovini, kjer so vedno kupovali vse *na upanje*. Če cvetja ni prodala, je morala *kantat* tudi do mestnega pokopališča pri Sv. Ani. Zgodilo se je tudi, da je *robo* raje podarila, kot da bi se vračala domov s polnim jerbasom.

Otroci so ji pomagali pri nekaterih vrtnarskih delih: sajenju, nabiranju cvetja in pletju plevela, *delat fronte*, kot je sama pravila domačim, ko so morali v vrsti *uoplet* njivo. Že med obema vojnama so dalije uporabljali izključno za *delo*, zato so cvetne glavice natikali (*nadrlji*) na trša stebelca. Na trg so kmetice nosile polne jerbase samih cvetnih glav (koški). Domači se še spominjajo, kako je mati nekoč prodala mimoidočemu gospodu šop nabodenih dalij, a čez čas se je ta vrnil ves razjarjen, ker je med potjo izgubil vse cvetne glave.

Tiste kmetice, ki so prodajale samo zelenje, so šle spomladi nabirat gorske narcise na Volnik pri Repnu in jih prodajale rožnarcom pred pokopališčem pri Sv. Ani.

Posamezne družine so gojile le določeno vrsto cvetja; po vojni in do leta 1985 se je Marčela Regent (poitalijančeno Reggente) Cibic, p.d. *Kaučeva*, specializirala za gojenje marjetic in pajčolanke, Ivanka Segina, p.d. *Gorjanka*, pa je do leta 1990 gojila izključno spominčice, cinije "minionke" in astre. Že po prvi svetovni vojni je na svojem vrtu gojila in prodajala cvetje tudi Julija Briščik, p.d. *Piščeva*. Po drugi svetovni vojni se je družina Ivana Čuka (Zuccoli), p.d. *Čukovi*, preživljala s prodajo cvetja, ki so ga gojili v zastekljenih zabojujnih (*kasuonih*).

Rastlinjake so imele samo tiste družine, ki so se

preživljale skoraj izključno s prodajo svojega cvetja. Prvi rastlinjak v vasi je pred drugo svetovno vojno imel Alojz Verša, p.d. *Od Fike*. V njem je gojil nageljne, ki jih je žena Marija, p.d. *Fika*, kot rožnarca prodajala na tržnici. Po vojni je tudi Ivan Regent, p.d. *Nini Bsek*, zgradil velik rastlinjak, v katerem so občasno bili zaposleni nekateri domačini. Tudi Vladimir Pertot, p.d. *Ladi Mužinov*, je v 60. letih gojil cvetje v rastlinjakih. Družina Emila Regenta, p.d. *Kukuljin*, ki je po vojni gojila predvsem spominčice, je v 60. letih zgradila rastlinjak, v katerem nečak še danes nadaljuje družinsko tradicijo.

Na vrtu rožnarce Ane Čuk (Zuccoli) Regent so gojili tulipane in rumene narcise (*tromboni*). V 40. letih so za trg pripravljali drobne šopke dišečega grahorja (*grah*, ki cvetie, bot. *Lathyrus odoratus*). Mrežico (bot. *Limonium sinuatum* (L.) Mill.) so v 60. letih hodili iskat v gradeško laguno. Iz Gradeža je prihajala tudi *pitana šparenga*, ki so jo uporabljali kot okrasno zelenilo in jo kasneje prenesli v domače vrtove.

Še v 40. letih so v zadnjih oktobrskih dneh zavarovali pred slano domače krizanteme, ki so rasle v vlažnih in hladnejših dolinah, tako da so v bližini nasada za nekaj dni kurili z listjem in suhljadjo. Gost dim, ki se je valil po dnu doline, je ubranil pred slano zadnje cvetje, ki je v prvih novembrskih dneh, ob vseh svetih (*za vahte*), prinašalo zanesljiv zaslužek.

Nežnejše cvetje so prenašali v posebnih pletenih košarah (*kofo*), ki so bile podolgovate oblike in so imele dva ročaja. Košare so prekrivali z nepremočljivim blagom (*cerado*), ki so ga privezali z vrvo. Navadno so jih ženske nosile na glavi, če pa je bila zelo naložena, so jo v dveh naložili na avtobus. Košara je v hiši in na vrtu večkrat nadomeščala zibelko.

Veliko bolj prikladne so bile cule (*cūla*, *fagot*); da bi jih ženske lažje nosile na glavi, so v sredino obrabljene rjuhe (*punjara*) položile tršo podlago, nanjo položile cvetje in ogle zavozlale *na križ*. V culah so nosile večje količine zelenja, a tudi daljše cvetje, kot npr. gladiole.

Po vojni, ko še ni bilo dobrih povezav med Trstom in Krasom, so vse mlajše rožnarce in nabiralke hodile peš po ozkih in strmih stopničkih do miramarske železniške postaje. S culo na glavi ali *fagotom* v naročju so v pičlih sedmih minutah pretekle pot in stopile na vlak ob 7.15. Starejše so raje šle peš po cesti in v dobri uri prišle v Barkovlje, kjer so stopile na tramvaj. Leta 1948 je v vas vozil star vojaški avtobus, ki ga je upravljal neki Božič (Bossi). Ta je prevažal mlekarice, rožnarce, hišne pomočnice in delavce. V 50. letih je Božič ustanovil podjetje "La Carsica" in njegov avtobus je vozil še v Zgonik in Salež.

Na Proseku se je cvetličarstvo močno razmahnilo zlasti po drugi svetovni vojni, zato so tržaške ustanove priredile brezplačne tečaje, ki so jih vodili tržaški izvedenci, med njimi dr. Radilo, dr. Baša in dr. Mutton. Domačini so imeli nekatere ugodnosti pri nakupu vrtnarskega orodja in rastlin ali pri vzdrževalnih delih. Na

sedežu ustanove, na Ul. Ghega 6, so naročali nove vrste tulipanov iz Nizozemske in nove ali boljše sorte cvetja, kot npr. pajčolanke ali tulipane.

V vasi ni bilo cvetličarn, zato so domačini naročali cvetlične aranžmaje domači rožnarci, da jih je ali pripravila na trgu in jih ob povratku odnesla strankam ali pa kasneje v večernih urah na domu. Danes sta v vasi dve cvetličarni in vrtnarija družine Orel, p.d. *Sabljetovi*, ki nadaljuje tradicijo že tri rodove in ki je leta 2001 razširila svojo proizvodnjo z avtomatiziranimi rastlinjaki.

Greta

Prisojna lega tega zaselka je ugodna za vrtnarstvo in cvetličarstvo, zlasti za gojenje sadik. Kmetice z Grete (*piantarce*) so sezonsko prodajale sadike, rastline in dišavnice na Goldonijevem trgu (*Plac uod drvi*) in na Rusem mostu.

Že v 20. letih je Carlo Ralza gojil rastline, ki jih je žena Antonija Maršič, p.d. *Tončka*, prodajala na stojnici pri Rusem mostu. Carlo je bil železničar in je v prostem času pomagal domačim pri gojenju cvetja. Gojili so ščitovke (bot. *Aspidistra*), cinije, *kordeline*, astre, krilato mrežico (*statiči*, bot. *Statice limonium* L.), domače kri-zanteme in drobno cvetje za šopke. V 30. letih je družina zaslovela s ciklamami z velikimi cvetovi (bot. *Cyclamen* L. *Primulaceae*) in na cvetlični razstavi na griču Sv. Justa prejela prestižno priznanje.

Tudi na Greti so gojili sivko; prodajali so jo v različno dolgih šopkih, ki so jih zavezovali s stebelcem. Na trg so nesli tudi španski bezeg (*majence*) in zimzelene rastline, kot so lovor, pušpan in japonsko avkubo (*kubo*, bot. *Aucuba japonica*). *Tončka* je včasih vzela s seboj malo vnukinjo, da se je preizkušala v prodajanju šopkov. Po Tončkini smrti leta 1951 je stojnico prevzela njena hči, in ko je ta zbolela, je njeno mesto prevzela svakinja Giovanna Ralza. Družinsko tradicijo nadaljuje Tončkina vnukinja Viviana Vouk, ki je najprej odprla cvetličarno, danes pa preprodaja rezano cvetje na pokriti tržnici.

V 60. letih je tudi njena svakinja Sonja Cibic p.d. *Fičurna*, doma s Proseka, prevzela taščino dovoljenje. Na Rittmeyerjevi ulici je imela lesen kiosk in se kasneje kot prodajalka lončnic in sadik preselila na Rusi most, kjer je ostala do pred nedavnim.

V rastlinjaki je njena družina gojila predvsem pe-largonije, prave jegliče (bot. *Primula veris*), mačehe, rumene žametnice (*turke*, bot. *Tagetes erecta*) in polnočne marjetice (*pratoline*, bot. *Bellis perennis*). Gojenje v rastlinjaki je bilo zahtevno, še zlasti ob nizkih temperaturah, ko je bilo treba prostore dan in noč ogrevati. Ob močnih sunkih burje, ki so dosegali tudi 150 km na uro, so morali moški tudi ponoči varovati rastlinjake, jih utrjevati, zatesnjevati in popravljati šipe.

Ženske so nosile cvetje v košarah peš do železniškega viadukta v Barkovljah, kjer je bila tramvajska

postaja. Od leta 1948 so hodile po klancu do Rumene hiše, kjer so počakale na zasebni avtobus "A", ki ga je upravljal Vittorio Sergas. Če je bilo več cvetja, so vpregle konja in ga vozom prepeljale na trg.

Rastlinjake (*konserve*) in tople grede so imeli tudi Francele Danev, p.d. *Pr Pagoseh*, Štefan Danev, p.d. *Pr Škuafeh*, prodajalka sadik Tereza Ralza, p.d. *Terezka*, in v zaselku Komeščina tik nad svetilnikom Pino Rebec, p.d. *Uopenc*. Njegova svakinja Olimpia je še do nedavnega prodajala rastline, sadike in rezano cvetje na Rusem mostu.

Barkovlje

Na trg je prvo cvetje prihajalo prav iz barkovljanskega brega. V začetku 20. stoletja so ga v zaselku Judovec gojili in prodajali rožnarcam Justina Guštin, Alojzija Martelanc, p.d. *Gigia od Nandota*, in Rožka Ježič. Sledili sta jim Marija, por. Guštin, p.d. *Kuapčevka*, in Pepka, p.d. *Pr Scheimerju* ali *od Kimeta*, ki je z možem upravljala znano cvetličarno Gerli (Gerlanc) na Akvedotu (danes Drevored 20. septembra).

Med prodajalkami domačega cvetja je bila še Francka Zabrič Martelanc, p.d. *Kiebrovka* (r. 1886). Na brežini (*tresi*) ob železniški progi med nasadom češpelj je že njen tast zasadil narcise; prve *jürjevke* in njim podobne dišeče *lučke* so vzcetele za božič, februarja pa je Francka že nesla na trg prve hijacinte. Šopke je prenašala v culi: najprej je hodila peš in šele kasneje, ko je imela nekaj več denarja, se je vozila z "odprtim" tramvajem z dvema vagonoma.

Spomladi, ko so zemljo globoko prekopavali (*pašt-nali*), so presajali spominčice. Pri nabiranju sta Francki pomagali vnukinji, a samo tista, ki je imela "manjšo roko", je smela delati šopke.

V Grižo nad naseljem so šle brat ruj (*rijeuna*), s katerim so okrasile šopke in podprle cvetje s šibkim stebлом, kot npr. suhe rože (*semprevive*, bot. *Helic-hrisium bracteatum*), dišeči grahor in cvetje podobno marjeticam (*katarine*). Gojili so tudi odoljin (*zajčke*, bot. *Antirrhinum* L. *scrophulariaceae*) in drobne dišeče nageljne bele in roza barve (*majnike*).

Na vrtu so uspevale vrtnice stare vrste, temno rdeče barve, ki so jim pravili *bazone*, in dvojne dišeče vijolice, ki so se potem *presortale* in izginile.

Z Judovca je bil tudi rožnar Ferdinand Brišček, p.d. *Nando Nažuon*, ki je gojil predvsem dalije in vrtnice. V 50. letih je prvi v okolici imel cel nasad pajčolanke. Žena Urška Ušaj, p.d. *Uorška*, po rodu s Proseka, je domače cvetje prodajala na tržnici, kjer je imela svoj *bank*. Ker je imela "zlate roke" in je znala usklajevati barve, je z dalijami ustvarjala enkratne cvetlične aranžmaje. Njen sin Pino je odprl cvetličarno na Ul. del Rivo in nato na Puecherjevem trgu (nekdanj Giulianijev trg) pri Sv. Jakobu, kjer je kot edini moški prodajalec cvetja imel izreden uspeh.

Proti koncu 19. stoletja so *Nažuonevi* v rastlinjakih gojili predvsem kamelije. Bele in roza cvetove so pošiljali na Dunaj, kjer so jih ob slavnostnih plesih in svečanostih nosili v gumbnicah. Izredno nežni cvetovi so potovali z vlakom v majhnih košaricah iz trsja, obloženih z vato. V preteklosti so z Judovca izvažali na dunajski dvor tudi znamenite dehteče vijolice, ki so danes popolnoma izginile.

K Briškovim na Judovec se je z Opčin primožila Ivanka, ki je dobro desetletje uspešno gojila predvsem divje mačehe (*mačeuha*, *mačuka*, bot. *Viola tricolor hortensis*). Oktobra jih je sejala v pokrite grede (*kasuone*), ki so jih zaščitili s steklom, in jih potem presajala pod zid, da so spomladi dosegle zavidljivo višino 25 cm. Za prodajo je povezala po pet šopkov skupaj in jih prodajala cvetličarnama Perotti pri Velikem trgu (danes Piazza Unità d'Italia) in Gerli na Akvedotu. Dnevno je pripravila tudi do dvesto šopkov. V poletnem času je iz sivkinih stebelc pripravljala dišeče butarice (*btke*) za odišavljenje perila in jih je prodajala na Rusem mostu.

Pri gojenju ji je pomagal vnuk Lojze Brišček, p.d. *Gigko*, ki je delal v glavnem pristaniškem skladišču (Magazzini generali). Na vrtu je delal od štirih do sedmih zjutraj in po službi do mraka. Po drugi svetovni vojni se je specializiral za gojenje hortenzij kremno roza in modre barve; slednje so bile prve v Trstu. Hortenzije je prodajal celih trideset let po vseh tržaških semenarnah in cvetličarnah. Doma so imeli nasad spomladanskih in letnih spominčic. Kasneje je zaslovela zelo obstojna krilata mrežica, ki jo je njegova žena Pepka Tomadin prodajala rožnarcam pred mestnim pokopališčem pri Sv. Ani. Zatem so za desetletje bili v modi šopki dišečega grahorja. Pepka je cvetje nosila v doma izdelani veliki platneni torbi (25 x 50 x 100 cm). V 60. letih se je družina preusmerila v gojenje lončnic, ki so jih potem v mesto prodajali celih dvajset let.

Hči Marija je opustila družinsko tradicijo in se zaposlila v trgovini s konfekcijo. Šele pri petinštridesetih letih in po enomesečnem tečaju na Nizozemskem je spet odprla cvetličarno na Ul. Ghirlandaio. Zjutraj je vstajala ob treh, ob štirih je pri prodajalcih na debelo na Ul. Torrebianca v Terezijanski četrti nakupila cvetje in ga v trgovini do sedmih urejevala. Delo v cvetličarni je bilo izredno naporno, a tudi donosno, saj je bil mesečni zaslužek petkrat večji od povprečnih. Pri delu je bila uspešna, ker je mladih nog ljubila cvetje in je ročno spretnost "imela že v krvi".

Več domačinov je občasno negovalo vrtove bogatih Tržanov in Avstrijcev, ki so imeli svoje letovišcarske vile v Barkovljah. Za vrtnarja sta v drugi polovici 19. stoletja bila Piero Pertot, p.d. *Picaferaj*, in v začetku 20. stoletja Ferdinand Brišček, p.d. *Nandele*. Njegovi hčeri, Dora in Irma Brišček, sta na Judovcu gojili cvetje in lončnice. Dora se je usmerila v gojenje najrazličnejših vrst dišavnic, ki jih je v lončkih do pred nekaj leti

prodajala v semenarno Righi na Goldonijevem trgu.

Nad Rumeno hišo je bila *rožnarija* Andreja Bratine, p.d. *Drejček*, ki je gojil dišavnice in zelišča. Njegova žena Marija Brecelj, p.d. *Marička od Cikov* ali *Uáperta*, pa je prodajala cvetje na stojnici na Garibaldijevem trgu. Andrej je delal od zore do mraka (*uod vidga do vidga*) in gojil cele *podzidance* vijolic (*goriške*, *divje* in *pitane*), hortenzije ter domače vrtnice. Družina je vstajala že ob treh zjutraj, da je pripravila cvetje in ga peš odnesla na trg.

Podlonjer in Lonjer

V 30. letih so se v Podlonjerju z gojenjem in prodajo cvetja ukvarjali v družinah *Lokavcev* in *Mešnjakov*. Gojili so narcise (*trombone*), vrtno hijacinte, lilije, krizanteme (*mrtinke*) različnih barv, vrtnice (*gartruže*), tulipane, nageljne (*garofle*), spominčice (*frgist*), gostoliste astra (*setembrine*), ivanjščice, dišeče vijolice (*vjuolce*) in dišeči šeboj (*violačoke*). Na trg so nosili tudi samorasle narcise (*bendenice*) in šmarnice (*souzke*). Rastline so zalivali z zalivalko (*žlafadur*); na njivah so imeli vodnjake in cementne bazene, kjer se je zbirala deževnica.

Že pred drugo svetovno vojno in vse do leta 1970 je družina rožnarce Justine Turko, p.d. z *Nove ceste*, obdelovala terasasta zemljišča, na katerih je gojila gorske narcise, vrtno hijacinte, tulipane in ivanjščice.

Poglavje zase predstavlja gojenje letnih spominčic, ki so dobro uspevale tudi zaradi bližine potoka Ključ. Po prvi svetovni vojni je Rozalija Mislej Kranjec iz Podlonjerja kljub številni družini šestih otrok in dobri službi moža Antona, ki je bil zaposlen v pristanišču, skrbela za vrt in v mesto prodajala svoje vrtnine.

Pred hišo si je družina uredila nekaj gred za spominčice in vrtnine; z najlepšimi pridelki, kot so npr. bučke s cvetom (*cukete*), nemška špinaca, radič, blitva (*bledez*), motovilec (*matavilc*) in posebna vrsta izredno dolgega stročjega fižola (*tegoline*), je redno oskrbovala tri mestne gostilne ali jih prodajala na glavni tržnici (*plac ta vieče*, *plac na debielo*, *merkat*), ki je do druge svetovne vojne stala na nabrežju (*Marina*), kjer je danes Dom pristaniških delavcev. Tam je Rozalija v 30. letih začela prodajati prve šopke spominčic, potem ko ji je neka znanka iz Lonjerja dala dve sadiki. Bila je med redkimi, ki so jih gojili, ker sta za to potrebni velika obdelovalna površina in voda za namakanje. Takratne *letne* ali *prave* spominčice so imele kratka stebila, zato so bili šopki kratki in debelušasti. Njihova neprekinjena rast in cvetenje sta zajamčila stalen dohodek od maja do oktobra. Spominčice so šle dobro v promet, tako da je vsak drugi dan nesla v mesto od deset do dvajset šopkov. Desetletna hčerka Marija je leta 1932 šla sama peš do cvetličarne Gerli in v naročju nesla vselej po petnajst šopkov, zavitih v vlažno cunjo.

V povojnem času, po mamini smrti, je Marija nadaljevala gojenje spominčic. Leta 1955 se je vozila v

mesto s trolejbusom (*filovijo*) in je v culi (*fagotu*) nesla do petdeset šopkov. Vse je prodala rožnarcu Justini, ki imela svojo stojnico pred pokopališčem pri Sv. Ani, kjer je bilo takrat kakih 30 rožnarc. Pri gojenju in nabiranju ji je pomagal mož Drago, a le takrat, ko ni bil vkrcan na ladjo. Potem ko je leta 1971 opravila vozniški izpit, je z njegovo pomočjo v svoj Fiat 500 stlačila tudi do tristo šopkov. V tistih časih je bilo povpraševanje izredno, da bi lahko prodala še veliko več.

Že zgodaj popoldne sta se odpravila na nasade. Medtem ko je Drago trgal cvetje, ga je ona zlagala v šopke in jih povezovala z rafijo. Zvečer sta jih prenesla na dom in jih čez noč postavila v vodo.

Okrog osmih zjutraj jih je Marija prinesla svojim odjemalkam pred pokopališčem in vsaki na pult položila od dvajset do trideset šopkov; v drugem obhodu pa je pobrala denar. Potem se ji je mudilo domov, kjer je preštela denar in vsoto zapisala v beležko.

Spominčice so šle dobro v prodajo, dokler niso leta 1985 na pokopališču začeli graditi žarnih niš. Hud udarec so domačemu tržaškemu cvetličarstvu zadali furlanski cvetličarji, ki so se po letu 1980 pripeljali s tovornjaki in izsiljevali tržaške prodajalke, da so morale odkupiti poleg drugega cvetja tudi njihove spominčice. Z gojenjem in prodajo spominčic so se ukvarjale še Antonija Pribac, p.d. *Tonina*, ki je oskrbovala cvetličarno Dora na Ul. sv. Nikolaja. Prav *Tonina* je okrog leta 1955 v okolici Podlonjerja prva gojila novo vrsto, ki je imela daljša stebila. Ta je zamikala neznanca, ki je neko noč v pozni zimi, ko so se sadike namakale v potoku, da bi pognale korenine, vse odnesel. S prodajo spominčic so se ukvarjale še druge Podlonjerke: pred drugo svetovno vojno Istranka Marija Franza, p.d. *Pašietka*, in njena hči Karla, ki sta peš s podolgovato košaro šli čez Rocol k Sv. Ani na pokopališče z dalijami ali zalagali tržaške cvetličarne s tuberozami, od leta 1955 dalje Marija Colja, p.d. *Karamel*, Ivanka Švara z možem, ki je bil čebelar, ter Marija in Celestin Žerjal, p.d. *Od Noko*. Zaradi uspešnega gojenja krizantem, ki se je začelo po drugi svetovni vojni, so domačinki Josipini pravili *Pina od krizantem*. V vas je pribežala iz Jugoslavije, odkupila staro kmetijo in z možem gojila cvetje, ki ga je potem prodajala na svoji stojnici (*bank*) pred mestnim pokopališčem. Njen mož se je posvetil donosnemu gojenju krizantem sorte "Thurner", ki jih je dostavljal najprej z vozom in potem s trikolesnim vozilom (*motokaro*).

V bližnji vasi Lonjer so se družine pred drugo svetovno vojno preživljale pretežno z živinorejo in kmetijstvom, vendar so nekatere gojile in prodajale tudi cvetje. Večina žensk (do druge svetovne vojne so bile perice) je prodajala mleko, domače sadje (češplje, zelene renklode ali *ronglò*, hruške, fige, plodove skorša ali *uoskurše* in pred vojno še majhna jabolka, ki so jim pravili *rozorol*)

Sl. 5: Podlonjer - Marija Kranjec Gheršin (Gržin) in so-vaščanka Andreina Zulian, p.d. Od Kužino pripravljata šopke spominčic, l. 1987 (Arhiv družine Gheršin).

Foto 5: Sottolonga - Marija Kranjec Gheršin (Gržin) con la compaesana Andreina Zulian detta Od Kužino preparato i mazzetti di nontiscordardimè, anno 1987 (Archivio della famiglia Gheršin).

ter vrtnine (radič, *salatino*, *matavilc*, glav nato solato) na glavni tržnici in trgovinam z zelenjavo (*botegin*). Tako je npr. Marija Gombač, p.d. *Trčeva*, ob delu na kmetiji in z živino prodajala v Trst svoje tulipane in rumene narcise (*trombone*). Tudi Angela Čok, p.d. *Županova*, je ob mleku nesla v Trst tudi nekaj cvetja z domačega vrta.

Med vojnama je družina Silvestra Glavine, p.d. *Vestro Šáfkenov*, prodajala vrtnine in cvetje trgovinam. V 60. letih, ko je vrtnarijo prevzel sin Edi, so pridelke prodajali na glavni tržnici. Po drugi svetovni vojni so bili edini v okolici, ki so gojili dehteče tuberoze, kasneje pa so postale donosnejše visoke krizanteme. Silvestrova sestra Milena Glavina, p.d. *Šáfkenova*, je v mesto prodajala spominčice in spomladi perunike (*iris*), ki jih je nosila v platneni torbi. Danes vrtnarijo upravlja Edijev sin Damjan, ki prodaja na glavni tržnici, kjer pa je vedno manj domačih vrtnarjev, največ do sedem. Vse večja prisotnost furlanskih kmetovalcev je v zadnjih dvajsetih letih močno oškodovala tržaško vrtnarstvo in cvetličarstvo, ki ob majhnih obdelovalnih površinah, močni burji in spremenjenem podnebju nista konkurenčna. Prodaja je danes premalo donosna in nove razlastitve zaradi gradnje "hitre ceste" bodo v kratkem dodatno oškodovala zadnje lonjerske vrtove.

ROŽNARCE

Od začetka stoletja so rožnarce imele posebno dovoljenje (*licenco*) za prodajo cvetja na trgu. Še do 80. let je bilo vsako tako dovoljenje zelo cenjeno, ker je bilo njihovo število omejeno in ga zato ni bilo mogoče nanovo dobiti ali od koga odkupiti. Navadno so ga rožnarce podedovale. Ker so bile rožnarce in kmetice v

sorodstvu, ga je navadno prevzela najbolj primerna v *žlahti*. Tudi zaradi tega so bile rožnarce kljub razprtijam in zdraham zelo povezane in složne.

Med njimi se je razvila velika tekmovalnost, a tudi tovarištvo. "Ta bo moj," so pomislile, ko je šel kdo mimo stojnice, v potrebi pa so si rade pomagale. Ko je morala ena sama pripraviti tri pogrebne vence naenkrat, so ji druge priskočile na pomoč, in če niso imele cvetja, so si ga izposojale.

Zanje je veljalo splošno mnenje, da vedno tarnajo in da se nikoli ne pohvalijo s *šeftom*. Tako obnašanje so imele tudi pri odkupu cvetja; redkokdaj so ga pohvalile, in to zato, da so ga dobile po najnižji ceni. Tudi takrat, ko so vse prodale, so malodušno tožile, da so na moč utrujene (*zmatrane*), pozimi, da so močno prezeble, in poleti, da so v neznosni vročini skoraj omedlele. Zato so na Proseku pravili dekletom, naj gredo raje za šiviljo kot pa za rožnarco, ki se *zmeraj lamentà*. Tudi zadnje rožnarce so skušale preusmeriti hčere v druge poklice, če da je to delo pretrdo. In ko so božale svoje otroke po licu, so jih pravzaprav praskale, ker so bile njihove izdelane roke hrapave od trnja, trde žice in mraza.

Ta poklic je bil utrudljiv in je zahteval značajno močne in telesno vzdržljive ženske, da so lahko kljubovale vsem in vsemu. Prodaja cvetja jim ni dopuščala časa za dom in družino, marveč so jim morali vsi domači pomagati in sodelovati. Doma je stara mati kuhala in prala, a če ni bilo drugih, je rožnarca najela hišno pomočnico iz vasi. S trga so se rožnarce vedno vračale s polnimi vrečami živil za vso družino in v vasi je veljalo splošno mnenje, da njihove družine ne trpijo lakote.

Prodaja je bila odvisna od vremena, letine, splošne blaginje, a tudi od ustvarjalnosti rožnarc, njihove ročne spretnosti, podjetnosti in prikupnosti. Odnos s kupci je bil tako trden, da so tudi za štiri rodove postali stalni odjemalci. Do kupcev je bilo treba biti kar se da prijazen, uslužen in nevsiljiv. Stranke je bilo treba pridobiti na vse načine; stopiti jim naproti in jih pristrčno pozdraviti, se jim dobrihati ali jih ogovoriti s frazami: "*Bela signora cossa ghe demo?*" In: "*Bongiorno, signora! La me conti tuto...*" Kupci so se največkrat navezali na svojo rožnarco, in če je bila poštena in jim je dobro postregla, so k njej prihajali tudi iz bolj oddaljenih mestnih okrajev in vasi, kot sta Škedenj in Dolina.

Novinke so morale prestati marsikaj hudega, ker so bile starejše nevoščljive (*fouštne*). Ko je v 50. letih prišla mlada rožnarca na trg v srajčki z razgaljenimi rokami, jo je starejša obtožila, da se razkazuje moškimi kupcem. Naslednji teden pa je prišla na trg njena hči v obleki brez rokavov in z globokim izrezom.

Ker ni bilo pokojninskega zavarovanja, je večina prodajala na trgu, dokler je zmogla. Zanje je veljalo pravilo, da "*ku se ankret lotijo, morajo umret na placu*", ker ni bilo toliko dobička, da bi si lahko kaj prihranile za starost. Prodajalke cvetja so bile predane svojemu

poklicu in jih je dobesedno vleklo na trg, ki je postal nepogrešljiv del njihovega življenja.

Leta 1972 je postal obvezen skrbstveni prispevek, ki ga nekatere prodajalke niso zmogle plačevati, ker so bili dohodki neredni in razmeroma nizki. Tudi davčne kontrole in izredno visoke kazni so pripomogle k temu, da so nekatere rožnarce predčasno zapustile trg.

DELOVNA OBLEKA ROŽNARC

Na začetku stoletja so rožnarce imele vsak dan, tudi v času prodaje v mestu, glavo pokrito z ruto (*fečou*), zavezano na tilniku (*na jucko*). Njihove hčere so nosile ruto zavezano pod brado le ob hudem mrazu ali ob potrebi in so za urejeno pričesko hodile k frizerju. Zaradi vlage in prepihov so bile dobro oblečene; nosile so dolge obleke in brezrokavnik (*petorino*).

V 50. letih je bil še obvezen črn predpasnik (*fjtruh*) iz satena, ki so ga še mokrega zlikale, da je postal črn kužužek. Predpasnik je bil vedno črne barve, ker je bilo cvetje umazano in vedno bolj škropljeno s strupi. Pozimi so ga oblekle nad volnen ali krznen plašč. Navadno je bil predpasnik obrobljen z živobarvnim trakcem. Spredaj je imel dva velika žepa, enega za denarnico (*takvin*) in drugega za robec. Za težja dela, kot je bila priprava pogrebnih vencev, so v skladišču imele poseben predpasnik iz trdega, povoščenega in nepremočljivega blaga (*cerada*).

Po vojni so mlajše rožnarce bile bolj dostojno oblečene; po zgledu deklet, ki so delale v tovarnah, so si kodrala lase in so od doma odhajale brez predpasnika in z odkrito glavo. Predpasnik so si nadele šele na trgu. Samo če je pritisnil mraz, so si zavezale naglavno ruto, v mrzlih dneh celo dve.

Mlajše so skrbele za svoj zunanji videz, zato so večkrat zamenjale plašč in jopič. Če je bilo zelo mrzlo, so si sešile zelo težak plašč, "*cover coat*", ali obleko brez rokavov. Zaradi težkih plaščev so jih večkrat bolele rame.

Pri sebi so vedno imele volneno ogrinjalo (*šial*). Rokavic niso mogle nositi, ker so delale z vodo. Če jih je zeblo, so dale roke v žep in si obule dva para nogavic (*kuciet*), da so bile videti *ku ane stare none*.

MESTA PRODAJE CVETJA

CVETLIČNI TRG NA RUSEM MOSTU

Živilski trg na Rusem mostu (*Plac na Ponteroše*) ima še danes odmerjen prostor za prodajo cvetja. Ta cvetlični trg je zelo dobro obiskan, ker je zmerom ponujal različne vrste cvetja, od preprostega in domačega do gojenega. V primerjavi s sicer redkimi cvetličarnami je bilo tu cvetje cenejše in bolj sveže.

Po vojni sta bila živilski in cvetlični trg odprta tudi ob nedeljah in praznikih. Tržni red v preteklosti ni točno

določal delovnega urnika. Prodajalke so bile na trgu tudi po dvanajst ur, ker če so imele več neprodanega cvetja, so raje počakale na morebitnega kupca. Od poldne do treh je bilo najmanj dela.

V 60. letih so stojnice s cvetjem smele prodajati ob praznikih, in sicer do 13. ure. Pred dvajsetimi leti je red določal, da morajo rožnarce delati 41 ur tedensko, kar pa se jim je zdelo smešno, saj so navadno delale veliko dlje. Urnik je bil zelo naporen zlasti za tiste, ki so imele majhne otroke. Ob nedeljah so se vračale domov šele po 15. uri, močno utrujene; *pozimi use umrznjene 'nu poleti use segrete*.

Stojnice (*banki*) so bile razvrščene v dveh vrstah. Bile so lesene in prepletkane z zeleno barvo. Imele so predal, ki se je lahko zaklepal, in pod njim omarico za pripomočke. Tržaške stojnice so imele to posebnost, da je bil delovni pult premičen in z dvojnimi dnom, da so lahko prodajalke razstavile posode s cvetjem tudi ob močni burji. Ploh so poslonile ob strani, da je dodatno ščitil cvetje.

Pred soncem so cvetje zaščitile s platneno streho, ki pa jo je burja večkrat raztrgala. Stojnico so zasilno zasenčile tudi z rjuhami, ki so jih obešale s ščipalkami.

K opremi je sodil tudi lesen podstavek, na katerega so ob nalivih stopili tudi kupci. Če ni bilo dela, so rožnarce posedale na višjem stolu, ki je lahko služil kot delovna površina; posode so razstavljale po lesenih klopih ali podstavkih. Rože so hranile v različnih medeninastih in pocinkanih vazah in vedrih, v katerih je voda dalj časa ostajala hladna. Vodo so kljub temu morale menjati trikrat na dan: zgodaj zjutraj, opoldne in preden so cvetje spravile v skladišče.

Opremo in cvetje so shranjevale v skladišču, ki je bilo v neposredni bližini in katerega lastnica je rožnarcam prodajala ovojni papir. V 50. letih so stojnice ostajale zunaj čez noč. Takrat je stojnice in klopi izdeloval mizar Karlo Besednjak, p.d. *Karletu s Stare Gore*, iz Barkovelj.

V skladišče so se zatekale tudi same prodajalke ob hudem mrazu, veliki burji ali nalivih. Neko leto so zaradi mraza ostale v skladišču tri mesece.

Skladišče je služilo tudi branjevkam, zato je bilo zelo natrpano. Če so hotele razstaviti vsaj nekaj cvetja, so morale izvleči iz skladišča vse stojnice. Stojnice in vsi pripomočki so bili oštevilčeni, da ne bi prišlo do neljubih zamenjav ali kraje. Pri pospravljanju je navadno pomagal kak moški, ki je za to dobil plačilo od prodajalk. Ko v skladišču še ni bilo telefona, so morale prodajalke v bližjo gostilno Scaniol, kjer so v zameno kaj malicale ali popile.

V preteklosti so rožnarce imele težave s podganami, ki so ob deževnih dneh prilezle iz kanalov. Zgodilo se je, da so se ugnezdile v skladišče in povzročile veliko škodo, saj so v eni noči zgrizle šope po 50 nageljnov ali uničile že izdelane pogrebne blazine. Šele temeljit razkuževalni poseg občinske uprave jih je dokončno uničil.

Prodajni prostor je bil točno odmerjen (6 kvadratnih metrov). Najboljša mesta so bila prva oziroma zadnja v vrsti, ker so bile stojnice vidnejše in so imele več razstavnega prostora. Da ne bi bile nekatere prodajalke prikrajšane, so se stojnice vsak dan krožno pomikale (*prekladale*) za eno mesto naprej. Tisti dan, ko je rožnarca imela *prve pošto*, je prišla na trg bolj zgodaj in za tisti dan naročila več cvetja.

V 60. letih je najboljšo prvo mesto bilo na levi strani, kamor so kupci lahko prihajali z avtom. Ko pa so ta prehod zaprli in ga odprli na drugi strani, je postal slednji boljši.

Zaradi mesta so se včasih prodajalke sporekle; po navadi je zadostovalo že opozorilo: "*Dej, spravi, kaj se mi taku šireš!*" ali "*Kaj boš pršla na ceisto al' na uni plac?*"

Za red je skrbel tržni nadzornik, ki so mu Tržičani posmehljivo pravili čuvaj radiča (*guardia radičo*). Kaznoval je prodajalke, če so zasedle več prostora, niso pometle okrog stojnice ali niso spoštovale urnika.

Če so zbolele, so morale vse cvetje odvreči. Že zaradi krajše odsotnosti so lahko izgubile odjemalce. Ob porodu jih je za dva meseca nadomestila kaka sorodnica ali neumorna Miroslava Prašelj, p.d. *Mirka od Vrhovca*, s Proseka, ki še danes kljub visoki starosti še vedno priskoči rožnarcam na pomoč.

Nova generacija rožnarc je v 90. letih začela posnemati cvetličarne, opuščala preprosto cvetje in se z bolj dragocenim lotila novih aranžmajev. Narasla je uporaba ovojnega papirja, od prosojnega do barvanega krep papirja in trakov, kar je dodatno bremenilo njihove blagajne. Promet na cvetličnem trgu se je zmanjšal tudi zaradi premestitve mrliških vežic iz središča mesta na pokopališče pri Sv. Ani, ker je zato upadlo povpraševanje po pogrebnih vencih in cvetju za žalne svečanosti.

ROŽNARCE Z RUSEGA MOSTA

V začetku stoletja je na trgu prodajala Jušta Ban Čuk in kasneje hči Ana Čuk (Zuccoli) Regent (Reggente), p.d. *Anica Čukova od Jušte*, in neka rožnarca, ki se pisala Starc, p.d. *Spodfarneda*. Med drugo svetovno vojno so Marijo, por. Rustija, p.d. *Od More*, iz Gabrovca odpeljali v nemško taborišče, od koder se ni več vrnila. Njeno dovoljenje je podedovala nevesta Nada, ki pa ga je zaradi družinskih razlogov vrnila občinskemu uradu.

V 40. letih sta imeli stojnico Marija Regent, p.d. *Mara od Karlina*, *Šemunetova*, in sestrčna Ivanka Regent, p.d. *Anka od Ninta Bska*, obe s Proseka. Njunega mesta ni prevzel nihče.

Leta 1946 je bilo na trgu 14 rožnarc, razvrščenih v dve vrsti: Pepa Danev (Danieli) s Kontovela, ki je stanovala v Rojanu, Flora Danev (Danieli), ki je stanovala na Školjetu, sestra Pavla in Marija Starc, p.d. *Marička Duhtrva*, s Kontovela, ki pa je stanovala na Proseku,

sestri Marija Lukša Ban, p.d. *Brentica*, in Ivana Lukša, p.d. *Vanka Brentica*, s Proseka, Lea Verginella iz Križa, ki je živela v Trstu, Rika Prašelj Starc, p.d. *Prašljeva*, s Kontovela, Silvana, por. Jerman, ki je stanovala v Trstu, Matilda Hlača z Grete, Marija Ukmar Blažina, p.d. *Mara Trebunačeva*, s Proseka, Zofija iz Škednja, Marija Jež Cataruzza, p.d. *Iči*, in Marija Jež Jerman, p.d. *S Stare Gore*, obe iz Barkovelj. Slednja je bila hči rožnarce Viktorije Gulin Jež, ki je prodajala cvetje na Goldonijevem trgu. Ona je dovoljenje prevzela po tači Uršuli Ferluga Jež, p.d. *Uorška s Stare Gore*, iz Barkovelj, ki je prodajala na Goldonijevem trgu. Mesto Marije Jež Jerman je v drugi polovici 20. stoletja prevzela nevesta Nives Furlan Jež, ki je še zadnja "prava" rožnarca na Rusem mostu.

Tudi Marija Jež Cataruzza je prevzela dovoljenje po materi Juliji Turk Jež, ki je prodajala cvetje v košari na Goldonijevem trgu in bila sestrična Viktorije Gulin Jež.

Marija Ukmar Blažina, p.d. *Trebunačeva*, *Od Pineka*, je začela delati kot rožnarca leta 1946 pri sedemnajstih letih, potem ko je podedovala dovoljenje tete Helene Rupel, p.d. *Lienčke Trebunačeve*. Spomladi na veliki četrtek jo je mati s šopom tulipanov poslala na trg. Prva povojna leta je bilo malo dela in še ni imela svojih stalnih odjemalcev, zato čez zimo ni prodajala in zopet začela o sv. Jožefu, 19. marca. Marija je z možem obdelovala veliko njivo v Dulanji vasi na Kontovelu, kjer sta gojila vrtnice. Ko se leta 1989 upokojila, je njeno mesto prevzela Manuela, ki pa je po nekaj letih opustila preveč utrudljiv poklic.

Svojo stojnico je imela Kontovelka Mirela *od Pineka z Dulanje vasi*, ki je bila v sorodstvu z Marijo Ukmar Blažina. Bila je vedno skrbno oblečena, tudi pozimi, ko si je nad plašč nadela predpasnik. V 50. letih je od doma odhajala že ob 5.25 zjutraj s prvim avtobusom, ki je prevažal proseške mlekarice in nabiralke cvetja. Cule s cvetjem in vrče (*liempe*) z mlekom je voznik natovoril na strešni prtljažnik. Mirela se je vračala domov ob 17. uri s polno torbo živil.

Pogrebne vence je pripravljala najbolj podjetna in izkušena rožnarca Pepka Štoka, p.d. z *Vrha*. Če so jih kupci naročili drugim rožnarcam, jih je Pepka izdelala zanje. Na Proseku je vence izdelovala še Marija Verša, p.d. *Fika*. Polagoma so se izdelovanja lotile še druge; zlasti v 70. letih, ko je "*vsak mrlič imel po pet girland*". Kasneje je ogrodje (*grešt*) iz leske in slame pripravljala mož rožnarce Silvine Jerman. Pri njem so kupovale že izdelana ogrodja, palmove liste in cvetje.

Zanimiv je podatek, da so pogrebni venci tržaška posebnost, in kot take jih je nekdo pred nekaj leti zaščitil s patentom na tržaški trgovinski zbornici. Če je bil izdelan z enim palmovim listom, so mu pravili *štetanija*, če s petimi, pa *palma*. Najbolj razkošen je bil sestavljen iz dveh vencev in sedmih listov.

Iz Podlonjerja je bila Marija Gerdol Hrovatin, ki je v prvi polovici 20. stoletja imela posebno dovoljenje za stojnico s cvetjem na Goldonijevem trgu. Na trgu je delala dvaintrideset let. Že njena mati Marija Kjuder Gerdol iz Gerdoličev z Rocola je imela avstro-ogrsko dovoljenje za prodajo domačega cvetja na cesti s košaro. Po poroki se je Marija preselila na možev dom v Podlonjer. Pri prevažanju cvetja si je pomagala z oslom, zaradi česar so v vaški gostilni po napevu znane narečne pesmi posmehljivo prepevali: "*... magari col mus dela rožnarca in America voio andar...*"

Zasluzka ni bilo veliko, da bi krila stroške, ki sta jih imela ob nakupu konja in za plačilo številnih davkov, zato je njen mož okrog leta 1925 odpotoval v Ameriko. Marija, p.d. *Marička Rožnarca*, je ostala doma s sinom Pinom in hčerama Anico in Tončko. Po moževi vrnitvi si je uredila delno vkopan in ogrevan rastlinjak, v katerem je gojila novejša in posebne vrste cvetja. V 30. letih so bili njeni med prvimi, ki so gojili tulipane iz Nizozemske. S tujimi strokovnjaki se niso mogli sporazumeti, vendar so se dogovorili, da jih bodo izplačali šele po prodaji.

Marija je prodajala domače cvetje, ki ni bilo preveč obstojno: vrtnice, brkljate nageljčke (*tauženti*), posebno vrsto marjetic temno in svetlo oranžne barve, plamenke (*floks*), mačehe (*čukce*) in spominčice (*meinnicht*), ki so "rasle na gredah kot radič". Med lončnicami so njeni kasneje gojili mesnate rastline.

Značilne staromodne tržaške šopke so sestavljali: dišeči grahor in pajčolanka, plamenke različnih barv, verbena ali spominčice, ki so imele v sredini vetrnico (bot. *Anemone coronaria*). Obrobili so jih s praprotjo ali pajčolanko.

Sl. 6: Cvetlični trg na Rusem mostu - rožnarca Marija Ukmar Blažina, p.d. Mara Trebunačeva, s Proseka, l. 1953 (Foto: M. Magajna, Arhiv OZE).

Foto 6: Il mercato dei fiori in Piazza del Ponterosso - la fioraia Marija Ukmar Blažina detta Mara Trebunačeva di Prosecco, anno 1953 (Foto: M. Magajna, Archivio OZE).

V 50. letih je zet zgradil štiri rastlinjake, v katere je z brežine pritekala voda, kar je bilo za tiste čase izredno ugodno. Gojili so dalije, gladiole (*spade*) in ivanjščice kot tudi lončnice. Doma so pripravljali tudi nagrobne vence.

Vsa družina je Mariji pomagala in o božiču je bil pravi praznik, ko so doma pripravljali šopke za srečo. Hči Ana Hrovatin Sarti je prodajala na Rusem mostu do leta 1972, ko je postalo obvezno plačevanje pokojninskih prispevkov. Ana je imela lepo in primerno besedo, zato se je znala prikupiti ljudem. To je bilo zelo pomembno zaradi takratne močne konkurence.

PRODAJALKE SADIK - PIANTARCE

Leva stran cvetličnega trga, od hišne številke 6 dalje, je bila namenjena sezonskim prodajalkam lončnic in sadik (*piantarce*). Navadno je bilo do šest prodajalk, ki so imele dovoljenje za sezonsko prodajo zelenjavnih sadik, šopkov dišavnic, sivkinih butaric, čebulnic, lončnic gorečk, vrtnih ciklam in trobentic. Preprodajale so šopke navadnih ciklam, sivke, mačehe, narcise (*trombončke*), gostoliste astre (*setembrine*), navadno žuko (bot. *Spartium juniceum*) in hijacinte, ki so jih ljudje kupovali za dom, urad ali pokopališče.

Piantarce so prihajale na trg zgodaj spomladi, ko so vzcvetele prve hijacinte, in ostajale do novembra, ko so odcvetele zadnje martinke. Niso imele stojnic in niti senčnikov, zato so svoje blago razstavile na tleh in ostajale na trgu le do 13. ure. Zadnje *piantarce* so bile doma z Grete, in sicer neka Štefanija in pred njo njena mati, Sonja Cibic, p.d. *Fičurna*, in pred njo tašča Tereza Ralza, Paolina in še do današnjih dni Olimpia, por. Rebec. Danes sta na Rusem mostu le dve prodajalki lončnic in sobnih rastlin, ki pa se bistveno ne razlikujeta od rožnarc. Od leta 1985 imajo *piantarce* pult, senčnike in razna stojala, ki jih spravijo v skladišče. Prodajajo tudi rezano cvetje in pripravljajo vse vrste cvetličnih aranžmajev.

CVETJE ZA GIOVANINA

Do danes se je na trgu ohranila posebna navada (čeprav vedno manj občutena) ob praznovanju sv. Ivana. Leta 1751 so od primestnega naselja Sv. Ivan speljali vodo po terezijanskem vodovodu (*akvedotu*) v tri glavne mestne vodnjake, ki jih je izdelal Giovanni Francesco Mazzoleni. Fontano na Rusem mostu krasi deček, ki so ga Tržačani imenovali Giovanin (Ivanček). Na njegov godov dan, 24. junija, so ga rožnarce okrasile s cvetjem, branjevke pa z zelenjavo.

POKRITA TRŽNICA

V 19. in v začetku 20. stoletja so imele prodajalke cvetja svoje prodajno mesto tudi na Goldonijevem trgu

(*Plac od drvi*), ki je veljal za kmečkega. Tu so ženske prodajale hkrati cvetje, dišavnice in zelišča. Ta živilski trg je izginil, ko je tržaška občina leta 1935 v bližini zgradila pokrito tržnico (*Pokrite plac*). Potujoče trgovce, branjevke in prodajalke cvetja so z žrebanjem (*srečkanjem*) premestili v novo tržnico in na Garibaldijev trg (*Placet*, 1900) oziroma na bolj oddaljen Trg Perugino.

V tržnici so prodajalke cvetja namestili sredi stopnišča blizu vhoda. Ob odprtju je tržaška občina darovala vsaki lesen delovni pult, (60 x 41 x 67 cm), klopco zelene barve (80 x 23 x 34 cm), 6 aluminijastih vaz in zalivalko.

Na začetku je bilo bolj malo dela, ker si je bilo treba pridobiti odjemalce in ker je kmalu zatem izbruhnila vojna. Sprva so bile prodajalke nezadovoljne, da so prišle v zaprt prostor, ker so bile prepričane, da je bilo na trgu več prometa in zato tudi več možnosti za prodajo.

Rožnarce so vsakih štirinajst dni pomaknile svojo klopco za eno mesto dalje. Prvo mesto je bilo najboljšo, ker ga je vsakdo najprej opazil, zato so morale biti takrat pozornejše. Kasneje, ko so že imele svoje stranke, je bilo to mesto manj pomembno.

V povojnih letih je zaprtje mejnih prehodov hudo prizadelo tržaško trgovino. Ko pa so leta 1957 zopet odprli meje, so tržnice zaživele in v nekaj letih so kupci iz Jugoslavije napolnili tržaške trgovine in blagajne. V tržnico se je stekal ogromen kapital; prodajalci oblačil (*štrac*) so zvečer odnašali polne vreče dinarjev. Tudi prodajalke cvetja so v tistih letih veliko prodale; največ kupcev je prihajalo iz Istre, s Krasa in Postojnskega.

Sl. 7: Trg na Rusem mostu - Giovanin, okrašen s cvetjem in zelenjavo, 23. 6. 1961 (Foto: Giornalfoto, Arhiv CMSA, 10/2571).

Foto 7: Piazza del Ponterosso - il Giovanin addobbato con fiori e verdure, 23-VI-1961 (Foto: Giornalfoto, Archivio C.M.S.A., 10/2571).

Sl. 8: Ob odprtju pokrite tržnice na Carduccijevi ulici, l. 1936 (Foto: Giornalfoto, Arhiv CMSA, 23017).

Foto 8: L'inaugurazione del mercato coperto in via Carducci, anno 1936 (Foto: Giornalfoto, Archivio C.M.S.A., 23017).

Zlasti s Koprom so veliko delali, tudi zato, ker je bila na trgu blizu tržnice glavna avtobusna postaja.

Ker ni bilo na slovenski strani cvetličarn, so kupci iz Slovenije kupovali cvetje za razna praznovanja in slavlja: cvetne košare za poročna slavlja, šope po 50 rdečih nageljnov ob dnevu mrtvih ali proslavah, bele nageljne za poroke in vence za grobove.

V 60. letih je neka Tržačanka ob svojem povratku iz Avstralije naročila kar 22 vencev, ki jih je rožnarca izdelovala štiri dni. Ogrodje ji je izdeloval neki Tržačan, ki se je izšolal za cvetličarja. Uporabljal je leskove in jesenove palice. Glede na denarne možnosti so ljudje naročali (*ukazali*) *palamo* z enim, dvema, tremi ali več listi.

Na tržnici je bilo rožnarcam lepo, ker so v stiku z ljudmi pozabile na hude trenutke in napor (*fadigo*). Dora Terčič Husu, p.d. *Dorka Terčičeva*, s Proseka je šla v mesto peš, tudi ko je bila cesta vsa ledena. Tudi če ji je mož prigovarjal, naj ne hodi v takem vremenu iz hiše, se je še v temi spustila proti mestu, ker je bila navadno do svetilnika na Greti cesta že prehodna, pa tudi naročeno cvetje je bilo treba oddati.

Po vojni je v zimskem času prihajalo cvetje z vlakom iz Sanrema v treh dneh. Sprva so ga rožarce naročale pri zastopniku, potem pa so prodajalcu skupno pošiljale brzojavko ali mu telefonirale. V pletenih košarah (150 x 70 x 40 cm) so bili nageljni, vrtnice, vrtnete vetrnice (*anemoni*), rimske vijolice, marjetice, ognjič (*kalendule*) in gojeno zelenje (*plumosus*). Cvetje je bilo skrbno zloženo, a se je med prevažanjem večkrat poškodovalo. Pletene košare pa so rožnarce uporabljale kot ogrodje za cvetlične blazine in vence. V 60. letih so v poletnem času dobivale cvetje tudi iz Toskane.

V naslednjih letih so cvetje dovažali s tovarnjaki in postopoma so se pojavili prodajalci na debelo. Prva skladišča so imeli prav sanremski prodajalci, Maron na Akvedotu in Morandi v Terezijanski četrti. Ko so v 70. letih finančni stražniki izvajali strogo kontrolo in uvedli fakture, so rožnarce odkupovale cvetje v skladiščih.

V preteklosti je šlo dobro v prodajo vse cvetje, zadnja desetletja pa se je prodaja zmanjšala, ker so kupci postali izbirčni in zahtevni. Odkar so premestili glavno avtobusno postajo, se je na tržnici močno zmanjšal promet z Istro.

Pred tržnico so nabiralci iz Istre prodajali divje beluše (*šparange*). Včasih so pri rožnarcih pustili polne torbe in na cesti imeli le po deset šopkov, da so bili manj vidni za mestne redarje.

ROŽNARCE V POKRITI TRŽNICI

Po vojni je bilo v stavbi tržnice štirinajst prodajalk, med katerimi so bile najbolj številne Prosečanke, in sicer Justina Starc, p.d. *Z mlake*, sestre Marija Ban Verša, p.d. *Mara od Fike*, in Lojzka Ban Pertot, p.d. *Mužinova*, Marija Danev Husu in Dora Terčič Husu, p.d. *Dorka Terčičeva*, Marija Škerk, p.d. *Škerkova*, in Uršula Briščik, p.d. *od Ušajke*. S Kolonkovca je bila Gina Danev, p.d. *Gineta*, od Sv. Vincencija Jožefa Vertovec, p.d. *Pepina*, z Rocola Peppina Vertovec, p.d. *Krašovka*, z Grete Gina Pečenko in Ivana Špehar ter od Sv. Ivana Justina Turko. Pred vojno je v tržnici prodajala Rozalija, p.d. *Zala Kaučeva*, s Proseka, ki je bila med vojno internirana.

Leta 1972 je bilo osem prodajalk, ki so zato lahko zasedle več prostora in so uporabljale večje stojnice s trgov. V mestu je bilo vedno več cvetličarn in na mestne trge po prihajali potujoči prodajalci s tovarnjaki. Nekdaj zvesti odjemalci so začeli kupovati njihovo cvetje v šopih in so k rožnarcem prihajali samo po okrasno zelenje.

Leta 1989 je Dora Terčič Husu šele pri osemdesetih opustila prodajo in vrnila dovoljenje. Rožnarc je bilo vedno manj, ker so ljudje postali bolj izbirčni in so začeli kupovati posebno cvetje. Zaradi davkov so cene narasle in kupci si niso več privoščili cvetja za dom. Danes so na tržnici še štiri rožnarce, od teh sta dve potomki rožnarce iz Podlonjerja oziroma *piantarce* z Grete.

PRODAJALKE ZELIŠČ, DIŠAVNIC IN UŽITNIH RASTLIN

Do pred nekaj meseci sta na tržnici delali še dve prodajalki dišavnic (*vendurigla*), 80-letni Vera in Nora, p.d. *Činkovi*, s Kontovela. S culo sta nabirali samonikle užitne rastline, zelišča in dišavnice, kot so rožmarin, regrat *douji radič*, žajbelj (*douji žajbelj*), lovor (*lumber*), koprive, melisa, navadni komarček (*koromač*), hren, navadni bljušč (*brškandole*), beluši (*brščike*), sivka (*špagieta*), in tudi samoraslo cvetje, kot so narcise, ivanjščice

in španski bezeg. Prodajali sta tudi kraški šetraj (*lesička*, bot. *Satureja montana*), ki so jo na Proseku uporabljali pri zdravljenju vnetih dihal in bolečinah v trebuhu pri otrocih.

Od doma sta odhajali s prvim avtobusom ob petih zjutraj in ostajali na tržnici do dveh. Na domačem vrtu in v okolici sta do mraka nabirali zelišča in cvetje. V hramu njune rojstne hiše sta rastline očistili in jih vezali v šopke. Šele pozno zvečer, večkrat tudi opolnoči, sta s culo na glavi šli skozi vas v novo hišo spat.

DRUGE STOJNICE IN PRODAJNA MESTA

Veliki trg (Piazza Grande, *Ta velike plac*, danes Trg zedinjenja Italije). V 19. stoletju je bila tržnica pred mestnim magistratom, kjer je ob živilskem bil tudi cvetlični trg. Po letu 1871, ko so preuredili občinsko palačo, so tržnico preselili na Rusi most. Dovoljenje za prodajo svežega cvetja v bližini ljudskega parka so leta 1880 imeli: Jakob Bandel, Jakob Fonda (kiosk) in Jurij Sancin pri h. št. 586. (BCT. AGS, 174)

Goldonijev trg (Piazza della legna, *Plac uod drvi*). Od leta 1820 so tu prodajali drva, na središčnem privzdignjenem prostoru pa sadje, zelenjavo in cvetje.

Trg Hortis (Piazza Lipsia). Trg s parkom je nastal že v začetku 19. stoletja. Na njem je bila manjša tržnica s sadjem, zelenjavo in cvetjem.

Dovoljenje za prodajo na cesti je imela Lidija Milič, p.d. *Huslova*, s Kontovela, ki je na robu trga do pred nekaj leti prodajala svoje cvetje, danes pa je med zadnjimi, ki prodaja pletene oljčne vejice.

Nabrežje (*Merkat, Ta večje plac, Plac na debielo*). Do leta 1936 je bila tržnica na odprtem, na mestu, kjer je danes Dom pristaniških delavcev. Potem so jo preselili na Ul. Oktavijana Avgusta, kjer je še danes redki okoliški vrtnarji prodajajo svojo zelenjavo in cvetje.

Trg Garibaldi (Piazza della Sraga vecchia, *Placet, Na šrange*). Trg je nastal v 30. letih 19. stoletja, in na njem je bila od leta 1849 mestna mitnica. Okrog vodnjaka je bil že v 19. stoletju živilski trg, ki pa so ga l. 1936 premestili v pokrito tržnico.

Po drugi svetovni vojni je bilo tu šest stojnic prodajalk cvetja. Med njimi so bile Barkovljanka Marija Brecelj Bratina, p.d. *Uaperta*, in Prosečanki Ana Cibic Bogatec, p.d. *Anica Čibčeva z Bošketa*, ki se je kasneje preselila na bližnjo Ul. Matteotti (nekdanj Ul. Media), ter Neža Ukmar, ki je prodajala še v 90. letu starosti. Druge so bile *forešte*.

V 50. letih si je istrski priseljenec Schiulaz, ki je stanoval v Barkovljah, odkupil dovoljenje in z družino prodajal na trgu. Od leta 1970 so z dostavnimi vozili začeli prihajati Furlani; ker so bili delavni, pošteni in pridni, *so znali nejdet soud*. Danes je na trgu en sam kiosk in občasno se pojavljajo dostavna vozila s potujočimi prodajalci cvetja.

Trg Perugino. Današnji trg in tržnica sta nastala šele

v 30. letih 20. stoletja. Od leta 1936 je tu cvetje prodajala Marija Starc Prašelj, p.d. *Z mlake*, s Proseka.

Trg Puecher pri Sv. Jakobu (nekdanj Trg Giuliani). Trg je nastal v drugi polovici 19. stoletja. Pred drugo svetovno vojno je tu svojo stojnico imela Savina Rupel s Proseka. Njena nevesta Alida je odprla cvetličarno na Istrski ulici. Po vojni sta bili na trgu še dve prodajalki cvetja, Dušana Starc s Kontovela in Ivanka Verša, p.d. *Vanka od Cikneh*, s Proseka, ki se je nato preselila v bližnjo cvetličarno rožnarce Viktorije Verša s Proseka.

Istrska ulica pri Sv. Jakobu. Dovoljenje za sezonsko prodajo cvetja na cesti je imela Ana, p.d. *Anca*, s Proseka in kasneje Marija, p.d. *Od Ance*, s Proseka, ki je kasneje na isti ulici odprla cvetličarno Riviera, katero jo danes upravlja hčeri Vanda in Vera.

Ulica Giulia pri Sv. Ivanu (Rotonda del Boschetto). Do leta 1970 je imela tu svojo stojnico Dragica Kapun, danes ima kiosk mlada Tržačanka.

Ulica Giulia. Čeprav je bil Ljudski vrt zgrajen že leta 1850, je prodajno mesto pred njegovim vhodom razmeroma novo. V 70. letih 20. stoletja je tu imela svojo stojnico Antonija Ščuka, p.d. *Tončka Ščukova*, iz Gabrovca, ki je triindvajset let prodajala rezano cvetje. Pred desetimi leti je na njeno mesto prišla neka Srbkinja. Danes na njenem mestu prodaja rezano cvetje mlad Tržačan.

Drevored 20. septembra (Via dell'Acquedotto, *Akvedot*). Drevored je nastal v začetku 19. stoletja. Leta 1912 je Ivanka Gerdol (r. 1865) z Rocola imela dovoljenje za prodajo svežega in umetnega cvetja pri hišni številki 10.

Pred gledališčem Rossetti ima še danes svoj kiosk Kati Ban s Proseka, pred njo pa je bila Ivanka Regent, p.d. *Z društva*, s Kontovela.

Ulica Coroneo. Leseno stojnico je tu imela Ana Štoka, p.d. *Anica, Netka Roštova*, s Proseka. Na trgu je bila dvainpetdeset let, od leta 1936 do leta 1988, ko je bila stara 87 let. Dovoljenje je odkupil Tržačan, ki še danes uporablja njeno stojnico.

Ulica Ruggero Manna. Valerija Scheimer je tu prepuštila svoje mesto sestrnici Evi Scheimer iz Barkovelj, ki je do leta 2000 imela lesen kiosk; njeno mesto je nato prevzela mlada Škedenjka.

Ulica Rittmeyer. Tu je stojnico najprej imela Ana Orel, p.d. *Anica od Orla*, in zatem Sonja Cibic, p.d. *Fičurna*, obe s Proseka. Danes upravlja kiosk tržaški par.

Trg Oberdan (Piazza della Caserma). Na začetku je bila tu Ivana Štoka, p.d. *Vanka Vardjanova*, pozneje in do 90. let je dovoljenje prevzela Justina Štoka s Kontovela, danes pa je v kiosku Elena Prašelj, tudi s Kontovela.

Barkovlje. Na nabrežju ob cerkvi so bile v preteklosti štiri sezonske prodajalke cvetja (*rožnarce na pu*), danes je še ena.

Pokopališče pri Sv. Ani. Zgrajeno je bilo leta že 1826. Leta 1912 je dovoljenje za prodajo tu imela Ivanka Cister Zerjal (rojena v Petrinjah l. 1861) iz Škednja. V 60. letih 20. stoletja je bilo pred vhodom približno 30 stojnic z imenom rožnarce. Prodajalke so bile iz Škednja, Kolonkovca, od Sv. Ane, iz mesta in ena Devinčanka, ki se je prisožila v Trst. V bližini vojaškega pokopališča je še ena stojnica in od leta 1995 so v podhodu novega pokopališča trije prodajalci rezanega cvetja.

LETNI CIKLUS CVETLIČNEGA TRGA IN PRODAJE

Prodaja cvetja je bila odvisna od letnih časov in od cerkvenih praznikov, kot so vsi sveti (*vahte*), božič in velika noč (*vuzem*). Največ dela je bilo decembra, najmanj pa januarja in februarja. Ker so zlasti starejši kupci obhajali svetnike, praznovali godov dan in ker se je veliko ljudi imenovalo po svetnikih, je bilo mogoče že vnaprej predvideti, kdaj se bo prodaja povečala.

Sl. 9: Grič sv. Justa - prodaja oljčnih vejic pred stolno cerkvijo na cvetno nedeljo, 22. 3. 1964 (Foto: Giornalfoto, Arhiv CMSA, 5000/1114).

Foto 9: Il colle di S. Giusto - vendita dei ramoscelli d'ulivo davanti alla cattedrale la Domenica delle Palme, 22-III-1964 (Foto: Giornalfoto, Archivio C.M.S.A., 5000/1114).

Rojan. Na živilskem trgu ob cerkvi (zgrajeni l. 1862) sta v 50. letih bili dve rožnarci, Marija Ban s Proseka in Marija Terčič Ukmar, p.d. *Spudna*, sestra rožnarce Dore Husu, ki je odkupila dovoljenje od Marije, p.d. *Man-drjara*, iz Barkovelj.

Pomlad

Iz Barkovelj so prvi šopki belih, roza in modrih hijacint prihajali na trg že februarja. Nekoliko kasneje so s kontovelskih in proseških paštnov prihajale vrtno hijacinte (*cjentne*, *cjente*, bot. *Hyacinthus orientalis*), razne vrste narcisovk (*tromboni*) oziroma samorasle narcise (*jurjevke*). Te niso potrebovale posebne nege; pred pomladjo, ko so moški obrezovali trte in jih *opleli*, so mimogrede poskrbeli tudi za čebulnice.

Zgodaj spomladi so na trgu prodajali vrbove vejice (*mačice*, *mucke*, bot. *Salix caprea*), ki so jim Tržačani pravili "gattini". Ker rastejo na vlažnih oziroma ilovnatih tleh, so jih Prosečanke hodile brat k Doberdobskemu jezeru.

Tabela 1: Cerkevni prazniki in svetniki

Tabella 1: Festività religiose e santità

Dan	Ime svetnika	Vrsta cvetja
2. februarja	sv. Marija	Vrtne hijacinte
19. marca	sv. Jožef	
25. marca	sv. Marija	
13. junija	sv. Anton	
21. junija	sv. Alojz	
24. junija	sv. Ivan	
29. junija	sv. Peter in Pavel	
26. julija	sv. Ana	
15. avgusta	sv. Marija	
8. septembra	sv. Marija	
12. septembra	sv. Marija	Gladiole
21. novembra	sv. Mati božja zdravja	
8. decembra	sv. Marija (brezmadežno spočetje)	

Med zgodnjim cvetjem, ki so ga prodajali v manjših

šopkih, so bili zvončki, trobentice in vijolice. V 30. letih so iz Parme prihajale znamenite temno vijoličaste in močno dehteče vijolice. V barkovljanskih vrtovih in tudi v zavetrnih dolinah na Proseku so gojili velike (*pitane*) vijolice, ki pa so bile *prez duha*. V modi so bile tudi njim podobne pisane mačehe. Za majhne šopke so bile nepogrešljive letne spominčice, temnejše barve kot letne, ki so se pojavljale kak mesec pozneje.

Med prve izredno cenjene znanilce pomladi so spadale tudi cvetoče breskvine veje. Mladike so prodajali s še zaprtimi popki, ker so na toplem hitro vzbrsteli.

Veliko priložnost je za družine in sleherni kmetico iz Barkovelj, s Kontovela in Proseka predstavljala cvetna nedelja (*uoljčna nedelja*). Na Kontovelu so moški teden prej hodili v *Bakadjezo* (Kontovelska reber) obrezovat oljke. Doma so ženske in otroci pripravljali oljne vejice (*plet uoljčevno*, Kontovel; *muotat uoljčevno*, Barkovlje). Najprej so vejico razrezali na koščke, ki so imeli po en par listov, in jih potem spleтали na novo vejico. Te so okrasili z nabožnimi sličicami (*piltki*), ki so jim prišli pisane papirnate trakce. V *drogeriji* so kupovali pole s svetniki in barvan papir in so jih doma razrezali. Ena sama družina je lahko izdelala do petsto vejic (*samčkov*, Prosek; *psegjerčkov*, Kontovel). Delali so daleč od ognja, ker bi se sicer listi zvili, posušili in hitro odpadli. Zavili so jih po deset v vlažno cunjo in jih zložili v košaro ali culo.

Visokim in bolj dodelanim oljčnim vejam (do 50 cm) so pravili *palme*. Vejo so okrasili z vencem iz beke, ki so ga preplekli z oljčnimi listi. Nanj so prišli tri nabožne podobice. *Palm* je bilo največ deset, ker so bile namenjene duhovščini in izbranim kupcem. Ta oblika je šla v pozabo že pred nekaj desetletji.

Ženske so na cvetno nedeljo prodajale oljne vejice pred cerkvami že zelo zgodaj. Dogovorile so se, kje bodo prodajale, da bi se njihove poti ne križale, in porazdelile po mestnih okrajih, kot npr. pri. Sv. Jakobu, Sv. Ivanu in Sv. Justu, kjer so ob različnem času potekali mašni obredi.

V 50. letih so pred cerkvijo Sv. Antona Novega začeli hudo preganjati domače prodajalke. Tamkajšnji duhovniki in nune so podili kmetice in prigovarjali vernikom, naj ne kupijo njihovih vejic, ker niso blagoslovljene in zato neveljavne. Duhovščina je ponujala svoje palme: preproste oljne vejice, na katerih je bil z rdečim trakcem pripet bel listič z zelenim napisom Pax. Ta okras je postal očiten italijanski "tricolore" ravno v času, ko se je odločalo o pripadnosti Trsta. K sreči so kmetice povečini vse prodale, ker se niso zlepa vdale, in če so jih *"farji zapodili z enga kraja, so šle na drugi"*.

Če je bilo vreme lepo, je bil tudi zaslužek dober. Matere so se domov vračale s kakim priboljškom, kot npr. kremne rezine, in polno možno drobiža, ki so ga vsi hiteli prešteti. Z zaslužkom so si ženske nakupile nekaj živila, da so lahko za veliko noč spekle potice, *pince* in *titole*.

Danes na cvetno nedeljo lahko še opazimo posa-

mezne ženske s Proseka in Kontovela, ki s košarami ali z najlonskimi vrečami bolj ob strani cerkve prodajajo pletene oljne vejice po 2000 lir. Pred cerkvijo jim konkurenco še vedno delajo mestne gospe s preprostimi vejicami, od katerih gre izkupiček v dobrodelne namene. Slovenski oz. italijanski verniki se odločajo za svojo vejico, nekateri vprašujejo po določenih svetnikih (sv. Anton in sv. Jožef), več pa je ljudi, ki ne razločuje tradicionalnih od novejših vejic. "Dobre" pa bi morale biti vse, ker so, kot pravijo na Poseku, na oljni teden vse oljke blagoslovljene.

Za veliko noč so na trg prinašali oljne veje s Koprškega; rožnarce so vejico poklanjale zvestim odjemalcem ali z njimi okrasile cvetlične šope. Takrat so morale biti stojnice založene tudi s tulipani, sicer je cena po tem prazniku znatno padla. Če je bila velika noč pozneje, je njihova cena padla, ker so jih prinašali tudi s Krasa.

V 50. letih je srbska pravoslavna cerkev vsako leto za vuzem naročila pri neki rožnarki štiri vreče trave s kosmatim in lepljivim klasjem, ki so jo verniki med obredom spleтали v kitko.

Konec aprila so kmetice prinašale na trg dišeče šope španskega bezga (*majence*, bot. *Syringa L.*, Oleaceae) in snežnih kep (*bale de neve*), ki so jih gospe kupovale v glavnem za dom. Obe vrsti sta bili manj obstojni, zato so jih morale prodajalke čimprej oddati ali jih večkrat namakati v vedru (*štanjak*) z vodo.

Za dom ali za pokopališče pa so bili turški ali brkati nageljčki (*taužente*, bot. *Dianthus barbatus*). Iz Barkovelj in kontovelskega brega so bile tudi stare sorte vrtnic, ki so žal danes izginile. Spomladi so se pojavile najprej rumene potonike (*rmene na grm*, bot. *Paeonia*) in maja rdeče (*binkoštna ruoža*), ki so še danes zelo cenjene.

Stojnice so bile založene s perunikami (*iris*) in z ivanjščicami (*bedevanke*, *margerite*). Slednje so do pred tridesetimi leti barvali z anilinom, ker so bile navadne preveč *uordnar*. Zvečer so barvilo v prahu primešali vodi, in čez noč so se bele ivanjščice obarvale v modro barvo.

Poletje

V poletnem času so se na trgu pojavile cinije, velike ivanjščice, ognjič in samorasli nageljčki. Za obhajance in birmance so bili primerni gojeni dišeči nageljčki bele barve (*bjrmance*) in bela lilija (*lilija uod sv. Antuona*, bot. *Lilium candidum*). Bolj preproste cvetlične šope so rožnarce okrasile z materinimi drobtinicami (*mandrjanca*, bot. *Chrysanthemum parthenium*) in drugim samoraslim zelenjem. Junija meseca so *piantarce* prodajale divje beluše in vršičke navadnega bljušča. Ob sv. Amaliji (10. julija) so se pojavile gladiole in zatem daliije, ki so jih zaradi mehkih stebel uporabljali izključno za aranžmaje. Avgusta so vzcvetele enoletne astre. Zelo obstojno cvetje, primerno tudi za sušenje, so bili mrežica, suha roža (*semprevivi*, bot. *Helicrisium bracteatum*), vrtni srebrnik

(*medaje de papa*, bot. *Lunaria biennis*) in volčje jabolko (*lampjončki*, bot. *Physalis alkenkengi*).

Poglavje zase predstavlja sivka (*špagieta*) s Kontovela in Proseka, ki so jo gospe uporabljale za odišavljenje perila in odganjanje moljev. Iz sivkinih stebelc so kmetice izdelovale butarice, ki so spominjale na kladivce, zato so jim pravile *btk* (Kontovel) ali *čebula* (Podlonjer). *Btke* so izdelovali največ na območju Kontovela, Proseka in Križa, čeprav je bila ta oblika razširjena tudi drugod, kot npr. v Furlaniji, in sicer v Gradišču ob Soči (*sc'iopet*), in obmorski Istri (*mazzo de San Antonio*). V začetku 20. stoletja so jim tržaške gospe pravile v narečju *bozzolai* (it. *bozzo*), ker je njihova oblika spominjala na sviloprejkini kokon. Ob koncu 19. stoletja so nekatere bolj spretno ženske s Poseka prepletale stebila na poseben način, da so oblikovala vzorec. Take butarice so bile namenjene le izbranim kupcem. Prosečanke in Kontovelke so *btk* prodajale v košarah na znameniti svetoivanski procesiji, ki je bila prvo nedeljo po 24. juniju. Še v 90. letih so nekatere ženske v nošah nosile blagoslovlat šopek poljskega cvetja in sivkin *btk*.

Na Kontovelu so skoraj vse družine izdelovale *btk*. Vsaka hiša je imela po nekaj grmov sivke, ki je uspevala na hišnih vrtovih ali robovih teras. Ko je cvetela, so moški poželi nekaj snopov, doma pa so ženske in otroci sveža stebelca prepognili in jih zavezovali v butarico. Delo je steklo hitreje, če so otroci stebelca osmukali; pri tem opravilu so si s koščkom blaga obvezali palec in sredinec, kajti sicer se na oglatih stebelcih lahko urezali. Otroci so stebelca zlagali skupaj, medtem ko so jih odrasli tesno zavezali in prepognili. Ko je bil *btek* končan, je kontovelska mati z njim nalahno potolkla po otrokovi zadnjici rekoč: "*Tk,tk tk*, (otrokovo ime) z *btkom* v *rt*." Kdor je bil spreten in hiter, jih je lahko izdelal tudi do petdeset. *Btke* so potem nesli vaškim *venduriglam*, ki so jih ob povratku s trga izplačale. Ženske so jih tudi same prodajale na cesti. Šopke sivke in *btk* so prodajale izključno *piantarce* in *vendurigle*.

Jesen

Zgodaj jeseni je bil trg dobro založen z dalijami, navadnimi in gostolistimi astrami (*setembrine*), tuberozami in mešanimi šopki za na grobove. Pred vsemi svetimi je bilo veliko domačih krizantem (*mrtinke*, *mrtinke*), *goriških* in sanremskih *turnov*. Rožnarce so ponujale tudi krizanteme z jezičastimi in *razcefranimi* cvetovi (*cifa*) in pajkovke (*pajke*, kasneje *spajder*, iz ang. *spider*). V času zavezniške uprave, v letih 1948-1954, so ameriški vojaki novembra meseca, na veliko začudenje in veselje prodajalk, kupovali šope krizantem za darilo.

Zima in božični čas

V zimskem času je bilo najmanj cvetja, toda v pred

Tabela 2: Letni koledar cvetličnega trga

božičem in za novoletne praznike je bil trg zelo dobro obiskan in kupci niso štedili z denarjem. Za božič so z barkovljanskih vrtov prihajale prve narcise (*jürjevke*) in njim podobna vrsta, ki so jim pravili *lučke*.

V Podlonjerju so v 50. letih pripravljali za trg tradicionalne božične šopke, ki naj bi prinašali srečo, zato so jim pravili *fortuna*. Sestavljale so jih zimzelene rastline, ki jih je moralo biti določeno število in biti barv simbolne vrednosti. Na vejico jelke so dali tri žitne klase - simbolizirali so blaginjo, - obarvane rdeče, rumeno in modro. Šopku so dodali zlato ali srebrno vejico navadne bodike (*pungitopo*, bot. *Ilex aquifolium*) zoper hudobijo in nanj privezali tri vejice bele omele, naravno oziroma srebrno in zlato obarvane, ki naj bi ponazarjale prehod od revščine k bogastvu. K temu so dodali še vejico bodeče lobodike (*agrifolio*, bot. *Ruscus aculeatus*). Vse so privezali s trakom rdeče barve, ki je ponazarjala obrambno moč. Večkrat so dodajali podobico dimnikarja na lestvi (*špacakaminar na luojtrcah*). Lestev so izdelovali iz trsa odvečnih sanremskih košar. V modi so bile tudi podkve (*klanfe*) iz lepenke zlate barve ali iz črnega žametnega papirja. Izdelovale so jih družine s Krasa, ki so na trg prinašale tudi zimzeleno rastlinje (*zelienje*). Podobne šopke so prinašale tudi ženske iz okolice mesta in še danes so se ohranili podobni šopki, okrašeni z najlonsko pentljo in zaviti v vrečko iz celofana.

V 50. letih so na Proseku moški z zlato ali srebrno barvali bršljanove veje s plodovi, leskove in jesenove veje (*rakle*) z visečimi cvetovi (*bobki*), možino (*gladež*, bot. *Eryngium amethystinum*) in borove storže (*fanciji*). Zimzelene veje so tudi potrosili z bleščicami (*luštrini*).

Na Proseku so 50. letih nekateri gojili pritlikave feferone (*peveruončki*). Zelene plodove so pozlatili in jih skupaj z rumenimi in rdečimi uporabljali za božične aranžmaje, ki so jim skoraj obvezno dodali žitno klasje rdeče in zlate barve.

V 60. letih so bili posebno v modi pajki na pajčevini (*palke na pajčune*). Vlivanje svinčenih pajkov je bilo moško opravilo. Svinec so vlivali v posebne kalupe (*štampeke*), iz tanke žice (*druat*) pa so izdelovali pajčevino. V eni sezoni so pripravili tudi do 350 pajkov.

Na trgu so prodajali veje zimzelene magnolije (bot. *Magnolia grandiflora*), ki so največkrat krasile izložbe trgovin in gosposka stanovanja. Magnolijo so prinašali moški, ki so negovali vrtove tržaških vil. Po tržaški tradiciji so jih obarvali z zlato in srebrno barvo. Ponavadi so temnejše bronasto ali rdeče obarvali zalistnike.

Dobro je šla v prodajo tudi bela omela (*besek*, *viščo*, bot. *Viscum album*). Prosečani so navadno hodili čez mejo na Postojnsko, ker ni bilo težav pri uvozu. Od leta 1985 je deželni zakon zaščitil nekatere samorasle rastline oziroma omejil njihovo trganje. Oblasti so od na biralk in rožnarc zatevale tudi dokazilo o izvoru cvetja ali odkupu, in nekatere so kaznovali z visokimi denarnimi globami.

Tabella 2: Calendario del mercato di fiori

Čas		Vrsta cvetja
POMLAD	Marec	Narcisovke (<i>tromboni</i>) Gorske narcise (<i>jürjevke, bedenice, medenice, mendenice</i>) Zvončki (<i>zgunčki</i>), trobentice (<i>trbientce</i>) in vijolice (<i>vjulce</i>) Mačehe (<i>mačukce, čukce</i>)
	April Cvetna nedelja (<i>uoljčna nedelja</i>) Velika noč (<i>velika nedelja, vuzem</i>)	Gojene vijolice (<i>pitane vjulce</i>) Letne spominčice (<i>spomladanske frgist</i>) Breskvine veje Tulipani Oljčne vejice (<i>samčki, psegjerčki in palme</i>) Oljčne veje (<i>uoljčevna</i>)
	Maj	Potonika (<i>rmene na grm</i>) Perunike (<i>iris bled</i>) Spominčice (<i>prave frgist</i>) Španski bezeg (<i>majence</i>) Turški nageljčki (<i>taužente</i>) Dišeči nageljčki (<i>majnike</i>) Vrtnice (<i>gartrože</i>) Snežne kepe (<i>bale de neve</i>) Potonika (<i>ruse peonije, binkoštna ruoža</i>)
POLETJE	Junij	Bele lilije (<i>lilije uod sv. Antuona</i>) Samorasli nageljčki (<i>douje garuofelčke</i>) in gojeni nageljčki (<i>bjrmance</i>) Materine drobtinice (<i>mandrjanka</i>) Brstična lilija (<i>douja lilija</i>) Sivka (<i>špagieta, lavanda</i>) Ivanjščice (<i>bedevanke, pokovice, margerite</i>)
	Julij	Gladiole (<i>nusi, meči, sablje, spade</i>) Lilije Dalije Plamenke (<i>floks</i>)
	Avgust	Enoletne astre Suhe rože (<i>semprevivi</i>) Volčje jabolko (<i>lampjončke</i>) Vrtni srebrnik (<i>medaje de papa</i>) Mrežica (<i>statiči</i>)
JESEN	September	Navadna tuberoza Gostolista astra (<i>setembrine</i>) Ciklame (<i>čiklame</i>)
	Oktober	Cinije Dalije Krizanteme
	November	Krizanteme (<i>martinke, z rumenimi buabki, goriške, turni, cifa in pajki</i>)
ZIMA	December	Zimzelene veje (<i>zelenje</i>) Zimzelene vejice, klasje in storži (<i>fancłji</i>) Bršljanove, leskove, jesenove (<i>rakle</i>) in magnolijine veje Feferoni (<i>peveruončki</i>) Bela omela (<i>beseke</i>) Mah Veje smreke in jelke Prve narcise (<i>jürejevke, lučke</i>)
	Januar	
	Februar	Vrbove vejice - mačice (<i>mucke</i>) Vrtno hijacinte (<i>cjentne, cjentle</i>)

V božičnem času so ženske s Krasa prinašale mah, ki so ga nabirali tudi otroci. Očiščenega, posušenega in lepo zloženega so kupovale gospe za pripravo jasic. Mah so rožnarce uporabljale skozi celo leto kot podlago za cvetlične aranžmaje. Prinašale so ga ženske v culi iz Trebč in okoliških vasi. Danes prihajajo na trg vreče mahu največkrat iz Slovenije. Januarja in februarja je bilo najmanj dela. Ob nizkih temperaturah so rožnarce cvetje hranile v skladišču in čakale na morebitnega kupca na pragu.

SKLEPNE MISLI

Do druge svetovne vojne, ko je bilo tržaško zaledje pretežno kmečko in življenje njegovih prebivalcev revnejše, je prodaja v Trstu za sleherno družino pomenila nujno in dragoceno priložnost.

Družine iz gosto obljudenega starega mesta, na tisoče istrskih priseljencev, nastanjenih v starem pristanišču, in kupci iz Jugoslavije so v 50. oziroma v 60. in 70. letih preplavljali tržaške tržnice in posredno tudi cvetlične trge.

Zaradi odpiranja trgovin in zaradi spremenjenih družbenih in političnih razmer je veliko tržaških tržnic zamrlo in z njimi cela vrsta potujočih prodajalcev. Do današnjih dni so se kot zadnje ohranile prav branjevke in prodajalke cvetja na Rusem mostu.

Zaradi nizkega števila cvetličarn in manj zahtevnih kupcev je bil cvetlični trg dobro obiskan, cene pa razmeroma nizke. Ostra kontrola davčnih izterjevalcev v 80. letih je cvetličarke in kmetice odvrnila od proste prodaje, medtem ko predstavlja prihod furlanskih cvetličarjev še danes močno konkurenco. Vzporedno s tem so kmetje iz tržaške okolice začeli vse bolj opuščati zemljo in se zaposlovati v mestu.

Danes, ko prihaja cvetje iz Nizozemske in celo iz Afrike, je ponudba rožnarc vse bolj podobna ponudbam cvetličarn in zgodovinska tržnica na Rusem mostu je že izgubila svojo identiteto. Stojnice z oblačili, ki so v 60. letih izpodrinile nekdanje jajčarice, prodajalce kislega zelja, perutnine, kuhanih vampov, masla, mesa, ptičev idr., so v zadnjih letih prevzeli afriški priseljenci in v zadnjem času Azijci. Živilski trg šteje le štiri stojnice in

cvetlični trg štiri, kjer le ena rožnarca nadaljuje družinsko tradicijo. Edina prodajalka sadik in rastlin pa se že nekaj let ne razlikuje od prodajalk rezanega cvetja.

Prodaja cvetja okoliških rožnarc se je v več primerih nadaljevala in razvila z odprtjem cvetličarne v mestu ali domači vasi. Tudi gojenje domačega cvetja se je v nekaterih vaseh še ohranilo in se razvilo v sodobne in tehnološko opremljene vrtnarije.

Zaradi vse večje urbanizacije tržaškega zaledja in zajamčenih skrbstvenih doklad, so izginile nabiralke samoraslih rastlin in prodajalke cvetja na cestah. Domače cvetje prinašajo le še redke tržaške kmetice, medtem ko prihaja predvsem samoraslo cvetje iz bolj oddaljenih krajev Slovenije in Hrvaške.

Tržnica na Rusem mostu se naposled bolj prazni tudi zaradi občinskega načrta, ki predvideva izgradnjo podzemne garažne hiše in odselitev zadnjih stojnic na drugo prodajno mesto. Tudi nedavno prenovljena pokrita tržnica, kjer so ostale še štiri prodajalke cvetja, ne privablja novih kupcev. Če se mestne tržnice vse bolj praznijo, pa se je v zadnjih letih povečalo število novih, primestnih, na katerih se s svojimi dostavnimi vozili pojavljajo novi potujoči trgovci in prodajalci cvetja.

Kljub vsem spremembam tržnice in predvsem cvetlični trgi pritegnejo tako mimoidoče kot tudi turiste, ki se ob pisanih stojnicah nastavijo za spominsko fotografijo. In prav čar, ki ga ohranja ta svojevrstni prostor, bi moral spodbuditi odgovorne, da bi ga tudi v novih časih ovrednotili in nanovo oživili.

Zanemarjena je tudi sama zgodovina tržaških tržnic, kjer se je prodajalo različno blago iz različnih krajev. Tu so se srečevali različni družbeni sloji in pretakali različni narodi in jeziki. To je bil prostor, kjer sta se slovensko podeželje in kozmopolitsko mesto vsakodnevno stikala in živela v soodvisnosti.

Osvetlitev lika rožnarce dopolnjuje pregled drugih ženskih poklicev tržaških okoličank, kot so krušarce, perice in mlekarice, ki so bili že delno obdelani. Potrebno bi bilo raziskati še druge, in sicer prodajalke rib, branjevke, porodne babice, hišne pomočnice, deklet, dojilje, prodajalke pepela in druge, katerih ustna pričevanja ali še samo spomini nanje neizprosno izginjajo.

LE FIORAIE DI TRIESTE E I MERCATI DI FIORI

Kristina KOVAČIČ

Istituto Regionale Ricerca Educativa del Friuli - Venezia Giulia, IT-34127 Trieste, Via C. Cantù 10

RIASSUNTO

Fino alla metà del XX° secolo, quando l'entroterra triestino era agricolo e la vita dei suoi abitanti povera, la vendita dei propri prodotti in città rappresentava un'opportunità preziosa ed una fonte economica di sostentamento essenziale.

Agli inizi del XIX° secolo gli abitanti del circondario rifornivano i mercati di Trieste con ortaggi, vino, legna, agnelli, pollame, lana, formaggio ed altro. Le donne si occupavano della produzione e vendita del pane (krušarce) o del latte (mlekarce), molte erano lavandaie (perice) o prestavano servizio presso le famiglie cittadine. Per molte contadine del Carso e dell'Istria anche i fiori coltivati o raccolti nei campi erano una fonte di guadagno, seppure occasionale.

Alla fine del XIX° secolo soprattutto le donne dei dintorni di Trieste (Rozzol, S. Giovanni, Sottolongera e Barcola) si dedicarono più assiduamente alla coltivazione e vendita dei propri fiori nei mercati o nelle vie di Trieste. Dopo la seconda guerra mondiale, in seguito al progressivo abbandono della vendita del latte, nei villaggi di Contovello e Prosecco intere famiglie si dedicarono alla coltivazione ed alla vendita dei fiori.

Le fioraie (ruožnarce) più intraprendenti avevano una licenza e la propria bancarella nelle piazze dove c'erano i mercati (Piazza del Ponterosso, Piazza Puecher, Piazza Garibaldi, Piazza Goldoni e in seguito dal 1936 al Mercato coperto). Sino al 1980 le licenze per la vendita di fiori erano molto ambite perché, essendo in numero limitato, si "ereditavano" e il mestiere di fioraia si tramandava per intere generazioni.

Altre donne, le cosiddette "piantarce", vendevano stagionalmente in piazza le proprie piantine di ortaggi e fiori, le erbe aromatiche e i mazzi di fiori meno pregiati o spontanei (lavanda, bucaneve, narcisi, ciclamini). Altre ancora avevano una licenza per la vendita ambulante di fiori per le vie della città.

Le donne più povere o delle zone più lontane del Carso e dell'Istria rifornivano le fioraie con fiori e piante spontanee (muschio, felci, rami sempreverdi), ma molte volte vendevano la mercanzia anche in proprio, rischiando qualche multa. In determinate stagioni donne e bambini raccoglievano narcisi o ciclamini, ma anche asparagi selvatici o le cime del tamaro.

In occasione delle ricorrenze pasquali intere famiglie di Prosecco e Contovello intrecciavano i ramoscelli di ulivo abbelliti con le figure di santi e nastrini colorati che la Domenica delle Palme venivano venduti davanti alle chiese di Trieste. In estate invece preparavano dei profumabiancheria di lavanda a forma di martello o di bozzolo da seta (btiki, bozzolai), che venivano venduti alle venditrici di erbe aromatiche (venderigule) o alle venditrici di piantine.

Il mestiere della fioraia era molto faticoso, ma l'aiuto della famiglia nella coltivazione e la vendita diretta lo faceva diventare molto redditizio. Nella seconda metà del XX° secolo molte fioraie aprirono il proprio negozio di fiori in città.

Fino agli anni Settanta il mercato offriva una varietà maggiore di fiori freschi, a prezzi più vantaggiosi, rispetto a quanto si poteva trovare nei negozi, che comunque non erano molto diffusi. Fino al 1985 il mercato di fiori era molto frequentato anche da acquirenti d'oltreconfine ed i clienti locali erano meno esigenti. Molti fiori venivano acquistati per la casa, l'ufficio, il cimitero o come regalo per gli onomastici; e un grande affare per le fioraie era rappresentato anche le tipiche ghirlande per i funerali.

Con l'apertura di negozi in città ed in seguito delle mutate condizioni economiche e politiche, molti mercati e venditori all'aperto scomparvero. Le ultime venditrici tipiche rimaste fino ai nostri giorni sono proprio le fioraie e le venderigole di Piazza del Ponterosso e del Mercato coperto.

Già a partire dagli anni Sessanta, gli abitanti più giovani dei dintorni di Trieste trovarono impiego in città abbandonando l'agricoltura e la coltivazione dei fiori. Con i contributi assistenziali e le pensioni minime assicurate a metà degli anni Settanta le fioraie più anziane smisero di lavorare fino a tarda età, le donne dei paesi abbandonarono la raccolta dei fiori spontanei e in città scomparvero le venditrici ambulanti. I controlli fiscali negli anni Ottanta influirono negativamente sulla vendita libera e l'arrivo dei fioricoltori friulani con prezzi concorrenziali danneggiò ulteriormente il mercato locale.

Anche l'offerta mutò notevolmente; alle bancarelle si potevano acquistare fiori sempre più pregiati e confezionati elegantemente, che ridussero la domanda di fiori semplici di produzione locale e di fiori di campo.

Oggi il mercato di Piazza del Ponterosso conta ormai le ultime bancarelle di fiori, frutta e ortaggi, e quelle di abbigliamento sono da qualche anno gestite da venditori africani e asiatici. Il futuro progetto di un parcheggio sotterraneo farà definitivamente sparire l'ultimo mercato storico in piazza di Trieste. Un tempo luogo importante di

vendita e di scambio fra vari ceti sociali, dove confluivano popoli e lingue diverse, luogo in cui il vasto entroterra agricolo sloveno veniva a contatto giornalmente con la città commerciale e cosmopolita, vivendo in simbiosi e reciproco sostentamento.

Parole chiave: Trieste, entroterra, sloveni, XX° secolo, raccolta, floricoltura, mercati di fiori, venditrici di fiori

VIRI IN LITERATURA

- Belak Bratina, Š. (2000):** Štefaniya Belak Bratina (*Pr Slekče*), r. 1914, Barkovlje. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Brišček, M. (2000):** Marija Brišček (*Pr Nažuoneh*), r. 1936, Judovec, Barkovlje, prodajalka cvetja. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Ciani, N. (2000):** Neda Ciani, r. 1947, Prosek, knjižničarka. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Cibic, A. (2000):** Adriana Cibic (*Čibčeva*), r. 1939, Prosek, šivilja. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Čok, A. (2000):** Angela Čok (*Županova*), r. 1936, Lonjer, kmetica. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Furlan, A. (2000):** Aleksander Furlan (*Sandrin*), r. 1934, Barkovlje, pristaniški delavec. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Irma (2000):** Irma, Pliskovica, gospodinja. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Kranjec Ghersin, M. (2000):** Marija Kranjec Ghersin, r. 1923, Podlonjer, gospodinja. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Orel, S. (2000):** Srečko Orel (*Pr Sabljetovih*), r. 1927, Prosek, cvetličar. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Pertot, M. (2000):** Marinka Pertot (*Od Picaferajo*), r. 1944, Barkovlje, profesorica biologije. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Regent, M. (2000):** Marino Regent (*Od Bjrsca*), r. 1939, Prosek, elektičar. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Sarti, M. (2000):** Marina Sarti, Podlonjer, r. 1944, prodajalka cvetja. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Supan Grusovin, G. (2000):** Giovanna Supan Grusovin (*Nina Šoceva*), r. 1918, Podlonjer, delavka. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Terčič Husu, Z. (2000):** Dora Terčič Husu (*Dorka Terčičeva*), r. 1912, Prosek, prodajalka cvetja. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Ukmar Blažina, M. (2000):** Marija Ukmar Blažina (*Mara Trebunačeva, Od Pineka*), r. 1929, Prosek, prodajalka cvetja. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Vouk, V. (2000):** Viviana Vouk, r. 1944, Greta, prodajalka cvetja. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- Zavadlav Vodopivec, E. (2000):** Eleonora Zavadlav Vodopivec (*Pr Gučevah*), r. 1942, Kontovel, učiteljica. Ustno izporočilo. Rokopis pri avtorju.
- AST. OEC** - Archivio di Stato di Trieste: Operato dell'Estimo catastrale della Comune di Banne, Trebbich e Optschina (1830), (Catasto Franceschino - Elaborati Catastali, 1556, 1551, 954).
- BCT. AGS** - Biblioteca Civica di Trieste: Almanacco e guida schematica di Trieste (1880). Trieste, 174.
- CMSA** - Civici Musei Storia e Arte di Trieste: (Archivio fotografico) 23018, XII/2783; 10/2571; 23017; 500/1114.
- OZE** - Odsek za zgodovino in etnologijo v Trstu. Fotografski arhiv Maria Magajne.
- Cortese, D. (1995):** Divja hrana. Ljubljana, Kmečki glas.
- Coslovich, M. (2000):** La storia di Savina. Milano, Mursia, 15-18.
- Doria, M. (1991):** Grande dizionario del dialetto triestino. Trieste, Edizioni Trieste oggi, 779.
- Generini, E. (1884):** Trieste antica e moderna. Trieste, Editrice Morterra e Comp.
- Godina Verdelski, J. (1870):** Opis in zgodovina Tersta in njegove okolice pa še marsikaj družega o slavlanskih zadevah. Trst, Tisk Austrijskega Lloydja, 105.
- Kovačič, K., Valentincič, N. (eds.) (1998):** Rožnarce s Ponterossa. Etnološki vidofilm, 29 min. Ljubljana, Slovenski etnografski muzej - Audiovizualni laboratorij ZRC SAZU.
- Poldini, L. et al. (1989):** Botanični vrt Carsiana. Uvod v kraško floro in vegetacijo. Trst, Tržaška pokrajina.
- Radovič, J. (2000):** Na Kontovelu. Trst, Gospodarsko društvo na Kontovelu, 161-162.
- Vardjan, F. (1989):** Rezano cvetje. Ljubljana, Kmečki glas.
- Židov, N. (1994):** Ljubljanski živilski trg: odsev prostora in časa (1920-1940). Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Ljubljana, Viharnik.

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2001-10-22

UDK 159.92:379.8-053.6

DEKONSTRUKCIJA MLADINE, PONIKANJE SCEN IN PROVINCIALIZEM V DEVETDESETIH

Tanja RENER

Fakulteta za družbene vede, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: tanja.rener@guest.arnes.si

Mirjana ULE

Fakulteta za družbene vede, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: mirjana.ule@uni-lj.si

IZVLEČEK

Prispevek prinaša sintetični pregled oblikovanja mladinskih skupinskih stilov in mladinskih scen ter subkultur v povojnem obdobju, predvsem v sedemdesetih in osemdesetih letih. Devetdeseta leta so videti drugačna, mladina (in mladost) se ukinja tako, da se njene značilnosti (dinamizem, prožnost, vitalnost) prenašajo na ostalo populacijo, predvsem na tiste, ki hočejo biti socialno uspešni, in obratno, značilnosti "odrasle populacije" (individualizem, tekmovalnost, storilnost) postajajo vsakdanjik mladih. V drugem delu prispevka so predstavljeni temeljni rezultati raziskave o prostem času mladih v Ljubljani; na koncu je poudarjena ugotovitev o nujnosti ohranjanja in vzpodbujanja avtonomnih prostorov dejavnosti mladih, če naj mesta ostanejo mesta in ne anemične provincialne tvorbe.

Ključne besede: mladina, subkultura, mladinski stili, scene, prosti čas

SGRETOLAMENTO DEL CONCETTO DI GIOVENTÙ, SCOMPARSA DEL MONDO GIOVANILE E PROVINCIALISMO NEGLI ANNI NOVANTA

SINTESI

Il contributo presenta una sintetica rassegna dei comportamenti di gruppo, del mondo e della sottocultura giovanili nel dopoguerra, specie negli anni Settanta e Ottanta. Gli anni Novanta sono diversi: i giovani (e la gioventù) sono annichiliti dal trasferimento delle loro peculiarità (dinamismo, flessibilità, vitalità) ad altri segmenti della popolazione, soprattutto a coloro che puntano al successo sociale, e, al contrario, le peculiarità della "popolazione adulta" (individualismo, competitività, produttività) diventano aspetti quotidiani dei giovani. Nella seconda parte del contributo sono presentati i risultati di una ricerca sul tempo libero dei giovani a Lubiana. Alla fine è sottolineata la necessità di mantenere e stimolare spazi autonomi di attività per i giovani, se le città vogliono restare città e non soltanto anemici e provinciali agglomerati urbani.

Parole chiave: gioventù, sottocultura, comportamenti giovanili, mondo giovanile, tempo libero

Nekoč je bila mladina ...

Kot vsak družbeni dosežek tudi sociokulturno osamosvajanje mladine ni samo po sebi umevno. Je rezultat kompleksnih zgodovinskih dogajanj in socialnih nasprotij ter vztrajnih in napornih prizadevanj posameznikov in posameznikov ter skupin. Zato tudi obstoj posebnega in relativno avtonomnega mladinskega sveta ne more biti samoumeven. Gre za krhko stvaritev, ki se lahko hitro izniči, mladinske kulture pa se brez posebnega odpora in brez razlik zlijejo v amorfnost zmes množičnih kultur. To je še zlasti aktualno tveganje v tako imenovanih postsocialističnih družbah, ki so se enako kot v zahodnih družbah soočale z različnimi oblikami uporniške, disidentske, alternativne mladine. Če za osemdeseta leta brez pretiravanja lahko rečemo, da je šlo za "herojsko obdobje" civilnodružbenih pobud, projektov in gibanj, ki so bila mladinska ali pa so si mladinskost nadevala kot zaščitni oklep, so devetdeseta leta v Sloveniji v znamenju prvobitne akumulacije kapitala. Nosilci procesov kapitalizacije postsocialističnih družb, ki se odvija pod različnimi nazivi lastninjenja, privatizacije, uvajanja tržnih meril ipd., preprosto nimajo posluha za subtilne in hitro spremenljive oblike mladinskih kultur, če jih ni mogoče hitro vpeti v lastne profitne interese. Prav nasprotno, (novi) nosilci kapitalske moči si prizadevajo, da bi kar največ mladih pač potisnili v množico neproblematičnih porabnikov in porabnikov.

Mladinska kultura povojnih mladih generacij je primer generacijske kulture kot vrstniške kulture, ki ji je uspelo prekorati lokalne in starostne omejitve in postati (vsaj delno) "splošna kulturna dobrina". To, kar dviga gibanja v mladinskih vrstniških kulturah v drugi polovici dvajsetega stoletja nad meje vsakokratne in lokalne vrstniške kulture, jih posploši do nadgeneracijske veljave in obenem mladim zagotavlja vsaj relativno avtonomnost lastnega mladinskega sveta, so po mnenju mnogih avtorjev javni skupinski stili.

Poudarek je na javnih stilih, torej na tem, da ne ostajajo partikularni in lokalni stili, temveč segajo v vso mlado generacijo in presegajo slojevske, spolne in starostne meje, saj si jih pogosto prilastijo tudi generacije odraslih.

Mladinski kulturni stili kot vzorci vedenja, imidža, govora, so se napajali ob zelo različnih virih, iz konteksta iztrganih segmentih preteklih zgodovinskih obdobj, novih tehničnih napravah in možnostih, množičnih srečanj mladih iz različnih dežel in kultur, simbolov in lokalnih stilov obrobni, potisnjenih skupin, tradicij skrivnih združenj, pa tudi ob posnemanju, ironizaciji, travestijah in parodijah oblasti in družbenih elit. Ni torej pomemben izvor stila, pač pa učinek na vrstnike, neko novo splošno sporočilo in prepoznavno znamenje novih identitetnih razločevanj.

V sedemdesetih letih je D. Hebdige v svojih analizah

mladinskih (sub)kultur opozoril na specifično kreativnost v oblikovanju stilov. Naslonil se je na strukturalistično estetiko in od tam prenesel pojem "brkljarije" (bricolage). Gre za na videz kaotično mešanje različnih stilskih elementov v novo, za dominantno kulturo nenavadno in izzivalno povezavo. Stilski elementi subkultur izvirajo iz različnih predmetov vsakdanje rabe. V procesu brkljanja pa jih tvorci stila iztrgajo iz njihovih prvotnih vsakdanjih kontekstov. Tako se pojavijo na novem, največkrat "nemogočem" mestu, ki pa postane združevalno mesto določene subkulture (Hebdige, 1979).

Subkulturni oblikovalci stilov zavračajo vsakdanji red stvari na več ravneh: prisvajajo si vsakdanje predmete, ki so značilni za uporabo drugih socialnih skupin, kot jim konkretni tvorec stila pripada, dajejo nov pomen predmetom, ki je nasproten utečenemu pomenu, kombinirajo reči, ki v splošni rabi ne sodijo skupaj, jih uporabljajo ob "napačnem času" na "nepravem mestu", nasproti "nepravim osebam" itd.

Oblikovanje javnih mladinskih skupinskih stilov je proizvedlo pomembne točke odpora mladinskih kultur proti pritiskom trga, komercializacije ali proti političnim pritiskom. Nasproti nedvomnim manipulacijam z mladino prek trga je predstavljalo oblikovanje novih stilov ravno nasprotno strategijo, namreč manipuliranje s trgom. Seveda sta se obe strategiji pogosto ujeli in najpogostejše je zmagala močnejša. Množična potrošnja in množična kultura sta hitro odkrivali tržno privlačnost mladinskih skupinskih stilov, tako da naravnost prežita na stilske novosti in jih ponujata v raz/prodajo (Firth, 1986). V najnovejših dogajanjih v zvezi s t.i. protiglobalizacijskimi gibanji lahko pričakujemo, da bo prav kmalu prišlo do "kapitalsko tržnega protiuudara": pojavila se bo množica modnih dodatkov in oblačil s komunistično-anarhičnimi znaki, sporočili, barvami. Učinek bi naj bil dvojen: ekonomski, se pravi komercialni dobiček od množične prodaje "trends", in političen, se pravi kraja socialno subverzivne simbolike in njeno uverženje v neproblematično pop kulturo.

Večino materiala za nastanek (subverzivnih) subkulturnih stilov je nudila mladim sama standardizirana mladinska kultura: neproblematično mladinsko kulturo so preobračali in ironizirali. Stilska politika vsakdana je bila za mlade obenem simbolno posredovana kritika družbe in področje umika za vse skupine mladih, ki jim je bil onemogočen dostop do področij družbene moči.

Mladinski "prostočasni" avtonomni svet je resda lahko zaživel šele tedaj, ko ni bilo zunanjih motenj (šole, dela, družinskih vplivov), v prostem času po šoli, ob koncu tedna, med počitnicami, vendar sta prav ustvarjanje stilov in bolj simbolno kot realno povezovanje mladinskih aktivnosti v mladinske scene omogočila preseganje časovnih omejitev.

Scene ob iznajdbi javnih skupinskih stilov pomenijo nadaljnji korak v oblikovanju relativno osamosvojenega življenjskega sveta mladih.¹ Pomenijo socialne, pol-

formalne prostore, kjer se oblikujejo in potrjujejo življenjski stili posameznikov in skupinski stili mladih. Običajno se scene oblikujejo okoli kake ključne dejavnosti v prostem času, kot so šport, računalniške igre, glasba... Gre za javna zbirališča ljudi, kjer so po možnosti vsi prisotni tudi aktivni udeleženci dogajanja. Ključna dejavnost v scenah je največkrat dostopna mnogim zainteresiranim in ni niti zelo ekskluzivna niti predraga.

Kar opisujemo, je za mladinske stile in scene veljalo na sploh, a tudi v Sloveniji in na prostoru nekdanje Jugoslavije, najbrž pa bi bilo bolje govoriti v pretekliku. Devetdeseta leta so videti drugačna.

Spremembe v mladinskih (sub)kulturah v devetdesetih

Novost devetdesetih je ukinjanje mladine in mladosti, toda paradoksalno tako, da se nekatere pomembne značilnosti mladosti razširjajo na vse generacije in na vse življenje. Med njimi je na prvem mestu potreba po stalnem izobraževanju, samooblikovanju, nenehnem redefiniranju lastne identitete in oblikovanju svojega življenjskega stila. Navedene značilnosti so doslej pripadale predvsem mladim oziroma mladostnemu moratoriju, danes pa se jim mora podrežati vsakdo, ki želi biti uspešen v modernih poindustrijskih družbah. Zato se v devetdesetih po eni strani izgublja potreba po specifičnem mladinskem svetu in posebnih vrstniških subkulturah, po drugi strani pa se ravno kulturno najbolj produktivni dosežki mladinskih (sub)kultur razširjajo na vse generacije. Mladinske (sub)kulture naj bi se izčrpale zaradi naslednjih razlogov:

- Pojem subkulture sugerira, da gre za sisteme, ki ležijo "pod" domnevno splošno sprejeto "elitno" kulturo, kar v devetdesetih ne ustreza več dejstvu.
- Pojem subkulture sproža neustrezne asociacije in briše razliko med primarnimi, "avtentičnimi" subkulturami in modnimi kulturami ter modnimi trendi, ki so posredovani s pomočjo kulturne industrije in trga. Opraviti imamo z množico prehodov in vmesnih oblik k "skupni kulturi", s pluralnimi, v načelu enakovrednimi in enako pomembnimi dosežki in stilskimi oblikovanji onkraj emancipatornih, opozicijskih in socialno protestniških dejanj, ki jih ni mogoče več tlačiti v pojem subkulture.
- Obstoječih mladinskih stilskih oblik ni mogoče natančno prostorsko, socialno ali politično lokalizirati. Obstajajo kot (delno) komercialne, neredko profitarne, delno sociopolitične oblike dejavnosti, vendar tako, da jih ni mogoče uvrstiti v socialno enoznačne okvire. Večinoma gre za internacionalne pojave

oblike različnih hedonistično-afektivnih oblik samopotrjevanja. Uporabljajo različne "citate" minulih subkultur in jih ponovno mešajo v nove stile. Zmanjšuje se izzivalna in kritična moč novih stilskih oblik in zmanjšuje se razlika do povsem komercialno etabliranih stilskih imitacij. Res pa je, da tudi danes novi originalni stilski pojavi prebijajo komercializacijo njihove potrošnje in mehanizme modnega trženja.

- Za mladinske stilske oblike je tudi v devetdesetih značilno poudarjanje samostojnosti mladih ljudi, a predvsem potrošniške samostojnosti. Kljub univerzalnemu sporočilu so sedanje mladinske kulture vselej le prehodne narave; obvladujejo prehod od mladosti k odraslosti. Z razliko od osemdesetih ne gre več za spreminjanje družbe, pač pa za samospreminjanje.

Kljub včasih močnim skupnim doživetjem in skupnim izkušnjam mladinske kulture ponujajo predvsem individualne rešitve. Nobene razlage pomenov, ki jih ponujajo mladinske kulture, niso zaključene in navodila za ravnanja niso zagotovljena. Čeprav so v njih posamezniki, ki jim postane vključenost v mladinsko kulturo vseživljenjsko početje, je za večino mladih to le prehodno obdobje. Kdor pristaja na eno od njih, pogosto pristaja ali simpatizira tudi z drugimi oblikami mladinske kulture.

V mladinskih scenah so medsebojni stiki intimni in intenzivni, vendar niso trajni. Zato trenutno uspešne scene hitro zastarevajo in jih nadomeščajo nove, bolj aktualne, času primernejše. Edina stabilnost je stalnost nenehnega spreminjanja.

Mladinske scene danes niso nikakršna "domovina", saj ne nudijo stabilnih življenjskih oblik in ne ponujajo nikakršnih čvrstejših življenjskih orientacij. Baacke in Ferchoff menita, da se tako kaže zgodovinska preseženost mladinskih (sub)kultur (Baacke, Ferchoff, 1993, 435). Mladinske scene seveda še izdelujejo inovacije na področju oblikovanja stilov in samouvrščanja, v tem je njihova ustvarjalnost in tudi kritična produktivnost, a ne zagotavljajo nikakršnih stabilnih in čvrstih prehodov iz mladostnega moratorija. Namesto kontinuitete in identitetne stabilnosti ponujajo kontingenco, relativiziranje, začasnost in nomadskost vseh identitetnih tvorb.

Obeti individualizacije življenjskih stilov vodijo do zelo različnih realizacij, ki segajo od poudarjeno subjektivne refleksivne drže posameznikov do narcisistične površinsko strukturirane individualnosti, ki sloni na infantilnem jazu in nadjazu. Prvim ustrezajo angažirane

1 O relativno osamosvojenem življenjskem svetu mladih govorimo zato, ker ne gre pozabiti trajnih robnih pogojev njihovega življenja, to je ekonomske odvisnosti od staršev ter od institucij odrasle družbe. Devetdeseta leta so prinesla več, ne manj ekonomske odvisnosti mladih, še posebej v tranzicijskih državah, kar je mogoče spremljati v socialno demografskih indikatorjih, kot so povečana brezposelnost mladih, podaljševanje šolanja, podaljšano življenje s starši (Lat faza), kasnejši prehodi v starševstvo.

oblike mladinskih scen, drugim nekritično identificiranje socialnih mankov in kriz z individualnimi, in od tod hitenje za tržno mamljivimi ponudbami "nadomestne subjektivnosti" v duhovnosti, psihoboomih, ezoteriki... na eni strani ali zadovoljstvo s hipnimi užitki na drugi.

Vrstniške skupine in mladinske scene zato pogosto učinkujejo kot začasne socialne maternice, kot prostori pobegov in zavetja pred zahtevami širšega sveta, ki v visoko tekmovalni družbi zanesljivo niso majhne. Vrstniške skupine in mladinske scene ne delujejo več toliko kot formativna okolja, v katerih se posamezniki "gradijo", pač pa bolj kot okolja predaha in terapije. V vrstniških mladinskih scenah posamezniki iščejo simbiotsko bližino in se izogibajo zahtevnejšim razmerjem z drugimi kot neodvisnimi posamezniki. Tipičen primer take scene je sodobna rave kultura, za katero so značilni množičnost, glasba, ples, neagresivnost in neproblematiziranje. Njeno socialno vezivo je "prepustiti se in izključiti se", njeno kemično pomagalo je MDMA.

Nekatere značilnosti mladinske kulture in prostega časa mladih v Ljubljani

V letu 1998 smo v Centru za socialno psihologijo - študije mladine opravili empirično raziskavo prostega časa mladih ljudi na podlagi vzorca mladih ljudi v Ljubljani.² V nadaljevanju bomo navedli nekatere najpomembnejše značilnosti preživljanja prostega časa

mladih ob koncu devetdesetih let, ki nakazujejo ponikanje kolektivnih mladinskih kulturnih scen.

Prva splošna ugotovitev, ki izhaja iz podatkov naše raziskave in je domala identična z ugotovitvami predhodne raziskave o vrednotnih orientacijah mladih ljudi v Ljubljani, je, da so mladi ljudje izrazito usmerjeni vase in v lastne življenjske svetove kratkega dometa (družina, prijateljstvo). To, kar jih zanima, kar se jim zdi pomembno, kjer se srečujejo s stiskami, kar jih veseli in kjer so se edino pripravljeni bolj dejavno vključevati, so mikro okolja neposrednega vsakdanjega življenja. Širše socialne mreže, abstraktnejši makro svetovi (religija, politika, delo, zaposlovanje) so zanje pomembni le toliko in takrat, ko neposredno posežejo in odzvanjajo v njihovih življenjskih izkušnjah.

Mladi ljudje seveda niso homogena populacija. V obdobju adolescence, ko so življenjske izkušnje goste in intenzivne, bi lahko pričakovali, da bodo razlike v mnenjih, stališčih in orientacijah opazne že na ravni nekajletnih starostnih razlik. Naši podatki tega niso potrdili. V vzorec smo zajeli tako osnovnošolce (8. razred) kot srednješolce (2. in 3. letnik) in ugotovili, da tako rekoč ni ničesar, kar bi pomembno razlikovalo ene od drugih. Taka ugotovitev najbrž potrjuje tezo, da se obdobje mladosti razteza tako navzdol kot navzgor.

Naši podatki ne podpirajo moralizirajočega in pokroviteljskega ideologema o egoistično, samovšečno in brezvrednotno naravnani mladi generaciji. Informacije,

Tabela 1: Spodaj je naštetih nekaj stvari, ki so lahko pomembne v življenju oziroma h katerim težimo. Za vsako od njih označi, kako pomembna je zate tako, da obkrožiš znak x v ustreznem stolpcu. (Vsi odgovori so v procentih).

Table 1: Stated below are some of the things that can be important in our life or which we long for. For each of them indicate how important it is to you by encircling mark x in suitable column. (All answers are in %).

		Zelo velja	Srednje velja	Sploh ne velja
1.	Imeti moč nad drugimi	11,6	50,5	37,9
2.	Svoboda delovanja in mišljenja	81,4	17,6	1,0
3.	Red in stabilnost v družbi	63,0	34,0	3,0
4.	Vznemirljivo življenje	47,2	46,1	6,7
5.	Materialne dobrine, denar	48,1	46,9	4,9
6.	Varnost mojega naroda	57,9	33,4	8,7
7.	Ustvarjalnost, originalnost	48,8	45,1	6,2
8.	Mir v svetu brez vojn in konfliktov	83,0	14,0	3,0
9.	Ohranjanje tradicionalnih vrednot	32,3	54,2	13,5
10.	Varnost moje družine	91,3	7,9	0,8
11.	Varovanje narave	71,3	26,8	1,9
12.	Biti avtoriteta, voditelj/ica	15,7	57,4	26,9
13.	Resnično prijateljstvo	93,4	6,3	0,3
14.	Svet lepega, lepa narava, umetnost	60,0	36,0	4,0
15.	Zdravje, dobro počutje	93,9	5,3	0,8

2 V raziskavo smo zajeli dve starostni skupini mladih, 489 oseb v starosti 14 /15 let (zadnje leto osnovne šole) in 412 oseb starih 17 let (2. in 3. razred srednje šole). Raziskavo je financiral Urad za mladino mesta Ljubljana.

Tabela 2: Pomisli na običajni delovni dan v tednu. Koliko časa (v urah) poleg šole porabiš za spodaj naštetih dejavnosti? (Vsi odgovori so v procentih).**Table 2: Think of an ordinary day in the week. How much time (in hours) do you spend, apart from that for school, for the activities listed below? (All answers are in %).**

		Manj kot 1 - 2 uri	Več kot 1 uro	2 uri	Ne delam tega
1.	Učenje in priprava na šolo	31,1	45,0	20,6	3,4
2.	Gledanje TV	17,8	36,4	41,2	4,3
3.	Poslušanje glasbe	36,4	26,1	32,8	4,6
4.	Delo z računalnikom	28,6	13,5	11,7	46,1
5.	Pomoč doma v gospodinjstvu	55,6	17,8	5,2	21,4
6.	Dodatne izvenšolske dejavnosti	15,1	23,4	19,9	41,5
7.	Ukvarjanje s športom	24,7	30,1	26,3	19,0
8.	Sem zunaj s prijatelji/cami	24,1	33,0	34,5	8,4
9.	Branje, dopisovanje	41,5	16,3	5,4	36,8
10.	Lenarjenje	35,1	18,2	27,8	18,9
11.	Drugo	4,3	4,0	6,7	17,5

ki smo jih dobili, prinašajo drugačno podobo o mladih, da so namreč osebno in socialno občutljivi, da cenijo moralne vrednote in so se pripravljeni dejavno vključevati v neposredna socialna okolja.

Večina mlade populacije našega vzorca je videti socialno integrirana na šolski, družinski in zunajšolski ravni. Večina mladih hkrati sporoča, da so močno obremenjeni s šolskimi ter s šolo povezanimi dejavnostmi, ki jih občutijo kot prevelik obremenilni pritisk. Ko smo jih namreč vprašali, kaj predstavlja v njihovem življenju največji problem, s čim imajo največ težav, so odgovorili, da so to preveliki pritiski v šoli (46,9% vprašanih), ki v kombinaciji s "starši preveč pričakujejo od mene" (20,1%) najbrž ne govorijo o brezskrbnih in sproščenih mladih ljudeh. Zato postaja vprašljiv sam koncept ali vsaj poimenovanje "prostega časa" kot prostega. Prosti čas je v najbolj vsakdanjem dojemanju tisti del časa, ki naj ga posameznik oblikuje prosto, torej ne vezano na siceršnje delovne, izobraževalne ali kake druge vezanosti, pričakovanja, dolžnosti, obremenitve. Tako razumljenega prostega časa imajo anketiranci malo, si ga pa želijo, vendar ostajajo njihove želje neartikulirane in nespecifične.

Prosti čas mladih ljudi je torej predvsem v funkciji "vezanega časa", v našem primeru šolskega dela in obveznosti ter nekaterih obšolskih dejavnosti, ki niso toliko sprostilne, rekreativne in prostočasne, kolikor v funkciji individualnih biografskih projektov za ne še natančno definirani, pa vendar vezani, produktivni, ciljni, bodoči "delovni čas".

Če odštejemo učenje in priprave na šolo, so najbolj pogoste oblike preživljanja prostega časa mladih ljudi v Ljubljani izrazito "pasivnega" (sprostilnega?) značaja in kažejo na dokaj pasivno uporabo predvsem elektronskih medijev. Tako preživljanje prostega časa je treba po našem mnenju razumeti kot potrebo po nezahtevnem, čim manj angažiranem in razbremenjujočem počitku v

klasični maniri obnavljanja lastnih (delovnih) sil. Tak način govori o umanjkanju volje, moči in možnosti za bolj dejavne in zahtevnejše posege v lastno življenje in gre vstric s težnjami o odnosnih minimalizmih, značilnih za dobršen del mlade populacije. O tem govorijo podatki iz tabele 2.

Zanimiva je informacija o tem, da je v zvezi s prostočasnimi ponudbami v Ljubljani, če odštejemo tožbe o tem, da je prostega časa premalo, našim anketirancem večinoma dobro tako, kot je. Izstopa le njihova želja po ukvarjanju z ekstremnimi športi, kar razumemo kot fantazijski pobeg, željo po adrenalinskih izletih, ki se jim redko uresničujejo in se zanje v resnici niti ne trudijo. Drugače rečeno, mladi ne izražajo kakih posebnih želja o bistveno več ali bistveno drugačnih prostočasnih ponudbah. Njihova ocena je lahko do neke mere realistična, vendar bolj v tem smislu, da že za obstoječe možnosti - pa naj bodo kakršnekoli že - nimajo dovolj možnosti (časovnih, manj finančnih ali prostorskih). Možno pa je tudi - in to smo v interpretacijah poudarili - da postaja problematična že sama artikulacija želja pri mladih ljudeh.

Na vprašanje ni odgovorilo 9,8 procentov anketirancev.

Tabela 3: Kaj v Ljubljani najbolj pogrešaš? Obkroži en odgovor. (Vsi odgovori so v procentih).**Table 3: What do you miss most in Ljubljana? Encircle one answer only. (All answers are in %).**

1.	Zabavišni park	17,1
2.	Velik mladinski center	15,7
3.	Manjše mladinske klube po soseskah	12,4
4.	Piste za "skejte" in "rolerje"	6,8
5.	Primerna športna igrišča	19,7
6.	Nič, dobro je tako kot je	21,9
7.	Drugo	6,4

Tabela 4a: Če da, v kateri dejavnosti bi najraje sodeloval/a oziroma že sodeluješ? Obkroži en odgovor. (Vsi odgovori so v procentih).

Table 4a: If the answer is yes, in which activity would you like to participate most (or are already participating)? Encircle one answer only. (All answers are in %).

1.	Pomoč vrstnikom/cam pri učenju	16,8
2.	Pomoč prizadetim ljudem	10,9
3.	Svetovanje vrstnikom/cam v težavah	21,7
4.	Pomoč starejšim ljudem	10,5
5.	Pri urejanju prostorov za našo zabavo	33,1
6.	Urejanje narave, ekološko udejstvovanje	0,9
7.	Drugo	6,1

Nujno je ohranяти in vzpodbujati dejavnosti mladih, če naj mesta ostanejo mesta.

If towns are to remain towns, the activities of the young should implicitly be sustained and stimulated.

V sodobnih javnih diskurzih o mladini je pogost moralistični poudarek, da so mladi nezreli individualisti, ki so narcisistično zazrti vase in jih vodijo le še osebni hedonistični interesi. Prav zato toliko bolj mislimo, da ne smemo spregledati relativno zelo visoke pripravljenosti mladih za vključevanje v prostovoljne aktivnosti. Ne glede na to, da je tako visoka pripravljenost prav lahko predvsem verbalnega značaja, predstavlja pomemben socialni kapital. Naši podatki kažejo, da je prostovoljni potencial mladih izrazito vrstniško usmerjen: sodelovali bi v urejanju prostorov za lastno zabavo, pri učni pomoči vrstnikom in pri svetovanju vrstnikom. Hkrati na več mestih v naši raziskavi sporočajo, da veliko bolj od formaliziranih in profesionaliziranih dejavnosti cenijo neformalne osebne socialne mreže in jim zaupajo.

Tabela 4: Tudi v Sloveniji se v zadnjem času razvijajo številne prostovoljne aktivnosti. Ali bi bil/a pripravljen/a sodelovati v kateri od njih? Obkroži en odgovor. (Vsi odgovori so v procentih).

Table 4: In Slovenia, too, numerous voluntary activities have been developed recently. Would you be prepared to take part in any of them? Encircle one answer only. (All answers are in %).

1.	DA, bi sodeloval/a	56,6
2.	DA, že sodelujem	5,0
3.	NE, ne bi sodeloval/a	38,4

Zdi se torej, da so mladi Ljubljančanke in Ljubljančani socialno in solidarnostno, ne pa tudi politično naravnani in da so zanje značilni resignacija, apatija in umik v zasebnost. Podatki o ljubljanski mladini so pokazali izjemno indiferenten odnos do vseh subkulturnih stilov (večinski odgovor na vprašanje, kakšen je njihov odnos do različnih subkulturnih stilov, je bil "vseeno mi je zanje"). Prevladujejo "elektronske oblike" pristočnih dejavnosti (gledanje televizije, poslušanje glasbe, telefoniranje) in opazne so nizke težnje po originalnosti in vznemirljivem življenju. V takem primeru je oblikovanje mladinskih skupinskih stilov zgolj izražanje občutij, odvisno od vsakokratne industrijsko ustvarjene mladinske potrošnje, ne pa kreacija novih pomenov in simbolov. Večinsko držo ljudi, ki smo jih anketirali, bi lahko izrazili kot "stvar me ne zanima, pustite me (nas) na miru". Zato tudi bolj cenijo mir, varnost, domačnost kot pa tveganja, sprejemanja izzivov, dinamično življenje.

Nekdanja družbena gibanja mladih so se porazgubila v zasebne anonimnosti ali prešla v institucionalno politiko raznih strankarskih podmladkov. Ta dogajanja so najbolj značilna za urbano mladino v večjih mestih, kjer je bila mladina bolj aktivna. Mladi so se znašli v razpotju med frustracijami brezperspektivnosti in imidžem urbanega življenja in za sedaj raje ostajajo v varnih mejah vsakdanjega potrošništva, šol in množične kulture.

Vendar nas opažanja o relativni apatiji pri sodobni slovenski mladini ne smejo zavesti v sklep, da je kulturne ali politične produkcije mladih v Sloveniji konec. Sedanji sociopolitični vakuum prej lahko pripišemo odsotnosti relevantnih generacijsko pomembnih organizacij (formalnih in neformalnih), ki bi zmogle prevesti izraze protesta in kritike do ravni javnega in simbolno pomembnega izraza. Mislimo, da je tako stanje posledica že nekaj časa trajajoče odsotnosti avtonomnih civilnodružbenih pobud, ki bi se ne vklapljele takoj v strankarske aritmetike in v dominantne spopade za delitev oblasti v Sloveniji.

Zato sedanje apatije in večinskega nezanimanja mladih za aktivnejše poseganje v svet okrog sebe ne moremo pripisati neposredno njim samim, temveč prej družbenemu kontekstu in političnemu močvirju, v katerem živijo. Tu lahko že majhna "motnja" v sedanjem toku slovenske politike ali simbolno pomenljivo dogajanje med mladimi spremenita sedanjo na videz stabilno letargijo in se zopet prebije v ospredje (seveda spet le začasno) kritik in socialnih zahtev.

Kulturna in politična pasivnost mladih se zlasti pozna v mestih, kajti prav javne dejavnosti mladih ljudi dajejo osnovni ton in potrebno raznovrstnost urbanemu življenju. Brez tega se urbano življenje spremeni v prazno igro različnih institucij, puščobo množične kul-

ture in zasebniskega vsakdana. Mladina se v takem okolju pretežno ukvarja z zabavo in neustvarjalnim preživljanjem prostega časa, se udeležuje prireditve množične kulture, v politiki pa ostaja material za populistične manipulacije političnih vodij. To pomeni socialno in politično marginalizacijo mladine in plodna tla za različne družbene regresije in patologije.

Za Ljubljano in za Slovenijo nasploh je zato še posebej pomembno, da ne dovoli zdrsa v provincialnost. Prav podpora središčem avtonomne mladinske kulture, neodvisnim medijem in odpiranje prostorov za mladinsko ustvarjalnost sta pomembna, nemara ključna oporna točka v boju proti sodobnemu slovenskemu provincializmu.

DECONSTRUCTION OF THE YOUTH, DISAPPEARANCE OF THE SCENES, AND PROVINCIALISM IN THE NINETIES

Tanja RENER

Faculty of Social Sciences, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: tanja.rener @guest.arnes.si

Mirjana ULE

Faculty of Social Sciences, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: mirjana.ule @uni-lj.si

SUMMARY

The twentieth century signified a social construction of the youth as well as a gradual increase in its social power and autonomy. Just like any other social achievement, however, the attainment of socio-cultural independence by the young is neither a matter of course nor an irreversible process. In the present article we wish to debate on the social and political circumstances in general, with special emphasis on Slovenia from the period of the so-called transition, that had led the young to socially retreat into privacy, intimacy, and political passiveness.

The article brings a synthetic overview of how various youth-group styles, scenes and subcultures were formed in the post-war period, particularly in the 70s and 80s. The 90s seem somewhat different, for the youth (and youth itself) was abolished in such a manner that its characteristics (individualism, flexibility, vitality) were transferred to the rest of the population, mainly to those who wished to be socially successive, and, vice versa, the characteristics of the "adult population" (individualism, competitiveness, efficiency) gradually became everyday life of the young. In the second part of the article the authors present the basic results of the research carried out into the leisure hours of the young in Ljubljana and conclude that the autonomous places for the activities of the young should implicitly be restored or preserved, if the towns are to remain towns and not some anaemic provincial entities.

Key words: youth, subculture, youth styles, leisure hours

LITERATURA

Baake, D., Ferchoff, W. (1993): Jugend und Kultur. V: Krueger, H. (ed.): Handbuch der Jugendforschung. Opladen.

Brake, M. (1983): Sociologija mladinske kulture in mladinskih subkultur. Ljubljana, Krt.

Firth, S. (1986): Zvočni učinki. Ljubljana, Krt.

Hebdige, D. (1979): Subculture, the Meaning of Style. London, Methuen.

Ule, M., Rener, T. (ed.) (1998): Prosti čas mladih v Ljubljani, raziskovalno poročilo. Ljubljana, MOL - Oddelek za kulturo in raziskovalno dejavnost.

Ule, M., Rener, T., Mencin, M., & B. Tivadar (1999): Socialna ranljivost mladih. Maribor, Aristej.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2001-10-22

UDK 173.5/6:379.8-053.6

ANALIZA VREDNOT, ODNOSA DO STARŠEV IN SPLOŠNA STRUKTURA PROSTEGA ČASA MLADIH V KOPRU

Tanja PAVLIČ

Osnovna šola Elvire Vatovec Prade, SI-6000 Koper Capodistria, Pobeška cesta 52

IZVLEČEK

V članku so navedeni rezultati raziskave o mladih v Kopru v okviru projekta Revitalizacija historičnega mestnega jedra, ki se nanašajo na vrednote mladih, doživljanje odnosa do staršev ter preživljanje prostega časa. Sprašujemo se, ali bodo koprski srednješolci na osnovi izraženih vrednot in doživljanja svojega odnosa do staršev dovolj motivirani za spreminjanje možnosti za preživljanje prostočasnih aktivnosti, s katerimi niso vsi najbolj zadovoljni. V prispevku je prikazana analiza splošne strukture prostega časa, ovire na poti pri preživljanju le-tega ter nekatere možne rešitve. Avtorica se je v največji meri posvetila vplivom doživljanja odnosa do staršev na preživljanje prostega časa.

Ključne besede: vrednote, prosti čas, odnos do staršev

ANALISI DEI VALORI, DEL RAPPORTO CON I GENITORI E STRUTTURA DEL TEMPO LIBERO DEI GIOVANI DI CAPODISTRIA

SINTESI

Nell'articolo sono riportati i risultati della ricerca effettuata sui giovani di Capodistria, nell'ambito del progetto "Rivitalizzazione del centro storico" e che si riferisce ai valori dei giovani, al loro rapporto verso i genitori e al loro modo di trascorrere il tempo libero. Ci si chiede qui se gli studenti delle scuole medie, sulla base dei valori espressi e sulla loro visione del rapporto con i genitori, siano sufficientemente motivati per cambiare quelle attività da svolgere nel tempo libero e delle quali non sono troppo soddisfatti. L'articolo presenta un'analisi della struttura del tempo libero, gli ostacoli che impediscono di trascorrerlo come si vorrebbe e alcune possibili soluzioni. La maggior parte dell'articolo è dedicata all'influenza che il rapporto con i genitori ha nelle attività svolte nel tempo libero.

Parole chiave: valori, tempo libero, rapporto con i genitori

UVOD

V okviru raziskave o mladih v Kopru v okviru projekta Revitalizacija historičnega mestnega jedra (Gomezel Mikolič, Mihelj, 2000; Mihelj et al., 2000) smo med drugim pozornost posvetili tudi vrednotam mladih, mladostnikovemu doživljanju odnosa med njim in starši ter splošni strukturi prostega časa.

Anketa je bila izvedena med srednješolsko populacijo. Demografske karakteristike vzorca so predstavljene v članku Sabine Mihelj (Mihelj, 2001).

Vprašanja z obravnavanih področij, ki smo jih postavili mladim v vprašalniku, smo povzeli po vseslovenski raziskavi o mladini leta 1993 (Ule, Mihelj, 1995) ter raziskavi o ljubljanskih srednješolcih ter osnovnošolcih leta 1997 (Ule, Renner, 1998). Na osnovi rezultatov pilotne ankete, ki je bila izvedena med dijaki v Kopru ter študenti prvega letnika sociologije v Ljubljani, smo vprašanja nekoliko spremenili.

V pričujočem članku se želimo soočiti z naslednjimi predpostavkami:

- vpliv vrednostnega sistema mladih na preživljanje prostega časa;
- povezava med mladostnikovim doživljanjem svojih staršev in preživljanjem prostega časa;
- način preživljanja prostega časa, znotraj katerega želimo ugotoviti,
 - a) s katerimi dejavnostmi se mladi ukvarjajo v prostem času,
 - b) kako si koprski srednješolci organizirajo prosti čas,
 - c) katere so ovire, ki dijaku preprečujejo, da bi se ukvarjal z določeno dejavnostjo.

Pri navedenih hipotezah smo opazovali tudi razlike glede na spol, izobrazbo staršev, starost, spol dijaka ter doživljanje odnosa med njim in starši.

VREDNOTE MLADIH

Zasnove vrednot se pojavijo že v otroštvu, trdneje in jasneje se oblikujejo v mladostniški dobi (adolescenci), njihov razvoj pa se ne zaključi z vstopom v odraslost, ampak jih izgrajujemo in oblikujemo vse življenje. So kot življenjske ideje, cilji, normativno vodilo posameznika, posamezniku pomagajo pri odločanju in vplivajo na njegovo ravnanje.

Nekateri avtorji vrednote poskušajo razvrščati. Tako Musek na osnovi svojih raziskav govori o hierarhiji vrednot, kjer človek prehaja postopno skozi zaporedna obdobja relativne prevlade vrednostnih orientacij: najprej hedonske, nato potenčne, nato moralne in slednjič izpolnitvene. Pri tem dionizične vrednote deli na hedonske (zabava, vznemirljivo življenje, prijateljstvo, družabnost, spolnost, prosto gibanje...) in potenčne (ugled, moč, denar, privlačnost, domoljubje...), apolonske vrednote pa na moralne (enakost, mir, solidarnost, razumevanje, ljubezen, poštenje, morala, vera) in izpol-

nitvene (kultura, ustvarjalnost, narava, lepota, resnica, modrost, red...). Dijaki, ki smo jih zajeli v raziskavo, spadajo v mladostniško obdobje, v katerem naj bi prevladovale dionizične vrednote.

Vrednote, stališča in interesi mladih so v neločljivi zvezi z njihovimi vsakdanjimi dejavnostmi, zlasti kot sestavina življenjskega stila in s tem tudi kot merilo oblikovanja prostega časa. Najpogostejša prepričanja o vrednotah mlade generacije lahko, podobno kot številne druge zelo razširjene predstave o mladini, lahko umešimo na dva nasprotna pola: nekateri vidijo v mladini tvorce novih vrednot, nekakšno prednjo stražo družbe, ki kaže bodoče usmeritve, drugi pa dekadentno generacijo brez vrednot. Vse štiri večje raziskave o mladih, ki so bile opravljene v Sloveniji v zadnjih desetih letih (Ule in sodelavci 1985, 1993, 1995 in 1997), razbijajo omenjene stereotipe. Rezultati kažejo, da se namesto velikih vrednot, oprtih na močne ideologije, med mladimi uveljavljajo vrednote, ki so bliže posamezniku, njegovemu osebnemu izkustvu, vsakdanjemu življenju (prijateljstvo, zdravje, varnost, kvaliteta vsakdanjega življenja ...). To so vrednote, ki mlade približujejo vrednostnemu svetu odraslih in rušijo stereotip mladega človeka, kateri naj bi bil apriori usmerjen predvsem v tveganje, eksperimentiranje, kreativnost in naj bi bil torej nekakšna avantgarda družbe. Hkrati pa rezultati omenjenih raziskav kažejo tudi "distanciranje od sklopa vrednot: delo-zaposlitev-kariera-zasluzek k sklopu vrednot: medsebojni odnosi-osebni razvoj-kreativnost-izobrazba-kvalitetno vsakdanje življenje" (Ule, 1996, 238).

Podobne spremembe je bilo moč zaslediti že v prvi izmed omenjenih štirih raziskav, ki je bila opravljena v osemdesetih letih: nove vrednote, ki so jih takrat odkrivali zlasti med urbano mladino sodobnih družb, so do neke mere že kazale v smer zasebnosti, zadovoljevanja majhnih ciljev, kvalitete vsakdanjega življenja: zavzemanje za individualno svobodo in ustvarjalnost, zadovoljstvo tu in zdaj, odpoved žrtvovanju za oddaljene cilje, prednost osebnega izkustva pred teorijo, prikrit dvom o družbenih projektih in institucijah (Ule, 1988, 110-113).

Pri raziskovanju vrednot velja upoštevati tudi spremembe v pojmovanju posameznih vrednot (npr. pojmovanja vrednot, kot so delo, zdravje, prijateljstvo ali ustvarjalnost, se skozi čas spreminjajo), pa tudi "premike v značaju vrednot na sploh, ki se kažejo kot preusmeritev od jasnih norm, pravil, ciljev k fluidni strukturi vrednostno-osebnih usmeritev, ki jih je težko pojmovno in empirično identificirati" (Ule, 1998, 15). Danes so vrednote prej difuzne kot organiziran sklop dejavnikov, ki vodijo posameznika v vsakdanjem življenju. Prav zaradi difuznosti jih je težko jasno ubesediti in opredeliti. Tudi za mlade velja, da vrednote lažje izrazijo implicitno in posredno, skozi posebne življenjske stile, skozi pripadnost določeni skupini, skozi sim-

boliko mladinskih (sub)kultur, skozi svoje vitalne interese ipd. Vrednote so torej tesno prepletene z vsakdanjim življenjem, vsakdanjimi izbirami in delovanjem, zaradi česar jih je težko ugotoviti z neposrednim spraševanjem po njih. Zato se je treba opreti na posredne kazalce, ki označujejo življenjske usmeritve in stile mladih (Ule, 1988, 110-113).

Najpomembnejše vrednote koprskih srednješolcev

Dijaki so odgovarjali na vprašanje katere stvari so lahko pomembne v življenju oz. h katerim težimo. Na osi y so navedene vrednote, ki so jih dijaki ocenjevali kot (skoraj) nepomembne, srednje pomembne ali zelo pomembne. Z grafa 1 je razvidno katere vrednote so zanje zelo pomembne.

Navedene vrednote je mogoče smiselno razvrstiti v štiri sklope:

a. Kot je razvidno iz tabele, so mladi najvišje uvrstili vrednote "Zdravje, dobro počutje", "Varnost moje družine", "Svobodo delovanja in mišljenja", "Res-

nično prijateljstvo", "Ljubezen", "Mir v svetu brez vojn in konfliktov" ter "Izobraženost". Gre za vrednote, ki omogočajo varno in mirno življenje ter možnost delovanja.

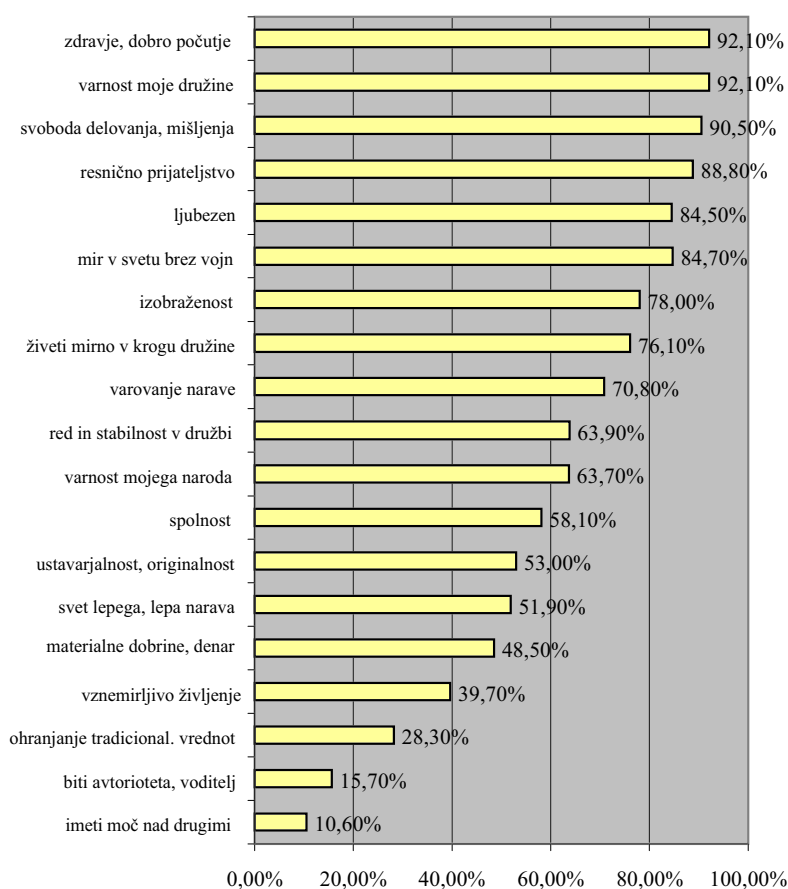
b. Sledi sklop vrednot, ki kažejo na potrebo po vamosti, po miru v ožjem in širšem okolju: "Živeti mirno v krogu družine", "Varovanje narave", "Red in stabilnost v družbi", "Varnost mojega naroda".

c. V tretji sklop bi lahko uvrstili vrednote: "Spolnost", "Ustvarjalnost, originalnost, fantazija", "Svet lepega, lepa narava, umetnost", "Materialne dobrine", "Vznemirljivo življenje". Če izzamemo materialne dobrine ter estetske vrednote, gre v tem sklopu za vrednote oz. usmeritve, ki jih tradicionalno pripisujemo mladosti.

d. V zadnji sklop pa bi lahko uvrstili vrednote: "Ohranjanje tradicionalnih vrednot", "Biti avtoriteta, voditelj" ter "Imeti moč nad drugimi".

Prikazani rezultati se v veliki meri ujemajo z rezultati novjših raziskav mladine v Sloveniji.

Katere stvari so mladim zelo pomembne?

Graf 1: Najpomembnejše vrednote koprskih srednješolcev.
Graph 1: The most important values of the Koper secondary school students.

Na prvi pogled so ti rezultati morda presenetljivi, saj govorijo proti stereotipnim predstavam o mladih ljudeh, ki naj bi bili idejno napredni, uporniški, nagnjeni k vznemirljivemu in ustvarjalnemu življenju; vrednote, ki jih imamo po vsakdanjem prepričanju za "tipično mladostniške" (gl. tretji sklop vrednot), so relativno nizko na lestvici vrednot. Najvišje na lestvici se pojavi vrednota zdravje, za njo pa sklop vrednot, ki izražajo željo po mirnem in varnem življenju, kar kaže bodisi na to, da so mladi medijsko-starševske doktrine in svarila internalizirali, bodisi da je ta silna potreba po življenjski varnosti simptom realnega (ali imaginarnega) občutja splošne negotovosti. Z rezultati raziskave med koprskimi srednješolci je mogoče smiselno povezati tudi rezultate raziskave "Dejavniki tveganja pri slovenskih srednješolcih", ki jo je izvedla M. Tomori s sodelavci; avtorji so ugotovili, da se odstotek mladostnikov, ki ocenjuje svoj način življenja za zelo zdrav, od prvega do četrtega letnika celo prepolovi (Košťal, 1999, 5).

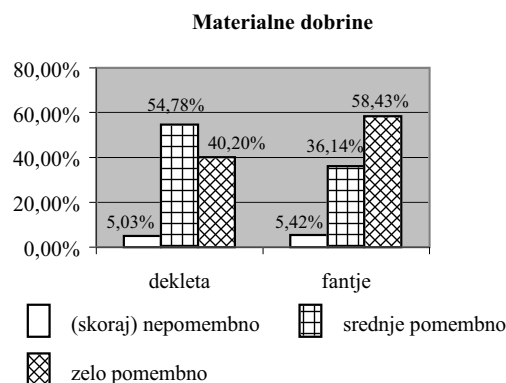
Podobno kot za slovensko mladino nasploh bi lahko tudi za koprskе srednješolce rekli, da sta zanje značilni dve težnji: težnja k tradicionalnemu zasebnstvu in težnja k individualnosti. Prvo težnjo karakterizirajo: zapiranje posameznika, posameznik v svoj zasebni svet, zaupanje v tradicijo, v avtoriteto, izogibanje tveganju, lastnina in potrošništvo; drugo pa: skrb za vsakdanji svet, za kvalitetne medsebojne odnose, eksperimentiranje z življenjem, potreba po drugačnosti, kreativnosti (Ule, 1996, 244).

Take vrednostne usmeritve koprskih srednješolcev bi utegnile močno otežiti proces sprememb na področju mladinske problematike v MOK in v širšem okolju. Kot bo razvidno v nadaljnjih poglavjih, mladi v Kopru in na Slovenski obali nasploh niso zadovoljni z obstoječim stanjem in tudi izražajo željo po aktivnem oblikovanju lastnega prostega časa, vendar pa je mogoče pričakovati, da bo potrebno vložiti veliko energije v dodatno, kontinuirano motivacijo mladih za spremembe.

V nadaljevanju navajamo nekatere rezultate statističnih analiz, in sicer razlike v vrednostnih usmeritvah glede na spol ter šolo.

Razlike v vrednostnih usmeritvah med spoloma

V razvitem svetu opazamo pojav ti. psihološke androginijske, tj. prevzemanje predstav in vedenjskih vzorcev, ki so značilni za obe klasični spolni vlogi, moško in žensko (Musek, 1994, 132). Tudi v naši raziskavi so fantje in dekleta postavljali večino vrednot na podobna mesta v rang lestvici. Vendar pa je pri določenih vrednotah kljub temu opaziti večje razlike. Med fanti najdemo več takih, ki so jim zelo pomembne "Materialne dobrine", si v večji meri kot dekleta želijo "Imeti moč nad drugimi", "Biti avtoriteta, voditelj" ter pogosteje kot zelo pomembno navajajo "Spolnost".

Graf 2: Ponazoritev razlik med spoloma za primer vrednote "Materialne dobrine".

Graph 2: Illustration of the differences between genders as far as "material goods" are concerned.

Dekleta pogosteje kot fantje navajajo "Ljubezen", "Zdravje, dobro počutje", "Ustvarjalnost, varnost družine", "Mirno življenje v krogu svoje družine", "Mir v svetu", "Red in stabilnost", "Izobraženost" ter "Svet lepega, umetnost".

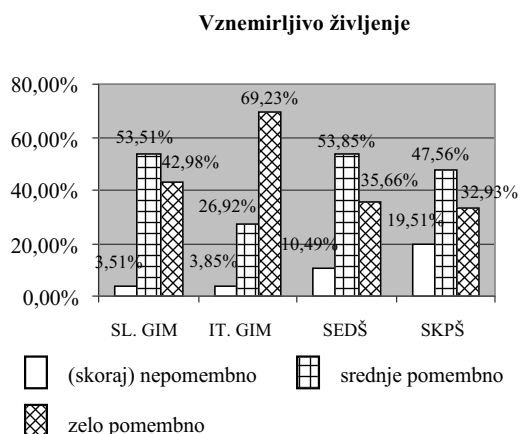
V splošnem bi lahko rekli, da so za fante značilnejši materialna in čutno-nagonska vrednostna usmerjenost ter težnja po uveljavljanju (moči), za dekleta pa nagnjenost k duhovnim, osebnim, estetskim vrednotam ter težnja po miru in varnosti. Glede na razporeditev vrednot, ki jo navajamo v uvodu, bi morda lahko govorili o prevladi dionizičnih vrednot pri fantih ter apolonskih pri ženskah. Ugotovitve raziskave se v veliki meri ujemajo z dosedanjimi raziskavami razlik med spoloma (Musek, 1994).

Vzroke za omenjene razlike lahko najdemo tudi v tem, da v mnogih kulturah moške bolj vzgajajo k uspešnosti in storilnosti naravnosti, k uveljavljanju v družbi in h kompetentnosti, medtem ko ženske bolj vzgajajo k varnosti, altruizmu in osebni moralnosti (Musek, 1994, 131). Razlike v vrednostnih sistemih zrcalijo življenjsko situacijo, socializacijski proces in izkušnje, ki prevladujejo pri obeh spolih. Te razlike dokaj razločno izražajo spolno vlogo ter predstave, ki si jih posameznik v teku razvoja ustvari o svoji spolni identiteti, podobi in vlogi ali t.i. spolni shemi (Musek, 1994, 132). Musek meni, da so osebne razlike med spoloma odraz naravnih, bioloških razlik med moškim in žensko, odraz v teku socializacije in kulturnega učenja pridobljenih vzorcev obnašanj in predstav ter odraz interakcije genuinih in kulturnih razlik.

Za namene raziskave o mladih v Kopru so podatki o vrednostnih usmeritvah pomembni zato, ker prav te usmerjajo vsakdanje življenje. Zato v nadaljevanju podrobneje obravnavamo tudi povezanost vrednot in preživljanja prostega časa, pa tudi povezave z odnosom s starši.

Razlike v vrednostnih usmeritvah glede na šolo, ki jo dijak obiskuje

Vrednota "Vznemirljivo življenje" se kot zelo pomembna pogosteje pojavlja pri učencih slovenske gimnazije (42,98%) in italijanske gimnazije (69,23%). Razlike prikazujem v grafu 3.

Graf 3: Vrednota "Vznemirljivo življenje".
Graph 3: The value "exciting life".

Vrednote, ki kažejo potrebo po varnosti in miru v ožjem in širšem okolju ter izražajo željo po ohranjanju tradicionalnih vrednot, se v nekoliko večji meri pojavljajo pri učencih ekonomske in kovinarske šole. Gre za vrednote "Mir v svetu", "Mirno življenje v krogu moje družine", "Ohranjanje tradicionalnih vrednot", "Varnost mojega naroda" ter "Red in stabilnost v družbi".

"Mir v svetu" so kot zelo pomembno vrednoto v večji meri izbrali dijaki ekonomske (93,75%) in kovinarske šole (84,15%), sledijo dijaki slovenske gimnazije (76,32%) ter italijanske gimnazije (73%). "Varnost mojega naroda" je zelo pomembna za 73,24% dijakov ekonomske šole, 67,07% kovinarske šole, 57,69% italijanske gimnazije in 50,88% slovenske gimnazije. Kot zelo pomembno je vrednoto "Red in stabilnost v družbi" izbralo 70,34% dijakov ekonomske šole, 69,88% kovinarske šole ter nekoliko manj slovenske (54,39%) in italijanske gimnazije (50%). "Mirno življenje v krogu družine" je zelo pomembno za 86% dijakov ekonomske šole, 80% italijanske šole, 77% kovinarske šole ter 60,18% slovenske gimnazije. "Ohranjanje tradicionalnih vrednot" je nekoliko pomembnejše za dijake ekonomske (34,03%) in kovinarske šole 33,73%, manj pa slovenske (18,42%) in italijanske gimnazije (23,08%).

ODNOS MED MLADIMI IN STARŠI

Kot je znano, se odnosi v družini skozi stoletja spreminjajo in v teh spremembah se zrcalijo splošne družbene razmere. A kljub številnim spremembam družina še

danes ostaja najpomembnejši primarni agens socializacije. Stopnja, smer in intenzivnost vpliva družine na socializacijo so odvisni od posebnega položaja, ki ga ima družina v odnosu do preostalih agensov socializacije v družbi. Družina je tudi biološka, primarna in univerzalna skupnost, ki jo opredeljujejo visoka stopnja emocionalnih, nestrukturiranih in personaliziranih medsebojnih odnosov (Kolenc, 1998, 61). Otrokovi bližnji ljudje sooblikujejo njegov razvoj in krmarijo njegovo osebno rast ob tem, kar je prinesel s seboj, in tem, kar mu daje okolje. Tega pomena ne izgubijo niti tedaj, ko se otroštvo prevesi v adolescenco in ta v odraslost. Vse, kar je gradilo odnos staršev oz. bližnjih sorodnikov ali skrbnikov do otroka, ostaja pomembno tudi v obdobju adolescence in odraslosti, poleg tega pa pridobiva še nove razsežnosti.

Številne raziskave opozarjajo, da so prav družinski odnosi oz. odnosi med otrokom in njegovimi najbližjimi odločilnega pomena za celotno življenje posameznika. M. Tomori npr. piše, da so odnosi, ki so usmerjali otroštvo, kasneje vgrajeni tudi v mladostnikov čustveni in razumski svet in odločilno vplivajo na doživljanje, vedenje in ustvarjanje odraslega človeka (Tomori, 1988, 6). Po ugotovitvah Z. Cugmasa obstaja pozitivna povezanost med toplino, ki jo starši izražajo do otroka, in otrokovim splošnim samospoštovanjem. Če starši otroka sprejemajo in podpirajo, ta sebi bolj zaupa, se čuti več vrednega, boljšega in kompetentnejšega kot tisti, ki jih starši kritizirajo (Cugmas, 1999, 135).

Vse to seveda pomeni, da imajo vsi sekundarni dejavniki socializacije, npr. šola, vrstniške družbe in druga okolja, v primerjavi z družino relativno majhen vpliv na življenje posameznika in težko nadomestijo pomanjkanje kvalitete primarne socializacije v družini. Zato je po svoje nerazumljivo, da družina nima formalnopravno priznanega statusa vzgojnoizobraževalne ustanove, starši pa nimajo posebne izobrazbe za opravljanje starševske funkcije (Novak, 1998, 21). Tudi stroka se veliko manj ukvarja z vprašanji usposabljanja staršev kot pa učiteljev; medtem ko učitelj dobiva čedalje več uporabnih nasvetov za reševanje problemov z učenci, pa imajo starši precej manj izbire priročnikov za preseganje vzgojnih težav z otroki (Novak, 1998, 14). Zato velja pritegniti mnenju Fernanda de la Puenteja, ki ugotavlja, da je potrebna "nova šola za starše". Starši najbrž ne razmišljajo o vzgojnem načrtu za svoje otroke - čeprav ne zmorejo vedno razreševati zahtevnih vzgojnih nalog - če se tudi za to življenjsko vlogo ne izobražujejo (Žerovnik, 1998, 6).

Dosedanje raziskave kažejo, da se razmerja moči med generacijama staršev in otrok spreminjajo v prid slednjih; "odnose nadzorovanja, kontrole, poslušnosti nadomeščajo odnosi pomoči, vzpodbujanja, zaupnosti" (Ule, Miheljak, 1995, 76). Avtoriteta staršev ni več apriorna danost, pokorščina otrok pa ne nujnost. Družina je vse manj hierarhično organizirana, starši po-

stajajo vse bolj svetovalci in vse manj nadzorniki ali oblikovalci življenjske poti svojih otrok. Te značilnosti družine M. Ule poimenuje s ključnim pojmom vzpostavitve "generacijskega miru". Ta proces je po mnenju slovenskih in tujih raziskovalcev mladine povezan z izginjanjem mladine kot starostno in socialno trdno definirane skupine in osamosvajanjem mladosti (kot način življenja, vrednostne naravnosti ipd.) in njenim razširjenjem na vse generacije. Vzoredno raste tudi potreba po nenehnem (t. i. permanentnem) izobraževanju, ki tako ni več razpoznavna poteza mladosti, temveč vse bolj nujnost za vse generacije.

Nekdanji generacijski konflikt se je, kot ugotavlja M. Ule, "iz družine prenesel v javnost, v spopad mladih z vplivnimi institucijami, zlasti z velikimi in anonimnimi organizacijami in njihovimi predstavniki ter v spopad odraslih z eksponiranimi skupinami mladih" (Ule, 1995, 60). Družina tako za odrasle kot za mlajše postaja enklava prostega časa, prostor čustvene podpore in varnosti, prostor rehabilitacije, celjenja ran in nabiranja moči za vnovični spopad z zahtevami okolja. V nasprotju z nekaterimi pričakovanji, ki so obvladovala sredino 20. stoletja, družina ne izgublja na moči, pač pa se njen vpliv na življenjski potek celo krepi.

Raziskave po vsem svetu jasno kažejo, da je prav motenost družinskih odnosov skupni imenovalec najbolj problematičnih oz. negativnih pojavov, ki pestijo sodobne družbe, tudi našo: je skupni imenovalec psihičnih problemov in težav, nevrotičnosti, šolske neuspešnosti, je skupni imenovalec nasilja, agresivnosti, kriminala,

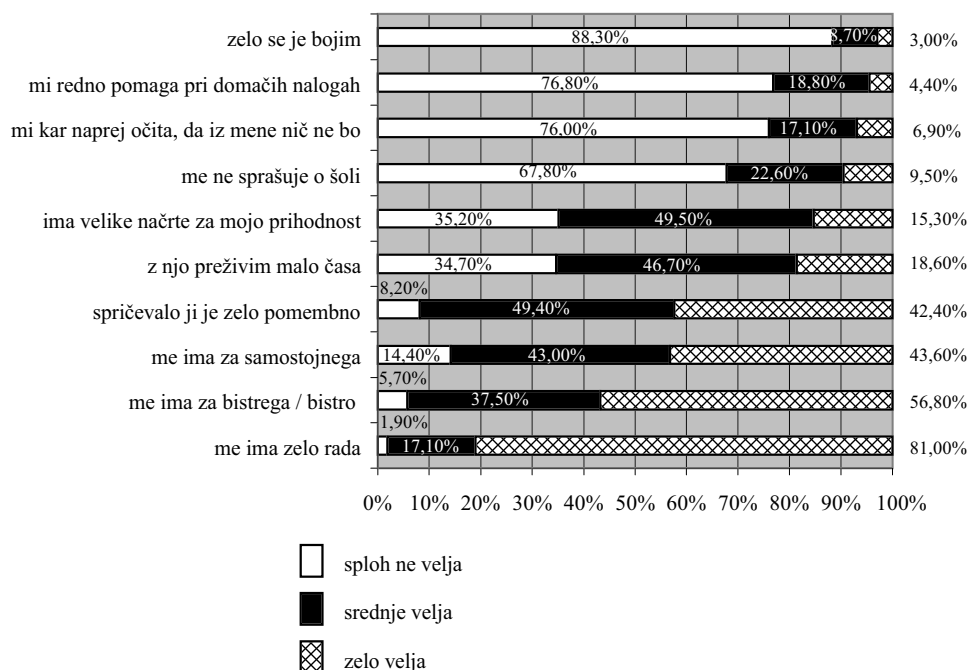
vseh oblik odvisnosti od alkohola do uživanja drog, je skupni imenovalec samomorilnosti (Musek, 1995, 20). Po drugi strani pa se kaže pomen pristnih odnosov s starši kot vzpodbujajoč za aktivnejši odnos dijakov v prostem času. Lahko rečemo, da je kljub spremembam, ki jih je bila družina v različnih obdobjih deležna, ter ne glede na različno vlogo, ki se ji je v tem času pripisovala, še zmeraj kaže na to, da so odnosi v družini pomemben faktor, ki posredno vpliva tudi na bolj ali manj kvalitetno preživljanje prostega časa.

Kako koprski srednješolci doživljajo odnos med njimi in starši

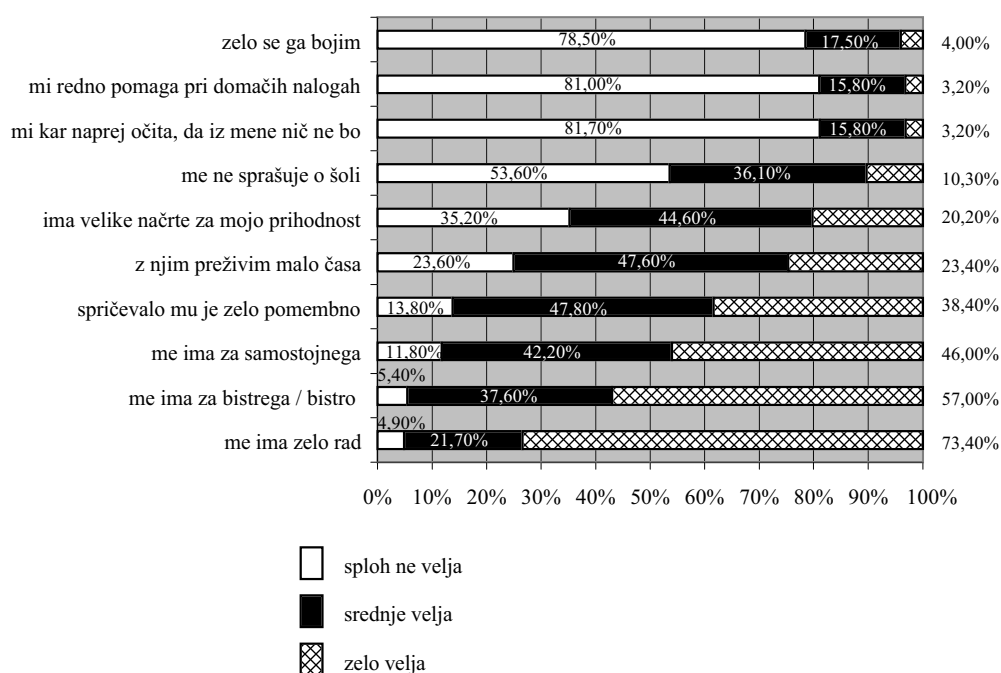
Iz predhodnih raziskav (Ule, Mihelj, 1995; Ule, Rener, 1998) smo povzeli vprašanje o odnosu med dijakom in staršema, ki smo ga na osnovi pripomb dijakov v pilotni anketi nekoliko spremenili. Bistvena sprememba, ki smo jo pri tem vprašanju naredili na podlagi rezultatov pilotne ankete, je ta, da smo posebej razdelili vprašanje na odnos do mame ter odnos do očeta.

Dijaki so odgovarjali na vprašanje: V kolikšni meri veljajo spodnje trditve za odnos med teboj in mamo/očetom? Opozoriti je treba, da rezultati seveda ne kažejo nujno "dejanskega" odnosa med dijaki in starši, ampak subjektivno doživljanje tega odnosa.

Možnosti, za katere so se dijaki odločili, t.j. spremenljivke, ki opredeljujejo odnos do staršev (os y), navajamo v grafih 4 in 5.

Graf 4: Odnos dijakov do matere.
Graph 4: Secondary school students' attitude towards their mothers.

Graf 5: Odnos dijakov do očeta.
Graph 5: Secondary school students' attitude towards their fathers.

Glede na to, kateri odgovori prevladujejo, bi lahko rekli, da ni bistvenih razlik v doživljanju odnosa do mame ali očeta. Če pa podatke podrobneje pogledamo, vidimo, da se dijaki nekoliko bolj bojijo očetov, da so očetje tisti, ki v nekoliko večji meri kot mame očitajo, da iz dijaka nič ne bo. Kaže, da so mame tiste, ki z otrokom preživijo več časa kot očetje, ter si tudi nekoliko več časa vzamejo za učno pomoč. Več dijakov navaja, da zelo velja, da jih ima mama zelo rada (81%), za razliko od tistih, ki navajajo, da jih ima oče zelo rad (73,40%). Ob navedenih podatkih lahko postavimo hipotezo, da je naveden odgovor morda v povezavi z večjo odsotnostjo očeta ter manjšo očetovo pomočjo učencu.

Rezultati raziskave kažejo, da je med dijaki in dijakinjami koprskih srednjih šol (podobno kot med mladimi, ki sta jih zajeli raziskava v Ljubljani leta 1997 in vseslovenska raziskava leta 1993) največ takih, ki menijo, da jih imajo starši zelo radi, da jih imajo za bistre, samostojne in odgovorne.

Zaradi visoke stopnje nezaposlenosti, s katero se trenutno srečujemo v Sloveniji, je izobrazba vse pomembnejša. Tako ljubljanskim kot koprskim srednješolcem starši manj pomagajo pri domačih nalogah ter v družini preživijo skupaj manj časa, kot je to veljalo za mlade v vseslovenski raziskavi leta 1993. Vzroke lahko iščemo v evropeiziranem spreminjanju delovnega časa ter morda v potrebi po dodatnem zaposlovanju staršev v času izven rednega dela.

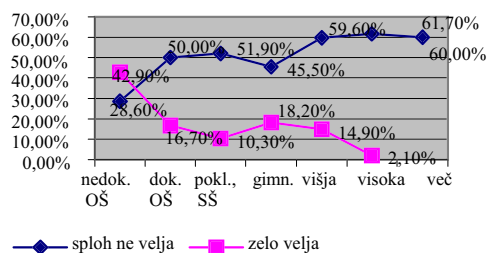
Izrazito slabe odnose s starši ima le malo dijakov in dijakinj: takih, ki se bojijo staršev, ki jim starši očitajo, da iz njih nikoli nič ne bo, jih nikoli ne sprašujejo, kako je bilo v šoli, je le nekaj odstotkov. Prekinjene stike z očetom pa ima 4,9% dijakov. Vendar pa morajo biti ti mladostniki (ne glede na to, da je njihovo absolutno število majhno), deležni posebne pozornosti.

Za današnje družine v razvitem svetu in pri nas je značilnih kar nekaj lastnosti, ki vplivajo tudi na položaj otroka. Večina mater dela zunaj svojega doma in narašča število družin z enim roditeljem. Poleg velikega števila razvezanih družin narašča tudi število ponovno sklenjenih zakonskih zvez, kar za otroke pomeni spremembo življenjskega stila, nova pričakovanja in nove vloge, ki jih imajo člani družine (Žerovnik, 1998, 6).

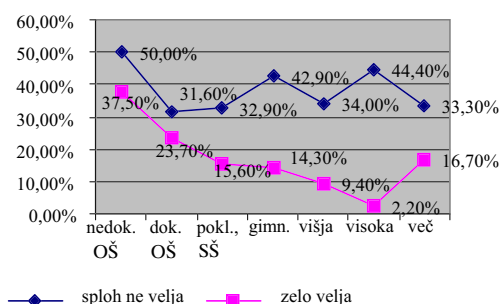
V nadaljevanju navajamo razlike v doživljanju odnosa do staršev glede na izobrazbo staršev, starost dijakov, uspeh dijakov ter vrednote, ki so dijakom pomembne.

Razlike v doživljanju odnosa do staršev glede na izobrazbo staršev

Učenci bolj izobraženih staršev v večji meri menijo, da jih imajo starši za bistre, izobraženi očetje manj pomagajo pri domačih nalogah in jih redkeje zasledimo med tistimi, ki nikdar ne sprašujejo, kako je v šoli. Za ponazoritev navajamo v grafu 6 prikaz vpliva izobrazbe očeta glede na trditev: "Oče mi redno pomaga pri domačih nalogah".

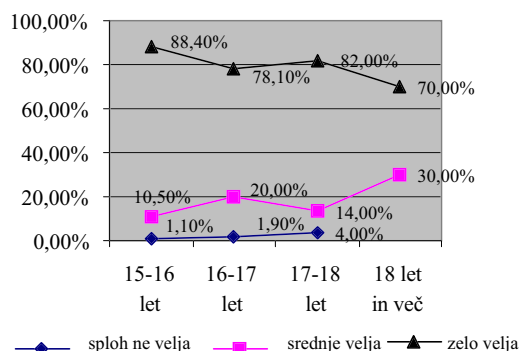
Oče mi redno pomaga pri domačih nalogah**Graf 6: Odnos dijakov do očeta glede na njegovo izobrazbo.****Graph 6: Secondary school students attitude towards their fathers in view of their level of education.**

Med dijaki više izobraženih mam najdemo več takih, ki zanje sploh ne velja trditev "Mama ima velike načrte za mojo prihodnost". Kar morda pomeni, da više izobražene mame v večji meri dopuščajo svobodo izbora, prenašajo odgovornost za svoje odločitve in načrte na svoje otroke. V grafu 7 navajamo prikaz trditve "Mama ima velike načrte za mojo prihodnost" glede na izobrazbo matere.

Mama ima velike načrte za mojo prihodnost**Graf 7: Odnos dijakov do matere glede njenih načrtov za prihodnost.****Graph 7: Secondary school students' attitude towards their mothers in view of their plans for the future.****Razlike v doživljanju odnosa med različno starimi dijaki**

Starejši kot je dijak, manj pogosta je pomoč staršev pri nalogah. Učenci postajajo z leti vse bolj samostojni. Morda se zaradi večje dijakove samostojnosti pri delu starši pogosteje zanimajo kako je bilo v šoli. Med starejšimi dijaki najdemo nekoliko manj takih, ki menijo, da jih ima oče za zelo bistrega, oz. ki imajo občutek, da jih ima mama zelo rada.

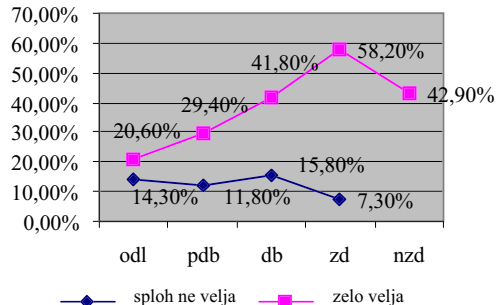
V grafu 8 sledi prikaz trditve "Imam občutek, da me ima moja mama zelo rada" glede na starost dijaka.

Imam občutek, da me ima moja mama zelo rada**Graf 8: Materina ljubezen.****Graph 8: Maternal love.**

Zdi se, da s tem ko postajajo dijaki vse bolj samostojni, morda starši menijo, da njihovi otroci ne potrebujejo toliko vzpodbude. Glede na odgovore dijakov pa ni tako. To pomeni, da si tudi starejši dijaki želijo pozornosti, občutka, da jih imajo starši radi.

Razlike v doživljanju odnosa do staršev glede na uspeh

Učno bolj uspešnimi učenci so trditve "Za mojega očeta-mamo je spričevalo zelo pomembno" manjkrat označili za zelo pomembno. V grafu 9 navajamo prikaz trditve "Za mojega očeta je spričevalo zelo pomembno".

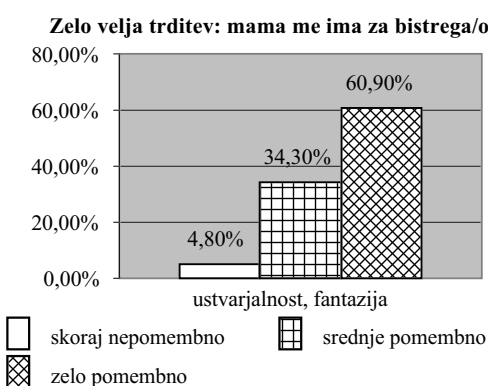
Za mojega očeta je spričevalo zelo pomembno**Graf 9: Pomembnost spričevala za očeta.****Graph 9: The significance of school report in the eyes of the fathers.**

Med učenci z boljšim učnim uspehom najdemo več takih, ki se ne bojijo očeta in za katere v manjši meri veljata trditvi "Mama mi kar naprej očita, da iz mene nikoli nič ne bo" ter "Mama ima velike načrte za mojo prihodnost".

Ti rezultati nedvomno potrjujejo uvodoma navedene teze o pomembnosti družinskih odnosov za posameznikovo življenjsko pot – sproščeni, spodbujajoči odnosi v družini z upoštevanjem posameznika kot odgovornega akterja lahko ugodno vplivajo tudi na učni uspeh.

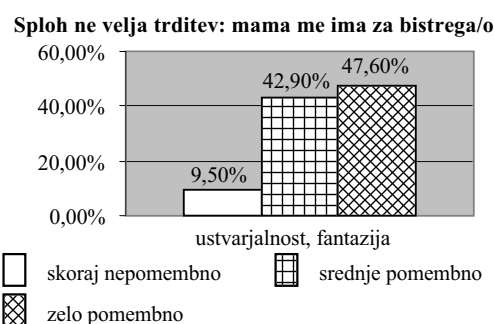
Razlike v doživljanju odnosa do staršev glede na vrednote, ki so dijaku pomembne

Dijaki, ki menijo, da jih imajo starši, tako mame kot očetje, za bistre, dajejo večji pomen vrednoti "Ustvarjalnost, originalnost, fantazija". V grafih 10 in 11 navajamo primer trditve "Mama me ima za bistrega/o" glede na vrednoto "Ustvarjalnost, fantazija".

Graf 10: Odnos mame (pozitiven).

Graph 10: Mother's attitude (positive).

Graf 11: Odnos mame (negativen).

Graph 11: Mother's attitude (negative).

Tistim, ki menijo, da jih ima oče za bistrega, kot zelo pomembni vrednoti večkrat navajajo "Biti avtoriteta, voditelj/ica" ter "Materialne dobrine". Lahko bi rekli, da gre materialno usmerjenost in željo po moči, ki je tudi glede na predhodne raziskave (Musek, 1994) značilnejša za fante. Med dijaki, ki menijo, da jih ima mama za bistre, pa je več takih, ki više vrednotijo "Svobodo delovanja in mišljenja" ter "Vznemirljivo življenje".

Tudi med dijaki, ki se bojijo svojih staršev, je več takih, ki dajejo velik pomen vrednoti "Ustvarjalnost, originalnost in fantazija". Tu gre morda za nerealizirane želje dijakov zaradi strahu pred starši. Večjemu delu učencev, ki jim starši očitajo, da iz njih nikoli nič ne bo, je vrednota "Vznemirljivo življenje" zelo pomembna. Vprašanje je, ali učenci morda živijo vznemirljivo, kar ni v skladu z željami staršev in so zato deležni očitkov, ali pa gre zgolj za željo po nerealiziranem. Vrednota "vznemirljivo življenje" pa se v manjši meri pojavlja pri

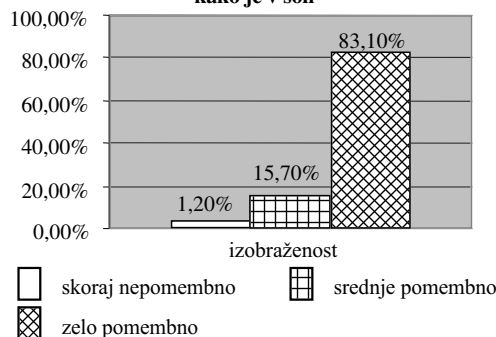
dijakih, ki jim mama pogosto pomaga pri domačih nalogah. Taki največji pomen dajejo vrednoti "Mirno življenje v krogu družine".

Iz odgovorov lahko razberemo, da dijaki, ki doživljajo, da jih imajo starši radi in menijo, da jih imajo starši za samostojne in odgovorne, dajejo večji pomen varnosti, miru v družini in širšem okolju, ljubezni in izobraženosti. Nasprotno velja za dijake, ki s starši preživijo malo časa in ki jim starši očitajo, da iz njih nič ne bo. Ti dijaki tudi veliko redkeje navajajo kot zelo pomembne vrednote "Mirno življenje v krogu družine", "Varnost družine", "Red in stabilnost v družbi" ter "Ohranjanje tradicionalnih vrednot". Odgovori morda kažejo na neke vrste sprijaznenost s situacijo; mladostnik, ki preživi s starši manj časa in dobi od njih manj vzpodbud, ne ceni visoko varnosti in mirnega družinskega življenja.

Rezultati kažejo, da se odnos staršev do šole in spričevala verižno prenaša na vrednostno lestvico otroka. Mladostniki, ki jih starši nikdar ne sprašujejo, kako je v šoli, dajejo vrednoti "Izobraženost" manjši pomen, mladostniki, katerih starši zelo cenijo šolsko uspešnost, pa večjega.

V ponazoritev navajam v grafih 12 in 13 trditev "Mama me nikoli ne sprašuje kako je v šoli" glede na vrednoto "Izobraženost".

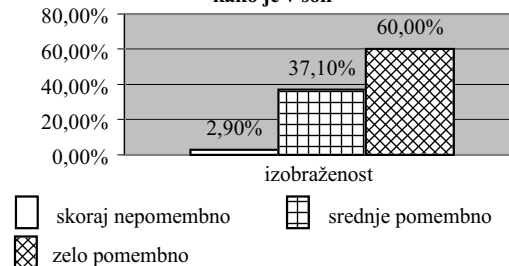
Sploh ne velja trditev: mama me nikoli ne sprašuje, kako je v šoli

Graf 12: Odnos z materjo (negativen).

Graph 12: Relationship with mother (negative).

Zelo velja trditev: mama me nikoli ne sprašuje, kako je v šoli

Graf 13: Odnos z materjo (pozitiven).

Graph 13: Relationship with mother (positive).

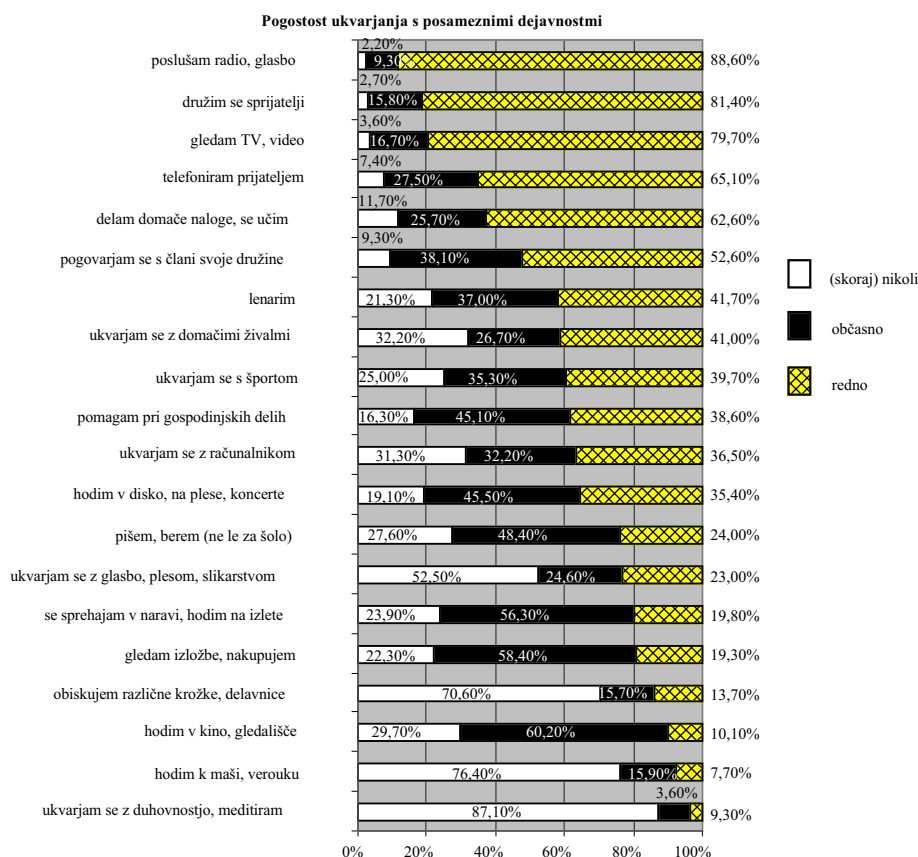
MLADI IN PROSTI ČAS

Prosti čas je zelo široka in spremenljiva kategorija, ki jo je težko jasno definirati, saj sta vsebina in količina prostega časa določeni z vsakokratnim zgodovinskim in socialnim kontekstom ter imata tudi veliko individualnih oz. subjektivnih različic. V teoriji obstaja zanj veliko različnih definicij, vendar je mogoče v njih zaslediti nekatere skupne elemente: svobodo, individualno izbiro in samoekspresijo. Ti kažejo na možno obremenjenost oz. navezavo pojma prosti čas na ideologijo svobodnjaštva ali liberalizma, zato je lahko uparaba tega pojma v analitične namene sporna in zavajajoča; ponekod bi se mu veljalo celo izogibati in uporabljati zgolj nevtrarno oznako čas. Kljub vsemu moramo v izhodišču dati zanj vsaj provizorično definicijo. Povzemamo jo po študiji Mladi in prosti čas v Ljubljani, kjer je definiran kot "čas, ko ima človek največ osebne izbire in je najmanj determiniran z nujnimi storilnostnimi, eksistenčnimi, socialnimi itd. zahtevami. To je čas, v katerem naj bi prišlo do največje povezanosti med človekovimi osebnimi željami in dejavnostmi, ki je torej namenjen predvsem osebni sprostitvi, užitku, druženju itd." (Ule, Renner, 1998, 29). Posebej velja biti pri tej definiciji pozoren na oznaki "največ osebne izbire",

"najmanj determiniran", ki vanjo vnašajo modalnost in relativnost. Drži namreč, da je prosti čas pogosto vse prej kot "prost" in da je v veliki meri zapolnjen z različnimi zahtevami, ki jih postavlja t. i. "delovni" čas. Prosti čas je npr. velikokrat namenjen počitku, regeneraciji, nabiranju moči za delovni čas, v njem skušamo kompenzirati pomanjkljivosti delovnega časa, razrešiti konflikte, ki nastanejo v drugih sferah našega življenja, ali pa vzdržujemo socialne (družinske, sorodstvene, prijateljske) mreže, ki nenazadnje lahko služijo kot opora, če nam gre v službi, šoli ipd. kaj navzkriž. Pa tudi želje, ki naj bi jih po zgornji definiciji zadovoljevali v prostem času, so pogosto vsiljene ali vsaj spodbujane s strani množičnih medijev, trga ipd. Če upoštevamo vse navedeno, postane njegova "prostost" močno vprašljiva in kaj hitro je mogoče razbrati že omenjeno ideološko obremenjenost pojma. Vse to je potrebno upoštevati, ko skušamo analizirati prosti čas mladih.

Kako koprski srednješolci preživljajo prosti čas

Odgovori na vprašanje Kako pogosto se v prostem času ukvarjaš z naslednjimi dejavnostmi so povzeti v grafu 14. Na osi y so navedene spremenljivke, ki opredeljujejo s čim se dijaki ukvarjajo v prostem času.

Graf 14: Ukvarjanje v prostem času.

Graph 14: Spare time activities.

Tudi naša raziskava je podobno kot predhodne raziskave (Ule, Miheljak, 1995; Ule, Renner, 1998) pokazala, da dijaki največ poslušajo glasbo, se družijo s prijatelji, gledajo TV, video, telefonirajo, izpolnjujejo svoje šolske obveznosti ter se pogovarjajo s člani svoje družine. Ob tem velja opozoriti, da kljub temu lahko vzbuja skrb odstotek dijakov, ki se s člani družine skoraj nikoli ne pogovarjajo; takih je 9,3%.

Rezultati so tudi pokazali, da dijaki in dijakinje veliko prostega časa namenijo lenarjenju. Vendar pa iz tega podatka ne gre potegniti prehitrih zaključkov; najprej se velja vprašati, kaj natanko "Lenarjenje" sploh pomeni in kakšna je lahko njegova vloga. Ob obilici dela za šolo ter drugih obveznosti (npr: obšolske dejavnosti ali delo doma) je povsem normalno in tudi nujno, da si dijaki zaželi miru oz. sprostitve. Če skušamo lenarjenje ugledati v pozitivni luči, brez negativnih konotacij – če ga torej ne pojmujejo zgolj kot nedelo, temveč prej kot nujen prekop v prosti tek in nabiranje moči – potem podatek, da 41,70% dijakov v prostem času redno lenari, sploh ni visok. Občasno dijaki najpogosteje hodijo v kino, gledališče (60,2%), gledajo izložbe ter nakupujejo (58,4%), se sprehajajo v naravi, hodijo na izlete (56,3%), gredo v kak disko, na ples ali koncert (45,5%), se lotijo pisanja ali branja (ne le šolskega) (48,4%). Med njimi bi našli več takih, ki občasno pomagajo pri gospodinjskih delih (45,1%), kot pa tistih, ki to redno počno (38,6%). Dijaki se občasno ukvarjajo tudi z domačimi živalmi (26,7%), s športom (35,5%), računalnikom (32,2%), v manjši meri pa z glasbo, plesom, slikarstvom (24,6%), z obiskovanjem krožkov, delavnic (15,7%).

Pri tem velja poudariti, da so določene dejavnosti že po svoji naravi take, da jih ne moremo opravljati pogosto, ampak le občasno. Na primer: TV lahko gledamo pogosto, na koncert pa gremo le občasno, ko je le ta na programu. Tudi sami oznaki "redno" in "občasno" sta lahko relativni. Zato so lahko nepremišljene primerjave pogostosti npr. gledanja televizije in ukvarjanja s športnimi dejavnostmi lahko zavajajoče. Kljub temu lahko predpostavimo, da bi mladi ob ustrezni motivaciji ter ob ustrezno bogati, cenovno dostopni in ustrezno promovirani ponudbi aktivnejše in ustvarjalnejše preživljali prosti

čas. A o tem več ob prikazu rezultatov odgovora na vprašanje o ovirah za ukvarjanje z različnimi dejavnostmi.

V nadaljevanju prikazujemo nekatere rezultate statističnih analiz, in sicer razlike v načinu preživljanja prostega časa glede na spol, starost, uspeh dijaka ter glede na to, kako dijak doživlja odnos med njim in starši.

Razlike med spoloma glede preživljanja prostega časa

Pri preživljanju prostega časa so se pokazale statistično pomembne razlike med dekleti in fanti. Dekleta pogosteje (38%) kakor fantje (32,34%) hodijo v disko, na ples, na koncerte. Med tistimi, ki nikoli ne gredo v disko, na koncerte, je le 10% deklet in 29,94% fantov.

Delež deklet, ki se redno družijo s prijateljicami, je večji (86,07%) kot delež fantov (75,76%), ki to počnejo. Dekleta tudi pogosteje telefonirajo. Redno to počne 80% deklet in 42% fantov.

Patriarhalni vzorec delitve dela med spoloma se izrazito kaže pri pomoči v gospodinjstvu. Redno pri gospodinjskih delih pomaga 47,76% deklet in 27,54% fantov. Ali drugače: kar 25,15% fantov in le 8,96% deklet (skoraj) nikoli ne pomaga pri gospodinjskih delih.

Dekleta v večji meri (48,76%) kot fantje (37,95%) pohajajo po mestu, gredo v kak bar. Izrazito pogosteje kot fantje si ogledujejo izložbe in nakupujejo; fantov, ki tega nikoli ne počno, je 39,76%.

Dekletom delo za šolo vzame več časa kakor fantom. Redno dela domače naloge oz. se uči 73,50% deklet in le 49,40% fantov. Dekleta (sodeč po ocenah v osnovni in srednji šoli) jemljejo šolo bolj resno in so v povprečju bolj prilagodljiva obstoječemu šolskemu sistemu.

Ob rednih šolskih obveznostih pa si dekleta vzamejo več časa kot fantje za pisanje in branje. Deklet, ki tega ne počno, je 17,59%, fantov pa 39,52%. Za računalnikom bi v prostem času našli več fantov. Redno to počne 51,50% fantov. Tudi s športnimi aktivnostmi se v prostem času v veliko večji meri redno ukvarjajo fantje kot dekleta. Fantov je 58,08%, deklet pa 24,35%.

Zaradi večje preglednosti v tabeli prikazujemo najpogostejše prostočasne dejavnosti, s katerimi se dijaki redno ukvarjajo. Delež je v tabeli 1 naveden v odstotkih.

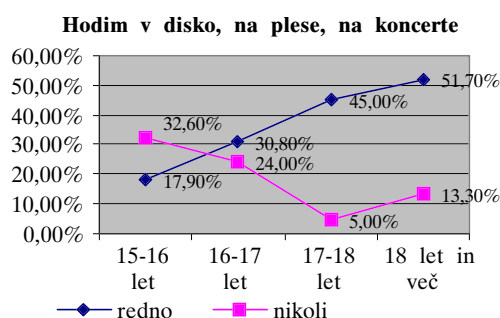
Tabela 1: Dejavnosti v prostem času.

Table 1: Spare time activities.

Najpogostejše dejavnosti, s katerimi se redno ukvarjajo	Dekleta	Fantje
Telefoniram	80%	42%
Redno se družim s prijateljicami	86,07%	75,76%
Delam domače naloge	73,50%	49,40%
Pohajam po mestu, grem v kak bar	48,76%	37,95%
Pomagam pri gospodinjskih delih	47,76%	27,54%
Hodim v disko, na ples, koncerte	38%	32,34%
Pišem, berem (ne le za šolo)	32,16%	14,37%
Ogledujem si izložbe, nakupujem	28,36%	8,43%
Ukvarjam se z računalnikom	24%	51,50%
Ukvarjam se s športom	24,35%	58,08%

Med različno starimi dijaki obstajajo razlike v načinu preživljanja prostega časa

Starejši so dijaki, manj pogosto se ukvarjajo s športom, z računalnikom ter obiskujejo različne krožke, delavnice, tečaje in tudi delu za šolo posvetijo manj časa. V višjih letnikih si učenci vzamejo več časa za obisk diskoteke, koncertov. Med osemnajstletniki je 51,75%, med petnajstletniki pa le 17,9% takih, ki redno hodijo v disko. V grafu 15 navajamo prikaz trditve "Hodim v disko, na ples, na koncerte" glede na starost dijaka.

Graf 15: Obiskovanje glasbenih prireditev.
Graph 15: Attendance of musical performances.

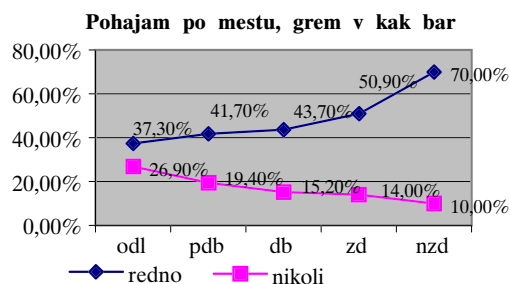
Starejši učenci tudi pogostejše telefonirajo prijateljem, pohajajo po mestu in gredo v kak lokal. Pri starejših dijakih morda prihaja v ospredje potreba po druženju z nasprotnim spolom, včasih morda tudi za ceno opustitve določene dejavnosti. Starejši so dijaki, večja je potreba po osamosvajanju od staršev, zadrževanju v (pol)javnem prostoru, ki je brez nadzora staršev namenjen mladim. Ker Koper takih prostorov, ki bi bili namenjeni mladim, skoraj nima, se ti zadržujejo zlasti v lokalih. To kaže na potrebo po več raznovrstnih prostorih za združevanje mladih v MOK.

Razlike v preživljanju prostega časa glede na šolski uspeh

Med učenci z boljšim učnim uspehom najdemo manj takih, ki hodijo v disko, na ples in koncerte, ki pohajajo po mestu in se združujejo v barjih ter gledajo izložbe in nakupujejo. V grafu 16 navajamo razlike med učenci z različnim učnim uspehom glede na trditev "Pohajam po mestu, grem v kak bar".

Učencem z boljšim uspehom v prostem času v večji meri kot učencem z nižjim uspehom uspe obiskovati krožke, hoditi v gledališče, se ukvarjati z umetnostjo, računalnikom, s športom, se pogovarjati s člani družine, pisati in brati, več časa pa posvetijo tudi domačim nalogam in učenju. Ti rezultati govorijo proti uveljavljenemu prepričanju, da dijaki in dijakinje z višjim uspehom porabijo več časa za učenje in jim zato zmanjka časa za druge dejavnosti. Učno uspešni učenci si očitno

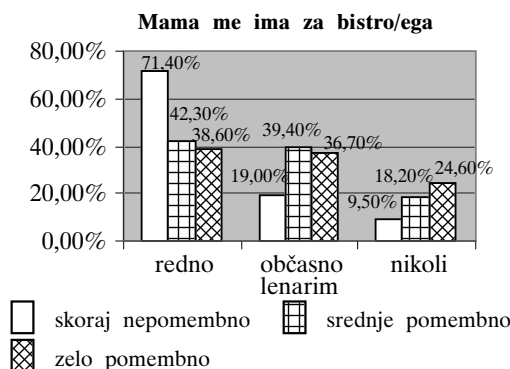
ob rednem delu za šolo, katero jim prinaša dober uspeh, vzamejo veliko časa še za druge aktivne prostochasne dejavnosti. Pri tem ne gre zgolj za sposobne, ampak verjetno predvsem za dobro organizirane dijake.

Graf 16: Obiskovanje mestnih lokalov.
Graph 16: Visits to city pubs.

Razlike v preživljanju prostega časa glede na doživljanje odnosa med dijakom in starši

Med učenci, ki si več časa vzamejo za lenarjenje, bomo našli več tistih, ki malo časa preživijo z očetom, materjo, in takih, ki jim starši očitajo, da iz njih nikoli nič ne bo. Izrazito manjkrat navajajo lenarjenje učenci, ki menijo, da jih imajo starši za samostojne, odgovorne, bistre, ki jih imajo mame zelo rade, oziroma imajo očetje zanje velike načrte. Za primer v grafu 17 navajamo trditve "Mama me ima za bistro/ega" glede na preživljanje prostega časa, kjer je dijak izbral odgovor "Lenarim".

Graf 17: Odnos do matere glede preživljanja prostega časa.

Graph 17: Attitude towards mother regarding the spare time activities.

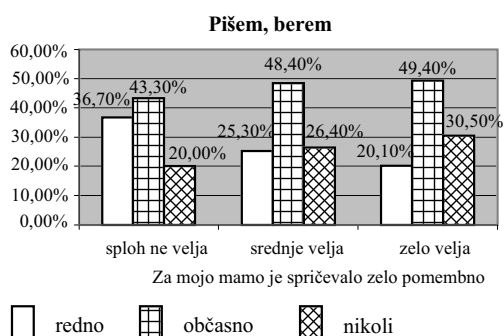
Večkrat so kot zelo pomembno vrednoto "pogovarjam se s člani svoje družine" navedli dijaki, ki menijo da jih imajo starši zelo radi, jih ocenjujejo kot samostojne in odgovorne, bistre. Omenjena vrednota pa se manjkrat pojavlja pri učencih, ki se bojijo svojih staršev, ki z njimi preživijo malo časa, ki jih starši ne sprašujejo, kako je v šoli, oziroma ki jim očetje očitajo, da iz njih

nikoli nič ne bo. To kaže, da otroci z manj spodbudami dajejo manjši pomen pogovorom v družini.

Na tem mestu velja opozoriti na velik pomen komunikacije v družini. Kot piše Brajša, je dialog "nekaj osnovnega v medosebnih odnosih, nekaj s čimer človek postane človek, nekaj brez česar ni kvalitetnih človeških odnosov; osnova, na kateri je edino možen razvoj človečnosti v nas in med nami. Dialog je izmenično medsebojno dajanje in jemanje, govorjenje in poslušanje, delovanje in reagiranje. To je izmenično medsebojno zaupanje, ljubezen in spoštovanje, edina skupnost, v kateri je mogoče ostati oseben, različen, edinstven, avtonomen, svoj" (Brajša, 1986, 83).

Odgovor "Redno delam domače naloge, se učim" so pogosteje zabeležili dijaki, ki menijo, da jih imajo starši radi oziroma oče za bistro in samostojne, izrazito manjkrat pa učenci, ki se staršev bojijo, z njimi preživijo malo časa, ki jih starši ne sprašujejo, kako je v šoli, ali jim očitajo, da iz njih nikoli nič ne bo. Če dajejo starši prevelik pomen spričevalu, najdemo med dijaki veliko takih, ki si vzamejo manj časa za domače naloge, učenje. Tu se pokaže, da so vzpodbude staršev zelo zaželene, vendar ne smejo biti utesnjujoče, posamezniku morajo dajati možnost za izražanje samostojnosti in pomena lastnega delovanja.

Med dijaki, ki poleg rednih šolskih obveznosti še pogosto pišejo in berejo, bomo našli več takih, ki menijo, da jih imajo mame za samostojne in odgovorne, manj pa je takih med učenci, katerih mame dajejo zelo velik pomen spričevalu. V grafu 18 sledi prikaz trditve "Za mojo mamo je spričevalo zelo pomembno" glede na aktivnost dijaka v prostem času v trditvi "Pišem, berem".

Graf 18: Odnos do matere glede pisanja in branja.
Graph 18: Attitude towards mother regarding reading and writing.

Če je spričevalo najpomembnejše, dijaki izraziteje manj obiskujejo različne krožke, se ukvarjajo z glasbo, plesom, športom. Več časa pa si vzamejo za obisk diskoteke, plesov, koncertov. Obiskovanje krožkov in športnih aktivnosti so pogosteje navajali dijaki, ki jih imajo očetje za bistro, imajo zanje velike načrte ter jim pomagajo pri domačih nalogah, pa tudi med tistimi, ki jih starši ne sprašujejo, kako je v šoli.

Dijakom, ki pogosto pohajajo po mestu, mame redkeje pomagajo pri domačih nalogah in jim pogosteje očitajo, da iz njih nikoli nič ne bo. Taki dijaki se mame redkeje bojijo, z očetom pa preživijo malo časa.

Kako si koprski srednješolci organizirajo prosti čas glede na to, kako doživljajo odnos med njimi in starši

Dijaki so v anketi med drugim odgovarjali na vprašanje Ali si želiš več organiziranih dejavnosti za preživljanje prostega časa ali si prosti čas raje organiziraš sam/a.

Dijaki so imeli možnost izbrati enega od naslednjih odgovorov:

Želel/a bi več organizirane ponudbe.

Želel/a bi, da bi imeli na voljo prostore, kjer bi si prosti čas organizirali sami.

Prosti čas si raje oblikujem sam/a.

Ne vem.

Želeli smo preveriti, v kolikšni meri si mladi želijo organiziranih oblik za preživljanje prostega časa oz. v kolikšni meri si raje organizirajo čas sami, ali pa bi radi imeli na voljo le prostore, v katerih bi lahko počeli, kar bi želeli. Rezultati kažejo, da si večina mladih svoj prosti čas najraje oblikuje kar sama. Težnja po samostojnosti je v mladostniških letih običajno še bolj izražena. Pri tem pa potrebujejo mladi ustrezne prostore, kjer bi se lahko družili, zabavali in si po svoje organizirali prosti čas. Med dijaki, ki si prosti čas oblikujejo najraje kar sami, najdemo več tistih, ki želijo "Biti avtoriteta, voditelj" in so pogosteje kot pomembno zapisali vrednoto "Vznemirljivo življenje".

Veliko je tudi dijakov, ki bi si želeli več organizirane ponudbe. To so dijaki, ki so pogosteje zapisali kot zelo pomembno "izobraženost", "svet lepega, lepa narava in umetnost", ter tisti, ki menijo, da jih imajo starši za bolj bistro.

Med dijaki, ki so med odgovori pogosteje izbrali možnost "Ne vem", tj. se niso mogli odločiti, ali bi si prosti čas organizirali sami ali pa bi si želeli več organizirane ponudbe ali prostorov, je več takih, za katere zelo velja, da se bojijo mame (45,5%), da z mamo preživijo malo časa (32,4%) in jim mama redno pomaga pri domačih nalogah (25%). Zanimiv je izključujoči se rezultat, saj 32,4% dijakov navaja, da z mamo preživi malo časa, po drugi strani pa kar 25% dijakov mama redno pomaga pri domačih nalogah. Vprašamo se lahko, ali si starši vzamejo pretežno čas za obveznosti (npr. pisanje domačih nalog). Nekaterim mladostnikom to morda ne zadostuje in pogrešajo skupno preživljanje prostega časa, ki ni zgolj podaljšek dela. Odgovor na to vprašanje pa bi bil lahko izziv za nadaljnje raziskovanje. Iz odgovorov morda lahko sklepamo, da o svojem načinu preživljanja prostega časa, ter o morebitni spremembi (npr. novi prostori za mlade) na področju priložnosti najmanj razmišljajo ali pa se naj-

teže odločajo manj samostojni dijaki ter dijaki, ki se bojijo svojih mam.

Ovire, ki dijaku preprečujejo, da bi se ukvarjal z določenimi dejavnostmi

V anketni list smo uvrstili tudi vprašanje Katere so glavne ovire, ki ti preprečujejo, da bi se ukvarjal z določeno dejavnostjo, s katero se želiš. Rezultati so navedeni v grafu 19.

Glavna ovira, ki dijakom preprečuje, da bi se ukvarjali z določeno dejavnostjo, je pomanjkanje časa, bodisi zaradi domačih nalog in učenja, bodisi zaradi tega, ker se dijak že ukvarja z določeno dejavnostjo in mu za drugo želeno dejavnost zmanjka časa. Veliko dijakov je kot oviro navedlo tudi težave s prevozom in problem denarja. Nekateri pa se v priložnostne aktivnosti ne vključijo, ker se jim ne da. Težave s prevozom in previsoke cene posameznih dejavnosti in prireditvev so dijaki in dijakinje zelo pogosto navajali tudi na lističih, ki smo jih delili na vseh srednjih šolah ob predstavitvi prvih (preliminarnih) rezultatov ankete. Na vprašanje "Kaj vas v mestu Koper z vidika življenja mladih najbolj moti?" so takoj za pomanjkanjem prostorov za mlade (38,3%) navedli prav neurejen oz. predrag prevoz (31%) in previsoke cene (24,9%).

Dijaki se z določeno dejavnostjo ne ukvarjajo tudi zaradi pomanjkanja informacij o dejavnosti ali zaradi nezadostne samozavesti, saj se nekateri ne odločajo, da bi se dejavnosti udeležili sami, ali jim je nerodno pred neznanimi ljudmi ali se celo ne počutijo dovolj sposobne. Malo je staršev, ki dijaku ne bi dovolili, ali jih z

gospodinjstvi deli toliko obremenili, da se ne bi mogli ukvarjati z določeno dejavnostjo.

Zanemarljiv je delež tistih, ki se za dejavnost ne odločijo, ker menijo, da je to preveč moška/ženska dejavnost.

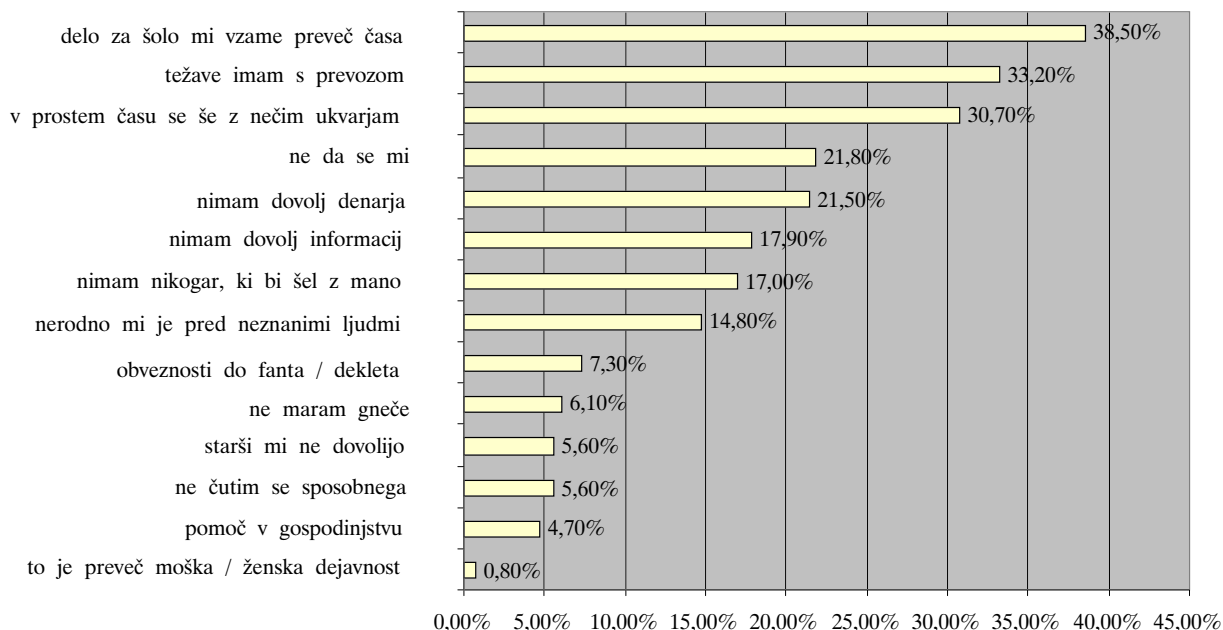
Med fanti bi našli več takih, ki so kot oviro pri vključevanju v dejavnost navajali pomanjkanje denarja (25,95%), neprivolitev staršev (8,23%) ter to, da se jim ne da (29,11%). Nekatera dekleta pa so navedla bolj vzroke, ki so vezani na lastno počutje: počutje nesposobnosti (9,5%), da nimajo nikogar, ki bi šel z njimi (22,50%), da nimajo dovolj informacij (22%) ter da delo za šolo vzame preveč časa (43,50%).

Pomanjkanje denarja so kot oviro najpogosteje navajali gimnazijci (31,53%). Predvidevamo lahko, da ne gre za slabši socialno-ekonomski status učencev, ampak za atraktivnejše in dražje priložnostne dejavnosti, ki so učencem zanimive. Med tistimi, ki jim je nerodno pred neznanimi ljudmi ter se ne počutijo sposobne, jih je največ (9,15%) iz ekonomske šole.

Domače naloge so v največji meri ovira gimnazijcem, tako slovenskim (45,05%) kot italijanskim (52,17%). Dijake kovinarske šole, za razliko od ostalih, bolj moti gneča (14,63%).

Anketiranci bolj izobraženih staršev so redkeje med ovirami navajali lastno počutje: sramežljivost pred neznanimi ljudmi, občutje nesposobnosti, potrebo, da bi kdo šel z njimi k prostovoljni dejavnosti, tisti z bolj izobraženimi materami pa so pogosteje navedli kot oviro pisanje domačih nalog in učenje.

Dodajmo še, da na ovire vplivajo tudi odnosi s starši. Dijaki, ki s svojimi starši preživijo manj časa, ki jim

Graf 19: Ovire do določenih dejavnosti.

Graph 19: Obstacles on the way to certain activities.

starši očitajo, da iz njih nič ne bo, in ki jim je spričevalo zelo pomembno, so pogosteje zapisali, da jim starši ne dovolijo, da bi se ukvarjali z zaželeno dejavnostjo.

Delo za šolo ter ukvarjanje z že obstoječimi dejavnostmi sta pogosto ovira pri dijakih z višjim uspehom. Tem pa v nekoliko manjši meri predstavljajo oviro obveznosti do fanta/dekleta. Dijaki, ki jih imajo starši za bistro, so pogosteje navedli kot oviro delo za šolo ter da se že ukvarjajo z določeno dejavnostjo. Ukvarjanje z drugimi dejavnostmi je ovira tudi za dijake, ki so zapisali, da jih imajo starši zelo radi, in za samostojne.

Na prvi pogled je podatek, da je za dijake z boljšim uspehom delo za šolo ovira za ukvarjanje z dodatnimi dejavnostmi, v protislovju z že navedenim podatkom, da imajo prav učno upešnejši dijaki več prostočasnih dejavnosti kot učno manj uspešnejši. Vendar pa je potrebno upoštevati, da gre verjetno za take dijake, ki ob rednem delu za šolo že obiskujejo številne dejavnosti in si zato dodatnih preprosto ne morejo več privoščiti. Iz odgovorov morda lahko sklepamo, da bi se, če bi imeli več časa na voljo, ukvarjali še z dodatnimi prostočasnimi aktivnostmi.

SKLEPI

V okviru raziskave so se kot temeljni izpostavili naslednji rezultati. Anketirani dijaki zelo visoko ocenjujejo vrednote, ki jih tradicionalno pripisujemo odraslim ("Zdravje, dobro počutje", "Varnost moje družine"...). Vrednote, ki jih imamo po vsakdanjem prepričanju za "tipično mladostniške", so relativno nizko na lestvici. Naši rezultati potrjujejo rezultate obstoječih raziskav (Ule, Miheljak, 1995; Ule, Renner, 1998).

Pri rezultatih opazimo razlike tudi po spolu, ki nakazujejo reprodukcijo stereotipnih predstav o spolnih vlogah. Najmanj razlik bi opazili med različno starimi dijaki.

Glede na izkazane vrednote in doživljanje odnosa do staršev se lahko vprašamo, ali bodo koprski srednješolci imeli dovolj volje in moči, da si bodo vzeli dovolj časa za spreminjanje možnosti za preživljanje prostega časa, s katerim trenutno niso vsi zadovoljni.

Iz odgovorov lahko razberemo tudi velik pomen družine za posameznika. Na splošno največ mladih doživlja, da jih imajo starši radi, za bistro, samostojne in odgovorne.

Rezultati so pokazali, da si tudi starejši dijaki želijo več vzpodbud. Starši manj pomagajo pri domačih nalogah ter v družini preživijo skupaj manj časa, kot je veljalo za mlade v vseslovenski raziskavi leta 1993. Iz odgovorov bi lahko razbrali, da so pretirani načrti za otroka utesnjujoči, spodbude, ki posamezniku dajejo možnost za izražanje samostojnosti tudi v prostem času, pa dajejo zelene rezultate.

Glede na rezultate raziskave ter na že znana spoznanja o vplivu odnosov v družini na razvoj in uspeh

posameznika, se pridružujemo Ferdinandu de Puenteju, da je potrebna "šola za starše". Vredno bi bilo razmisliti o različnih oblikah izobraževanja staršev in o načinih spodbujanja komunikacije v družini.

V prostem času dijaki največ poslušajo glasbo, se družijo s prijatelji, gledajo TV, video, telefonirajo, izpolnjujejo svoje šolske obveznosti ter se pogovarjajo s člani svoje družine. Občasno pa najpogosteje hodijo v kino, gledališče, gledajo izložbe ter nakupujejo, se sprehajajo v naravi ter hodijo na izlete. Pri tem opazimo velike razlike pri preživljanju prostega časa med dekleti in fanti, dijaki z različnim učnim uspehom ter glede na to kako doživljajo odnos med njimi in starši.

Sicer pa iz odgovorov lahko razberemo, da si mladi svoj prosti čas najraje oblikujejo kar sami. Pri tem pa potrebujejo ustrezne prostore, kjer bi se lahko družili, zabavali in si po svoje organizirali čas.

S pomočjo ankete smo ugotovili tudi, katere so največje ovire, ki dijaku preprečujejo, da bi se ukvarjal z določeno dejavnostjo.

Na odstranitev največje ovire, tj. pomanjkanje časa, bo MOK s svojimi ukrepi zelo težko vplivala. Do določene mere bi lahko k učinkovitejši izrabi časa pripomogla brezplačna pomoč pri učenju oz. inštrukcije, ki bi jih dajali prostovoljci ali študentje. K manjši obremenjenosti z učenjem bi pripomoglo tudi seznanjanje učencev s tehnikami učinkovitega učenja. Take oblike pomoči bi morale biti čimbolj poceni in bi lahko potekale v okviru mladinskega kulturnega centra ali v dodatnih prostorih v sklopu Osrednje knjižnice (morda po zgledu mladinskega oddelka knjižnice Otona Župančiča v Ljubljani).

Veliko učinkovitejša pa bi bila lahko MOK pri odstranjevanju drugih dveh najpomembnejših ovir, tj. slabega oz. predragega prevoza in predragih dejavnosti, prireditve za mlade. Smiselno bi bilo razmisliti o možnosti razširitve avtobusne mreže, in sicer tako med večjimi obalnimi mesti kot tudi do manjših krajev v zaledju, in to vsaj ob koncu tedna oz. v večernih urah. Drug nujen ukrep bi moral biti uvedba dodatnih popustov za mlade za različne dejavnosti in prireditve, morda pa tudi za nakupe knjig idr. Glede na to, da nekatere (sicer omejene) možnosti popustov v Sloveniji že obstajajo, bi veljalo o njih mlade podrobneje informirati. Velja opozoriti na potrebo po boljši informiranosti mladih o možnostih, ki jih imajo. Za izboljšanje pretoka informacij bi bil potreben prenos informacij prek več kanalov (internet, radio, TV, časopisi, oglasne deske). K boljši informiranosti dijakov bi veliko pripomogel informacijski center za mlade.

Glede na to, da se nekateri dijaki ne vključujejo v prostočasne dejavnosti tudi zato, ker jim je nerodno pred neznanimi ljudmi, ker nimajo nikogar, ki bi šel z njimi ipd., bi bilo nujno potrebno uvesti (ali pa, kolikor že obstajajo, razširiti) pogovorne delavnice z dijaki za izboljšanje komunikacije, samozavesti, samopodobe.

AN ANALYSIS OF THE VALUES OF THE KOPER YOUTH, THE RELATIONSHIP WITH THEIR PARENTS, AND GENERAL STRUCTURE OF THEIR SPARE TIME

Tanja PAVLIČ

Elementary school Elvira Vatovec Prade, SI-6000 Koper Capodistria, Pobeška cesta 52

SUMMARY

The article presents the results of the research carried out into the Koper youth within the project "Revitalisation of the Historical Town Core" dealing with the values of the young, the relationship with their parents, and their spare time. In the answers given by the young, an acceptance of the adults' values is noted. The values that are traditionally attributed to the young appear low on the scale of values. The authoress of the article, however, dedicated most of her time to the impacts of the relationship of these young people with their parents on how they spend their spare time. From their answers, a great importance of the family in an individual's life can be noticed. Stimulative relationship has an advantageous effect on the identity, success and diligence of a young person. So the question is raised whether the Koper secondary schoolboys and schoolgirls will be motivated enough, on the basis of the expressed values and experiences in their relationship with their parents, to change the spare time activities, with which they are not necessarily satisfied. The present contribution acquaints us with the results of the general spare time structure, with the obstacles in spending leisure hours (lack of spare time, difficulties with public transport, financial barriers, lack of information, insufficient self-assurance, etc.), and with some possible solutions.

Key words: values, spare time, relationship with parents

VIRI IN LITERATURA

Brajša, P. (1986): Pomen dialoga v družini za razvoj dialoga mladih v družbi. V: Bergant, M. (ed.): Demokratska družina - kaj je to? Družina in vzgoja, 5. Ljubljana, Zveza prijateljev mladine Slovenije, 81-91.

Cugmas, Z. (1999): Očka, jaz sem najboljši. Ljubljana, Center za psihodiagnostična sredstva, d.o.o.

Černigoj-Sadar, N. (1989): Politika prostega časa. Družboslovne razprave, 6, 8. Ljubljana, 143-148.

Černigoj-Sadar, N. (1991): Moški in ženske v prostem času. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.

Černigoj-Sadar, N. (1996): Prosti čas. Teorija in praksa. Ljubljana, 197-212.

Gomezal Mikolič, V., Mihelj, S. (2000): Končno poročilo. Projekt "Reforma kulturne politike in reforma lokalne samouprave". Projektni sklop "Projekt revitalizacije historičnega mestnega jedra" Sklop B2 "Vloga, vsebina in funkcija kulture v mestu in primestju". Koper, Znanstveno-raziskovalno središče.

Kolenc, J. (1998): Vključevanje staršev v šolsko vzgojo in izobraževanje V: Družina-šola. Zbornik simpozija Svetovnega slovenskega kongresa. Ljubljana, Pedagoški inštitut.

Koštal, R. (1999): Kakovost življenja slovenske mladine. Razgledi, 12. Ljubljana, 5, 10, 4-5.

Mihelj, S. (2001): Struktura prostočasnih dejavnosti mladih v Kopru: Stanje in perspektive. Annales, 11, 2. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, ZRS.

Mihelj, S., Pavlič, T., Gomezal Mikolič, V. & B. Krt (2000): Elaborač "Mladi v Kopru". Koper, Znanstveno-raziskovalno središče.

Musek, J. (1994): Psihološki portret Slovencev. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.

Musek, J. (1995): Ljubezen, družina, vrednote. Ljubljana, Educy.

Novak, H., et al. (1995): Obremenitve osnovnošolcev, vzroki in posledice. Ljubljana, Didakta.

Novak, B. (1998): Oblikovanje partnerstva med šolo in starši. V: Družina-šola. Zbornik simpozija Svetovnega slovenskega kongresa. Ljubljana, Pedagoški inštitut.

Tomori, M. (1988): Klic po očetu. Ljubljana, CZ.

Ule, M. (1988): Mladi in ideologija. Ljubljana, DE.

Ule, M. (1995): Pri(e)hodnost mladine. Ljubljana, DZS.

Ule, M. (1996): Mladina v devetdesetih. Analiza stanja v Sloveniji. Ljubljana, ZPS.

Ule, M., Renar, T. (1998): Prosti čas mladih v Ljubljani. Raziskovalno poročilo Mestne občine Ljubljana. Ljubljana.

Žerovnik, A. (1998): Uvod. V: Družina-šola. Zbornik simpozija Svetovnega slovenskega kongresa. Ljubljana, Pedagoški inštitut.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2001-10-22

UDK 316.7:379.8-053.6(497.4-14)

STRUKTURA PROSTOČASNIH DEJAVNOSTI MLADIH V KOPRU: STANJE IN PERSPEKTIVE

Sabina MIHELJ

Institutum Studiorum Humanitatis, SI-1000 Ljubljana, Breg 12

IZVLEČEK

Rezultati raziskave o prostem času in kulturi mladih v Kopru, podobno kot sorodne raziskave v Sloveniji in tujini, kažejo, da je za sodobno mladino značilen sklop apatije, resignacije in umika v zasebnost. Vendar pa se znotraj obstoječega stanja kažejo številne še ne izkoriščene poti, ki bi lahko vodile h kvalitetnejšemu preživljanju prostega časa mladih v občini, zlasti pa k njihovi večji participaciji oz. samoorganiziranosti. Po prikazu odnosa koprskih srednješolcev in srednješolk do posameznih stilskih skupin oz. subkultur je v osrednjem, najboljše delu članka podrobno predstavljena struktura posameznih prostočasnih dejavnosti koprskih dijakov in dijakov, in sicer znotraj štirih sklopov: športne dejavnosti, umetniške dejavnosti, raba računalnika in raba množičnih medijev. Posebna pozornost je namenjena možnostim za ustvarjalen pristop k posameznim dejavnostim ter perspektivam za razvoj še neobstoječih (ali preslabo razvitih) prostočasnih dejavnosti za mlade v koprski občini. V nadaljevanju sledita analiza podatkov o najbolj zaželenih investicijah za mlade v občini ter prikaz obstoječe stopnje participacije in samoorganiziranosti mladih. Prispevek zaključujejo predlogi možnih rešitev, ki bi lahko prispevale k preseganju sedanjega nezadovoljivega stanja na področju kulture oz. prostega časa mladih v Kopru.

Ključne besede: mladina, prosti čas, subkulture, šport, umetnost, računalnik, množični mediji

STRUTTURA DELLE ATTIVITÀ GIOVANILI NEL TEMPO LIBERO A CAPODISTRIA: SITUAZIONE E PROSPETTIVE

SINTESI

I risultati della ricerca sul tempo libero e la cultura giovanile di Capodistria, alla pari di ricerche simili svolte in Slovenia e all'estero, dimostrano che la gioventù di oggi è caratterizzata da un misto di apatia, rassegnazione e chiusura nella sfera privata. Tuttavia, all'interno di questo stato di cose, ci sono diverse opportunità non ancora sfruttate, che potrebbero condurre ad un migliore impiego del tempo libero da parte dei giovani del comune, attraverso soprattutto un loro maggiore coinvolgimento ed una maggiore auto - organizzazione. Dopo una presentazione sul rapporto degli studenti delle scuole medie superiori di Capodistria nei confronti di determinati gruppi di stile, o sottoculture, nella parte centrale dell'articolo, quella più ampia, è presentata dettagliatamente la struttura delle singole attività svolte nel tempo libero dai giovani capodistriani, divise in quattro aspetti: attività sportive, artistiche, uso del computer e dei mezzi di comunicazione di massa. Un'attenzione particolare è dedicata alle possibilità di approccio creativo nei confronti di singole attività e alle prospettive di sviluppo di attività libere ancora inesistenti (o poco sviluppate) nel comune. Seguono un'analisi dei dati sugli investimenti auspicati dai giovani e una presentazione dello stato attuale di partecipazione e auto - organizzazione dei giovani. L'articolo si conclude con l'indicazione di alcune soluzioni che potrebbero contribuire a superare l'attuale insoddisfacente situazione nel campo della cultura e del tempo libero dei giovani di Capodistria.

Parole chiave: gioventù, tempo libero, sottocultura, sport, arte, computer, mass media

UVOD

Za sodobno mladino je po ugotovitvah slovenskih in tujih analitikov mladine značilen sklop apatije, resignacije in umika v zasebnost (Rener, Ule, 1998; Ule, Miheľjak, 1995), kar govori proti razširjenemu stereotipu, da je mladina najvitalnejši segment družbe in celo nosilka prihodnjih sprememb. Rezultati raziskave o prostem času in kulturi mladih v Kopru, ki je bila izvedena v okviru projektnega sklopa 'Vloga, vsebina in funkcija kulture v mestu in primestju' znotraj projekta revitalizacije historičnega mestnega jedra Kopra (Gomez Mikolič, Mihelj, 2000; Mihelj et al., 2000), omenjene teze potrjujejo; koprski srednješolci in srednješolke večino svojega prostega časa preživljajo pasivno in neustvarjalno, kažejo nezanimanje za širše družbeno dogajanje in izrazit odpor do političnega delovanja, njihove prevladujoče prostočasne dejavnosti so omejene na zasebno sfero.

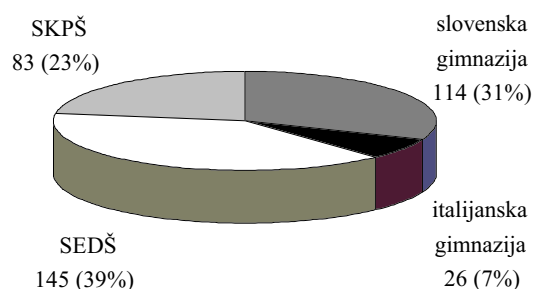
V uvodnem delu članka sta najprej predstavljeni metodologija raziskave in struktura vzorca ankete ter odprtega vprašalnika. Po prikazu odnosa do (mladinskih) subkultur oz. stilskih skupin je v osrednjem delu članka podrobno predstavljena struktura posameznih prostočasnih dejavnosti koprskih srednješolcev in srednješolk, in sicer znotraj štirih sklopov: športne dejavnosti, umetniške dejavnosti ter raba računalnika in množičnih medijev. Poseben poudarek je namenjen tistim dejavnostim, ki so v občini manj razvite, a si jih mladi, po rezultatih raziskave sodeč, najbolj želijo. V nadaljevanju sledita prikaz najbolj zaželenih investicij za mlade v občini ter analiza obstoječe stopnje participacije in samoorganiziranosti mladih. Zaključni del sestavljajo predlogi ciljev, ki bi jim bilo potrebno slediti, če naj bo obstoječe nezadovoljivo stanje na področju kulture oz. prostega časa mladih v občini preseženo.

METODOLOGIJA

Poglavitni vir podatkov za raziskavo so bili rezultati ankete, izvedene med koprskimi srednješolci. Del podatkov smo zbrali tudi s pomočjo odprtega vprašalnika in skupinske diskusije z mladimi, v zaključni fazi raziskave pa smo izvedli še okroglo mizo, na kateri smo skupino mladih soočili s predstavniki različnih institucij, ki se ukvarjajo z mladimi. Taka kombinacija kvantitativnih in kvalitativnih metod ter sprotne in navzkrižnega preverjanja rezultatov se je izkazala za zelo učinkovito, saj je omogočila vpogled v individualne variacije načinov preživljanja prostega časa in tako zmanjšala možnost napak, ki jih potencialno prinaša zanašanje na zgolj eno metodo. Hkrati je tak način dela odprl prostor za vpeljavo nekaterih elementov t.i. akcijskega raziskovanja.

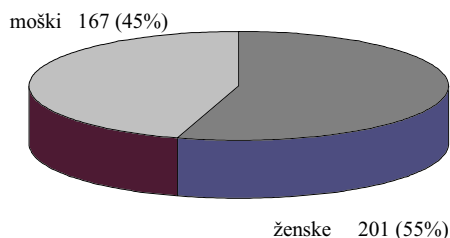
Anketo smo izvedli marca 1999, in sicer na reprezentativnem vzorcu srednješolk in srednješolcev, ki so v

šolskem letu 1998/99 obiskovali srednje šole v Mestni občini Koper (MOK). Vzorec je zajel 368 dijakov in dijakinj, tj. približno 15% celotne srednješolske populacije v šolskem letu 1998/99. Vanj so bili vključeni dijaki in dijakinje vseh štirih srednjih šol v koprski občini: slovenske gimnazije, italijanske gimnazije, Srednje ekonomske in družboslovne šole (v nadaljevanju SEDŠ) ter Srednje kovinarske in prometne šole, danes Srednje tehniške šole Koper (v nadaljevanju SKPŠ). Vzorec je bil reprezentativen tako glede na spol kot glede na šolo oz. posamezne srednješolske programe, tj. deleži žensk in moških, kakor tudi deleži dijakov in dijakinj po posameznih šolah in smereh so bili enaki kot v opazovani populaciji.

Graf 1: Struktura vzorca glede na šolo.

Graph 1: Structure of the sample in terms of school.

Graf 2: Struktura vzorca glede na spol.

Graph 2: Structure of the sample in terms of gender.

Približno polovico anketnega vprašalnika smo (upoštevajoč manjše spremembe, ki so jih zahtevali rezultati pilotne raziskave) povzeli po vseslovenski raziskavi mladine, ki je bila izvedena leta 1993 (Ule, Miheľjak, 1995) ter po raziskavi o prostem času mladih v Ljubljani iz leta 1997 (Rener, Ule, 1998). Drugo polovico smo oblikovali samostojno, v skadu s specifičnimi cilji raziskave ter upoštevajoč posebnosti okolja.

Intervjuvanje oz. pridobivanje podatkov s pomočjo odprtega vprašalnika je bilo izvedeno decembra 1999, ko so že bili znani preliminarni rezultati ankete. Povzeli smo jih v biltenu *Moje mesto*, ki smo ga delili na vseh srednjih šolah v Kopru, del prostora v biltenu pa namenili kratkemu vprašalniku. Mimoidoči dijaki in dijakinje so na vprašalnik odgovarjali prostovoljno; izpolnilo ga je 245 dijakov in dijakinj z vseh štirih srednjih šol.

Skupinske diskusije smo izvajali v treh skupinah petih do desetih srednješolk in srednješolcev, ki so prostovoljno sodelovali pri raziskavi vse od njenega začetka pa do konca, pomagali pri izvedbi anketiranja in intervjuvanja ter pri predstavitvi rezultatov ter bili zlasti pomembni kot kritični ocenjevalci prvih rezultatov in preliminarne interpretacij.

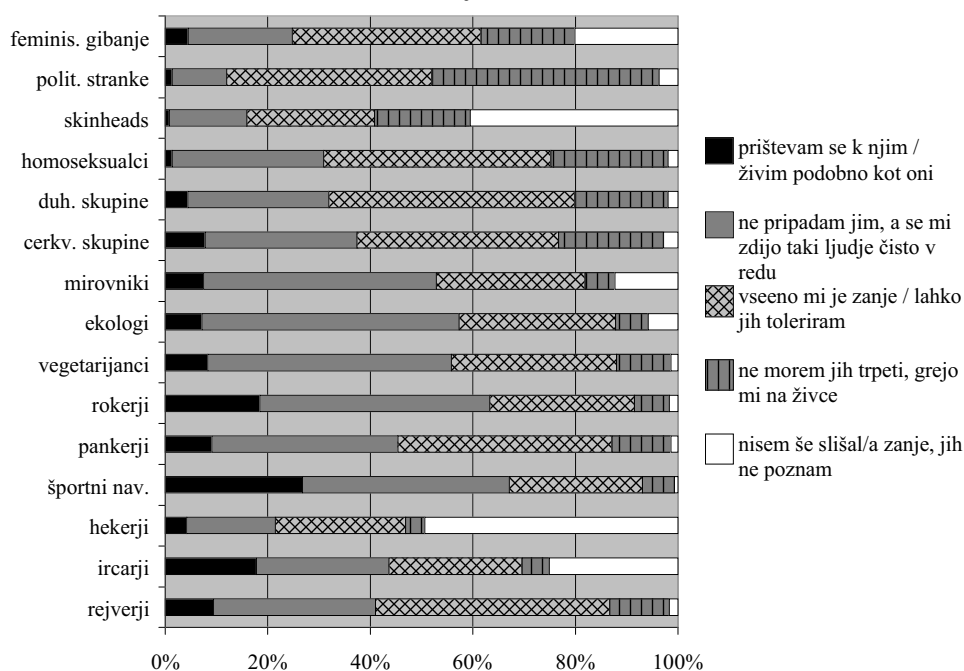
ODNOS DO (MLADINSKIH) SUBKULTUR OZ. STILSKIH SKUPIN

Prostočasne aktivnosti so tesno povezane s t.i. mladinskimi (sub)kulturami, scenami in stili. Prav znotraj teh imajo mladi priložnost vzpostaviti kritičen odnos do družbe, pa tudi do mladinske kulture, kakršno ponujajo (ali vsiljujejo) mediji, (mladinski) trg, starši in šola. Zaradi pomena subkultur, scen in stilov za oblikovanje kritičnega odnosa ter posledično za osamosvajanje mladih iz mreže različnih socialnih pritiskov, smo v anketni

vprašalnik med drugimi vključili tudi vprašanje o odnosu do posameznih subkultur oz. stilskih skupin. Rezultati sledijo.¹

Pri sklepanju na osnovi navedenih podatkov je potrebno ravnati zelo previdno; omenjeni deleži so namreč izraz samoopredelitve posameznih dijakov in so zato lahko v določeni meri posledica pretiravanja (tudi namernega) ali pa prikrivanja. Na osnovi teh podatkov ni mogoče sklepati o absolutnem številu pripadnikov posameznih subkultur, kar je povezano z dejstvom, da na ravni vsakdanjega življenja subkulture zelo nejasno prehajajo v subkulturne scene. Samoopredelitev posameznega dijaka ali diakinje kot pripadnika/ce določene skupine velja zato razumeti bolj kot izraz pripadnosti določenemu stilu, ne pa nujno tudi 'trdemu jedru' določene subkulture. Gotovo pa so lahko navedeni podatki dober kazalec odnosa (negativnega oz. pozitivnega) do posameznih subkultur ali širše scen, in v tem smislu jih v nadaljevanju tudi analiziramo.

Nekatere skupine so znane po tem, da počnejo kaj posebnega ali gojijo poseben stil. Tukaj navajamo nekaj takšnih skupin. Kakšen je tvoj odnos do njih?

Graf 3: Odnos mladih do stilskih skupin in subkultur.
Graph 3: Attitude of the young towards style-groups and subcultures.

¹ Žal v vprašalnik nismo pravočasno vključili še nekaterih skupin, ki so, sodeč po nekaterih drugih kazalcih, zagotovo prisotne; omeniti velja vsaj heavymetalce, t.i. balkan sceno in skejtarje. O prisotnosti prvih dveh je mogoče vsaj deloma sklepati na osnovi relativno visokega odstotka mladih, ki poslušajo tako glasbo (to kaže vsaj na prisotnost subkulturne heavymetalke oz. balkan scene), o prisotnosti tretjih pa priča visok odstotek mladih, ki v Kopru pogrešajo skejt park, pa tudi občasni konflikti skejtarjev s policijo in varnostniki, ki jih preganjajo s posameznih lokacij v jedru ali primestju Kopra (na te konflikte so mladi opozorili v odprtih vprašalnikih, skupinskih intervjujih ter na okrogli mizi).

Največ dijakov in dijakinj (26,8%) se prišteva med športne navijače, kar je razumljivo glede na mesto, ki ga ukvarjanje s športom – bodisi aktivno ali pa spremljanje športnih prireditev – zavzema v splošni strukturi prostega časa. Na drugem mestu po deležu pripadnikov oz. pripadnic sta skupini rokerjev in ircarjev; k prvim se prišteva 18,5% populacije, k drugim pa 17,8%. Sledijo skupine pankerjev, rejverjev, vegetarijancev, mirovnikov, ekologov in cerkvene skupine, ki zajemajo okoli 7% do 9% populacije mladih, kateri obiskujejo srednje šole v Kopru.²

Najbolj negativno so koprski srednješolci naravnani do političnih strank, saj jih ne mara kar 44,4%, tj. skoraj polovica vseh vprašanih. Sledijo jim homoseksualci (22,9%), cerkvene skupine (20,5%), skinheadi (18,7%), pripadniki feminističnega gibanja (18,3%) in duhovnih skupin (16,4%). Do mnogih izmed navedenih stilskih skupin je velik delež dijakov in dijakinj 'nevtralen' opredeljen; zlasti je to očitno v primeru feminističnega gibanja, homoseksualcev, duhovnih in cerkvenih skupin ter rejverjev.³

V odnosu do vseh stilskih skupin, z izjemo pankerjev, se dekleta statistično pomembno razlikujejo od fantov. Dekleta so v odnosu do vseh navedenih skupin opazno strpnejše in pozitivno naravnane kot fantje; edina izjema so politične stranke, saj jih kar 49,5% deklet ne prenaša, med fanti pa je bilo takih le 38,2%. Dekleta v večji meri kot fantje simpatizirajo zlasti z vegetarijanci in pripadniki feminističnega gibanja ali se prištevajo mednje, fantje simpatizirajo s hekerji, ircarji, športnimi navijači, rokerji, homoseksualci in pripadniki političnih skupin (za pripadnico slednjih dveh skupin se ni opredelilo nobeno dekle).

Razlike so opazne tudi med dijaki in dijakinjami posameznih šol: dijaki in dijakinje slovenske gimnazije so opazno bolj negativno od dijakov in dijakinj drugih treh šol naravnani do cerkvenih in duhovnih skupin. Dijaki in dijakinje SKPŠ so glede na dijake in dijakinje drugih treh šol bolj negativno naravnani do homoseksualcev, hkrati pa so bolj strpni do političnih skupin.

Na odnos do stilskih skupin v splošnem bolj vpliva izobrazba očeta kot matere. Dijaki in dijakinje, katerih očetje so bolj izobraženi, so bolj negativno opredeljeni do športnih navijačev, cerkvenih in duhovnih skupin. Otroci bolj izobraženih mater so opazno bolj negativno

naperjeni proti cerkvenim skupinam.

Ker so prostočasne dejavnosti ponavadi žarišča, okoli katerih se strukturirajo posamezne subkulture, subkulturne scene in stili, oz. ki ponavadi sestavljajo tudi t.i. kulturni fokus posameznih subkultur, v nadaljevanju analiziramo posamezne prostočasne dejavnosti mladih v Kopru. Posebno pozornost posvečamo neobstoječim ali premalo razvejenim dejavnostim.

STRUKTURA PROSTOČASNIH DEJAVNOSTI MLADIH V KOPRU

Naraščajoči pritiski šole in vzporedne zahteve staršev in širšega (družbenega oz. institucionalnega) okolja za doseganje čimvišjih uspehov vse bolj ožijo prosti čas mladih; številne tako imenovane 'prostočasne' dejavnosti mladih lahko pojmujeemo zgolj kot dopolnitev šolskega procesa ali pa kot pripravo na šolski proces. Ti pritiski sicer ponavadi ne nastopajo v obliki odkrite ali celo fizične prisile, temveč v obliki sklopa 'mehkih' obremenitev, zaradi česar pa so morda še veliko učinkovitejši (Rener, Ule, 1998, 37) in sodijo med najpomembnejše vzroke za t.i. socialno infantilizacijo oz. odvisnost mladih. Tovrstno 'mehko', večinoma psihično odvisnost je po mnenju slovenskih analitikov mogoče prerasti le z notranjo refleksijo, ta pa terja ozaveščanje in stalno komunikacijo med starši in otroki (Rener, Ule, 1998, 37).

Pasivne in neustvarjalne oblike preživljanja prostega časa, kakršne sodeč po rezultatih raziskave o kulturi in prostem času mladih v Kopru v splošni strukturi prostega časa mladih v Kopru prevladujejo (Gomezel Mikolič, Mihelj, 2000; Mihelj et al., 2000),⁴ ponavadi ne omogočajo takega procesa ozaveščanja in osamosvajanja. Prav tako pa tega ne omogoča neustvarjalno in nekritično posvečanje dejavnostim, ki jih ponavadi pojmujeemo kot 'ustvarjalne' ali 'aktivne' oblike preživljanja prostega časa (npr. umetniško ustvarjanje, ki sestoji le iz nekritičnega povzemanja obdelanih, klišejskih oblik). Nasprotno pa lahko k ozaveščanju mladih bistveno pripomore 'ustvarjalni' pristop k 'pasivnim' dejavnostim (npr. kritično spremljanje množičnih medijev).⁵

Ob analizi strukture posameznih sklopov prostočasnih dejavnosti mladih v Kopru – športnih dejavnosti, umetniških dejavnosti ter rabe računalnika in množičnih

2 V primerjavi z rezultati vseslovenske raziskave mladine leta 1993 (Ule, 1996, 189) je med koprskimi srednješolci nekaj več športnih navijačev (v Sloveniji 20,4%), opazno manj pripadnikov cerkvenih in duhovnih skupin (v Sloveniji je bilo leta 1993 prvih 19,7%, drugih pa 10,5%), pripadnikov feminističnega gibanja (v Sloveniji 8,9%), homoseksualcev (v Sloveniji 9,4%) in skinheadov (v Sloveniji 7,4%), nekaj manj pa je tudi ekologov (v Sloveniji 14,7%) in mirovnikov (v Sloveniji 12,2%).

3 To nevtralnost je mogoče zelo različno interpretirati; vprašanje je, ali gre za toleranten odnos, ki izhaja iz tehtnega premisleka in tudi poznavanja posameznih skupin, ali pa gre zgolj za izraz popolne nezainteresiranosti za posamezne skupine ali celo za krinko povsem pasivnega prenašanja in (po)trpljenja.

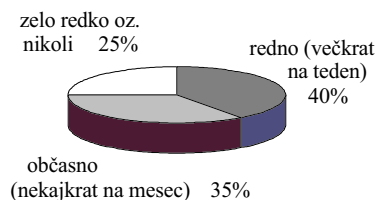
4 Res je, da so lahko tudi gledanje televizije, poslušanje glasbe ali telefoniranje (dejavnosti, ki jih ponavadi štejemo med pasivne in neustvarjalne) spodbuda za aktivnost oz. ustvarjalnost, vendar pa tega zgolj na podlagi rezultatov ankete ni mogoče sklepati.

5 V tem se kaže neustreznost zdravorazumske delitve prostočasnih aktivnosti na pasivne in aktivne, ustvarjalne in neustvarjalne.

medijev – smo zato bili posebej pozorni na razmerje med 'aktivnim' in 'pasivnim' ukvarjanjem s posameznimi prostočasnimi dejavnostmi, soočili pa smo tudi obstoječe stanje in 'potrebe' oz. 'želje', ki so jih mladi izrazili v anketi, vprašalnikih oz. diskusijah.

ŠPORTNE DEJAVNOSTI: POPULARNOST EKSTREMNIH ŠPORTOV IN POJAV DEMASIFIKACIJE

V splošni strukturi prostega časa zavzema ukvarjanje s športom relativno pomembno mesto; koprski dijaki in dijakinje se z njim ukvarjajo sicer redkeje kot s poslušanjem radia oz. glasbe, gledanjem televizije, druženjem s prijatelji, učenjem in lenarjenjem, vendar pogosteje kot z računalnikom, umetniškimi dejavnostmi ali npr. obiskovanjem kina ali gledališča (Mihelj et al., 2000).

Graf 4: Pogostost ukvarjanja s športom.
Graph 4: Frequency of engaging in sports.

V anketi smo preverili, s katerimi športnimi dejavnostmi se dijaki (vsaj občasno, rekreativno) ukvarjajo, pa tudi, s katerimi bi se želeli ukvarjati. Vrstni red obeh lestvic je v veliki meri diametralno nasproten: športi, s katerimi se (že) ukvarja največ dijakov in dijakinj, so na lestvici najbolj zaželenih športov na dnu.

Tabela 1: Športne dejavnosti.
Table 1: Sports activities.

S katerimi izmed navedenih športov se že ukvarjaš?		S katerim izmed navedenim športov bi se rad/a ukvarjal/a?	
Kolesarjenje	112 (30,9%)	Bungee-jumping	106 (29,6%)
Alpsko smučanje	107 (29,5%)	Snowboard	86 (24,0%)
Košarka	103 (28,4%)	Avtomobilske, motorne dirke	80 (22,3%)
Rolkanje, skejtanje	95 (26,2%)	Fitness, aerobika	78 (21,8%)
Odbojka	94 (25,9%)	Borilni športi	60 (16,8%)
Nogomet	90 (24,8%)	Jadrarno letalstvo, padalstvo	60 (16,8%)
Tek	83 (22,9%)	Odbojka	46 (12,8%)
Pohodništvo, izleti v naravo	72 (19,8%)	Tenis	40 (11,2%)
Fitness, aerobika	67 (18,5%)	Alpsko smučanje	40 (11,2%)
Plavanje	64 (17,6%)	Rolanje, skejtanje	33 (9,2%)
Snowboard	40 (11,0%)	Plavanje	29 (8,1%)
Tenis	39 (10,7%)	Nogomet	27 (7,5%)
Rokomet	36 (9,9%)	Košarka	26 (7,3%)
Borilni športi	24 (6,6%)	Veslanje,ajak	24 (6,7%)
Veslanje,ajak	21 (5,8%)	Lokostrelstvo	19 (5,3%)
Šah	18 (5,0%)	Jadranje	16 (4,5%)

Rezultati kažejo na veliko (vendar praviloma nerealizirano) zanimanje za ekstremne ('adrenalinske') športe, ki so ga zabeležili tudi v raziskavi med ljubljansko mladino; pojav so razložili kot nujen komplement socialne odvisnosti in pasivnosti mladih (Rener, Ule, 1998, 38). Prikazani rezultati – zlasti podatki o najbolj zaželenih športih – pa kažejo ne le na veliko zanimanje za 'adrenalinske', nevsakdanje in v veliki meri drage športe, temveč tudi na veliko zanimanje za individualne športe. To zanimanje je v svoji pilotni analizi revitalizacijske problematike starega koprskega mestnega jedra zaznal že M. Hočevar, in sicer pri celotnem prebivalstvu (Hočevar, 1998, 65-66). Hkrati rezultati ankete med srednješolci do določene mere potrjujejo tudi tezo o napredujočem procesu demasifikacije v športu, ki se kaže v dveh medsebojno odvisnih procesih: fragmentaciji športnega občinstva in diferenciaciji športne dejavnosti. Vendar velja opozoriti, da ponudba športnih dejavnosti za mlade v Kopru ne sledi hitro napredujoči fragmentaciji potreb. Še manj pa tej fragmentaciji sledi razvoj športne infrastrukture.

Na osnovi navedenih rezultatov ne moremo sklepati o morebitnem rastočem zanimanju za vodne (t.i. avtohtone za Koper) športne discipline, ki ga opaža M. Hočevar saj bi bilo za kaj takega potrebno opraviti longitudinalno raziskavo (Hočevar, 1998, 68). Vendar pa je mogoče na podlagi zbranih podatkov dati vsaj oceno, da je interes za vodne športe med mladimi – upoštevajoč tolikokrat deklarirano 'mediteranskost' Kopra in širšega prostora Slovenskega primorja – zelo majhen.

Prikazane rezultate – tako pogostost ukvarjanja s športom nasploh kot rezultati po posameznih športnih dejavnostih – smo križali s spolom, in pokazale so se velike razlike. Pri pogostosti ukvarjanja s športom nasploh izrazito prednjačijo fantje; s športom se jih redno ukvarja kar 58,8%, medtem ko je takih deklet le 24,4%. Tudi pri posameznih športih se, tako kot pri ukvarjanju s športom nasploh, kažejo velike razlike glede na spol. Če lahko rečemo, da je šport nasploh bolj moška dejavnost, pa med posameznimi naštetimi športi dijake bolj privlači predvsem nogomet, košarka, snowboard in borilni športi, medtem ko bi za bolj ženske športe lahko označili odbojko, rolanje in pohodništvo oz. izlete v naravo.

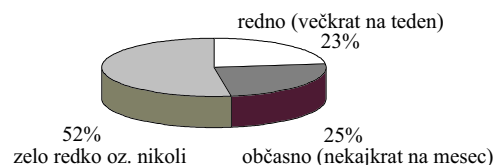
Statistično pomembne razlike se pri ukvarjanju s posameznimi športni dejavnostmi kažejo tudi med posameznimi šolami. Najpogosteje se s športom ukvarjajo dijaki in dijakinje italijanske gimnazije, za njimi dijaki in dijakinje slovenske gimnazije, sledijo dijaki in dijakinje SKPŠ in na repu so dijaki in dijakinje SEDŠ. Tudi uspeh dijaka oz. dijakinje in izobrazba staršev sta tesno povezana z njegovim/njenim športnim udejstvovanjem. Dijaki in dijakinje, ki imajo boljši uspeh in katerih starši so bolj izobraženi, se s športom pogosteje ukvarjajo.

Aktivno ukvarjanje s športom, rekreativno ali profesionalno, seveda ni edina oblika ukvarjanja s športom. Prav toliko ali še bolj je pomembno spremljanje športnih tekmovalcev, bodisi obiskovanje tekem, spremljanje le-teh prek različnih medijev, zanimanje za posamezne športne zvezdnike in zvezdnice, za organizacijsko plat športa ipd. Te dejavnosti so lahko pomemben del (samo)umeščanja v določeno stilsko skupino oz. način izkazovanja pripadnosti določenemu načinu življenja, ki je ponavadi povezan tudi s specifičnim vrednostnim sistemom. Kot že omenjeno, so med vsemi stilskimi skupinami prav športni navijači tisti, za katere je največ vprašanih odgovorilo, da se prištevajo k njim oz. da živijo podobno kot oni (26,8%). Tudi med tistimi, ki se ne prištevajo k športnim navijačem, je bilo izrazito malo takšnih, ki so do te skupine nestrpni (le 6,3%).

V anketi smo dijake in dijakinje med drugim spraševali, ali so se v minulih dveh mesecih udeležili posameznih prireditev, in med temi je bila naveden tudi športni dogodek (tekma ipd.). Odgovor je obkrožilo 44,7% anketiranih in v skupnem pregledu prireditev, ki so jih dijaki in dijakinje obiskali v preteklih dveh mesecih, se je športni dogodek znašel na četrtem mestu, takoj za kinopredstavo, diskom in žurom pri prijatelju/ici.

UMETNIŠKE DEJAVNOSTI

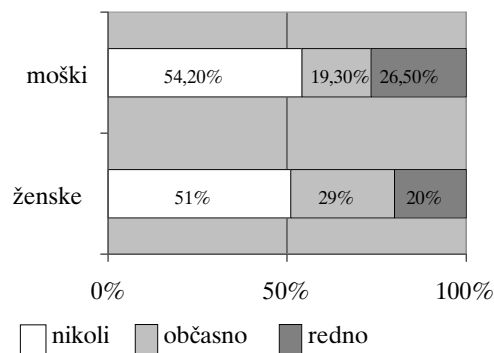
V nasprotju s športnimi dejavnostmi zavzemajo umetniške v splošni strukturi prostega časa srednješolcev v Kopru znatno manjši delež. Več kot polovica vprašanih je odgovorila, da se s temi dejavnostmi ukvarja zelo redko ali nikoli.⁶

Graf 5: Pogostost ukvarjanja z umetnostjo.

Graph 5: Frequency of engaging in arts.

Če pogostost ukvarjanja z glasbo, plesom, slikarstvom križamo s spolom, dobimo sliko, ki je verjetno za marsikoga presenetljiva, saj govori proti zdravorazumarskemu prepričanju (predsodku), da so omenjene dejavnosti oz. umetnost nasploh stvar žensk. Z njimi se namreč *redno* ukvarja več fantov kot deklet, medtem ko je med dekleti znatno več takih, ki se z umetniškimi dejavnostmi ukvarjajo občasno:

Graf 6: Pogostost ukvarjanja z umetnostjo glede na spol.

Graph 6: Frequency of engaging in arts in terms of gender.

Delež dijakov in dijakinj, ki se ukvarjajo z umetniškimi dejavnostmi, se močno spreminja tudi od šole do šole. Prednjačijo dijaki in dijakinje obeh gimnazij, med katerimi je več kot 30% takih, ki se redno ukvarjajo z umetnostjo, medtem ko je na obeh preostalih šolah takih dijakov in dijakinj le nekaj čez 18%. Močno

6 Vsaj del ukvarjanja z umetniškimi dejavnostmi se lahko 'skriva' tudi v okviru drugih navedenih prostočasnih dejavnosti, npr. v okviru ukvarjanja z računalnikom (če gre za računalniško umetnost), v okviru pisanja oz. branja (če gre za literarno umetnost), v okviru obiskovanja različnih krožkov, delavnic, tečajev ali v okviru obiskovanja kina in gledališča. Vendar pa tudi te dejavnosti na lestvici najpogostejših prostočasnih dejavnosti niso bistveno višje od ukvarjanja z glasbo, plesom, slikarstvom (prim. Mihelj et al., 2000).

opazna je korelacija med uspehom anketiranih in pogostostjo ukvarjanja z umetniškimi dejavnostmi. Dijaki in dijakinja z višjim uspehom se pogosteje ukvarjajo z umetniškimi dejavnostmi. Pogostost ukvarjanja z umetniškimi dejavnostmi pozitivno korelira tudi z izobraženostjo mater (ne pa z izobraženostjo očetov).

Iz tabele je jasno razvidno, da daleč prednjačijo tiste umetniške zvrsti, za katere je v okviru koprsk občine relativno najbolje poskrbljeno – vsaj na nivoju izobraževanja – bodisi da so te dejavnosti vključene v obvezni šolski program ali pa da imajo mladi na voljo različne vzporedne oblike izobraževanja, kot so krožki, delavnice ipd. Vzporedno z upadanjem razpoložljivih možnosti izobraževanja drastično upada tudi delež mladih, ki se ukvarjajo s posamezno umetnostjo.

Primerjajmo zgornje podatke z lestvico umetniških dejavnosti, ki so med mladimi najbolj zaželeni. Prepričljivo je na prvem mestu film, s katerim bi se želelo ukvarjati 41,4% srednješolk in srednješolcev, sledijo umetniško fotografiranje (28,4%), ples (25,3%), računalniška umetnost (21,3%), in šele nato igranje na instrument (12,9%) in slikanje, risanje in kiparjenje (12,6%). Povsem na repu sta literarno ustvarjanje (3,9%) in pevski zbor (3,9%). Očitno je, da je med mladimi zelo močna želja po tistih umetniških zvrsteh, ki so po svojem nastanku novejši, pretežno vizualni in zahtevajo več materialnih oz. tehničnih sredstev. Hkrati so take umetnosti v Mestni občini Koper izrazito slabo zastopane in se le redko pojavljajo v obliki interesnih dejavnosti

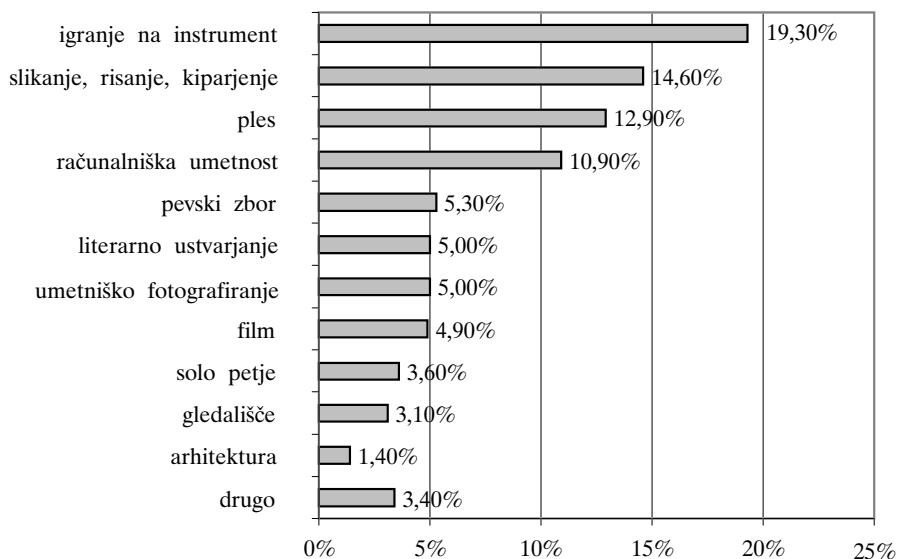
oz. tečajev za mlade. Mogoče je pričakovati, da bi z uvebo tovrstnih dejavnosti k umetniškemu ustvarjanju in izražanju pritegnili bistveno večje število mladih; medtem ko je sedaj kar 51,5% takih, ki se ne ukvarjajo z nobeno umetniško dejavnostjo, pa jih je le 15,1% odgovorilo, da se tudi nočejo ukvarjati z nobeno umetniško dejavnostjo. Preostali bi bili za tako preživljanje prostega časa zainteresirani, če bi seveda imeli možnost izbrati katero izmed umetniških oblik, ki jim je bliže.

Poleg nagibanja v prid sodobnejšim in pretežno vizualnim oblikam umetnosti lahko iz navedenih podatkov razberemo tudi izrazito individualiziranost okusov.⁷ Tako lahko tudi za področje umetniške dejavnosti mladim trdimo, da sledi procesu demasifikacije. Podobno kot pri športnih dejavnostih pa je potrebno opozoriti, da je ta demasifikacija za zdaj opazna predvsem na ravni želja in okusov ter da ji še ne sledi ustrezna fragmentacija ponudbe (tako vsebinska kot prostorska).

Naj opozorimo še na zanimiv podatek o zvezi med interesom za umetniške dejavnosti in vrednotami. Med drugim se je pokazalo, da sta za tiste, ki se ne ukvarjajo z nobeno umetnostjo, bolj pomembni vrednoti 'materialne dobrine in denar' in 'zdravje, dobro počutje', manj pa vrednoti 'svet lepega, narava, umetnost', 'ustvarjalnost, fantazija'.

V nadaljevanju podrobneje obravnavamo tri umetniške zvrsti, ki so med mladimi – sodeč po rezultatih ankete – najbolj razširjene ali najbolj zaželeni: glasbeno, filmsko in likovno umetnost.

S katerimi navedenimi umetniškimi dejavnostmi se še aktivno ukvarja?

Graf 7: Umetniške dejavnosti.

Graph 7: Arts activities.

7 Ta je še večja, če upoštevamo podatke o raznovrstnih filmskih in glasbenih preferencah med mladimi (Mihelj et al., 2000, 52).

Glasbena umetnost

Med vsemi umetniškimi zvrstmi, ki so bile navedene v vprašalniku, je prav glasbena umetnost tista, s katero se aktivno ukvarja največ anketiranih dijakov in dijakinj. Na nespornem prvem mestu med vsemi posamičnimi dejavnostmi je igranje na instrument, če pa temu dodamo še drugi dve glasbeni dejavnosti – zborovsko petje in solo petje – naraste odstotek dijakov in dijakinj, ki se aktivno ukvarjajo z glasbo, na 28,2%. Največ zaslug za tako visok delež mladih, ki se aktivno ukvarjajo z glasbo, gre pripisati predvsem dobro razviti mreži glasbenega izobraževanja: glasbena vzgoja je pomemben del osnovnošolskega kurikula, izven šole pa lahko mladi svoje glasbene sposobnosti razvijajo v okviru Centra glasbenih šol, tečajev pri Zvezi kulturnih organizacij ali v okviru zasebnih oblik glasbenega izobraževanja, kasneje pa v okviru samostojnih glasbenih zasedb, orkestro in zborov. Trdimo lahko, da je med vso umetniško ponudbo za mlade v koprski občini daleč najbolj razvito področje prav glasbene umetnosti, zato ne preseneča visok delež dijakov in dijakinj, ki se aktivno ukvarjajo z glasbo.

Vzroke za veliko priljubljenost glasbe med mladimi pa je seveda potrebno tudi v splošni razširjenosti te umetniške zvrsti. Ne gre namreč spregledati dejstva, da je glasba nasploh zaradi široke razprostranjenosti elektronskih medijev in različnih nosilcev zvoka danes zagotovo najlažje dostopna in najširše spremljana oblika umetnosti (ponavadi sicer v obliki zvočne kulise k drugim dejavnostim). To potrjujejo tudi rezultati naše ankete, in sicer odgovori na vprašanje o pogostosti ukvarjanja s posameznimi prostočasnimi dejavnostmi (splošna struktura prostega časa), kjer je poslušanje glasbe (skupaj z radijem) nesporno na prvem mestu; redno (večkrat na teden) glasbo ali radio posluša 88,2% vprašanih, le dva izmed anketiranih (0,5%) pa sta izrecno zapisala, da glasbe sploh ne poslušata. V nasprotju z visokim deležem mladih, ki poslušajo glasbo, je deležem takih, ki so v minulih dveh mesecih obiskali glasbeni dogodek (koncert), relativno nizek: 34,3% jih je obiskalo pop, rok ali podoben koncert, 6,3% pa koncert klasične glasbe. Delež je takoj manjši, če mu ob bok postavimo odstotek takih, ki so v minulih dveh mesecih obiskali gledališko predstavo – delež je namreč skoraj enak (42,5%), pri čemer pa je zanimanje za gledališče med mladimi nesporno manjše od zanimanja za glasbo (medtem ko bi se rado z gledališčem aktivno ukvarjalo 12,1% vprašanih, je interesentov za glasbene dejavnosti enkrat več: 24,9%). Vzroke bo treba najverjetneje iskati zlasti v boljši organiziranosti (skupinski ogledi) in

promociji ter nižji ceni nekaterih gledaliških abonmajev (zlasti v SSG Trst).

Visok odstotek srednješolcev, ki se aktivno ukvarjajo z glasbo, torej še ne pomeni, da je sedanja ponudba za mlade na tem področju tudi zadostna. Na to opozarjajo tudi nekateri drugi podatki. Kot je že na okrogli mizi o kulturi v koprski občini februarja 1997 poudaril B. Logar, je zanimanje za vpis v glasbeno šolo večje od prostorskih in kadrovskih možnosti (Logar, 2000, 103 ss.). Zlasti pa kaže poudariti, da možnosti za glasbeno udejstvovanje mladih drastično upadejo po zaključeni osnovni in še bolj po zaključeni srednji šoli – takrat torej, ko bi se lahko glasbeno podkovani mladi vključili v t.i. živo glasbeno dejavnost in koncertno življenje. To sicer do neke mere obstaja, vendar sloni, kot opozarja B. Logar, izključno na zanesenjakih in na ljubiteljskem in volonterskem delu ter poteka v neprimernih prostorih (Koper še vedno nima akustično primerne in dovolj prostorne dvorane).

Obstoječa ponudba za glasbeno udejstvovanje mladih (glasbene šole, dejavnosti Zveze kulturnih organizacij idr.) pa tudi s pridobitvijo ustreznih prostorov in profesionalizacijo še zdaleč ne bo mogla zadostiti vsem željam in potrebam mladih na tem področju umetniškega ustvarjanja. Omenjena ponudba namreč v premeru meri zajema sodobnejše in marginalizirane zvrsti glasbe, ki so za mlade najbolj privlačne. Tudi na področju teh zvrsti bi bili nujno potrebni razvijanje kritičnega odnosa, vzgoja koncertnega občinstva in izobraževanje. Edina institucija, ki je na tem področju v koprski občini doslej kontinuirano delovala, je Mladinski kulturni center (MKC).⁸ Obisk MKC-ja je sicer številčno majhen, kar kažejo tudi rezultati ankete (Mihelj et al., 2000), vendar pa je glede na količino investiranih sredstev, število zaposlenih, prostorske razmere in predvsem specifičnost ponudbe ter ne nazadnje pogosto negativno podobo, ki jo Center ima v javnosti, to tudi možno pričakovati. MKC prepoznavno cilja na 'kritično in ustvarjalno mladino', ki, kot ugotavlja M. Breclj, je in še bo v manjšini (Breclj, 2000, 128). Vendar pa je mogoče trditi, da zaradi navedenih vzrokov zajame le del take mladine in da bi bilo mogoče ob ustreznih ukrepih obisk znatno povečati. K temu lahko deloma pripomorejo sami organizatorji dejavnosti v MKC, vendar le ob podpori drugih institucij, zlasti srednjih šol, pa tudi glasbenih.

Prav sodobnejše in marginalizirane glasbene zvrsti, ki imajo v Kopru svoje zatočišče le v MKC-ju, so bile zgodovinsko (in so še) eden najpomembnejših fokusov, okoli katerih so zbrane posamezne mladinske subkulture. O prisotnosti le-teh v Kopru je mogoče posredno

8 V letih od 1991 do 1997 se je v MKC zvrstilo 600 ansamblov na 400 koncertih, MKC pa je organiziral tudi glasbene poslušalnice, snemanja, izdajanje nosilcev zvoka, omogočil vaje za mlade obalne skupine in dajal tehnično in organizacijsko pomoč (Breclj, 2000, 129).

sklepati na podlagi že citiranih podatkov o odnosu do posameznih stilskih skupin, kjer sta med drugimi navedeni tudi dve glasbeni skupini, punkerji in rokerji. Vendar sta to le dve od široko razvejene palete obstoječih glasbenih subkultur; že na osnovi podatkov, zbranih s pomočjo anketnega vprašanja o najbolj poslušanih glasbenih zvrsteh med koprskimi srednješolci, je mogoče sklepati, da je glasbenih subkultur ali vsaj subkulturnih scen med koprsko mladino bistveno več. Navedi velja vsaj subkulture in subkulturne scene, ki se zgoščajo okoli naslednjih zvrsti: heavy metal, grunge, hard core, rejev. Za navedena subkulture (zlasti če gre za trda jedra, ne pa za t.i. subkulturne scene) je značilen spoj dveh dimenzij: podobnosti navznoter in razlike navzven (Velikonja, 1999, 18), zaradi česar med posameznimi skupinami pogosto prihaja do odkritih nasprotovanj, ki pa so konstitutivna za njihov obstoj. Zato ni mogoče pričakovati, da bo en sam center (MKC) lahko pod svojo streho gostil vse raznolike subkulture, in se zdi smiselno podpreti odpiranje več različnih, manjših klubskih prostorov.

Filmska umetnost

Filmska umetnost je poleg glasbene med srednješolci v MOK (verjetno pa tudi med mlado populacijo v Sloveniji in širše) najbolj priljubljena. To dokazuje zlasti podatek o deležu dijakov in dijakinj, ki so v minulih dveh mesecih obiskali kinopredstavo: takih je bilo kar 78,2%. Med vsemi navedenimi možnostmi (poleg obiska kinopredstave so bili navedeni še obisk diska, gledališke predstave, razstave, koncerta in žur pri prijatelju/ici) je obisk kinopredstave prepričljivo na prvem mestu.

Glede na veliko zanimanje mladih za film bi morala biti ta umetnostna veja deležna veliko večje pozornosti, kot je je. Po desetletju mrtvila je že skrajni čas, da se v Kopru obudijo nekoč (v sedemdesetih in osemdesetih letih) utečene oblike filmske vzgoje: filmsko gledališče, šolski filmski krožki ipd. Tovrstne oblike izobraževanja bi bilo smiselno izdelati na zgledu dosedanjih izkušenj, ki jih je v svojem prispevku za okroglo mizo o kulturi opisala J. Čebren (Čebren, 2000, 139). Vendar si take vzgoje ni mogoče zamisliti brez temeljite prenove koprskih kinodvorane in brez ustreznega kadra – filmskih pedagogov. Da je koprška kinodvorana nujno potrebna temeljite prenove, opozarjajo tudi dijaki in dijakinje: prenove kinodvorane si želi kar 26,1% anketiranih (ne glede na to, iz katere občine prihajajo), in prenova kina je s tem na tretjem mestu med najbolj zaželenimi investicijami za mlade v MOK.

V raziskavi smo podrobneje analizirali tudi filmski okus srednješolcev in srednješolk. Vprašali smo jih, katera vrste filmov najraje gledajo v kinu, kot možen odgovor pa smo ponudili tudi 'Hodim gledat vsega po malo, nimam posebne vrste filma, ki bi ga najraje hodil/a gledat v kino'. S tem smo želeli preveriti, ali in v

kolikšni meri je obisk kina sploh odvisen od same vrste filma, ki ga vrtijo v kinodvorani; predpostavljali smo namreč, da se pomemben delež mladih (kot tudi veliko ljudi nasploh) za obisk kina odloči zaradi določenega igralca/igralke, ki nastopa v filmu, zaradi dobre reklame ali preprosto zato, ker gre v kino tudi kateri izmed prijateljev (lahko bi seveda našli še kakšen razlog), ne pa zaradi določene vrste filma. Rezultati so ta predvidevanja potrdili, saj se je znaten delež dijakov in dijakinj (28,3%) odločil za možnost 'Hodim gledat vsega po malo'. Med posamičnimi filmskimi žanri pa so anketirani največkrat obkrožili komedijo (44,1%), akcijske filme in kriminalke (38,1%), ljubezenske filme (36,0%) ter grozljivke in srhljivke (23,2%).

Likovna umetnost

Čeprav ima likovna vzgoja v okviru osnovnošolskih učnih programov enako pomembno mesto kot glasbena vzgoja, razvitost dodatnih (izvenšolskih) oblik likovnega izobraževanja v koprski občini krepko zaostaja za razvitostjo glasbenovzgojne mreže. Tudi slabši organiziranosti likovne vzgoje moramo pripisati odgovornost za dejstvo, da se z likovnimi dejavnostmi ukvarja znatno manjši delež srednješolcev kot z glasbenimi: skupaj je takih le 14,6% (z različnimi glasbenimi dejavnostmi se ukvarja 28,2% dijakov in dijakinj). Glede na vse druge umetniške dejavnosti je sicer likovna ustvarjalnost še vedno na zavidljivem drugem mestu, vendar pa velja poudariti, da se mladi, ki so v anketi navedli, da se ukvarjajo s katero izmed teh dejavnosti, najverjetneje tem dejavnostim posvečajo kar sami – možnosti za likovno izobraževanje srednješolcev v koprski občini so namreč zelo majhne in s starostjo še bolj drastično upadejo kot različne oblike glasbenih dejavnosti.

Glede na želje in potrebe mladih je verjetno jasno, da Koper nujno potrebuje pestrejšo ponudbo likovnih dejavnosti za mlade. Občina (pa tudi slovenskoobalni prostor kot celota) resda premore galerijsko dejavnost evropskega nivoja, ki jo zagotavljajo Obalne galerije, vendar pa le-ta žal ne zmora nagovoriti mlade publike v obsegu, ki bi bil glede na potrebe in potencialne mladih zaželen. Vsi štirje avtorji, ki so se v okviru okrogle mize o kulturi v koprski občini ukvarjali z likovno dejavnostjo – A. Medved, M. Maljevac, L. Bojanič in T. Vran – so poudarili potrebo po razvoju določenih oblik likovne vzgoje, zlasti izobraževanja mladih talentov (Medved, 2000; Maljevac, 2000; Bojanič, 2000; Vran, 2000). Pri razvijanju teh dejavnosti bi se veljalo opreti na izkušnje že obstoječih ali preteklih pobud na tem področju (npr. Forum Piranese), na možnosti, ki jih za likovno vzgojo daje obstoječa galerijska dejavnost, ter na potrebe in potencialne, ki se kažejo v okviru likovne vzgoje v osnovnih šolah.

Tudi v primeru likovne umetnosti velja opozoriti na potrebo po spodbujanju seznanjanja in ukvarjanja mla-

dih s sodobnejšimi ali marginalnimi usmeritvami znotraj likovne umetnosti, tudi tistimi, ki presegajo okvire tradicionalno definirane likovnosti in umetniškosti, npr. z grafiti, stripi ali računalniško umetnostjo. Take usmeritve ponavadi težko najdejo svoje mesto znotraj večjih, že uveljavljenih umetniških institucij, zato se zdi smiselno spodbuditi in podpreti drugačne (pogosto sporadične in marginalne) oblike organiziranosti, ki bi mladim dale vpogled v novejša umetniška dogajanja.

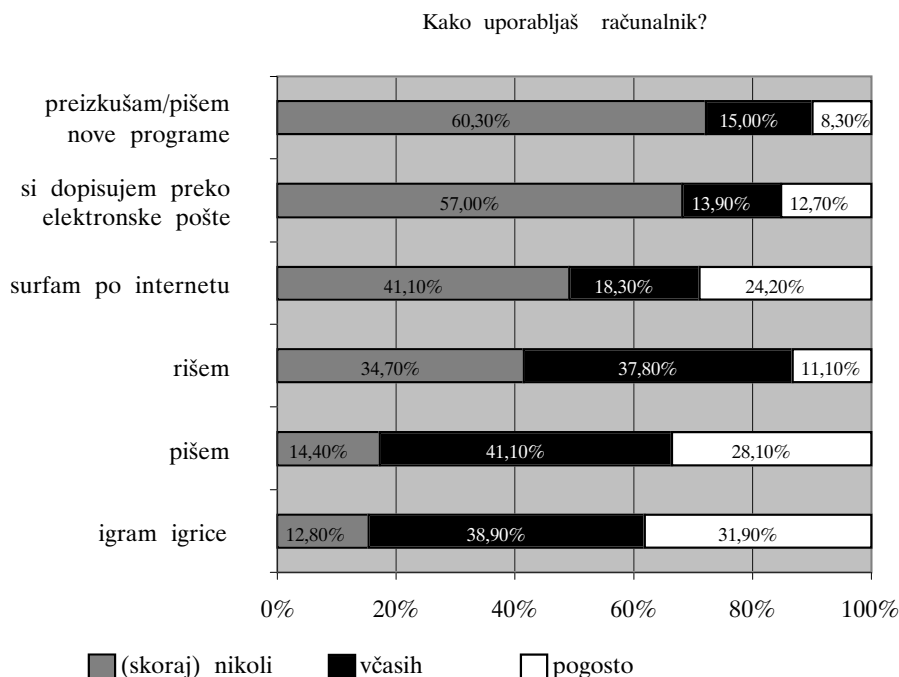
RABA RAČUNALNIKA

Osebni računalnik ima doma kar 69,7% koprskih srednješolcev in srednješolk. Za primerjavo navedimo podatek, da je bilo leta 1993 med slovenskimi srednješolci takih kar za polovico manj, tj. 34,5% (Ule, Mihelj, 1995). V splošni strukturi prostega časa zavzema ukvarjanje z računalnikom mejno pozicijo med dvema večjima sklopoma dejavnosti: na eni strani so to dejavnosti, s katerimi se večina dijakov ukvarja redno, vsak dan, na drugi pa dejavnosti, s katerimi se večina ukvarja občasno, le nekajkrat na mesec. Odgovori so bili v približno enakomernih (tretjinskih) deležih razporejeni med tri možnosti: 31,3% se z računalnikom ne ukvarja (skoraj) nikoli, 32,2% občasno, 36,5% pa redno. V strukturi prostega časa koprskih srednješolcev in srednješolk tako ukvarjanje z računalnikom zavzema mesto nekje v zlati sredini; korenito zaostaja za dejavnostmi, s katerimi se mladi ukvarjajo večinoma večkrat na teden – za gledanjem televizije, poslušanjem radia

oz. glasbe, za druženjem s prijatelji, člani družine, za učenjem in lenarjenjem ter ukvarjanjem s športom. Vendar pa se z računalnikom srednješolci pogosteje ukvarjajo kot z umetniškimi dejavnostmi, obiskovanjem različnih krožkov, tečajev, delavnic, pisanjem in branjem (vsega, kar ni za šolo). Če bosta računalniško opismenjevanje in uvajanje računalniške tehnologije na delovna mesta napredovala s sedanjo naglico, je moč pričakovati, da bo ukvarjanje z računalnikom postopoma tudi v strukturi prostega časa mladih počasi prešlo med tiste dejavnosti, s katerimi se mladi večinoma ukvarjajo redno, večkrat na teden.

Kot je razvidno iz grafičnega prikaza, sta večinsko razširjeni rabi računalnika zlasti igranje igrice in pisanje – torej rabi, ki sta tudi historično zgodnejši od drugih in sta se v družbi že precej utrdili. Najmanj razširjena je raba računalnika za programiranje oz. preizkušanje novih programov, kar je razumljivo, saj gre za dejavnost, s katero se tudi v svetovnem merilu ukvarja majhen odstotek strokovnjakov. Tudi elektronska pošta in internet sodita med manj razširjene rabe računalnika. Surfanje po internetu se od vseh drugih navedenih rab računalnika bistveno razlikuje po tem, da dijaki in dijakinje, ki se z njim ukvarjajo, to ponavadi počnejo redno (večkrat na teden), ne pa le občasno.

Med dijaki in dijakinjami, ki so odgovarjali na vprašanje, je bilo 16,4% takih, ki so obkrožili možnost, da računalnika sploh ne uporabljajo. Zaskrbljenost zbuja podatek, da se je za to možnost odločil večji

Graf 8: Kako mladi uporabljajo osebni računalnik?
Graph 8: How do the young use PC?

delež deklet (22,5% vseh vprašanih) kot fantov (8,6% vseh vprašanih). Prav tako se pomembne razlike med spoloma kažejo pri posameznih rabah računalnika, in sicer pri pogostosti rabe računalnika za programiranje, surfanje po internetu, igranje igrice in dopisovanje po elektronski pošti. Za vse štiri rabe je značilno, da se dijaki z njimi pogosteje ukvarjajo kot dijakinje.

Pomembne razlike se kažejo tudi glede na izobrazbo staršev. Dijaki in dijakinje, katerih starši (tako matere kot očetje) so bolj izobraženi, pogosteje uporabljajo internet in elektronsko pošto. Predvsem je med njimi bistveno manj takih, ki se (skoraj) nikoli ne ukvarjajo z internetom ali elektronsko pošto.

RABA MNOŽIČNIH MEDIJEV

Podobno kot računalniška tehnologija tudi množični mediji v okviru okrogle mize o kulturi v koprski občini leta 1997 niso bili obravnavani. Nasprotno pa smo v raziskavi problematike odnosa med mladimi in mediji namenili veliko prostora. Zanimalo nas je predvsem, v kolikšni meri koprski srednješolci že sodelujejo pri oblikovanju programa različnih množičnih medijev ali pa bi si takega dela vsaj želeli.

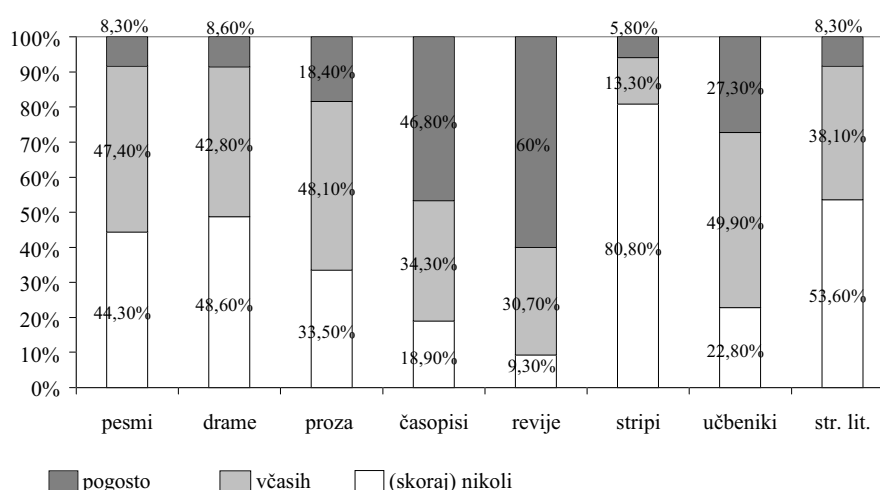
V splošni strukturi prostega časa so zlasti poslušanje radia oz. glasbe, gledanje TV oz. videa in telefoniranje prijateljem/-icam zelo visoko, saj zasedajo prvo, tretje in četrto mesto (Mihelj et al., 2000). Telefoniranje in ukvarjanje z računalnikom, ki ju je prav tako mogoče uvrstiti med rabe komunikacijskih in informacijskih tehnologij, sodita med manj redne oz. med pretežno občasne in sta nekje v sredini lestvice najbolj pogostih prostočasnih dejavnosti mladih. Zlasti raba avdio- in avdiovizualnih komunikacijskih tehnologij torej zavzema zelo pomembno mesto v prostem času mladih. Bistveno pa zaostaja raba tradicionalnejših komunikacijskih

tehnologij, ki so omejene izključno na zapisana jezikovna sporočila (tj. pisanje, branje).

Čeprav so tradicionalne komunikacijske tehnologije, ki se opirajo izključno na pisavo, v prostem času mladih manj prisotne kot sodobnejše avdio in avdiovizualne tehnologije (ki sicer, tega ne smemo pozabiti, tudi vključujejo pisavo), v šolskem delu še vedno prevladujejo. S tem pa so jih mladi 'prisiljeni' kar pogosto uporabljati, zato smo jim tudi v naši raziskavi odmerili dobršen del prostora. Zanimalo nas je, kako pogosto mladi berejo tiskane medije, pri čemer smo posebej obravnavali tiskane medije, ki sodijo med časnike (slednje smo razdelili na revije in časopise), in tiste, ki sodijo večinoma med knjige (slednje smo razdelili na učbenike, strokovno literaturo in leposlovje – prozo, pesmi, drame). Dodali smo jim še stripe, čeprav je v njih vizualna komponenta veliko bolj poudarjena kot v preostalih (po pomembnosti vizualne plati so sicer stripom blizu mnoge revije).

Po branosti so časniki (časopisi in revije) v izraziti prednosti, med knjigami pa so še največje pozornosti deležni učbeniki. Stripi so med vsemi navedenimi povsem na repu.

V anketnem listu smo dijake in dijakinje vprašali, katere revije in časopise najpogosteje berejo. Anketirani so med časopisi daleč največkrat navedli Primorske novice, sledijo Slovenske novice in Delo, deleži bralcev drugih časopisov pa so že bistveno manjši. Pri interpretaciji podatkov o branosti posameznih revij oz. časopisov med mladimi moramo upoštevati, da so mladi vsaj pri izbiri časopisov, ki jih berejo, v veliki meri odvisni od okusa svojih staršev. Specifično 'mladinski' okus lahko bolj uveljavijo kvečjemu pri revijah, katerih ponudba je (upoštevajoč tudi italijanske revije) zelo pestra. Podatki o branosti posameznih revij med dijaki in dijakinjami so naslednji.

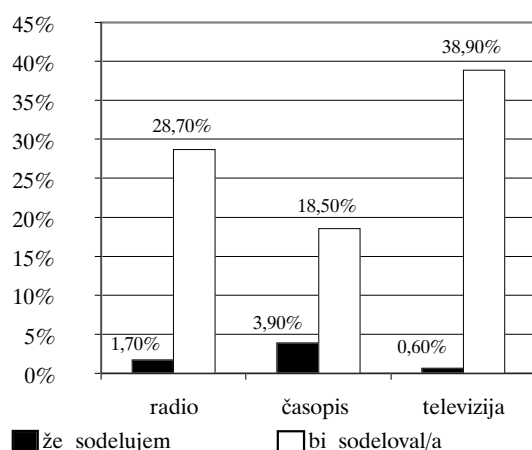
Graf 9: Branje medijev (vključene tudi umetniške forme).
Graph 9: Reading of media (art forms included).

Tabela 2: Branje revij.
Table 2: Reading of magazines.

Katere revije bereš?	
Smrkija	114 (37,9%)
Antena	45 (15,0%)
Lady	39 (13,0%)
Cool	36 (12,0%)
Teen	34 (11,3%)
Jana	30 (10,0%)
Avtomagazin	16 (5,3%)
Joker	15 (5,0%)
Mladina, PC mediji, Focus, Gea, PC gamer, Tuttomoto, Pil, Stop Bravo, Cioe, Firbec, Mag	manj kot 5%

Po pričakovanju so na vrhu lestvice najbolj branih revij skoraj izključno dekleške revije (Smrkija, Antena, Cool, Teen). Pridružujejo se jim nekatere ženske revije (Lady, Jana), sledijo pa specializirane revije, in sicer za področje računalništva (PC mediji, PC Gamer, Joker) in motorjev oz. avtomobilov (Avtomagazin, Tuttomoto). Komaj zaznaven odstotek srednješolske populacije bere revije, kot so Pil, Gea in Mladina. Očitno je, da koprski dijaki in dijakinje skorajda ne berejo specializiranih revij, bodisi slovenskih ali tujih, z drugih področij – npr. kulture (oz. posameznih umetnostnih zvrsti), raziskovanja, športa ipd., čeprav je veliko takih, ki se s temi dejavnostmi ukvarjajo. Možni vzroki so nedostopnost tovrstnih revij v kioskih, njihova relativno visoka cena, pa tudi nepoznavanje.

Na ožjem področju treh prevladujočih množičnih medijev nas je zanimalo, koliko koprskih srednješolcev je že zavzelo aktivnejšo vlogo v odnosu do njih – tako, da sodelujejo pri oblikovanju njihovega programa, ne pa ga le sprejemajo.

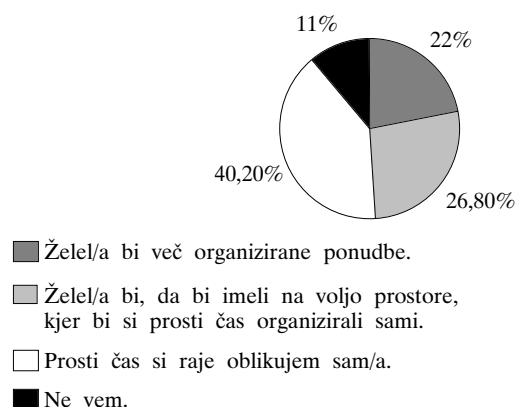
Graf 10: Aktivno ukvarjanje z množičnimi mediji.
Graph 10: Active engagement in mass media.

Prikazani rezultati jasno kažejo, da želje mladih po aktivnem poseganju v delovanje vseh treh prevladujočih množičnih medijev (radio, časopis, televizija) daleč presegajo možnosti, ki jih mladi na tem področju dejansko imajo. Smiselno bi bilo spodbuditi vsaj dve obliki seznanjanja mladih z množičnimi mediji, in sicer (a) vključevanje mladih in njihovih programov v obstoječe medije (po zgledu mladinskih oddaj na Televiziji Koper in Radiu Koper oz. strani za mlade v Primorskih novicah) in (b) oblikovanje ali v nekaterih primerih ponovno ožvitev ali spodbuditev izključno mladinskih medijev, npr. šolskih časopisov ali radia, pa tudi oblikovanja spletnih strani. Take oblike dela z mediji bodo lahko smiselna nadgradnja oz. dopolnitev osnovnošolske programe, v katere bo (oz. je ponekod že) vključena medijska vzgoja. Hkrati tovrstno odpiranje množičnih medijev za mlade, zlasti pa vzpostavljanje izključno mladinskih medijev, bistveno pripomore k utrjevanju mladinskega komunikacijskega prostora, ki je eden izmed poglavitnih elementov mladinske kulture (Ule, 1996).

PARTICIPACIJA MLADIH

Da bi lahko v koprski občini organizirali ponudbo, ki bo mladim čimbolj ustrezala, ni dovolj vedeti le tega, katere dejavnosti mladi pogrešajo oz. s čim bi se želeli ukvarjati. Enako pomembno je vedeti, v kolikšni meri in s čim bi se radi ukvarjali v organizirani obliki oz. pod vodstvom odraslih. Zato smo v anketi preverili, koliko mladih si sploh želi več organiziranih dejavnosti oziroma koliko je takih, ki bi radi imeli na voljo samo prostore ali pa še tega ne. Izkazalo se je, da si največji delež vprašanih najraje organizira prosti čas sam, delež takih, ki si želijo več organizirane ponudbe, pa je skoraj za polovico manjši, kar je razvidno iz grafa 11.

Ali si želi več organiziranih dejavnosti za preživljanje prostega časa ali si prosti čas raje organizira sam/a?

Graf 11: Več organiziranih prostočasnih dejavnosti?
Graph 11: More organized spare time activities?

Pri odgovarjanju na zgornje vprašanje so se dijakinje opazno razlikovale od dijakov. Dekleta so bolj zainteresirana za organizirano ponudbo, fantje pa si raje oblikujejo čas sami. Tudi če medsebojno primerjamo dijake in dijakinje posameznih šol, opazimo zanimive razlike, in sicer ponovno pri deležu tistih, ki si želijo organizirano ponudbo oz. ki si čas raje organizirajo sami, medtem ko delež tistih, ki si želijo prostore, ostaja na vseh šolah približno enak. Več organizirane ponudbe si želijo predvsem dijaki slovenske gimnazije, in na tej šoli je tudi manj takih, ki si čas raje oblikujejo sami/-e.

Kot lahko sklepamo na podlagi prikazanih rezultatov, bo vsak poskus, da bi spravili vse oblike preživljanja prostega časa mladih v povsem organizirane in zato tudi obvladljive ter predvidljive oblike, nujno neuspešen. Vendar pa dejstvo, da si tako velik delež mladih najraje organizira prosti čas kar sam, še ne more biti izgovor za pasivnost koprskih občine v odnosu do mladih. Delež mladih, ki si organiziranih dejavnosti želijo, je namreč še vedno visok.⁹ In ne nazadnje tudi tisti, ki si prosti čas najraje organizirajo sami, potrebujejo – če ne drugega – vsaj informacije o tem, kakšne možnosti imajo na izbiro. Pri načrtovanju ponudbe za mlade je torej potrebno poiskati rešitve, ki bodo dovolj fleksibilne, da bodo lahko sledile hitro spreminjajočim se potrebam oz. trendom med mladimi, in ki bodo v čimvečji meri izkoriščale in spodbujale njihovo željo po tem, da si sami organizirajo prosti čas. Kljub načelnemu zavračanju organiziranih oblik preživljanja prostega časa je mladim smiselno dati določeno mero nevsiljive

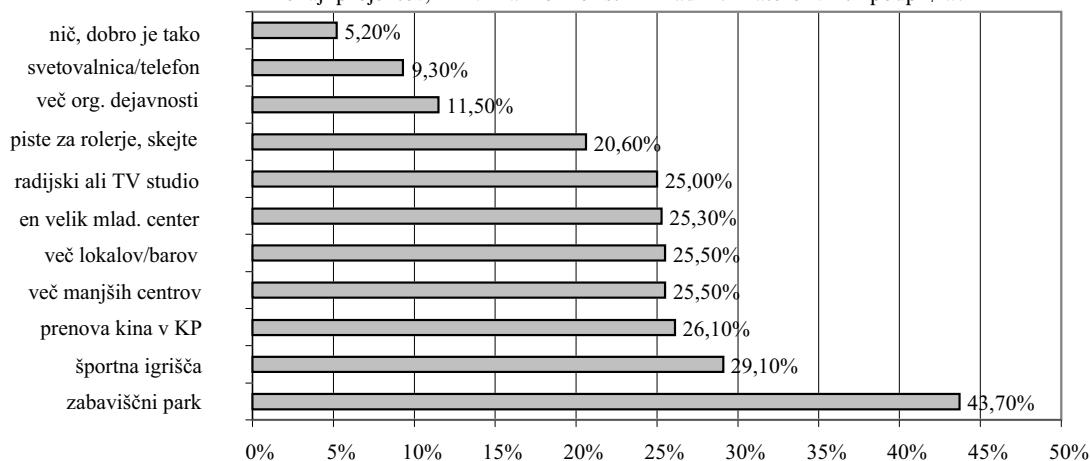
pomoči ali svetovanja pri samostojnem organiziranju lastnih dejavnosti.

Da je kljub načelnemu zavračanju organiziranih oblik prostega časa med mladimi veliko interesa za vsaj določeno raven organiziranosti, kažejo odgovori na anketno vprašanje o najbolj zaželenih investicijah v Kopru.

Visok delež mladih, ki si želijo zabavišni park, daje slutiti, da odpor do organiziranih oblik preživljanja prostega časa ne pomeni hkrati tudi pripravljenosti za povsem samostojno organiziranje prostočasnih dejavnosti, za katere bi bili dovolj le ustrezni prostori. Pač pa velik del mladih očitno pritegnejo prostočasne dejavnosti, ki so deloma organizirane in infrastrukturo podprte (kot dejavnosti v zabaviščnem parku), vendar pa jim omogočajo svobodno izbiro in niso tako obvezujoče kot organizirane dejavnosti v obliki tečajev, krožkov ipd., saj ne zahtevajo kontinuiranega udeleževanja.

Zanimiva je tudi primerjava z odgovori, ki so jih na podobno strukturirano anketno vprašanje dali ljubljanski srednješolci. Ker anketno vprašanje ni bilo povsem enako vprašanju v anketnem listu raziskave, ki je bila leta 1997 izvedena med mladimi v Ljubljani, je pri primerjavi rezultatov potrebna previdnost. Kar lahko nedvomno zaključimo na podlagi primerjave, je to, da je bil med anketiranci v Kopru bistveno manjši delež takih, ki so z obstoječo ponudbo za mlade zadovoljni in so obkrožili odgovor: nič, dobro je tako, kot je. Medtem ko je ta odgovor obkrožil največji delež ljubljanskih anketirancev (21,9%), jih je v Kopru to možnost izbralo

Večkrat se govori, da bi bilo potrebno v Kopru narediti kaj za mlade. Spodaj je naštetih nekaj projektov, ki bi lahko koristili mladim. Katere bi ti podprl/-a?

Graf 12: Projekti, ki jih podpirajo mladi v Kopru.
Graph 12: Projects supported by the young in Koper.

⁹ Deleži se nanašajo na populacijo srednješolcev, ki obiskujejo srednje šole v koprski občini. Potencialni (u)porabniki dejavnosti in prostorov pa bi lahko bili tudi tisti mladi, ki jih v raziskavi nismo posebej obravnavali: v prvi vrsti so to srednješolci, ki obiskujejo srednje šole v sosednjih občinah, v manjši meri pa tudi (vsaj kar se tiče organiziranih dejavnosti) tudi študentje, učenci višjih razredov osnovnih šol, morda pa tudi mladi, ki so šolanje že zaključili.

najmanj (5,2%). Ta podatek jasno kaže, da koprška občina nedvomno zaostaja za glavnim mestom v svoji privlačnosti za mlade. Velika je tudi razlika v deležu anketirancev, ki so izbrali zabavišni park; v Kopru je bilo takih skoraj enkrat več.

Pri velikem delu navedenih investicij so opazne razlike glede na spol. Dijakinje si bolj želijo velik mladinski center, svetovalnico oz. telefon za mlade v stiski, radio oz. TV studio za mlade in več organiziranih dejavnosti, dijaki pa si bolj želijo prenove kina in ustreznih športnih objektov. Razlike se kažejo tudi med posameznimi šolami, in sicer zlasti pri športnih objektih, organiziranih dejavnostih in svetovalnicah/telefonu za mlade v stiski. Izstopajo zlasti dijaki in dijakinje italijanske gimnazije, med katerimi je glede na tri preostale šole znatno manj takih, ki si želijo radijski oz. TV studio za mlade in velik mladinski center, in znatno več takih, ki si želijo več različnih prostorov za mlade, športne objekte in svetovalnico oz. telefon za mlade v stiski. SEDŠ izstopa po deležu dijakov in dijakinj, ki si želijo več različnih lokalov/barov, slovenska gimnazija pa po deležu dijakov in dijakinj, ki si želijo prenove kinodvorane. Obe gimnaziji prednjačita v deležu dijakov in dijakinj, ki si želijo več organiziranih dejavnosti.

Določene povezave se kažejo tudi med zelenimi projekti za mlade v MOK in starostjo, predvsem pa uspehom in izobrazbo staršev. Dijaki in dijakinje z višjim uspehom so večkrat izbrali prenovo kinodvorane (zlasti tisti s prav dobrim uspehom), športne objekte in več organiziranih dejavnosti, manjkrat pa piste za rolerje in skejte. Manjkrat so tudi obkrožili, da spremembe niso potrebne. Zelo pomemben in vreden upoštevanja je podatek, da je delež dijakov, ki menijo, da v Kopru ni potrebno ničesar spremeniti za mlade, največji med dobrimi in zadostnimi dijaki. Poudariti je potrebno tudi, da si svetovalnice oz. telefona za mlade v stiski želijo predvsem dijaki z zadostnim uspehom. Razlike glede na izobrazbo staršev, tako očeta kot matere, se kažejo zlasti pri želji po prenovi kinodvorane. Dijaki in dijakinje, katerih starši so bolj izobraženi, si tega bolj želijo. Z izobrazbo matere pa narašča tudi delež dijakov, ki si želijo več organiziranih dejavnosti, in pada delež dijakov, ki si želijo zabavišni park.

Da bi dodatno osvetlili kritična stališča mladih do obstoječega stanja v občini oz. njihovih bolj ali manj eksplicitno izražene želje po spremembah, smo poleg anketnega vprašanja zaprtega tipa uporabili tudi odprti vprašalnik. Nabor kritik in želja, ki so jih mladi izrazili v odprtem vprašalniku, se od navedenega nekoliko razlikuje. Za razliko od ankete so dijaki in dijakinje na omenjeni vprašalnik odgovarjali prostovoljno (sodelovalo je 245 dijakov), vprašanja pa so bila odprtega tipa, tj. ni bilo vnaprej ponujenih različnih odgovorov, med katerimi bi lahko izbirali. To dvojje je bistveno vplivalo na vsebino odgovorov.

Tabela 3: Kaj mladi pogrešajo v Kopru?

Table 3: What do the young miss in Koper?

Kaj te v Kopru najbolj moti oz. kaj najbolj pogrešaš?	
ni prostora za mlade	38,4%
težave s prevozom: predrage avtobusne vozovnice, premalo avtobusnih linij	30,0%
previsoke cene (prireditve, dejavnosti, hrane, oblek, knjig ipd.)	24,9%
premalo koncertov	19,6%
premalo žurov za mlade	18,4%
premalo rekreacijskih površin (telovadnic, centrov, igrišč, ni skejtparka in urejenih stez za rolanje)	16,8%
premalo dogajanja na ulicah starega mestnega jedra, mesto je mrtvo	16,7%
premalo športnih dejavnosti za mlade	15,1%
premalo različnih organiziranih dejavnosti za mlade	15,1%
umazane ulice v starem mestnem jedru	13,1%
droge in alkohol med mladimi	12,6%
premalo kulturnih dejavnosti, prireditve za mlade	12,2%
premajhna izbira lokalov za mlade (Zeleni park dolgočasen, povsod ista glasba)	8,2%
agresivnost med mladimi in kriminal nasploh	8,2%

Kot je razvidno, je nesporno na prvem mestu pomanjkanje prostorov za mlade. Podobno kot v anketi so tudi tukaj mladi zelo pogosto izražali potrebo po boljših možnostih za rekreacijo. Podatki so pomembni tudi zato, ker opozarjajo na nezadovoljstvo med mladimi z obstoječim stanjem v starem mestnem jedru (premalo dogajanja, umazanija). Rezultati potrjujejo tudi ugotovitve o največjih ovirah, ki jih imajo mladi pri ukvarjanju s posameznimi dejavnostmi oz. obiskovanju prireditve in zabav: v prvi vrsti je to prevoz (ki je predrag, v večernih urah in ob koncu tedna pa preredek), za njim pa visoke cene.

Ali so koprski srednješolci in srednješolke pripravljeni sami participirati pri organiziranju dodatnih dejavnosti za mlade ali pri vzpostavljanju novih mladinskih prizorišč in organizacij v Kopru? Odgovor, ki ga lahko damo na podlagi rezultatov raziskave, zlasti na podlagi vprašanja o interesu za prostovoljno delo, je pozitiven. Le 16% anketiranih je odgovorilo, da se s prostovoljnim delom sploh ne bi ukvarjali. Najbolj pa jih zanimajo prav dejavnosti, ki so namenjene njim (mladim) samim oz. njihovim vrstnikom: več kot tretjina vprašanih je pripravljenih sodelovati pri organizaciji prireditve ali dejavnosti za mlade. To se ujema z rezultati vprašanja o želji po organiziranih dejavnostih oz. po svobodni organizaciji prostega časa.

(SAMO)ORGANIZIRANOST MLADIH

Kljub očitni veliki pripravljenosti za participacijo, tj. samostojno organizacijo prostočasnih dejavnosti, je stopnja samoorganiziranosti mladih v Kopru relativno nizka. Vsaj do leta 1999, ko je bila izvedena raziskava, mladim svoje (deklarativno izražene) pripravljenosti za aktivnejše udeleževanje v organizaciji lastnega prostega časa večinoma še ni uspelo udeležiti do take mere, da bi bila njihova aktivnost vidna v obliki močnih, tudi javno prisotnih in kontinuirano delujočih (interesnih) organizacij. Med izjemami velja navesti zlasti tiste mladinske organizacije, ki jih je mogoče po delitvi, ki jo uporabljata M. Mencin Čeplak in M. Vaupotič (Mencin Čeplak, Vaupotič, 1996, 291), uvrstiti med mladinske organizacije v okviru političnih strank, tj. politične podmladke. A zaradi prevladujočega izrazito negativnega odnosa mladih do politike (potrjujejo ga tako rezultati vseslovenske kot tudi rezultati koprskih raziskave) vsaj za zdaj ni mogoče pričakovati, da bi dejavnost teh skupin imela širši odmev oz. da bi se v njih prepoznale večje skupine mladih. Poleg omenjenih političnih podmladkov v koprski občini delujejo tudi nekatera interesna združenja mladih (npr. Klub mladih raziskovalcev, Društvo mladih tehnikov ipd.), katerih aktivnost pa je večinoma nekontinuirana in odvisna od nihanja interesov v posameznih generacijah. Ne nazadnje velja med pogostimi oblikami neformalnega združevanja mladih v koprski občini omeniti tudi različne glasbene skupine, ki so praviloma povezane s posameznimi subkulturami ali subkulturnimi scenami in predstavljajo pomemben prostor oblikovanja samostojne, s tem pa tudi kritične mladinske kulture. Tudi za te oblike organiziranosti velja, da so izrazito sporadične, njihov razvoj pa, kakor so pokazali zlasti intervjuji z mladimi, zavirajo težave z iskanjem ustreznih prostorov za vadbo in še posebej odklonilen odnos okolja.

Ugotovljena nizka stopnja organiziranosti mladih v koprski občini (pa tudi v širšem obalnem prostoru) podkrepljuje tezo, da se je po razpustitvi Zveze socialistične mladine Slovenije leta 1989 pojavila praznina, ki je novim organizacijam in združenjem (npr. Mladinski svet Slovenije, ki združuje vse demokratično organizirane mladinske organizacije v državi), oblikovanim v devetdesetih letih po zahodnoevropskem zgledu, doslej še ni uspelo zapolniti. Obstoječe mladinske organizacije v Sloveniji so, vsaj za zdaj, močne predvsem na vsedržavni in mednarodni ravni, zaostaja pa razvoj lokalnih mladinskih struktur. Prav lokalne mladinske organizacije pa so zelo pomembne, saj z njimi mladi dobivajo sogovornika s strani oblasti na lokalni ravni (Mencin Čeplak, Vaupotič, 1996, 281). Odsotnost

oz. relativna neaktivnost lokalnim mladinskih organizacij je v koprski, pa tudi v obeh sosednjih obalnih občinah po nekaterih kazalcih še za spoznanje bolj očitna kot v primerljivih občinah in regijah v Sloveniji. O tem pričajo npr. izkušnje vsedržavnih organizacij, ki z razpisi spodbujajo različne mladinske projekte (npr. Zavod za razvoj mobilnosti mladih MOVIT); mladinske organizacije iz koprsk občine, pa tudi iz širšega prostora Slovenskega primorja, so se na razpise doslej izjemno redko odzivale.

Nizka stopnja (samo)organiziranosti mladih na lokalnem (regionalnem, občinskem, krajevnem nivoju) v koprski občini in v Sloveniji ter posledično nizka stopnja participacije pri odločanju o oblikah in vsebini prostočasnih dejavnosti (pa tudi pri političnem odločanju nasploh) sta verjetno povezani s trendom individualizacije življenjskih stilov ter s trendom umika v zasebnost, ki sta značilna za sodobno mladino. Vsaj na prvi pogled se torej zdi, da ima slogan 'Koper z mladimi v novo tisočletje', s katerim smo v času izvajanja raziskave in predstavljanja prvih rezultatov nastopali v javnosti, trhlo oporo. In vendar nekateri rezultati raziskave med mladimi kažejo svetlejšo sliko: mladi jasno izražajo svoje nezadovoljstvo nad položajem in možnostmi, ki jih imajo v lokalni in širši skupnosti, tretjina do polovica srednješolske populacije pa je tudi pripravljena sodelovati pri prostovoljnih dejavnostih, zlasti pri tistih, ki so usmerjene k njim samim oz. k njihovim vrstnikom. Poleg tega velja omeniti, da smo v zaključni fazi raziskave, zlasti v okviru skupinskih diskusij in okroglih miz z mladimi, zasledili nekatere pozitivne premike k večji (samo)organiziranosti mladih v Kopru.¹⁰

Podatki o relativno visokem interesu mladih za prostovoljno delo in za sodelovanje pri organizaciji dejavnosti zanje nakazujejo, da celotne krivde za apatijo, nesamostojnost in eskapizem ne gre valiti samo na mlade, temveč moramo vzroke za te pojave iskati v družbi kot celoti. Kot ugotavljajo slovenski raziskovalci mladine, je apatija mladine v sorazmerju z apatičnostjo celotnega slovenskega družbenega konteksta, za katerega je v obdobju po osamosvojitvi značilna odsotnost civilnodružbenih pobud, ki se ne bi takoj vklaplajale v strankarsko-politične interese (Rener, Ule, 1998, 39). Velja se torej vprašati, v kolikšni meri je koprška občina oz. družba kot celota naklonjeni spremembam na področju mladinske kulture, še posebej pa, ali se s takimi spremembami strinjajo posamezne institucije, ki se ukvarjajo z mladimi. In, kar je še pomembneje: se vizije sprememb pri institucijah in mladini ujemajo?

V okviru raziskave o prostem času in kulturi mladih smo se zavestno posvetili predvsem interesom oz. gle-

10 Mladi so pogosto omenjali poskuse organiziranja in združevanja (v procesu nastajanja je dijaška sekcija pri koprskem klubu študentov; neformalna skupina mladih se je obrnila na župana z željo po skejt parku; vse bolj aktivne so tudi skupine mladih v primestnih in podeželskih krajih, ki ponekod že dobivajo prostore za lastno dejavnost ipd.) vendar so ti, kolikor smo lahko ocenili na podlagi razgovorov, še v povojih.

dišču mlade populacije, ki smo jih šele na okrogli mizi¹¹ v zaključni fazi soočili z mnenji posameznih institucij. Zato lahko v zvezi z zastavljenim vprašanjem navedemo le nekaj fragmentarnih opazk. Omenjena okrogla miza je pokazala, da posamezne institucije sicer ponujajo mladim določene dejavnosti, vendar se ne posvečajo promociji svojih aktivnosti, opaziti pa je tudi skoraj popolno odsotnost sistematičnega komuniciranja in usklajevanja dejavnosti med institucijami. Vprašanje seveda je, v kolikšni meri je mogoče tovrstno komuniciranje in usklajevanje pričakovati zgolj od posamičnih institucij; zdi se, da bi pobuda zanj morala priti od zunaj, morda tudi od občine. Poleg tega obstoječe institucije mladim ponujajo skoraj izključno organizirane oz. vodene dejavnosti, ki pa si jih, kot kažejo rezultati raziskave, želi le del (čeprav ne zanemarljiv) mlade populacije. Edina izjema je MKC, ki daje mladim na voljo tudi prostore, kjer si lahko prostočasne dejavnosti (ob določenih omejitvah) organizirajo sami.

Že iz teh nekaj shematično orisanih problemov sledi, da bi bilo v koprski občini nujno poskrbeti za večjo koordinacijo obstoječih dejavnosti institucij, ki se ukvarjajo z mladimi, za boljši pretok informacij in za spodbujanje razvoja lokalnih mladinskih struktur ter širitev spektra dejavnosti in prostorov za mlade v občini. Kot je bilo ob različnih priložnostih že ugotovljeno,¹² je obstoječa občinska struktura za družbene dejavnosti povsem nezadostna in se bo morala v čim krajšem času dodatno razvejiti, če bo želela slediti razvoju občine tako na področju kulture, izobraževanja, znanosti kot tudi mladinske problematike.¹³

ZAKLJUČEK

Rezultati raziskave med srednješolci in srednješolkami v MOK kažejo na zelo nezadovoljivo stanje na področju kulture oz. prostega časa mladih v občini. Za tako stanje ne gre kriviti le mladih samih oz. njihove apatičnosti, temveč moramo vzroke zanj iskati v širšem družbenem kontekstu. Prav tako je znotraj družbe kot celote (v tem primeru zlasti lokalne skupnosti) potrebno iskati izboljšave obstoječega stanja; le-te bodo, če naj bodo učinkovite in dolgotrajne, zahtevale velik angažma različnih akterjev v skupnosti, od gospodarskih do

političnih, kakor seveda tudi mladih samih.

Kot je pokazala raziskava, obstoječa ponudba organiziranih dejavnosti in pritrditev ter infrastruktura v MOK ne sledita potrebam mladih, ki so izrazito heterogene in se vklaplajo v splošne trende individualizacije in demasifikacije. Zato bi bilo smiselno v občini spodbuditi širitev oz. diverzifikacijo ponudbe, pri čemer je potrebno posebno pozornost nameniti sodobnejšim oblikam umetnosti in športnih dejavnosti, ki so za mlade ponavadi privlačnejše od tradicionalnejših. Še pomembnejša od širitve in diverzifikacije ponudbe organizirane dejavnosti pa je, sodeč po rezultatih raziskave, sprememba načina organiziranosti in koordinacije teh dejavnosti na lokalnem nivoju. Spremembe bi morale slediti predvsem naslednjim ciljem:

- spodbujanje participacije mladih pri organizaciji prostočasnih dejavnosti zanje;
- spodbujanje (v obliki svetovanja) oblikovanja in razvoja mladinskih organizacij, ki naj se kot čimbolj enakovredni partnerji vključijo v procese odločanja na različnih nivojih znotraj lokalne skupnosti (npr. v obliki Mladinskega sveta znotraj občine ter v obliki ustreznih teles na nivoju krajevnih skupnosti);
- enakomeren razvoj ponudbe dejavnosti in prostorov za mlade po vsej občini – nujno potrebna se zdi zlasti uvedba mladinskega centra v najgostejše poseljenih primestnih območjih (Markovec, Semedela) ter v večjih krajih na podeželju.

V ta namen bi bilo potrebno razširiti ustrezne občinske službe (oddelek za družbene dejavnosti) ali nadgraditi katero izmed obstoječih organizacij, ki se ukvarjajo z mladimi, tako da bi lahko zaposlili vsaj eno osebo, ki bi se profesionalno ukvarjala s koordinacijo obstoječih dejavnosti v smeri izpolnjevanja navedenih ciljev. Omenjene spremembe bi morale biti smiselno povezane z obstoječimi prizadevanji, upoštevajoč pridobljene izkušnje nekaterih organizacij in posameznikov (Mladinski kulturni center, Zveza prijateljev mladine ipd.), a izogibajoč se njihovim omejitvam in morebitnim napakam. Predvsem pa bi morale biti utemeljene na željah in aktivni participaciji mladih. Doseganje takega načina organiziranosti kulture mladih bo zahtevalo velik angažma lokalne skupnosti na različnih nivojih in bo nujno zahtevalo precej časa.

11 Okroglo mizo je organiziralo Znanstveno-raziskovalno središče v sodelovanju z Zvezo kulturnih organizacij Koper. Na njej so sodelovali predstavniki posameznih institucij, ki se ukvarjajo z mladimi (predstavniki vseh treh obalnih občin, Društva prijateljev mladine, Mladinskega kulturnega centra in nekaterih drugih), ter dijaki.

12 Na pomanjkljivo razvojno občinsko strukturo za področje družbenih dejavnosti so opozorili tudi udeleženci okrogle mize o kulturi, ki jo je organiziralo Znanstveno-raziskovalno središče v okviru razvojnega projekta Koper 2020 leta 1997 (povzetki prispevkov okrogle mize so objavljeni v monografiji *Koper pred izzivi tretjega tisočletja*, 2000).

13 Kot dober zgled velja pri reševanju mladinske problematike na nivoju koprsk občinske strukture navesti sosednjo izolsko občino, v kateri ob koordinaciji občinskih služb že postopno vzpostavljajo lokalno mladinsko strukturo, ki bo povezovala različne mladinske organizacije v občini in jim omogočala biti enakopraven sogovornik drugih interesnih skupin v občini. V koprskih občinskih službah tovrstne iniciative (še) ni; občina sicer (kar je gotovo pohvalno) finančno omogoča delovanje MKC, vendar ta zaradi specifične dinamike mladinske kulture oz. posamičnih stilskih skupin, scen in subkultur, pa tudi zaradi omejenih kadrovskih možnosti ne more zadostiti heterogenim interesom in načinom preživljanja prostega časa mlade populacije v Kopru.

STRUCTURE OF THE SPARE TIME ACTIVITIES OF THE YOUNG IN KOPER:
SITUATION AND PERSPECTIVES

Sabina MIHELJ

Institutum Studiorum Humanitatis, SI-1000 Ljubljana, Breg 12

SUMMARY

Due to the various pressures by the educational establishment and the expectations by parents and social environment as a whole, the spare time of the young is becoming increasingly limited. At the same time, the spare time of the young consists mostly of passive and uncreative activities that do not enable a development of the young people's critical thinking nor their liberation from the social dependence system. The present contribution deals with selected spare time activities practised by the secondary school population in Koper, namely in the following four segments: sports activities, arts activities, information science and mass media. Within each of the segments, a distinct individualisation of tastes can be noticed which, however, has not been ensued neither by the existing structure of the activities and events (public manifestations) nor by the infrastructure of the Koper city council, due to which the young are to a great extent confined to the capacities of the mass market. Special attention is given to the possibilities for a creative approach to separate activities and to the perspectives regarding the development of still nonexistent (or poorly developed) spare time activities for the young in Koper. As spare time activities are usually those around which separate (youth) subcultures and subculture scenes or styles are structured, the article also presents the attitude of the Koper secondary schoolboys and schoolgirls towards separate subcultures or style groups. In the concluding chapter the issue regarding the interest of the young for changes or various investments in the Koper council, which would lead to a better utilisation of spare time, is dealt with. On the basis of the research results it can be concluded that great interest exists amongst the young in Koper for an active co-creation of new activities or events and opening of places intended for the young.

Key words: youth, spare time, subcultures, culture capital, sports, art, computer technology, mass media

LITERATURA

Bojanič, L. (2000): 'Pregled likovnih ustvarjalcev'. V: Čok, L, Gomezel Mikolič, V. (eds.): Koper pred izzivi tretjega tisočletja. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče RS, 117-118.

Brecelj, M. (2000): 'Mladinski kulturni center v Kopru – atavizem ali kašipot'. V: Čok, L, Gomezel Mikolič, V. (eds.): Koper pred izzivi tretjega tisočletja. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče RS, 128-130.

Čebon, J. (2000): Filmska dejavnost. V: Čok, L., Gomezel Mikolič, V. (eds.): Koper pred izzivi tretjega tisočletja. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče RS, 123.

Čok, L., Plazar, M. & V. Gomezel Mikolič (eds.): Razvoj družbenih dejavnosti, Zvezek XI. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče RS.

Gomezel Mikolič, V., Mihelj, S. (2000): Končno poročilo. Projekt "Reforma kulturne politike in reforma lokalne samouprave". Projektni sklop "Projekt revitalizacije historičnega mestnega jedra". Sklop B2 "Vloga, vsebina in funkcija kulture v mestu in primestju". Koper, Znanstveno-raziskovalno središče RS.

Hočevar, M. (1998): Sociološka analiza revitalizacijske problematike koprškega mestnega jedra (Razvojni projekt Koper 2020, X. zvezek). Ljubljana.

Logar, B. (2000): 'Glasbena dejavnost'. V: Čok, L, Gomezel Mikolič, V. (eds.): Koper pred izzivi tretjega tisočletja. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče RS, 103-105.

Maljevac, M. (2000): 'Analiza likovnoumetnostnega delovanja'. V: Čok, L, Gomezel Mikolič, V. (eds.): Koper pred izzivi tretjega tisočletja. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče RS, 119-121.

Medved, A. (2000): 'Likovna dejavnost'. V: Čok, L, Gomezel Mikolič, V. (eds.): Koper pred izzivi tretjega tisočletja. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče RS, 102-103.

Mencin Čepelak, M., Vaupotič, M. (1996): 'Izobraževanje in izobraženost'. V: Ule, M. (ed.): Mladina v devetdesetih – Analiza stanja v Sloveniji. Zbirka Forum. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče, 69-100.

Mihelj, S., Pavlič, T., Gomezel Mikolič, V., Krt, B. (2000): Elaborat "Mladi v Kopru. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče RS.

Renner, T., Ule, M. (1998): Prosti čas mladih v Ljubljani. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Center za socialno psihologijo – študije mladine.

Ule, M. (1988): Mladina in ideologija. Zbirka Človek-Družina-Družba. Ljubljana, Delavska enotnost.

Ule, M. (1989): Mladina – za modernizacijo Slovenije. Ljubljana, Marksistični center CK ZKS.

Ule, M., Mihelj, V. (1995): Pri(e)hodnost mladine. Zbirka Juventa. Ljubljana, DZS.

Velikonja, M. (1999): 'Drugo in drugačno: subkulture in subkulturne scene devetdesetih'. V: Stankovič, P., Tomc, G. & M. Velikonja (eds.): Urbana plemena: subkulture v Sloveniji v devetdesetih. Ljubljana, ŠOU – Študentska založba, 14-22.

Vran, T. (2000): 'Svobodni umetnik v Slovenski Istri'. V: Čok, L, Gomezel Mikolič, V. (eds.): Koper pred izzivi tretjega tisočletja. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče RS, 121-122.

strokovni članek
prejeto: 2001-10-22

UDK 316.7:379.8-053.6(497.4-14)

PROSTORSKI VIDIKI PROBLEMATIKE MLADIH V KOPRU

Sabina MIHELJ

Institutum Studiorum Humanitatis, SI-1000 Ljubljana, Breg 12

Barbara KRT

SI-6310 Izola, Dobrava 4

IZVLEČEK

Dosedanji posegi v historično mestno jedro Kopra niso upoštevali tesne povezanosti družbe in prostora in so se večinoma omejevali na prostorsko obnavljanje brez razmisleka o družbenih funkcijah obnovljenih mestnih prostorov. Po selitvi nekaterih vitalnih funkcij mesta iz historičnega jedra na njegov rob in v primestni pas historično jedro ni dobilo sodobnim trendom ustrezne nove vloge (to bila lahko bila t.i. prizoriščnost), temveč je z leti skoraj popolnoma opustelo. Tudi mladi, ki obiskujejo srednje šole v koprski občini, imajo do starega jedra pretežno negativen odnos; v njem se zadržujejo v času pouka, v prostem času pa izjemno redko, saj jim daje na voljo premalo ustreznih prostorov, pa tudi premalo zanje zanimivih dejavnosti oz. dogodkov. Koprška občina zato nujno potrebuje dodatna prizorišča (tj. prostore s specifično ponudbo dejavnosti in dogodkov), ki bodo imela poljavni značaj in bodo namenjena mladim oz. različnim interesnim skupinam znotraj mlade populacije. Z vzpostavitvijo prostorsko in vsebinsko usklajene mreže mladinskih prizorišč v občini bi razrešili tudi problem prevoza, ki še vedno ohranja ločnico med urbani in ruralnimi okolji, ter bistveno prispevali h kvalitetnejšemu preživljanju prostega časa mlade populacije.

Ključne besede: revitalizacija, mladi, prosti čas, Mladinski kulturni center Koper, javni in zasebni prostor, urbani in ruralni prostor

ASPETTI AMBIENTALI DELLA PROBLEMATICA DEI GIOVANI A CAPODISTRIA

SINTESI

Gli interventi effettuati sinora nel centro storico di Capodistria non hanno tenuto conto degli stretti legami fra società e ambiente e, in massima parte, si sono limitati al rinnovamento, senza troppe attenzioni alle funzioni sociali svolte dagli spazi rifatti. Dopo il trasferimento di alcune funzioni vitali della città verso la periferia e le aree suburbane, il nucleo storico è rimasto privo di ambienti adeguati alle nuove tendenze (diventare, ad esempio, luogo di rappresentazioni), anzi nel corso negli anni si è quasi completamente svuotato. Anche gli studenti che frequentano le scuole medie superiori di Capodistria hanno un rapporto negativo con il centro storico. Vi si trattengono solo durante le ore di lezione, assai di rado nel tempo libero, visto che offre limitati spazi adeguati e scarsità di avvenimenti interessanti. Il comune di Capodistria necessita perciò di spazi aggiuntivi (ad esempio ambienti che possano offrire attività e avvenimenti specifici) pubblici e privati dedicati ai giovani, o meglio ai vari gruppi di interesse all'interno della popolazione giovanile. Con la creazione di una rete coordinata di spazi giovanili, si potrebbe risolvere anche il problema dei trasporti, che continua a dividere l'ambiente cittadino da quello rurale e contribuire in maniera decisiva a migliorare le attività dei giovani nel loro tempo libero.

Parole chiave: rivitalizzazione, giovani, tempo libero, Centro culturale giovanile di Capodistria, spazi pubblici e privati, ambiente urbano e rurale

UVOD

Članek je zasnovan na rezultatih raziskave o kulturi in prostem času mladih v Kopru, ki je bila izvedena v okviru projekta Revitalizacija historičnega mestnega jedra,¹ in predstavlja poskus umestitve specifično mladinske problematike v sociološkoprostorske študije² revitalizacije starega koprškega mestnega jedra. Prikazati želimo, kakšne možnosti preživljanja prostega časa imajo mladi, in hkrati nakazati, kako bi z boljšo izkoriščenostjo obstoječega pripomogli k oživitvi starega mestnega jedra Kopra, pa tudi k večji odprtosti celotne občine za mlado populacijo.

Tesna zveza družbe in prostora se pogosto pojavlja kot ena osrednjih tem ali že kar izhodišč sociološko-prostorskih študij; nekatere, denimo dela J. Makaroviča ali R. Supka, se osredotočajo na posameznikovo zanimanje za kreativnost ali pa raznolikost (Makarovič, 1987; Supek, 1987).³ Dosedanji načrti in iz njih izhajajoči praktični posegi v osrednje zgodovinske predele mesta Koper žal niso upoštevali te temeljne povezanosti družbe in prostora; kot ugotavlja M. Hočevar, so bili "v večji meri omejeni na zaščito starega, občasno površinsko oz. zunanje 'fasadno' ter komunalno obnavljanje, bolj izjemoma pa sistematično posodabljanje družbenih funkcij, kar je namesto (re)vitalnosti povzročalo muzealnost" (Hočevar, 1998, 10). Da bi se izognili podobnim napakam, smo pri načrtovanju raziskave o problematiki mladih v Mestni občini Koper (MOK) v izhodišče postavili težnjo po usklajenemu razvoju prostorske in vsebinske revitalizacije mesta.

Na problem prostora za mlade v Mestni občini Koper je opozoril že M. Hočevar: "Pomanjkanje prostorov za srečevanje mladine koprski srednješolci in srednješolke doživljajo kot največjo pomanjkljivost starega mestnega jedra" (Hočevar, 1998, 73). Da je prostor eden ključnih problemov mladih, so jasno pokazali tudi rezultati naše raziskave, in sicer tako rezultati reprezentativne ankete med koprskimi dijaki in dijakinjami kot tudi struktura odgovorov v polstrukturiranih vprašalnikih. Po rezultatih ankete si enega novega mladinskega centra v Kopru želi približno petina mladih, približno toliko pa bi jih želelo, da bi Mestna občina Koper premogla več manjših prostorov za mlade po vsej občini. V odprtih

vprašalnikih so dijaki in dijakinje kot največjo pomanjkljivost Kopra daleč največkrat navedli prav pomanjkanje prostorov za mlade.

Tako soglasna zahteva mladih po dodatnih prostorih lahko površnega opazovalca kaj hitro zavede, da pozabi na problem vsebine oz. dogajanje za mlade v Kopru. Tudi tega je namreč, podobno kot prostorov, relativno malo, predvsem pa ponudba ne sledi željam mladih (Mihelj et al., 2000). Vsaka prostorska rešitev za mlade v Kopru mora zato nujno upoštevati oz. predvideti dejavnosti, ki naj bi se v posameznih prostorih dogajale. In dodatno, pri načrtovanju dodatnih dejavnosti za mlade v Kopru bo nujno potrebno dodobra premisliti o izbiri lokacije in se odločiti za takšne, ki bodo s svojo simbolno vrednostjo oz. konotacijami, ki jih zbuja, lahko pritegnile mlade. Simbolno vrednost oz. simbolne konotacije prostorov je težko znanstveno ugotavljati, ne nazadnje zato, ker se hitro spreminjajo. Po Ravnikarjevih besedah ostaja pri vseh mestnih preureditvah edino sprejemljivo izhodišče, da novi simbolni pomeni nastajajo vseskozi, pa četudi se zdi, da so dokončni (Ravnikar, 1987, v: Gantar, Kos, 1993, 118).

Poleg zveze med prostorom in vsebino smo v raziskavi upoštevali tudi moderno pojmovanje mesta oz. centra, ki posebej poudarja t.i. prizoriščno funkcijo starih mestnih jedr v sodobnem času. Nikakor ne moremo pristati na nekatera vztrajna in tudi dandanes pogosto prisotna prepričanja, da je vzrok za opustelost starega mestnega jedra Kopra zgolj v selitvi nekaterih funkcij⁴ na njegov rob; iz takega prepričanja bi namreč smeli sklepati, da je mogoče mesto oživiti zgolj z vrnitvijo teh funkcij nazaj v center. V nasprotju s tem smo v raziskavi izhajali iz prepričanja, da je mogoče kompleksno in kvalitetno revitalizacijo doseči le s smiselno, potrebam sodobne družbe prilagojeno razporeditvijo različnih dejavnosti in funkcij po vseh družbenih vozliščih občine. Pri tem velja poleg revitalizacije starega jedra predvideti tudi družbeno in prostorsko usklajen razvoj sedaj pretežno spalnih naselij Markovec, Semedela in delno Šalara, pa tudi velikih, napol urba niziranih naselij, ki so zrasla iz nekdanih gručastih vasi, npr. Škofije, Ankaran, Prade.

Rezultati raziskave v grobem potrjujejo tudi nekatere širše družbeno-prostorske trende, ki se kažejo v sodobni

1 Raziskava je bila izvedena v šolskem letu 1998/99 in je zajela tedanjo srednješolsko populacijo v koprski občini (dijake in dijakinje vseh štirih srednjih šol). Podatki so bili zbrani s pomočjo ankete na reprezentativnem vzorcu dijakov in dijakinj, odprtih vprašalnikov, skupinskih diskusij z mladimi in okroglih miz (več o vzorcu ter uporabljenih raziskovalnih metodah v članku S. Mihelj znotraj pričujočega tematskega sklopa; gl. tudi Gomezel Mikolič, Mihelj, 2000; Mihelj et al., 2000).

2 Kot osrednja teoretična izhodišča so nam služile študije M. Hočevarja in Z. Mlinarja, ki sta jih izvedla v okviru Centra za prostorsko sociologijo pri Fakulteti za družbene vede, in sicer z vidika fizičnega prostora in družbenih vsebin oz. bivalnega okolja v MOK.

3 Že sam naslov raziskovalne naloge, *Kreativnost v družbeno-prostorskih procesih II, Kreativnost, prostor in čas*, katere nosilec je bil dr. Jan Makarovič, pove, da je v tem delu 'predmet obravnave' zveza družbe in prostora. Supek v svojem antropološkem pristopu k problemu humanizacije mesta izhaja iz prepričanja, da bogastvo raznolikosti v fizičnem smislu ostaja brez pomena, če ni hkrati prisotna raznolikost človeških stikov.

4 Težišče razvoja so vse bolj obrobja mesta, kamor se selijo tiste dejavnosti, ki sestavljajo družbeno strukturo mestnih jedr; to so trgovske, služnostne, storitvene in poslovne funkcije. V veliki meri je to posledica lažje 'dostopnosti' v finančnem in prometnem smislu.

družbi. Tako je mogoče tudi v primeru mlade populacije zaznati trende individualizacije oz. demasifikacije in selektivnosti ter mešanja javnega in zasebnega (ki je v tesni povezavi z decentralizacijskimi in dekoncentracijskimi ter acentričnimi trendi delovanja urbanih sistemov).

V raziskavi smo ne nazadnje želeli ugotoviti, ali in v kolikšni meri se pri srednješolski populaciji še vedno kažejo razlike med urbani in neurbani naselji, in sicer glede na srednjo šolo, ki jo dijaki in dijakinje obiskujejo, glede na njihove vrednostne orientacije in odnos do staršev ter glede na ovire za obisk prostora dejavnosti. Tukaj so se – v nasprotju s hipotezami, ki smo jih zastavili na podlagi teorij o brisanju ločnice med urbani in neurbani okolji v sodobni družbi – pokazale nekatere pomembne razlike, ki kažejo, da se ločnica v določeni meri kljub vsemu ohranja.

DOJEMANJE STAREGA MESTNEGA JEDRA PRI MLADIH

Pogoj učinkovitega usklajevanja prostora in vsebine je dobro poznavanje simbolnih vrednosti posameznih prostorov. Simboli oz. simbolni pomeni so sicer težko ulovljivi, saj temeljijo predvsem na konotativnih, ne pa denotativnih pomenih, vendar so izjemnega pomena za človeka: "Človek potrebuje simbole zato, da prek njih izraža pripadnost neki družbeni skupini, kraju ali prostoru in času. Posameznika opozorijo na ukoreninjenost v njegovi kulturi" (Supek, 1995, 231). Da bi se določena dejavnost 'zčila' s svojim prostorom, je zato skorajda nujno, da med njima obstaja določena simbolna (metaforična) zveza. Nazoren primer so zbirališča različnih subkultur pa tudi mladinska zabavišča, ki so pogosto locirana v kletnih prostorih. Predpona 'sub' meri na kulturo, ki je 'pod' dominantno kulturo in tako lahko implicira tudi podtalnost;⁵ simbolno se te skupine bolj identificirajo s prostori, ki so 'spodaj'. Podobno bi lahko rekli za svetle ali temne prostore: na svetle in navzven odprte prostore se veže simbolni pomen svobode, na temne in omejene pa pomen varnosti (Fischer v: Butina, 1995, 199).

Tudi pri iskanju prostorov za mlade oz. za posamezne dejavnosti, s katerimi bi se mladi v Kopru želeli ukvarjati, je nujno potrebno upoštevati vlogo simbolnih vrednosti. To je mogoče v grobih potezah razbrati iz izjav o privlačnosti oz. neprivlačnosti mesta, zato najprej pogledimo, kakšno je staro mestno jedro v očeh njegovih

mladih prebivalcev in obiskovalcev. Rezultati ankete in še posebej odprtega vprašalnika kažejo, da je odnos mladih do tega prostora v osnovi ambivalenten, čeprav negativni odnos in nezadovoljstvo prevladujeta. Osnovni vzrok za nezadovoljstvo je že omenjeno pomanjkanje prostorov, pa tudi za mlade ustrežnejših dejavnosti. Poleg teh k nezadovoljstvu pripomorejo tudi nekateri drugi vidiki, ki se ne tičejo neposredno mladih. Diakinje in dijaki so pogosto kot problematično za staro mestno jedro navajali opustelost ("nič se ne dogaja") ali umazanijo na ulicah in v parkih. Na prvi problem je opozorilo 16,7% vprašanih, na drugega pa 13,1%. Nezadovoljstvo odkrito izpričujejo izjave, kot so "Staro mestno jedro je prazno kot puščava, kot Teksas po streljanju", "Obala je ful bala, folk nima kam ob vikendih", "Odprite oči in pogledjte grozo okrog sebe – to, kar vidiš, je Koper smeti", "Najbolj me moti to, da je na Titovem trgu premalo prireditev za mlade, da je po Kopru zelo veliko klošarjev in da je vse popisano". Nekaj odgovorov je problem umazanije v Kopru bolj ali manj eksplicitno povežalo s priseljenci iz bivših jugoslovanskih republik: "V Kopru je preveč Bosancev, je umazan", "Premalo lokalov, preveč golobov, premalo čistokrvnih Slovencev",⁶ kar kaže na prisotnost nacionalizma in ksenofobije med mladimi.

Nekateri moteči dejavniki, ki so jih navedli srednješolci in srednješolke, se prekrivajo s tistimi, ki jih jih je v pilotni javnomnenjski anketi registriral že M. Hočevar. To so mrtvilo, pomanjkanje dogajanja na prostem in kulturnega dogajanja, prisotnost tujcev, pomanjkanje priložnosti za druženje in zabavo, golobi in iztrebki (Hočevar, 1998, 54).

Vendar pa kljub prevladujočemu negativnemu odnosu mladih do starega mestnega jedra ne gre spregledati potenciala za preobrat k pozitivnejšemu vrednotenju. Če izhajamo iz nekaterih odgovorov v odprtem vprašalniku, lahko ugotovimo, da mladi še vedno dojemajo staro mestno jedro kot kulturno, zgodovinsko in arhitekturno zelo bogato. Vendar pa kritično dodajajo, da so po njihovem mnenju ti potenciali neizkoriščeni; tako, denimo, pogrešajo prireditve na Titovem trgu,⁷ opozarjajo na pomanjkanje lokalov, ki bi ljudi zadržali v sicer historično bogatem in privlačnem mestnem jedru, in priporočajo polepšanje nekaterih zanimi vih, a zanemarjenih delov mesta z ureditvijo parkov. Za tako razmišljujoče diakinje in diake koprskih srednjih

5 Seveda v tem primeru govorimo o pomenskih konotacijah, ki jih ima pojem subkulture v vsakdanjem diskurzu; kot znanstveni koncept mora biti teh konotacij osvobojen in mora izhajati iz nevtralne, nevrednostne opredelitve subkulture, utemeljene v razumevanju različnih kultur kot kvalitativno enakovrednih, čeprav razmerja sil med posameznimi kulturami v stvarnosti kažejo drugačno sliko.

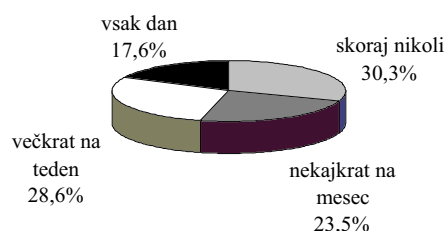
6 Vse izjave, ki jih navajamo v besedilu, so prepisane dobesedno, popravljene so le najbolj grobe pravopisne napake, ki nimajo vpliva na pomen.

7 Titov trg, ki so ga dijaki in dijakinje večkrat omenili v odprtem vprašalniku, je zagotovo osrednji simbol starega mestnega jedra oz. Kopra nasploh. Splošno priznanje Titovega trga kot simbol Kopra je z ugotovitvami javnomnenjske ankete potrdil tudi M. Hočevar (Hočevar, 1998, 86).

šol lahko rečemo, da simbole starega mestnega jedra "zastavljajo na novo, jih preoblikujejo in spreminjajo poglede na nove namembnosti in kvalitete, ki jih odkrivajo pri novi vlogi tega prostora" (Ravnikar v: Gantar, Kos, 1993, 117).

PROSTORSKE ZGOSTITVE MLADIH V KOPRU

Pretežno negativen odnos mladih do starega mestnega jedra oz. dejstvo, da jim ta ne daje na voljo ustreznih prostorov (ali pa je teh premalo), se neposredno kaže v sorazmerno redkem zadrževanju mladih v starem mestnem jedru Kopra. Mladi se tu zadržujejo relativno redko, njihovo obiskovanje Kopra je pretežno vezano na čas, ki ga prebijejo v šoli. To kažejo tudi odgovori na anketno vprašanje.

Graf 1: Kako pogosto se v prostem času oz. izven šolskega urnika zadržuješ v starem koprskem mestnem jedru?

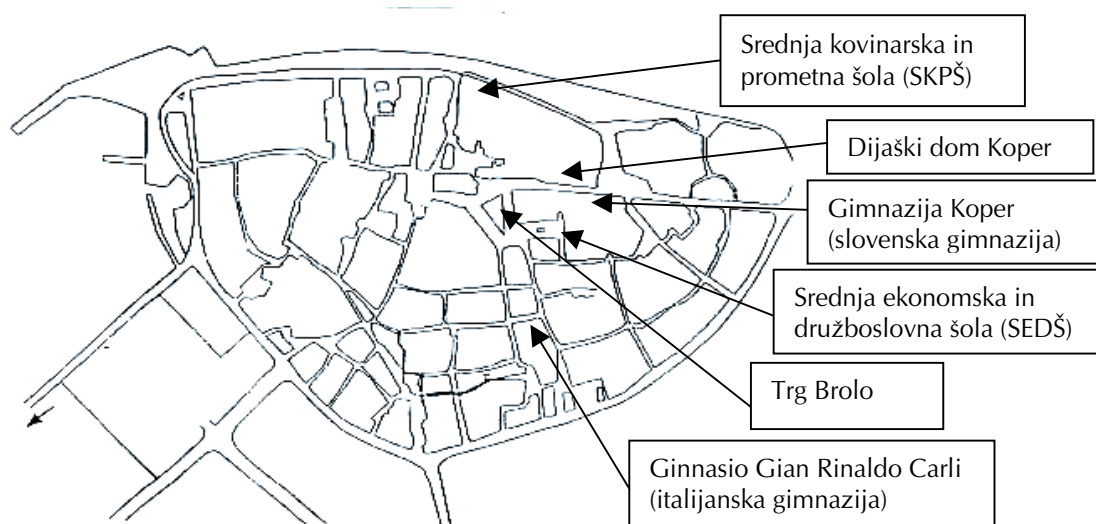
Graph 1: How frequently do you visit, in your spare time or when not in school, the old central part of Koper?

Večina, 30,3% dijakin in dijakov, se v starem mestnem jedru ne zadržuje skoraj nikoli. Visok je tudi odstotek

tek takih, ki so izbrali možnost "Večkrat na teden", vendar je ta podatek lahko varljiv, saj so (kot je bilo moč sklepati iz vprašanj, ki so jih postavljali anketarjem) pod staro mestno jedro šteli tudi npr. Zeleni park, kjer se dejansko pogosto zadržujejo (saj je tam večina najbolj obiskanih lokalov), vendar je lociran zunaj strogega historičnega mestnega jedra. Mnogi pa so v prosti čas šteli tudi šolske odmore in čas neposredno po koncu pouka, ki ga seveda navadno preživijo v starem mestnem jedru.⁸

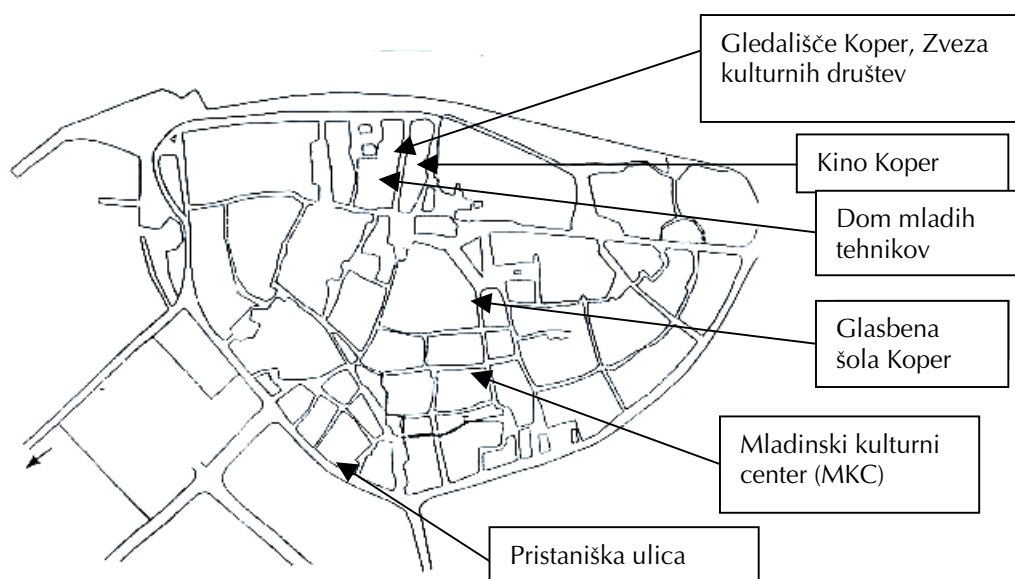
V vzorec za anketo smo zajeli dijake in dijakinje, ki obiskujejo srednje šole v koprski občini, pri čemer smo vključili dijakinje in dijake, ki prihajajo iz različnih občin, tudi iz izolske in piranske. Preverili smo, v kolikšni meri se podatki o pogostosti zadrževanja v starem mestnem jedru razlikujejo glede na kraj bivanja. Najvišji odstotki po posameznih občinah kažejo, da se v starem mestnem jedru po pričakovanju relativno najpogosteje zadržujejo dijaki in dijakinje iz koprške občine, in sicer je večina (29,2%) v centru "večkrat na teden". Dijaki in dijakinje iz izolske in piranske občine pa se v koprskem jedru zadržujejo bistveno redkeje; največ jih je izbralo možnost, da ga ne obiščejo "skoraj nikoli" (iz izolske občine 48,4%, iz piranske 57,7%).

Na podlagi rezultatov ankete in odprtih vprašalnikov smo skušali zasledovati temeljne zgostitve in mikromigracije (dnevne in deloma tedenske migracije) dijakov in dijakin v Kopru. Razbrati je mogoče dve temeljni zgostitvi: 'šolsko' in 'prostočasno'. Prva je vezana večinoma na dopoldanski čas oz. na čas šolskega pouka in je osredinjena v starem mestnem jedru, kjer so locirani tudi vse koprške srednje šole in dijaški dom:

Sl. 1: Šolska zgostitev mlade populacije v Kopru.
Fig. 1: 'School time' condensation of the young population in Koper.

⁸ Na problem dvoumno razumljenega anketnega vprašanja in na nujno potrebno previdnost pri interpretaciji navedenih podatkov opozarja S. Mihelj (Mihelj, 1999, 48-49).

Sl. 2: 'Prostočasna' zgostitev mlade populacije v Kopru.
Fig. 2: 'Spare time' condensation of the young population in Koper.

V popoldanskih in večernih urah, zlasti pa ob koncu tedna, ko jih ne omejuje šolski urnik, se mladi večinoma zbirajo na robu starega mestnega jedra, južno od Pristaniške ulice in v kompleksu, imenovanem Zeleni park. Tukaj so (poleg veleblagovnice, poslovno-uslužnostnih prostorov in manjših trgovin), kot kažejo rezultati ankete, najbolj priljubljeni gostinski lokali: na vrhu lestvice obiskanosti so Latino, A-bar in 111, ki jih obiskuje kar 75% vseh vprašanih. Lokale v starem mestnem jedru - Singsing, Sidro, Loggia, Labirint in Sonček – obiskuje le pičlih 2% dijakin in dijakov; nekoliko večji obisk ima med lokali v jedru le Pinky. Da bi dobili popolno sliko o prostočasni zgostitvi mlade populacije v Kopru, je seveda potrebno upoštevati tudi lokacije nekaterih institucij, ki organizirajo prostočasne dejavnosti za mlade; omeniti velja vsaj Mladinski kulturni center (MKC), Glasbeno šolo Koper, Kino Koper in Gledališče Koper oz. Zvezo kulturnih društev. Vendar pa je delež dijakin in dijakov, ki se v prostem času zadržujejo v teh prostorih (s tem pa v starem mestnem jedru) veliko manjši kot odstotek dijakin in dijakov, ki obiskujejo lokale na robu starega mestnega jedra. Ponazoritev razporeditve omenjenih lokacij daje zgornji grafični prikaz.

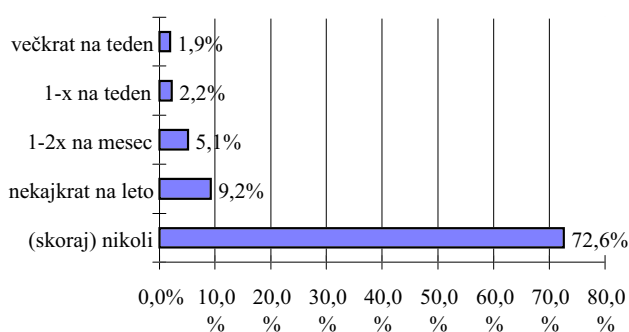
Mreža institucij in prostorov, ki s svojimi dejavnostmi pritegujejo mlade v staro mestno jedro tudi v njihovem prostem času, je žal – kot kažejo rezultati raziskave – daleč premalo razvejena, da bi lahko zadostila heterogenim okusom mlade populacije. Zveza kulturnih društev sicer srednješolcem/kam in tudi osnovnošolcem/kam ponuja veliko različnih dejavnosti, vendar te večinoma sodijo med bolj tradicionalne. Podobno velja za Glasbeno šolo. Mladinski kulturni center pa je – paradoksalno – glede na dinamiko mladinske kulture (oz. različnih mladinskih kultur) v Kopru hkrati

premajhen in prevelik.

Mogoče je predpostaviti, da je neprivlačnost starega mestnega jedra za mlade povezana prav z dejstvom, da se večinoma zadržujejo v njegovem okviru le v času, ko morajo v šolo. Historičnega mestnega jedra tako ne povezujejo s prijetnejšim delom svojega časa, tj. s prostim časom, saj ga preživljajo drugje. Pričakujemo lahko, da bi z uvedbo dodatnih prizorišč in dogajanj, predvsem pa z vpeljavo kvalitativno raznovrstnih lokalov, ki bi poleg izbrane glasbene kulise ponujali še občasne koncerte in predstave, lahko prostočasno zgostitev mladih ponovno usmerili "nazaj" v staro mestno jedro. Ob tem pa seveda ne gre pozabiti na dejstvo, da staro mestno jedro ni edino, kjer so tovrstna zbirališča za mlade potrebna; prav tako pereča je potreba po prostorih in dodatnih dejavnostih za mlade v blokovskih naseljih in v večjih podeželskih (že napol urbaniziranih) naseljih v občini.

SELEKTIVNOST IN DEMASIFIKACIJA: PRIMER MLADINSKEGA KULTURNEGA CENTRA

Kot smo omenili ob prikazu prostorskih zgostitev mladih v Kopru, imajo obstoječe dejavnosti in prostori v starem mestnem jedru, ki so namenjeni posebno mladim, relativno majhno število obiskovalcev. Zlasti pogosto se v javnosti pojavljajo očitki, da MKC po desetih letih delovanja še vedno ne pritegne zadostnega števila mladih, zato smo se temu problemu posebej posvetili. V anketi smo registrirali naslednjo pogostost obiskovanja MKC-ja:

Graf 2: Pogostost obiskovanja MKC-ja.

Graph 2: Frequency of visiting MKC.

Iz grafa je razvidno, da se enkrat do dvakrat mesečno v MKC-ju družijo 5,1% vprašanih, tedensko pa ta edini koprski mladinski kulturni center obišče 2,2% celotne populacije.⁹

Navedeni rezultati bi utegnili biti rokohtirsko interpretirani kot dokaz neučinkovitosti MKC-ja ali celo uporabljeni kot argument za njegovo zaprtje.¹⁰ A ob upoštevanju sodobnih trendov selektivnosti in demasifikacije v kulturi taka interpretacija podatkov ni sprejemljiva. Sodobni univerzalni trend zmanjševanja množičnosti konzumiranja ponudbe na (pol)javnih prostorih, ki so značilni tudi za Slovenijo, grede v smer vse večje individualizacije okusov.¹¹ Posledica tega mora nujno biti tudi razpršitev oz. množenje in vse večja raznolikost priložnosti dejavnosti ter tudi prostorov in prizorišč, kjer se te dejavnosti dogajajo. Zato ni mogoče pričakovati, da bo lahko en sam, četudi prostorsko velik, mladinski center v Kopru pritegnil večino mlade populacije.

MKC lahko sicer z ustrezno notranjo prenovo in posodobitvijo prostorov ter opreme¹² zagotovo pritegne večje število mladih, vendar bi mu veljalo v čim krajšem času ob bok postaviti še kakšno zbirališče za mlade. V starem jedru bi lahko funkcijo takega dodatnega prizorišča že kmalu prevzel Dom mladih tehnikov, vendar bi to zahtevalo ureditev prostorov za druženje (npr.

manjšega lokala) neposredno ob ali pa v samem domu, s tem pa tudi angažiranje nekoliko večjega števila ljudi. Ob tem pa ne smemo spregledati akutne potrebe po prostorih za mlade v drugih predelih Kopra, zlasti v zgoščenih blokovskih naseljih na Markovcu, v Žusterni in Semedeli. V procesu načrtovanja omenjenih naselij je bila potreba po ustreznih družabnih in rekreacijskih površinah povsem zanemarjena, zaradi česar so ta naselja še danes pretežno spalna in ne dajejo možnosti za kvalitetno bivanje. To pa najbolj neposredno občutijo prav mladi, ki so veliko bolj kot njihovi starši (zlasti če gre za osnovnošolce) vezani na svoje neposredno bivalno okolje.

Hočevar je v svoji raziskavi izpostavil in na konkretnem primeru MKC-ja (poleg drugih potencialnih prizorišč)¹³ preveril tudi koncept nadnacionalne prizoriščnosti. Za najbolj nadnacionalni vidik kulture v Kopru nasploh je avtor opredelil prav glasbeno dejavnost MKC-ja. Po besedah vodje programov in predsednika Društva prijateljev zmerne napredka Marka Breclja je bilo v letih 1991 do 1996 organiziranih približno 30% domačih in 70% tujih koncertov. Ta prostor funkcionira kot zbirališče alternativne kulture ne le koprške občine ali obalnega prostora, temveč deloma tudi sosednje Hrvaške in Italije; močno pa se povezuje tudi s sorodnimi centri v Ilirski Bistrici in Novi Gorici. Poleg glasbene dejavnosti MKC-ja velja opozoriti tudi na razstave (npr. stripov), filmske projekcije in predavanja. S širitvijo vsebin si v MKC-ju prizadevajo pritegniti še druge (občasne) obiskovalce, ki bi lahko postopoma spremenili prevladujoč negativni simbolni pomen MKC-ja v širšem okolju.

Naj povedanemu ob rob dodamo še opozorilo, da premajhno število zbirališč za mlade v koprski občini ni edini primer neupoštevanja sodobnih trendov selektivnosti in demasifikacije v kulturi. Na podoben primer naletimo pri športnih dejavnostih (tako za mlade kot odrasle), ki so, vsaj na ravni rekreativnega športa, v koprski občini še veliko premalo razvejene, kar se še najbolj neposredno kaže v pomanjkanju ustreznih

9 Upoštevati moramo, da MKC občasno obiskuje tudi določeno število mladih iz osnovnih šol, nekaj študentov, pa tudi mladih, ki so zaradi takih ali drugačnih vzrokov opustili ali prekinili šolanje (vseh teh populacij naša anketa ni zajela).

10 MKC je, podobno kot K4 v Ljubljani, nenehni predmet sporov med lokalnimi oblastmi in bližnjimi prebivalci; slednji so že večkrat poskušali doseči zaprtje ali omejitev delovanja kluba.

11 To se sklada tudi z večjo individualizacijo in diverzifikacijo vrednostnih usmeritev, ki jih je pokazala naša raziskava (Mihelj et al., 2000).

12 S to posodobitvijo lahko MKC ustreže tudi na velikemu interesu mladih za sodobno komunikacijsko, zlasti avdiovizualno tehnologijo in na njej temelječe umetniške in kulturne forme.

13 Prizoriščnost je po mnenju raziskovalcev, ki se ukvarjajo s sociološko problematiko prostora, ena ključnih funkcij sodobnih mestnih jeder. M. Hočevar, denimo, poudarja vlogo starih mestnih jeder kot prototipičnih urbanih prizorišč: "Prav prizoriščnost le-teh je eden bistvenih dejavnikov razvojne dinamike nasploh, krepitev družabnosti in povečevanja kvalitete vsakdanjega življenja urbanih uporabnikov" (Hočevar, 1999, 19). Prizorišča so v sodobnih sociološko-prostorskih študijah mišljena kot nerazklenljiv preplet prostora in dogajanja ('prizorov'); Robbins v svojem delu *Razmišljanja o mnogoterem mestu* s tem v zvezi opozarja: "Prizorišča niso samo objekti ali lokacije; oblikujejo in razkrivajo se skozi prizore, kot jih vidijo različni akterji z različnimi odnosi do prizorišča. Vendar pa prizor ni neodvisen od prizorišča" (Robbins, 1996, 263).

raznolikih površin oz. polifunkcionalnih športnorekreativnih kompleksov. Tudi srednješolke in srednješolci so, tako v anketi kot v odprtem vprašalniku, večkrat izrazili željo po bolj raznolikih športnih dejavnostih (pogrešajo zlasti novejša, individualna in bolj "adrenalinske" športe), opozarjajo pa tudi na pomanjkanje ustreznih površin. Največkrat so opozarjali na neurejene kolesarske steze, pomanjkanje stez za rolkanje, veliko jih je izrazilo tudi potrebo po skejt parku (ta bi bil v občini dobrodošel tudi kot možno jedro skejtarske subkulture oz. subkulturne scene), motita pa jih tudi neurejenost igrišča na Bonifiki in neizkoriščenost tamkajšnje nove športne dvorane. Na podobne pomanjkljivosti je v svoji študiji opozarjal že M. Hočevar in predlagal razmislek o večfunkcionalnih objektih oz. prizoriščih (Hočevar, 1998, 66).

PREPLETANJE JAVNEGA IN ZASEBNEGA PROSTORA PRI MLADI POPULACIJI

Številni družboslovci ugotavljajo, da se vsakdanje življenje vse bolj privatizira, toda sočasno se zasebnost tudi vse bolj odpira: javnost vstopa v zasebnost bolj kot kadarkoli prej. Meje med javnostjo in zasebnostjo so zabrisane, in prav mladi jih igraje premikajo: s pomočjo elektronskih medijev se odpirajo svetu in narobe, sredi vrveža javnih prostorov si nataknejo slušalke in se umaknejo v zasebnost (Rener v: Ule et al., 1996, 136). Na podobno fluidno prehajanje iz javnega v zasebni prostor in obratno opozarja tudi Mlinar: "Mestni prostor pomaga človeku v družbeni integraciji in mu omogoča, da je izoliran od družbe ali da se pomeša med množico, da razmišlja v tišini parka ali si ogleduje izložbe, kar pač želi" (Mlinar, 1983, 33).

Tudi M. Hočevar v svoji pilotni študiji revitalizacijske problematike opozarja na nujno prepletenost javnega in zasebnega v sodobnih urbanih mestih, ki se kaže tudi v simbiozi izolacije in integracije ter ne nazadnje v prepletanju mesta kot bivališča in mesta kot prizorišča (Hočevar, 1998, 57). Elemente javnega in zasebnega je mogoče po Hočevarju shematizirati na naslednji način (tabela 1).

Pri procesu revitalizacije urbanega prostora je upoštevanje prežemanja javnega in zasebnega prostora torej nujno; eden temeljnih revitalizacijskih ciljev mora po mnenju M. Hočevarja biti prav "vzpostavljanje pogojev za povečevanje družabnosti zunaj doma, na oz. v javnih in poljavnih mestnih prostorih" (Hočevar, 1998, 57).

V primeru mlade populacije je pleplet javnega in zasebnega še bolj očiten, družabnost zunaj doma, tj. v javnih in poljavnih mestnih prostorih, pa skorajda spontan pojav. Mladi namreč težijo k osamosvajanju od staršev tudi na ravni prostora in vzpostavljajo svoje prostore bodisi znotraj družinskega stanovanja ali pa v javnem prostoru, čeprav zaradi pogosto neugodnih finančnih možnosti tako osamosvajanje relativno pozno preide v popolno fizično odselitev mladih od staršev. Potreba po prostorskem in drugačnem osamosvajanju od staršev ostaja močna navkljub zmanjševanju generacijskega razkola, ki ga ugotavljajo analitiki mladine.¹⁴ Mladi si tako zelo pogosto "prisvajajo" posamezne prostore v stanovanju; najprej seveda svojo sobo, če jo seveda imajo, zatem pa npr. kopalnico¹⁵ ali dnevno sobo s televizijo vred (kar se kaže v konfliktnih ob izbiranju programov). Hkrati se mladi v prostem času iz stanovanj svojih staršev umikajo v prostore, kjer se lahko družijo s svojimi vrstniki, ne da bi pri tem bili pod

Tabela 1: Javno in zasebno pri sodobnem posamezniku (Hočevar, 1998, 57).

Table 1: Public and private of a modern individual (Hočevar, 1998, 57).

eno in/ali	drugo
družabnost	izoliranost, ločenost
dinamika, živahnost	mir, tišina
kompleksnost, raznovrstnost	enostavnost, preprostost
komunikativnost	možnost osamitve
druženje na osnovi podobnosti	druženje na osnovi različnosti
potreba po spremembah, dinamiki	potreba po ustaljenosti, kontinuiteti
potreba po pripadnosti skupini	neopredeljevanje, pripadnostna indiferentnost
potreba po identifikaciji z okoljem, teritorialna ustaljenost	potreba po širši pripadnosti, potreba po mobilnosti

14 Medgeneracijska nasprotja so se iz družine prenesla v javnost, v spopad mladih z vplivnimi institucijami, zlasti pa z anonimnimi organizacijami in njihovimi predstavniki. Družina je vse manj hierarhično organizirana, starši postajajo vse bolj svetovalci in vse manj nadzorniki ali oblikovalci življenjske poti svojih otrok (Ule, Mihelj, 1995, 60).

15 Mladim je zunanja podoba ena pomembnejših komponent identitete, zato dobivajo kopalnice vse večji pomen tudi v bolj hedonističnem odnosu do lastnega telesa (Mlinar, 1998, 73).

stalnim nadzorstvom staršev. V koprski občini pri tem največkrat zasedejo gostinske lokale, ki so primarno javne narave, vendar jih mladi s svojo prisotnostjo hitro spremenijo v poljavne, saj iz njih 'izrinejo' druge populacije. Poleg zasedanja javnih prostorov in spreminjanja le-teh v poljavne lahko pri mladi populaciji opazimo še en primer brisanja ločnice med javnim in zasebnim, in sicer v zasedanju primarno zasebnih prostorov (npr. stanovanj svojih staršev, ko teh ni doma) oz. v prirejanju hišnih zabav, ki te prostore spreminjajo v poljavne.

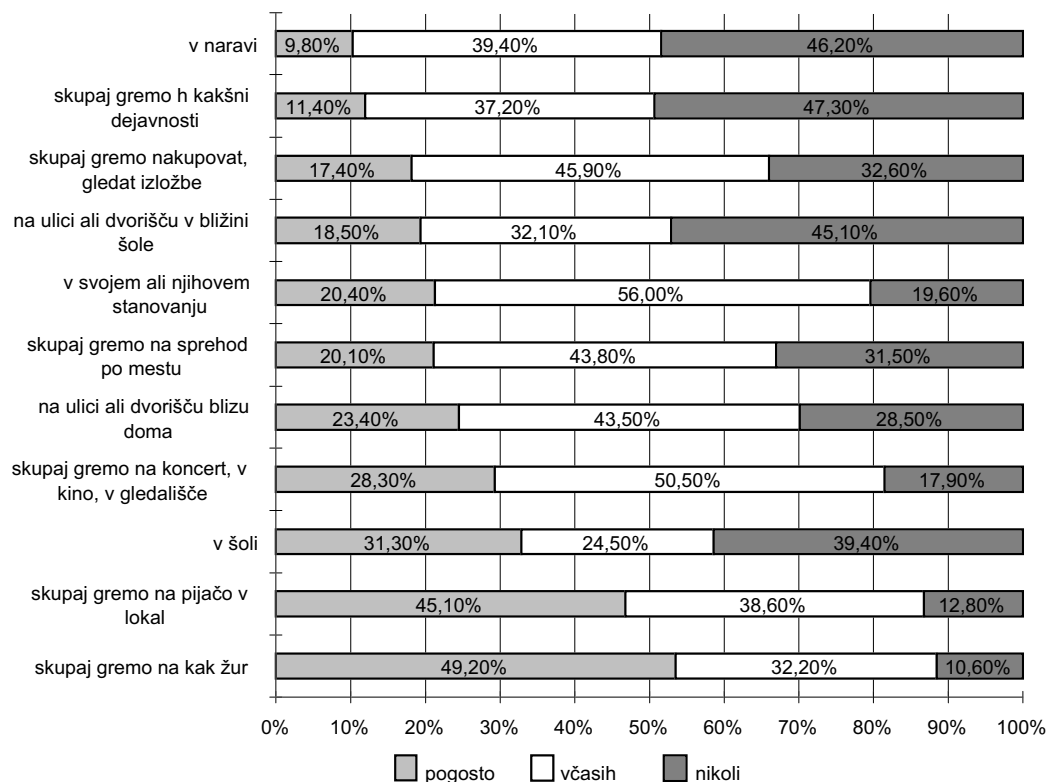
Omenjene trende umikanja mladih iz prepletanja javnega in zasebnega protora pri mladih, predvsem pa umikanja iz stanovanj staršev v lokale, je mogoče razbrati tudi iz odgovorov na naše anketno vprašanje o pogostosti druženja na posameznih lokacijah.

Mladi se – po pričakovanjih – najpogosteje družijo na zabavah (žurih) oz. v lokalih, sledijo druženje v šoli in skupen obisk koncerta, kina ali gledališča; v naslednji sklop bi lahko umestili druženje na ulici v bližini doma ali šole, sprehod po mestu in nakupovanje ter druženje v stanovanju. Na repu je druženje pri različnih dejavnostih

in v naravi. Če povzamemo: mladi se s prijatelji in vrstniki redko družijo v stanovanju, t.j. zasebnih prostorih, veliko pogosteje pa v javnih prostorih, npr. v lokalih.¹⁶

RAZMERJE MED MESTOM IN PODEŽELJEM PRI KOPRSKI MLADINI: SE LOČNICA MED RURALNIM IN URBANIM BRIŠE ALI JE ZGOLJ PRIKRITA?

Za življenje v mestu je nasploh značilno, da – v primerjavi s podeželjem – izstopa s svojo dinamiko in raznovrstnostjo dobrin, storitev in idej. Bogastvo raznovrstnosti in življenjski utrip, do katerega si vsakdo skuša zagotoviti dostop, pa sta spet različna glede na velikost mesta in vrsto dejavnosti, pa tudi glede na zavestne napore ljudi, ki živijo v mestnem naselju. Bogastvo raznovrstnosti je bilo pred nekaj desetletji v ospredju med tistimi privlačnimi silami mesta, ki so najbolj pritegovale ljudi iz podeželskega naselja (Mlinar, 1983, 97, 110).

Graf 3: Kako pogosto se s prijatelji/cami v prostem času družiš na naslednjih lokacijah?
Graph 3: How often are you in company with friends in your spare time at the following localities?

16 Pri tem velja opozoriti, da so mladi nezadovoljni z obstoječo ponudbo lokalov v koprski občini, saj so le-ti z vidika opremljenosti, glasbene ponudbe in ne nazadnje tudi 'vzdušja' premalo raznoliki; prevladuje le en (komercialni) tip glasbe, notranja oprema pa le za spoznanje varilra. Na to monotonost so mladi eksplicitno opozarjali zlasti v odprtem vprašalniku, kjer lahko na primer preberemo: "Preveč enoličnosti pri izbiri zabave", "Največkrat posedamo po barih, kjer je vedno ista muzika, iste face", "Zakaj ne več barov, kjer bi vrteli večino hard-rock, še raje pa stari rock iz 60-ih", "želimo si lokal, ki bi bil opremljen v stilu irskega puba."

Mestna in ruralna območja so v Istri, kot tudi povsod drugod po Evropi, izražala medsebojna nasprotja. V koprskem prostoru se je nasprotje med mestom in podeželjem bolj izrazito kot drugod prekrilo z narodnostno ločnico; kot konstitutivni dejavnik družbene in kulturne diferenciacije je tako nastopalo tudi vprašanje narodnostne pripadnosti (Žitko, 1989, 102, 908). Ali, kot piše D. Darovec: "Poleg gospodarskega nasprotja med mestom in podeželjem se v Istri kaže to še v fenomenu asimilacije, kajti z zamenjavo okolja je prihajalo tudi do zamenjave etnične pripadnosti in kulturnih obeležij (jezik, običaji, način oblačenja in obnašanja) prebivalstva v mestih in na podeželju" (Darovec, 1993, 179).

Območje MOK (kot tudi druga območja Slovenske Istre) je bilo vse do intenzivnega gospodarskega razvoja obalnih mest v povojnem času izrazito agrarno. V 19. in začetku 20. stoletju je bilo kmetijsko zaledje pristaniškega in industrijskega Trsta (Titl v: Požeš, 1991, 19). Vse do slovensko-hrvaškega eksodusa po prvi svetovni vojni in tudi do konca druge je v mestu večinoma živelo italijansko-istrsko meščanstvo, v zaledju pa istrski Slovenci in Hrvati. Mnogi med njimi so se po letu 1945 in v obdobju izrazitega industrijskega razcveta priselili v Koper. Poleg teh so se v to "socialistično mesto" (Verlič, 1996, 235) priselili še prebivalci širšega zaledja in priseljenci iz bivših jugoslovanskih republik. Posledica teh migracij je neuravnotežena in le na videz pestra etnična slika predvsem historičnega mestnega jedra, kjer je leta 1996 živelo 34,15% neavtohtonega prebivalstva. Od tega je bilo istega leta kar 99,65% pripadnikov bivše Jugoslavije, za katere je značilna visoka povprečna starost, nizka povprečna izobrazba in urbana eksogenost (Hočevár, 1998, 31-32). Na ravni občine je po hitri urbani populacijski rasti do 80. let sledila umerjena oz. minimalna mestna populacijska rast. Najbolj je stagnacija prebivalstva opazna prav v historičnem mestnem jedru (Hočevár, 1998, 28).

Proces urbanizacije se v koprski občini intenzivno širi tudi na obmestna območja, kjer so se izoblikovala t.i. satelitska naselja. Ta so pretežno spalna (Olmo, Prisoje) ali delno polfunkcionalna (Semedela, Žusterna, Markovec); za spoznanje bolj funkcionalna je Šalara. V

zaledju se некоč gručaste vasice spreminjajo v dolga, nepregledna obcestna naselja, ki so brez pravega središča in posledično brez prave identitete. Taka naselja lahko najdemo že v neposrednem zaledju Kopra: Škocjan, Bertoki, Prade, Pobegi, Čežarji, Sv. Anton (Požeš, 1991, 86). M. Požeš na osnovi pogovorov s prebivalci iz najbolj oddaljenih vasi v koprski občini – v Gradinu, Pregari, Topolovcu – ugotavlja, da negativni razvojni dejavnik ni v oddaljenosti od zaposlitvenih in oskrbnih središč, ampak v slabih cestah. S posodobitvijo komunalnega in družbenega infrastrukturnega opremljanja se bo torej privlačnost podeželja za bivanje lahko še povečala (Požeš, 1991, 21-22).

Prav posodobljena komunalna in družbena infrastruktura bi lahko tudi mladim omogočila, da se bodo lažje srečevali in ustvarjali ne glede na svoje bivalno okolje. Danes namreč, kakor kažejo rezultati raziskave med koprskimi srednješolci in srednješolkami, bivanje v podeželskih naseljih za mlade še vedno predstavlja oviro, saj se zaradi slabo razvejene mreže javnih (avtobusnih) prevozov v občini veliko težje udeležujejo dejavnosti ali skupnih zabav v mestnih in primestnih naseljih. Poleg te, zelo očitne razlike pa se ločnica med podeželjem in mestom pri srednješolski populaciji kaže tudi na ravni izbire šole, vrednot in odnosa do staršev.¹⁷

V anketi smo kot eno ključnih neodvisnih spremenljivk uporabili "kraj bivanja", ki smo jo rekodirali tako, da smo združili dijake in dijakinje iz urbanih in neurbanih naselij. Zanimalo nas je, ali je kraj bivanja v statistično pomembni zvezi z izborom srednje šole in ovirami za ukvarjanje s prostočasnimi dejavnostmi (zlasti s prevozom kot oviro).

IZBOR SREDNJE ŠOLE GLEDE NA KRAJ BIVANJA

Opazna razlika ($\chi^2=6,6$) se kaže že pri izbiri šole, in sicer je med dijake in dijakinje, ki živijo na podeželju (v primerjavi s tistimi, ki živijo v mestnih naseljih), večji delež takih, ki obiskujejo srednjo kovinarsko šolo in srednjo ekonomsko šolo, in manjši delež takih, ki obiskujejo katero izmed obeh gimnazij.

Tabela 2: Katero srednjo šolo obiskujejo mladi glede na bivanje – urbana/neurbana naselja?

Table 2: To which secondary school do the young go in terms of their residence – urban/non-urban places?

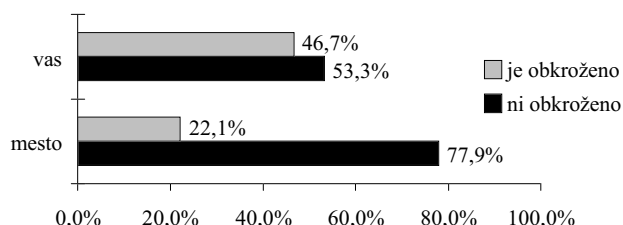
	slovenska gimnazija	italijanska gimnazija	srednja ekonomska	srednja kovinarska
mesto	35,2%	10,6%	36,9%	17,3%
vas	32,5%	3,3%	43,9%	20,9%

17 Te analize smo opravili na podlagi rekodirane spremenljivke bivanja; združili smo dijake in dijakinje, ki bivajo v mestnih in primestnih okoljih, ter dijake in dijakinje, ki bivajo v podeželskih naseljih. Ta delitev je le groba, saj bi za vsako natančejšo delitev, ki bi sledila veljavni delitvi na urbana in neurbana naselja, ki je v rabi v občini, potrebovali natančen naslov vsakega anketiranca, česar pa zaradi anonimnosti anket ni bilo mogoče uresničiti.

PREVOZ KOT OVIRA ZA UKVARJANJE S PROSTOČASNIMI DEJAVNOSTMI GLEDE NA KRAJ BIVANJA

Najpomembnejši dejavnik, ki preprečuje, da bi se način življenja mestne in podeželske mladine v koprski občini popolnoma zlil, je problem javnih prevozov. B. Verlič ugotavlja, da je sistem javnega prevoza v Sloveniji v zadnjih letih doživel izrazito nazadovanje. To se kaže v slabši infrastrukturi, ki očitno ni sledila tokovom poseljevanja v zaledje mest (Verlič, 1996, 251). Šolarji, ki so med najpogostejšimi uporabniki javnih prevoznih sredstev, se soočajo s posledicami tovrstnega nazadovanja: dragimi vozovnicami in redkimi linijami; ob koncih tedna avtobusi na podeželje skorajda nikamor ne vozijo več, ob poznih večernih urah pa se bodo z avtobusom težko peljali tudi mladi iz primestnih naselij.

Glede na opisano nazadovanje sistema javnega prevoza ni presenetljivo, da se je problem prevoza v odprtih vprašalnikih, v katerih smo mlade spraševali o najbolj motečih elementih v Kopru, pojavil takoj za najbolj perečim, t.j. problemom prostorov za mlade; navedlo ga je 30,0% mladih. Prav tako visoko se je prevoz kot ovira za ukvarjanje s posameznimi dejavnostmi pojavil v anketi. Analiza rezultatov ankete je pokazala, da so prevoz kot oviro večkrat navajali prav mladi s podeželja, in sicer je med vsemi dijaki in dijakinjami, ki živijo na podeželju, na problem prevoza opozorilo kar 46,7% vprašanih, med vsemi dijaki in dijakinjami, ki živijo v mestnih in primestnih okoljih, pa je bilo takih le 22,1% ($\chi^2=18,4$).

Graf 4: 'Imam težave s prevozom' glede na kraj bivanja mesto/vas.

Graph 4: 'I have commuting problem' in terms of town/village residence.

Na osnovi prikazanih rezultatov lahko sklenemo, da je ločnica med urbanim in ruralnim pri mladi populaciji

na določeni ravni še vedno prisotna oz. da so mladi iz podeželskih naselij, vsaj ko gre za srečevanje z vrstniki iz mestnih naselij oz. za udeleževanje dejavnosti in prireditev v mestu, prikrajšani, in sicer zaradi slabo urejenega javnega prevoza. Rešitev pa ne moremo iskati le v izboljšanju javnega prevoza, temveč vsaj deloma tudi v razpršitvi nekaterih dejavnosti in prireditev za mlade na podeželje.

ZAKLJUČEK

Pri načrtovanju prihodnjega razvoja koprške občine na področju mladinske problematike je nujno potrebno upoštevati plepletenost vsebinskih (družbenih) in prostorskih vidikov. Če želimo ohraniti in po možnosti tudi okrepiti ustvarjalnost med mladino, ji je nujno potrebno priznati posebno identiteto, in to ne le v družbenem smislu, temveč, kot opozarja Mlinar, tudi v fizičnem prostoru (Mlinar, 1983, 295).

Tudi v primeru mladinske kulture v Kopru je mogoče opaziti izrazite trende demasifikacije in individualizacije, ki pa jima žal še ne sledi ustrezna diverzifikacija na ravni prostora. Upoštevajoč ugotovite, da so interesi in zanimanja mladih zelo raznoliki, menimo, da je zanje najprimernejši "kombiniran, polivalenten prostor (ali zgradba), ki naj zagotovi lahko fluktuacijo od kolektivnega življenja do življenja vsakega posameznika" (Supek, 1987, 224). Taki prostori bodo najlažje omogočali tudi hitro prehajanje iz javnega v poljavni ter zasebni prostor in obratno in tako upoštevali pojav brisanja ali natančneje hitrega premeščanja ločnice med zasebnim in javnim prostorom. Z razvojem družbe in posameznika se namreč zaostruje potreba po skupnih prostorih, kot tudi po fizični izolaciji, ločitvi različnih skupin in posameznikov; tako smo priča na eni strani potrebi po družabnih, klubskih prostorih in na drugi strani težnji, da ima vsak član družine tudi svoj prostor v stanovanju (Mlinar, 1983, 283).

Ne glede na vse bolj nejasno ločnico med urbanim in ruralnim v sodobni družbi ne smemo spregledati, da so mladi, ki živijo v podeželskih naseljih koprške občine, do določene mere še vedno deprivilegirani. Eden ključnih problemov šolajoče se mladine na Obali je namreč prevoz; slabo (in z leti vse slabše) razvejena mreža javnega prevoza mladim s podeželja predstavlja pomembno oviro na poti h kvalitetnejšemu preživljanju prostega časa.

SPATIAL PROBLEMS REGARDING THE KOPER YOUTH

Sabina MIHELJ

Institutum Studiorum Humanitatis, SI-1000 Ljubljana, Breg 12

Barbara KRT

SI-6310 Izola, Dobrava 4

SUMMARY

The so far carried out spatial interventions into the historical centre of Koper have not paid regard to the close links between the society and space and have been in most cases limited to the surface renovations without considering the social functions of the renovated places. After the removal of certain vital functions of the city from its historical centre to its outskirts, the historical centre did not acquire a new role appropriate for the modern trends. On the contrary, in the course of time it became almost completely desolate. The young attending secondary schools in the Koper district are mostly unfavourably disposed to the historical nucleus of the town; they frequent it during the lessons and extremely seldom in their spare time, for the historical core has not offered them sufficiently suitable places and sufficiently interesting activities or events. The young population thus gathers on the edge of the historical city centre, mostly in various clubs and pubs that seem most attractive to them. The Youth Cultural Centre - as the only place in the historical centre that has been intended exclusively for the young - cannot meet all the requirements, primarily due to the specific dynamics and particularly as a result of the very diverse ways of the young spending their spare time. This is why the Koper city council urgently needs some additional scenes (i.e. places with specific capacities regarding activities and events), which will have a semi-public character and will be intended for the young or different groups of interests within this young population. The lack of such scenes is characteristic not only of the historical centre of the town but even more of the residential areas with blocks of flats, which are due to the reckless planning literary merely residential (Olmo, Prisoje) or partially semi-functional (Semedela, Žusterna, Markovec), and also of semi-urbanised residential areas that have grown from the former densely packed villages (e.g. Škocjan, Bertoki, Prade, Pobegi, Čezarji, Sv. Anton, etc.). With a spatially and structurally adjusted restoration of a network of youth scenes in the Koper council, the problem of public transport would be also solved, which has retained the dividing line between the urban and rural environments in the Koper district, and would substantially contribute towards a better utilisation of spare time by the young.

Key words: revitalisation, the young, spare time, Youth Cultural Centre Koper, public and private places, urban and rural districts

VIRI IN LITERATURA

Balaban, J. (ed.) (1998): Razvojni projekt Koper 2020. Povzetki raziskovalnih projektov. Koper, Mestna občina Koper.

Darovec, D. (1993): Migracije in etnična dihotomija mesto – podeželje v Istri do konca 18. stoletja. Časopis za kritiko znanosti, posebna številka 'Mediterran'. Ljubljana, Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, 179-193.

Gantar, P., Kos, D. (1993): Če bo vodnjak, bo tudi bomba! O segmentih ruralne ideologije v Ljubljani. Ve sela znanost. O hišah, o mestih, o podeželjih, 3-4. Ljubljana, KUD France Prešeren, 97-122.

Gomezel Mikolič, V., Mihelj, S. (2000): Končno poročilo. Projekt "Reforma kulturne politike in reforma lokalne samouprave". Projektni sklop "Projekt revitalizacije historičnega mestnega jedra". Sklop B2 "Vloga, vsebina in funkcija kulture v mestu in primestju". Koper, Znanstveno-raziskovalno središče RS.

Hočevar, M. (1998): Sociološka analiza revitalizacijske problematike koprškega mestnega jedra. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo, IDV.

Makarovič, J. (1987): Kreativnost v družbeno-prostorskih procesih II, Kreativnost, prostor in čas (poročilo o raziskovalni nalogi). Ljubljana, RSS.

Mihelj, S., Pavlič, T., Gomezel Mikolič, V. & B. Krt (2000): Elaborat "Mladi v Kopru". Koper, Znanstveno-raziskovalno središče RS.

Mihelj, S. (1999): Kvaliteta in kvantiteta – zgolj navidezna dilema? Nekateri vidiki razlikovanja med kvalitativnim in kvantitativnim raziskovanjem na primeru raziskave o kulturi mladih v Kopru (diplomsko delo). Ljubljana.

Mlinar, Z. (1993): Individualizacija in globalizacija v prostoru. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Mlinar, Z. (1983): Humanizacija mesta. Sociološke razsežnosti urbanizma in samoupravljanja v Novi Gorici. Maribor, Založba Obzorja.

Mlinar, Z. (1998): Nekateri sociološki vidiki družbeno-prostorskih sprememb v MOK. Annales, 12. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 61-78.

Mlinar, Z. (1998): Prostorska organizacija bivanja na pragu 21. stoletja. Neobjavljeno gradivo v arhivu Znanstveno-raziskovalnega središča RS. Koper.

Požeš, M. (1991): Razvoj podeželskih naselij v občini Koper. Geographica slovenica, 22 l. Ljubljana, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani.

Robbins, E. (1996): Razmišljanja o mnogoternem mestu. Časopis za kritiko znanosti, 178. Ljubljana, Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, 253-265.

Supek, R. (1987): Grad po mjeri čovjeka s gledišta kulturne antropologije. Zagreb, Naprijed.

Ule, M., Renner, T. & V. Mihelj (1996): Pri(e)hodnost mladih. Ljubljana, DZS.

Verlič-Dekleva, B. (1996): Kvaliteta življenjskega okolja Slovenije v zadnjem desetletju. V: Kakovost življenja v Sloveniji. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, 233-252.

Žitko, S. (1989): Slovenska Istra, kulturni in zgodovinski razgled. Primorska srečanja, 102. Nova Gorica, 908-910.